

TUĞLUKŞAHLAR DEVLETİ

Metin BİLAL

**Doktora Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ
2021
Her Hakkı Saklıdır.**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Metin BİLAL
Orcid No: 0000-0003-3150-8272

TUĞLUKŞAHLAR DEVLETİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ

ERZURUM - 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IX
ABSTRACT	X
KISALTMALAR DİZİNİ	XI
HARİTALAR DİZİNİ	XII
TABLolar DİZİNİ	XIII
RESİMLER DİZİNİ	XIV
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	XV
PLANLAR DİZİNİ	XVI
ÖN SÖZ.....	XVII
GİRİŞ	1
I. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR.....	1
A. Kaynaklar	1
B. Araştırmalar	9
II. HİNDİSTAN’IN COĞRAFYASI VE TARİHÇESİ	10
A. Hindistan’ın Coğrafyası	10
B. Delhi Türk Sultanlığı Öncesi Hindistan’ın Kısa Siyasi Tarihi	11
C. Delhi Türk Sultanlığı’nın Tuğlukşahlar Dönemine Kadar Tarihçesi	18

BİRİNCİ BÖLÜM

TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI’NIN SİYASİ TARİHİ

1.1. HANEDANLIĞIN MENŞEİ	25
1.1.1. Tuğlukşahlar Hanedanlığı’nın Kuruluş	27
1.1.1.1. Tuğluk’un Sultanlık Öncesi Faaliyetleri	27
1.1.1.2. Gazi Melik’in Hüsrev Han’a İsyanı.....	30
1.1.2. Gazi Melik Gıyâseddin Tuğluk Şah	31
1.1.2.1. Gıyâseddin Tuğluk Şah’ın Hayatı	31
1.1.2.1.1. Gıyâseddin Tuğluk Şah Dönemi Siyasi Olayları.....	34
1.1.2.1.1.1. Birinci Varangal Seferi.....	34
1.1.2.1.1.2. İkinci Varangal Seferi.....	36
1.1.2.1.1.3. Moğolların Batı Sınırına Baskını.....	37
1.1.2.1.1.4. Gücerât İsyanı ve Melik Şadi’nin Katli.....	37

1.1.2.1.5. Lekhenevti, Sonârgano ve Tirhut Seferleri.....	38
1.1.2.2. Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Vefatı.....	40
1.1.3. Muhammed bin Tuğluk Şah.....	42
1.1.3.1. Muhammed bin Tuğluk Şah'ın Hayatı.....	42
1.1.3.2. Muhammed bin Tuğluk Şah'ın Projeleri ve Sonuçları.....	45
1.1.3.2.1. Doab'ın Vergilerinin Artırılması.....	45
1.1.3.2.2. Başkentin Değiştirilmesi.....	46
1.1.3.2.3. Para Politikası.....	48
1.1.3.2.4. Horasan ve Irak'ı Ele Geçirme Planı.....	50
1.1.3.2.5. Karaçil Seferi.....	51
1.1.3.3. Dönemin Siyasi Olayları.....	52
1.1.3.3.1. Bahâeddin Gerşâsb İsyanı.....	52
1.1.3.3.2. Kondhana'nın Ele Geçirilmesi.....	54
1.1.3.3.3. Behram Aybe'nin İsyanı.....	55
1.1.3.3.4. Tarmaşirin İstilasası.....	58
1.1.3.3.5. Gıyâseddin Bahadır Bûra'nın İsyanı.....	59
1.1.3.3.6. Vuner ve Kayser-i Rumi'nin Sehvan'da İsyan Etmesi.....	60
1.1.3.3.7. Doab Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar.....	61
1.1.3.3.8. Şerif Celâleddîn Ahsen Şah'ın Ma'ber'de Ayaklanması.....	62
1.1.3.3.9. Sultanın Ordusunda Veba Salgını Çıkması.....	64
1.1.3.3.10. Sultanın Deogir Dönüşünde Yolda Karşılaştığı Güçlükler.....	65
1.1.3.3.11. Emir Halâcûn'un İsyan Etmesi.....	65
1.1.3.3.12. Sultanın Öldüğüne Dair Söylentiler ve Melik Hüseng'in Kaçışı.....	66
1.1.3.3.13. Mesud Han'ın İsyanı.....	67
1.1.3.3.14. Şerif İbrahim'in İsyanı.....	68
1.1.3.3.15. Nusret Han'ın Varangal'da İsyanı.....	69
1.1.3.3.16. Nagarkot'un Fethedilmesi.....	69
1.1.3.3.17. Melik Fahreddin İsyanı.....	69
1.1.3.3.18. Muhammed bin Tuğluk'un Ganj Nehri Kenarına Taşınması.....	71
1.1.3.3.18.1. Nizam Ma'in'in Kara'da İsyan Etmesi.....	72
1.1.3.3.18.2. Şihab Sultani'nin İsyanı.....	73
1.1.3.3.18.3. Ali Şah'ın İsyan Etmesi.....	73

1.1.3.3.18.4. Aynülmülk'ün İsyanı	74
1.1.3.3.19. Şahû Afgan'ın Multan'da Ayaklanması	77
1.1.3.3.20. Muhammed bin Tuğluk'un Halifeye Bağlılığını Bildirmesi	78
1.1.3.3.21. Sultanın Sargadvarî'den Delhi'ye Dönüşü Sonrası İcraatleri	81
1.1.3.3.22. Kadı Celâleddin İsyanı	84
1.1.3.3.23. Emîrân-ı Sadelerin Çıkardığı İsyanları.....	85
1.1.3.3.24. Tagi (Taghi)'nin Gücerât'ta İsyan Etmesi.....	91
1.1.4. Sultan Firuz Şah	97
1.1.4.1. Firuz Şah'ın Hayatı.....	97
1.1.4.2. Muhammed bin Tuğluk'un Vefatından Sonra Ordunun Durumu	99
1.1.4.3. Firuz Şah'ın Tahta Çıkışı.....	101
1.1.4.4. Hâce-i Cihân Ahmed Ayaz'ın Delhi'de İsyan Etmesi.....	102
1.1.4.5. Sultan Firuz Şah'ın Yaptığı Atamalar	105
1.1.4.6. Firuz Şah'ın Ekonomi Politikası.....	106
1.1.4.7. Firuz Şah'a Suikast Girişimi.....	107
1.1.4.8. Firuz Şah'ın Askeri Seferleri.....	108
1.1.4.8.1. Birinci Bengal Seferi (Lekhenevti).....	108
1.1.4.8.2. Firuz Şah'ın Birinci Bengal Seferi Sonrası Delhi'deki Faaliyetleri	112
1.1.4.8.3. Moğolların Yağma Girişimleri	113
1.1.4.8.4. İkinci Bengal Seferi	114
1.1.4.8.5. Câcnegar Seferi	116
1.1.4.8.6. Nagarkot Seferi.....	117
1.1.4.8.7. Thatta Seferi	118
1.1.4.9. Firuz Şah Dönemi İsyanları.....	122
1.1.4.9.1. Şemseddin Damgâni'nin İsyanı.....	122
1.1.4.9.2. Etâvah ve Akhel'de Meydana Gelen İsyanlar	123
1.1.4.9.3. Katehar'da Keherku'nun İsyan Etmesi.....	124
1.1.4.10. Firuz Şah'ın Son yıllarındaki Olaylar.....	124
1.1.4.10.1. Firuz Şah'ın Baoli'de Firuzpûr Kalesini İnşa Etmesi.....	124
1.1.4.10.2. Han-ı Cihân'ın İktidar Mücadelesi	124
1.1.4.10.3. Şehzade Muhammed Han'ın Tahta Çıkışı.....	126
1.1.5. II. Giyâseddin Tuğluk Şah Dönemi.....	127

1.1.5.1. Tuğluk Şah'ın Tahta Çıkışı	127
1.1.6. Sultan Ebu Bekir Şah	128
1.1.6.1. Ebu Bekir'in Tahta Çıkışı.....	128
1.1.7. Nâsireddin Muhammed Şah	131
1.1.7.1. Muhammed Han'ın Tahta Çıkışı ve Ebu Bekir ile Mücadelesi.....	131
1.1.8. Sultan Alâeddin İskender Şah	134
1.1.8.1. Alâeddin İskender Şah'ın Tahta Çıkışı.....	134
1.1.9. Sultan Nâsireddin Mahmud Şah.....	135
1.1.9.1. Nâsireddin Mahmud Şah'ın Tahta Çıkışı ve Gelişen Olaylar	135
1.1.10. Nâsireddin Nusret Şah.....	137
1.1.10.1. Nâsireddin Nusret Şah'ın Tahta Çıkışı.....	137
1.1.11. Timur'un Hindistan Seferi	140
1.1.11.1. Pir Muhammed'in Tuğlukşahlara Saldırısı	140
1.1.11.2. Emîr Timur'un Hindistan'a Hareketi	141
1.1.11.3. Emîr Timur'un Delhi'ye Yönelişi	147
1.1.11.4. Savaş Hazırlıklarının Yapılması ve İki Ordunun Durumu	148
1.1.11.5. Emir Timur'un Semerkana'a Dönüşü.....	150
1.1.12. Timur'un İstilasından Sonra Hanedanlığın Durumu	152
1.1.12.1. Delhi'nin Durumu ve Yaşanan Taht Mücadeleleri	152
1.1.12.2. Sultan Nâsireddin Mahmud Şah'ın Devleti Ayakta Tutma Girişimleri .	156

İKİNCİ BÖLÜM

TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI'NDA HÂKİMİYET ANLAYIŞI VE HÜKÜMDAR ALÂMETLERİ

2.1. HÂKİMİYET TELAKKİSİ VE HÜKÜMDAR.....	161
2.1.1. Hâkimiyet Anlayışına Göre Siyasi İktidarın Kaynağı.....	161
2.1.2. Hükümdar ve Yetkileri.....	162
2.2. HÜKÜMDAR ALÂMETLERİ.....	165
2.2.1. Unvan ve Lâkaplar	165
2.2.2. Hutbe Okutmak	167
2.2.3. Para Bastırmak	169
2.2.4. Tırâz	173

2.2.5. Taht.....	176
2.2.6. Taç.....	178
2.2.7. Tuğra	179
2.2.8. Çetr	181
2.2.9. Gâşiye.....	183
2.2.10. Nevbet	183
2.2.11. Saray.....	184
2.2.12. Saltanat Çadırı	187
2.2.13. Bayrak	188
2.2.14. Pây-ı taht (Başkent).....	189
2.2.15. Fil	195
2.3. TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI'NDA SARAY TEŞKİLATI.....	196
2.4. SARAY HAYATI.....	225
2.4.1. Resmi Hayat	225
2.4.2. Özel Hayat.....	230
2.5. SARAY ADETLERİ.....	232
2.5.1. Cülûs (Tahta Çıkma)	233
2.5.2. Veliaht Tayini.....	234
2.5.3. Elçilik Müessesesi	235
2.5.4. Bayram Merâsimleri.....	240
2.5.5. Sefer Dönüşü Tertip Edilen Merasimler	242
2.5.6. Hediye Takdimi.....	243
2.5.7. Fetihnâme Gönderilmesi	244
2.5.8. Düğün Merasimleri	245

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI'NIN İDARİ TEŞKİLATI

3.1. MERKEZ VE TAŞRA TEŞKİLATI.....	248
3.1.1. Merkez Teşkilatı.....	248
3.1.1.1. Dîvân-ı Vezâret.....	248
3.1.1.2. Dîvân-ı İnşâ	257
3.1.1.3. Dîvân-ı Risâlet.....	257

3.1.1.4. Dîvân-ı Arz-ı Memâlik	258
3.1.1.5. Dîvân-ı Siyaset	259
3.1.1.6. Dîvân-ı Emîr-i Kûhî	259
3.1.1.7. Dîvân-ı Bendegân	260
3.1.1.8. Dîvân-ı İstifâ	261
3.1.1.9. Dîvân-ı Hayrât	261
3.1.1.10. Dîvân-ı İstihkâk	262
3.1.1.11. Dîvân-ı İşrâf	262
3.1.1.12. Dîvân-ı Müsadere	262
3.1.1.13. Delhi Kûtvâli	263
3.1.2. Taşra Teşkilatı	264
3.1.2.1. Taşra Teşkilatında Yer Alan Görevliler	266
3.1.3. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda Adli Teşkilat	271
3.1.3.1. Dîvân-ı Mezâlim	271
3.1.3.2. Dîvân-ı Kazâ	272
3.1.4. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda Askeri Teşkilat	275
3.1.4.1. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda Orduyu Meydana Getiren Unsurlar	276
3.1.4.2. Orduda Bulunan Sınıflar	278
3.1.4.3. Ordunun Savaş Düzeni	282
3.1.4.4. Orduda Kullanılan Silahlar	283
3.1.4.5. Ordunun Maaş Düzeni	285
3.1.5. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda Ekonomik Yapı	286
3.1.5.1. Toprak Yönetimi	286
3.1.5.2. Vergiler	288
3.1.6. Tuğlukşahlar Döneminde Ticaret	292
3.1.6.1. Deniz Ticareti	292
3.1.6.2. Kervan Ticareti	293
3.1.6.3. Köle Ticareti	294
3.1.7. Tuğlukşahlar Devleti Döneminde Kullanılan Paralar	296
3.1.7.1. Tenge	297
3.1.7.2. Lek	297
3.1.7.3. Çiytel	298

3.1.7.4. Kror.....	298
3.1.7.5. Diğer Paralar.....	299
3.1.8. Tuğlukşahlar Döneminde Kullanılan Ölçü Birimleri.....	299
3.1.9. Sosyal Devlet Anlayışı	300
3.1.10. Tuğlukşahlar Hanedanlığı Döneminde Dini Hayat.....	305
3.1.10.1. Tuğlukşahlar Döneminde Faliyet Gösteren Tarikatları.....	307

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI'NDA MİMARİ YAPI

4.1. DİNİ MİMARİ	312
4.1.1. Cami ve Mescidler	312
4.1.2. Medrese	327
4.1.3. İdgâh.....	330
4.1.4. Türbe	333
4.1.5. Dergâh	342
4.2. SİVİL MİMARİ	347
4.2.1. Şehir	347
4.2.1.1. Tuğlukâbâd	347
4.2.1.2. Adilâbâd	351
4.2.1.3. Cihânpênâh	352
4.2.1.4. Firuzâbâd	354
4.2.1.5. Hisâr-ı Fîruze.....	356
4.2.1.6. Fethâbâd	357
4.2.1.7. Cunânpûr	358
4.2.1.8. Tuğlukpûr-i Mülûk-i Kamût.....	358
4.2.1.9. Tuğlukpûr-i Kâsna.....	358
4.2.2. Kervansaray.....	359
4.2.3. Kanallar	359
4.2.4. Su Bentleri.....	360
4.2.5. Sultan Firuz Şah'ın Yaptığı Restorasyonlar	360

SONUÇ.....	366
KAYNAKÇA	370
EKLER.....	391
EK 1.....	391
ÖZGEÇMİŞ.....	404

ÖZET

DOKTORA TEZİ

TUĞLUKŞAHLAR DEVLETİ

Metin BİLAL

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ

2021, 404 sayfa

Jüri: Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
Doç. Dr. Bayram Arif KÖSE
Doç. Dr. Ömer TOKUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Gül GEYİK

Bu çalışmada, Karavna Türklerinden olan Tuğlukların Gazi Melik önderliğinde Hindistan'da kurdukları Tuğlukşahlar Devleti ele alınmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde kurucu Sultan Gazi Melik'in Giyâseddin unvanıyla tahta çıkışı evvelinden başlanarak devletin yıkılışına dek geçen süre kronolojik şekilde sunulmuştur. İkinci bölümünde Tuğlukşahların hâkimiyet anlayışı, hükümdarlık alametleri, saray teşkilatı ve hayatı ele alınarak ayrıntılı bir şekilde bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde adli, idari ve askeri teşkilatlarla birlikte devletin ekonomik yapısı ve sosyal devlet anlayışı gibi konular ele alınmıştır. Son bölümde de Tuğlukşahlar Devleti'nin mimarisi dini ve sivil diye iki başlıkta incelenmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde de devletin siyasi oluşumundan mimarisine kadar tüm yönleri ele alınarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tuğlukşahlar, Karavna, Giyâseddin Tuğluk Şah, Muhammed bin Tuğluk Şah, Firuz Şah.

ABSTRACT**PhD. DISSERTATION****TUGHLUQSHAHS STATE****Metin BİLAL****Advisor: Assoc. Prof. Savaş EĞİLMEZ****2021, 404 pages**

**Jüri: Assoc. Prof. Dr. Savaş EĞİLMEZ
Prof. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU
Assoc. Prof. Dr. Bayram Arif KÖSE
Assoc. Prof. Dr. Ömer TOKUŞ
Assist. Prof. Dr. Gül GEYİK**

In this study, the Tughluqshahs State established in India under the leadership of Gazi Melik by Tughluqs, one of the Karavna Turks, was discussed. The study was presented in four main sections. In the first part of the study, the period from the establishment of the state by Gazi Melik with the name of Gıyaseddin to the collapse of the state was presented chronologically. In the second part of the study, detailed information about the reign of Tughluqshahs State, palace administrative structure and palace life was given. In the third part of the study, detailed information was given about the judicial, administrative and military organizations of the state, the economic structure of the state and the understanding of the social state. In the last part of the study, the architectural structure of Tughluqshahs State is examined under two titles: Religious buildings and civil buildings. In the conclusion part of the study, all aspects of the state from the political formation to the architecture are evaluated.

Keywords: Tughluqshahs, Karavna, Giyâseddin Tughluq Shah, Muhammed bin Tughluq Shah, Firuz Shah.

KISALTMALAR DİZİNİ

AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
Asam	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
Bak.	: Bakanlık
bkz.	: Bakınız
cm	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
EI ²	: Encyclopaedia of Islam New
EIAPS	: Epigrephia İndica Arabic and Persian Supplement
Fak.	: Fakülte
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İng.	: İngilizce
J.P.H.S.	: Journal Pakistan Historical Society
JASB	: Journal of the Asiatic Society Bengal
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.Ö.	: Milattan Önce
not.	: Notlandıran
Nşr.	: Neşreden
S,	: Sayı
s.	: Sayfa
Trc.	: Tercüme
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TTKB	: Türk Tarih Kurumu Basımevi
Üni.	: Üniversite
Yay.	: Yayınları
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Sultanın Tagi İsyanını Bastırmak İçin Takip Ettiği Güzergâh	92
Harita 2. Tuğlukşahlar Devleti'nin 1351 Yılındaki Sınırları.....	97
Harita 3. Tuğlukşahlar Devleti'nin 1398 Tarihinde Topraklarını Gösteren Harita	140
Harita 4. Emîr Timur'un Hindistan Seferi Güzargahını Gösteren Harita.....	152
Harita 5. Emîr Timur Hezimetini Sonrası Kurulan Krallıklar ve Devletin Son Durumu	160
Harita 6. Tuğlukşahlar Devleti'nin Üçüncü Başkentini Gösteren Harita	194
Harita 7. Cihânpenâh	353

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1. Tuğlukşahlar Devleti'nde Görev Yapan Vezirler	251
Tablo 2. Tuğlukşahlar Devleti'nde Görev Yapan Kadılar	274
Tablo 3. Muhammed bin Tuğluk Döneminde Hububat ve Hayvan Türlerinin Fiyat Listesi.....	295
Tablo 4. Hububat ve Hayvan Türlerinin Çiytel Para Birimi Türünden Fiyat Listesi...	295
Tablo 5. Sultan Firuz Şah Dönemi Hububat Fiyat Listesi	296

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1. Muhammed bin Tuğluk'un Sahte Paraları Toplattığını Gösteren Resim.....	50
Resim 2. Gıyâseddin Tuğluk Şah, Muhammed bin Tuğluk Şah ve Firuz Şah Tahta Otururken.....	178
Resim 3. Aşoka Sütunun Gemiyle Taşınmasını Gösteren Çizim	317
Resim 4. Aşoka Sütunun Karadan Taşınmasını Gösteren Çizim	318
Resim 5. GıyâseddinTuğlukŞah'ınTürbesi.....	334
Resim 6. Gıyâseddin Tuğluk, Mahdume-i Cihân ve Şehzade Mahmud'un Kabirleri. Muhammed bin Tuğluk ve Zafer Han'ın Kabirleri	337
Resim 7. Nizâmeddin Evliyâ'nın Dergâhı	344
Resim 8. Tuğlukâbâd Şehrinin Kapıları, Kalesi, Adilâbâd ve Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Türbesi.....	350
Resim 9. Tuğlukâbâd Şehri, Kalesi, Burçları	351
Resim 10. Kotla Firuz Şah.....	355
Resim 11. Kotla Firuz Şah İçerisindeki Yapılar.....	356
Resim 12. Muhammed Bin Tuğluk ve Sultan Firuz Şah	402

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1. Cami'-Mescid.....	313
Fotoğraf 2. Aşoka Sütunu	316
Fotoğraf 3. Begümpürî Mescidi	319
Fotoğraf 4. Kalan Mescidi	322
Fotoğraf 5. Hirki Mescidi'nin Doğu Girişi	324
Fotoğraf 6. Medrese-i Firuz Şah	328
Fotoğraf 7. Medrese-i Firuz Şah'ın Farklı Görünümü.....	328
Fotoğraf 8. İdgâh.....	330
Fotoğraf 9. İdgâh'ın Farklı Açıdan Görünümü ve İngilizce Kitabesi.....	331
Fotoğraf 10. İdgâh'ın Farklı Bir Görünümü	331
Fotoğraf 11. İdgâh'ın Orijinal Kitabesi.....	332
Fotoğraf 12. Gıyâseddin Tuğluk Şah Türbesi.....	333
Fotoğraf 13. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Türbesi'nin Farklı Açıdan Görünümü	335
Fotoğraf 14. Gıyâseddin Tuğluk, Mahdume-i Cihân ve Şehzade Mahmud'un Kabirleri. Muhammed bin Tuğluk ve Zafer Han'ın Kabirleri	337
Fotoğraf 15. Kebîruddîn Evliyâ Türbesi	338
Fotoğraf 16. Sultan Firuz Şah Türbesi	339
Fotoğraf 17. Sultan Firuz Şah Türbesi'nin Farklı Görünümü.....	340
Fotoğraf 18. Firuz Şah'ın Kabri.....	340
Fotoğraf 19. Han-ı Cihân'ın Türbesi'nin Kubbesi.....	342
Fotoğraf 20. Çırâğ-ı Delhi Dergâhı.....	345
Fotoğraf 21. Kadem-i Şerîf Dergâhı Duvarları.....	346
Fotoğraf 22. Kadem-i Şerîf Dergâhı'nın Girişi.....	346
Fotoğraf 23. Feth Han'ın Kabri	347
Fotoğraf 24. Tuğlukâbâd.....	348
Fotoğraf 25. Tuğlukâbâd Şehri Surları	348
Fotoğraf 26. Tuğluâbâd Burçları.....	349
Fotoğraf 27. Kutub Minar	362
Fotoğraf 28. Muhammed bin Tuğluk'un oğlu Mahmud Han'ın Sikkesi	391
Fotoğraf 29. Muhammed bin Tuğluk'un Tuğrası	401

PLANLAR DİZİNİ

Plan 1. Cami'-Mescid'in Zemin Katı	314
Plan 2. Begümpürî Mescidi	320
Plan 3. Kalan Mescidi Zemin ve Giriş Katı	321
Plan 4. Hirkî Mescidi Birinci Katı.....	323
Plan 5. Kali Mescidi Giriş Katı	325
Plan 6. Cami-i Mescid (Hauz Has).....	326
Plan 7. Medrese-i Firuz Şah Zemini.....	329

ÖN SÖZ

Tuğlukşahlar Devleti, Horasan bölgesinden Hindistan'a gelen Giyâseddin Tuğluk Şah'ın önderliğinde kurulmuştu. Hint topraklarında yaklaşık yüz yıl hüküm süren bu devlet, kurulduğu topraklarda İslamiyet'in sancaktarlığını da yapmıştır. Devlete adını veren hanedan olan Tuğlukşahlar, başlangıçta Halaç hâkimiyetinde kalmış ve bu devlete önemli hizmetleri olmuştur. Tuğluk'un Dibâlpûr valiliğine atandıktan sonra Moğol akınlarına karşı başarılı mukavemet göstermesi onu hem Halaç yöneticileri hem de toplum nazarında itibarlı bir konuma getirmiştir.

Zamanla güçlenen Tuğlukşahlar Devleti bir dönem himayesinde yaşadığı Halaçların Hindistan'daki varlığına son vererek devletin başkentini Delhi'den Tuğlukâbâd'a taşımışlardı. Ancak Delhi devletin merkezi olma statüsünü sürdürmüştü. Sultan Giyâseddin'in yerine geçen Muhammed bin Tuğluk devletin sınırlarını İndus Nehri ötesine taşıma düşüncesindeydi. Bu düşünce doğrultusunda devletin başkentini bir dönem Yadavalıların başkenti olan Deogir'e taşımıştır. Böylece Delhi merkez olma özelliğini kaybetmişti. Muhammed bin Tuğluk'tan sonra tahta Sipehsâlâr Recep'in oğlu Firuz Şah geçmişti. Bu dönem devletin sükûnete eriştiği ve imar faaliyetlerinin hız kazandığı bir devre olmuştu. Sultan devletin topraklarını genişletme düşüncesinden ziyade, mevcut toprakları koruma politikası gütmüştür. Sultanın bu politikası Muhammed bin Tuğluk döneminde baş gösteren ayaklanmalar yerini sükûnete bırakmıştı. Ayaklanmaların son bulmasıyla oluşan huzur ortamında sultan ve tebaa uyum içerisinde yaşam sürmüşlerdi. Oluşan bu sükûnet ortamına Firuz Şah'ın sağlık durumunun da elverişli olması eklenince tahtta en uzun süre kalan sultan olmuştur.

Firuz Şah'ın ölümü şehzadeler arasında taht mücadelesini başlatmıştı. Şehzadelerin bu mücadelesi zamanla vezirler arası güç gösterisine dönüşmüştü. Bunun sonucunda da şehzadeler vezirlerin elinde oyuncak olmuşlardı. Tuğlukşahlar Devleti'nde yaşanan bu gelişmeleri yakından takip eden Emir Timur, Semerkand'dan harekete geçerek Delhi'ye kadar ilerlemiş ve devlete ağır bir darbe vurmuştu. Bu darbe sonucunda eski ihtişamını kaybeden Tuğlukşahlar Devleti bir daha toparlanamayarak tarih sahnesinden silinmişlerdir.

Tuğlukşahlar Devleti üzerine yapılan çalışmalar 19. yüzyıla kadar gitmektedir. Ülkemizde bu alandaki ilk çalışma Galib Mubarek tarafından yazılan "*Hindistan'da Türk Hükümdarları*" adlı eserdir. Akabinde Hikmet Bayur "*Hindistan Tarihi*" adlı çalışmasında Tuğlukşahlar'a yer vermiştir. Fuad Köprülü ve Orhan Köprülü "*Fîrûz Şah*

Tuğluk” adlı çalışmalarında Tuğlukşahlardan bahsetmektedirler. 20. yüzyılın son çeyreğinde Hindistan’daki Türk varlığına dair çalışmalarıyla tanınan Enver Konukçu; “*Gıyâseddin Tuğluk*”, “*Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri*” ve *Hân-ı Cihân Makbûl* gibi çalışmalara imza atmıştı. Konukçu’nun izinden giden öğrencisi Salim Cöhlce’nin “*Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri*” adlı çalışması da mevcuttur. Ancak Devletin kapsamlı tarihini ortaya koymak için yapılan çalışmalar yeterli düzeyde değildir. 21. yüzyılın başında Tuğlukşahlar Hanedanlığı’ndan bahseden önemli bir çalışma da S. Haluk Kortel tarafından hazırlanan “*Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât (1206-1414)*” adlı doktora tezidir. Kortel’in doktora tezinden başka “*Tuğluklular*” ve “*Tuğlukâbâd*” gibi çalışmaları da bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların biri de Prof. Dr. Ahmet Taşağıl’ın danışmanlığında Yıldız Özbek tarafından hazırlanan “*Tuğlukşah Hükümdarı Firuz Şah Tuğluk ve Dönemi*” adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmalar devletin tarihinin tamamını aydınlatmada yeterli değildir.

Tez çalışmasında Tuğlukşahlar Devleti’ni dört bölümde ele alarak devletin bütün yönleri ayrıntılı bir şekilde aydınlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde siyasi tarih, ikinci ve üçüncü bölümde teşkilat tarihi ele alınarak devlet hakkında derli toplu bilgi verilmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölümde de günümüze kadar varlığını koruyabilen ve devletin varlığına delil teşkil eden mimari yapı ele alınmıştır.

Bu özgün konunun belirlenmesinde ve tez süresi boyunca bana yol gösteren, değerli mesaisini bana harcayan kıymetli hocam Doç. Dr. Savaş EĞİLMEZ’e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez süreci boyunca çalışmalarımıza yardımcı olan Prof. Dr. Erol KÜRKCÜOĞLU’na teşekkür ederim. Çalışmanın dördüncü bölümünde önemli yardımlarını gördüğüm Sanat Tarihi Bölümü’nün değerli hocası Dr. Öğr. Üyesi Gül GEYİK’e şükranlarımı sunarım. Başta bölüm başkanımız Prof. Dr. Selami KILIÇ olmak üzere lisans eğitimim süresince değerli bilgilerinden ve deneyimlerinden faydalandığım Tarih Bölümü’nün tüm hocalarına müteşekkirim. Çalışma süresince imkânlarından yararlandığım İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Kütüphanesi ve İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (İRCİCA) çalışanlarına da ayrı ayrı teşekkür ederim. Bu süreçte tecrübesiyle beni yönlendiren arkadaşım Dr. Ömer DÖŞEMETAŞ’a, kadim dostum Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni Abbas DEMİRTÜRK’e teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

“Sultanları sorarsan, sor kuru balçığa,
Büyük başlar döner bir gün kara toprağa.”¹

I. KAYNAK VE ARAŞTIRMALAR

A. Kaynaklar

Çalışma, Kuzey Hindistan’da kurulan Tuğlukşahlar Devleti’ni konu almaktadır. Tuğlukşahlar hakkında bilgileri o dönemde yaşamış tarihçi ve gezginlerin kaleme aldığı eserlerden elde etmekteyiz. Bu eserler daha çok dönemin hâkim dili olan Farsça ile kaleme alınmıştır. Ayrıca Tuğlukşahlar devrinden sonra yaşamış tarihçilerin eserlerinden de yararlanılmıştır. Dönemin yeterince aydınlatılması için farklı ülkelerde yapılan araştırmalar da kaynak olarak incelenmiştir.

Delhi Türk Sultanlığı’ndan ² biri olan Tuğlukşahlar Devleti hakkında bilgi edinmek için Gurlu Hanedanlığı’ndan başlanarak Mu’izzi Melikleri, Kutbiler, Şemsiler, Balabanlar, Halaçlar, Seyyidler ve Lûdîler dönemleri kaynakları incelenmiştir.

¹Ebû Abdullah Muhammed İbn BattûtaTancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi, (çev. A. Sait Aykut) İstanbul 2010, s.678.

²Delhi Türk Sultanlığı kaynak eserleri hakkında geniş bilgi almak için bkz. S. Haluk Kortel, “Ortaçağ Hindistanı Türk Tarihinin Kaynakları”, *Ortaçağ Türk Tarihi Ana kaynakları*, Paradigma Akademi yay. İstanbul 2014, s.195-205; Enver Konukçu, “Hindistanda Kurulan Türk Devletleri (1206-1214)”, *Tarihte Türk Devletleri*, Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yay. Ankara 1987, s.347-359; Erkan Türkmen, *Emir Hüseyin-ü Dihlevî’nin Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*, Atatürk Kültür Merkezi Yay. S. 25, Ankara 1988; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara 2006; Mübarek Galip, *Hindistan’da Türkler*, (çev. Saadettin Y. Gömeç), Berikan Yay. Ankara 2013; Sir Wolsley Haig, *Turks and Afghans*, Cambridge 1928; H.C.Ray, *Dynastichistory of North İndi*, Calcutta 1931; İ.H. Oureshi, *Administration of the Sultanate of Delhi*, Lâhor 1945; A.L. Srivastava, *The Sultanate of Delhi*, Agra 1950; Kishori Saran Lal, *History of the Khalji (A.D. 1290-1320)*. London 1967; Agha Mahdi Hısain, *Rise and Fall ofMuhammed b. Tughluq*, London 1938; Agha Mehdi Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, Calcutta 1963; R.C. Jauhari, *Firoz Tughluq (1351-1388 A.D.)* Agra 1968; Salim Cöhçe, *Şemsi Melikleri* (basılmamış Doktora Tezi) Elazığ 1986; Salim Cöhçe, “Delhi Türk Sultanlığı’nın Kurucusu Kutbed-din Aybeg’in (1206-1210) Hayatı ve Şahsiyeti” *Fırat Üni. İlahiyat Fak. Der.*, Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı, s. 5, Elazığ 2000, s.13-24; Salim Cöhçe, “Delhi Türk İmparatorluğunda Sultan Şemseddin İltutmuş’un Kırk Kölesi Çihilganilerin Kimlikleri ve Oynadıkları Roller” *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985)*, İstanbul 1985; T.W. Haig, “Halaçî” *İslam ansiklopedisi*, 5. Cilt, s.108-109; M. Fuat Köprülü, “Halaç”, *İslam Ansiklopedisi*, 5. Cilt, s.109-117; S.A. Haqqı, *Hindistan’daki Türk Tesiri ilk Dönem: 1206-1414*, (çev. Yuluğ Tekin Kurat) Orta Doğu Teknik Üniversitesi 1984; Faruk Sümer, “Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 2. Cilt, İstanbul 1999, s. 1-20; Enver Konukçu, “Delhi Kalaç Sultanlığının Kuruluşu (1290)”, *IX Türk Tarihi Kongresi*, 2. Cilt, TTK Ankara 1988, s.587-593; S. Haluk Kortel, “Muizzi Meliklerinden Bahaeddin Tuğrul” *Berna Türk Doğan Uysal Armağan Kitabı*, (ed. Ş. Kantarcı, F. Şimşek) Sonçağ yay. Ankara 2015, s.321-335; S. Haluk Kortel, “Muizzi Meliklerinden Nasıreddin Kubaca”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, (ed. E.

Tuğlukşahlar döneminde kaleme alınmış eserler devletin tarihinin aydınlatılmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle çalışmada yararlanılan eser ve müellifleri hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde basılmış sikkeler üzerinde yapılan çalışmalardan da yararlanılmıştır. Bunlarla ilgili de bilgi verilecektir.

Târîh-i Fîrûzşâhî: Ziyâeddin Berenî tarafından 1357’de Farsça kaleme alınmıştır. Müellifin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1285 yılında doğduğu kabul edilmektedir. Berenî, Delhi Türk sultanları arasında önemli görevler üstlenmiş ve yöneticilik yapmış bir aileden gelmekteydi. Müellif, orta yaşlarda saraya girmiş ve uzun yıllar Muhammed Tuğluk Şah’ın danışmanlığını yapmıştı. Berenî, 1357 yılında Delhi’de ebedi hayata intikal etmişti. Müellif, eserinde Sultan Gıyâseddin Balaban’ın tahta çıkışından (1266) Sultan Firuz Şah’ın hükümdarlığının altıncı yılına dek süregelen olayları ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır.

Eser, Delhi Türk Sultanlığı hükümdarlık anlayışı yanında saray, merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere neredeyse devletin bütün idari yapısı hakkında okuyucularına teferruatlı bilgi sunmaktadır. Ayrıca Sultan Muhammed Halacî’nin yaptığı ekonomik, askeri ve idari düzenlemelerden de ayrıntılı bahsetmektedir. Sultan Muhammed Tuğluk Şah dönemi olaylarını, yeniklerini ve bu yeniklerin sebep oldukları olumsuzlukları açıklayan nadir kaynaklardan biridir.

Uyumaz, M. Kesik, A. Usta, C. Piyadeoğlu), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s.167-182; S. Haluk Kortel, “Delhi Türk Sultanı Alâeddin Halaci Döneminde İsyanlar ve Bunlara Karşı Yapılan Yeni Düzenlemeler”, *Prof. Dr. Yavuz Ercan’a Armağan*, (ed. S. Sertçelik, H. Eroğlu, M. Sarıgüven), Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s.685-703; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK, Ankara 2006; S. Haluk Kortel, “Delhi Sultanlarının Telingana Seferleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, IV/1 , 2015, s.1-26; S. Haluk Kortel, “Gur Devletinde Bir Türk Kumandan: Taceddin Yıldız”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2004, s.37-54; S. Haluk Kortel, “Delhi Türk Sultanlığı’nda Saray Hayatından Bazı Kesitler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2003, s.27-35; S. Haluk Kortel, “Delhi Türk Sultanlığında Hâkimiyet Anlayışı”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, Kubbealtı Yay. Malatya 2001, s.73-86; S. Haluk Kortel, “Delhi Türk Sultanı Alâeddin Halaci’nin Moğol Siyaseti”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2000, s.261-282; S. Haluk Kortel, “Delhi Türk Sultanı Alâeddin Muhammedşah Halaci’nin Hindistan’daki Seferleri”, *Belleten*, 62. Cilt, S. 235 Aralık, Ankara 1998, s.747-778; Saadettin Y. Gömeç, “Giyaseddin Balaban ve Hükümdarın Görevleri”, *DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35/59, Ankara 2016, s.239-254; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK, Ankara 1950; Rizaül İslam, “Some Aspects of the Economy of Northern South Asia During the Fourteenth Century”, *Journal of Central Asia*, vol. XI .No II, December İslamabad 1988, s.5-39; S.P. Rohatgi, *Glimpses of Delhi*, Delhi 1979; M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, (bas.haz. Tansu Say) Tercüman Yay. İstanbul 1975.

Târîh-i Fîrûzşâhî, ilk olarak 1862’de Seyyid Ahmed Han tarafından neşredilmiştir. Ancak eserin daha sonra birkaç defa tıpkıbasımı yapılmıştır. Ayrıca eser 2013 yılında Azizuddin Hüseyin tarafından düzenlenerek yayımlanmıştır. Daha sonra eser 2015’te Istiyaq Ahmed Zilli tarafından yeniden basılmıştır.³ Çalışmada Istiyaq Ahmed Zilli’nin İngilizce tercümesi kullanılmıştır.

Çalışmada Berenî’nin *Fetâvâ-i Cihândârî* adlı eserinden de yararlanılmıştır. Berenî sultanlara öğütler vermek için kaleme aldığı bu eserinde halifeler ve Gazneliler devri sultanlarının hayatlarından kesitlere yer vermişti. Müellif Fetâvâ-i Cihândârî’yi Farsça kaleme almıştı. Çalışmada bu eserin Muhammed Habib tarafından yapılan İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır.⁴

Târîh-i Fîrûzşâhî: Şems-i Sirâc Afif tarafından 1399’da Timur’un Hindistan seferinden kısa bir süre sonra tamamlamıştır. Müellif 1357 yılında dünyaya gelmiş ve babasının Sultan Firuz Şah zamanında Dîvân-ı Vezâret’te çalıştığı bilinmektedir. Afif hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi mevcut değildir. Afif’in bu eseri Sultan Firuz Şah dönemi için önemli bilgiler içermektedir. Müellif eserinde Sultan Firuz Şah dönemi siyasi hadiseleri ve askeri başarılarının yanı sıra yeni kurulan müesseseler, yapılan düzenlemeler ve imar faaliyetleri hakkında bilgi vermektedir.

Târîh-i Fîrûzşâhî’de Tuğlukşahlar Devleti’nin hükümdarlık alâmetleri, saray teşkilatı, sarayda yapılan toplantılar, hükümet teşkilatı ve askeri teşkilat hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca merkez teşkilatı ve özellikle de Dîvân-ı Vezâret, Dîvân-ı İstîfâ gibi devletin mali işleri hakkında doğrudan bilgi vermesi ve bu bilgilerin çağdaş kaynaklarda yer almaması eserin değerini artırmaktadır. Çalışmada hem Mevlevi Vilâyet Hüseyin’in 1891 yılında Kalkuta’da yapılan baskısından hem de Prof. John Dowson⁵ tarafında kaleme alınan İngilizce nüshasından yararlanılmıştır.⁶

³Ziyâeddin Berenî, *Târîh-i Fîrûzşâhî*, (çev. Istiyaq Ahmed Zilli), Primus Books, 2015; Syed Sabahud-din, “Ziyâuddin Barani”, *Islamic Culture*, XII, Hyderabad 1938, s.76-97; Muhammed Habib, “life and Thought of Ziyâuddin Barani”, *Politics and Society During the Early Medieval Period*, (ed. K. A. Nizami), New Delhi 1960, s. 20-40; Azmi Özcan, “Berenî”, *DİA.*, cilt V, İstanbul 1992, s. 491; Ziya’al-Din Berenî, *Tarikh-i Firoz Shahi*, (ed. S.M. Azizuddin Hüseyin) Aligarh University 2017.

⁴ Ziyâeddin Berenî, *Fetâvâ-i Cihândârî*, (İng. trc. Muhammed Habib ve Afsar Umar Salim Khan), The Political Theory of the Delhi Sultanate, Delhi. (Tarihsiz).

⁵Şems-i Sirâc Afif, *Târîh-i Firuzshâhî*, (İng. çev. Prof. John Dowson), The History of India As Told Its Own Historians Calcutta 1953.

⁶ Semsî Sirac Afif, *Târîh-i Firuzshâhî*, neş. Mevlevi Vilâyet Hüseyin, Calcutta 1891; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat*, XXIII-XXIV.

Fütûhât-ı Fîrûzşâhî: Sultan Firuz Şah tarafından kaleme alınmıştır. Sultan eserinde dönemindeki (1351-88) hadiseleri özetlemiş gibidir. Vergilerin sayısı ve türleri, dini cemaat gruplarının faaliyetleri ve dönemin imar çalışmalarıyla ilgili bilgi vermektedir. Bu yönüyle de çalışmanın üçüncü ve dördüncü bölümü için büyük önem arz etmektedir. Çalışmada eserin Prof. John Dowson tarafından yapılan İngilizce tercümesi kullanılmıştır.⁷

Târîh-i Mübârekşâhî: Yahyâ bin Ahmed bin Abdullah Sirhindî tarafından kaleme alınmıştır. Eser Sultan Mübârek Şah'a ithâf edildiği için bu isim ile anılmaktadır. Müellif, Seyyidler döneminde yetişmiş önemli bir tarihçidir. Târîh-i Mübârekşâhî, Gurlu hükümdarı Muizzeddîn Muhammed ile başlamakta ve daha sonra Delhi Türk sultanları tarihi hakkında bilgi vermektedir. Bu eserin Firuz Şah sonrasına dair de bilgi vermesi çalışmamız açısından önemini artırmaktadır. Eserde teşkilat tarihi açısından da önemli bilgiler yer almaktadır. Çalışmada K. K. Basu'nun İngilizce tercümesinden yararlanılmıştır.⁸

Mesâlikü'l-ebâr: İbn Fazlullah el-Ömerî tarafından kaleme alınmıştır. Müellif 3 Şevval 700 (11 Haziran 1301) tarihinde Dımaşk'ta dünyaya gelmişti. Müellif Hindistan'a hiç gitmemesine rağmen Muhammed bin Tuğluk dönemine dair önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgilerin hepsini Hindistan'da bulunmuş önemli şahsiyetlerden derlemişti. Muhammed bin Tuğluk Şah dönemi hakkında verdiği bilgiler çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümleri için oldukça hayatidir. Eserde saray hayatı, yapılan törenler, protokol, merkez ve askeri teşkilat, ordu ve adalet teşkilatına dair bilgiler bulunmaktadır. Çalışmada Ahsen Batur tarafından yapılan eserin Türkçe çevirisi kullanılmıştır.⁹

Tabakat-ı Ekberî: Nizâmeddin Ahmed Hervî tarafından kaleme alınan eser 1593 yılında Bâbüir hükümdarı Ekber Şah'a ithâf edilmiştir. Dokuz bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Gazneli Devleti'nden bahsetmektedir. Bâbürlüler dönemi Hindistan tarihi ve Ekber Şah dönemi tarihi olayları için birinci el kaynak niteliği taşımaktadır.

⁷ Firuz Şah Tuğluk, *Fütûhât-ı Firuz Şahî*, İng. trc. John Dowson, The History of India, As Told By Its Own Historians, Calcutta 1871; Banarjee, 204; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, XXVII.

⁸ Yahyâ bin Ahmed bin Abdullah Sirhindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, (ing.trc. K.K. Basu, Baroda 1932; Durak, XXV; Banarjee, 209.

⁹ Şihabeddin İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, çev. not. Ahsen Batur, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Selenge Yay., İstanbul 2014; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, XXV.

Müellifin Tuğlukşahlar dönemi için verdiği bilgiler daha çok Berenî ve Afîf'in eserlerinin özetleri şeklindedir. Firuz Şah sonrası sultanlar hakkında bilgi verdiği için çalışma açısından önem arz etmektedir. Çalışmada B. DE tarafından yapılan birinci cildin İngilizce çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁰

Tarîh-i Firişte: Muhammed Kasım Hindûşâh Firişte tarafından ele alınan bu eser, “*Gûlsen-i İbrahimî*” olarak da bilinmektedir. Müellif, 1552-1623 yılları arasında yaşamış İranlı tarihçilerdendir. Hindistan Müslüman hükümdarları tarihini ele aldığı eserine 1606 yılında başlamış, 1611 yılında tamamlamıştı. Firişte eserinde Gazneli Devleti'nden başlayarak 1611 yılına kadar yaşanan hadiselerle ilgili bilgiler vermektedir. Tarîh-i Firişte, Tabakât-ı Nâsirî ve Tabakât-ı Ekberî gibi eserlere dayanılarak yazılmıştır. Çalışmada John Briggs'in İngilizce tercümesinden yararlanılmıştır.¹¹

Müntehâbü't- Tevârih: Abdülkâdir Bedâûnî tarafından kaleme alınan eser 3 ciltten oluşmaktadır. Babürlüler devri önemli tarihçilerinden olan Bedâûnî 1540-1615 yılları arasında yaşamıştır. Müellif eserini Hindistan'ın birçok şehrini gezerek ve büyük bir oranda da *Nizâmeddin Ahmed'in Tabakat-ı Ekberi* eserinden yararlanarak yazmıştır. Eserin birinci cildi, 977 yılında Gazneli hükümdarı Sebük Tegin'in tahta çıkışından 1566 yılı Babürlü Sultanı Hümayün Han'ın vefatına kadar geçen olayları aktarmaktadır. Eserin ikinci cildini Ekber Şah'ın ilk 40 yılı oluştururken üçüncü cilt ise âlim, sair filozof gibi devrin önemli şahsiyetlerine dair bilgi vermektedir. Çalışmada kullanılan birinci cilt George S.A. Ranking tarafından İngilizceye çevrilmiştir.¹²

Târîh-i Muhammedî: Muhammed Biamed Hani tarafından kaleme alınan eser 842 (1438) yılında tamamlanmıştır. Müellif hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Tarih-i Muhammedi dört bölümden oluşmaktadır. Yazar ilk bölümde Hz. Muhammed'in hayatından, son bölümde de Hindistan'daki Müslüman yöneticilerden bahsetmektedir. Eserde Sultan Firuz Şah'tan itibaren Tuğluk Hanedanlığı sultanları

¹⁰Nizâmeddin Ahmed, *Tabakat-ı Ekberî*, volume 1 İng. çev. By B. DE, Calcutta 1927; E. Berthelsi “Nizâmeddin Ahmed”, *İA.*, cilt 9, İstanbul 1964, s. 308; Banarjee, 209; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, XXIX; Cöhlce, Şamsi Melikleri, XXIV-XXV.

¹¹ Firişte, *Tarîh-i Firişte*, İng. çev. John Briggs, History of the Rise of the Muhammadan Powar of India, London 1829; Khaliq Ahmed Nizami, “Firişte”, *DİA.*, cilt 13, İstanbul 1996, s.133-134; Cöhlce, Şamsi Melikleri, XXV-XXVI; Durak, XXVI-XXVII.

¹² Enver Konukçu, “Abdülkâdir Bedâûnî”, *DİA.*, cilt 5, İstanbul 1992, s.295-96; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, s, XXX.

hakkında bilgi verilmektedir. Bu yönüyle de çalışma açısından büyük bir öneme sahiptir. Eserin dördüncü bölümü Muhammed Zaki tarafından İngilizceye çevrilmiştir.¹³

Fetihnâme-i Timûrî (Zafernâme): Şerefüddin Ali Yezdi tarafından Farsça kaleme alınmıştır. Meşhur İran tarihçilerinden Şerefüddin Ali, Zerdüştlere önemli merkezlerinden olan Yezd şehrinde dünyaya gelmişti. Eser 1424 yılında tamamlanmıştı. Emir Timur'un Hindistan seferi hakkında bilgi vermektedir. Özellikle Emir'in Hindistan'a yönelmesi ve sefer sırasında takip ettiği güzergâhlar hakkında bilgi vermesi eserin çalışma açısından değerini artırmaktadır. Çalışmada Ahsen Batur'un Türkçe tercümesinden yararlanılmıştır.¹⁴

Zafernâme: Nizamüddin Şâmî tarafından kaleme alınmıştır. Yazar hakkında bilgiler eserin giriş kısmından ve Hâfız-ı Ebrû'nun Zeyl-i Zafernâme'siyle Şerefeddin Ali Yezdi'nin Fetihnâme-i Timûrî adlı eserlerinden öğrenilmektedir. Şâmî'nin eseri Timurluların kurucusu Emir Timur'un fütuhatına münhasır bir tarih kitabı niteliği taşımakta ve onun emriyle 1401-1402 yılları arasında kaleme almıştır. Eser Emir Timur'un Hindistan seferi hakkında bilgi verdiği için çalışma açısından büyük önem teşkil etmektedir. Eser Tuğlukşahlar Devleti'nin son dönemlerini, şehzadeler arası mücadeleleri bir de Timur'un Hindistan seferiyle Tuğlukşahlar Devleti'ne indirdiği darbeyi anlatmaktadır. Şâmî eserini Farsça kaleme almıştır. Çalışmada Necati Lugal tarafından yapılan Türkçe çeviri kullanılmıştır.¹⁵

Anonim, Melfuzat-ı Timurî veya Tüzükât-ı Timurî: Emir Timur'un otobiyografisinden meydana gelmektedir. Emir Timur tarafından kaleme alınmıştır. Emir'in Hindistan seferi hakkında bilgi vermektedir. Bu yönüyle de çalışma için önem arz etmektedir. Eser İngilizce ve Türkçeye çevrilmiştir. Çalışmada eserin John Dowson tarafından yapılan İngilizce tercümesinin yanı sıra Kutlukhan Şakirov-Adnan Arslan'ın *Timur'un Günlüğü* adlı Türkçe çevirisi de kullanılmıştır.¹⁶

¹³ Muhammed Bihamed Hani, *Târihi Muhammedi*, (İng. ter. ve not. Muhammed zaki), Bombay 1962.

¹⁴ Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur (Zafernâme)*, çev. not. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013; Durak, XXVIII.

¹⁵ Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Farsçadan çev. Necati Lugal, Ankara 1987; Gülay Ögün Bezer, "Nizamuddin Şâmî", *DİA*, cilt 28 İstanbul 2010, s.330.

¹⁶ Emir Timur, *Melfuzat-ı Timurî*, İng. trc., John Dowson, The History of India, As Told By Its Own Historians, London 1871; Emir Timur, *Tizukât-ı Timur Timur'un Günlüğü*, not. Kutlukhan Şakirov-Adnan Arslan, , İnsan Yay., İstanbul 2010.

Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela): İbni Arabşah tarafından kaleme alınmıştır. Müellifin gerçek ismi, Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. İbrahim b. Ebû Nas Muhammed b. Arabşah Şihabeddin Ebu'l Abbas'tır. 1388 yılında Dımaşk'ta dünyaya gelen Arabşah, Timur'un 1400-1401 yılları arasında Şam'ı fethettiği sırada kardeşleri ve validesiyle Semerkand'a götürülmüştü. Yazar Orta Asya'da yetişen çok değerli âlimlerin yanı sıra, Timur'un fethettiği bölgelerden Semerkand'a gelen âlimlerden de faydalanmıştır. Arabşah, Mâverâünnehr şehirlerinin yanı sıra Moğol illerini Çin sınırına dek dolaşarak Seyhun ötesine kadar gitmişti. Bu seyahati sırasında birçok âlimden ders alarak Farsça, Moğolca ve Türkçeyi öğrenmişti.

Müellif, hocası Mevlânâ Alâeddin Ebû Addullah el-Buhârî'nin 1437'de vefat etmesi üzerine Hicaz'a, oradan da Kahire'ye gitmişti. Arabşah, Kahire'de 1450 yılında hayata gözlerini yummuştu. Müellif eserini Şam'da inzivaya çekildiği sırada yazmıştır. Eser Timur döneminin en önemli kaynaklarından. Timur'un Hint seferinden ve Tuğlukşahlara vurduğu darbeden bahsetmesinden dolayı önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Çalışmada eserin Ahsen Batur tarafından yapılan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁷

Rihletü İbn Battûta (İbn Battûta Seyâhatnâmesi): Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî¹⁸ 24 Şubat 1304 yılında Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya geldi. Müellif, Berberi kökenli Levâte kabilesine mensuptur. Battûta 1325 yılında çıktığı yolculuğu sırasında Kuzey ve Batı Afrika, Anadolu, Irak, Endülüs, Arabistan, Hârezm ve Çin'e kadar gitmiştir. 28 yıl süren bu geziyi kitaplaştırmıştır. İbn Battûta bu yolculuk esnasında bizzat şahit olduğu olayları ve önemli kişilerden dinlediği bilgileri eserinde etraflıca işlemiştir.

Müellif Tuğlukşahlar Devleti'nin ikinci hükümdarı Muhammed bin Tuğlukşah döneminde Delhi'ye giderek onun himayesinde yaklaşık 7 yıl kadılık görevini üstlenmişti. Bundan dolayı o dönemde yaşanmış birçok olaya da şahitlik etmişti. Tuğlukşahlar Devleti'nin siyasi tarihi, mali durumu, posta ve istihbarat teşkilatı, hükümdarlık sembolleri, saray hayatı, saray adetleri ve protokol törenleri hakkında

¹⁷İbni Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)* çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2012; Abdülkadir Yuvalı, "İbn Arabşah, Şehabeddin", *DİA*, cilt 19, İstanbul 1999, s. 314.

¹⁸ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "İbn Battûta", *İA*. v/2, 708-711.

teferruatlı bilgi sunmaktadır. Battûta yaklaşık 9 yıl Hindistan'da kalmıştır. Çalışma da seyyahın kaleme aldığı eserin iki ciltlik Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁹

Marco Polo Seyahatnâmesi: Marco Polo tarafından kaleme alınmıştır. Müellif 1254 yılında Venedik'te tüccar bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmişti. Babası Nicola ve amcası Matteo İstanbul, Kırım, Volga bölgesi ve İran'dan Çin'e kadar uzanan sahada ticari faaliyetler yapmıştı. Papa tarafından ailesi ikinci kez Pekin'e gönderildiğinde bu seyahate Marco Polo da katılmıştı. Bu seyahat 1271-1274 yılları arasında gerçekleşmişti. Marco bu seyahatten 1292 yılında geri dönmek için harekete geçmiş ve 1295 yılında ülkesine varmıştı. Marco seyahati esnasındaki izlenimlerini kaydetmişti. Marco Polo Seyahatnâmesi çalışma açısından önemi Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın ataları olan Karavna ya da Karonas Türkleri hakkında bilgi vermesinden kaynaklanmaktadır. Çalışmada Henry Yule'nin İngilizce çevirisinden ve Işık Ergüden – Z. Zühre İlkelen tarafından yapılan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.²⁰

Sikkeler: Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminin aydınlatılmasında başvurulana ana kaynaklardan biri de o dönemde basılmış sikkeler üzerine yapılan çalışmalardır. Bu çalışmalarda Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde darp edilen paralar ve sultanlar hakkında bilgi bulunmaktadır. Sikkeler sultanların kullandığı unvan ve lâkaplardan tahta çıkış tarihine kadar birçok bilgiyi barındırdığı için çalışma açısından oldukça önem arz etmektedirler.²¹

Kitâbeler: Kitâbeler devlet tarihinin değerlendirilmesinde yararlanılan birincil kaynaklardandır. Kitâbelerden genel olarak dönemin sultanına, bölgenin yöneticilerine

¹⁹Ebû Abdullah Muhammed İbn BattûtaTancî, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, çev.A. Sait Aykut İstanbul 2010.

²⁰Marco Polo and Rustichello of Pisa, *The Travels of Marco Polo Volume 1*, (çev. Henry Yule), Scodland 1903; Mahmut H. Şakiroğlu, "Marco Polo", *DİA.*, cilt 28, İstanbul 2003, s.41-43.

²¹Edward Thomas, *On the coin of the Patan Sultans of Hindustan*, Printed by J. Wertheimer and Co., Finsbury Circus, London 1947; Sanjay Garg, "Tughluq Sultans and The Caliphs", *Journal of Indian Institute of Research in Numismatic Studies*, Vol 32-33, ed. AmiteshwarJha, Sanjay Garg, IIRNS Publications, 2008-2009, s. 109-135; C.J. Brown, *The Coin of India*, Association Press, London 1922; Stanley Lane Pole, *Catalogue of Indian Coins in the British Museum The Sultans of Delhi*, Order of the Trustees Printed, London 1884; H. Nelson Wright, *The Coinage and Metrology of the Sultans of Delhi*, The Government of India, Delhi 1936.

ve kitabenin yazılmasına vesile olan esere ulaşmak mümkündür. Bundan dolayı Tuğlukşahlar Devleti tarihi araştırılırken kitâbelerden de yararlanılmaya çalışılmıştır.²²

B. Araştırmalar

Çalışmada ana kaynakların yanında daha önce yapılan çalışmalarından da yararlanılmıştır. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'na dair ülkemizde çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu konu yabancı araştırmacıların dikkatini daha çok çekmişti. Yabancılar tarafından yapılan çalışmaların başında Agha Mehdi Hüseyin'in yazdığı *Tughluq Dynasty* gelmektedir. Ayrıca Muhammed bin Tuğluk dönemiyle ilgili *The rise and fall of Muhammad bin Tughluq* adlı çalışması da devrin aydınlatılmasına katkı sağlamıştır.²³

Bu çalışmaların dışında Muhammed bin Tuğluk dönemi olaylarının aydınlatılmasında Wolseley Haig'in "*Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Delhi*" adlı makalesinden istifade edilmiştir. Muhammed bin Tuğluk dönemi ile ilgili başvurduğumuz çalışma Kurram Qadir'in "*Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna Bin Tughluq: The Genesis of a Zalim Sultan I,II,III,IV*" adlı dört makalesidir. Ayrıca Tuğluk Hanedanlığı ile ilgili yazılan kitap ve makalelerin hemen hemen hepsinden yararlanılmaya çalışılmıştır. Burada bu çalışmaların tamamından bahsetmemiz mümkün değildir.²⁴ Sultan Firuz Şah dönemiyle ilgili istifade ettiğimiz kaynakların başında Jamini Mohan Banerjee'nin *History of Firuz Shah Tughluq* adlı çalışması gelmektedir.²⁵

Ülkemizde Hindistan tarihine dair çalışmaların sayısında son yıllarda artış yaşanmıştır. Ancak bu çalışmaların sayısı ve kapsamı Hindistan'daki Türk varlığını tam

²² Z. A. Desai, "Some Tughluq Inscriptions from Bihar", *EIAPS*, The Director General Archaeological Survey of India, New Delhi 1987, s.25-35. Desai, "Kalji and Tughluq Inscriptions From Gujarat", *EIAPS*, 1962, The Director General Archaeological survey of India, New Delhi 1987, s.1-41.

²³ Agha Mehdi Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, Thacker Spink & Co, Calcutta 1933; Agha Mehdi Hüseyin, *The rise and fall of Muhammad bin Tughluq*, Luzac & Co. London 1938.

²⁴ Sir Wolseley Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Delhi", *Journal of the Royal Asiatic society*, Part 3 Temmuz , 1922; Kurram Qadir, "*Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna Bin Tughluq: The Genesis of a Zalim Sultan I*", *J.P.H.S.*, vol. 59 Ocak-Mart, Pakistan 2011; Kurram Qadir, "*Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna Bin Tughluq: The Genesis of a Zalim Sultan II*", *J.P.H.S.*, vol. 60 Ocak-Mart, Pakistan 2012; Kurram Qadir, "*Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna Bin Tughluq: The Genesis of a Zalim Sultan III*", *J.P.H.S.*, vol. 60 Temmuz-Eylül, Pakistan 2012; Kurram Qadir, "*Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna Bin Tughluq: The Genesis of a Zalim Sultan IV*", *J.P.H.S.*, vol. 60 Ekim-Aralık, Pakistan 2012.

²⁵ Jamini Mohan Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, Munshiram Manoharlal, Delhi 1967.

anlamıyla anlatmada yeterli değildir. Hint tarihine dair ilk kapsamlı çalışma Hikmet Bayur'un "*Hindistan Tarihi I,II,III*" adlı eseridir. Çalışmada birinci ciltten istifade edilmiştir. Enver Konukçu ve Salim Cöhce'nin Hindistan tarihi üzerine yaptıkları ve burada isimlerini zikredemediğimiz birçok çalışmalarından istifade edilmiştir. Çalışmada başvuru alan eserlerden biri de S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât* adlı çalışmasıdır. Bu çalışmadan ikinci ve üçüncü bölümde istifade edilmiştir. Neslihan Durak'ın *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, adlı eserinden yararlanılmıştır.²⁶

II. HİNDİSTAN'IN COĞRAFYASI VE TARİHÇESİ

A. Hindistan'ın Coğrafyası

Tarih boyunca birçok olaya sahne olan Hindistan, coğrafi konum olarak Asya kıtasında yer almaktadır. Hindistan'ın batısında Basra Körfezi, doğusunda Umman Denizi, kuzeyinde Himalaya Sıradağları ve güneyinde de Hint Okyanusu bulunmaktadır. Hindistan, Himalaya sıradağlarından Hint Okyanusu'nun içerisine doğru daralarak üçgen bir görünüm sergilemektedir. Hint Yarımadası'nın batısıyla doğusu arasında 2977 km'lik bir alan bulunurken kuzeyi ile güneyi arasında da 3214 km kadar bir alan bulunmaktadır.²⁷

Hindistan'ın sahip olduğu doğal konum onun komşularıyla da sınırını belirlemiştir. Hindistan'ın kuzeyinde Çin, Tibet, Nepal, Butan bulunurken kuzeybatısında Pakistan yer almaktadır. Doğusunda Bangladeş ile komşu iken Güneyinde ise Palk Boğazı ile Mannar Körfezi'nin ayırdığı Sri Lanka bulunmaktadır. Hindistan'ı yüzey şekilleri bakımından üç ana bölgeye ayırmak mümkündür. Bu bölgelerin ilkinin üçgen görünümünde olan Dekken oluşturmaktadır. İkincisini ise uzunluğu 2500 km'yi aşan Himalaya Sıradağları oluşturmaktadır. Son bölümü ise Dekken ile Himalaya Sıradağları arasında Pencap eşiği ile birbirinden ayrılan Ganj ve İndus ovaları meydana getirmektedir.²⁸

²⁶ Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, cilt 1, TTK. Yay. Ankara 1987; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*; Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, ASAM., Ankara 2000.

²⁷ Sırrı Erinç, "Hindistan", *DİA*, cilt 18, İstanbul 1998, s.69; Halis Bıyıktaş, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTKB., Ankara 1991, s.2.

²⁸ Erinç, 70.

Hindistan'ın uçsuz bucaksız topraklarına hayat veren birçok nehri bulunmaktadır. Tarih boyunca bu nehirlerin en önemlilerini İndus ve Ganj oluşturmaktadır. Bu nehirlerin dışında ülkede Krişna, Brahmaputra, Tungabadra, Yamuna, Narmada, Tapti ve Godaviri gibi nehirler de bulunmaktadır.²⁹ Hindistan'ın iklimi ise karla kaplı Himalayalardan, kuzeyinde kavrulan ovalara; güneyin kıyı ovalarından Thar ve Thal çöllerine kadar değişiklik göstermektedir. Hint yarımadası mevsimsel olarak Asya'yı dolaşan ve bol yağmur bırakan Muson rüzgârlarının etkisindedir. Bundan dolayı yağmurlar belirli sezon aralığında yağmaktadır. Bölgede doğal azami yağış kış aylarında kuzeybatıda, yazın ise batı kıyısında ve merkezde görülmektedir. Yağış Ekim ve Kasım aylarında da Sri Lanka'da görülmektedir. Hint yarımadasında etkili olan Muson yağmurları çiftçilerin tarımsal faaliyetlerini etkilemektedir. Örneğin hasat zamanı muson yağmurlarına göre belirlenmektedir.³⁰

Hint yarımadasının bitki örtüsü oldukça zengindir. Ülke içerisinde toplamda 20.000 tür bitki tespit edilmiştir. Yarımadanın güney ve güneybatı kısımları neredeyse yıl boyunca yağış aldığından sürekli yeşil kalan yağmur ormanlarıyla kaplanmıştır. Bu kesimin dağlık alanlarında kerestesi oldukça kıymetli olan sandal ve tik ağaçlarından oluşan orman bulunmaktadır.³¹ Sandal ağacından yapılan kerestelerin Tuğlukşahlar Devleti döneminde oldukça kıymetli olduğu bilinmektedir. Örneğin Sultan Firuz Şah'ın, Delhi Türk sultanlarına ait türbe, mescit ve cami gibi yapıların ahşap döşeme ve kapılarını sandal ağacından yapılanlar ile değiştirdiğini kendi kayıtlarından öğrenmekteyiz.³²

B. Delhi Türk Sultanlığı Öncesi Hindistan'ın Kısa Siyasi Tarihi

Köklü bir geçmişe sahip Hint yarımadasının tarihini bütün yönleriyle burada ortaya koymak oldukça güçtür. Bundan dolayı Hindistan'ın Tuğlukşahlar Devleti'nin kuruluşuna kadar kısa bir tarihçesi verilmeye çalışılacaktır. Yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde yerleşik hayata geçildiğine dair bulgular İndus havzasında bulunan Mehrgarh'ta ortaya çıkmıştır. Mehrgarh'ta ilk yerleşimin M.Ö. VII. bin yılının

²⁹ Hermann Kulke, Deitmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, İmge Kitapevi, Ankara 2001, s.11-15; Erinç, 70; Bıyıktaş, 2.

³⁰ Burton Stein, *Hindistan Tarihi*, İng. çev. Müfit Günay, İnkılâp Yay. İstanbul 2015, s.9.

³¹ Erinç, 71.

³² Sultan Firuz Şah, "Fütûhat-ı Firuzşahi", *The History of India As Told by Its Own Historians*, ed. Sir H. M. Elliot, vol 3, London 1871, s. 374-388.

başların da gerçekleştiği belirtilmektedir. Kerpiç ev ve tahıl ambarı temellerinin bulunduğu katmanın Erken Cilalı Taş Devri'ne ait olduğu ve bu katmanda VI. bin yıldan itibaren seramiğin kullanıldığı bilinmektedir. Bu uygarlık üzerinde 5000 ile 2500 yılları arasında Erken İndus Uygarlığı hüküm sürmüştür. Erken İndus Uygarlığı da 2300 ile 1700 yılları arasında altın çağını yaşayan İndus veya Harappa Uygarlığı'nı meydana getirmişti.³³

Yüksek bir şehircilik anlayışı hâkim olan Harappa Uygarlığını M.Ö. 1500 yılında Asya'nın içerlerinden gelen ve Hint-Avrupalı olan Âriler ortadan kaldırmıştı. Âriler geldikleri bu topraklarda yerleşik düzene geçerek Ganj Uygarlığı'nı kurmuşlardı. Ganj Uygarlığı M.Ö. 1500 ile 1000'li yıllar arasında hüküm sürmüştü. Bu uygarlığın ortadan kalkmasıyla Hint yarımadasında Malla, Magadha, Gandhara, Kurupañçala, Matsya, Kaşi, Avanti ve Kasala gibi küçük devletçikler kurulmuştu. Küçük devletçikler arasında yaşanan siyasi mücadeleleri Magandha Uygarlığı kazanarak M.Ö. VI. yüzyılda Ganj vadisini kontrol altına almıştı. Hindistan'ın kuzeybatı kısımlarını da Pers İmparatorluğu I. Dara ele geçirmişti. I. Dara'nın M.Ö. 518 yılında işgal ettiği bu topraklar, Büyük İskender'in hâkimiyetine geçene dek Pers egemenliğinde kalmıştı. Büyük İskender M.Ö. 327 yılının Mayıs ayında Hindukuş Dağları'nı, M.Ö. 326 yılı Şubat ayında da İndus Nehri'ni geçerek M.Ö. 324 yılında Hindistan'a ulaşmıştı. Büyük İskender bu topraklarda 3 yıl kaldıktan sonra İran'a geri dönmüştü.³⁴

Büyük İskender'in Hindistan'dan çekilmesinin ardından oluşan siyasi boşluktan yararlanan Çandragupta, M.Ö. 320 yılında Maurya İmparatorluğu'nu kurmuştu. Maurya İmparatorluğu'nun başına M.Ö. 268 yılında Aşoka geçmişti. Aşoka'nın devletin başına geçmesinin ardından Maurya İmparatorluğu'nun toprakları bugünkü Karnataka'ya kadar genişlemişti. Aşoka'nın saltanatı yaklaşık 30 yıl sürmüştü. Maurya İmparatorluğu'nun son imparatoru Brihadrata, M.Ö. 185 yılında resmigeçit sırasında General Puşamitra Şunga tarafından öldürülmüştü. Böylece Puşamitra Şunga yaklaşık 112 yıl sürecek olan Şunga Hanedanlığı'nı kurmuştu.³⁵

Maurya İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Hint coğrafyası yeniden küçük devletçiklerin hâkimiyeti altına girmişti. Hindistan'daki bu siyasi durum M.S. IV.

³³ Azmi Özcan, "Hindistan Tarihi", *DİA.*, cilt 18, İstanbul 1998, s.75.

³⁴ Özcan, "Hindistan Tarihi", 75; Kulke, Rothermund, 17-96.

³⁵ Kulke, Rothermund, 96-110; Müslüme Melis Çeliktas, *Gupta Tarihi ve Kültürü*, TTK. Yay. Ankara 2019, s.6-7.

yüzyıla kadar devam etmişti. Bu süreçte Hindistan'da hüküm süren devletlerden biri de Sakalar idi. Sakalar, Batı Hindistan'da M.Ö. I. yüzyıl ile M.S. I. yüzyıl arasında etkinlik göstermişlerdi. Daha sonra Kuşanlar, 78-248 yılları arasında Hindistan'a hâkim olmuş ve ülkede Budizm'in yayılmasında önemli rol oynamıştı. Kuzey Hindistan, Gupta Devleti'nin kurulmasının ardından tekrardan güçlü bir hâkimiyet altında birleşmişti. Eski Hint Medeniyeti'ni en yüksek seviyeye taşıyan Gupta Devleti, 330 ile 540 yılları arasında faaliyet göstermişti.³⁶ Hindistan tarihinde Maurya İmparatorluğu'nun yıkılışından Gupta Devleti'nin kuruluşuna kadar geçen yaklaşık 500 yıllık döneme "*Hindistan'ın Karanlık Çağı*" denilmekteydi. Gupta Devleti'nin kurulmasıyla Hindistan'ın "*Klasik Çağı*" başka bir deyişle "*Altın Çağı*" başlamıştı.³⁷

Batı Hunların Kağanı Ci-ci, İran, Afganistan ve Hindistan'ı zapt etmek amacındaydı. Bundan dolayı Ci-ci büyük bir ordu hazırlamıştı. Bu ordu M.Ö. 38 yılında Talas Nehri kıyısında Çinliler tarafından mağlup edilmişti. Böylece Ci-ci'ye bağlı Hun kabileleri, Hazar Denizi'nin kuzeyi ile doğusuna çekilmişlerdi. Bu Hun kabile birliği kollarından biri de M.S. 367 yılına doğru Kuşanların hâkim olduğu topraklara yönelmişti. Bu topraklar üzerinde Eftalit veya Akhun adıyla bilinen bir Türk devletini kurmuşlardı. Yerlerini Akhunlara bırakan Kuşanlar, Hindistan'da kurulan ilk ve en büyük imparatorluklardan biriydi.³⁸

Gupta İmparatorluğu siyasi karışıklıklara sahne olmuş ve Akhunların baskısıyla da 540 yılında yıkılmıştı. Gupta Devleti'nin yıkılmasının ardından Hint topraklarında siyasi düzen yeniden bozulmuş ve bağımsız birçok devlet kurulmuştu.³⁹ Bu düzen içerisinde hâkimiyetini Orta Hindistan yaylalarına kadar genişleten Akhunlar, VI. yüzyılın sonlarına kadar Hindistan'ın en kudretli siyasi gücü olarak varlıklarını sürdürmüştür. Akhunlar, Batı Göktürk-Sâsânî ittifakı sonucunda Hindistan'da siyasi üstünlüklerini büyük bir oranda kaybetmişlerdi. Hindistan'da hâkimiyetlerini

³⁶ Özcan, "Hindistan Tarihi", 75-76; Kulke, Rothermund, 110-130.

³⁷ Çelikaş, 11.

³⁸ Salim Cöhce, "Şemsi Melikleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*, (Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ 1986, s.5; Durak, s.6; Salim Cöhce, "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, s. I, Ocak-Haziran, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2001, s.19; Salim Cöhce, "Gazneli Mahmud Dönemine Kadar Hindistan'da Türk Varlığı" *Erdem*, Aydın Sayılı Özel Sayısı 3, cilt 9, s. 27, TTK. Basımevi, Ankara 1997, s.983.

³⁹ Özcan, "Hindistan Tarihi", 76; Durak, 6; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 5-6.

kaybetmeye başlayan Akhunlar, VII. yüzyılın başında Hindu racalar tarafından ortadan kaldırılmıştı.⁴⁰

Hindu racaların özellikle Kuzey Hindistan'da Türk hâkimiyetine son vermesinin ardından Müslüman Araplar Hindistan sınırlarını zorlamaya başlamıştı.⁴¹ Müslümanlar tarafından Hindistan kıyılarına yapılan ilk akınlar, 636-37 yılları arasında Hz. Ömer'in halifeliği dönemindeydi.⁴² Hz. Osman döneminde Hindistan üzerine herhangi bir sefer düzenlenmemişti. Ancak Müslümanlar bu topraklarla ilgili askeri istihbaratlarını sürdürmüşlerdi. Hz. Ali döneminde Sind bölgesine 660 yılında bir sefer yapılmıştı. Hindistan toprakları içerisinde yayılma düşüncesi Emevîler döneminde de devam etmişti. Emevî halifesi Muaviye'nin emriyle 664 yılında Abdullah ibn Savâd'ın komutasında bir ordu Sind'e gönderilmişti. Ancak Hindu racaların göstermiş olduğu mukavemeti kıramayıp geri dönmek zorunda kalmıştı. Emevîler döneminde yapılan ilk seferler daha çok keşif amaçlı olduğu için Müslümanlar Hindistan topraklarında çok fazla ilerleme kaydetmemişlerdi.⁴³ Sind üzerine yapılan keşif seferleri nihai amacına Emevîlerin Irak valisi Haccac ibn Yusuf'un 711 yılında Muhammed ibn Kasım'ın komutasında gönderdiği orduyla ulaşmıştı. Haccac, Muhammed İbn Kasım komutasındaki tam techizatlı orduyu Sind'e göndermiş ve bu bölgenin 712 yılında Emevîlerin eline geçmesini sağlamıştı.⁴⁴

Muhammed Kasım Sind'i ele geçirdikten sonra Multan ve Pencab'ı da hâkimiyeti altına almıştı. Muhammed Kasım Hint topraklarında askeri seferlerini sürdürmüş ve Keşmir önlerine kadar ilerlemişti. Kasım, Kanuç seferinde bir kale kuşatılması esnasında yaralanarak hayatını kaybetmişti. Kasım'ın ölümü üzerine yerine oğlu Cüneyd geçmişti. Cüneyd babasının askeri hareketlerini sürdürmeye çalışmış ve bu

⁴⁰ Durak, 7; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 7-8; Cöhce, "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", 20-21; Cöhce, "Gazneli Mahmud Dönemine Kadar Hindistan'da Türk Varlığı", 984.

⁴¹ Cöhce, "Şemsi Melikleri", 8; Durak, 7.

⁴² İshwari Prasad, *A Sort History of Muslim Rule in India*, The Indian Press, Allahabad 1930, s.29.

⁴³ Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, çev. Latif Boyacı, İnsan Yay., İstanbul 1995, s.9-10; Durak, 7; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 8.

⁴⁴ Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, 10; Prasad, *A Sort History of Muslim Rule in India*, 30-32; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 8; Durak, 7-8; K.M. Panikkar, *A Survey of Indian History*, Asia Publishing House, India 1954, s.113; Y. Friedmann, "Muhammad B. Al-Kâsım", *El²*, vol 7, Leiden 1993, s.405; Cöhce, "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", 985.

doğrultuda 731 yılında Malva'ya bir sefer düzenlemişti. Bu seferden sonra Müslüman Arapların Hindistan toprakları üzerindeki ilerleyişleri büyük ölçüde durmuştu.⁴⁵

Abbâsî Devleti döneminde de Sind Müslümanların yönetimi altındaydı. Böylece Hindistan'da Müslümanların etkisi Abbâsîler döneminde de devam etmişti. Bu durum IX. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmişti. Bu tarihten sonra Abbâsîlerin diğer şehirlerde olduğu gibi Sind'de de hâkimiyeti zayıflamış ve 871 yılına gelindiğinde de Abbâsîler Sind'i tamamen kaybetmişlerdi. Saffariler, Sistan'da bağımsız bir devlet kurmuş ve Gazne, Kâbil, Belh ve Toharistan gibi toprakları da egemenlikleri altına almışlardı. Saffarilerin 900-901 yılında zayıflamasından sonra Sind, Kâbil ve Gazne gibi yerler Gazneli Devleti'nin kuruluşuna kadar yerel Müslüman kabile reislerinin egemenliği altında kalmıştı. Bu durum 1025 yılında Gazneli Mahmud'un Sind üzerine yaptığı sefere kadar sürmüştü.⁴⁶

Hindistan iç bölgelerine doğru ilk akınlar Gazneliler tarafından gerçekleştirilmişti. Böylece Hindistan'da İslam'ın yayılması açısından da yeni bir dönem başlamıştı. Gazneliler, Samanîlerin elinde bulunan Gazne şehrini Alptegin'in ele geçirmesiyle burada 963 yılında kurulmuştu. Alptegin Hindistan yönünde seferlere ağırlık vermişti. Alptegin'in ölümüyle saltanatı kısa sürmüştü. Bundan dolayı Hint kıtasında çok fazla bir başarı elde edememişti. Sebüktegin de Alptegin'in siyasetini izlemiş, Gazneli Devleti'nin durumunu sağlamlaştırdıktan sonra Hindistan akınlarına başlamıştı. Sebüktegin, Gaznelilerin Pencap'ta genişlemelerine engel olan Kabil merkezli Vayhind Hinduşahî Hanedanlığı üzerine sefere çıkmıştı. Sebüktegin 979 ve 988 yıllarında Hinduşahî hükümdarı Caypal'ı mağlup etmişti. Böylece Hindistan hudutundaki birçok kale Gaznelilerin eline geçmişti. Pencap bölgesini ele geçiren Gazneliler, Hindistan'a yapacakları seferler içinde burayı âdete bir üs haline getirmişlerdi.⁴⁷

⁴⁵ Durak, 8; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 8; Panikkar, 113.

⁴⁶ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 1-2.

⁴⁷ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK. Yay. Ankara 1989, s. 1-9; Erdoğan Merçil, "Gazneliler ve Hindistan", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, s. 2, 31 Ekim-1 Kasım 2002, Ankara 2006, s.57; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA.*, cilt 13, İstanbul 1996, s.481; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 2006, 5. Baskı, s.320; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 2; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 9; Galip Mubarek, *Hindistan'da Türkler*, çev. Saadettin Y. Gömeç, Berikan Yay., Ankara 2013, 27-28; Nizâmeddin Ahmed, *Tabâkât-ı Ekberî*, çev. B. De, M.A., Calcutta 1927, s.1-17; W. Barthold, "Alp Tegin", *MEB. İA.*, cilt 1, İstanbul 1950, s.396; Erdoğan Merçil, "Sebük Tegin", *DİA.*, cilt 36, İstanbul 2009, s.262-263; Muhammed Habib, *Sultan Mahmud ve Ghaznin*, Delhi 1967, s.12-17; Erkan Göksu, "Alptegin:Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s. 10, İstanbul 2011, s.97-116.

Sebüktegin'in 997 yılında vefat etmesi üzerine Gaznelilerin tahtına Türk-Hindistan tarihinin en meşhur siması olan oğlu Mahmud geçmişti. Mahmud ilk seferini Saffarî Halef b. Ahmed'e karşı yapmış ve onu yenerek anlaşılmaya mecbur bırakmıştı. Bu bölge tam olarak 1003 yılında Gaznelilerin hâkimiyeti altına girmiştir. Ceyhun Nehri'ni sınır kabul eden Mahmud, Hint seferlerine başlamadan önce 1025 yılında Karahanlılarla da anlaşma sağlamıştı. Böylece kuzey sınırlarını güvence altına alan Sultan Mahmud artık yönünü Hindistan'a çevirmişti.⁴⁸ Sultan Mahmud Hindistan üzerine toplamda 17⁴⁹ sefer düzenlemişti. Bu seferlerin temel amacı⁵⁰ Hint topraklarında İslamiyet'i yaymaktı.⁵¹ Mahmud, Hindistan'da Vayhand Racası Caypal'a karşı yaptığı ikinci sefer sonucunda "*Gazî*" unvanını almıştı. Sultan Mahmud'un yaptığı 17 sefer sonunda Gazneliler, Doab ve Orta Hindistan'a kadar yayılmışlardı.⁵²

Sultan Mahmud'un 1030'da ölmesiyle tahta oğlu Sultan Mesud geçmişti. Bu dönemde Gaznelilerin Hindistan üzerine yaptıkları seferlerde azalma görülmüştür. Bunun da en büyük nedeni Selçuklular gibi bir gücün ortaya çıkmasıydı. Sultan Mesud 1037-38 yılında Hindistan üzerine bir gâzâ seferi yapmak için harekete geçmişti. Bu esnada da Selçuklular Horasan ve Rey üzerine saldırıya geçmişlerdi. Bu hadiselerden sonra Sultan Mesud yönünü Hindistan'dan Selçuklular üzerine çevirmek zorunda kalmıştı. Gazneliler, Selçuklularla 1040 yılında Dandânakân'da büyük bir savaşa girmiş ve savaşı kaybetmişti. Bu yenilgi sonrasında Hindistan'a gitmeyi kafasına koyan Sultan Mesud, Türk ve Hintli gulâmların isyanı sonucu öldürülmüştür.⁵³

⁴⁸ M.Hanefi Palabıyık, "Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hâkimiyeti" *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, 25-28 Haziran 2007, TTK. Yay., Ankara 2008, s.96-97; Merçil, "Gazneliler ve Hindistan", 58;

⁴⁹ Sultan Mahmud'un Hindistan'a yaptığı sefer sayısını Cöhce ve Durak 16 olarak vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Cöhce, "Şemsi Melikleri", 10; Durak, 9.

⁵⁰ Gaznelilerin ve Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerinin sebepleri için bkz. M. Hanefi Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri" *Ekev Akademisi Dergisi*, yıl 11, s. 32, Erzurum 2007, s.139-152.

⁵¹ Palabıyık, "Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hâkimiyeti", 97; Meriç, "Gazneliler ve Hindistan", 58; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 10; Durak, 9, Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 2.

⁵² Merçil, "Gazneliler ve Hindistan", 58-59; Yılmaz Öztuna, *İslâm Devletleri Devletler ve Hanedanlar*, cilt 1, TTK Yay., ikinci baskı, Ankara 1996, s.824; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 17-28; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 11; İbrahim Kafesoğlu, "Mahmud Gaznevi", *MEB. İA.*, cilt 7, İstanbul 1967, s.173-183; M.L. Dames, "Gazneliler", *MEB. İA.*, cilt 4 İstanbul 1964, s.744-745; Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezşâhlar*, trc. ve not. Erkan Göksü, TTK. Yay., Ankara 2015, s.27-36.

⁵³ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, cilt 1, TTK. Yay., Dördüncü Baskı, Ankara 2011, s.232-351; Osman Gazi Özgüdenli, "Büyük Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yay., Ankara 2016, s.43-56; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 12; Merçil, "Gazneliler ve Hindistan", 59-60.

Sultan Mesud'un 17 Ocak 1041 tarihinde öldürülmesinin ardından yerine oğlu Mevdud geçmiştir. Mevdud döneminde Hintli racalar birleşerek Gaznelilerin elinde bulunan Hansi, Thanesar ve Nagarkot gibi yerleri ele geçirmişlerdi. Hintli racalar daha sonra Lâhor üzerine harekete geçerek burayı da kuşatmışlardı. Gazneliler Sultan İbrahim döneminde de Hindistan'a sefer yaparak bazı kaleleri ele geçirmişlerdi. III. Mesud döneminde de Hindistan üzerine askeri bir sefer yapılmış ve bu seferle Ganj Nehri geçilmişti. Gazneliler bu tarihten sonra giderek güç kaybetmiş ve Gurluların⁵⁴ Lâhor'da Hüsrev Melik'i esir almaları sonucunda yıkılmıştı.⁵⁵ Gaznelilerin tarih sahnesinden çekilmesinin ardından Hindistan tarihinde Gurlularla yeni bir dönem başlamıştı.

Şensebânîlerin yurdu olarak bilinen Gur; kuzeyde Garcistan, batıda Herat, güneyde Kaşmir ve Nimruz bölgeleri ile doğuda da Kabil-Kandahar ile sınırlandırılmış dağlık alanı kaplamaktadır. Gurlular, Gaznelilerin zayıflamasıyla birlikte XII. yüzyılın sonlarına doğru İran hariç Gaznelilerin hâkim oldukları bütün toprakları ele geçirmişlerdi. Gurlu Sultanı Muhammed, Gazne'yi ele geçirdikten sonra 1176 yılında da Multan'ı fethetmişti. Sultan Muhammed 1186 yılında Lâhor'u zaptetmesiyle birlikte son Gazneli toprağını da ele geçirmişti. Gurlular, Gaznelilerin yıkılmasından sonra Harezmsahların etkisiyle yönlerini güneye, Hindistan'a, çevirmişlerdi. Sultan Muhammed 1191 ve 1192 yıllarında Delhi'nin kuzeybatısındaki bölgede Raca Prithvi ile iki Train savaşı yapmıştı. İlk savaşı Muhammed kaybetmiş ve yaralı bir şekilde kurtularak Gazne'ye dönmüştü. Gur Sultanı Gazne'ye dönerken yolda ikinci savaşın hazırlıklarını da başlatmıştı. İkinci savaşı kazanan Muhammed bu zaferinden sonra birkaç yıl içerisinde neredeyse bütün kuzey Hindistan'ı ele geçirmişti.⁵⁶

⁵⁴ Gurluların menşei hakkında geniş bilgi edinmek için bkz. Ergin Ayhan, "Gurluların Menşei Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, cilt 4 s. 16, Kış 2011, s.38-45; M.L. Dames, "Güriler", *MEB. İA.*, cilt 4, İstanbul 1964, s.826-830; C.E. Bosworth, "Ghürids", *El²*, vol. 2, Leiden 1991, s.1099-1104; Vural Öntürk, *Gurlular (1157-1216)*, Selenge Yay. İstanbul 2020.

⁵⁵ Merçil, "Gazneliler ve Hindistan", 60-61; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 83-92; Palabıyık, "Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hâkimiyeti", 102-105.

⁵⁶ İqtidar Hüseyin Sıddıqui, "Gurlular", *DİA.*, cilt 14, İstanbul 1996, s. 207-210; Minhâc-ı Sirâc Cüzcanî, "Tâbâkât-ı Nâsirî", *The History of India As Told By Its Own Historians*, Edited H.M. Eliot, vol. 2, London 1869 s.292-297; Salim Cöhlce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, cilt, 7, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002 s.689-90; Kulke and Rothermund, 242-243; Palabıyık, "Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hâkimiyeti", 104-105; Galip, 33-40; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 2-3; Cöhlce, "Şemsi Melikleri", 16-19.

Gur Sultanı Mu'izz ed-dîn Muhammed, Train zaferinden sonra Gazne'ye dönerken önemli bir miktarda kuvvetini Hindistan'da bırakmıştı. Böylece Gur sultanı Hindistan topraklarını yağmalamaktan ziyade kalıcı bir siyaset takip edeceğinin de altını çizmişti. Ayrıca Kuhram ve Samane Valisi Aybeg'i de Hindistan fütuhâtı için görevlendirmişti. Böylece Delhi Türk Sultanlığı diye adlandırılan Türk devletleri evresi başlamıştı.⁵⁷

C. Delhi Türk Sultanlığı'nın Tuğlukşahlar Dönemine Kadar Tarihçesi

Gurluların, Harezmşahlar ile güç mücadelesine girmeleri sonucunda Sultan Muhammed, Hindistan toprakları üzerinde egemenlik tesis etme düşüncesini Kuhram ve Samane Valisi Aybeg'e devretmişti. Aybeg, Türkistan'dan gelmiş⁵⁸ ve Kıpçak boyuna mensuptu. Gur sarayına intisab ettikten sonra hızlı bir şekilde ilerlemiş ve 587/8-602/3 (1192-1206) yılları arasında da Mu'izz ed-dîn Muhammed'in egemenliğinde kalmıştı. Aybeg bu sürede Kuzey Hindistan'ın en önemli şehirleri olan Delhi, Mirat, Retenbur, Ecmir, Malva, Kanuç, Bedaun, Galyur, Kalincer, Koil ve Bidar gibi şehirlere sefer düzenlemişti.⁵⁹

Mu'izz ed-dîn Muhammed'in 602/3 (1206) yılında öldürülmesi üzerine Aybeg, Kutbeddin unvanı alarak Lâhor'da sultanlığını ilan etmişti. Sultanlığını ilan ettikten sonra Taceddin Yıldız ile giriştiği mücadelenin dışında saltanatı boyunca önemli bir olay yaşanmamıştı. Kutbeddin 606/7 (1210) yılında Lâhor'da çevgan oynarken attan düşerek ölmüştü. İlk olarak Delhi'yi fetheden Kutbettin Aybeg, kendi adına hutbe okutarak para bastırmıştı.⁶⁰ Kutbeddin Aybeg'in ölümü üzerine yerine Aram Şah

⁵⁷ Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 690-691; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 322; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 2-3.

⁵⁸ Cüzcanî'nin verdiği bilgiye göre Aybeg, İmam Ebu Hanife soyundan gelen Kadı Fahreddin Abdülaziz Kufi tarafından Türkistan'dan getirilmişti. Kufi'den Kur'an okuma, at biniciliği ve ok atma gibi konularda eğitim almıştı. Aybeg, tüccar tarafından Gazne şehrinde yüksek bir fiyattan Gur Sultanı Muhammed'e satılmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Cüzcanî, 299.

⁵⁹ Cöhce, "Şemsi Melikleri", 20-24; Galip, 41-47; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 690-692; Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türkler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, s. 1 Ocak-Haziran, Malatya 2001, s.27; Nizâmeddin Ahmed, 42-43; Özcan, "Hindistan Tarihi", 76; Yahya Bin Ahmed Bin Abdullah Sirhindi, *Târih-i Mübârekşahi*, İng. çev. K.K. Basu, Oriental Institute, Baroda 1932, s.4-12; M. Aziz Ahmet, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Bas. Haz. Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s.143-160.

⁶⁰ Cüzcanî, 300-301; Sirhindi, 14-16; Nizâmeddin Ahmed, 42-45; Firişte, 111-113; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 24-26; İbrahim Kafesoğlu, "Delhi Türk Sultanlığı (1206-1413)", *Türk Dünyası El Kitabı*, seri 1 s. 45, Ankara 1976, s.323; Enver Konukçu, "Hindistanda Kurulan Türk Devletleri (1206-1414)", *Tarihte Türk Devletleri I*, Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1987, s.350-351; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan

geçmişti. Aybeg'in ölümünden sonra damadı Nasireddin Kabaca, Sind, Multan ve Uç gibi eyaletleri ele geçirirken Halaçlar da Delhi ve civarını ele geçirmişlerdi. Öte yandan Ali Merdan Halaç da Lekhenevti'de sultanlığını ilan etmişti. Kutbeddin'in melikleri Delhi başta olmak üzere Kuzey Hindistan'ın orta kesimlerini ele geçirmişken Aram Şah da Lâhor ve havalisini elinde bulundurmaktaydı. Böylece Aybeg'in temellerini attığı Kutbilerin toprakları dört bölüme ayrılmıştı. Devlet bu duruma düşmüşken başta Emir-i Dâd Ali İsmail ve bir kısım melikler Bedaun iktâsını elinde bulunduran İltutmuş'u tahta geçirmek istemişlerdi. İltutmuş bu fırsatı kaçırmamak için bütün kuvvetleriyle harekete geçerek Delhi'ye gelmiş ve şehri ele geçirmişti. Bunun üzerine bazı melikler Aram Şah'ın etrafına toplanarak Cemne Nehri kenarında Delhi-Amroha arasında İltutmuş ile savaşa tutuşmuşlardı. Savaşı kazanan İltutmuş ve adamları Aram Şah'ı da katletmişlerdi. Böylece Kutbeddin Aybeg'in temellerini attığı Kutbiler Devleti ortadan kaldırılmış ve Şemsi Melikleri diye adlandırılan dönem başlamıştı.⁶¹

İltutmuş, Aram Şah'ı öldürerek 607/8 (1211) yılında “Şemseddîn” unvanıyla Delhi tahtına oturmuş ve böylece Şemsiler dönemi de başlamıştı. Türkistan'da bulunan Kıpçakların Alberi kabilesinden Aylam Han'ın oğlu olan Şemseddîn, küçük yaşta bir köle tüccarına satılmıştı. Buhara'ya getirilmiş ve Sadr-ı Cihân'ın akrabalarından biri tarafından satın alınmıştı. Celâleddîn Çust Kaba'dan satın alınan Şemseddîn, ser-candârlığa getirilmişti. Galyûr Kalesi'nin 596/7 (1200) yılında alınması sırasında gösterdiği başarıdan dolayı emîr-i şikârlığa getirilerek Galyûr, Bedaun ve Baran toprakları kendisine iktâ olarak verilmişti. Daha sonra emirü'l-umeralığa yükselmiş ve Kutbeddib Aybeg'in kızıyla evlenmişti.⁶²

Şemseddîn tahta geçtikten sonra Ser-candâr Türkî'nin mukavemetini kırmış ve bağımsız hareket etme sevdasına düşen Calor hâkimini de itaati altına almıştı. Diğer

---

Türk Devletleri”, 695-696; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat*, 3-5; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 322; Konukçu, “Hindistan'da Türkler”, 28; Enver Konukçu, “Aybeg Kutbüddin”, *DİA.*, cilt 4, İstanbul 1991, s.231-232; A.S. Bazmee Ansari, “İltutmish”, *EP*, vol. 2, Leiden 1991, s.1155-1156; M. Fuad Köprülü, “Aybeg Kutb al-Din”, *MEB. İA.*, cilt 2, İstanbul 1970, s.58-60; Salim Cöhlce, “Delhi Türk Sultanlığı'nın Kurucusu Kutbed-din Aybeg'in Hayatı ve Şahsiyeti”, *Fırat Üni. İlahiyat Fak. Der.*, Prof. Dr. Şaban Kuzgun Armağanı, s. 5, Eleziğ 2000, s.13-24.

⁶¹ Sirhindi, 16-17; Nizâmeddin Ahmed, 60-61; Firişte, 116; Cöhlce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 696; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 322; Konukçu, “Hindistanda Kurulan Türk Devletleri (1206-1414)”, 351; Cöhlce, “Şemsi Melikleri”, 26.

⁶² Cöhlce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 696-697; Cüzcanî, 320-323; Firişte, 116-117; Nizâmeddin Ahmed, 62-64; Battuta II, 621-622; Konukçu, “Hindistanda Kurulan Türk Devletleri (1206-1414)”, 351; Galip, 59.

yandan Taceddin Yıldız, Pencâb bölgesini ele geçirdikten sonra Kûzey Hindistan'a hâkim olma düşüncesine kapılmış ve Şemseddîn ile karşı karşıya gelmişti. Train düzlüklerinde karşı karşıya gelen iki büyük güç, Taceddin'in yaralanarak esir alınması ve Bedaun'a hapse gönderilmesiyle son bulmuştu. Şemseddîn'in bir diğer önemli rakibi de Nasireddîn Kabaca idi. Kabaca istenilen vergileri vermemekte diretmesi üzerine harekete geçen Şemseddîn, 613/4 (1217) yılında Çenab Nehri kıyısında Kabaca ile savaşa tutuşmuş ve savaş Şemseddin'in galibiyetiyle son bulmuştu. Şemseddin'in 625/6 (1228) yılında yaptığı saldırılar neticesinde Kabaca, Sind Nehri'nde boğulmuştu. Böylece Şemseddin bütün toprakları ele geçirmişti. Lekhenevî'te kurulan Halaç Sultanlığı'nı 621/2 (1225)'de egemenliği altına almış ve 627/8 (1230) yılında da tamamen ortadan kaldırmıştı. Abbâsî Halifesi tarafından “*Nâsır Emîrû'l-Mü'minîn*” unvanı verilen Şemseddin İltutmuş, 633/4 (1236) yılına gelindiğinde hastalanarak vefat etmişti. 26 yıllık saltanatı boyunca devletin sınırlarını batıda Sind ve doğuda da Bengal'e kadar genişletmişti.⁶³

Şemseddin İltutmuş'tan sonra Şemsilerin tahtına Türk asıllı hanımı Terken Hatun'dan olan oğlu Rukneddin Firuz Şah geçmişti. Ancak dirayetli bir sultan olmayışı ve kendini devlet işlerinden çekerek eğlenceye vermesi sonucunda devlet içerisinde karışıklık baş göstermişti. Bunun üzerine Şemsi Melikleri Sultan Firuz Şah'a yüz çevirerek Delhi'de Raziye Sultan'a itaat etmişlerdi. Raziye Sultan büyük bir ordu göndererek Kiligahrî mevkiinde Firuz Şah'ı yakalatmış ve Delhi'ye getirtip hapse attırmıştı. Bir süre sonra burada vefat eden Firuz Şah'ın saltanatı 6 ay 28 gün sürmüştü.⁶⁴

Şemsilerin tahtına 633/4 (1236) yılında çıkan Raziye Sultan'ın ilk işi Rükdeddîn zamanında unutulmuş gelenek ve kaideleri yeniden canlandırmak olmuştu. Ahaliye

⁶³Cüzcânî, 117-119; Sirhindi, 16-21; Nizâmeddin Ahmed, 62-72; Cöhce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 696-700; Cöhce, “Şemsi Melikleri”, 38-81; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 323; Galip, 60-72; Umay Türkeş Günay, *Türklerin Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2006, s.467-469; S. Haluk Kortel, “Tâceddin Yıldız”, *DİA.*, cilt 39, İstanbul 2010, s.341-342; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, 164-185.

⁶⁴Nizâmeddin Ahmed, 72-74; Cüzcânî, 329-332; Sirhindi, 21-23; Cöhce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 701; Firişte, 120-121; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, 187-191; Cöhce, “Şemsi Melikleri”, 82-90; Bahriye Üçok, “Delhi Müslüman-Türk Sultanlığının Kuruluşu ve Sultan Raziye'nin Saltanatı”, *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Der.* VIII, Ankara 1960, s.127-128; Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1993, s.43-45; Battuta II, 622; Galip, 73-74; Wolseley Haig, *The Cambridge history of India :Turks and Afghans*, vol. 3, Üni. Press, London 1928, s.56-58.

karşı adaletli ve cömert davranan Raziye Sultan, İltutmuş'un gözde hatunlarından Terken Hatun'un kızıydı. Raziye Sultan'ın ilk karşılaştığı zorluk 1237 yılında Karmatîlerin ve Mülhidlerin birleşerek çıkardıkları isyandı. Daha sonra Raziye Sultan'ın yaptığı görevlendirmelerden hoşnut olmayan emir ve meliklerin çıkardıkları isyanlar baş göstermişti. Raziye Sultan, Türk emir ve melikler tarafından yakalanarak Taberhinde Kalesi'nde hapsedilmişti. Bu hadisenin başkentte duyulması üzerine Behram Şah tahta geçmişti. Raziye Sultan tahtı geri almak için teşebbüslerde bulunsa da başarılı olamamış ve nihayetinde 25 Rebûlevvel 638 (14 Ekim 1240) tarihinde Hindu bir çiftçi tarafından öldürülmüştü.⁶⁵

Behram Şah 27 Ramazan 637 (21 Nisan 1240) tarihinde Delhi'de emir ve meliklerin desteğini alarak Şemsiler tahtına geçmişti. Mü'izz ed-dîn unvanı alarak tahta çıkan Behram Şah'ın saltanat yılları meliklerin makam rekabeti neticesinde tam bir kaos dönemine dönüşmüştü. Bu hadiseler neticesinde Behram Şah 8 Zilkade 639 (10 Mayıs 1242) tarihinde tutuklanmış ve birkaç gün sonra da öldürülmüştü. Şemsiler tahtına Behram Şah'tan sonra sırası ile Alâeddin Medun Şah ve Nâsireddin Mahmud Şah çıkmıştı. Nâsireddin Mahmud Şah'ın 11 Cemâziyelevvel 664 (18 Şubat 1266) tarihinde vefat etmesi üzerine Şemsiler dönemi kapanmış ve Balabanlar dönemi başlamıştı.⁶⁶

Gıyâseddin Balaban Türkistan'da bulunan Alberi Hanedanı'na mensup ve Türkler tarafından tanınan bir ailenin oğluydu. Babası 10 bin çadırı bir ilin yöneticisiydi. Genç yaşta ülkesinden ayrılan Uluğ Han önce Bağdat'a oradan da Gücerât'a gelmişti. Uluğ Han Basralı Cemâleddîn'in yanında eğitim aldıktan sonra Delhi'ye gelerek Şemseddîn İltutmuş'un hizmetine girmişti. Uluğ Han, Şemsiler döneminde emîr-i şikâr, emîr-i ahur ve hassedâr gibi görevlerde bulunmuştu. Nasireddîn Mahmud Şah döneminde de bir hayli güçlenmişti. Mahmud Şah'ın ölümüyle 664 (1266) yılında hanların ve meliklerin desteğini alarak tahta çıkmıştı. Sultanlığıyla birlikte "Gıyâseddin" unvanı alan Uluğ Han Balaban, saltanatı sürecince ülkesinde meydana gelen karışıklıkları önlemekle

⁶⁵ Cüzcânî, 332-337; C. Collin Daies, "Raziye", *MEB. İA.*, cilt 9, İstanbul 1964, s.647-648; Üçok, "Delhi Müslüman-Türk Sultanlığının Kuruluşu ve Sultan Raziye'nin Saltanatı", 128-131; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 701-703; Üçok, *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, 45-52; Cöhce, "Şemsi Melikleri", 90-103; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, 191-198; Nizâmeddin Ahmed, 74-78; Sirhindi, 23-26; Firişte, 121-124; Haig, *The Cambridge history of India :Turks and Afghans*, 58-60; Bayur, 282-287.

⁶⁶Cöhce, "Şemsi Melikleri", 110-140; Cüzcânî, 337-359; Firişte, 124-136; Nizâmeddin Ahmed, 78-93; Sirhindi, 26-37; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 703-706; Mercil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 324-325; Bayur, 287-296.

uğraşmıştı. Gıyâseddin Balaban ülkesinde istikrarı sağladıktan sonra hemen hemen her yıl Hindistan topraklarına akınlar düzenleyen Moğollara karşı tedbirler almaya çalışmıştı. Bu durumdan faydalanma arzusuna kapılan Lekhenevti Valisi Tuğrul ise isyan ederek bağımsızlığını ilan etmişti. Sultan Gıyâseddin, Tuğrul'u ortadan kaldırarak Lekhenevti meselesini de çözmüştü. Sultan Gıyâseddin Balaban 685/6 (1287) yılında, 80 yaşında vefat etmişti.⁶⁷

Gıyâseddin Balaban'ın ölümü üzerine Balaban tahtına yeğeni, Nâsıreddîn Buğra Han'ın oğlu Keykubat geçmişti. 17 yaşında Mu'izzed-dîn unvanı alarak tahta oturan Keykubat, dedesinin koyduğu yasakları kaldırarak zevk-ü sefaya dalmıştı. Devlet içerisinde Halaçların etkisi gittikçe artmaktaydı. Keykubat ve oğlunun 689 (1290) yılında Celâleddin Firuz Şah tarafından öldürülmesiyle Balabanlar devri kapanmış ve Halaçlar devri başlamıştı.⁶⁸

Celâleddîn Firuz Şah 3 Cemâziyelâhîr 689 (13 Haziran 1290) tarihinde Kîlûgarî'de tahta çıkarak Halaç Sultanlığı'nın ikinci evresini başlatmıştı. Sultanın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Babasının yuğruş (vezir) lakabını taşıması onun nüfuzlu bir aileden geldiğini göstermektedir. Firuz Şah gençliğini devlet memuriyetinden ziyade askeri alanda geçirmiş bir şahsiyetti. Şemsi ve Balabanlar döneminde Hindistan'a yapılan seferlerde ve Moğollara karşı verilen mücadelelerde büyük yararlılık göstermişti. Firuz Şah Kîlûgarî'de tahta çıktıktan sonra hemen Delhi şehrine gitmemiş ve burada kalarak imar faaliyetlerini başlatmıştı. Ayrıca Cemne Nehri kenarında da “Şehr-î Nev adını verdiği yeni bir şehir kurmuştu.⁶⁹ Celâleddîn Firuz Şah bir müddet sonra Delhi'ye gelerek burada da tahta oturmuştu. Sultanın ilk karşılaştığı sorun Kara'ya vali olarak atadığı Balabanın yeğeni Melik Çahçu'nun isyanıydı. Çahçu,

⁶⁷ Cüzcanî, 360-383; Firişte, 137-152; Nizâmeddin Ahmed, 93-119; Sirhindi, 37-49; Ziyâeddin Berenî, *Târîh-i Firuzşahî*, İng. çev. İshitiyâq Ahmad Zilli, Primus Books, Delhi 2015, s.16-77; Orhan Fuad Köprülü, “Balaban Han”, *DİA.*, cilt 5, İstanbul 1992, s.3; M. Fuad Köprülü, “Balaban”, *MEB. İA.*, cilt 2, İstanbul 1964, s.263-268; Saadettin Yağmur Gömeç, “Gıyâseddin Balaban ve Hüküdarın Görevleri”, *DTCF. Tarih Araştırmaları Der.*, s. 35/59, Ankara 2016, s.239-254; Cöhce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 706-708; Bayur, 296-299; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, 236-270; Konukçu, “Hindistanda Kurulan Türk Devletleri (1206-1414)”, 353.

⁶⁸ Berenî, 77-107; Nizâmeddin Ahmed, 119-131; Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, 271-294; Cöhce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 708-709; Sirhindi, 49-57; Firişte, 152-158.

⁶⁹ Enver Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi*, (Yayınlanmamış Doçentlik Çalışması), Erzurum 1977, s.91-95; Orhan Fuad Köprülü, “Fîrûz Şah Halacî”, *DİA.*, cilt 13, İstanbul 1996, s.140-141; Berenî, 108-110; Nizâmeddin Ahmed, 132-134; Sirhindi, 57-58; Firişte, 158-161; S. Roy, “The Khalji Dynasty”, *Delhi Sultanate*, (Ed. R.C. Majumdar), Bombay 1960, s.12; A.L. Srivastava, *The Sultanate of Delhi*, Agra 1950, s.140-142.

Kara'da kendi adına para bastırmış ve bağımsızlık sevdasına düşerek isyan etmişti. Erkli Han'ın Çahçu'yu bertaraf etmesinden sonra Kara'ya vali olarak Alâeddin Halaç atanmıştı. Firuz Şah'ın karşılaştığı diğer bir isyan ise Seydî Melvâ isyanıydı. Seydî Melvâ, Firuz Şah'a suikast düzenleyerek hem tahtı ele geçirmek hem de halifeliğini ilan etmek istiyordu. Onun bu düşüncesi sultan tarafından öğrenilince taraftarları dağıtılmış ve kendisi de Erkli Han tarafından fillerin önüne atılarak öldürülmüştü. Sultan Firuz Şah bu hadiseden sonra Renthembur seferine çıkmıştı. Ancak İlhanlı ordusunun Pencab'a saldırısı neticesinde Renthembur düşürülmeden 2 Cemâzielâhir 690 (2 Haziran 1291) tarihinde Delhi'ye geri dönmüştü. Halaçlar, İlhanlı ordusunu Sind Nehri kenarında bozguna uğratmış ve Firuz Şah İlhanlılar ile anlaşma yaparak bu hadiseyi de ortadan kaldırmıştı. Melik Alâeddin bu esnada Firuz Şah'tan habersiz Deogir üzerine akın yaparak birçok ganimet elde etmişti. Deogir hazinelerini ele geçirmeye çalışan Alâeddin'in bu hareketleri sultan tarafından duyulunca yeğenini uyarmıştı. Nihayetinde Alâeddin ile kardeşi Elmas Bey'in yaptıkları plan neticesinde Sultan Celâleddin Firuz Şah Kara'ya davet edilmiş ve 18 Ramazan 695 (20 Temmuz 1296) tarihinde de katledilmişti.⁷⁰

Celâleddin Firuz Şah'ın katledilmesinden sonra Halaçların tahtına oğlu Rukneddin İbrahim Şah geçmişti. Ancak Alâeddin Kara'da güçlenerek Delhi üzerine harekete geçmiş ve İbrahim'in kısa süren saltanatından sonra 21 Zilhicce 695 (20 Ekim 1296) tarihinde Delhi'de Halaçların tahtına oturmuştu. Halaçların en uzun süre tahta kalan sultanı Alâeddin Muhammed Halaci, devletin içinde ve dışındaki karışıklıkları gidererek fetih hareketlerine başlamıştı. Alâeddin Muhammed Şah 21 Cemâziyelevvel 698 (24 Şubat 1299) tarihinde Halaçlar ordusunu Delhi'den Gücerât üzerine sefere göndermişti. Halaç ordusu bu seferden büyük bir zafer ve bol miktarda ganimetle Delhi'ye geri dönmüştü. Alâeddin Muhammed Halaci döneminde verilen önemli mücadelelerden biri de Moğol baskınlarına karşı idi. Sultan gençliğinden itibaren Moğolların akınlarına karşı sert tedbirler almıştı. Muhammed Halaci'nin saltanatı döneminde Moğollar birçok kez Halaç topraklarına saldırılar düzenlemiş ve Halaç ordularının mukavemeti ile karşılaşmışlardı. Delhi'de çıkan isyanları bastırdıktan sonra

⁷⁰ Konukçu, "Kalaç Sultanlığı", 97-127; Berenî, 110-147; Nizâmeddin Ahmed, 134-153; Sirhindi, 57-68; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 710-211; Firişte, 162-181; K.S. Lal, *History of the Khaljis*, Indian Press, Allahabad 1950, s.18-39; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 326-327; Battuta II, 629-630.

sultan, Mevar'ı hâkimiyeti altına almıştı. Kuzey Hindistan'ı boyunduruğu altına alan Alâeddin, yönünü güneye çevirmişti. Bu doğrultuda Deogir, Varangal ve Maber bölgeleri ele geçirilmişti. Alâeddin Muhammed yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak 9 Şevval 715 (6 Ocak 1316) tarihinde vefat etmişti. Sultan Alâeddin'in ölümünden sonra Melik Kâfur bütün gücü ele geçirmek için çocuk yaşta Şehzade Ömer'i tahta çıkarmıştı. Kâfur'un ölümünden sonra 20 Muharrem 716 (14 Nisan 1316) tarihinde Kutbeddin Mübarek Han tahta çıkmıştı. Esrarengiz bir suikast sonucu katledilen Mübarek Han'ın yerine Hint asıllı Nâsireddin Hüsrev Han geçmişti. Halaç tahtına Hüsrev Han geçtikten sonra Gazi Melik'in mukavemetiyle karşılaşmıştı. Nihayetinde Gazi Melik güçlerinin 20 Receb 720 (5 Eylül 1320) tarihinde Hüsrev'in ordusunu yenmesi üzerine Hüsrev savaş alanından kaçmıştı. Hüsrev Han yakalanarak Kutbeddin Mübarek Han'ın katledildiği yerde öldürülmüştü. Böylece Halaç Sultanlığı devri de kapanmıştı.⁷¹

⁷¹ Berenî, 148-259; Sirhindi, 68-92; Nizâmeddin Ahmed, 153-203; Firişte, 181-229; M .Fuad Köprülü, "Alâeddin Halacî", *MEB. İA.*, cilt 1, İstanbul 1978, s.279-282; Bayur, 305-318; S. Haluk Kortel, "Delhi-Türk Sultanı Alâeddin Halacî'nin Moğol Siyaseti", *İstanbul Üni. Ed. Fak. Der.*, İstanbul 2000, s.261-282; Enver Konukçu, "Kalaç Sultanı Alâeddin Muhammed Şah ve Onun Hind Siyâseti", 8. *Türk Tarih Kongresi*, cilt 2, 11-15 Ekim, Ankara 1976, s.793-798; S. Haluk Kortel, "Delhi Türk Sultanı Alâeddin Muhammed Sâh Halacî'nin Hindistan'daki Seferleri", *Belleten*, cilt 62, S. 235 Aralık, Ankara 1998, s.747-778; Enver Konukçu, "Hindistan'da Kalaç-Moğol Mücadelesi", *X. Türk Tarih Kongresi*, cilt 3, 22-26 Eylül, Ankara 1986, s.835-838; T.W. Haig, "Halacî", *MEB. İA.*, cilt 5, İstanbul 1987, s.108-109.

BİRİNCİ BÖLÜM

TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI'NIN SİYASİ TARİHİ

1.1. HANEDANLIĞIN MENŞEİ

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın menşesine geçmeden önce “*Tuğluk*” kelimesinin dönemin kaynaklarında nasıl yazıldığına bakmak, konunun anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Tuğluk kelimesinin yazılışı hakkında hem dönemin tarihçileri hem de günümüz araştırmacıları farklı yazım şekilleri ortaya koymuşlardır. Tuğluk'un, kaynaklarda *Taghleq*, *Tughlek*, *Tughlik*, *Taghlik*⁷² şeklinde yazıldığı görülmektedir.⁷³ Firişte, *Tarih-i Firişte* adlı eserinde Tuğluk'un aslında “*Kutluğ*” kelimesinin bozulmuş şekli olduğunu ileri sürmektedir.⁷⁴ Ancak böyle bir bilgiye diğer kaynaklarda rastlanmamaktadır. Haig'e göre kelimenin doğru harekeli yazılış biçimi İbn Battûta'nın yazdığı “*Tugluk*” şeklindeydi.⁷⁵ Kaynakların verdiği bilgiler ışığında kelimenin doğru yazılmış şekli “*Tuğluk*” olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı çalışmada kelimenin bu şekline yer verilmiştir.

Hanedanlığın menşesine gelince bu konuda da kaynaklarda verilen bilgiler farklılık arz etmektedir. İbn Battûta'ya göre Tuğluk, Sind ile Türk yurdu arasındaki dağlarda yaşayan “*Karavna*” Türklerinden gelmekteydi. Tuğluk at çobanı olarak bir tacirin hizmetine girerek Sind bölgesine gelmişti. Bu hadise Sultan Alâeddin'in hükümdarlığı dönemine denk gelmekteydi.⁷⁶ Ancak Firişte'ye göre de Gıyâseddin'in babası Tuğluk, Gıyâseddin Balaban'ın Türk kölesi idi. Tuğluk, çiftçi bir aile olan Jat kabilesinden bir bayanla evlenmişti.⁷⁷ Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde yaşayan Ziyâeddin Berenî Gıyâseddin'in babası Tuğluk hakkında bilgi vermezken Gazi Melik'in Horasan'dan

⁷²Aurel Stein, *Ruin of Desert Cathay* adlı çalışmasında Koton ve Karangetang dağlarında çobancılık yapan “*Tanghlik* diye adlandırılan grubun Tuğlukşahlar Hanedanlığı soyundan gelmiş olabileceğine yönelik akıllarda bir soru işareti oluşturmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Aurel Stein, *Ruin of desert Cathay*, Macmillanand Co, London 1912, s. 197-206.

⁷³Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 52; Lane Poole Stanley, *The muhammadan Dynasties Chronological and Genealogical Tables with Historical Introductions*, Archibald Constable and Company, Hindistan 1893, s. 300; Lane Poole Stanley, *Mediaeval India Under Mohammedan Rule 712-1764*, London 1903, s. 121; W.H. Moreland, *The Agrarian System of Moslem India*, Central Book Depot, Allahabad 1929, s.40.

⁷⁴Firişte, 231.

⁷⁵T. Wolseley Haig, “*Tugluk*”, *MEB. İA.*, cilt 12/1, İstanbul 1979, s.482-483; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 52.

⁷⁶Battuta II,638-39.

⁷⁷Firişte,229-31.

Hindistan'a geldiğini belirtmektedir.⁷⁸ Sultan Firuz Şah döneminin en önemli kaynağı olan *Tarih-i Firûzşâhî*'nin müellifi Şems-i Sirâc Afif ise hanedanlığın kökeni hakkında bir bilgi vermezken üç kardeşin (Tuğluk, Recep ve Ebu Bekir) Horasan'dan gelerek Hindistan'a yerleştiklerini yazmaktadır.⁷⁹

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın menşeinin dayandığı Karavna veya Karanos olarak kaynaklarda yazılan kabileden ilk bahseden Marco Polo⁸⁰'dur. Marko Polo "Karavna" (Caranos) adının Tatar baba ile Hintli anneden gelenler için kullanıldığını belirtmektedir.⁸¹ Polo'nun verdiği bilgi Karavna veya Karanosların "melez" bir ırk olduğu yönündedir. Ayrıca Marco Polo Karanosların Moğolların bir kolu olarak göstermektedir. Yule ise bu görüşe karşı çıkarak Polo'nun Moğollar arasında kullanılan "Karâun" kelimesiyle karıştırdığını belirtmektedir. Karâun kelimesinin ise Moğol babadan ve siyah anneden doğan çocuklar için kullanıldığını belirtmektedir.⁸² Karavna kabilesinden bahseden bir diğer kaynak da *Tarih-i Reşidî*'dir. Müellif verdiği bilgide Moğolların Karaunas kelimesini küçümseme amacıyla kullanıldığını belirtmektedir.⁸³ Tuğluk Hanedanlığı'nın menşei tartışma konusu olsa da kaynakların genel olarak

⁷⁸ Berenî, 197; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 17-22; İshwari Prasad, *History of the Qaraunah Turks India*, Central Book Depot, vol I, Allahabad 1974, s. 1.

⁷⁹ Şems-i Sirâc Afif, *Târih-i Firuzşâhî*, (ed. Maulavi Vilayat Hüseyin) Calcutta 1891, s.36; Şems-i Sirâc Afif, *Tarih-i Firoz Shahi* (İng trc. ve ed. H.M. Elliotand John Dowson, Susil Gupta India) Calcutta 1953, s.3; Peter Jackson, *The Delhi Sultanate A Politicaland Mitary History*, Cambridge Uni. Press, United Kingdom 1999, s. 178; Jamini Mohan Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, Munshiram Manoharlal, Delhi 1967, s.10.

⁸⁰ Marko Polo Karanasların şehir, kasaba ve köylerini yüksek duvarlar çevrelediklerinden bahsetmektedir. Ayrıca düşmandan korunmak için yüksek kuleleri de vardı. Bu topluluk kalabalık ve acımsızlardı. Bir ülkeyi soymak istediklerinde büyüleriyle günü gece gibi karanlık yaparlardı. Kimse uzağı göremezdi. Öyleki yanlarındaki arkadaşları dahi görünmezdi. Bundan dolayı kimse onlardan kendini koruyamazdı. Etrafı karanlığa döndürdüklerinde çevreyi çok iyi tanıdıklarından birbirlerine çok yakın ve sessizce at sürerlerdi. Bazen on bin atlı bazen de daha fazla olurlardı. Uzun bir hat oluşturarak ele geçirmek istedikleri alanı çevrelerek esir alırlardı. Bu halkın Negüdar adında zeki bir kralı vardı. Bu kral on bin askeriyle bir gün Büyük Kağan'ın kardeşi Çağatay'ın yanına gitti. Çağatay Negüdar'ın amcasıydı. Bir süre amcasının yanında kalan kral onun on bin silahlı adamını baştan çıkararak ondan ayrılmıştı. Negüdar askerleriyle Badascian ve Pasciai denen vilayetlerden geçerek Keşmir'e gelmişti. Burada birçok asker ve hayvanını kaybetmişti. Akabinde Hindistan'a gelmişti. Burada adı Dilivar olan zengin bir şehri ele geçirdi. Negüdar burada sakin bir hayat geçirmeye başlamıştı. Detaylı bilgi için bkz. Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, (çev. Işık Ergüden –Z. Zühre İlkelen) Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018,s.92-95.

⁸¹ Marco Polo and Rustichello of Pisa, *The Travels of Marco Polo Volume 1*, (çev. Henry Yule), Scodland 1903, s. 230.

⁸² Marco Polo, 232-233; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 58-59.

⁸³ Mirza Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidî*, Tür. çev. Osman Karatay, Selenge Yay., İstanbul 2006, s.104-105.

üzerinde durduğu, Karavna Türklerinden oldukları ve Horasan'dan gelerek Hindistan'a yerleştikleri şeklindedir.⁸⁴

1.1.1. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın Kuruluş

1.1.1.1. Tuğluk'un Sultanlık Öncesi Faaliyetleri

Melik Tuğluk'un, Tuğlukşahlar Devleti'ni kurmadan önce Halaç Hanedanlığı'nda önemli görevlerde bulunduğu ve bu görevleri başarılı bir şekilde yerine getirdiği görülmektedir. Berenî *Tarih-i Firûzşâhî* adlı eserinde Gazi Melik'in Sultan Alâeddin Muhammed tarafından *Şahne-i bârgâh* olarak atandığını kaydetmektedir.⁸⁵ İbn Battûta ise seyahatnâmesinde Tuğluk'un bir çoban olarak Sultan Alâeddin'in saltanatı sırasında Sind bölgesine geldiğini ve Alâeddin'in kardeşi Sind Emiri Uluğ Han'ın da Tuğluk'u piyâde yaptığını belirtmektedir. Ayrıca Uluğ Han, Tuğluk'taki cevheri keşfederek süvari bölümüne almış ve daha sonra da küçük emirler sınıfına geçirerek saray harası emiri yapmıştı.⁸⁶

Alâeddin Muhammed, saltanatı döneminde daha çok Moğol baskınları ile mücadele etmişti. Sultan tahta çıktıktan kısa bir süre sonra başlayan Moğol saldırıları 1308 yılına kadar aralıksız devam etmişti. Melik Tuğluk bu saldırılarda başarılı bir şekilde Moğollara karşı mücadeleye girişmişti.⁸⁷ Sirhindi'nin verdiği bilgiye göre 1299 yılında Saldı komutasında Moğol ordusu Bolan geçidini aşarak Sivistân'ı işgal etmeye başlamıştı. Alâeddin Muhammed, Moğal baskınını duyunca Uluğ Han ve Emir Tuğluk'u⁸⁸ büyük bir orduyla Moğollar üzerine göndermişti. Uluğ Han ile Emir Tuğluk, Saldı komutasındaki Moğol güçlerini yenilgiye uğratmıştı. Halaç birlikleri savaşın sonucunda Moğol ordusunun büyük bir kısmını yok ederken birçoğunu da esir almıştı.⁸⁹

⁸⁴ Cöhlce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 714; Enver Konukçu, "Gıyâseddin Tuğluk", *DİA.*, c. 1, İstanbul 1996, s.60; Galip, 24; T.W. Haig, "Tuğluk", *MEB İA.*, c: 12/1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 482-483.

⁸⁵ Berenî, 148.

⁸⁶ Battuta II, 639; Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 16.

⁸⁷ Konukçu, "Kalaç Sultanlığı", 159-175; Durak, 112-120.

⁸⁸ Konukçu ve Durak, Saldı'nın Sivistan'a saldırmasından bahsederken Melik Tuğluk'a dair bilgi vermemektedirler.

⁸⁹ Sirhindi, 70; Konukçu, "Kalaç Sultanlığı", 162-163; Durak, 113.

Targhi (Taragay)⁹⁰ komutasında 20 bin süvari ve piyadelerden oluşan Moğol ordusu Baran üzerine ilerlemişti. Baran, Emir-i dâd Melik Fahreddin yönetimi altındaydı. Melik Fahreddin Moğol güçlerinin geldiğini görünce kaleye çekilerek savunmaya geçmişti. Sultan Alâeddin de Melik Tuğluk komutasında büyük bir orduyu Baran’a göndermişti. Melik Fahreddin, Melik Tuğluk komutasında gelen orduyu haber alınca kaleden çıkarak onun kuvvetlerine katılmıştı. Melik Tuğluk gece ani bir baskınla Moğol ordusuna saldırmış ve onları geri püskürtmüştü.⁹¹

Melik Tuğluk Moğollara karşı gösterdiği başarılarından ötürü 1305 yılında Sultan Alâeddin tarafından Dibalpûr ve Lâhor şehirleri valiliğine getirilmişti.⁹² Melik Tuğluk kaynaklarda Dibalpûr ve Lâhor Valiliğine atandığında “*Gazi Melik*” olarak anılmaktadır.⁹³ Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Tuğluk “*Gazi Melik*” unvanını Dibalpûr ve Lâhor valiliğine getirilmeden önce almıştı.

Moğol orduları her seferinde Halaçlar karşısında yenilgiye uğrasa da Duva Han sürekli hırslanarak Halaç üzerine yeni bir ordu sevk etmekteydi. Duva Han; Ali Bey ve Tartak yenilgisinin ardından Kebek Han komutasında büyük bir orduyu Hindistan’a göndermişti. Kebek Han komutasında Moğol kuvvetleri 1306 yılında Sind Nehri’ni geçmiş ve Ravi’ye ulaşana kadar geçtikleri yerleri yakıp yıkmışlardı. Dibalpûr valisi olan Gazi Melik komutasındaki Halaç ordusu Kebek Han kuvvetleriyle Ravi Nehri kıyısında karşılaşmıştı. Gazi Melik karşısında ağır bir yenilgi alan Kebek Han kaçmaya çalışırken yakalanmış ve Gazi Melik’in emri ile idam edilmişti.⁹⁴

Moğollar Kebek Han’ın yenilgisinden sonra İkbâlmend komutasında 1308 yılında Halaçlar üzerine yeni bir akın gerçekleştirmişlerdi. Moğol kuvvetleri Pencab bölgesini geçmeye çalışsalar da Gazi Melik’in aldığı tedbirler sonucunda ilerleme imkânı bulamamışlardı. Moğol kuvvetleri Nagaur şehri önlerinde durdurularak savaşa mecbur bırakılmıştı. Yapılan savaş Moğol kuvvetleri kaybetmiş ve birçok askeri de esir

⁹⁰ Sirhindi’nin kayıtlarından aktarılan bu hadiseyi Berenî ve diğer kaynaklar oldukça farklı kaydetmektedir. Ancak Sirhindi’nin verdiği bilgilerin bir kısmı Berenî’nin kayıtlarıyla tutarlılık arz ettiğinden bu bilginin verilmesi uygun görülmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Sirhindi, 71; Berenî, 183-185.

⁹¹ Sirhindi, 71.

⁹² Cöhe, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, 714; Nijjar, 50; Berenî, 197.

⁹³ Nizâmeddin Ahmed, s.180; Berenî, 197.

⁹⁴ Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 172-173; Durak, 118-119; Nijjar, 50.

düşmüştü.⁹⁵ Berenî'nin verdiği bilgiye göre Gazi Melik her yıl kış sürecinde Dibalpûr'dan emrindeki askerlerle gelerek Moğol Devleti sınırlarına kadar ilerlemekteydi. Gazi Melik, Moğol sınırlarına kadar giderek aldığı tedbirler sayesinde hiç kimse ne Moğollardan endişe etmişti ne de onları ağızlarına almışlardı.⁹⁶

Sultan Alâeddin'in vefatında sonra Halaç Sultanlığı tahtına Kutbeddin geçmişti. Sultan Kutbeddin Delhi'de düzeni sağladıktan sonra devlet işleriyle ilgili yeni atamalar yapmış ve Gazi Melik'in oğlu Fahreddin Cuna'yı (Muhammed bin Tuğluk) da Emir-i ahurluğa getirmişti. Gazi Melik ise Sultan Alâeddin Muhammed döneminde getirildiği şahne-i bârgâhlık görevine devam etmişti.⁹⁷

Kutbeddin tahta çıktıktan sonra Gazi Melik'i Gücerât meselesini halletmek için görevlendirmişti. Gücerât valiliğine Alp Han'ın öldürülmesinden kısa bir süre sonra Naib Kâfur'un yakın adamı Kemaleddin Gurg atanmıştı. Ancak Gurg, Haydar ve Vezirak adlı kişiler tarafından öldürülünce birtakım olaylar meydana gelmişti. Gazi Melik komutasında Citor'a gelen orduya Aynülmülk Multanî de katılmıştı. Aynülmülk birkaç adamını isyan bölgesine göndererek iki asinin öldürülmesi koşuluyla isyancıların bağışlanacaklarını bildirmişti. Böylece Haydar ve Vezirak ihanete uğrayarak öldürülmüş ve Gücerât'taki ayaklanma da bastırılmıştı.⁹⁸ Kutbeddin Mubarek Şah döneminde Gazi Melik'le ilgili bilgiler bundan ibaretti.

Hüsrev Han Sultan Kutbeddin'i öldürme planları yapmış ve Gücerâtlıları etrafında toplamaya başlamıştı. Hüsrev Han'ın önde gelen adamı Barvars, sultanı Sirsava'da ava çıktığı sırada öldürmek istemiş ancak muhafız ve askerlerden korkup bu plandan vazgeçmişti. Nihayetinde Sultan Kutbeddin Mübârek Şah avdan döndükten sonra sarayda tertiplenen bir suikast sonucu 26 Nisan 1320'de öldürülmüştü.⁹⁹

Hüsrev Han sultanı katlettikten sonra gece yarısı emir ve melikleri saraya getirmiş, onları zorla kendisine biat ettirerek “*Nâsıreddîn*” unvanı ile tahta oturmuştu. Böylece Halaç Sultanlığı sona ermişti.¹⁰⁰ Hüsrev Han hükümdarlığını ilan ettikten sonra

⁹⁵ Durak, 119-120; Sirhindi, 72-73; Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 173-174; Nizâmeddin Ahmed, 180; Berenî, 197.

⁹⁶ Berenî, 197.

⁹⁷ Berenî, 233; Sirhindi, 82.

⁹⁸ Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 207; Lal, 325-326

⁹⁹ Berenî, 247-250; Nizâmeddin Ahmed, 199-204; Sirhindi, 85-86; Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 220; S. Roy, “The Kalji Dynasty”, *The Delhi Sultanate*, Bhartiya Vidya Bhavan, Bombay 1960, s. 40-44.

¹⁰⁰ Berenî, 251; Srivastava, 44; Sirhindi, 88; Nizâmeddin Ahmed, 204.

kendi adamlarını devlet memuriyetlerine tayin ettişti. Ayrıca kendine rakip olabilcek Şehzade Alâeddin'in gözlerine mil çektirmişti. Akabinde hem Halaç şehzadelerini hem de Halaç kadınlarını ortadan kaldırmaya çalışmıştı.¹⁰¹

1.1.1.2. Gazi Melik'in Hüsrev Han'a İsyanı

Hüsrev Han 16 Rebûlevvel 720 (26 Nisan 1320) tarihinde tahta geçtikten sonra devlet işleriyle ilgili atamalar yaparak bu görevlilere yeni unvanlar vermişti. Melik Fahreddin Cuna'yı da “*Ahûrbeğ*” olarak görevlendirmişti.¹⁰² Ancak Fahreddin Cuna, Hüsrev Han'dan çekinerek bir gece Delhi'den kaçıp Dibalpûr'a doğru yola çıkmıştı. Hüsrev Han bu hadiseyi haber alınca Kirat Kimar'ın komutasındaki birliği Fahreddin Cuna'yı ikna etmek için göndermişti.¹⁰³

Hüsrev'in ordusu Fahreddin'in üstesinden gelemeyerek geri dönerken Melik Fahreddin Cuna da Sersetî'ye ulaşmıştı. Gazi Melik de Muhammed Sar Tabah ile birlikte 200 süvariye Dibalpûr'dan Sersetî'ye göndererek Sersetî Kalesi'ni kontrol altına almıştı. Hüsrev Han, biraderi Han-ı Hanan Hüsâmeddin Pervâr ve Sofi Han komutasındaki orduyu Delhi'den Dibalpûr'a Gazi Melik'in üzerine göndermişti. Gazi Melik Tuğluk, Dibalpûr'da ordusunun hazırlıklarını yaparken Hüsrev'in kuvvetlerinin üzerine doğru geldiğini haber alınca Sersetî tarafına geçerek Dâlili köyü civarında savaş düzeni almıştı.¹⁰⁴ Behram Aybe de maiyetiyle birlikte gelerek Gazi Melik'e katılmıştı. Tecrübesiz komutanların önderliğinde olan Hüsrev'in ordusu Dâlili köyü civarına gelerek hiç bir hazırlık yapmadan Gazi Melik'nin ordusuna saldırmıştı. Ancak Gazi Melik usta kumandanları sayesinde Hüsâmeddin komutasındaki 40 bin kişiden müteşekkil orduyu feci şekilde bozguna uğratmıştı. Hüsâmeddin savaş filleri de harp alanında bırakıp Delhi'ye Hüsrev Han'ın yanına kaçmıştı.¹⁰⁵

Gazi Melik, Hüsrev Han'ı ortadan kaldırmak ve Delhi'yi ele geçirmek istiyordu. Bundan dolayı Cemne Nehri'nin batı tarafını takip ederek Aravalli tepelerine gelmişti.

¹⁰¹ Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 224-226; Y. Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, c. I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1946, s. 317.

¹⁰² Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 224-225; K.K. Munshi, *The Delhi Sultanate*, Baharativa Vidya Bhavan, Bambay 1960, s. 45.

¹⁰³ Nizâmeddin Ahmed, 206, Berenî, 254.

¹⁰⁴ Berenî, 254; Nizâmeddin Ahmed, 206; Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 230; Lal, 359.

¹⁰⁵ Berenî, 255; Nizâmeddin Ahmed, 206; Sirhindi, 89; Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 230; Lal, 359; Srivastava, 179-180; Firişte, 228.

Gazi Melik, beyleriyle yaptığı görüşmeden sonra Hüsrev Han ile Lahravat mevkiinde savaşıma karar vermişti. Gazi Melik'in ordu düzeninde Melik Fahreddin Cuna, Melik Esad ve diğer Türk beyleri sağ kolda, Gazi Melik merkezde, Melik Behram Aybe, Melik Haydar ve Melik Bahaüddeve sol kolda bulunmaktaydı. Hüsrev'in ordusunda ise Telboğa Nagori ve Şayesta Han Randhol sağ kolda, Hüsameddin Pârvar ve Maldev Raca merkezde, Sambol ve Sofi Han da sol kolda bulunmaktaydı.¹⁰⁶ Savaş 30 Receb 720 (5 Eylül 1320) Cuma günü Gazi Melik'in ordusunun Hüsrev'in merkez ordusu arkasına kaydırılmasıyla başlamıştı. Nagori'nin desteğiyle Hüsrev'in birlikleri toplanarak Gazi Melik'in merkez kuvvetlerine yönelmiş ve çadırına kadar ilerlemişti. Gazi Melik'in verdiği emirle Hüsrev'in kuvvetleri geri püskürtülmüş ve bu esnada da pek çoğu kılıçtan geçirilmişti. Hüsrev Han günün sonuna doğru mağlup olduğunu anlayarak canını kurtarma telaşıyla savaş alanından kaçmıştı. Hüsrev Han Delhi yakınlarındaki Melik Şadi köşküne kadar takip edilerek Fahreddin Cuna tarafından yakalanmış ve başı kesilerek 1 Şâban 720 (6 Eylül 1320) tarihinde Gazi Melik'e gönderilmişti.¹⁰⁷

Delhi'de sükûnet sağlandıktan sonra tahta kimin geçeceği konusu gündeme gelmişti. Melik Aybe ve Kişili Han, Gazi Melik'i tahta geçirmek için ikna etmişti. Nihayetinde Gazi Melik, “*Gıyâseddin*” unvanını alarak Şâban 720 (Eylül 1320) tarihinde tahta geçmişti.¹⁰⁸

1.1.2. Gazi Melik Gıyâseddin Tuğluk Şah

1.1.2.1. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Hayatı

Dönemin kaynakları incelendiğinde Tuğluk'un doğum ve çocukluğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynakların bu konuda sessiz kalması Tuğluk'un Hindistan'da doğup doğmadığı konusunu da muğlak bırakmıştır. Firişte'nin verdiği bilgiler dikkate alındığında Tuğluk'un babasının Horasan'dan göç ederek Hindistan'a yerleştiği ve Pencap'ta bulunan Jat kabilesinden Hintli bir bayanla evlendiği

¹⁰⁶ Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 231; Berenî, 255-256.

¹⁰⁷ Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 232; Berenî, 257-259; Nizâmeddin Ahmed, 207-208; Sirhindi, 90-91; Sirivastava, 179; W. Haig, *The Cambridge History of India*, Cambridge at the Uni. Pres. c. II, İngiltere 1928, s. 125-127; Lal, 362-363; S. Roy, “The Kalji Dynasty”, *Delhi Sultanate, Bombay* 1960, s. 44-46.

¹⁰⁸ Battuta II, 640-641; Berenî, 259; Sirhindi, 91; Nizâmeddin Ahmed, 208; Konukçu, “Kalaç Sultanlığı”, 235; Bayur, 318; Bedâûnî, 296.

yönündedir.¹⁰⁹ Bu bilgilerden hareketle Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Hindistan'da doğduğu muhtemeldir. Ancak Berenî'nin Tuğluk'un babasından hiç bahsetmemesi ve o dönemde Gazi Melik olarak bilinen Tuğluk'un Horasan'dan Hindistan'a geldiğine dair bilgi vermesi Firişte'nin verdiği bilgilerin gerçekliğini sorgular maiyettedir.¹¹⁰ Ayrıca İbn Battûta, Tuğluk'un Sultan Alâeddin döneminde at çobanı olarak bir tacirin hizmetinde Sind'e geldiğini belirtmektedir.¹¹¹ Afif ise Tuğluk, Recep ve Ebu Bekir olmak üzere üç kardeşin Horasan'dan göçerek Hindistan'a yerleştiklerini yazmaktadır.¹¹² Berenî, İbn Battûta ve Afif'in kayıtlarından Tuğluk'un Hindistan'da doğmadığı ve buraya Horasan'dan geldiği anlaşılmaktadır. Müelliflerin verdiği bu bilgiler diğer bir yönüyle de Firişte'nin ifadelerini çürütür mahiyettedir.

Gıyâseddin ilk önce Sultan Alâeddin Muhammed Şah zamanında orduya katılmış ve sultanın kardeşi Uluğ Han tarafından da önce yaya sonra da atlı birliğine alınmıştı. Tuğluk, cesareti ve kabiliyeti sayesinde kısa sürede Mîrâhurluğa kadar yükselmişti.¹¹³ Moğol akınlarına karşı amansızca verdiği mücadeleler sonucunda "Gazi Melik" unvanını almıştı.¹¹⁴ İbn Battûta, Multan'da bir caminin mahfilinde bulunan kitabede, "Ben yirmi dokuz defa Tatarlar ile savaşarak onları yendim ve o zaman Melik Gazi adını aldım" ibaresini gördüğünü yazmaktadır.¹¹⁵

Gazi Melik Moğollara karşı gösterdiği başarılarından dolayı Sultan Alâeddin döneminde Dibalpûr ve Lâhor valiliğine getirilmişti. Gazi Melik, Alâeddin Muhammed Şah'tan sonra tahta geçen Kutbeddin Mubarekşah döneminde de aynı görevini sürdürmüştü. Hüsrev Han'ın Halaç tahtını ele geçirdiğinde de Gazi Melik Dibalpûr

¹⁰⁹ J.B. Harrison, "İndiain the Muslim Period", *The OxfordHistory of India*, part II, OxfordUni. Pres, Delhi 1981, s. 248; Srivastava, 182; İshwari Prasad, *History ofthe Mediaeval India*, The Indian Press, Allahabad1925, s. 258; Konukçu, "Gıyâseddin Tuğluk", 60; T. W. Haig, "Gıyâsüddîn Tuğluk", *IA*, s. 781.

¹¹⁰ Berenî,197.

¹¹¹ Battuta II, 638-39.

¹¹² Afif, *Târîh-i Firuzsâhî*,36; Jackson,178; Banerjee,10;Afif, *Tarîkh-ı Firoz Shahi* (İng ter.),3.

¹¹³ Battuta II, 639; Konukçu, "Gıyâseddin Tuğluk", 60; Muhammad Habib, Khaliq Ahmad Nizami, *A Comprehensive History of India The Delhi Sultanate (A.D. 1206-1526)*, New Age Printing Press, New Delhi 1970, s. 462

¹¹⁴ Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 16; Konukçu, "Gıyâseddin Tuğluk", 60; Kortel, "Tuğluklular", 333.

¹¹⁵ Battuta II, 639.

yönetimini elinde bulundurmakta idi.¹¹⁶ Gazi Melik mütevazı kişiliğinin yanında cesaretli, zeki ve askeri kabiliyeti yüksek bir şahsiyetti.¹¹⁷

Gazi Melik Şâban 720 (Eylül 1320) tarihinde Hüsrev Han'ı ortadan kaldırmış ve “*Gıyâseddin Tuğluk Şah*” adıyla tahta çıkmıştı. Böylece Delhi Türk Sultanlığı'nın dördüncüsünü teşkil eden Tuğlukşahlar Devleti'ni kurmuştu. Gıyâseddin Tuğluk Şah zaman kaybetmeden Hüsrev Han ile bozulan devlet işlerini düzene koymak ve halkın refah içerisinde yaşamını devam ettirmek için harekete geçmiş ve yaklaşık 40 gün içerisinde yaptığı düzenlemelerle Sultan Alâeddin Muhammed Şah dönemindeki seviyeye ulaşmıştı.¹¹⁸

Gıyâseddin Tuğluk Şah, devlet işleriyle ilgili yeni atamalar yaparak unvanlar vermişti. Bu unvanlara göre, Fahreddin Cuna “*Uluğ Han*” unvanı alarak Gıyâseddin'den sonra tahta geçmeyi garantilemişti. Gıyâseddin'in diğer çocukları Behram Han, Mahmud Han, Mubarek Han, Mesud Han ve Nusret Han şehzadelğe tayin edilmişti. Ayrıca Tatar Han'ı da evladı olarak kabul etmişti. Biraderinin oğlu Melik Firuz *naib-i bârbeğ*, Melik Şadi Davar *nâib-i vezir*, Melik Burhaneddin Alem Melik *kûtvâl*, Kız kardeşinin oğlu Melik Bahâeddin *arz-ı memalik*, Melik Ali Haydar *nâib-i vekil-i der*, Melik Nâsıreddin Mahmud Şah *Has Hâcib*, Melik Kivamuddin *vezir-i Devletâbâd*, Melik Yusuf *nâib-i Dibâlpûr*, Melik Şahin *ahûr bey*, Ahmed Ayaz *şahne-i imâret*, Melik İhsan *debîr*, Melik Keşmir *şahne-i bârgâh*, Melik Hüsameddin Hasan *müstevfî*, Melik Has *şahne-i fil*, Melik Taceddin Türk *nâib-i Gücerât*, Behram Aybe *Kişlü Han* (Sind ve Multan sorumluluğu verildi), Melik Şadi (damadı) *Tatar Han* ilan edilerek *dîvân-ı vezâret*'liğe getirilmişti. Ayrıca Zaferâbâd'ta İktâ olarak verilmişti. Kutlu Han *Deogir naib-i vezirliğe*, Kadı Kemaleddin *sadr-ı cihânlığa*, Melik Taceddin Cafer *naib-i arzlığa* getirilmiş ve Gücerât toprakları da ona tevcih edilmişti.¹¹⁹

Sultan Gıyâseddin, Kutbeddin ile başlayan Hüsrev Han zamanında da devam eden kargaşayı ortadan kaldırmak için yeni reformlar yapmıştı. Ayrıca tarımda ve toplanan

¹¹⁶ Berenî, 252-253; Konukçu, “Gıyâseddin Tuğluk”, 60; Kortel, “Tuğluklular”, 333; Srivastava, 182;

¹¹⁷ Prasad, 257; Srivastava, 182.

¹¹⁸ Berenî, 261; Mahmud Hüseyin, *A Sort History of Hind-Pakistan*, Pakistan Historical Society, Karachi 1955, s.145. Srivastava, 183.

¹¹⁹ Berenî, 260-263.

vergilerde yaptığı yeniliklerle hem devletin gelirini artırmış hem de halkın refah içinde yaşamasını sağlamıştı.¹²⁰

1.1.2.1. Gıyâseddin Tuğluk Şah Dönemi Siyasi Olayları

1.1.2.1.1. Birinci Varangal Seferi

Varangal,¹²¹ Telingana'nın başkentiydi. Alâeddin Muhammed Şah ilk olarak 703 (1303) yılında Dâdbeğ Melik Fahreddin Cuna, Kara valisi Melik Çahcû ve Melik Nusret komutasındaki orduyu Telingana üzerine göndermişti. Halaç ordusu Varangal'a vardığında Muson yağmurları başlamış ve orduda bu yağmurlardan oldukça etkilenmişti. Bundan dolayı bir başarı göstermeden geri dönmüştü.¹²² Sultan Alâeddin bu bölgeyi ele geçirmek için Nâib Kâfur yönetiminde büyük bir orduyu 25 Cemâziyelevvel 709 (31 Ekim 1309) tarihinde yeniden Telingana üzerine göndermişti. Kâfur, Raca Rudra Deva ile yaptığı anlaşma neticesinde yıllık vergi vermesi koşuluyla sultana bağlılığını bildirmişti.¹²³

Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah tahta geçtikten sonra iç düzeni sağlayarak Halaç sultanlığında yaşanan karışıklıklardan faydalanan ve yıllık vergisini ödemeyen Varangal Racası Paratap Rudra Deva'yı cezalandırmak istemişti. Bunun için Uluğ Han (Muhammed bin Tuğluk) komutasındaki orduyu 721 (1321) yılında Varangal'a göndermişti.¹²⁴ Sultan, Uluğ Han ile Melik Timur, Melik Tigin, Mühürdar Melik Kâfur ve Melik Bayram gibi ileri gelen komutanları da bu sefer için görevlendirmişti.¹²⁵ Tuğlukşahlar ordusu Uluğ Han'ın komutasında Deogir'e ulaşmış ve Deogir'den aldığı ordu ve emirlerle Telingana topraklarına ilerlemişti. Telingana, Delhi'ye yaklaşık üç ay sürecek mesafede idi. Ancak Uluğ Han bu mesafeyi çok daha kısa bir sürede kat etmişti.¹²⁶ Ulug Han ordusuyla Telingana'ya vararak kuşatmayı¹²⁷ başlatınca Rudra

¹²⁰ Berenî, 263, Nizâmeddin Ahmed, 210-211; Moreland, 40-43.

¹²¹ Enver Konukçu'nun verdiği bilgiye göre Varangal İslam kaynaklarında Arangal olarak geçmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Konukçu, "Kalaç Sultanlığı", 178.

¹²² Berenî, 183.

¹²³ Nizâmeddin Ahmed, 181-182; Konukçu, "Kalaç Sultanlığı", 178-180; Sastri, 34-35; Srivastava, 167,

¹²⁴ Battuta II, 641; Berenî, 274; Nizâmeddin Ahmed, 211; Srivastava, 185; Bedâûnî, 297; T.W. Haig, *Historical Landmarks of the Deccan*, The Pioner Press, Allahabad 1907, 65.

¹²⁵ Berenî, 275; Battuta II, 641; Sirhindi, 95, Nizâmeddin Ahmed, 212.

¹²⁶ Battuta II, 641; Berenî, 274; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq* 56; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 64.

Deva Varangal Kalesi'ne sığınmıştı. Varangal Kalesi iç ve dış kale olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Kalenin dış kısmı kerpiç duvarlardan oluşurken iç kısmı da taştan yapılmıştı. Ancak dış kale her ne kadar kilden yapılmış olsa da iç kaleden daha sağlam durumdaydı.¹²⁸ Sultan'ın ordusu; mancınık, yangın tulumbası dâhil neredeyse tüm silahlarıyla kaleye saldırmış ve Raca'nında buna karşılık vermesi sonucunda iki tarafda kayıplar vermişti. Nihayetinde kerpiç kale çökmüş ve Raca Deva, Uluğ Han'a adamını göndererek barış teklifinde bulunmuştu.¹²⁹

Rudra Deva, Sultan Alâeddin döneminde olduğu gibi fil, mücevher ve yıllık vergi vereceğini taahhüt ederek Uluğ Han'ı ikna etmeye çalışmıştı. Uluğ Han ise buna yanaşmayarak kaleyi fethetmekte kararlıydı. Ancak Uluğ Han, Delhi'den haftada iki kez ferman alırken yaklaşık bir aydır ferman almamaktaydı. Bu durum ordu içerisinde dedikoduların yayılmasına ve ordunun düzeninin bozulmasına sebebiyet vermişti. Berenî'ye göre, Ubeyd ve Şehzade Dimaşki ordu içerisinde Sultan Gıyâseddin'in öldüğünü ve Delhi'de asayişin bozulduğunu yaymışlardı. Ayrıca Delhi'de tahta başka birinin geçtiğini ve bundan dolayı da posta teşkilatında aksaklıklar yaşandığını belirtmişlerdi.¹³⁰

İbn Battûta'ya göre Uluğ Han, Telingana'ya varınca isyan hevesine düştü ve nedimi şair Ubeyd'e babası Gıyâseddin Tuğluk'un öldüğü haberini ahali arasında yaymasını emretmişti. Uluğ Han bu dedikodu ile emir ve meliklerin gelip kendisine bağlılığını bildireceğini düşünmüştü. Ancak haber yayılınca komutanlar bu durumu hoş karşılamamışlardı. Ayrıca herkes kendi davulunu çaldırarak muhalif olduklarını bildirmiş ve Uluğ Han'ı da öldürmek istemişlerdi. Melik Timur Uluğ Han'ın katledilmesini engellemişti. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Uluğ Han da 10 cengâver atlısı ile Delhi istikametinde ilerlemişti. Sultan, Uluğ Han'a para ve asker vererek tekrardan Telingana'ya göndermişti.¹³¹ İbn Battûta bu hadisenin yaşanmasından sonra

¹²⁷ İsamî'nin kayıtlarından aktaran Hüseyin'e göre kalenin kuşatması 6 ay sürüncemede kalmıştı. Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 66.

¹²⁸ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 56; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 64

¹²⁹ Berenî, 274; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 56; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 65; Bayur, 320.

¹³⁰ Berenî, 275; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 56-57; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 65; Haig, *Turks and Afghans*, 131; Munshi, 54; Jackson, 180; T.W. Haig, *Historical Landmarks of the Deccan*, s. 71; Firişte, 232.

¹³¹ Battuta II, 642.

Uluğ Han'ın Delhi'ye döndüğünü aktarsa da Berenî, Nizâmeddin Ahmad ve Sirhindi Deogir'e çekildiğini vurgulamaktadırlar.

Bu dedikodulardan dolayı orduda panik başlamış ve dört Alaiye komutanı maiyetiyle birlikte ordudan ayrılmıştı. Uluğ Han kafası karışık bir şekilde ordusuyla kuşatmayı sürdürmek istemişti. Hindular bu durumdan faydalanmak için kaleden çıkarak büyük bir kuvvetle Tuğluk'un ordugâhına saldırmışlardı. Birçok ganimet ele geçiren Hindular kaleye geri dönmüşlerdi. Bunun üzerine Uluğ Han ve adamları kuşatmayı kaldırarak Deogir'e doğru hareket etmişti.¹³² Deogir'e varınca sultandan ferman gelmişti. Uluğ Han Deogir'e güvenli bir şekilde ulaşınca orduyu yeniden düzenlemişti. Ordudan ayrılan Alaiye emirlerinin askerleri ve atları Hinduların eline geçmişti. Melik Timur ve Melik Tiğin Hindular tarafından katledilmişlerdi. İsyanın başını çeken Ubeid ve Kâfur darağacına çekilirken; diğer asiler eşleri ve çocuklarıyla fillerin ayakları altında ezdirilerek ortadan kaldırılmıştı.¹³³

1.1.2.1.2. İkinci Varangal Seferi

Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah, Birinci Varangal seferinden 4 ay sonra Delhi'den Deogir'de¹³⁴ bulunan Uluğ Han'a yeni takviye güçler göndererek tekrardan Varangal üzerine sefere çıkmasını buyurmuştu.¹³⁵ Uluğ Han Telingana topraklarına doğru ilerlerken Bidar Kalesi'ni kuşatarak ele geçirmişti.¹³⁶

Uluğ Han Bidar Kalesi'ni hâkimiyeti altına aldıktan sonra asıl hedefi olan Varangal üzerine ilerleyerek kaleyi ikinci defa kuşatmıştı. Uluğ Han, kısa süre içerisinde dış ve iç kaleyi zapt ederek Raca Deva'yı tutsak etmişti. Ayrıca şehzade; Deva'nın yöneticilerini, eşlerini, çocuklarını, fillerini ve atlarını da ele geçirmişti. Uluğ Han daha sonra Delhi'ye *Fetihname* göndererek sultana durumu bildirmişti. Akabinde Deva ile hazinesini, fillerini, adamlarını Kadir Han ve naib-i arz önderliğinde

¹³² Nizâmeddin Ahmed, 212; Sirhindi, 94; Firişte, 232; Berenî, 275.

¹³³ Berenî, 276; Nizâmeddin Ahmed, 212.

¹³⁴ Berenî, Uluğ Han'ın Deogir'e çekildikten sonra Delhi'ye dönmeyerek orada kaldığını belirtirken İbn Battuta ve Nizâmeddin Ahmed, şehzadenin Delhi'ye dönerek yaşanan olayları babasına aktardığını kaydetmektedirler. Haig de Berenî'nin kayıtlarından yola çıkarak Uluğ Han'ın Deogir'de kaldığını belirtmektedir. Çalışmada Berenî'nin aktardıkları daha sağlıklı olduğundan verilen bilgiler onun kayıtlarına dayanmaktadır. Çünkü İbn Battuta Şeyh Rükneddin Kureşî Multânî'den öğrendiklerini naklederken Berenî ise dönemin tarihçisidir. Berenî, 276; İbn Battûta II, 641-2.

¹³⁵ Berenî, 276; Haig, *Historical Landmarks of the Deccan*, 72.

¹³⁶ Nizâmeddin Ahmed, 212; Berenî, 276; Sirhindi, 96; Sastrî, 115.

Gıyâseddin Tuğluk Şah'a göndermişti. Uluğ Han, Varangal'ın ismini “*Sultanpûr*” olarak değiştirmiş ve bütün Telingana topraklarını kontrol altına alarak yöneticilerini ve diğer resmi görevlilerini atamıştı. Sonrasında da yıllık vergisini alarak oradan ayrılmıştı. Uluğ Han Varangal'dan Câcnegar'a giderek orasını da itaatı altına almıştı . Orada ele geçirdiği 40 fili sultana göndermişti.¹³⁷

1.1.2.1.3. Moğolların Batı Sınırına Baskını

Uluğ Han'ın Câcnegar'ı ele geçirdiği sırada Samane Valisi Gerşâsb, Sultan Gıyâseddin Tuğluk'a mektup göndererek Moğolların İndus Nehri'ni geçtiğini ve ilerleyişlerini sürdürdüklerini bildirmişti.¹³⁸

Sultan Gıyâseddin Tuğluk, Naib Vezir Melik Şadi komutasındaki orduyu derhal Samane'ye göndererek Gerşâsb'ın ordusunu kuvvetlendirmişti. Sultan'ın ordusu Samane'nin doğusunda bulunan Sivalik tepesinde ve Bias Nehri yatağının kuzeyinde Moğol kuvvetlerine yaptıkları baskınlar sonucu onları geri püskürtmüşlerdi. Daha sonra sultanın ordusu Moğollardan ele geçirdikleri birçok esirle Delhi'ye dönmüştü.¹³⁹

1.1.2.1.4. Gücerât İsyanı ve Melik Şadi'nin Katli

Moğol saldırısının bertaraf edilmesinin ardından kısa bir süre sonra Gücerât bölgesinde isyan meydana gelmişti. Bu hadisenin duyulması üzerine Gıyâseddin Tuğluk Şah, Naib Vezir Melik Şadi komutasındaki orduyu bölgeye göndermişti. Melik Şadi komutasındaki ordu kısa sürede bölgeye ulaşarak Gücerât Kalesi'ni muhasara altına almıştı. Bu esnada kadın kıyafeti giyen isyancılardan bazıları müzik ve danslarıyla Melik Şadi'yi eğlendirmek için ondan izin alarak garnizonun içerisine girmişlerdi. Silahlarını giydikleri kadın kıyafetlerinin içine gizleyen asiler, Melik Şadi'yi bıçaklayarak katletmişlerdi. Melik Şadi'nin aniden öldürülmesi askerin moralini bozduğundan kuşatma kaldırılarak Delhi'ye dönülmüştü. Sultan Gıyâseddin'in

¹³⁷ Sirhindi, 96; Berenî, 276-277; Firişte, 233; Nizâmeddin Ahmed, 212; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 60; Bedâünî, 299; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 69-72; Bayur, 321; Venkataramanyya 117-118; Haig, *Historical Landmarks of the Deccan*, 72; Firişte, 233.

¹³⁸ Berenî, 277; Banarsi Prasad Saksana, “Ghiyasuddin Tughluq”, *A Comprehensive History of India*, vol, V, New Age Printing Press, Delhi 1970, s. 473.

¹³⁹ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 73; Saksana, 473; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 63; Durak, 121-122; Srivastava, 186; Enver Konukçu, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 357.

güvendiği adamlarından biri olan Naib Vezir Melik Şadi'nin bu şekilde öldürülmesi onu derinden etkilemişti.¹⁴⁰

1.1.2.1.5. Lekhenevti, Sonârgano ve Tirhut Seferleri

Lekhenevti konumu itibarı ile Hindistan'ın doğusunda Ganj ve Brahmaputra nehirlerinin suladığı düzlüklerin en önemli ve en eski merkezlerinden biridir. Bu düzlükler üzerinde günümüzde Bangladeş Devleti bulunmaktadır.¹⁴¹

Lekhenevti ilk olarak Müslümanlar tarafından 13. yüzyılın başlarında fethedilmişti.¹⁴² Muhammed Halaç 598/9 (1202) yılında Senaların elinde bulunan Lekhenevti'yi alarak Lekhenevti Halaç Beyliği'ni kurmuştu.¹⁴³ Lekhenevti, 624/5-685/6 (1227-1287) yılları arasında Memlüklülerin sonra da Balabanların hâkimiyeti altına girmişti.¹⁴⁴

Sultan Balaban Şemseddin Firuz Şah vefat ettiğinde, Şehabeddin Buğra, Nâsireddîn, Gıyâseddin Bahadır ve Kutluğ Han adında çocukları bulunmaktaydı. Gıyâseddin Bahadır, babasının sağlığında Sonârgano'yu yönetiyordu. Babasının vefatından sonra Gıyâseddin Bahadır bağımsızlığını ilan ederek bütün Bengal toprakları üzerinde hak iddia etmişti. Gıyâseddin Bahadır kardeşi Uluğ Han'ı öldürttükten sonra diğer kardeşleri Şehabeddin ve Nâsireddîn üzerine yönelmişti. Şehabeddin ve Nâsireddîn de Lekhenevti tahtına oturmak için mücadeleye girişmişlerdi.¹⁴⁵

İbn Battûta'ya göre, Gıyâseddin Bahadır'ın baskısından Şehabeddin ve Nâsireddîn kaçarak Gıyâseddin Tuğluk'un yanına sığınmışlardı. Tuğluk onlarla anlaşarak oğlunu tahtın vekili olarak Delhi'de bırakmıştı. Sonra da Gıyâseddin Bahadır'la savaşmak için 724/5 (1324) yılında Lekhenevti şehrine hareket etmişti.

¹⁴⁰ Saksana, 473-474.

¹⁴¹ Cöhçe, "Şemsi Melikleri", 40.

¹⁴² Kalika Ranjan, "Muslim Conquest of Bengal", *The History of Bengal*, vol II, The Uni. Dacca, Dacca 1948, s.1.

¹⁴³ Konukçu, Kalaç Sultanlığı, 54-64; Cöhçe, Şemsi Melikleri, 50.

¹⁴⁴ K.R. Qanungo, "Bengal under the Memluks", *The History of Bengal*, vol II, The Uni. Dacca, Dacca 1948, s.42-57; K. Nurul Hasan, "Bengal", *A Comprehensive History of India*, vol, V, People's publishing Hous, India 1970, s. 1144-1145.

¹⁴⁵ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 74-75; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 64-65; Qanungo, *Bengal under the House of Balban*, 77-91; N. B. Ray, "Bengal", *The Delhi Sultanate*, Baharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1960, 193-194, Hasan, "Bengal", 1146.

Gıyâseddin Tuğluk Lekhenevti'yi kuşatarak Bahadır'ı tutsak etmiş ve onu başkente göndermişti.¹⁴⁶

Berenî'ye göre de Balabanlı şehzadelerin Lekhenevti üzerindeki hâkimiyet mücadelesinden bunalan bazı ileri gelen soylular Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah'a başvurmuşlardı. Bu soylular sultana yöneticilerinin onlara eziyet ettiklerini ve bölgede yaşayan Müslüman ahalinin işkence ve baskı altında tutulduğu bilgisini vermişlerdi. Bu gelişmelerin yaşanmasının ardından Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah Lekhenevti'ye sefer düzenlemeyi planlamıştı. Sultan, Şehzade Uluğ Han'ı Varangal'dan başkente çağırarak vekili tayin etmiş ve akabinde de büyük bir orduyla Lekhenevti üzerine harekete geçmişti.¹⁴⁷

Gıyâseddin Tuğluk Şah meşakkatli bir yolculuğun ardından Tirhut'a varmıştı. Bu esnada Lekhenevti hâkimi Sultan Nâsireddin ve bazı Hindu yöneticiler Gıyâseddin Tuğluk'un huzuruna gelerek sultana bağlılıklarını bildirmişlerdi.¹⁴⁸ Bu gelişmelerden sonra Sultan Gıyâseddin, Zaferâbâd'ın iktâsını elinde bulunduran evlatlığı Tatar Han'ı orduyla birlikte Gıyâseddin Bahadır Han'ın üzerine göndermişti. Tatar Han bölgeyi kontrolü altına alarak Sonârgano yöneticisi Gıyâseddin Bahadır'ı da tutsak edip Delhi'ye göndermişti. Ayrıca ele geçirilen filler de sultanın ahırına gönderilmişti.¹⁴⁹ Böylece sükûneti sağlayan Gıyâseddin Tuğluk Şah, Nâsireddin'e *çetr* ve *durbas* vererek Lekhenevti yöneticiliğini onaylamış ve Sonârgano bölgesini de Tatar Han'ın yönetimine bırakmıştı.¹⁵⁰ Sultanın bu zaferinden sonra Delhi'deki camilerde Bengal zaferinin fetihnamesi okunmuş ve davullar çalınarak birçok kutlamalar yapılmıştı.¹⁵¹

Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah, Lekhenevti ve Sonârgano meselesini hallettikten sonra yönünü Tirhut'a çevirmişti. Sultan maiyetiyle birlikte Tirhut Kalesi'ne gelerek burasını muhasara altına almıştı. Tirhut Kalesi yüksek duvarlara sahip ve etrafı hendek kazılarak suyla doldurulmuştu. Bundan dolayı buranın zapt edilmesi oldukça güçtü. Tuğluk ordusu üç haftanın sonunda kalenin duvarlarını yıkarak bölgenin racasını ele geçirmişti. Böylece Tirhut bölgesi de Tuğlukşahların hâkimiyeti altına girmişti.

¹⁴⁶ Battuta II, 642.

¹⁴⁷ Berenî, 277.

¹⁴⁸ Nizâmeddin Ahmed, 213; Berenî, 277.

¹⁴⁹ Berenî, 277; Nizâmeddin Ahmed, 213-214; Battuta II, 642.

¹⁵⁰ Nizâmeddin Ahmed, 214; Berenî, 277; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 76.

¹⁵¹ Berenî, 278; Nizâmeddin Ahmed, 214.

Gıyâseddin Tuğluk Şah Tirhut'un yönetimini Melik Ahmed Han'a bırakarak Delhi'ye dönmek için harekete geçmişti.¹⁵²

1.1.2.2. Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Vefatı

Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah, Tirhut zaferinden sonra ordusunu geride bırakarak hızlıca Delhi'ye dönmek için harekete geçmişti.¹⁵³ Uluğ Han, Sultan Gıyâseddin'in hızlıca Tuğlukâbâd'a doğru geldiğini duyunca hazırlıklara başlamıştı. Afgânpur'da sultanın geceyi geçirebileceği ahşaptan bir köşk yaptırmıştı. Gıyâseddin Tuğluk Şah buradan atlı alay birlikleriyle Tuğlukâbâd şehrine giriş yaparak kutlamalara katılacaktı. İbn Battûta'ya göre, Sultan Gıyâseddin Delhi'ye dönerken Uluğ Han'a Afgânpur Nehri kıyısında bir köşk yapmasını emretmişti.¹⁵⁴ Ancak Berenî ve Nizâmeddin Ahmed'de böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

Afgânpur, Tuğlukâbâd'a yaklaşık üç dört kurûh (kurûh yaklaşık iki mil) uzakta küçük bir köydü.¹⁵⁵ İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Uluğ Han ağaç temeller üzerine dayanan ve büyük çoğunluğu ahşaptan oluşan bu binayı üç günde yaptırmıştı. Şehzade binanın yapılmasının sorumluluğunu Melikzâde Ahmed bin Ayaz'a vermişti. O da binayı sağlam bir şekilde yaptırmıştı.¹⁵⁶

Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah öğlenden sonra dualar eşliğinde yapılan köşke geldi. Uluğ Han, melik ve emirlerin yanı sıra yüksek rütbeli ve soylularla birlikte sultanın huzuruna varmışlardı. Sultan köşke girdikten sonra ahaliye ziyafet vermişti. Berenî'nin aktardığı bilgilere göre ziyafet bittiğinde ahali ellerini yıkamak için köşkten çıktıklarında felaket bir şimşek çakmış ve köşkün çatısı sultanla birlikte altı kişinin üzerine çökmüştü.¹⁵⁷

¹⁵² Firişte, 234; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 76-77.

¹⁵³ Nizâmeddin Ahmed, 214; Berenî, 278; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 77.

¹⁵⁴ Battuta II, 643.

¹⁵⁵ Sir Wolse Haig'e göre Tuğlukâbâd yakınlarında Afgânpur isminde bir köy bulunmamaktadır. Ancak bütün tarihçilerin üzerinde durduğu isim Afgânpurdur. Badauni'ye göre Afgânpur, Delhi'ye üç kurûh uzaklıkta bulunurken Berenî'ye göre de Tuğlukâbâd'a üç-dört kurûh uzaklıkta bulunmaktaydı. Ayrıca kaynakların bahsettiği köşk Haig'e göre Tuğlukâbâd'a beş mil uzakta bulunan Aghwanpur'da inşa edilmiştir. Sir Wolse Haig, "Five question in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli" , 330; Prasad, 48.

¹⁵⁶ Battuta II, 643.

¹⁵⁷ Berenî, 278.

Şehzâde, sultandan yemek bitiminde huzurundan süslü fillerin geçmesi için izin almıştı. İbn Battûta Şeyh Rükneddîn'den dinlediği olayı şöyle anlatmaktadır:

*“O gün Tuğluk’un yanındaydım. Beraberimizde hükümdarın en sevdiği oğlu Mahmûd da bulunuyordu. Hükümdarın diğer oğlu Muhammed yanımıza gelerek: “Efendim. İkinci namazı vakti gelmiştir. Kalkıp namaz kıldırınız!” dedi. Bende namaz için kalktım. Böylece Şehzâde Muhammed ile Melikzâde’nin planladığı şekilde filler bir taraftan yürütüldü. Hayvanlar yere ayak basar basmaz köşk Sultan Tuğluk’un ve oğlu Mahmûd’un üzerine yıkıldı. Asumanı tutan feci bir çığlık işittim. Namazı bitiremeden gerisi geri döndüğümde köşk yıkılmıştı. Şehzâde Muhammed enkazı kaldırmak için kazma kürek getirilmesini emrediyordu sözde. Öte yandan da adamlarına bu işin geciktirilmesini ima ediyordu. Güneş battıktan sonra kazma kürek ve diğer aletler getirilip enkaz temizlenince şu manzara ile karşılaşıldı: Sultan Tuğluk yanı başındaki oğlunu ölümden korumak için sırtını siper etmişti. Bazıları Tuğluk’un harabeden ölü çıkarıldığını, diğerleri ise henüz can vermeden çıkarılıp öldürüldüğünü sonra da Tuğlukâbâd denilen şehrin kıyısında evvelce yaptırdığı mezara götürülüp gömüldüğünü anlatmaktadırlar”.*¹⁵⁸

Nizamuddin Ahmed ise yemekten sonra ahalinin köşkten ayrıldığını ancak sultanın ellerini yıkamak için köşkte kaldığını ve bu esnada köşkün çatısının çöktüğünü kaydetmektedir. Ayrıca bazı tarihçiler köşkün yeni yapıldığını, sağlam inşa edilmediğini belirtmişti. Sultanın beraberinde Bengal’dan getirdiği fillerin köşk etrafında gezindikleri ve bu gezinti esnasında zeminin çöktüğünü, bundan dolayı çatının yıkıldığını dile getirmişti. Yine Târîh-i Firuzşahî’nin yazarı Berenî’yi eleştirmektedir. Berenî, Sultan Firuz Şah dönemin yazarı olduğu ve Firuz Şah’ın da Muhammed Tuğluk Şah’a büyük saygı duyduğunu bundan dolayı Berenî’nin bu olay karşısında suskun davrandığını belirtmektedir.¹⁵⁹

Firişte’nin verdiği bilgiye göre Uluğ Han, babasını öldürmek için herhangi bir hazırlık yapmadığını ve şehzadenin köşk çökmeden oradan ayrılmasının tamamen tesadüf olduğunu belirtmektedir. Sadr-ı Cihân Gücerâtı, Muhammed bin Tuğluk’un bu köşkü büyüyle yaptığını ve bundan dolayı köşkün yıkıldığını söylediğini ifade

¹⁵⁸ Battuta II, 643-644.

¹⁵⁹ Nizâmeddin Ahmed, 214.

etmektedir. Hacı Muhammed Kandahârî'nin de yıldırım düşmesi sonucu köşkün yıkıldığını belirttiğini dile getirmektedir.¹⁶⁰

Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah 725 (1325)¹⁶¹ yılında Şubat ya da Mart gibi Afgânpur'da köşkün çatısının çökmesi sonucu hayatını kaybetmişti.¹⁶² Dönemin yazarlarının verdiği bilgilerin birbirinden farklılık arz etmesi Şehzâde Uluğ Han'ın olayla ilgisi olup olmadığının aydınlatılmasını zorlaştırmıştır. Ancak İbn Battûta ve Nizâmeddin Ahmed'in verdiği bilgilerde Sultan Gıyâseddin'in vefatının sorumlusunun Şehzâde Uluğ Han olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırmacıların üzerinde durduğu muğlâk konulardan biri de Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın tahta çıkış ve ölüm tarihiyle ilgilidir. Yapılan araştırmalarda sultana ait paralar incelenmediğinden bu tarihlerin belirlenmesinde hata oluşmaktadır. Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde basılan altın, gümüş ve bakır paralar incelendiğinde 720 (1320) ile 725 (1325) yılları arasında hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁶³

1.1.3. Muhammed bin Tuğluk Şah

1.1.3.1. Muhammed bin Tuğluk Şah'ın Hayatı

Fahreddin Cuna (Cavna) Tuğluk Hanedanlığı'nın kurucusu Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın en büyük oğludur.¹⁶⁴ Babası Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın 725 (1325) yılında Afgânpur'da vefat etmesinden üç gün sonra “*Muhammad bin Tuğluk*” ismini alarak Tuğlukşah Hanedanlığı'nın ikinci padişahı sıfatıyla Tuğlukâbâd'da tahta çıkmıştı.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Firişte, 234-235.

¹⁶¹ Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın saltanat süresiyle ilgili hem dönemin tarihçileri hem de daha sonraki tarihçi ve araştırmacıların üzerinde durdukları kesin bir tarih yoktur. Nizâmeddin Ahmed'e göre Gıyâseddin Tuğluk'un saltanat süresi dört yıl birkaç aydır. Bedâûnî'ye göre de dört yıl birkaç aydır. Afif'e göre de Gıyâseddin'in hanedanlığın başında dört buçuk yıl kalmıştır. Bu bilgilerden hareketle müelliflerin verdikleri tarihler arasında birkaç aylık fark oluşmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Jackson, 330.

¹⁶² Sirhindi, 97; R. C. Majumdar, “Ghiyas-ud-din Tughluq”, s. 58; Paksana, “Ghiyasuddin Tughluq”, s.449; Srivastava, 187; Bayur, 323; T. W. Haig, “Giyâsüddîn Tuğluk”, s. 782; Kortel, “Tuğluklular”, s. 333; Konukçu, “Gıyâseddin Tuğluk”, 61;Galip, 25; Bedâûnî, 300-1; Farooq Ahmed, 156; Cönce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 714; Sir Wolseley Haig, “Five question in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 327-336.

¹⁶³ H. Nelson Wright, *The Coinage and Metrology of the Sultans of Delhi*, Oxford Uni. Press, Delhi 1936, s. 111-115.

¹⁶⁴ Moreland, 45; Sirhindi, 99.

¹⁶⁵ Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 61; Berenî, 281; Nizâmeddin Ahmed, 215; Sirhindi, 99; T.W. Haig, “Muhammad II.”, *MEB. İA.*, cilt 8, İstanbul 1979, s.471.

Fahreddin Cuna'nın çocukluğuna dair kaynaklarda pek bilgi bulunmamaktadır. Ancak Fahreddin küçük yaştan itibaren asker olarak yetişmiş, iyi bir eğitim almıştı.¹⁶⁶ Kutbeddin Mübarek Şah, Halaç tahtına geçince Fahreddin Cuna'yı da “*Emir-i ahur*”luğa getirmişti.¹⁶⁷ Fahreddin Cuna daha sonra Sultan Gıyâseddin tarafından “*Uluğ Han*”luğa getirilerek babasından sonra saltanatın varisi olmayı garantilemişti.¹⁶⁸

Muhammed bin Tuğluk'un kişiliği hakkında bilgi veren İbn Battûta, onun hem kan akıtmayı hem de hediye dağıtmayı seven bir yapısı ve bu yönüyle de insanların en aşırısı olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁹ Muhammed bin Tuğluk halk arasında cömertlik ve cesaretiyle adından söz ettirmiş olsa da suçlulara karşı sertliği ve acımasızlığıyla da bilinmekteydi.¹⁷⁰

Nizamuddin Ahmed'e göre Muhammed bin Tuğluk yaratılanların en muhteşemlerinden biriydi. Ancak özellikleriyle de çelişen bir yapısı vardı.¹⁷¹ Muhammed bin Tuğluk, Halaç Hanedanlığı'nda devlet işlerinde tecrübe kazanmıştı.¹⁷² Ortaçağ Hindistan sultanlarından hiçbiri Sultan Muhammed bin Tuğluk kadar merak edilmemiş, hiçbirinin politikası onun politikaları kadar eleştirilip provoke edilmemişti.¹⁷³

Muhammed bin Tuğluk güçlü bir hükümdar olup insanların kafasında çelişkilerle dolu bir tablo çizmişti. Sultanın Arap ve Fars edebiyatını çok iyi bildiği gibi ilim ve felsefeye ilgi duyduğu da bilinmekteydi. Muhammed bin Tuğluk özel yaşamında gösterişten uzak, dürüst ve sofi bir insan olarak bilinmekteydi. Ancak diğer yandan da çok kaprisli ve tuhaf bir kişilik yapısı vardı.¹⁷⁴

Sultan Muhammed bin Tuğluk, Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın başına geçtikten kırk gün sonra Tuğlukâbâd'dan Delhi'ye geçerek adet gereği eski hükümdarlar gibi

¹⁶⁶ Srivastava, 189; Cöhçe, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 714.

¹⁶⁷ Berenî, 233; Sirhindi, 82.

¹⁶⁸ Nizâmeddin Ahmed, 209; Berenî, 262.

¹⁶⁹ Battuta II, 652.

¹⁷⁰ Battuta II, 652; Nizâmeddin Ahmed, 216.

¹⁷¹ Nizâmeddin Ahmed, 215.

¹⁷² Prasad, 57.

¹⁷³ K. A. Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, *A Comprehensive History of India*, vol, V, New Age Printing Press, Delhi 1970, s. 484.

¹⁷⁴ S.A.H. Haqqi, *The Turkish Impact on India the First Phase 1206-1414*, (çev. Yuluğ Tekin Kurat) Orta Doğu Teknik Üni. Ankara 1984, s. 32.

tahta oturmuştu.¹⁷⁵ Sultan Delhi'ye varmadan önce Delhi halkı kubbeler dikerek davullar çalmaya başlamış ve sokaklar, pazarlar rengârenk süslenmişti. Sultan şehre girdiğinde cadde ve sokaklarda halka altın, gümüş para dağıtılmasını emretmişti.¹⁷⁶ Berenî'ye göre çatılardan sokaklara, insanların üzerine yağmur gibi altın ve gümüş para yağmıştı. Kadınından erkeğine, gencinden yaşlısına, kölesinden efendisine ve Hindu'sundan Müslüman'ına kadar herkes sultan için yüksek sesle hayır duada bulunmuştu.¹⁷⁷

Sultan Muhammed bin Tuğluk Şah tahta geçtikten sonra devlet işlerini düzene koymak için emir ve meliklere yeni unvan ve görevler vermişti. Bu unvan ve görevler şöyle idi:

Sultanın kuzeni Melik Firuz *Naib-i Barbeğ*, Melik Ahmed Ayaz *Hâce-i Cihân*,¹⁷⁸ Kadı Kemaleddin *Sadr Cihân*, Melik Makbûl *Naib Vezir*, Sadr Han *Sar-ı Camedâr-ı Meymene*, Sultanın hocası Kutluğ Han *Devletâbâd Naibi*, Melik Yusuf Buğra *Ahurbeğ Meymene*, Şehzade Muizzeddin *Gücerât Naibliğine* atanmıştı. Melik Safdar Melik Sultani olarak *Ahurbeğ Meyse*, Melik Umdetül-Mülk Şerafeddin *Debirlige*, Melik Nukpi *Sar-ı Davetdârlığa*, Hüdavendzade Kıvamüddin *Naib-i Vekil-i Der-i Azam makamına* yükseltilmişti. Melik Razi'ül-Mülk Ma'ber bölgesi *Vezirliğine*, Melikül-Hukâme *Kara Muktalığına* Melik Ali *Sar-i Camedârlığa* getirilmişti.¹⁷⁹ Melik Sertiz *İmâdü'l-Mülk*, Melik Hurrem Mubiz *Zahir-ul Cuyus*, Hamid Kumli *Razi-ül-Mülk* olarak tayin edilmişti. Melik Pindar Halaci'de *Kadır Han* payesine ulaşmış, ve kendisine iktâ olarak da *Lekhenevte* verilmişti. Melik Azuddin Yahya *Azam-ı Mülk* iktâ olarak da *Satgoan* tevcih edilmişti. Mevlana Kavamuddin *Kutluğ Han* ve *Vekildar*, Kavamuddin'in en yaşlı oğlu Muhammad'e *Alp Han* ve iktâ olarak *Gücerât* verilmişti. Kutluğ Han'ın biraderi Mevlana Kemaleddin *Sadr-i Cihân*, Kutluğ Han'ın diğer kardeşi Mevlana Nizamuddin *Alîm-ul Mülk*, Nizamuddin Kemal Surh *Mühlis-ul Mülk*, Şihap Sultani, *Tâc-ul Mülk*, Mevlana Yusuf *Dâvar-ul Mülk*, Melik Kîran, *Safdar-ul Mülk*, Melik Beği *Sar-i davetdâr*, Mevlana Şehabeddin Ebu Reza *Melik-ul Tacir* ve iktâ olarak

¹⁷⁵Berenî, 281.

¹⁷⁶ Sirhindi, 99.

¹⁷⁷ Berenî, 281.

¹⁷⁸ Hâce-i Cihân, Muhammed bin Tuğluk zamanında vezirlere verilen bir unvandır. Detaylı bilgi için bkz. Enver Konukçu, "Hâce-i Cihân", *DİA*, cilt 14, İstanbul 1996, s 429-430.

¹⁷⁹ Berenî, 280.

da Nevsari atanmıştı.¹⁸⁰ Ancak kaynaklar incelendiğinde Muhammed bin Tuğluk'un kardeşlerine herhangi bir unvan vermediği görülmektedir. Berenî, Muhammed bin Tuğluk'un kardeşlerini birbiri ardına saymakta ancak herhangi bir unvan alıp almadıkları konusunda bilgi vermemektedir. Berenî'nin verdiği bilgilere göre sultanın kardeşlerinin isimleri: Behram Han, Mahmud Han, Mesud Han, Mübarek Han ve Nusret Han şeklindedir.¹⁸¹

İbn Battûta, Mübarek Han ile Mesud Han'ın isimlerini zikrederek onlar hakkında bilgi vermektedir. Battûta, sultanın bayram namazı çıkışı ve akabindeki merasimden bahsederken Mübarek Han'ın da ismini zikretmektedir. Yine İbn Battûta'ya göre Muhammed bin Tuğluk, Mesud Han'ı isyan nedeniyle sorguya çekerek idam ettirmişti.¹⁸² Geri kalan diğer üç kardeşi de muhtemelen ölmüşlerdi.¹⁸³

Muhammed bin Tuğluk sadece bir âlim değil aynı zamanda büyük bir dehaya da sahipti. Onun bazı planları ve görüşleri hayret uyandıracak kadar yeni ve yaşadığı çağın da ilerisindeydi. Sultanın gerekli alt yapı hazırlıklarını tamamlamadan bu düşünce ve planlarını uygulanmaya kalkışması sonucu başarısız kılmıştı.¹⁸⁴

1.1.3.2. Muhammed bin Tuğluk Şah'ın Projeleri ve Sonuçları

1.1.3.2.1. Doab'ın Vergilerinin Artırılması

Muhammed bin Tuğluk Şah'ın ilk projesi Doab'ın vergisini artırmaktı. Sultan, Doab'dan alınan vergiye yenilerini (*abvab*) ekleyerek 20 kat artırmıştı.¹⁸⁵ Srivastava'ya göre sadece toprak vergisi artırılmamış ev ve otlak vergileri de artırılmıştı.¹⁸⁶ Ancak bu vergiler toplanırken görevlilerin sert tedbirler alması, fakir insanları iyice fakirleştirirken zengin insanları da ayaklanmaya sevk etmişti. Bu ayaklanma haberleri

¹⁸⁰ Sirhindi, 99-100; Nizâmeddin Ahmed, 215-216; Bedâûnî, 302; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 486; Firişte, 237.

¹⁸¹ Berenî, 280.

¹⁸² Battuta II, 658,687.

¹⁸³ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 105

¹⁸⁴ Haqqi, 33.

¹⁸⁵ Nizâmeddin Ahmed, 218; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 225; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 148; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 331; Sirhindi, 103.

¹⁸⁶ Srivastava, 190;

diğer uzak bölgelerde de duyulmaya başlamıştı.¹⁸⁷ Vergilerin artırılmasının yanı sıra bölgede yağmurların kesilmesi de tarımı bir hayli etkilemişti. Bu durum bölge insanını olumsuz etkileyerek ayaklanmaya sebebiyet vermişti. İsyana kalkışanlar ormana çekilip gizlenmişti. Bu da Doab ve çevresinde tarımın zarar görmesine neden olmuştu.¹⁸⁸ Ayrıca Hindistan'daki diğer bölgelerden tahıl ürünleri gelmeyince Delhi'de ve Doab'da yıkıcı bir açlık baş göstermeye başlamıştı. Bir yandan tahıl fiyatları hızlıca artarken diğer yandan da yağmurlar kesilmişti. Böylece birkaç yıl genel bir kıtlık meydana gelmiş ve binlerce insan açlıktan ölmüştü.¹⁸⁹ Sonuç olarak Muhammed bin Tuğluk'un bu projesi başarısızlıkla sonuçlanmış ve kendisine karşı birçok ayaklanma çıkmasına zemin oluşturmuştu.

1.1.3.2.2. Başkentin Değiştirilmesi

Sultanın ikinci projesi, Deogir'in ismini Devletâbâd olarak değiştirerek başkenti buraya nakletmekti.¹⁹⁰ Bu amaçla Muhammed bin Tuğluk 727 (1326-1327) yılında başkenti Delhi'den Devletâbâd'a taşımıştı.¹⁹¹ Sultanın böyle bir karar almasının bazı sebepleri vardı. Bu sebepler:

- ✓ Başkentin stratejik bir bölgede yer almaması ve geniş bir alana yayılan sultanlığın merkezinde olmaması.¹⁹² Deogir'in Delhi'ye olan mesafesi; Gücerât, Lekhenevti, Satgon, Sonârgano, Telingana, Maber, Dharsamudra, Kampila'ya eşit mesafede ve merkezi bir konumda olması.¹⁹³

¹⁸⁷ Berenî, 291; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 148; Majundar, "Muhammad bin Tughluq", 190; Prasad, *Histroy of Mediaeval İndia*, 268-269; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 331.

¹⁸⁸ Srivastava, 190; Berenî, 291; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 148; Nizâmeddin Ahmed, 218; Sirhindi, 104.

¹⁸⁹ Berenî, 291; Majdur, "Muhammad bin Tughluq", 64; Nizâmeddin Ahmed, 218; Prasad, *The Histroy of Mediaeval İndia*, 269-270; Srivastava, 190-191.

¹⁹⁰ Nizâmeddin Ahmed, 218; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 110; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 148; Majdur, "Muhammad bin Tughluq", 64.

¹⁹¹ Bedâûnî, 302; Sirhindi, 100-101; Cöhcce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 714; Haig, *Historical Landmarks of Deccan*, 27; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 331; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 82; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 140.

¹⁹² Majdur, "Muhammad bin Tughluq", 64; Srivastava, 191; Berenî, 291; Prasad, *The Histroy of Mediaeval İndia*, 270.

¹⁹³ Berenî, 291. Srivastava, 191; Prasad, *Histroy of Mediaeval İndia*, 270; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 88.

- ✓ Delhi'nin kuzeybatı sınırına yakın olması ve Moğol saldırılarına sık sık maruz kalması. Bundan dolayı Muhammed bin Tuğluk'un başkenti daha güvenilir bir bölgeye ve kuzeybatı istilacılarından uzak bir konuma taşıma arzusu.¹⁹⁴
- ✓ Güney Hindistan zengin kaynaklara sahipti. Sultanın bu bölgeyle yakın ilişki kurarak bu zengin kaynaklardan kolayca ve etkili bir şekilde faydalanmak arzusunda olması. Devletâbâd'ın konumu da buna müsaitti.¹⁹⁵
- ✓ İbn Battûta'ya göre sultan Delhi halkını cezalandırma düşüncesindeydi. İbn Battûta'nın aktardığına göre, ahalinin bir takım kâğıtlara hükümdara hakaret edici sözler yazarak bunları hükümdardan başkasının açmaması için “*Cihân hükümdarının başı adına, bunu ondan başka kimse okumaya.*” notları yazarak geceleyin büyük salonun (kabul dairesi) penceresinden içeri atmaktaydılar. Sultan bu kâğıtları okuyunca nice sövgülerle karşı karşıya kalıyordu. Bundan dolayı Sultan Delhi halkını cezalandırmak için bütün evlerini satın almıştı. Muhammed bin Tuğluk sonra da bütün Delhi halkının Devletâbâd'a göç etmesini buyurmuştu. Halk başta karşı çıksa da sultanın tellalları üç gün içinde şehirde kimsenin kalmayacağını duyurunca ahalinin büyük bir kısmı göçmüş, az bir kısmı da evlerine gizlenmişti. Sultan şehirde kalanların aranmasını emredince köleler sokakta biri kör diğeri yatalak iki adam bulup sultanın huzuruna çıkarmışlardı. Sultan, yatalağın mancınıkla fırlatılmasını ve körün de 40 gün uzak mesafedeki Devletâbâd şehrine sürüklenerek götürülmesini emretmişti.¹⁹⁶

İsami'nin verdiği bilgiler de İbn Battûta'nın anlattıklarıyla örtüşmektedir. İsami'den aktaran Hüseyin'e göre sultan, Delhi ahalisinin evlerini hazinenin parasıyla satın almış ve halkını da Devletâbâd'a sevk etmişti. Delhi şehri boşalmış ve kapıları birkaç gün kapalı kalmıştı.¹⁹⁷ Muhammed bin Tuğluk taşınma işlemini gerçekleştirmek için Delhi halkını kadın, erkek, çocuk ve hizmetçi dâhil bütün maiyetleriyle Devletâbâd'a göndermişti. Delhi ile Devletâbâd arasında posta teşkilatı kurmuş ve

¹⁹⁴ Srivastava, 191-192; Haqqi, 34; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 174; Prasad, *Histroy of Mediaeval India*, 271; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 123; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 91.

¹⁹⁵ Srivastava, 192; Haqqi, 34; Prasad, *Histroy of Mediaeval India*, 271,

¹⁹⁶ Battuta II, 697-698; Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 63-64; Srivastava, 192; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 90.

¹⁹⁷ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 161; Sirhindi, 104.

her kurûh için bir posta merkezi inşa ettirmişti. Ayrıca yol üzerine hangâhlar inşa ettirerek insanların seyahat süresince ücretsiz yararlanmalarını sağlamıştı. Delhi-Devletâbâd güzergâhı boyunca yollar temizlenerek insanların rahat bir şekilde ulaşimleri sağlanmıştı.¹⁹⁸

Berenî, sultanın başkenti değiştirmesinden sonra Delhi hakkında bilgi vererek Muhammed bin Tuğluk'u bu konuda eleştirmektedir. Berenî'nin verdiği bilgiye göre, yaklaşık 160-170 yıldan beri göç alan Delhi büyük bir şehir haline gelerek Bağdat ve Mısır ile eşdeğer olmuştu. Sultanın başkenti taşımasından sonra Delhi şehri hanları ve kasabaları harabeye dönmüştü.¹⁹⁹ Ayrıca Devletâbâd'a göç edenlerin birçoğu evlerinden uzakta olmanın verdiği yalnızlığı yaşayarak umutlarını kaybetmiş ve ölmüşlerdi. Muhammed bin Tuğluk, bilinen bölge ve kasabalardan ahalinin önde gelen isimlerini Devletâbâd'a getirerek oranın nüfusunu artırmak istemişti. Ancak bu insanların bir kısmı evlerine dönmüş bir kısmı da cezalandırılmıştı. Başkentini değiştirilmesi büyük kargaşalara sebebiyet vermişti.²⁰⁰ Neticede Muhammed bin Tuğluk'un bu projesi de başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

1.1.3.2.3. Para Politikası

Sultanın üçüncü projesi mevcut para sistemini 730 (1329-1330) yılında değiştirmektir.²⁰¹ Muhammed bin Tuğluk'un bu düşüncesinin farklı nedenleri bulunmaktaydı.²⁰² Bunlar:

- ✓ Doab bölgesinden alınan vergilerinin artırılması ve sert tedbirler alınmasından dolayı isyanların çıkması. Buna bağlı olarak tarımın azalması ve devlet gelirlerinin bir hayli düşmesi.
- ✓ Savaşlardan ve merkezi idareye karşı çıkan isyanlardan dolayı devletin kasasının gittikçe boşalması.
- ✓ Çin ve İran gibi devletlerin idarecilerinin 12. yüzyılda kendi paralarını yürürlüğe koymaları ve sultanın bu yöneticileri örnek alması.²⁰³

¹⁹⁸Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 91; Srivastava, 192.

¹⁹⁹ Berenî, 292.

²⁰⁰ Berenî, 292; Srivastava, 193; Pakistan History Board, 149-150; Bayur, 324; Farooqi, *Delhi Sultanlığı*, 130; Kortel, "Tuğluklular", 333-334; Galip, 25; Haig, *Historical Landmarks of Deccan*, 28

²⁰¹ Srivastava, 193; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 100; Berenî, 292; Nizâmeddin Ahmed, 219; Prasad, *Histroy of Mediaeval İndia*, 273.

²⁰² Prasad, *Histroy of Mediaeval İndia*, 274; Berenî, 292; Srivastava, 193,

- ✓ Muhammed bin Tuğluk'ın başkenti Delhi'den Devletâbâd'a taşımada yapılan harcamaların hazineyi etkilemesi.
- ✓ Sultan'ın israf derecesinde bol hediyeler dağıtması ve bunun neticesinde de hazinenin boşalması.
- ✓ Sultan Muhammed bin Tuğluk'un dünyayı fethetme düşüncesi ve bu düşüncenin gerçekleşebilmesi için büyük bir orduya ihtiyaç duyulmasıydı. Ancak devletin hazinesi bunu yapacak güçte değildi.²⁰⁴

Muhammed bin Tuğluk bahsedilen nedenlerden ötürü mevcut para sistemini değiştirmişti. Yeni bakır paralar bastırması ve bu bakır paraların tedavüldeki altın ve gümüş paralarla eşdeğer kullanılması içinde ferman yayımlamıştı.²⁰⁵ Bu yeni bakır paralar alım ve satımda kullanılmaya başlanmıştı. Ancak Hindular darphanelere bol miktarda bakır getirerek yeni bakır paralar elde etmişlerdi. Böylece Hindular bu sahte paralarla vergilerini ödeyerek mal ve silah satın almışlardı. Bunun sonucunda da hazinede bulunan altın ve gümüş paralar yerini sahte bakır paralara bırakmıştı.²⁰⁶ Berenî bu durumu şöyle özetlemekteydi: Bütün Hinduların evi birer birer darphaneye dönmüş ve buralarda bakır paralar basılmıştı. Bu paralarla da vergilerini ödeyip at, asker ve değerli ürünler satın almışlardı.²⁰⁷

Hindular tarafından bol miktarda bakır paranın piyasaya sürülmesi paranın değerini düşürmüştü. Böylece bir altın tengenin karşılığı 100 tenge bakır paraya denk gelmekteydi. Bunun sonucunda Delhi'ye uzak bölgelerdeki insanlar bu parayı kullanmayı reddetmişlerdi. Ayrıca Hindistan dışından gelen yabancı tüccarlar da emtialarını Hindistan'a getirmeyi durdurmuşlardı.²⁰⁸ Yeni paranın bu kadar değer kaybetmesi sonucu sultan bütün paraları toplatarak hazineye getirmiş ve altın paralarla değiştirmişti. Böylece birçok insan zengin olmuştu. Bunun sonucunda da devletin

²⁰³Srivastava, 193-194; Prasad, *Histry of Mediaeval India*, 274; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 71.

Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 515; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 101-102.

²⁰⁴Nizâmeddin Ahmed, 219; Srivastava, 193; Berenî, 292; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 105; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 517.

²⁰⁵Berenî, 292; Bayur, 324-325; Haqqi, 33; Pakistan History Board, 150; Prasad, *History of Midiaeval India*, 275; Srivastava, 194; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 107-108.

²⁰⁶Nizâmeddin Ahmed, 219; Sirhindi, 104-105; Cöhee, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 714; Haqqi, 33; Prasad, *History of Midiaeval India*, 275.

²⁰⁷Berenî, 292;

²⁰⁸Sirhindi, 105; Berenî, 293; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 519; Srivastava, 194; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 109-110.

hazinesi çok büyük zarar görmüş ve bundan dolayı da bakır paralar daha sonra tedavülden kaldırılmıştı.²⁰⁹

Kaynak: [https://wikivisually.com/wiki/Muhammad_bin_Tughluq\(08/10/2018\)](https://wikivisually.com/wiki/Muhammad_bin_Tughluq(08/10/2018))

Resim 1. Muhammed bin Tuğluk'un Sahte Paraları Toplattığını Gösteren Resim

1.1.3.2.4. Horasan ve Irak'ı Ele Geçirme Planı

Muhammed bin Tuğluk'un dördüncü projesi, Horasan ve Irak'ı ele geçirmektir. Sultan Hindistan'da hâkimiyeti altındaki bölgelerle yetinmeyip Ortaçağ'ın bazı büyük kralları gibi yabancı ülkeleri fethetme arzusu taşımaktaydı. Bundan dolayı bu bölgelerden tanınmış kişileri sarayına davet ederek onlara değerli hediyeler vermiş ve bu insanların kalplerini kazanmaya çalışmıştı.²¹⁰ Muhammed bin Tuğluk bu düşüncesini hayata geçirmek için büyük bir ordu toplamış ve orduya 70 bin asker dâhil etmişti. Bu sayı Berenî'ye göre 370 bindir. Bu askerler ilk yıl ücretlerini peşin almışlardı. Ancak bahsedilen bölgeleri fethetme düşüncesi gerçekleşmeyince askerlere ikinci yıl hazineden

²⁰⁹ Nizâmeddin Ahmed, 220; Sirhindi, 105; Berenî, 293; Srivastava, 194; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 110-111; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 71-72.

²¹⁰ Berenî, 293; Nizâmeddin Ahmed, 220; Majumdar, "Muhammad bib Tughluq", 72; Prasad, *The History of Midiaeval India*, 279; Srivastava, 196; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 118; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 519.

ödeme yapılamamıştı. Bu sebepten orduya dâhil edilen 70 bin asker dağılmış ve devletin kasası boşalmıştı.²¹¹

1.1.3.2.5. Karaçil Seferi

Muhammed bin Tuğluk'un beşinci projesi, Karaçil Dağı'nı ele geçirmektir.²¹² Karaçil (Himalaya) Hindistan ile Çin arasında bir bariyer görevi görmekte ve Delhi ile arasında 10 günlük mesafe bulunmaktaydı.²¹³ Hüseyin'e göre Muhammed bin Tuğluk'un buraya sefer düzenlemesinin iki nedeni vardı. Birincisi sultanın saltanatının ilk yıllarında Çin'in bu bölgeyi ele geçirmesi ve önemli yerlere tapınak inşa ettirmesidir. İkinci nedeni de sultanın kuzey sınırını güvence altına almak istemesidir.²¹⁴ Muhammed bin Tuğluk Karaçil bölgesini ele geçirmek için 1329-30 yılları arasında Melik Nükbiye'nin emri altında önemli emir ve güvenilir komutanlar ile birlikte 100 bin süvariden oluşan büyük bir orduyu göndermişti.²¹⁵ Ancak Karaçil üç ayda aşılabilecek bir dağ silsilesinden oluşmaktaydı. Sultanın ordusu Cidye şehrini ele geçirdi ve ahali ve hükümdar mallarını geride bırakarak dağın zirvesine doğru çekilmişlerdi. Sultanın ordusu dağın zirvesine çıkarak Varangal şehrini ele geçirmiş ve bir süre sonra da vadiye inmek zorunda kalmıştı. Çünkü yağmur sezonun başlaması yay kırımlarının gevşemesi ve atların hastalanmasına neden olmuştu. Bu dağın tek bir yolu ve dar geçitleri vardı. Hintli yerliler tarafından geçitler güçlendirilmiş ve patika yollar da kapatılmıştı.²¹⁶ Sultanın ordusu geri dönerken yerlilerin saldırısına uğramış ve büyük bir kargaşa meydana gelmişti. Zirveden bırakılan ağaç kütükleri yüzünden ordunun büyük bir kısmı yok olmuş ve çok azı da sağ kalarak geri dönebilmişti. Onlar da sultan tarafından idam edilmişti.²¹⁷

²¹¹ Nizâmeddin Ahmed, 220; Berenî, 293; Srivastava, 196; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 125; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 519-520.

²¹² Prasad, *History of Mediaeval India*, 280-281; Berenî, 294; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 178-180; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 127.

²¹³ Berenî, 294; Battuta II, 703; Prasad, *History of Mediaeval India*, 281; Sirhindi, 105; Srivastava, 197; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 522; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 78.

²¹⁴ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 128; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 181.

²¹⁵ Battuta II, 703; Berenî, 294; Sirhindi, 105-106; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 489; Nizâmeddin Ahmed, 220; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 79; Cöhlce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715.

²¹⁶ Battuta II, 703; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 130; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 184; Berenî, 294; Prasad, *History of Mediaeval India*, 281.

²¹⁷ Berenî, 294; Nizâmeddin Ahmed, 220; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 130-131; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 184.

Muhammed bin Tuğluk'un bu projeleri devletin hazinesinin boşalmasına neden olmuş ve her tarafta karışıklıklar baş göstermişti. Bu karışıklık ve baş kaldırmalar sonucu birçok bölgenin kontrolü de elden çıkmıştı.²¹⁸ Berenî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk saltanatının ilk yıllarında devletin sahip olduğu topraklar üzerinde güçlü bir şekilde hâkimiyet kurmuş ve bunun neticesinde de birçok bölgeyi başarılı şekilde fethetmişti. Ele geçirilen bölgelere yöneticiler atanarak devletin hâkimiyeti güçlendirilmişti. Böylece hanedanlığa bağlı yakın ve uzak bölgeler kontrol altına alınmıştı. Bu yönüyle de diğer sultanlar döneminde böylesine bir hâkimiyetin tesis edildiği görülmemişti. Ayrıca bu yıllarda Delhi'ye gönderilen gelirlerinin oranı ve sunulan hediyelerin çokluğu açısından da diğer Delhi Türk sultanların sahip olduğu gelirlerin üzerine çıkmıştı. Ancak Muhammed bin Tuğluk'un yeni düşüncelere sahip olması ve onları hayata geçirmeye çalışması gerek yöneticiler gerekse tebaa nezdinde büyük tepkilere neden olmuştu. Bundan dolayı birçok bölgede isyan baş göstermiş ve bu isyanlar şiddetle bastırılmaya çalışılmıştı. Neticede Muhammed bin Tuğluk'un dünyayı fethetme arzusu sonucu ortaya çıkan bu projeler, başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bunun sonucunda da devletin hazinesi boşalmış ve birçok bölgede kontrolden çıkmıştı.²¹⁹

1.1.3.3. Dönemin Siyasi Olayları

1.1.3.3.1. Bahâeddin Gerşâsb İsyanı

Muhammed bin Tuğluk'un saltanatının ikinci yılında Dekkan'da bir dizi isyan çıkmıştı ve bu isyanların ilkinin Bahâeddin Gerşâsb²²⁰ oluşturmaktadır.²²¹ Melik

²¹⁸ Nizâmeddin Ahmed, 220-221; Berenî, 294.

²¹⁹ Berenî, 289-290.

²²⁰ Hüseyin'e göre, Bahâeddin Gerşâsb hakkında bilgi veren İbn Battuta ve Firişte'nin aktardığı bilgilerde farklılıklar bulunmaktadırlar. İbn Battuta, Bahâeddin Kustasb olarak verirken Firişte ise Kurshasp veya Garshasp şeklinde vermektedir. Yine Battuta Gürshab'ı Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın kız kardeşinin oğlu olarak belirtirken Firişte ise Gıyâseddin Tuğluk'un erkek kardeşinin oğlu olarak belirtmektedir. Ayrıca Firişte Gerşâsb'ın isyan ettiği tarihi başkent değiştikten sonra 1338 yılı olarak vermektedir. Ancak bu tarih gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü başkent değiştirilmesi 1327 yılına tekabül etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kortel, *Tuğluklular*, 333.

²²¹ Haig "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 140; N. Venkataramanyya, *The Early Muslim Expansion in South India*, University Madras, Delhi 1942, s.129-130; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 61; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 500; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 64; Harrison, *India in the Muslim Period*, 259.

Bahâeddin, Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın kız kardeşinin oğlu ve Muhammed bin Tuğluk'ın kuzeni idi.²²² Gıyâseddin Tuğluk Şah, Bahâeddin Gerşâsb'ı Arız-ı leşker olarak atamış ve iktâ olarak Sagar'ı ona vermişti. Sagar, Dekkan bölgesinde Shorapur'un 7 mil kuzeyinde yer almaktaydı.²²³ Bahâeddin Gerşâsb, Sultan Gıyâseddin'in vefatından sonra kuzeni Muhammed bin Tuğluk'un hâkimiyeti altına girmekten kaçınmıştı. Gerşâsb cesur ve kahraman bir adamdı.²²⁴ Gerşâsb 727-8 (1327) yılında isyan edince Sultan Muhammed bin Tuğluk Gücerât yöneticisi Hâce-i Cihân Ahmed Ayaz ile Melik Mücîr komutasında büyük bir orduyu üzerine göndermişti.²²⁵

İki taraf arasında yapılan savaşı Gerşâsb kaybederek ailesini ve maiyetindekileri alarak Kampila racasının yanına kaçmıştı.²²⁶ Kampila, sert ve yüksek kayalıklarla çevrili küçük bir bölge ve Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın güneybatı sınırında bulunmaktaydı.²²⁷

Sultanın ordusu Gerşâsb'ın peşinden giderek Kampila bölgesini muhasara altına almıştı. Ancak bölgenin konumundan dolayı Hâce-i Cihân komutasındaki ordu burayı muhasara altına almakta ve ele geçirmekte oldukça zorlanmıştı. Bahâeddin ve raca iki kez kaleden çıkarak sultanın ordusunu yenmişse de tekrar kaleye sığınmışlardı.²²⁸ Bu gelişmeler üzerine Muhammed bin Tuğluk Deogir'den yeni bir ordu göndererek Hâce-i Cihân'ın ordusuna takviye etmişti. Hâce-i Cihân gelen yeni güçlerle birlikte eacaya

²²² Battuta II; 699; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 64; Khurram Qadir, "Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna bin Tughluq The Genesis of a Zalim Sultan Part II", *Pakistan Historical Society*, sayı 60(1), Ocak-Mart 2012, s.14; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 61; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 500; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Delhi", 339.

²²³ Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 61. Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Delhi", 339; Srivastava, 198; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 65; Khurram Qadir, "Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna bin Tughluq The Genesis of a Zalim Sultan Part III", *Pakistan Historical Society*, sayı 60(3), Temmuz-Eylül 2012, s.36; Sirhindi, 101.

²²⁴ Battuta II, 700; Venkataramanyya, *The Early Muslim Expansion in South India*, 130; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 143; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 65.

²²⁵ Sirhindi, 101; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 143; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 203-205; Battuta II, 700; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 65; Venkataramanyya, *The Early Muslim Expansion in South India*, 132; Firişte, 240-241; Bedâûnî, 304.

²²⁶ Battuta II, 700; Venkataramanyya, *The Early Muslim Expansion in South India*, 133; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 62; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 65; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 143; Haig, "The Reign of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 140; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 501.

²²⁷ Venkataramanyya, *The Early Muslim Expansion in South India*, 143; Battuta II, 700; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 500.

²²⁸ Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 501; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 65; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 62; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 216.

saldırmıştı.²²⁹ Raca ve ordusunun yiyecek ve tahılı çoktan tükenmişti. Sultanın ordusu karşısında fazla direnemeyeceğini anlayan raca, Gerşâsb'ı III. Vira Billala'nın yanına göndermişti. Kendisi de sultanın ordusuyla yaptığı savaşta ölmüştü.²³⁰ Hâce-i Cihân komutasında ordu Kampila şehrine girerek şehri ele geçirmiş ve tutsak ettiği esirler arasında Kampila racasının on bir çocuğu da bulunmaktaydı. Raca'nın başına gelenleri duyan Vira Billala, Gerşâsb'ı esir alarak sultanın ordusuna teslim etmişti. Daha sonra Gerşâsb, sultanın huzuruna getirilerek idam edilmişti.²³¹ Olayı İbn Battûta şöyle anlatmaktadır:

“Bahaeddin eli kolu bağlı bir halde huzura çıkarıldığında sultan, onun akrabası olan kadınların yerine götürülmesini emretti. Kadınlar ona sövdüler, yüzüne tükürdüler. Daha sonra sultanın emri ile diri diri derisi yüzüldü. Etiyle pirinç pilavı pişirtildi. Bu yemek çoluk çocuğuna gönderildi ve geri kalan parçaları bir tabak içinde fillere atıldı. Filler yemediler.”²³²

İbn Battûta'nın anlattıklarından yola çıkarak Muhammed bin Tuğluk'un kendisine isyan eden kuzenini acımasız bir şekilde idam ettirdiği anlaşılmaktadır.

1.1.3.3.2. Kondhana'nın Ele Geçirilmesi

Kondhana, Deogir yakınındaki tepenin üstüne inşa edilmiş bir kaleydi. Yönetimi de Nag Nayak'ın elindeydi.²³³ Muhammed bin Tuğluk ordusuyla birlikte Devletâbâd'dan yola çıkarak kaleyi kuşatmıştı. Ancak kalenin sağlam ve yüksekte olmasından dolayı kuşatma yaklaşık sekiz ay sürmüştü. Sultan karşısında daha fazla tutunamayan Nag Nayak hayatının bağışlanması karşılığında teslim olmuştu. Böylece 1328 yılında Muhammed bin Tuğluk Kondhana'yı ele geçirmişti.²³⁴

²²⁹ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 216; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 65; ²²⁹ Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 501.

²³⁰ Battuta II, 700; Haig, “Five Question in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 340; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 502.

²³¹ Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 503; Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 63; Battuta II, 701; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 66-67; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 140; Haig, “Five Question in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 340.

²³² Battuta II, 701.

²³³ Firîşte, 242; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 218; Venkataramanyya, *The Early Muslim Expansion in South India*, 147; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 503.

²³⁴ Venkataramanyya, *The Early Muslim Expansion in South India*, 148; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 218; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 503; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 74-75; Haig, “Five Question in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 341-341; Khurram Qadir, “Public

1.1.3.3.3. Behram Aybe'nin İsyanı

Muhammed bin Tuğluk'un projeleri genelde başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Sıkı tedbir ve düzenlemeler neticesinde birçok isyan çıkmıştı. Özellikle de başkentin Delhi'den Devletâbâd'a taşınmasından sonra isyanlar iyice artmıştı. Bu isyanlardan biri de 728/9 (1328) yılında meydana gelen Behram Aybe isyanıdır.²³⁵ Gıyâseddin Tuğluk, Behram Aybe'ye Kişili Han unvanı vererek ona iktâ olarak Multan ve Sind bölgesinin yönetimini vermişti.²³⁶

Berenî ve Nizâmeddin Ahmed, Aybe isyanını Muhammed Bin Tuğluk'a karşı yapılan ilk isyan olarak verirken Hüseyin'e göre İsamî ikinci isyan olarak kaydetmektedir.²³⁷ Ancak Berenî, Kişili Han'ın isyan etme sebebinden bahsetmemektedir.²³⁸ Firişte'ye göre Aybe'nin isyan etmesinin nedeni sultanın başkenti Devletâbâd'a nakletmesidir.²³⁹ Sirhindi'ye göre de Muhammed bin Tuğluk tarafından Ali Hatiti Multan'ın vergilerini toplamak için görevlendirilmişti. Hatiti bölgeye varınca Kişili Han'ın damadı Luli ile savaşa tutuşmuş ve savaşı kaybetmişti. Ali'nin savaş alanında başı kesilerek mızrağa takılmıştı. Bu olaydan sonra Kişili Han isyan etmişti.²⁴⁰ İbn Battûta'ya göre de sultana isyan eden Gerşâsb'ın derisi saman doldurularak Bahâeddin Bûra'nın derisiyle birlikte şehir şehir, eyalet eyalet dolaştırılmıştı. İçi saman dolu bu deriler Samane bölgesine varınca Emir-ül Ümera Kişili Han tarafından gömdürülmüştü. Bunu duyan Muhammed bin Tuğluk öfkeden deliye dönmüş ve Kişili Han'ı cezalandırmaya karar vermişti.²⁴¹

Berenî'ye göre Sultan Muhammed, Deogir'de (Devletâbât) iken Kişili Han'ın isyan haberini almış ve hemen Delhi'ye geçmişti. Büyük bir ordu hazırlayan sultan

---

Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna bin Tughluq The Genesis of a Zilim Sultan Part III".38; Firişte, 242.

²³⁵ Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 75; Haig, "The Reign of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 142; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 504

²³⁶ Firişte, 231; Majumdar, 69; Battuta II, 701; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 76.

²³⁷ Berenî, 295; Nizâmeddin Ahmed, 221; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 218; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 145.

²³⁸ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 218-219; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 145-146; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 76-77; Berenî, 295.

²³⁹ Firişte, 242.

²⁴⁰ Sirhindi, 101-102; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 219; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 76-77; Haig, "The Reign of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 142.

²⁴¹ Battuta II, 701; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 219; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 145-146; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 76.

Multan'a doğru harekete geçmişti. İyi bir donanıma sahip Multan ordusu sultanın ordusu karşısında tutunamayarak yenilmişti. Savaşta Aybe'nin birçok askeri öldürüldüğü gibi bir kısmı da farklı bölgelere doğru kaçarak kaybolmuştu. Kişili Han'ın da başı kesilerek sultana getirilmişti.²⁴²

Nizâmeddin Ahmed de Berenî'nin konuyla ilgili verdiği bilgilere benzer bilgi vermektedir. Nizâmeddin Ahmed'e göre Sultan Muhammed bu isyanı işittiğinde Deogir'de bulunuyordu. Sultan isyanı haber alır almaz büyük bir hızla Delhi'ye giderek hali hazırdaki ordusuyla Multan'a doğru hareket etmişti. Beyram da sultanın karşısına gelerek savaşa tutuşmuş ve hayatını kaybetmişti.²⁴³

İbn Battûta ise olayı şöyle aktarmaktadır: İçi saman dolu derilerin Kişili Han tarafından gömdürüldüğü saray tarafından işitilince sultan, Kişili Han için haber salmıştı. Kişili Han kendisinin cezalandırılacağını öğrenince isyan etmişti. Epeyce servet harcayarak asker toplamak için Türk, Afgan ve Horasanlılara adamlar göndererek büyük bir ordu oluşturmuştu. Kişili Han'ın ordusu sultanın ordusuna denk gelmiş ve iki ordu karşı karşıya gelmek için Multan'a iki günlük mesafede bulunan Abûher'e gelmişlerdi. Sultan tedbirli davranarak çadırının altına kendisine çok benzeyen İmâdeddin'i bırakarak dört bin kişilik özel adamlarıyla oradan ayrılmıştı. Kişili Han'ın adamları Sultan'ın çadırına saldırarak İmâdeddin'i katletmişlerdi. Hanın askerleri sultanı öldürdüklerini zannederek etrafı yağmalarken Muhammed bin Tuğluk adamlarıyla birlikte gelerek Kişili Han'ın kellesini almıştı. Multan'a giren Sultan, Kadı Kerimüddin'i yakalatarak derisini yüzdürmüştü. Daha sonra İmâdeddin'in kardeşi Şeyh Rukneddin ve Sadreddin'e yüz köy ihsân etmişti. Bu topraklarda hem geçimlerini sağlayacaklar hem de dedeleri Bahaeddin Zekeriyyâ'a ait tekkeye gelenleri doyuracaklardı.²⁴⁴

İbn Battûta'nın anlattığı Şeyh Rukneddin'in adı, Berenî ve Nizâmeddin Ahmed'in kayıtlarında da geçmektedir. Berenî'ye göre sultan, Kişili Han'ı ortadan kaldırdıktan sonra Multan halkını cezalandırmak için harekete geçmişti. Ancak Şeyh Rukneddin, Multan halkı adına sultanın huzuruna çıkınca sultan da Multan halkını cezalandırmaktan

²⁴² Berenî, 295.

²⁴³ Nizâmeddin Ahmed, 221.

²⁴⁴ Battuta II, 701-702; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 142.

vazgeçtiğini ve daha sonra sultanın da Delhi'ye döndüğünü kaydetmektedir.²⁴⁵ Ancak İbn Battûta'nın aktardığına göre Sultan Multan'da iken ayaklanma çıkaran Kemâlbûr²⁴⁶ ahalisini cezalandırmak için Hâce-i Cihân komutasında bir orduyu deniz kıyısında bulunan Kemâlpûr'a göndermişti. Hâce-i Cihân şehre girdikten sonra oranın kadı ve hatibini huzuruna getirterek derilerinin yüzölmesini emretmişti. Ancak onlar vezirden başka türlü öldürölmelerini isteyince vezir onlara dönerek neden katliniz vacip oldu bilir misiniz? diye sorunca onlar da sultanın emirlerine uymadıklarını söylemişlerdi. Bunun üzerine vezir, sultan sizi böyle öldürtmemi buyurmuşken ben nasıl aykırı davranırım diyerek derilerini yüzdürtmüştü. Sultan sükûneti sağladıktan sonra başkente (Devletâbâd) döndüğünü kaydetmektedir.²⁴⁷ Ancak Kemâlpûr ile ilgili bilgiler sadece İbn Battûta'da görölmektedir. Ayrıca Battûta sultanın bu olaylardan sonra başkente döndüğünü kaydetmektedir. Bu noktada Berenî ve Nizâmeddin Ahmed'in verdiği bilgilerle çelişmektedir.²⁴⁸

Muhammed bin Tuğluk büyük bir zaferle Deogir'e (Devletâbâd) gitmeyerek Delhi'ye dönmüş ve bu zaferden sonra emir ve meliklerle yaklaşık iki yıl Delhi'de kalmıştı.²⁴⁹ Delhi halkı ise kadın-erkek ve çocuklarla birlikte daha önceden Sultan tarafından Deogir'e gönderilmişti.²⁵⁰ Sultan Delhi'de kaldığı bu iki yıl boyunca vergilerin artırılması ve yeni vergilerin konulmasından dolayı büyük zarar gören Doab bölgesiyle ilgilenmişti. Hindular hasatları ataşe vermiş ve hayvanları da bölgeden dışarıya çıkarmışlardı. Sultan yeni düzenlemeler yaparak bazı mukaddem ve Hutları idam ettirmiş ve bazılarının da gözlerine mil çektiirmişti. Sultan o günlerde avlanmak için Baran bölgesine gitmiş ve bu bölgenin yağmalanmasını, halkının da kılıçtan

²⁴⁵ Berenî, 295; Haig, "Five Question in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 341; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 78-79.

²⁴⁶ Haig, konuyla ilgili bilgi verirken Kemâlbûr ismine yer vermeyerek Sultan'ın vezir Hâce-i Cihân'ı Sind sahiline doğru gönderdiğini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 143.

²⁴⁷ Battuta II, 703; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 221; Nizami, "Muhammed bin Tughluq", 505; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 146; Khurram Qadir, "Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna bin Tughluq The Genesis of a Zalim Sultan Part III", 40.

²⁴⁸ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 221; Battuta II, 703-704; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 146.

²⁴⁹ Nizâmeddin Ahmed, 221; Berenî, 295; Khurram Qadir, "Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna bin Tughluq The Genesis of a Zalim Sultan Part III", 40.

²⁵⁰ Berenî, 295; Nizâmeddin Ahmed, 221.

geçirilmesini emretmişti. Kılıçtan geçirilen Hindu başları getirilerek Baran kalesine asılmıştı.²⁵¹

1.1.3.3.4. Tarmaşirin İstilası

Muhammed bin Tuğluk Delhi halkını yeni başkente yerleşmeye zorlamıştı. Ayrıca vergilerinin artırılmasının yanı sıra kıtlığında meydana gelmesi birçok noktada isyanları artırmıştı. Sultan bu isyanlarla uğraşırken Kuzeybatı sınırlarının güvenliğini de ihmal etmişti. Bu durum Maverâünnehr’de güçlenerek Afganistan’ı hâkimiyeti altına alan Çağatay Han’ı Tarmaşirin’in²⁵² gözünden kaçmamıştı.²⁵³ Bu hadise Sirhindi’ye göre 729 (1328-29) yılında meydana gelmişti. Ancak Hüseyin’e göre Firişte bu olayın 727 (1326-7) yılında vuku bulduğunu belirtmektedir. Haig ise Firişte’nin kaydının yanlış olduğunu ve Sirhindi’nin belirttiği tarihin doğru olduğunu savunmaktadır.²⁵⁴ 729 (1328) yılının sonlarına doğru Tarmaşirin Hindistan’ı ele geçirmek için Delhi’ye doğru hareket etmişti.²⁵⁵ Tarmaşirin Thatta asileriyle birleşerek büyük bir orduyla Multan, Lâhor ve Samane bölgesinden geçerek Bedâun sınırına kadar alanları ele geçirmişlerdi. Akabinde de Delhi önlerine kadar ilerleyişlerini sürdürmüşlerdi.²⁵⁶

Sirhindi’nin aktardıklarına göre, Muhammed bin Tuğluk Delhi’den ve Havza-i Has’tan topladığı orduyla Sind Nehri’ni geçtikten sonra Tarmaşirin’in kuvvetlerini yenmişti. Sultan kaçan Moğol kuvvetlerinin peşinden ilerleyerek Kalapûr Kalesi’ne kadar ilerlemişti. Sultan büyük zarar gören Kalapûr’u tamir edilmek üzere Melik

²⁵¹ Nizâmeddin Ahmed, 221; Berenî, 295

²⁵² 1326 yılında Çağatay Hanlığı’nın başına geçen Tarmaşirin İslamiyet’i kabul ederek Müslüman olmuştu. Müslüman olduktan sonra Alâeddin adını almıştı. Detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Yuvalı, “Çağatay Hanlığı”, *DİA.*, cilt 8, s. 178.

²⁵³ Durak, 122; Cöhlce, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, 714; Harrison, *India in the Muslim Period*, 251.

²⁵⁴ Haig, “Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 341-342; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 96; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 124.

²⁵⁵ Sirhindi, 103; Doruk, 122; Bedâûnî, 305; V.V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Dîvân Kitap Yay. Ankara 2011, s. 219, Cöhlce, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, 714.

²⁵⁶ Sirhindi, 103; Durak, 123; Cöhlce, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, 714; Barthold, 219; Thomas Keightley, *A History of India From the Earliest time to the Present Day*, Whittaker and co, London 1847, s.16; Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 70-71; Kortel, “Tuğluklular”, 334; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 498.

Macuriddin Ebu Reza'ya vermişti. Sultan önemli ve cesur komutanları Tarmaşirin'in üzerine gönderirken kendisi de Delhi'ye dönmüştü.²⁵⁷

1.1.3.3.5. Gıyâseddin Bahadır Bûra'nın İsyanı

Sultan Muhammed bin Tuğluk tahta geçince babası tarafından zindana atılan Bahadır Bûra'yı²⁵⁸ zindandan çıkartarak huzuruna getirtmişti. Sultan, Bûra'ya ihsânlarda bulunarak yeğeni Behram Han ile ona Bengal'in yönetimini bırakmıştı.²⁵⁹ Bahadır Bûra ile yeğeni yaptığı anlaşmaya göre, Bengal ikisi arasında bölünecekti. Ayrıca Bahadır Bûra oğlu Muhammed'i sultanın yanına rehin gönderecekti.²⁶⁰

Gıyâseddin Bahadır Bûra, Bengal'a gidince verdiği sözleri yerine getirmemişti. Ayrıca oğlunun laf dinlemediğini ileri sürerek onu göndermekten de vazgeçmişti. Bahadır Bûra Bengal'ın doğusunda bulunan Sonargoun'da isyan etmişti.²⁶¹ Bunun üzerine Sultan Muhammed, Emir Dölcü Tatarî komutasında bir orduyu Bahadır Bûra'nın üzerine göndermişti. Behram Han da Dölcü Tatarî'nin ordusuna katılarak birlikte Bûra'nın üzerine yürümüşlerdi. Yapılan savaşta Bahadır Bûra öldürülmüş ve derisi saman doldurarak şehir şehir gezdirilmişti.²⁶²

İsami'den aktaran Nizami'ye göre sultan, Multan'dan Dibâlpûr'a döndüğü zaman Sonargoun yöneticisi Behram Han'ın gönderdiği haberci Bûra'nın Lekhenevi'de çok kan akıttığını ve kargaşa çıkartarak isyan ettiğini bildirmişti. Behrem Han, Bûra üzerine yürüyerek onu yenmiş ve nehir tarafına kaçarken atı çamura saplanması sonucu Bûra da

²⁵⁷ Sirhindi, 103; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 98-99; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 143; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 499; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 124.

²⁵⁸ İbn Battuta, Bahadır Bûra olayının Bahâeddin Gerşâsb hadisesinden önce olduğunu söylemektedir. Battuta'nın verdiği bilgiye göre, Bahadır Bûra'nın derisi Gerşâsb'ın derisiyle birlikte şehir şehir dolaşırken Sind bölgesine gelmişlerdi. Sind bölgesi valisi Kişili Han da bunların derilerini gömdürdüğünü kaydetmektedir. Ancak Hüseyin'nin verdiği bilgilere göre, Bahadır Bûra'ya ait sikkeler üzerinde yer alan tarihin 1330-1331 yıllarını göstermektedir. Bundan dolayı seyyahın verdiği bilgilerin gerçekliği oldukça düşüktür. Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 147.

²⁵⁹ Battuta II, 699; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 147; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 505; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 223.

²⁶⁰ Battuta II, 699; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 147; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 505; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 223; Khurram Qadir, "Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna bin Tughluq The Genesis of a Zalim Sultan Part III", 41.

²⁶¹ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 147; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 505; Battuta II, 699.

²⁶² Battuta II, 699; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 147; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 505; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 223; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 147.

sağ ele geçirilmişti. Bûra'nın derisi saman doldurularak fetihname ile sultana gönderilmişti. Sultan bunun üzerine Dibâlpûr'da dört gün eğlence düzenlemişti. Bu olay 730 (1330-1331) yılında gerçekleşmişti.²⁶³

1.1.3.3.6. Vuner ve Kayser-i Rumi'nin Sehvan'da İsyan Etmesi

Sultanın hizmetinde bulunan yaklaşık 1800 süvariye komuta eden Müslüman Vuner ve Kayser-i Rumi, Sehvan bölgesinde oturmaktaydılar. Sehvan ve ona bağlı yörelerin yönetimi Azîmü's Sind unvanı alan Hindu Ratan'ın elindeydi.²⁶⁴ Ancak Müslüman olan Vuner ve Kayser-i Rumi bir Hindu'nun onlardan yüksek bir makamda bulunmasını hazmedemeyerek Ratan'ı öldürmüşlerdi. Ayrıca bu iki Müslüman komutan Ratan'ı öldürdükten sonra sultana ait hazineye el koyarak yönetimi ele geçirmişlerdi.²⁶⁵

İsyancılar Vuner'i önder yaparak ona Melik Firuz adını vermişlerdi. Melik Firuz ele geçirdiği parayı askerlere dağıtmıştı. Ancak bir süre sonra Melik Firuz kabilesinden uzakta olduğu için hayatından endişe etmeye başlamıştı. Bundan dolayı ailesini alarak Sehvan'dan ayrılmış ve geride kalan askerler de Kayser-i Rumi'yi kendilerine önder yapmışlardı.²⁶⁶

734 (1333) yılında meydana gelen bu hadiseyi haber alan Multan Valisi İmâdü'l-Mülk Sertez ordusuyla birlikte harekete geçmiş ve yapılan savaşta Kayser-i Rumi ağır kayıplar vererek Sehvan'a sığınmıştı. İmâdü'l-Mülk şehri kuşatarak etrafına mancınıklar kurdurmuştu. Kırk gün süren kusatmanın ardından Kayser-i Rumi aman dileyerek teslim olmuştu. İmâdü'l-Mülk isyancıların mallarına el koyarak onların hepsini idam ettirmişti.²⁶⁷

İbn Battûta, Sehvan şehrine varınca içleri saman dolu asilerin bedenlerini ve başlarını burçlardan asıldığını görmüştü. İbn Battûta bu olayın yaşandığı günlerde Sehvan şehrine varmıştı. Onun verdiği bilgiye göre İmâdü'l-Mülk isyancıların bir

²⁶³ Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 505.

²⁶⁴ Battuta II, 588; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 223-224; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 521; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 147.

²⁶⁵ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 224; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 521; Battuta II, 588; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 147.

²⁶⁶ Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 521; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 147; Battuta II, 588-589; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 224.

²⁶⁷ Battuta II, 589; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 224; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 522; Kortel, "Tuğluklular", 334; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 148.

kısının başını kestirmiş, bir kısmının bedenini ortadan ikiye ayırtmış ve yine bir kısmının da dersini yüzdürerek içine saman doldurtmuştu. Kesilen başlar şehrin ortasına toplanınca küçük bir tepeyi andırdığını kaydetmektedir.²⁶⁸

1.1.3.3.7. Doab Bölgesinde Çıkan Ayaklanmalar

Muhammed bin Tuğluk döneminde meydana gelen önemli hadiselerden biri de Doab isyanlarıydı.²⁶⁹ Doab bölgesinin vergilerini artırmak Sultan Muhammed'in ilk projelerindendi.²⁷⁰ Berenî, bölgede meydana gelen isyanların temel sebebini sultanın koyduğu ağır vergilerdi. Ancak Gardner Brown'nın bu konuda düşüncesini aktaran Hüseyin'e göre Berenî'nin kayıtlarının abartı olduğu ve sultanın koyduğu vergiler Doab'ı etkilemiş olsa da bu vergilerin ağır olmadığı şeklindeydi.²⁷¹

Doab bölgesinde çıkan isyanlardan dolayı sultanı eleştirenlerden biri de Hacı-ud Dabir'dir. Onun konuyla ilgili kayıtlarından aktaran Hüseyin'e göre, isyanların birinci sebebi, Sultan'ın koyduğu yüksek vergilerdir. Bunun yanında vergileri toplayan ummalar (vergi tahsildarları) köylüleri tehdit ederek onları öldürmüşlerdi. Köylülerin de emîr-i sade ve yöneticileri öldürmesi bölgede asayişin bozulmasına neden olmuştu.²⁷²

Nizâmeddin Ahmed'in verdiği bilgiye göre sultanın vergileri iki katına çıkarması birçok insanın zarar görmesine, köylülerin sultanla zıtlaşması da tarımı durma noktasına getirmişti. Ayrıca bölgede kuraklığın baş göstermesi Delhi'de şiddetli kıtlıkların yaşanmasına neden olmuş ve bu durumda birçok evin nüfusunun azalmasına, evlerin boşalmasına yol açmıştı.²⁷³

Berenî'nin verdiği bilgiye göre fakir insanlar konulan ağır vergiler altında ezilmekteydi. Zengin insanlar ise konulan vergilere karşı çıkarak isyan etmekteydi. Bunun neticesinde Doab ve çevresinde tarım bir hayli zarar görmüştü. Ayrıca bölgeye

²⁶⁸ Battuta II, 589; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 521; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 224; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 149.

²⁶⁹ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 148;

²⁷⁰ Nizâmeddin Ahmed, 218; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 64.

²⁷¹ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 225.

²⁷² Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 150.

²⁷³ Nizâmeddin Ahmed, 218.

yağmurun yağmamasından ötürü kuraklık baş göstermiş ve bu durum birkaç yıl sürmüştü. Bundan dolayı da binlerce insan hayatını kaybetmişti.²⁷⁴

Sultan Muhammed bin Tuğluk Doab bölgesinde isyanların çıkmasından sonra yeni başkente gitmeyerek yaklaşık iki yıl Delhi’de kalmıştı. Hinduların hasatları ateşe vererek isyan etmesi sonucunda sultan bölgede asayiş sağlaması için bazı mukaddem ve hûtları idam ettirmişti.²⁷⁵ Ayrıca Muhammed bin Tuğluk bölgede bulunan çiftçiye tohum, öküz ve ihtiyacı olan şeyleri alması için kredi vermişti. Yine bölgede kuyular kazdırarak tarım alanlarının sulanmasını sağlamıştı. Bütün bunlar üretimi artırma projesini başarılı kılmaya yetmemişti. Majumdar’a göre sultan kredi vermede çok geç kalmıştı. İkincisi de krediyi insanlar ekip biçmek için değil de başka amaçları doğrultusunda kullanmışlardı. Ayrıca Sultan Alâeddin zamanında konulan ev ve otlak vergisi Kutbeddin Mübarek Şah ve Gıyâseddin Tuğluk Şah tarafından kaldırıldığı için popülerliğini yitirmişti.²⁷⁶

1.1.3.3.8. Şerif Celâleddîn Ahsen Şah’ın Ma’ber’de Ayaklanması

Ma’ber, Hindistan’ın güneydoğu sahilinde yer alır ve başkenti de Madura’dır.²⁷⁷ Ma’ber İbn Battûta’nın tabiriyle Delhi’ye yaklaşık altı aylık mesafededir. Muhammed bin Tuğluk, Ma’ber’e yönetici olarak Celâleddîn Ahsen Şah’ı atamıştı.²⁷⁸ Sultan Muhammed Hindistan’ın Kanuç ve civar bölgelerinde meydana gelen isyanları bastırmak için harekete geçmişti. Ahsen Şah da bu sırada Ma’ber bölgesinde sultanın naiplerini ve vergi memurlarını katlederek isyan etmişti.²⁷⁹ Berenî ve Nizâmeddin Ahmed, Ahsen Şah isyanıyla ilgili detaylı bilgi vermezken İbn Battûta olaya dair ayrıntılara yer vermektedir. Ancak hiçbir yazar olayın yaşandığı tarihle ilgili bilgi vermemektedir.

Olayın yaşandığı tarihin aydınlatılması için çalışma yapan Haig’e göre, Sultan Muhammed adına Madura’da basılan son sikkenin tarihi 734 (1334) iken Celâleddîn Ahsen Şah adına basılan ilk sikke de 735 (1335) tarihlidir. Bundan dolayı Haig olayın

²⁷⁴ Berenî, 291.

²⁷⁵ Berenî, 295.

²⁷⁶ Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 74.

²⁷⁷ Srivastava 198; Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 74.

²⁷⁸ Battuta II, 704.

²⁷⁹ Nizâmeddin Ahmed, 222; Battuta II, 704; Berenî, 296; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 243-244.

yaşandığı tarih 735 (1335) yılına tekabül ettiğini belirtmektedir.²⁸⁰ Ahsen Şah isyan edip hükümdarlığını ilan ettikten sonra kendi adına dirhem ve dinar kestirerek bir yüzüne “*Tâhâ ve Yâsîn hanedanından yoksul ve kimsesizlerin babası Celâlî’ü’l-dünyâ ve’l-dîn diğer yüzüne ise Rahman’ın desteğiyle Sultan Ahsen Şah*” yazdırmıştı.²⁸¹

Berenî’ye göre sultan Delhi’den Ma’ber’e ordu göndererek oranın asayişini sağlamak istemişti. Ancak Seyyid İbrahim ve akrabalarının gözaltına alınma haberini alan sultan Delhi’ye dönerek hazırlıklara başlamıştı.²⁸² İbn Battûta’nın verdiği bilgiye göre Sultan Muhammed isyanı haber alınca savaş için Kök-i Zer adı verilen yere gelerek askerin gereksinimlerini tamamlamak amacıyla orada sekiz gün kalmıştı. Sultan tarafından vezirin komutasında gönderilen öncü birlikler Dhar’a vararak birkaç gün orada kalmışlardı. Vezirin yeğeni komutanlarla anlaşmış ve dayısını ortadan kaldırarak Ma’ber’de isyan eden Celâleddîn Ahsen Şah’ın yanına kaçmaya karar vermişti. Vezir yeğenin gizli planını Nusret adlı casustan öğrenerek onları yakalamıştı. Hacı-i Cihân’ın yeğeniyle üç dört kişi elleri bağlı şekilde sultanın huzuruna getirilmişti. Sultan derhal emir vererek asileri fillere ezdirterek öldürmüştü. Muhammed Tuğluk Şah bu isyanı bastırmak için hazırlıkları tamamlayarak harekete geçmişti.²⁸³ Deogir’e vardktan sonra Ahmed Ayaz’ı Delhi’ye göndermişti. Ahmed Ayaz Delhi’ye varınca Lâhor’da Emir Halâcûn bağımsızlık sevdasına düşerek isyan çıkarmıştı.²⁸⁴

Sultan Muhammed, Ahsen Şah’ın çıkardığı ayaklanmayı bastırmak için Delhi’den hareket ederek Devletâbâd üzerinden Telingana’ya gelmiş oradan da Varangal’a ulaşmıştı. Varangal’a varınca orduda salgın hastalık vuku bulmuş ve sultan da bu salgın hastalıktan etkilenmişti.²⁸⁵ Ayrıca Delhi’de meydana gelen kıtlık halkı perişan etmişti. Sultan salgın hastalığa yakalanınca geri dönerek Deogir’e gelmişti. Böylece Ahsen Şah

²⁸⁰ Haig, “Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 344; Pakistan History Board, 151.

²⁸¹ Battuta II, 704.

²⁸² Berenî, 296; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 242, Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 160.

²⁸³ Battuta II, 704-705;

²⁸⁴ Berenî, 296; Nizâmeddin Ahmed, 222; Battuta II, 705; Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 75; Prasad, *History of Mediaeval India*, 282; Haig, “Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 149.

²⁸⁵ Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 75; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 526-527; Berenî, 296; Nizâmeddin Ahmed, 222.

üzerine yapılan sefer başarısızlıkla sonuçlanmış ve Ahsen Şah da Madura Hanedanlığı'nın temellerini atmıştı.²⁸⁶

1.1.3.3.9. Sultanın Ordusunda Veba Salgını Çıkması

Sultan Muhammed Ma'ber'de isyan çıkaran Celâleddîn Ahsen Şah'ı ve adamlarını bastırmak için Delhi'de gerekli hazırlıkları yaparak Deogir'e doğru yola çıkmıştı.²⁸⁷ Muhammed bin Tuğluk ordusuyla birlikte Deogir üzerinden Telingana bölgesine gelmiş ve oradan da Varangal'a ulaşmıştı. Sultan Varangal'a geldiğinde orduda veba salgını çıkarak hızlıca yayılmıştı.²⁸⁸ Konuyla ilgili bilgi veren İbn Batuta, sultanın Bedrakut şehrinde mola verdiğini ve bu sırada askerde salgın hastalığın baş gösterdiğini belirtmektedir.²⁸⁹ Bu hastalık yüzünden birçok asker ölmüştü. Muhammed bin Tuğluk da salgından etkilenmişti. Bunun üzerine Sultan, Telingana bölgesine Melik Kabûl'u atayarak geri dönmüştü.²⁹⁰ İbn Battûta'ya göre salgın hastalık yüzünden sultanın amca diye hitap ettiği Melik Devletşâh, köleleri, hizmetkârları ve Heratlı Abdullah gibi önemli komutanları da can vermişlerdi.²⁹¹ Sultan Muhammed Deogir'e döndüğünde halen hasta idi ve orada tedavi edilmişti. Muhammed bin Tuğluk, Nusret Han'a Şihâb-i Sultânî unvanı vererek Bidar ve çevresindeki yerleri 100 lek tenge karşılığında onun yönetimine bırakmıştı. Sultan, Deogir ve Marhat topraklarını da Kutlug Han'a bırakarak Delhi'ye dönmek için harekete geçmişti. Sultan Muhammed bin Tuğluk Delhi'ye varınca hala bu hastalıktan muzdaripti.²⁹²

²⁸⁶ Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 75; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 245; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 160; Prasad, *History of Mediaeval India*, 282; Haig, "Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 149; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 331.

²⁸⁷ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 158; Nizâmeddin Ahmed, 222; Berenî, 296.

²⁸⁸ Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 331; Cönce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715; Nizâmeddin Ahmed, 222; Berenî, 296; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 346.

²⁸⁹ Battuta II, 706.

²⁹⁰ Berenî, 296; Nizâmeddin Ahmed, 222; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 149.

²⁹¹ Battuta II, 706.

²⁹² Berenî, 296; Nizâmeddin Ahmed, 222; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 346.

1.1.3.3.10. Sultanın Deogir Dönüşünde Yolda Karşılaştığı Güçlükler

Sultan Muhammed Deogir'den Delhi'ye gitmek için yola çıktığında hala hastaydı. Ancak ilerlemeye devam ederek Dhar'a kadar gelmiş ve burada birkaç gün dinlenmişti. Sultan oradan da ayrılarak Delhi'ye doğru yola koyulmuştu.²⁹³ Delhi yolu boyunca Malva ve kasabalarının kıtlıktan harabeye döndüğünü görmüştü. Sultan Delhi'ye varınca karşısında halkını görememiş ve binlerce evin kapısının kilitli olduğunu fark etmişti. Bu durum bölgenin salgından büyük zarar gördüğünü ve yıkıcı sefaletin şiddetini göstermektedir.²⁹⁴

Sultan gördüğü bu vahim manzara karşısında bir değerlendirme yaparak nüfusun ve tarımın canlanması için harekete geçmişti. Ancak yıl boyunca yağmur yağmamış ve tahıl ürünleri 16-17 çiytelden satılmaya başlanmıştı. Sultan hazineden halkına kredi vererek tarımı canlandırmak istemişti. Ancak insanlar yağmurun yağmamasından huzursuz ve ümitsizdi. Bu sebepten halk ekip biçmeyi bırakmıştı, sultan da onları cezalandırmıştı.²⁹⁵

1.1.3.3.11. Emir Halâcûn'un İsyan Etmesi

Emir Halâcûn sultanın başkentten uzakta olmasını fırsat bilerek Lâhor yöneticisi Melik Tatar'ı öldürmüştü. Sonrasında Lâhor'u ele geçirerek orada isyan etmişti.²⁹⁶ Haig'e göre "Halâcûn, Moğol ismi Hülâgû'nun Arapça şeklidir, Halâcûn'da Sultan Muhammed'in hizmetine girmiş bir Moğol'dur".²⁹⁷

Berenî, Emir Halâcûn isyanıyla ilgili bilgi vermemektedir. Ahmed Ayaz'ın Delhi'ye geldiğinde Lâhor'da karışıklar çıktığından kısaca bahsetmektedir.²⁹⁸ İbn Battûta ise sultanın Devletâbâd'a ulaşır kendi bölgesinden epeyce uzaklaştığında Emir Halâcûn'un Lâhor'da isyan ederek hükümdarlık iddiasında bulunduğunu belirtmektedir. Kendisine yardımcı olan Kulcünd'ü de vezir yapmıştı. Olayı duyan Vezir Hâce-i Cihân, Delhi'de adam toplamaya başlamıştı. Muhammed bin Tuğluk da Kayrân Melik Safdâr

²⁹³ Berenî, 296.

²⁹⁴ Nizâmeddin Ahmed, 223.

²⁹⁵ Berenî, 297; Nizâmeddin Ahmed, 223.

²⁹⁶ Sirhindi, 108; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 146; Battuta II, 705.

²⁹⁷ Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 346; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 245; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 161.

²⁹⁸ Berenî, 296; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 245-246; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 161.

ve Melik Temûr Şurbedâr'ı vezire yardım için göndermişti. Halâcûn bütün gücüyle harekete geçmiş ve büyük nehirlerden birinin kenarında vezirin ordusuyla savaşa tutuşmuştu. Savaşı kaybeden Halâcûn'un askerlerinin çoğu nehirde boğulmuştu. Vezir şehre girerek halkın bir kısmının derisini yüzdürmüş bir kısmını da çeşitli işkencelerle katletmişti. Ayrıca isyancıların kadınlarından üç yüzünü Kalıyûr Kalesi'nde zindana atmıştı.²⁹⁹

Sirhindi'ye göre Melik Halâcûn ve Kulcünd, Lâhor yöneticisi olan Melik Tatar'ı öldürerek isyan etmişlerdi. Vezir Hâce-i Cihân da isyanı bastırmak için harekete geçmişti. Vezir Lâhor'a varınca Halâcûn'un güçleriyle karşılaşarak onları yenmiş ve isyanı bastırarak geri dönmüştü.³⁰⁰ Ancak Melik Tatar'ın öldürülmesinden Berenî ve İbn Battûta bahsetmemektedir. Bedâuni'nin kayıtlarından aktaran Hüseyin'e göre Halâcûn Melik Tatar'ı öldürerek isyan etmişti. Bunun üzerine Hâce-i Cihân Delhi'den hareket etmiş ve savaşın muhtemelen Ravi Nehri kenarında gerçekleştiğini vurgulamaktadır.³⁰¹ İbn Battûta olayla ilgili tarih vermemekte, Sirhindi ise olayın tarihinin 743 (1342-43) olduğunu belirtmektedir. Ancak Sirhindi'nin vermiş olduğu tarihin yanlış olduğu açıktır. Çünkü hem Berenî hem de İbn Battûta verdikleri bilgilerde Sultan'ın Ma'ber isyanını bastırmak için hareket ettiği esnada bu isyanın vuku bulunduğu yönündedir. Bundan dolayı isyanın 735 (1335) yılında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.³⁰²

1.1.3.3.12. Sultanın Öldüğüne Dair Söylentiler ve Melik Hüseng'in Kaçışı

Muhammed bin Tuğluk Ma'ber üzerine sefere giderken Varangal'da salgın hastalığa yakalanmış ve etrafta onun ölümüne dair haberler yayılmıştı.³⁰³ Sultanın öldüğü haberi Devletâbâd'a ulaşınca Hüseng bu durumdan istifade etmek istemiş ve Devletâbâd'da isyan etmişti.³⁰⁴ İbn Battûta'ya göre, Hüseng, Melik Kemaleddin Gurk'un oğlu ve Devletâbâd'ın da yöneticisi idi.³⁰⁵ Melik Hüseng sultanın yaşadığını ve

²⁹⁹ Battuta II, 705, 706;

³⁰⁰ Sirhindi, 108-109.

³⁰¹ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 161; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 246.

³⁰² Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 246; Sirhindi, 108, Berenî, 296; Battuta II, 705; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 161; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 146-147.

³⁰³ Battuta II, 706; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 148;

³⁰⁴ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 246; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 161; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 347.

³⁰⁵ Battuta II, 706.

Telingana'dan Devletâbâd'a doğru geldiğini duyunca Devletâbâd'ı terk ederek Batı Dağ geçidi bölgesinde oturan Hintli yönetici Burabra'ya sığınmıştı.³⁰⁶

Sultan Muhammed, Hüseng'in kaçtığını duyunca onu sıkıştırmak için peşinden adam göndermiş ve Burabra'ya da haber salarak Hüseng'i teslim etmesini istemişti. Ancak Hintli yönetici Hüseng'i teslim etmemişti. Hüseng can derdine düşerek sultan ile mektuplaşmış ve sultanla Devletâbâd bölgesinin yönetimine hocası Kutlu Han'ı getirmesi için anlaşmıştı. Hüseng de Kutlu Han'ın yanında güvende olacağını bildiği için gelerek Sultan'ın huzuruna çıkmıştı. Sultan da Hüseng'in gelmesine sevinmiş, ona hediyelerle hil'at vermişti.³⁰⁷ Sultan Devletâbâd'da iken halkın Delhi'ye dönmeleri için müsaade etmişti. Halkın çoğunluğu onunla dönerken bir kısmı da yeni evlerinde ve Dekkan'da kalmıştı. Sultan da nihayetiyle Zilhicce 737 (Temmuz 1337) ayının ilk haftası Delhi'ye dönmüştü.³⁰⁸

1.1.3.3.13. Mesud Han'ın İsyanı

Mesud Han'ın isyanı ile ilgili İbn Battûta'nın dışındaki kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Seyyahın verdiği bilgiye göre Sultan Muhammed bin Tuğluk'un kardeşi Mesud Han, Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın eşi Alâeddin Muhammed Halaci'nin kızından olan oğluydu.³⁰⁹

Sultan, Mesud Han'ı kendisine başkaldırma suçundan sorguya çekmiş ve o da işkenceden korkarak suçu kabul etmişti. Muhammed bin Tuğluk bunun üzerine Mesud Han'ın katlini buyurarak çarşı ortasında onun boynunu vurdurmuştu. Mesud Han'ın başı adet gereği üç gün orada bekletilmişti.³¹⁰ İbn Battûta'nın verdiği bilgilerden yola çıkan Hüseyin bu olayın 736/7 (1336) yılında meydana geldiğini ileri sürmektedir.³¹¹

³⁰⁶ Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 347; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 161; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 246.

³⁰⁷ Battuta II, 707; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 347; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 246; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 161; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 148-149.

³⁰⁸ Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 347; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 149.

³⁰⁹ Battuta II, 687; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 160; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 247; Jackson, 182.

³¹⁰ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 247; Battuta II, 688.

³¹¹ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 247.

1.1.3.3.14. Şerif İbrahim'in İsyanı

Ahsen Şah'ın oğlu Harîtaâdâr Şerif İbrahim sarayda kâğıt kalem görevlisi olarak bilinirdi. Sultan Muhammed, Ma'ber seferine çıktığı zaman Hansî ve Sersetî valisiydi.³¹² Sultanın ölümüyle ilgili haberler yayılınca Şerif İbrahim isyan etmeye niyetlenmiş ve bazı saray görevlilerini öldürerek mallarına çökmüştü.³¹³ Böylece bağımsızlık iddiasında bulunarak 737 (1336) yılında Ma'ber bölgesinde ayaklanma çıkarmıştı. İsyan kolayca bastırılmış ve kendisi de idam edilmişti. Sirhindi, Şerif İbrahim'in Ma'ber'de isyan ettiği tarihi 742 (1341-1342) olarak vermektedir. Ayrıca Şerif'in bazı saray görevlilerini öldürdüğünü ve böylece isyan ettiğini de aktarmaktadır.³¹⁴ İbn Battûta ise sultanın Ma'ber seferi sırasında hastalandığını ve bundan dolayı öldüğüne dair dedikoduların yayıldığı zaman isyan ettiğini belirtmektedir. Bu bilgiden hareketle isyanın 735/6 (1335-1336) yıllarına tekabül ettiği söylenebilir. Berenî ve Nizâmedddin Ahmed olayla ilgi bilgi vermezken Ahsen Şah'ın Ma'ber bölgesinde isyan ettiğinde İbrahim harîtaâdâr ve akrabaları hapsedilmiş olduğundan kısaca bahsetmektedirler.³¹⁵ Diğer kaynaklara nazaran daha fazla bilgi veren İbn Battûta'ya göre sultanın ölümüyle ilgili haberler yayılınca Şerif İbrahim saltanat için heveslenmişti. İsyanı niyetlendiği sırada Dıyâülmülk b. Şemsülmülk adlı Sind emiri mallarını Delhi'ye götürmek için onun bölgesinden geçmekteydi. İbrahim, Şemsülmülk'e geçeceği güzergâhın güvenli olmadığını ve bu güzergâhdaki eşkiyaların temizleninceye kadar yanında kalmasını söylemişti. İbrahim'in amacı sultana dair haberlerin doğruluğundan emin olup Şemsülmülk'ün mallarına çökerek isyan etmektir. Ancak sultanın yaşadığı kesinleşince İbrahim, emiri serbest bırakmıştı. Bu durumu öğrenen sultan, Şerif İbrahim'e olan sevgisinden ötürü hemen onu öldürmemişti. Bir gün sultana boğazlanmış bir ceylan getirilmişti. Sultanda kasabın hayvanı kesmeyi beceremediğini söyleyerek ceylanın atılmasını istemişti. Ancak Şerif İbrahim bu ceylanı

³¹² Battuta II, 707; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 250; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 163.

³¹³ Sirhindi, 108; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 250; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 163; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 348.

³¹⁴ Sirhindi, 108.

³¹⁵ Berenî, 296; Nizâmedddin Ahmed, 222.

kendisinin yiyebileceğini belirtmesi üzerine sultanın buyruğuna karşı geldiği gerekçesiyle idam kararı verilmiş ve İbrahim'in bedeni ikiye ayrılmıştı.³¹⁶

1.1.3.3.15. Nusret Han'ın Varangal'da İsyanı

Sultan Muhammed'in hususi adamlarından Tâcû'l-Mülk Nusret Han'ı, naib olarak Varangal bölgesinde görevlendirmişti. Sultanın öldüğüne dair söylentiler Nusret Han'ın kulağına gidince isyan etme düşüncesine kapılmıştı. Bundan dolayı hemen baş sağlığı dileyerek idari merkezi olan Bedrakût'ta ahaliyi kendine bağlamıştı. Bu hadisenin Sultan Muhammed tarafından duyulması üzerine hocası Kutlu Han komutasında büyük bir orduyu onun üzerine göndermişti. Tuğlukşahlar ordusu Bedrakût'u kuşatmıştı. Birçok insanın can vermesi ve Bedrakût'un duvarlarında gedikler açılması sonucu Nusret Han aman dilemişti. Böylece Nusret Han ele geçirilerek Sultan Muhammed bin Tuğluk'un huzuruna gönderilmişti.³¹⁷

1.1.3.3.16. Nagarkot'un Fethedilmesi

Muhammed bin Tuğluk 738 (1337) yılında Dekkan'dan döndükten sonra Nagarkot Kalesi'ni hâkimiyeti altına almak için harekete geçmişti. Nagarkot, Pencab bölgesinde bulunan Kangra tepe üstüne inşa edilmiş bir kaledir.³¹⁸ Daha önceden fethedilen kalenin yönetimi Hintli bir prensin elindeydi. Prens zamanla güçlenerek Muhammed bin Tuğluk zamanında ayaklanmıştı. Sultan da ordusuyla ilerleyerek kaleyi ele geçirmiş ve bölgede hâkimiyetini tesis etmişti.³¹⁹

1.1.3.3.17. Melik Fahreddin İsyanı

Muhammed bin Tuğluk Tatar Han'a Behram Han unvanı vererek Sonârgano bölgesi yönetimine getirmişti.³²⁰ Behram Han'ın ölümünden sonra Melik Fahreddin

³¹⁶ Battuta II, 707-708; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 150; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 348.

³¹⁷ Battuta II, 709.

³¹⁸ Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 125; Srivastava, 196; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 532.

³¹⁹ Srivastava, 196; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 73; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 126; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 532.

³²⁰ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 250

Bengal bölgesinde hükümdarlığını ilan ederek isyan etmişti.³²¹ Sirhindi'ye göre Behram Han'ın silahdarı Melik Fahreddin isyan edince onu bastırmak için Lekhenevî yöneticisi Kadir Han, Müstevfi'l Memalik Hüsameddin Ebû Recâ, Azam-ı Melik İzzeddin Yahya ve Nusret Han'ın oğlu Kara bölgesi emiri Firuz Han bölgeye hareket etmişlerdi. Yapılan savaşta Melik Fahreddin yenilgiye uğrayarak fillerini ve atlarını bölgede bırakarak oradan uzaklaşmıştı. Bu gelişmelerin ardından Kadir Han bölgede kalırken diğer emir ve beyler sorumlu oldukları bölgelere geri dönmüşlerdi. Yağmur sezonunun gelişiyle Kadir Han'ın ordusundaki atların birçoğu telef olmuştu. Kadir Han 3 ay gibi bir süre bölgede gümüş cinsinden birçok mal toplamış ve bunları biriktirmeye başlamıştı.³²² Bölgede konumunu güçlendirmeye çalıştığı sırada Melik Fahreddin ve adamları gelerek onu öldürmüş ve sahip olduğu hazineyi de ele geçirmişlerdi.³²³ Kadir Han'ın öldürülmesi üzerine Sonârgano yönetimini Fahreddin ele geçirmiş ve akabinde de kölesi Muhlis'i Lekhenevî'ye göndermişti. Ancak Kadir Han'ın adamı Ali Mübarek, Muhlis'i öldürerek Lekhenevî'ye hâkim olmuştu. Ali Mübarek bu durumu Delhi'ye bildirmişti. Muhammed bin Tuğluk da Melik Yusuf'u görevlendirerek bölgeye göndermişti. Ancak Melik Yusuf kısa bir süre sonra vefat etmişti. Başka hadiselerle uğraşan Muhammed bin Tuğluk bölgeye yeni bir takviye güç gönderememişti.³²⁴

Melik İlyas Hacı büyük bir orduyla Lekhenevî'de kendini Sultan Alâeddin olarak adlandıran Ali Mübarek üzerine giderek onu öldürmüştü. Melik İlyas Lekhenevî'yi ele geçirdikten sonra “Şemseddin” unvanıyla sultanlığını ilan etmişti. Şemseddin daha sonra Sonârgano üzerine giderek Fahreddin'i³²⁵ ortadan kaldırmıştı. Böylece Lekhenevî Tuğlukşahlar Hanedanlığı yönetiminden çıkarak Şemseddin ve onun çocukları hâkimiyeti altına girmişti.³²⁶ Kaynaklarda hadisenin yaşandığı tarih 738-41 (1338-1341) yılları arasında olduğu yönündedir. Ancak Fahreddin'in adına basılan

³²¹ Berenî, 295; Nizâmeddin Ahmed, 221; Haig, “Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 348.

³²² Sirhindi, 106; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 250-51; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 163.

³²³ Nizâmeddin Ahmed, 222; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 163; Prasad, *History of Mediaeval India*, 282; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 250; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 151; Firişte, 244.

³²⁴ Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 154; Sirhindi, 107; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 251.

³²⁵ Sirhindi, Hacı İlyas'ın Lekhenevî'de sultanlığını ilan ettikten sonra Fahreddin'i öldürerek Sonârgano topraklarını hâkimiyeti aldığını ifade etsede Afif'i Sultan Firuz Şah'ın Birinci Bengal seferinden sonra Hacı İlyas'ın Fahreddin'i öldürdüğünü kaydetmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Afif, *Târîh-i Firuzşahi*, 137-144.

³²⁶ Sirhindi, 107-8.

paralar incelendiğinde bu hadisenin 739 (1339) yılında meydana geldiği anlaşılmaktadır.³²⁷

1.1.3.3.18. Muhammed bin Tuğluk'un Ganj Nehri Kenarına Taşınması

Sultan Muhammed bin Tuğluk Dekkan'dan döndüğü zaman Doab'ta açlığın had safhaya çıktığını görmüştü. Yağmurlar yağmaz olmuş, ekim biçim tamamen durma noktasına gelmiş ve bundan dolayı da beslenme ciddi sorun haline gelmişti.³²⁸ Sultan ülkesinde kıtlığın baş gösterdiğini görünce ordusunu da alarak Patyali'yi, Kanpila'yı geçerek Ganj Nehri'nin kenarına taşınmıştı. Bu yerin adı da “*Cennetin Kapısı*” anlamına gelen Sargadvarî idi.³²⁹

Sargadvarî'ye tahıl, Kara ve Avedh şehirlerinden gelmekteydi. Ürünlerin fiyatları da gayet makuldu. Bu bölgedeki insanlar kuru ottan sayvan yaparlar ve çoğu kez ateş bu sayvanlara düşerek yangınlara neden olurdu. Bu durum halkı perişan ederdi. Bu yüzden de yer altına mağaralar açılır ve yangın esnasında değerli eşyalar buralara konularak üzerlerine toprak atılırdı.³³⁰ Avedh ve Zaferâbâd iktâ olarak Aynülmülk'ün elinde bulunuyordu. O günlerde sultanın bulunduğu batı yakası ağır bir kıtlık yaşamaktayken doğu yakasındaki şehirler bolluk içerisindeydi. Bu şehirler ise Aynülmülk'ün hâkimiyeti altındaydı. Aynülmülk, bu bölgelerden yaklaşık 70-80 lek tenge değerindeki tahıl ürünlerini Sargadvarî'ye getirirdi.³³¹ Bundan dolayı tahıl ürünlerinin fiyatı da düşmüştü. Her gün yük hayvanlarına yeygi olarak 50 bin batman buğday, pirinç ve nohut getiriyordu.³³² Sultan Muhammed Sargadvarî'ye gidişinden yaklaşık iki buçuk sene sonra başkente dönmüştü.³³³ Muhammed bin Tuğluk Sargadvarî'de iken dört isyan meydana gelmişti.³³⁴

³²⁷Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 251-252; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 164; Haig, “Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 349; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 152.

³²⁸ Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 156; Berenî, 299; Nizâmeddin Ahmed, 225; Battuta II, 709.

³²⁹ Berenî, 299; Battuta II, 709; Nizâmeddin Ahmed, 225; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 156; Firişte, 247.

³³⁰ Battuta II, 709; Berenî, 299; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 158; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 165.

³³¹ Berenî, 299; Battuta II, 210; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 158.

³³² Battuta II, 710; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 158.

³³³ Battuta II, 716.

³³⁴ Nizâmeddin Ahmed, 225; Berenî, 300.

1.1.3.3.18.1. Nizam Ma'in'in Kara'da İsyan Etmesi

Sultan Muhammed mahiyetiyle birlikte Delhi ve çevresinde meydana gelen kılıktan dolayı Ganj Nehri'nin kıyısında bulunan Sargadvarî'ye taşınmıştı. Sultanın bu bölgeye taşınmasından sonra ortaya çıkan ilk isyan Kara bölgesini iktâ olarak elinde bulunduran Nizam Ma'in'in isyanıdır.³³⁵ Berenî'ye göre Nizam; değersiz, aptal ve haşhaş içen bir adamdı. Nizam birkaç lek tenge karşılığında Kara'nın çiftlik gelirlerini satın almıştı.³³⁶ Ancak satın aldığı Kara'nın gelirleri için onda birini dahi ödeyememişti. Bundan dolayı “*Sultan Alâeddin*” unvanı alarak 738/9 (1338)³³⁷ yılında Kara'da isyan etmişti.³³⁸

Sultan Muhammed, Nizam Ma'in'in isyanını haber alınca Aynülmülk ve kardeşlerini orduyla birlikte onun üzerine göndermişti. Aynülmülk ve kardeşleri Nizam'ı yakalamış ve derisini yüzdürterek Delhi'ye göndermişlerdi.³³⁹ Sultan Muhammed bin Tuğluk, Nizam'ın öldürülmesinden sonra Kara'yı iktâ olarak Şehzade Bistami'ye vermişti. Bistami, Sultan Muhammed'in kız kardeşinin damadıydı.³⁴⁰

³³⁵ Berenî, 300; Nizâmeddin Ahmed, 225; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 158-159; Majumdar, “Muhammad bin tughluq”, 78; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 533; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 165; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 254; Sirhindi, 110.

³³⁶ Berenî, 300; Nizâmeddin Ahmed, 225; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 165; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 255; Sirhindi, 110.

³³⁷ Prasad'a göre Nizam Ma'in'in isyan ettiği tarihin belirlenmesi oldukça zordur. Ancak Berenî, Sultan'ın Sargadvarî'ye taşındıktan sonra çıkan ilk isyan olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Berenî, Aynülmülk ve kardeşleri Kara üzerine yürüyerek Nizam'ın isyanını bastırdıklarını ve Ma'in'in yüzülen derisini de Delhi'ye gönderdiklerini kaydetmektedir. Bu bilgiden hareketle sultanın henüz Delhi'de olduğu anlaşılmaktadır. Aynı bilgileri Nizâmeddin Ahmed de vermektedir. Sirhindi ve Firişte ise olayın 745 (1344-45) yılında meydana geldiğini belirtmektedir. Ancak bu tarihin doğru olmadığı kesindir. Kaynaklar karşılaştırıldığında bu olayın 737-38 tarihlerinde meydana gelmiş olabileceği ihtimali yüksektir. Detaylı bilgi için bkz. Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 158-59.

³³⁸ Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 78; Firişte, 247; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 165; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 159; Kortel, “Tuğluklular”, 334.

³³⁹ Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 533; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 159; Srivastava, 198; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 165; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 255; Sirhindi, 110; Firişte, 247.

³⁴⁰ Berenî, 300; Nizâmeddin Ahmed, 225; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 533.

1.1.3.3.18.2. Şihab Sultani'nin İsyanı

Tâcülmülk Nusret Han, Şihab Sultani olarak da bilinmektedir. Nusret Han, 1 kror (para birimi) karşılığında Bidar'ın gelirlerini satın almıştı.³⁴¹ Ancak vaat ettiği parayı ödeyememişti. Bundan dolayı yönetiminin üçüncü yılında Bidar'da isyan etmişti.³⁴²

Nusret Han'ın isyanı duyulunca üzerine Deogir'den Kutlu Han gönderildi. Ayrıca Kutlu Han'a yardım için de Dhar ordusunun yanı sıra birçok emir ve melik de Delhi'den gelerek onun emrine girmişti.³⁴³ Kutlu Han orduyla birlikte Bidar'a ilerlemiş ve daha sonra da Bidar Kalesi'ni kuşatarak Nusret Han'ı yakalamıştı. Akabinde Kutlu Han, Nusret Han'ı hapsedip sultana göndermişti. Böylece isyanın bastırılmış ve bölgenin kontrolünü de ele alınmıştı.³⁴⁴

1.1.3.3.18.3. Ali Şah'ın İsyan Etmesi

Ali Şah, Zafer Han'ın kız kardeşinin oğluydu. İbn Battûta'ya göre Ali Şah yürekli, boylu boslu yakışıklı biriydi.³⁴⁵ Kutlu Han'ın emir-i sadesi ve Alâeddin Halaci'nin de emiriydi.³⁴⁶ Devletâbâd'dan Gülbarga'nın vergilerinin toplaması için görevlendirilmişti. Gülbarga'ya varınca oranın atlı birliklerden ve piyâdelerden yoksun, korunaksız olduğunu görmüştü. Bunun üzerine Ali Şah ile kardeşi, Hintli mutasarrıf Bhiran'ı öldürerek merkezin paralarına el koymuş ve daha sonra da Bidar'ı ele geçirerek 739/40 (1339) yılında isyan etmişti.³⁴⁷ Sultan Muhammed bin Tuğluk, Ali Şah'ın isyan haberini

³⁴¹ Nizâmeddin Ahmed, 225; Berenî, 300; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 533; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 160.

³⁴² Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 255; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 165; Berenî, 300; Nizâmeddin Ahmed, 225; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 348.

³⁴³ Berenî, 300; Nizâmeddin Ahmed, 225; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 255; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 166; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 154.

³⁴⁴ Nizâmeddin Ahmed, 225; Berenî, 300; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 161; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 533; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 154; Srivastava 198; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 255; ; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 166.

³⁴⁵ Battuta II, 716; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 161.

³⁴⁶ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 166; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 255-256; Berenî, 301; Nizâmeddin Ahmed, 226.

³⁴⁷ Berenî, 301; Nizâmeddin Ahmed, 226; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 161; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 533; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 349; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 166; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 256.

alınca Kutlu Han'ı bu isyanı bastırmak için görevlendirmişti. Ayrıca birçok emir ve melikin yanı sıra Dhar bölgesinin ordusunu da onun emrine vermişti.³⁴⁸

Kutlu Han ordusuyla birlikte isyan bölgesine varınca Ali Şah da gelerek Kutlu Han ile savaşa tutuşmuştu. Savaşı kaybeden isyancı Ali Şah kaçarak Bidar Kalesi'ne sığınmıştı. Kutlu Han kaleyi kuşatmıştı.³⁴⁹ Ali Şah ve biraderi kaleden dışarı çıkarak Kutlu Han'ın huzuruna varmışlardı. Kutlu Han da onların ellerini bağlayarak Sargadvarî'de bulunan Sultan Muhammed bin Tuğluk'a göndermişti.³⁵⁰ Sultan Muhammed bu iki asiye affederek Horasan bölgesindeki Gazne şehrine sürmüştü. Ancak Ali Şah ve kardeşi orada durmayarak bir müddet sonra geri dönmüşlerdi. Bunun üzerine Ali Şah ve kardeşi Sind bölgesinde yakalanarak sultanın huzuruna çıkarılmıştı. Muhammed bin Tuğluk “*Yine fitne fesat mı çıkarmaya geldiniz.*” Diyerek onları sarayın önünde idam ettirmişti.³⁵¹

1.1.3.3.18.4. Aynülmülk'ün İsyanı

Sultan Muhammed bin Tuğluk döneminde meydana gelen isyanların en büyüklerinden biri de 740 (1340) yılındaki Aynülmülk isyanıdır.³⁵² Aynülmülk, sultanın güvenini kazanmış yakın arkadaşlarından biri ve Sultan Alâeddin döneminden itibaren hanedanlıkta önemli görev üstlenmiş bir devlet adamıydı.³⁵³ Sultan Muhammed döneminde Avedh, Zaferâbâd ve Lekhenevti'nin yönetimini elinde bulunduruyordu.³⁵⁴

³⁴⁸ Battuta II, 216; Berenî, 301; Nizâmeddin Ahmed, 226; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 533; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 162.

³⁴⁹ Berenî, 301; Nizâmeddin Ahmed, 226; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 256; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 166; Sirhindi, 111.

³⁵⁰ Battuta II, 216; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 162; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 256; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 166;

³⁵¹ Battuta II, 716-717; Berenî, 301; Nizâmeddin Ahmed, 226; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 162; Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 78; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 256; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 166; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 534; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 156; Srivastava, 198.

³⁵² Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 163; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 166; Prasad, *History of Midiaeval India*, 283; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 256.

³⁵³ Berenî, 301; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 166; Srivastava, 198-199; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 163; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 256.

³⁵⁴ Battuta II, 709; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 256; Pakistan History Board, 151; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 534; ; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 156; Nizâmeddin Ahmed, 226.

Sultan ordugâhını Delhi'den Sargadvarî'ye taşıyınca askerin ve tebaanın ihtiyaçlarının karşılanması için Aynülmülk'ü görevlendirmişti.³⁵⁵ Berenî'ye göre, sultanın güvenini kazanan Aynülmülk bir gün sultandan izin isteyerek kardeşlerini ve Zaferâbâd, Avedh'ta bulunan ordusunu Sargadvarî'ye getirmek için müsaade istemişti. Ancak bir gece ansızın kardeşlerinin yanına gitmek için Sargadvarî'den kaçmıştı.³⁵⁶ Sirhindi'ye göre Sultan Muhammed, Aynülmülk'ü ordusuyla birlikte Devletâbâd'a göndermek istemiş ve kendisine yakın olan Kutlu Han'ı da Sargadvarî'ye davet etmişti. Bu bilgi Aynülmülk'ün kulağına gidince o da korkuya kapılmış ve sultanın ona zarar vereceğini düşünmüştü. Bundan dolayı bir gece ansızın kaçarak kardeşlerinin yanına Avedh'a gitmişti.³⁵⁷ Olaya tanık olan İbn Battûta'ya göre Sultan Muhammed filleri ve binek hayvanlarını kıtlığın hâkim olmadığı doğu bölgesinde otlatmak için Aynülmülk'e teslim etmişti. Aynülmülk'ün dört kardeşi vardı. Bu kardeşler Aynülmülk'le anlaşarak sultanın fillerini ve binek hayvanlarını hapsedmişlerdi. Böylece kardeşleri ona itaat ederek sultana isyan etmişlerdi. Bu yüzden geceleyin onların yanına kaçmıştı.³⁵⁸ İbn Battûta'nın aktardığı fil ve binek hayvanlarının gasp edilmesi hadisesine Berenî de yer vermektedir. Ancak Berenî, Aynülmülk'ün gece Sargadvarî'den kaçtıktan sonra kardeşleri 300-400 atlı birlikle Ganj Nehri havzasına gelmişti. Sargadvarî tarafında bulunan filler ve binek hayvanlarını gasp ederek kamp alanlarına götürdüklerini belirtmektedir.³⁵⁹ Sultan Muhammed, İbn Melikşâh adlı casusundan Aynülmülk'ün kaçtığını öğrenmişti. Ordusu dağınık halde bulunan sultanın filleri ve binek hayvanları da gasp edildiği için bu hadiseyi haber alınca sultan oldukça kaygılanmıştı. Sultan isyanını bastırmak için hazırlıklara başlayarak Samane, Amroha, Baran ve Kol bölgelerinden asker toplamıştı. Ayrıca Ahmed Ayaz Delhi ordusunun başında Aynülmülk isyanını bastırmak için harekete geçmişti.³⁶⁰

Muhammed bin Tuğluk gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra ordusunun başında Aynülmülk isyanını bastırmak için harekete geçmiş ve Kanuç'a kadar ilerleyerek

³⁵⁵ Berenî, 299; Battuta II, 710; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 158.

³⁵⁶ Berenî, 301,

³⁵⁷ Sirhindi, 112; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 534; Srivastava, 199.

³⁵⁸ Battuta II, 710.

³⁵⁹ Berenî, 301.

³⁶⁰ Nizâmeddin Ahmed, 226; Berenî, 301; Sirhindi, 112; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 169; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 535.

burada karargâhını kurmuştu.³⁶¹ İbn Battûta'ya göre Kanuç şehri gayet sağlam ve stratejik mevkideydi. Ayrıca sultan, Kanuç şehrini arkasına alarak gerek duyulduğunda oraya sığınmak için karargâhını buraya kurdurmuştu.³⁶² Sultanın ordusunda önemli komutanlar bulunmaktaydı. İbn Battûta'nın verdiği bilgilerden yola çıkarak sultanın ordusunda Melik Firuz, Emir Mühennâ oğlu Gadâ, Seyyid Nasirüddin Mutahhar ve Horasanlı kumandanların yanı sıra Hace-i Cihân da bulunmaktaydı.³⁶³ Berenî ise sultanın konumunu tasvir ederken daha çok onun savaş tecrübesi üzerine durduğu görülmektedir. Aynülmülk ve kardeşlerinin savaş yetenekleri olup olmadığını bilinmezken Sultan Muhammed, babası ve amcasıyla beraber Moğollara karşı mücadele ederek onlarla yirmiden fazla savaşa girdiğini belirtmektedir.³⁶⁴

Aynülmülk ve adamları gece ilerleyerek sultanın ordusuna saldırmışlardı. Aynülmülk sultanın bulunduğu alana saldırı planı yaparken rehberin hatası sonucunda vezirin bulunduğu kuvvet üzerine saldırmıştı. Burada Hindulara düşman Acem, Türk ve Horasanlı askerler vardı. Bundan ötürü iyi bir şekilde savaşan sultanın adamları tan yeri ağarırken Aynülmülk'ün elli bin civarında askerini bozguna uğratmıştı.³⁶⁵ Sultanın kuvvetleri günün ağır ışıklarıyla birlikte Aynülmülk üzerine hücumla geçerek onun ordusunu dağıtmışlardı. Aynülmülk kaçarken iki kardeşi savaş alanında öldürülmüştü. Aynülmülk'ün askerlerinin bir kısmı savaş alanında perişan olurken bir kısmı da Ganj Nehri'nde boğularak can vermişti.³⁶⁶

İbn Battûta'ya göre Aynülmülk'le hareket eden Melik İbrahim adamlarına, Aynülmülk kaçmaya teşebbüs edecek olursa onu saclarının topuzundan yakalayarak ele geçireceğini söylemişti. Süreç planlanan şekilde işlemiş, Aynülmülk yakalanarak vezire teslim edilmişti.³⁶⁷

³⁶¹ Berenî, 301; Nizâmeddin Ahmed, 226; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 169; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 535.

³⁶² Battuta II, 711; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 169; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 535.

³⁶³ Battuta II, 712; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 169.

³⁶⁴ Berenî, 301.

³⁶⁵ Battuta II, 712-713; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 169; Berenî, 302; Nizâmeddin Ahmed, 227; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 535.

³⁶⁶ Berenî, 302; Nizâmeddin Ahmed, 227; Battuta II, 713; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 169; Firişte, 249.

³⁶⁷ Battuta II, 713; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 170.

Muhammed bin Tuğluk, Aynülmülk'e ceza vermeyerek serbest bırakmıştı. Ayrıca onu affederek onurlandırmış ve ona yeni görevler vermişti.³⁶⁸ Sultan, Aynülmülk isyanını bastırdıktan sonra Sargadvarî'den ayrılarak Bahrayiç şehrine hareket etmişti. Buraya Sipahsalar Şeyh Mesud'un kabrini ziyaret etmek için gelmişti. İbn Battûta'ya göre Bahrayiç, Serû diye bilinen azgın ve büyük bir nehrin kıyısında kurulmuş şirin bir şehirdi. Sultan kabir ziyaretini yaptıktan sonra maiyetiyle Delhi'ye dönmüştü.³⁶⁹

1.1.3.3.19. Şahû Afgan'ın Multan'da Ayaklanması

Şahû Afgan, 742 (1341-42) yılında isyan çıkararak Multan naibi Behzad'ı öldürmüştü.³⁷⁰ Berenî'ye göre Şahû Afgan isyanı sultanın Devletâbâd'dan Delhi'ye döndükten sonra ortaya çıktığı yönündedir.³⁷¹ Sirhindi de isyanın 744 (1343-44) yılında meydana geldiğini yazmaktadır.³⁷² İbn Battûta'ya göre de Şahû Afgan isyanı Sultan Muhammed'in Sargadvarî'den Delhi'ye döndükten sonra vuku bulduğu şeklindedir.³⁷³ Hüseyin ise Şahû Afgan hadisesinin 745 (1345) yılı sonlarına doğru çıktığını vurgulamaktadır. Çünkü Hüseyin, Şahû Afgan isyanının çıkış sebebini sultanın Aziz Hammer'i Dhar'a yönetici göndermesine ve onun emîrân-ı sadelerden 80 kişinin boynunu vurdurmasına bağlamaktadır.³⁷⁴

Berenî'ye göre Şahû Afgan, Multan Naibi Behzad'ı öldürmüştü. Bu esnada Melik Nava da Delhi'ye kaçmıştı. Şahû Afganları toplayarak Multan'ı ele geçirmişti.³⁷⁵ Sultan Muhammed, Şahû'nın isyan ettiğini haber alınca gerekli hazırlıkları yaparak Multan'a doğru harekete geçmişti. Sultanın geldiğini haber alan Şahû onunla mücadele edecek

³⁶⁸ Berenî, 302; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 167; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 257; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 536; Pakistan History Board, 152; Kortel, "Tuğluklular", 334.

³⁶⁹ Battuta II, 715-716; Berenî, 302; Nizâmeddin Ahmed, 227; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 167; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 536; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 170; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 257; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 158; Firişte, 249.

³⁷⁰ Battuta II, 718; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 537; Srivastava, 199; Kortel, "Tuğluklular", 334; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 352.

³⁷¹ Berenî, 297; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 171.

³⁷² Sirhindi, 109; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 171.

³⁷³ Battuta II, 718; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 171.

³⁷⁴ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 179-180; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 282-283.

³⁷⁵ Berenî, 297; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 283; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 180.

kuvvette olmadığı için yalçın dağlarda yaşayan kendi ulusunun yanına, Afganistan'a, kaçmıştı.³⁷⁶

Muhammed bin Tuğluk Delhi'ye dönmek için Multan'dan hareket ettikten sonra yerli kabilelerin yaşadığı Sunam ve Samane bölgesine gelerek burada biraz vakit geçirmişti. Bu bölgede yaşayan kabileler tarımla uğraşmayı bıraktıkları gibi yıllık vergilerini vermeyerek huzursuzluk çıkarmaktaydılar.³⁷⁷ Sultan Muhammed ordusuyla bunlar üzerine giderek onları dağıtmış ve liderlerini de yanına alarak Delhi'ye dönmüştü.³⁷⁸

1.1.3.3.20. Muhammed bin Tuğluk'un Halifeye Bağlılığını Bildirmesi

Muhammed bin Tuğluk, Sargadvarî'de iken ülke içerisinde gerek Müslüman yönetici ve ahali gerekse Hindu yönetici ve ahalisinin ayaklanarak sultana karşı durmalarından hükümdarlığının meşru olmadığı düşüncesine kapılmıştı.³⁷⁹ Bu düşünceden hareketle Sultan Muhammed Delhi'ye dönünce, hem hükümdarlığını meşru kılmak hem de Müslüman ahali nezdinde kaybettiği itibarı yeniden kazanmak için Mısır'daki Abbâsî halifesine elçi göndermişti.³⁸⁰

Muhammed bin Tuğluk, Mısır'a gönderdiği elçinin Delhi'ye dönene kadar Cuma ve bayram namazlarının kılınmasını durdurmuştu. Ayrıca bastırdığı paralar üzerinden kendi adını da kaldırmıştı. Ülkede asayişin bozulması, yöneticilerin ve halkın ayaklanması gibi nedenlerden ötürü Muhammed bin Tuğluk Mısır'daki halifeye bağlılığını bildirmek amacıyla mektup göndermişti. Halifeden de kendi hükümdarlığını doğrulamasını istemişti.³⁸¹ Halife II. El-Hâkim, Muhammed'in hükümdarlığını onayladığı menşur ve hil'atı Hacı Said Sarsari'ye vererek sultana göndermişti. Hacı

³⁷⁶ Berenî, 718; Nizâmeddin Ahmed, 223; Berenî, 297; Battuta II, 718; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 352; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 171; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 78; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 537; Srivastava, 199; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 180; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 283.

³⁷⁷ Nizâmeddin Ahmed, 224; Berenî, 297; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 172; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 78; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 537; Srivastava, 199.

³⁷⁸ Nizâmeddin Ahmed, 224; Srivastava, 199; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 173.

³⁷⁹ Berenî, 302; Nizâmeddin Ahmed, 227-228; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 78; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 168; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 258.

³⁸⁰ Berenî, 303; Nizâmeddin Ahmed, 228;

³⁸¹ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 169; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 259; Berenî, 303; Nizâmeddin Ahmed, 228; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 178; Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, İnsan Yay., İstanbul 1995, s.17.

Said Sarsari 744 (1343-44) yılında Delhi'ye gelmişti. Sultan; seyyid, ulema, soylu kimseler ve devlet erkânının huzurunda halifeden gelen hil'at ile hediyeleri kabul etmişti.³⁸² Berenî'ye göre, Sultan belirli bir mesafe çıplak ayakla yürüdükten sonra halifenin gönderdiği hil'atı başının üstünde tutarak Hacı Said'in ayaklarını öpmüş ve ona büyük saygı göstermişti. Sultan şehrin kemerlerini altınla süsletmişti. Ayrıca Muhammed ahaliye birçok altın ve gümüş para dağıtmıştı.³⁸³ Sultan Muhammed cuma günü hutbeyi önce halife adına sonra da kendi adına okutmuştu.³⁸⁴ Muhammed bin Tuğluk halifenin isminin saygınlığını devam ettirmek için birkaç cuma emir, melik ve soylu kimselerle sarayından Siri'de bulunan Cami-i Mescid'e yürüyerek gitmişti. Sultan nakış ve altın işlemeli elbiselerin üzerine ve yüksek binaların şerefelerine sadece halifenin isminin yer aldığı yazılar yazdırmıştı.³⁸⁵

Sultan Muhammed bin Tuğluk daha sonra Hacı Receb Barkaî'yi hazinenin en değerli eşya ve mücevherleriyle birlikte Mısır'a göndermişti. Sultan Muhammed halifeye derinden sevgi ve saygı duyduğu için Melik Kabir'i halifeye hizmetçi olarak Hacı Receb'le birlikte göndermişti. Bundan dolayı Melik Kabir'e "*Melik Kabir Halifi*" unvanı verilmiş ve ölümüne kadar bu isimle anılmıştı. Melik Kabir sultanın sarayında bir gulâm olmasının yanında temiz kalpli güzel ahlaka sahip Allah dostu örnek bir insandı. Melik Halifi bu sıfatlarından dolayı Muhammed bin Tuğluk'tan saygı ve hürmet görmüştü.³⁸⁶

Hacı Receb Barkaî yaklaşık iki yıl sonra 746 (1345) yılında Delhi'ye dönmüştü. Halife, Mısır Şeyhüşşüyûhu Rukneddin'e değerli hediyeler ve hil'at vererek Hacı Receb'le Delhi'ye göndermişti.³⁸⁷ Sultan Muhammed ulema ile birlikte Şeyhler Şeyhi Rukneddin'i karşılamak için çıplak ayakla harekete geçmişti.³⁸⁸ İbn Battûta'ya göre Sultan Muhammed Rukneddin huzuruna gelince ona büyük saygı göstererek onu hediyeyle boğmuştu. Rukneddin ne zaman sultanın huzuruna gelse Muhammed ona

³⁸² Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 180; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 169; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 78; Berenî, 303.

³⁸³ Berenî, 303.

³⁸⁴ Nizâmeddin Ahmed, 228; Berenî, 303; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 180; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 78.

³⁸⁵ Berenî, 303; Nizâmeddin Ahmed, 228.

³⁸⁶ Berenî, 303-304; Nizâmeddin Ahmed, 228; Kortel, "Tuğluklular", 334; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 181.

³⁸⁷ Nizâmeddin Ahmed, 229; Berenî, 304; Battuta II, 667; Kortel, "Tuğluklular", 334.

³⁸⁸ Berenî, 304; Nizâmeddin Ahmed, 229; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 181;

saygı göstererek ayağa kalkmış ve uğurlarken de arkasından servet akıtmıştı.³⁸⁹ Halife, Muhammed bin Tuğluk'a Rukneddin'le menşur göndermiş ve sultana da “*Emîrû'l-Mü'minîn*”³⁹⁰ unvanı vermişti. Sultan Muhammed, halifeye değerli altın ve eşyaları hediye olarak Rukneddinle göndermişti.³⁹¹ Halife bundan başka iki kez daha sultana menşur ve hil'at göndermişti. Sultan birinde Broach diğerinde de Khambayat'ta iken halifeden menşur ve hediyeler gelmişti.³⁹²

Mısır Şeyhüşşüyûhu Rukneddin Mısır'a döndükten bir süre sonra Bağdat Abbâsî halifesi Müstansır-bilâh³⁹³ oğlu Abdülazîn'in soyundan olan Emir Giyâseddin Muhammed bin Abdülkahir bin Yusuf bin Abdülazîz Muhammed bin Tuğluk'un Abbâsî halifelerine duyduğu sevgi ve saygıyı işitmişti. Emir Giyâseddin eski dostu Muhammed bin Ebi's-Serefî Harbevî ile Hemedânî Sufî Muhammed'i sultana elçi göndermişti. Muhammed bin Tuğluk Tirmizli Nâsîreddîn vasıtasıyla Emir Giyâseddin'in halife soylu olduğunu tasdik ettirince elçilere 5 bin dinar vermiş ve Emir Giyâseddin'inde Delhi'ye gelmesi için 30 bin dinar göndermişti.³⁹⁴ Emir Giyâseddin yola çıkıp Pâlem³⁹⁵ mevkiine varınca Muhammed bin Tuğluk da onu karşılamak için Pâlem'e gelmişti. Sultan Mısır Şeyhüşşüyûhu Rukneddin'e gösterdiği sevgi ve saygıyı Emir Giyâseddin'e de göstermişti. Ayrıca ona “*Mahdumzade*” unvanını vermişti. Muhammed bin Tuğluk, Emir Giyâseddin'e büyük saygı göstermiş ve tahta çıktığı vakitlerde de onunla birlikte tahta oturmuştu.³⁹⁶ Sultan, Emir Giyâseddin'e Kanuç bölgesi gelirinden 10 lek tenge, Siri Köşk'ü ve Darun-ı Hisar'ın gelirlerinden başka birçok arazi ve bahçe hediye etmişti.³⁹⁷ Muhammed bin Tuğluk'un halifesoylu Emir Giyâseddin'e verdiği armağanlar saymakla bitmezdi.³⁹⁸ İbn Battûta seyahatnâmesinde Emir Giyâseddin ile ilgili birçok hadise nakletmektedir. Bizim bu hadiseleri burada aktarma şansımız bulunmamaktadır.

³⁸⁹ Battuta II, 667.

³⁹⁰ Emîrû'l-Mü'minîn, Hz. Ömer'den itibaren İslam devlet başkanlarına verilen bir unvandır. Bu tabir ilk olarak (2 Ocak 662) hicretin on yedinci ayında Hz. Muhammed tarafından Kurâş kervanını basmak için gönderilen seriyyenin kumandanı Abdullah bin Cahş'a verilmişti. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Fayda, “Emîrû'l-Mü'minîn”, *DİA*, Cilt:11, İstanbul 1985, s. 156.

³⁹¹ Nizâmeddin Ahmedî 229; Berenî, 304; Battuta, 667.

³⁹² Berenî, 304-305; Nizâmeddin Ahmed, 229; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 182.

³⁹³ Bağdat Abbâsî halifesi Müstansır-bilâl hakkında detaylı bilgi edinmek için bkz. İsmail Yiğit, “Müstansır-billâh”, *DİA*, cilt 32, İstanbul 2006, s.118.

³⁹⁴ Battuta II, 671-672.

³⁹⁵ Battuta, Mes'ûdâbad olarak vermektedir. Bkz. Battuta II, 672.

³⁹⁶ Berenî, 305; Nizâmeddin Ahmed, 229.

³⁹⁷ Berenî, 305; Nizâmeddin Ahmed, 229.

³⁹⁸ Battuta II, 671-677.

1.1.3.3.21. Sultanın Sargadvarî'den Delhi'ye Dönüşü Sonrası İcraatleri

Sultan Muhammed bin Tuğluk Sargadvarî'den Delhi'ye döndükten sonra yaklaşık dört yıl Delhi'de kalmıştı. Bu süre zarfında Sultan Muhammed gerek idari gerekse ekonomik alanda yeni tedbirler alarak uygulamaya koymuştu.³⁹⁹ Çünkü ülkede bir kaç yıldır medya gelen kıtlık halkı perişan etmişti. İbn Battûta'ya göre, Sultan, Ma'ber eyaletine yönelip Delhi'den uzak kaldığı sırada korkunç bir kıtlık oluşmuştu. Bir batman buğdayın fiyatı 60 dirheme çıkmıştı. Halkın durumu perişan olmuş ve zamanla her şey pahalılaşmıştı. İbn Battûta vezirle görüşmek için şehirden çıktığında yolda birkaç ay önce ölmüş atın derisini parçalayarak yemeye çalışan üç kadın gördüğünü söylemektedir.⁴⁰⁰ Muhammed bin Tuğluk sistematik tedbirler oluşturmuştu. Bu tedbirlere “*Uslub*” ya da “*Asalib*” adı verilerek 5 başlık altında toplanmıştı.⁴⁰¹

Birinci Önlem

Tarımı geliştirmek ve tarımla ilgi yeni bir birim oluşturmaktır. Muhammed bin Tuğluk tarımı geliştirmek amacıyla Dîvân-ı Emîr-i Kûhî adında yeni bir dîvân kurdurmuş ve başına da yeni görevliler atamıştı.⁴⁰² Ayrıca ekili alanların dışınada kalan arazileri 30x30=900 kurûh şeklinde parsellere ayırarak yeni ürünlerin yetiştirilmesini sağlanmıştı. Bu arazilerde yetiştirilen ürünler sabit kalmayarak sürekli bir değişim olacaktı. Örneğin Buğday ekilen bir alana sonraki yıl arpa, arpa ekilen bir alana şeker kamışı, şeker kamışı ekilen bir alana da üzüm dikilecekti. Bu alanların denetimi için yaklaşık yüz şikdar atanmıştı.⁴⁰³ Berenî'ye göre açgözlü insanlar sultanın amacını anlamadan bu arazilerden almaya başlamış ve arazilerin üç yıllık geliri için üç bin atlı asker vereceklerine dair taahhüt vermişlerdi. Bu arazileri alan insanlar nakit ödemek isterlerse 150 bin tenge ödeyeceklerdi. Hazineden bu arazileri kiralayan insanlar için 2-3

³⁹⁹ Berenî, 306; Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 78; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 538; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 160.

⁴⁰⁰ Battuta II, 723.

⁴⁰¹ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 277-278; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 175; Berenî, 306; Nizâmeddin Ahmed, 230; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 160;

⁴⁰² Berenî, 306; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 539; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 161.

⁴⁰³ Nizâmeddin Ahmed, 230; Berenî, 306; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 278; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 175.

yıllık sürede yaklaşık 70 lek tenge ödenmişti. Ancak bu insanlar aldıkları paraları bu arazilerin ekip biçimi için değil de kendi ihtiyaçları için kullanmışlardı.⁴⁰⁴

İkinci Önlem

Sultanın Delhi’de kaldığı süreçte ikinci önlem Moğollara verilen hediye ve bağışlarla ilgiliydi. Kış aylarında düzenli olarak himaye edilen birçok toman ve hazarah gibi birçok emir gelerek sultandan hil’at ve lek tenge cinsinden hediyelerini alırlardı. Fakirler için hergün ziyafetler düzenlenirdi. Sultan Muhammed bin Tuğluk iki-üç ay hiçbir işle meşgul olmayarak sultana yakışır şekilde Moğolları ödüllendirirdi.⁴⁰⁵ Berenî’nin verdiği bu bilgilerden Tuğlukşahlar Devleti’nin Moğol yağmacılarına karşı tutumunun değiştiği görülmektedir. Devletin her yerinde isyanların baş göstermesi sonucu Muhammed bin Tuğluk’un Moğol yağmacılarına karşı böyle bir önlem aldığı anlaşılmaktadır.

Üçüncü Önlem

Düzenlemelerin formüle edilerek hazine gelirlerinin ve asker sayısının artırılmasını amaçlamıştır. Muhammed bin Tuğluk ortaya koyduğu bu yöntemlere halkın uymasını bazen iyilikle bazen de güç kullanarak sağlamaya çalışmıştı. Sultan bütün mesaisini bu üslupların yürürlüğe girmesi için harçamıştı.⁴⁰⁶

Dördüncü Önlem

Deogir ve Marhat’ın yöneticilerini değiştirmektir.⁴⁰⁷ Çünkü sultan başta Kutlu Han olmak üzere eski yöneticilere güvenmemekteydi. Sultan Muhammed, Kutlu Han’ı 735/6 (1335) yılında Devletâbâd’a (Deogir) vezir atamıştı. Sultan Ma’ber seferi sırasında hastalanınca geri dönmüş ve bu isyanın bastırılmasını Kutlu Han’dan istemişti. O da herhangi bir şey yapmayarak Madura İmparatorluğu’nun kurulmasına sebep olmuştu. Muhammed yine Kutlu Han’a Varangal, Kampili ve Dvarsamudra bölgelerinde meydana gelen Hindu kökenli isyanların bastırılmasını buyurmuştu. Ancak

⁴⁰⁴ Berenî, 306-307; Nizâmeddin Ahmed, 230; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 176; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 279; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 161; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 540.

⁴⁰⁵ Berenî, 207; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 162-63.

⁴⁰⁶ Berenî, 307; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 279.

⁴⁰⁷ Nizâmeddin Ahmed, 230; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 279; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 177.

Kutlu Han yine hiçbir şey yapmayarak Hindu Krallığı'nın kurularak Telingana'nın elden çıkmasına ortam hazırlamıştı.⁴⁰⁸ Sultan, Kutlu Han'ın bütün bu yaptıklarından ötürü Sargadvarî'de iken onun yerine Aynülmük'ü getirmeyi düşünmüştü. Ancak Aynülmük'ün isyan etmesi üzerine Kutlu Han'ın bir süre daha vazifede kalmasına zemin hazırlamıştı. Muhammed bin Tuğluk Sargadvarî'den Delhi'ye döndükten sonra ancak Kutlu Han'ı görevinden azledebilmişti.⁴⁰⁹

Sultan, Marhat'ı yeni yönetim şekline göre dört bölüme ayırmıştı. Fakat Marhat'ın geliri ise aynı kalmıştı.⁴¹⁰ Haig'in verdiği bilgiye göre Marhat'ın gelirini, Berenî 67 kror (670 milyon), Firişte 70 milyon tenge, İbn Battûta ise 170 milyon dinar şeklinde ifade etmişti. Sultan bu dört bölgeden yıllık vergi toplamayı planlıyordu.⁴¹¹ Birinci bölüme Melik Serdevâtâr, ikincisine Melik Muhlisül-Mülk, üçüncüsüne Yusuf Buğra ve dördüncüsüne de Aziz Khammer'i atamıştı. Sultan Muhammed ayrıca Deogir'e 'İmâdü'l-Mülk'ü *Sarır Sultanı* olarak atamıştı. Sultan ayrıca 'İmâdü'l-Mülk'i naib-i vezir olarak da Dhara göndermişti.⁴¹²

Muhammed bin Tuğluk Deogir'in eski veziri Kutlu Han'ı maiyetiyle beraber geri çağırılmıştı. Ancak Deogir halkı Kutlu Han'ın yönetiminde mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamlarına devam ediyorlardı. Sultanın Kutlu Han'ı geri çağırması, bölge halkında sultana karşı nefret oluşmasına ve isyanların ortaya çıkmasına neden olmuştu. Deogir'in yeni veziri yönetimi devralmak için geç kalmış ve başıboş kalan halk huzursuzluk çıkarmaya başlamıştı. Bundan dolayı Sultan Kutlu Han'ın kardeşi Mevlana Nizâmeddin'i Bhroach'tan Deogir'e göndererek asayişini sağlamıştı. Mevlana Nizâmeddin, İmad-ül-Mük gelene kadar Deogir'in yöneticiliğini yapmıştı.⁴¹³

⁴⁰⁸ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 281; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 178.

⁴⁰⁹ Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 205; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 178; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 281.

⁴¹⁰ Berenî, 308; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 205.

⁴¹¹ Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 354, Berenî, 308; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 165; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 205.

⁴¹² Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 176-77; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 279; Nizâmeddin Ahmed, 230.

⁴¹³ Berenî, 309; Nizâmeddin Ahmed, 231; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 177; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 179-180.

Beşinci Önlem

Sultan Muhammed bin Tuğluk beşinci önlemi ceza idi. Çünkü birçok bölgede isyanın meydana gelmesi hazinenin boşalmasına neden olmuştu. Bu sebepten sultan birçok insanı cezalandırmıştı. Ancak Delhi’de cezalar arttıkça diğer bölgelerde isyanlar artmış ve ülke daha fazla zarar görmüştü.⁴¹⁴

1.1.3.3.22. Kadı Celâleddin İsyanı

İbn Battûta kayıtlarında yer alan Kadı Celâleddin⁴¹⁵ isyanı seyyahın Çin’e elçi olarak gitmek için Delhi’den ayrıldıktan sonra meydana gelmişti. Bu hadiseye dair malumatları muhtemelen Çin dönüşünde ya da Kenbay’da edinmişti.⁴¹⁶ Kadı Celâleddin ile bir grup Afgan, Kenbay ve Broach şehirleri civarında oturmaktaydılar. Muhammed bin Tuğluk yüksek görevli memurlarına, Afgan kökenlilerin yakalanmasını buyurmuştu. Sultan, Gücerât ve Naharvala eyaletlerinde vezir yardımcısı olan Melik Mukbil’e de Kadı Celâleddin ve yandaşlarının yakalanmasını buyurmuştu.⁴¹⁷ Melik Mukbil de Melikül Hükâme’den Celâleddin’i yakalayıp getirmesini istemişti. Afgan kökenli olan Melikül Hükâme Kadı Celâleddin’i uyararak Melik Mukbil’in kendisini aradığını ve silahsız huzuruna çıkmamasını söylemişti. Kadı Celâleddin 300 zırlı süvari ile Mukbil’in yanına gitmişti. Melik onlardan çekinerek geri dönmelerini ve onları koruyacağını söylemesine rağmen Afganlar Kenbay şehrine girerek isyan bayrağını çekmişlerdi.⁴¹⁸

Kadı Celâleddin ve adamları Kenbay’da isyan etmiş ve sultana ait hazine ile tanınmış tüccar İbnü’l Kavlemî’ye ait malları da ele geçirmişlerdi. Melik Mukbil asilere karşı durmak istese de başarılı olamamıştı. Akabinde Melik Aziz ve Melik Cihân 7 bin kişilik atlı birlikle Kadı Celâleddin üzerine gitse de asiler karşısında tutunamayarak

⁴¹⁴ Berenî, 307; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 162.

⁴¹⁵ İbn Battuta’nın kayıtlarında karşımıza çıkan Kadı Celâleddin isyanı Berenî’in Emîr sadelerin çıkardığı isyanlar hakkında verdiği bilgilerle benzerlik göstermektedir. Ancak Berenî Kadı Celâleddin isyanı ile ilgili bilgi vermemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 285; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 221.

⁴¹⁶ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 284; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 180.

⁴¹⁷ Battuta II, 719; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 181; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 284.

⁴¹⁸ Battuta II, 719; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 284; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 221; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 181.

yenildiler.⁴¹⁹ Sultanın adamlarını yenen Kadı Celâleddin, kendisini sultan ilan ederek etrafındakilerden biat etmelerini istemişti. Kadı'nın bu isyan haberi Devletâbâd'da bulunan Afganları da harekete geçirerek isyana teşvik etmişti.⁴²⁰ Devletâbâd'da oturan Melik Mell'in oğlu bir grup Afgan'la isyan etmesi üzerine Muhammed bin Tuğluk hocası Kutlu Han'ın kardeşi Nizâmeddin'i onların üzerine göndermişti. Nizâmeddin'i yenen asi Afganlar Melik Mell'in oğlu Nâsireddin'i kendilerine lider yapmışlardı. Böylece Afgan asilerin gücü giderek artmıştı.⁴²¹

Muhammed bin Tuğluk, Kadı Celâleddin ve Nâsireddin'in yaptıklarını haber alınca harekete geçmişti. Sultan ilk olarak 4 bin kişilik bir kuvvetle eniştesi Âzam Melik Bâyezid'i asiler üzerine gönderdi. Ancak Melik Bâyezid yenilerek Broach şehrine çekilmişti. Muhammed bin Tuğluk'un Kadı Celâleddin üzerine harekete geçmesinin ardından asiler sultan karşısında tutunamayarak Devletâbâd'a Nâsireddin'in yanına kaçtılar. Bunun üzerine Muhammed bin Tuğluk Devletâbâd'a hareket ederek 40 bin kişiden olan isyancılar üzerine yürüdü. Sultanın karşısında tutunamayan asiler ağır kayıplar vererek yenildiler. Nâsireddin ve Kadı Celâleddin Devletâbâd kalesine sığınarak sultandan amân dilediler.⁴²²

1.1.3.3.23. Emîrân-ı Sadelerin Çıkardığı İsyamları

Muhammed bin Tuğluk Deogir'in yönetimine 'Îmâdü'l-Mülk'ü tayin edince 745 (1345) yılı sonlarına doğru Kutlu Han da Deogir'den Delhi'ye gelmişti. Sultan Muhammed Deogir'in yönetimini değiştirdiğinde bölgede emîr sadeler huzursuzluk çıkararak sultana karşı ayaklanmalar başlatmıştı. Bunun üzerine Sultan, Dhar'ın yönetimine Aziz Khammar'ı atamış ve Malva bölgesini de ona vermişti.⁴²³ Sultan Muhammed, Aziz Khammar'a eyaletlerde emir sadelerin sebep oldukları isyan ve huzursuzlukların bulunduğunu onların karıştığı bir ayaklanma tespit ettiği takdirde

⁴¹⁹ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 181, Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 284-285; Battuta II, 719.

⁴²⁰ Battuta II, 719; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 285; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 181.

⁴²¹ Battuta II, 720.

⁴²² Battuta II, 720-21.

⁴²³ Nizâmeddin Ahmed, 231; Berenî, 309; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 166; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 354.

onları cezalandırma yetkisi verip onu bölgeye göndermişti.⁴²⁴Berenî Muhammed bin Tuğluk'un Aziz Khammar'a şu talimatı verdiğini yazmaktadır:

*“Aziz, isyancıların başlarını nasıl yükselttiğini ve her yönden nasıl ortaya çıktığını görüyor musun? Duydum ki isyana her kim başvurur ise bunu emîrân-ı sadelerin gücü üzerinden yapar. Emir sadeler yağma ve talan ümidiyle isyancılara katılırlar ve isyancılar da bundan cesaret alarak isyana kalkışırlar. Şimdi sen Dhar'da emîrân-ı sadelerin arasında olacaksın. Onların arasında kötü niyeti olanları göreceksin ve onlar her kim olursa olsun en iyi şekilde onları bastırın. Gördüğün gibi Aziz, bölgenin rahatsız edici ve huzursuzluk yaratan işleriyle başa çıkmak için oldukça dikkatli olmalısın”.*⁴²⁵

Aziz Hammer Dhar'a gidip devlet işlerini devraldıktan sonra emîrân-ı sadelerden göze batan 80 kişinin başını kestirmişti. Ancak Aziz bunu yaparken sağlıklı bir araştırma yapmadan ve düşüncesiz hareket ederek Gücerât, Dakin ve diğer bölgelerin emîrân-ı sadelerinin olaya nasıl tepki vereceklerini de hesaba katmamıştı.⁴²⁶ Ayrıca Aziz yaptığı bu icraatı sultana bildirmişti. Muhammed bin Tuğluk da bundan memnun olarak ona ferman ve hil'at göndermişti. Ayrıca sultan soylulara da emir vererek Aziz'e övgü dolu mektuplar yazmalarını ona at ve özel kıyafetler göndermelerini istemişti. Sultan, Aziz ve alt sınıftan birkaç kişiyi onurlandırmış ve onlara birçok soyludan daha üst rütbe vermişti.⁴²⁷

Muhammed bin Tuğluk, Berber Firuz, Aşçı Manka, İbrikçi Mesud ve Bahçıvan Laddha gibi birçok düşük hizmette görev yapan kişilerin statülerini yükselterek devlet işlerinde görevlendirmişti. Sultan, Şeyh Babu Naik gibi alt tabakadan insanların derecesini yükselterek onlara büyük iktâlar vermişti. Ayrıca Muhammed, köle Ahmed Ayaz'ı da Gücerât vezirliğine getirerek onu da onurlandırmıştı.⁴²⁸

⁴²⁴ Nizâmeddin Ahmed, 231; Berenî, 309; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 166; Srivastava, 199.

⁴²⁵ Berenî, 309-310; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 542; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 210.

⁴²⁶ Nizâmeddin Ahmed, 231; Berenî, 310; Pakistan History Board, 152; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 179; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 283.

⁴²⁷ Berenî, 310; Nizâmeddin Ahmed, 231; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 166; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 542; Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 79.

⁴²⁸ Nizâmeddin Ahmed, 232; Berenî, 311,

Deoli ve Baroda'da Meydana Gelen Karışıklıklar

Aziz Hammer'in yaptığı iğrenç işler diğer emîrân-ı sadelerin kulağına gitmişti. Onlar da güçlerini toplayarak uygun zamanı kollamaya başlamışlardı. Bu sırada Güceret Valisi Melik Mukbil topladığı vergiler ile saraya ait at ve değerli eşyalarla Deoli-Baroda yoluyla Delhi'ye dönüyordu.⁴²⁹ Melik Mukbil Deoli ve Baroda'ya vardığı zaman buranın emîr sadesi isyan ederek saldırıya geçmiş ve atlarla hazineyi ele geçirmişti. Emîr sade ayrıca Mukbil'in eşliğinde ilerleyen Gücerât tüccarlarının da mallarına el koymuştu.⁴³⁰

Deoli ve Baroda emîr sadesinin bu isyanı Gücerât bölgesinde karışıklıklara yol açmıştı. Mukbil, emîr sadenin baskınından sağ kurtularak başkente sultanın sarayına ulaşmıştı. Muhammed bin Tuğluk 745 (1345) yılı Ramazan ayının sonuna doğru Deoli ve Baroda emîr sadesinin isyan ettiğini duyunca Gücerât üzerine harekete geçerek isyanı bastırmak istemişti.⁴³¹ Ancak Kutlu Han sultana Ziyâeddin Berenî ile mesaj göndererek vazifenin kendisine verilmesini istemişti. Berenî'ye göre Kutlu Han şu mesajı sultana göndermişti:

“Deoli ve Baroda isyanı sultanın oraya giderek isyanı bastıracağı kadar büyük bir isyan değildir. Çünkü onların düşmanlığının sebebi Aziz Hammer'in işlediği zulümden ileri gelmektedir. Eğer sultanın bu olayı bastırmak için hareket ettiğini duyarlarsa onların düşmanlıkları ve nefretleri artacaktır. Ayrıca Onlar sultanın geldiğini duyunca uzak ve güçlü Hindu bölgelerine kaçacaklardır. Dahası sultanın seferi diğer bölgelerdeki emîrân-ı sadeler tarafından duyulunca, cezalandırılma korkusuyla düşmanlıkları artırıp kendi hilelerine başvuracaklardır. Bu durumun düzeltilmesi sultanın eski hizmetçisi olarak bana verilirse kendi imkânlarımla orduyu artırarak Deoli ve Baroda'ya giderek isyanı bastıracağım. İsyani bastırdıktan sonra bu isyancıların boyunlarında halat ile Şahab Sultanı, Ali Şah Kara ve Zafer Han'ın kardeşlerini gönderdiğim gibi göndererek bölgeyi kontrol altına alacağım”.⁴³²

⁴²⁹ Berenî, 312; Nizâmeddin Ahmed, 232; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 166; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 211.

⁴³⁰ Nizâmeddin Ahmed, 232; Berenî, 312; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 166.

⁴³¹ Berenî, 312; Nizâmeddin Ahmed, 232; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 166; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 543.

⁴³² Berenî, 312.

Ziyâeddin Berenî, Kutlu Han'ın mektubunu sultana ulaştırmıştı. Ancak sultan bunu onaylamadığı gibi herhangi bir cevap da vermemişti. Muhammed bin Tuğluk ordunun gerekli ihtiyaçlarının giderilmesi ve sayısının artırılması için hazırlıklar başlatmıştı.⁴³³ Sultan isyan haberleri duyulmadan önce Gücerât niyabatlığına Şeyh Muizzeddin'i görevlendirmişti. Muizzeddin'e üç lek tenge ödenmesini ve üç gün içerisinde asker sayısını bin atlıya çıkararak sultanın ordusuna katılması buyurmuştu.⁴³⁴ Muhammed bin Tuğluk sefere çıkmadan önce kendisinin Delhi'de olmadığı süre zarfında devlet işlerinin yürütülmesini kuzeni Melik Firuz, Melik Kabir ve Hâce-i Cihân Ahmed Ayaz'a bırakmıştı. Sultan ordusuyla Delhi'den hareket ederek Sultanpûr'a gelmiş ve burada Orduğahını kurmuştu. Sultanpûr Delhi'ye yaklaşık 15 kurûh uzaklıktaydı. Sultan burada sadece üç dört gün 1 Şevval 754 (5 Şubat 1345) tarihine kadar kalmıştı.⁴³⁵

Muhammed bin Tuğluk, Sultanpûr'dan ayrılmadan önce Aziz Hammer'den haber gelmişti. Aziz, Deoli ve Baroda emîr sadesinin isyan ettiğini ve kendisinin de bölgeye yakın olduğunu bundan dolayı Dhar ordusunu düzenleyerek onlar üzerine hareket edeceğini bildirmişti.⁴³⁶ Ancak sultan bu durumdan çok da memnun olmamıştı. Çünkü Muhammed, Aziz'in savaş kabiliyeti olmadığını ve böyle bir işe kalkışırsa hayatını kaybedeceğini biliyordu. Kısa bir süre sonra Aziz'in isyancılarla savaşa girdiği, savaşı kaybettiği, savaş esnasında atından düşmesi sonucunda esir düştüğü ve neticede de isyancıların onu öldürdüğü haberi duyulmuştu. Bu durum sultan'da büyük üzüntü oluşturmuştu.⁴³⁷

Muhammed bin Tuğluk ordusuyla birlikte Sultanpûr'dan Gücerât'a gitmek için harekete geçmişti. Muhammed, Neharvala (Patan) ve Âbu Dağları yoluyla Gücerât'a ulaşmayı planlamıştı. Bu mesafe yaklaşık 540 mil kadar ve sultan bu mesafeyi

⁴³³ Nizâmeddin Ahmed, , 233, Berenî, 313; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 166; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 544; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 213.

⁴³⁴ Berenî, 313; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 213; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 545.

⁴³⁵ Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 356; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 213; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 545; Berenî, 313; Nizâmeddin Ahmed, 233; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 286; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 179.

⁴³⁶ Nizâmeddin Ahmed, 233; Berenî, 313; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 213; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 545.

⁴³⁷ Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 213, Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 356; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 545; Nizâmeddin Ahmed, 233; Berenî, 313; Sirhindi, 114.

neredeyse iki haftada kat etmişti.⁴³⁸ Sultan, Neharvala'ya gelince bölgedeki huzursuzluğu ortadan kaldırsın ve asayiş sağlasın diye Şeyh Muizzeddin'i görevlendirmişti. Sultan da maiyeyitle birlikte isyancıların toplandığı Âbu Dağlarına doğru harekete geçmişti.⁴³⁹ Muhammed bin Tuğluk Âbu Dağlarına varınca ordu komutanını bazı birliklerle Deoli ve Baroda üzerine göndermişti. Komutan Âbu Dağları yoluyla Deoli ve Baroda'ya varmış ve isyancılarla savaşa tutuşmuştu. Sultanın birlikleri isyancıların atlı askerlerinin çoğunu öldürmüştü. Geri kalanlar da kadın ve çocuklarıyla Deogir'e doğru kaçmışlardı.⁴⁴⁰

Muhammed bin Tuğluk Âbu Dağlarından Broach'a doğru harekete geçmişti. Sultan Broach'da iken Vezir Melik Makbûl komutasında Broach askerlerini ve emîr-i sadesini Deogir'e doğru kaçan isyancılar üzerine göndermişti. Melik Makbûl Deoli ve Baroda asilerini Narbada kıyısında yakalayıp onların çoğunu öldürmüştü. İsyancıların kadın ve çocukları da Melik Makbûl'ün eline geçmişti.⁴⁴¹

Melik Makbûl birkaç gün daha Narbada'da kalmaya devam etmiş ve bölgede yeniden düzeni sağlamaya çalışmıştı. Melik Makbûl kendisine eşlik eden birçok Broach emîrân-ı sadesini yakalayıp kılıçtan geçirmişti. Elinden kaçanların bir kısmı Deogir'e doğru kaçarken bir kısmı da Gücerât mukaddemesine sığınmıştı.⁴⁴² Muhammed bin Tuğluk bir süre Broach'da kalmıştı. Birkaç yıldır ödenmediği için biriken Broach, Khambayat ve Gücerât'ın yıllık vergilerini tahsil etmek üzere sert mizaçlı muhassıllar göreve getirilmişti. Bunlar mazeret kabul etmeyerek şiddetli bir şekilde vergileri

⁴³⁸ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 286; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 182.

⁴³⁹ Berenî, 314; Nizâmeddin Ahmed, 234; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 214; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 167; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 546.

⁴⁴⁰ Berenî, 314; Nizâmeddin Ahmed, 234; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 286; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 182; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 214; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 167; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 546; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 79.

⁴⁴¹ Nizâmeddin Ahmed, 234; Berenî, 315; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 286; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 182; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 214; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 167.

⁴⁴² Berenî, 315; Nizâmeddin Ahmed, 234; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 216; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 167; Majumdar, "Muhammad bin tughluq", 79.

toplama yoluna gitmişlerdi. Herhangi bir şekilde isyancılara yardım eden insanlarda tutuklanarak öldürülmüştü.⁴⁴³

Deogir’de Meydana Gelen Karışıklıklar

Muhammed bin Tuğluk, Broach’da iken Zain Banda ve Rukn Tânesari’nin ortanca oğlu ile bazı yoldan çıkmış insanlar Deogir’e giderek orada isyan etmiş ve birçok Müslüman’ı da katletmişlerdi. Sultan bu hadise üzerine Ahmed Lâçin ve Melik Ali Sercâmîdâr’ı, Deogir’e göndermişti. Kutlu Han’ın kardeşi Mevlana Nizâmeddin’e de ferman göndererek 1500 atlı asker toplayarak Broach’a göndermesini emretmişti.⁴⁴⁴ Fermanın Mevlana Nizâmeddin’e ulaşmasıyla topladığı askerleri Deogir’in seçkin emîr-i sadesiyle birlikte Broach’a göndermişti. Ancak Deogir emîr-i sadesi atlı birlikleriyle ilerlerken sultanın onları davet etmesinin asıl sebebi onları cezalandırmak olduğu şeklinde bir düşünceye kapılmıştı. Oraya giderlerse hiç birinin sağ dönebileceği kanısına kapılmıştı. Bunun üzerine onlar da iki emiri öldürerek isyan etmiş ve daha sonra geri dönerek Mevlana Nizâmeddin’i de hapse atmışlardı.⁴⁴⁵

Deogir emîr sadesi etrafında toplanan isyancılar Deogir’de görevli iki memurun başını kesmiş ve ayrıca Tânesari’in oğlunu da parçalara ayırmışlardı. İsyancılar daha sonra Deogir yönetiminin hazinesini ele geçirmiş ve Emîr sade Melik Makh Afgan’ı lider seçerek Deogir tahtına geçirmişlerdi.⁴⁴⁶ İsyancılar ele geçirdikleri hazineyi süvariler ve piyâdeler arasında pay etmişlerdi. Bazı tüccar ve asiler de onlara yardım etmekte, Afganları desteklemekteydi. Görevliler, Melik Makh Afgan’ın soyundan gelenler ve Deoli ve Baroda emîr-i sadeleri Deogir’de toplanmışlardı. Ayrıca bölge halkı da onlarla birleşmişti. Deogir’de oluşan bu durum sultan tarafından duyulunca hemen büyük bir ordu hazırlayıp Deogir’e doğru ilerlemişti.⁴⁴⁷ Sultan Deogir’e varınca

⁴⁴³ Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 217; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 167; Berenî, 315; Nizâmeddin Ahmed, 234.

⁴⁴⁴ Berenî, 315; Nizâmeddin Ahmed, 234-235; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 183; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 217; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 167-168.

⁴⁴⁵ Nizâmeddin Ahmed, 235; Berenî, 315-316; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 183; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 218; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 168.

⁴⁴⁶ Berenî, 316; Nizâmeddin Ahmed, 235; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 183; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 219; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 168.

⁴⁴⁷ Nizâmeddin Ahmed, 235; Sirhindi, 115; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 184; Berenî, 316; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 287-288; Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and

isyancılarla savaşa tutuşmuş ve onların çoğunu öldürmüştü. İsyancılardan Makh Afgan ile ailesi Deogir Kalesi'nin en yüksek noktasında bulunan Dharagir'e doğru çekilmişlerdi. Bidar'da isyan eden Makh Afgan'ın kardeşi Hasan Kangu da sultanın ordusunun önünden Gülbargah'a doğru kaçmıştı. Muhammed bin Tuğluk İmadül-Mülk'ü bazı birliklerle Gülbargah'a göndererek bölgenin etkili bir şekilde kontrol altına alınmasını istemişti.⁴⁴⁸

Muhammed bin Tuğluk İmadül-Mülk'ü Gülbargah'a gönderdikten sonra kendisi bir müddet Devletâbâd'da (Deogir) kalarak bölgenin aşayişini sağladıktan sonra devlet işlerini düzene koymaya çalışmıştı. Sultan Muhammed, Marhat bölgesini kontrol altına alarak emirlere iktâ vermiş ve bölgede huzurlu bir ortamın oluşması için uygun koşulları sağlamaya çalışmıştı.⁴⁴⁹ Ayrıca Berenî'ye göre Sultan Devletâbâd'da bulunan bütün Müslümanları da Delhi'ye göndermişti.⁴⁵⁰

1.1.3.3.24. Tagi (Taghi)'nin Gücerât'ta İsyân Etmesi

Muhammed bin Tuğluk, Devletâbâd'da devlet ve askeri işleri henüz tam olarak düzene koymamıştı ki kendisine yeni bir isyan heberi ulaşmıştı. Saftar Melik Sultani'nin kölesi olan Tagi (Taghi) Gücerât emîr-i sadesinin yardımıyla Gücerât'ta isyan etmişti. Gücerât mukaddemlerinin bazıları da ona katılmıştı.⁴⁵¹ Prasad'ın verdiği bilgi Tagi'nin Türk bir köle olduğu, Türk tüccar tarafından satın alınarak Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah zamanında Delhi'ye getirildiği yönündedir. Tüccar, Tagi ile birlikte bazı değerli eşyaları Gıyâseddin'e hediye olarak vermişti. Sultan Gıyâseddin de Tagi'yi Saftar Mülk-i Kiram-i Sultani'ye vermişti. Muhammed bin Tuğluk, Saftar Mülk-i'nin ölümünden sonra Tagi'ye Şahne-i Bargâh'ın yönetimini ve daha sonra da

---

Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 168; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 546; Maajumdar, "Muhammad bin Tughluq", 79.

⁴⁴⁸ Berenî, 316; Sirhindi, 115; Nizâmeddin Ahmed, 235; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 288; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 549; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 221-222.

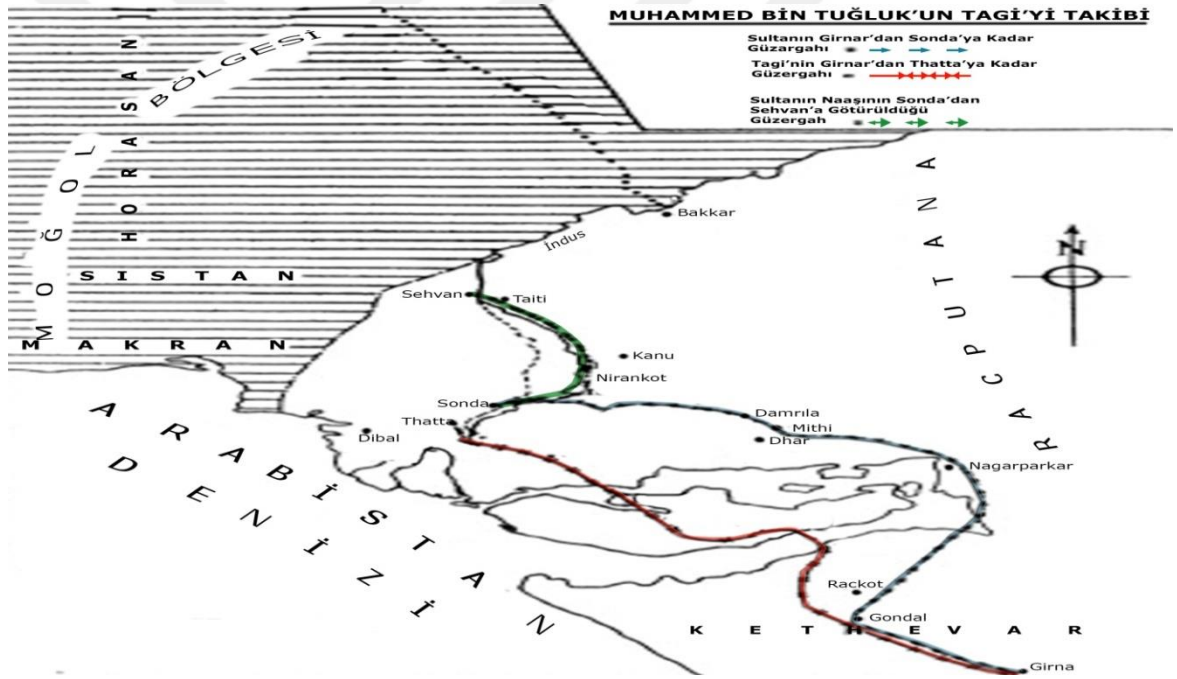
⁴⁴⁹ Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 549; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 288; Berenî, 316; Nizâmeddin Ahmed, 235.

⁴⁵⁰ Berenî, 316; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 288; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 224.

⁴⁵¹ Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 225; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 290; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 184; Berenî, 316-317; Sirhindi, 115; Nizâmeddin Ahmed, 236; Maajumdar, "Muhammad bin Tughluq", 79; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 549.

Ahmet Ayaz'ın ordusunda askeri bir rütbe vermişti. Tagi işlediği bir suçtan dolayı Kenbay'da zincire vurularak deniz yoluyla Yemen'e sürgün edilmişti.⁴⁵²

Tagi, Kadı Celâleddin'in Gücerât'ta isyan ettiği zaman hala hapisanedeydi. Muhammed bin Tuğluk kadının isyan etmesinin ardından Delhi'den Gücerât'a harekete geçmişti. Bu sırada Tagi, Kenbay halkını cesaretlendirerek bölgedeki isyanın dağıtılmasını sağlamıştı. Bunun üzerine Tagi serbest kalmış ve eski görevine iade edilmişti.⁴⁵³ Hüseyin'in verdiği bilgiye göre sultan Devletâbâd'da isyan çıktığı zaman Dekkan'a doğru ilerlemiş ve Tatar Melik Bahadır'ı, Gücerât Valisi Şeyh Muizzeddin'e yardımcı atamıştı. Melik Tatar, Arap atına ve Gücerâtlı köle kadına sahip olduğu için Tagi'ye düşman olmuştu. Melik Tatar onlara sahip olmak istiyordu. Bu amaca ulaşmak için Tagi'yi isyana teşvik eden birtakım girişimlerde bulunmuştu.⁴⁵⁴

Kaynak: Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 297.

Harita 1. Sultanın Tagi İsyanını Bastırmak İçin Takip Ettiği Güzergâh

Gücerât bölgesinde isyan eden Tagi, sonra Naharvala'ya doğru harekete geçmişti. Şeyh Muizzeddin'e yardımcı atanan Melik Muzaffer'i öldürmüş ve Şeyh Muizzeddin ile adamlarını hapse atmıştı. Daha sonra Tagi ve diğer isyancılar Khambayat'a doğru

⁴⁵² Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 226; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 290; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 185.

⁴⁵³ Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 186; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 290; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 226.

⁴⁵⁴ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 290; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 186; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 227.

çekilmişlerdi. Akabinde Tagi Khambayat'tan Broach'a doğru ilerlemişti.⁴⁵⁵ Muhammed bin Tuğluk, Tagi'nin isyan haberini işitince Hüdavendzade Melik Kivamuddin, Melik Cevher, Şeyh Burhan Balarami (Zahirul Cüyüs) ile bazı birlikleri Devletâbâd'da bırakarak Broach'a doğru harekete geçmişti. Bu günlerde tahıl fiyatları bir hayli yüksek olduğu için asker de çok sıkıntı çekmişti. Sultan hızlı bir şekilde Narbada'yı geçmiş ve Kenbay'a doğru ilerlemişti. Bu sırada Tagi'nin Kenbay'dan ayrılarak Asaval'a gittiği haberi duyulunca sultan da yönünü değiştirip Asaval'a doğru ilerlemeye başlamıştı. Bu seferde Tagi Asaval'dan ayrılarak Naharvala'ya doğru hareket etmişti.⁴⁵⁶

Sultan Muhammed ordusuyla Broach'a varınca Tagi'nin buradan ayrılması üzerine Yusuf Buğra komutasında 10 bin süvariden müteşekkil orduyu onun üzerine göndermişti. Yusuf Buğra ona eşlik eden emirlerle dört beş gün içinde Kenbay'a gelmiş ve Tagi ile savaşa girmişti. Ancak Yusuf Buğra ve bazı emirler savaşta şehit düşmüştü. Bunun üzerine sultanın ordusu yenilerek Broach'a çekilmişti.⁴⁵⁷ Bu hadise Muhammed bin Tuğluk tarafından duyulunca hemen harekete geçerek Narbada'ya gitmişti. Orada üç gün gibi kısa bir sürede hazırlıklarını tamamlamış, hızlı bir şekilde Kenbay'a doğru ilerlemişti.⁴⁵⁸

Tagi, Muhammed bin Tuğluk'un hızlıca üzerine geldiğini öğrenince Kenbay'dan kaçıp Asaval'a doğru çekilmişti. Sultan, Kenbay yolunda iken bu durumdan haberdar olduğu için yönünü Asaval'a çevirip ilerleyişini sürdürmüştü. Bu seferde Tagi Asaval'dan ayrılarak Naharvala'ya gitmişti.⁴⁵⁹ Sultan, Asaval'a varınca atların güçsüzleşmesini ve yağmur sezonunun başlamasını dikkate alarak yaklaşık bir ay burada kalmıştı. Tagi Naharvala'dan hareket ederek Asaval'a doğru hareket etmiş ve ordugâhını Kara kasabasında kurmuştu. Bu durumu haber alan sultan, üç dört günlük mesafede olan Kara'ya doğru harekete geçmişti.⁴⁶⁰ Sultanın ordusuyla karşılaşan

⁴⁵⁵Berenî, 317; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 225-226; Maajumdar, "Muhammad bin Tughluq", 80.

⁴⁵⁶Nizâmeddin Ahmed, 236; Berenî, 317; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 291; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 186; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 228; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 169.

⁴⁵⁷Berenî, 317-318; Nizâmeddin Ahmed, 236; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 186; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 291; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 229.

⁴⁵⁸Berenî, 318; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 229;

⁴⁵⁹Nizâmeddin Ahmed, 236; Berenî, 318; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 186; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 291; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 229.

⁴⁶⁰Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 186; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 291; Berenî, 318; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 229-230; Nizâmeddin Ahmed, 236.

isyancılar fazla tutunamayarak Naharvala'ya doğru çekilmişti. Sultanın ordusu isyancılardan yaklaşık 400 kişiyi kılıçtan geçirmişti. Sultan, Yusuf Buğra'nın oğlu Hızır'ı, Tagi'yi takip etmesi için Naharvala'ya göndermişti.⁴⁶¹ Hızır, Naharvala'ya doğru ilerlerken hava kararmış ve geceyi yolda geçirmek zorunda kalmıştı. Tagi de bundan istifade ederek ailesini ve etrafında toplanan asileri alarak Kuntbrahi'ye kaçmış ve orada birkaç gün kalmıştı. Tagi buradan da Kutch üzerinden Kanta'ya gelmiş ve birkaç gün sonra buradan Tatta'ya kaçmıştı.⁴⁶²

Muhammed bin Tuğluk birkaç gün sonra Naharvala'ya gelmişti. 1348 yılı Haziran-Ekim arasında Gücerât bölgesinin devlet işleriyle meşgul olmuştu. Gücerât mukaddemleri ve diğer görevliler sultanın huzuruna çıkarak bağlılıklarını bildirmişlerdi. Sultan da onlara hediye ve hil'at vererek onları onurlandırmıştı. Böylece bölgede kısa sürede kargaşa ve huzursuzluk ortamı giderilerek insanların güvenliği sağlanmıştı.⁴⁶³

Tagi'den ayrılan birtakım isyancılar Mandal ve Patri⁴⁶⁴ yöneticilerine sığınmışlardı. Mandal'ın hâkimi olan Rana onları öldürerek başlarını da Muhammed bin Tuğluk'a göndermişti. Rana isyancıları maiyetiyle birlikte ele geçirerek onları sultana takdim etmişti. kendisi de sultana bağlılığını bildirmiş ve sultan da ona altın ve değerli hediyelerle hil'at vermişti.⁴⁶⁵

Muhammed bin Tuğluk Gücerât bölgesinin resmi işlerini düzene koyarken Devletâbâd'dan yeni bir haber gelmişti. Hasan Kangu ile kaçan diğer isyancılar İmadül-Mülk'e saldırmışlar ve İmadül-Mülk'ü öldürerek ordusunu dağıtmışlardı. Hüdavendzade Melik Kivamuddin, Melik Cevher ve Zahirul Cüyüs de Devletâbâd'dan uzakta Dhar'a doğru ilerlemektedirler.⁴⁶⁶ Hasan Kangu Devletâbâd'a gelerek sultana ait

⁴⁶¹ Berenî, 318-319; Nizâmeddin Ahmed, 236; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 230; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 169; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 80; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 554.

⁴⁶² Nizâmeddin Ahmed, 236; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 291-292; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 230-231; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 555.

⁴⁶³ Berenî, 319; Nizâmeddin Ahmed, 237; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 292-295; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 187; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 231.

⁴⁶⁴ Mandal ve Patri Litte Rann'ın doğusunda iki kasabadır. Detaylı bilgi için bkz. Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 332.

⁴⁶⁵ Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 232; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 295; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 188; Berenî, 319; Nizâmeddin Ahmed, 237; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 170.

⁴⁶⁶ Berenî, 319; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 241-242; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 170.

olan çetri ele geçirmiş ve “*Sultan Alâeddin*” unvanını alarak bağımsızlığını ilan etmişti. Ayrıca isyancılar daha önce sığındıkları Dharagir Kalesi’ni ele geçirmişti. Böylece Devletâbâd’da büyük bir kargaşa meydana gelmişti.⁴⁶⁷ Sultan bu hadiseyi duyunca büyük bir üzüntü duymuştu. Bu günlerde birkaç ay Naharvala’da kalarak bu isyanla ilgili hiçbir şey yapmamıştı. Sultan Muhammed, Devletâbâd’a göndermek amacıyla Ahmed Ayaz’ı, Melik Behram’ı, Emir Tabta’yı ve Emir Mahan’ı Delhi’den çağırması. Onlar da Delhi’den hareket ederek sultanın ordusuna katılmışlardı.⁴⁶⁸ Bu esnada bir sürü insanın Hasan Kangu’nun etrafında toplandığı haberini alan Muhammed bin Tuğluk çağırıldığı beyleri Devletâbâd üzerine göndermekten vazgeçmişti. Sultan Muhammed, Gücerât’tan ayrılarak Girna (Junagarh)’yı ele geçirmek, Tagi sorununu ortadan kaldırmak ve Devletâbâd’a gitmeyi planlamıştı. Sultan Muhammed yaklaşık üç yıl kaldığı Gücerât’tan ayrılıp Girna üzerine giderek orayı ele geçirmişti.⁴⁶⁹

Muhammed bin Tuğluk muson yağmurlarının üç sezonunu Gücerât’ta geçirmişti. Sultan birinci sezonu 749 (1348 Haziran-Ekim) yılı Cemâziyelâhîr-Şevval arasında Mandal ve Patri’de konaklamıştı. Bu süre zarfında ordunun hazırlanması ve Gücerât’ın resmi işleriyle meşguldü.⁴⁷⁰ İkincisinde Girna Kalesi civarında ordugâhını kurmuş ve 750 (1349 Haziran-Ekim) yılı Cemâziyelâhîr-Şevval arasında orada kalmıştı. Sultan muson yağmurları sezonu geçince Girna’yı ele geçirmişti. Girna’yı ele geçirdikten sonra Kutch’in yöneticisi Khengar ve Girna ranası sultanın huzuruna gelerek bağlılıklarını bildirmişlerdi. Muhammed bin Tuğluk bu yöneticileri onurlandırarak onlara değerli hediyeler ile hil’at vermişti. Sultan böylece Gücerât’ta tamamen düzeni kurmuş ve Tagi’nin peşinden Sind’e doğru hareket etmişti.⁴⁷¹

Muhammad bin Tuğluk 3. dönemini de Thatta güzergâhı üzerinde yer alan Gondal’da geçirmişti. Sultan oradayken Delhi’den gelen Melik Kabir’in ölüm haberiyle sarsılmıştı. Muhammed, başkentte devlet işlerini yürütmek için vezir Ahmed Ayaz ve

⁴⁶⁷Nizâmeddin Ahmed, 237; Berenî, 319; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 242.

⁴⁶⁸Berenî, 319, Haig, “The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan”, 170-171; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 189; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 247.

⁴⁶⁹Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 189-190; Berenî, 319-320; Nizâmeddin Ahmed, 238; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 295; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 246-247.

⁴⁷⁰Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 295; Berenî, 321; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 189-190.

⁴⁷¹Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 295; Haig, “Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 365; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 190.

naib-i vezir (vezir yardımcısı) Melik Makbûl'ü Delhi'ye göndermişti.⁴⁷² Buna karşılık Delhi'den Hüdavendzade, Mahdumzade, şeyhlerin bazıları, ulema, melik ve emirleri maiyetleriyle birlikte Gondal'a çağırılmıştı. Muhammed bin Tuğluk Gondal'da iken ateşlenerek hastalanmış ve bu durum da onu oldukça etkilemişti. Sultanın Delhi'den çağırıldığı birlikler Gondal'a gelerek onun etrafında toplanmıştı. Böylece büyük bir ordu hazırlanmıştı.⁴⁷³ Küçük bir filo da Dibâlpûr, Multan, Uc ve Sivistan'dan gelerek sultanın ordusuna katılmıştı. Bu günlerde sultan da iyileşerek orduyla Gondal'dan harekete geçmişti.⁴⁷⁴ Muhammed bin Tuğluk'un amacı Thatta'ya karadan ve denizden saldırmaktı. Sultan ve bütün maiyeti İndus Nehri'ni geçmiş ve bu sırada Altun Bahadır komutasında 5 bin atlı Moğol birliği sultanın ordusuna katılmıştı. Sultan da bundan memnuniyet duyarak onlara değerli hediyeler vermişti.⁴⁷⁵

Muhammed bin Tuğluk ordusuyla Sind Nehri boyunca Thatta'ya doğru ilerliyordu. Sultan, Tagi'yi elinde tutan Somra kabilesini dağıtmak ve Tagi'yi ele geçirmek istiyordu. Muhammed bin Tuğluk Thatta'ya 30 kurûh mesafedeki alana gelmişti. Buraya varışı Muharrem ayının 10. gününe denk gelmiş ve o günü oruçlu geçirmişti. Muhammed bin Tuğluk iftarda balık yemiş ve yediği bu balık onun hastalanmasına sebebiyet vermişti.⁴⁷⁶

Sultan hastalığının yeniden nüksetmesinden muzdaripti. Bundan dolayı sefere botla devam etmişti. Muhammed bin Tuğluk Thatta'ya 14 kurûh mesafe kala hastalığının iyice artmasından dolayı daha fazla yola devam edememişti. Hastalığının günden güne artması neticesinde 21 Muharrem 752 (20 Mart 1351) tarihinde ebedi hayata intikal etmişti.⁴⁷⁷

⁴⁷²Berenî, 321; Nizâmeddin Ahmed, 238; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 296; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 190; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 172; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 248.

⁴⁷³Nizâmeddin Ahmed, 238; Berenî, 321; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 296; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 190; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 249.

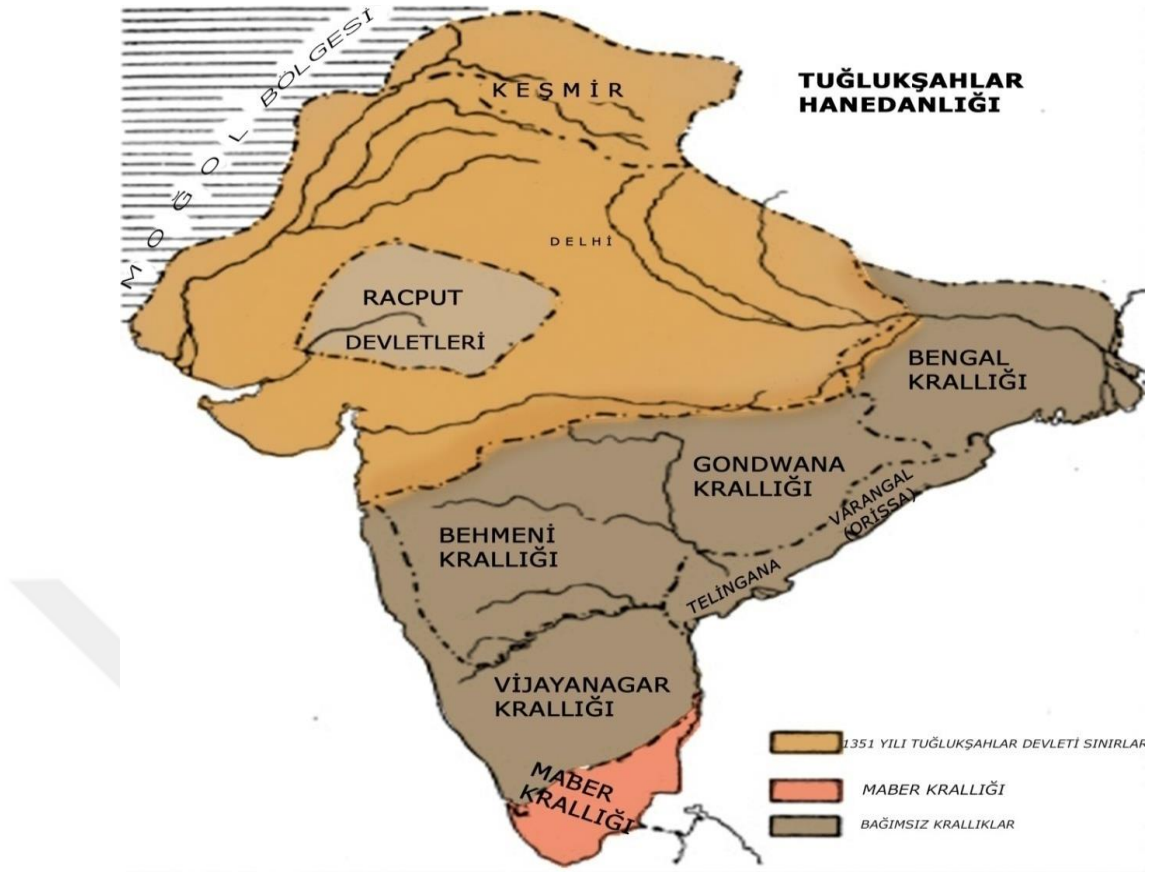
⁴⁷⁴Berenî, 321; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 296; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 249; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 190; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 172; Nizâmeddin Ahmed, 238.

⁴⁷⁵Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 249; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 296; ; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 172; Berenî, 321.

⁴⁷⁶Berenî, 322; Sirhindi, 120; Nizâmeddin Ahmed, 239; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 191; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 249; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 555; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 80.

⁴⁷⁷Nizâmeddin Ahmed, 239; Berenî, 322; Sirhindi, 120; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 191; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 555; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 297; Bayur, 328;

Kaynak: Hüseyin, Tughluq Dynasyt, 385.

Harita 2. Tuğlukşahlar Devleti'nin 1351 Yılındaki Sınırları

1.1.4. Sultan Firuz Şah

1.1.4.1. Firuz Şah'ın Hayatı

Firuz Şah Tuğluk 709 (1309)⁴⁷⁸ yılında dünyaya gelmişti. Babası Tuğlukşahlar Devleti'nin kurucusu Gıyâseddin Tuğluk'un kardeşi Sipahsalar Recep idi. Annesi de Dibâlpûr racput reislerinden Rana Mal Bahtî'nin kızı Bibi Nâile idi.⁴⁷⁹

Pakistan History Board, 153; Kortel, "Tuğluklular", 334; Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 365; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 80; Nizami, "Muhammad bin Tughluq", 555; Srivastava, 200; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 172; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715; Bedâûnî, 320.

⁴⁷⁸Orhan Fuat Köprülü "Fîrûz Şah Tuğluk" adlı makalesinde Firuz Şah'ın doğum tarihini 707(1307) olarak vermekte ve asıl adının Kemâleddin olduğunu belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Orhan Fuat Köprülü "Fîrûz Şah Tuğluk", *DiA.*, c. XIII, İstanbul 1996, s.141. Ayrıca Rizaül İslam da "Fîrûz Shâh Tughluk" adlı makalesinde aynı tarihi vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Rizaül İslam, "Fîrûz Shâh Tughluk", *The Encyclopedia of Islam*, C. II, E. J. Brill, Leiden 1991. Yine Khurram Qadir'de Firoz Shah

Firuz Şah'ın ailesine ve çocukluğuna dair bilgileri daha çok Şems-i Siraj Afif'in kaleme aldığı *Târîh-i Firuzşahî* adlı eserinden edinmekteyiz. Afif'in verdiği bilgiye göre üç kardeş Tuğluk, Recep ve Ebu Bekir Horasan'dan gelerek Alâeddin Halaci hâkimiyetinde bulunan Delhi'ye yerleşmişlerdi. Sultan Alâeddin, Tuğluk'un cesur ve dürüst kişiliğini görünce onu Dibâlpûr valiliğine getirmişti. Tuğluk, Dibâlpûr reislerinden biri olan Rana Mal Bahtî'nin kızının güzelliğini işitince biraderi Recep'i onunla evlendirmek istemişti. Bu günlerde büyük küçük Bahatî kabileleri Dibâlpûr'a bağlı Abuher bölgesinde toplanmışlardı. Afif'in büyük babası Abuher'in ameldarı idi ve Tuğluk ona danışarak onunla birlikte birkaç bilgin kişiyi Rana Mal'a göndererek evlilik teklifini iletmışti. Ancak Rana Mal gurur ve kibrinden ötürü bu teklifi geri çevirmişti. Bu duruma çok sinirlenen Tuğluk, Rana Mal'a ait olan Talvandi kasabasına ilerleyerek yıllık vergisini peşin talep etmişti. Bunun üzerine bölge ahalisi zor durumda kalmışti. Halkın Tuğluk yüzünden sıkıntıya düştüğünü duyan Rana Mal'ın yaşlı annesi ağlayarak oğlunun evine gitmiş ve konu hakkında oğluyla görüşmüştü. Bibi Nâile babaannesinin gözyaşlarını görünce bunun sebebini sormuştu. Yaşlı kadın da üzüntüsünün sebebini kendisi olduğunu belirtmiş ve ona: *“Sen olmasaydın Tuğluk halka bunca eziyet etmezdi.”* diyerek sitemini dile getirmişti. Bunun üzerine Bibi Nâile babaannesine: *“Eğer beni vermeniz halkın çektiği sıkıntılara son verecekse isteklerini kabul edin ve beni onlara verin ancak şunu bilmelisiniz ki “bir kızınızı daha Moğollar aldı.”* şeklinde duygularını dile getirmişti. Bunun üzerine yaşlı kadın oğluna giderek kızının sözlerini iletmışti. Babası kızına hak vererek teklifi kabul ettiklerini bildirmişti. Bibi Nâile Dibâlpûr'a getirilerek Sipahsalar Recep ile evlendirilmişti. Evlendikten sonra Sultan Bibi Kadbânû ismini almışti.⁴⁸⁰

Sipahsalar Recep, Sultan Bibi Kadbânû ile evlendikten birkaç yıl sonra Firuz Şah dünyaya gelmişti. Firuz Şah yedi yaşına geldiğinde babası Sipahsalar Recep'i

---

(Tughlaq) A Personality Study adlı makalesinde Firuz Şah'ın doğum tarihini 707 olarak vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Khurram Qadir, “Firoz Shah (Tughlaq) A Personality Study”, *Journal of Central Asia*, vol, IX, sayı 2, December, İslamabad 1986, s.17. Çalışmada Afif'in verdiği tarih baz alınarak 709(1309) verilmiştir.

⁴⁷⁹ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 36-9; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 10; M. Fuad Köprülü, “Fîrûz Şah Tughluk”, *MEB. İA*, C. IV, İstanbul 1977, s.666; Rizaül İslam, “Fîrûz Shâh Tughluk”, *The Encyclopedia of Islam*, C. II, E. J. Brill, Leiden 1991, s.924; Cöhce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 715; Sirhindi, 121; Khurram Qadir, *Firoz Shah (Tughlaq) A Personality Study*, 17; Srivastava, 205; Konukçu, “Hindistanda Kurulan Türk Devletleri(1206-1414)”, 357.

⁴⁸⁰ Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 37- 9; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 10-11.

kaybetmişti.⁴⁸¹ Bibi Kadbânû'nun tek çocuğu Firuz Şah idi. Ancak Firuz Şah'ın Melik Nâib Bârbek ve Kudbeddin adlarında iki üvey kardeşi daha bulunmaktaydı. Melik Naib Bârbek, Firuz Şah üzerinde büyük bir etki etmiş ve yaşamı boyunca Firuz Şah'a sadık kalmıştı.⁴⁸² Firuz Şah babası vefat ettikten sonra amcası Gazi Melik'in himayesinde kalmıştı. Gazi Melik, Firuz Şah'ın hem eğitiminde hem de iyi bir devlet adamı olmasında önemli rol oynamıştı. Firuz Şah 12⁴⁸³ yaşına geldiğinde amcası Gazi Melik Gıyâseddin unvanı alarak Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın başına geçmişti.⁴⁸⁴

Firuz Şah devlet işleriyle ilgili bilgi ve tecrübelerini amcasının hanedanlığın başında bulunduğu sürede edinmişti. Firuz Şah 17 yaşına geldiğinde Şehzade Uluğ Han "*Muhammed bin Tuğluk*" ismini alarak hanedanlığın başına geçmişti.⁴⁸⁵ Muhammed bin Tuğluk, Firuz Şah'ı nâib-i barbeğliğe getirmişti. Ayrıca onun yönetimine 12 bin at vermişti.⁴⁸⁶ Firuz Şah Tuğluk Hanedanlığı'nın iki önemli sultanının (Gıyâseddin Tuğluk Şah ve Muhammed bin Tuğluk Şah) yönetiminde bulunmuş ve onların önderliğinde iyi bir sultan olma özelliğini kazanmıştı. Birçok yeteneğe sahip Firuz dünyalık hırsı olmayan bir kişiliğe sahipti. Öyle ki Muhammed bin Tuğluk'un vefat etmesi üzerine ordu komutanlarının ısrarı üzerine Tuğlukşahlar Devleti'nin başına geçmişti. Firuz Şah bilgili, iyimser ve hoşgörülü bir karakterdi.⁴⁸⁷

1.1.4.2. Muhammed bin Tuğluk'un Vefatından Sonra Ordunun Durumu

Muhammed bin Tuğluk Thatta'ya 14 kurûh mesafe kala hastalığının artması sonucu daha fazla ilerleyemeyerek orada kalmış ve iyileşmeyi beklemişti. Ancak sultanın hastalığı gün geçtikçe artmış ve nihayetinde Sind Nehri kıyısında Muharrem

⁴⁸¹Qadir, "Firoz Shah(Tughlaq) A Personality Study", 17; Banarsi Prasad Saksena, "Firuz Shah Tughluq", *A Comprehensive History of India Volume Five The Delhi Sultanat(A.D: 1206-1526)*, People's Publishing House, New Delhi 1970, s. 568; Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 40; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 11.

⁴⁸²Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 11; Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 40; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 568.

⁴⁸³Afif'i bu tarihi 14 olarak vermektedir. Ancak Firuz Şah'ın doğum tarihini 709(1309) olarak vermektedir. Gazi Melik ise Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın başına 1320 yılında geçmişti. Bu durum da Afif'inin verdiği bilgiler birbiriyle çelişmektedir. Detaylı bilgi için bkz Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 41.

⁴⁸⁴Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 41; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 11; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 568; Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 42.

⁴⁸⁶Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 42; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 568; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 11; Qadir, "Firoz Shah(Tughlaq) A Personality Study", 20-21; İslam, "Fîrûz Shâh Tughluk", 924.

⁴⁸⁷Haqqi, *Hindistan'daki Türk Tesiri İlk dönem*, 34.

ayının 21. (20 Mart) günü vefat etmişti.⁴⁸⁸ Sultan Muhammed'in Thatta seferine yardım için yaklaşık 5 bin kişiden oluşan Moğol ordusu gelerek sultanın ordusuna katılmıştı.⁴⁸⁹ Muhammed bin Tuğluk Emir Farhgun tarafından gönderilen Moğol ordu komutanı Altun Bahadır, emîran-ı hezerah, emîran-ı sade ve diğer atlıları onurlandırarak hediye vermişti. ⁴⁹⁰ Muhammed bin Tuğluk'un vefat haberi duyulunca orduda düzen bozulmuştu. Kargaşa başlayınca Moğollar sultanın ordusundan ayrılarak farklı bir noktada karargâh kurmuşlardı. Bu durum sultanın ordusunda endişeyi artırmıştı. Bozguncuların isyan çıkarma ihtimallerinden dolayı iki üç gün kadınlar ve çocuklara ne yiyecek ne de su ulaştırılabiliyordu.⁴⁹¹

Muhammed bin Tuğluk'un vefatının ikinci gününde onun Delhi'de hizmetinde bulunan Tarmaşirin'in damadı Nevruz Kargan maiyeti ile birlikte kaçarak Moğollara katılmıştı. Moğolları orduyu yağmalamaları yönünde kışkırtmıştı.⁴⁹² Sultanın vefatının üçüncü gününde ordu Thatta'ya 14 kurûh mesafedeki karargâhtan Sivistan'a harekete geçmişti. Sultanın ordusu binbir zorlukla ilerlemeye çalışırken daha bir iki kurûh mesafe katetmişlerdi ki Moğollar etrafı yağmalamaya başlamışlardı. Böylece birçok kadın, çocuk ve değerli eşya Moğolların ve Thatta asilerinin eline geçmişti.⁴⁹³

Delhi ordusu bu yağma ve baskınlar sonucu büyük bir korku ve endişe içinde bir gün daha geçirmişti. Sultanın ordusu düzensiz bir vaziyette ilerlemeye devam etmiş ve Moğol ordusu ile Thatta asileri yeniden sultanın ordusunu yağmalayarak tahrip etmişti. Ordu bu yağma ve saldırılara rağmen ilerlemeye devam etmiş ve nihayetinde nehrin kıyısına ulaşarak orada kamp kurmuştu.⁴⁹⁴ Nizâmeddin Ahmed, sultanın ordusunun durumunu özetlemek için: “*Onlar çobansız koyun gibiydiler ve katledilmiş, tahrip edilmişlerdi.*” ifadesine yer vermiştir.⁴⁹⁵

⁴⁸⁸Berenî, 322; Nizâmeddin Ahmed, 239; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 191; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 555; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 297; Bayur, 328; Pakistan History Board, 153; Kortel, “Tuğluklular”, 334; Haig, “Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli”, 365; Majumdar, “Muhammad bin Tughluq”, 80; Nizami, “Muhammad bin Tughluq”, 555.

⁴⁸⁹Nizâmeddin Ahmed, 240.

⁴⁹⁰Berenî, 327.

⁴⁹¹Berenî, 327.

⁴⁹²Nizâmeddin Ahmed, 240.

⁴⁹³Berenî, 328; Nizâmeddin Ahmed, 240; Sirhindi, 121-122; Afif, *Târîh-i Firuzşahi*, 43-5; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 385-386.

⁴⁹⁴Saksena, “Firuz Shah Tughluq”, 566-567; Nizâmeddin Ahmed, 240; Prasad, *History of Mediaeval India*, 292-293; Berenî, 329-329.

⁴⁹⁵Nizâmeddin Ahmed, 240.

1.1.4.3. Firuz Şah'ın Tahta Çıkışı

Muhammed bin Tuğluk'un ardından tahta geçecek oğlu olmadığı için orduda büyük karışıklık meydana gelmişti. Ayrıca Moğolların ve Thatta asilerinin saldırılarından ve yağmalamalarından bitkin düşen ordu, Sind Nehri kıyısına kadar ulaşarak orada karargâh kurmak zorunda kalmıştı.⁴⁹⁶ Ordunun başında sultan olmadan daha fazla ilerleyemeyeceğini anlayan komutanlar, şeyhler, melikler ve emirler Tuğlukşah Hanedanlığı'nın tahtına Melik Firuz'u geçirmek için harekete geçmişlerdi.⁴⁹⁷ Ancak Melik Firuz bu teklifi kabul etmek niyetinde değildi. Çünkü şehzade haç vazifesini yerine getirmek için Mekke'ye gitmeyi planlıyordu.⁴⁹⁸

Firuz tahta çıkmamak için bahaneler ileri sürse de bütün ulema, melik, meşai, emir ve ordu komutanları oy birliğiyle ondan başka tahta geçecek kimse olmadığına karar vermişlerdi. Ayrıca şehzade tahta geçmezse Moğol ve Thatta asilerinin saldırılarına uğrayacaklarını ve bu saldırılar sonucunda hiç kesmenin sağ kalmayacağını da biliyorlardı. Bu durum karşısında daha fazla kayıtsız kalamayan Melik Firuz 24 Muharrem 572 (23 Mart 1351) tarihinde Tuğlukşahlar Devleti'nin tahtına geçmişti.⁴⁹⁹ Firuz Şah'ın devletin ileri gelenleri tarafından tahta geçirildiği haberi duyulunca Muhammed bin Tuğluk'un kız kardeşi Hüdavendzade oğlu için taht üzerinde hak iddia ederek emir, melik ve ulemaya haber göndermişti.⁵⁰⁰

Afif'e göre Firuz Şah, Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın başına geçtiğini haber alan Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın kızı Hüdavendzade ve Dâver Melik'in de annesi soylulara, ulemaya: “*Gıyâseddin'in kızı ve Sultan Muhammed'in kızkardeşi olarak benim oğlum sağ iken Firuz Şah'ı mı tahta geçirdiniz?*” şeklinde haber göndermişti. Devletin ileri gelenleri kadının söylediklerine pek önem vermeseler de Melik Seyfeddin Hoca'yı Hüdavendzade'yi ikna için göndermişlerdi.⁵⁰¹

⁴⁹⁶Nizâmeddin Ahmed, 240; Berenî, 328-329; Srivastava, 205; Prasad, *History of Mediaeval India*, 292-293.

⁴⁹⁷Saksena, Firuz Shah Tughluq, 567; Nizâmeddin Ahmed, 241; Srivastava, 206; R.C. Majumdar, “Fîrûz Shâh”, *The Delhi Sultanate*, Habarativa Vidya Bhavan, Bombay 1960, s.90; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 333.

⁴⁹⁸Nizâmeddin Ahmed, 241; Majumdar, “Fîrûz Shâh”, 90; Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 44.

⁴⁹⁹Berenî, 329; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 18; Behamed Hani, 1; Majumdar, “Fîrûz Shâh”, 90; Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 47-8.

⁵⁰⁰Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 45; Srivastava, 205-206; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 386-387.

⁵⁰¹Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 45-6.

Firuz Şah saltanatının ikinci gününde orduyu düzenleyerek ilerlemeye devam ederken Moğol atlıları saldırıya geçmişti. Ancak Firuz Şah'ın ordusu tarafından bozguna uğratılmıştı. Firuz Şah saltanatının üçüncü gününde Moğollar üzerine tekrar harekete geçmiş ve sağ kalan bazı emîran-ı hezerah ile emîran-ı sadeleri ele geçirmişti. Böylece Moğol ordusu yenilerek savaş meydanından çekilmişti. Ayrıca Thatta asileri de yenilmiş ve onların da dirençleri kırılmıştı.⁵⁰² Firuz Şah ordusunun başında ilerleyerek Sivistân'a gelmiş ve burada birkaç gün kalmıştı. Burada hutbe Firuz Şah adına okunmuştu.⁵⁰³

Firuz Şah, Sivistân'ın devlet işlerini düzene koyduktan sonra maiyetiyle birlikte Bhakkar'a gelmişti. Sultan buradaki insanlara oldukça nazik davranmış ve orada bulunan türbeleri ziyaret etmişti. Firuz Şah Bhakkar'dan hareket ederek Uç'a gelmişti.⁵⁰⁴

1.1.4.4. Hâce-i Cihân Ahmed Ayaz'ın Delhi'de İsyan Etmesi

Muhammed bin Tuğluk bütün Gücerât bölgesinde isyanların baş göstermesi üzerine büyük bir ordu ile Delhi'den Gücerât'a yola çıkmıştı.⁵⁰⁵ Muhammed bin Tuğluk bu sefere çıkmadan önce farklı bir uygulamaya giderek Delhi'de Nâib Emir Hâcib Firuz, Melik Kebîr ve Kutluğhan'ı kendisine vekil bırakmıştı.⁵⁰⁶ Ancak Melik Kebîr ve Kutluğhan Sultan Muhammed bin Tuğluk'tan önce vefat etmişlerdi. Muhammed bin Tuğluk, Nâib Emir Hâcib Firuz'u sefere iştirak etmesi için yanına çağırırken Hâce-i Cihân'ı da Thatta'dan Delhi'ye göndermişti.⁵⁰⁷

Muhammed bin Tuğluk'un ölümü üzerine tahta Firuz Şah geçmişti.⁵⁰⁸ Firuz Şah ordusunun başında Delhi'ye dönerken Uç'a vardığında Ahmed Ayaz'ın başkentte küçük

⁵⁰² Berenî, 329; Nizâmeddin Ahmed, 241; Afif, *Târîh-i Firuzşahi*, 48-49.

⁵⁰³ Sirhindi, 122; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 569.

⁵⁰⁴ Berenî, 330; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 19; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 569.

⁵⁰⁵ Berenî, 313; Nizâmeddin Ahmed, 233.

⁵⁰⁶ Afif, *Târîh-i Firuzşahi*, 50.

⁵⁰⁷ Afif, *Târîh-i Firuzşahi*, 50.

⁵⁰⁸ Berenî, 325; Afif, *Târîh-i Firuzşahi*, 47-8; Nizâmeddin Ahmed, 240-241; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 12; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715; Orhan Köprülü, "Fîrûz Şah Tuğluk", 141; İslam, "Fîrûz Shâh Tughluk", 924; F.Köprülü, "Fîrûz-Şah Tuğluk", 666; Kortel, "Tuğluklular", 334; Prasad, *History of Mediaeval India*, 292-293; Srivastava, 206; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 90; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 333.

bir çocuğu Muhammed bin Tuğluk'un oğlu iddiasıyla “*Sultan Gıyâseddin Muhammed Şah*”⁵⁰⁹ unvanıyla tahta çıkardığı haberi duyulmuştu.⁵¹⁰

Afif'e göre Muhammed bin Tuğluk'un vefatıyla ona yardıma gelen Moğol kuvvetleri Tuğlukşahlar ordusuna saldırmışlardı. Moğol saldırısı sonucu birçok kişi hayatını kaybetmiş ve malları da yağmalanmıştı. Tatar Han ve Emir-i Hacib Melik Firuz ise kaybolmuş ve akıbetleri hakkında net bir bilgi bulunmamaktaydı. Bu haberin Hâce-i Cihân Ahmed Ayaz'a ulaşmasının ardından Delhi'de kontrolü ele almak için Muhammed bin Tuğluk'un oğlu olduğunu iddia ettiği genç yaştaki şehzadeyi tahta çıkarmıştı.⁵¹¹

Berenî'ye göre Firuz Şah'ın Bhakkar'dan Uç'a hareket ettiği sırada sultana Ahmed Ayaz'ın Delhi'de isyan ettiği haberi ulaşmıştı.⁵¹² Nizâmeddin Ahmed'e göre de Firuz Şah Thatta'dan ilerleyerek Sivistân'a ulaşmış ve burada emir, melik, şeyh ve ordu komutanlarına hil'at vermişti. Ayrıca Sultan Sivistân halkını da hediyelerle ödüllendirmişti. Tuğlukşahlar ordusu Delhi'ye gitmek için harekete geçmişti. Bu sıra da Melik Ahmed'in isyan haberi duyulmuştu. Ahmed Ayaz, Muhammed bin Tuğluk'un güvendiği adamlarından biriydi. Muhammed bin Tuğluk Delhi'den ayrıldıktan sonra Hâce-i Cihân saltanat vekili gibi davranmaya başlamıştı. Ahmed Ayaz, Sultan Muhammed'in oğlu olduğunu iddia ettiği çocuğu tahta oturtarak onun saltanatın mutlak vekili olduğunu belirtmişti.⁵¹³

Tuğlukşahlar ordusu Dibâlpûr'da iken Ahmed Ayaz'ın savaş hazırlıklarını sürdürdüğü bilgisi gelmişti. Ahmed Ayaz; şehzade Bistami, Nathu Sodhal ve diğer birçok kişiyi etrafında toplamıştı. Ayrıca asker kaçaklarının yanı sıra köy ve şehirlerden

⁵⁰⁹ Muhammed bin Tuğluk'un oğlunun ismine dair Berenî ve Afif'i bilgi vermemektedir. Firişte ve Nizâmeddin Ahmed ise Muhammed olduğunu belirtmektedir. Ancak 752 (1351) yılında basılan 170 gram altın para üzerinde Mahmud olarak yazmaktadır. Paranın bir yüzünde “*Yemin Emîri'l-mü'minîn Gıyâseddinyâ-veddin*” yazarken diğer yüzünde de “*Mahmud Şah bin Muhammed Şah bin Tuğlukşah es-Sultan*” yazmaktadır. Bedâûnî de Mahmud olarak vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. J. G. Delmerick, “Note on a New Gold Coin of Mahmud Shah bin Muhammad Shah bin Tughluq shah of Dilhi”, *JASB*, vol. XLIII, part I, Calcutta 1874, s.97-98; Bedâûnî, 324.

⁵¹⁰ Nizâmeddin Ahmed, 242; Sirhindi, 123; Berenî, 331; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 387-388; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 333.

⁵¹¹ Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 51-2.

⁵¹² Berenî, 331.

⁵¹³ Nizâmeddin Ahmed, 241-242.

birçok insanı da etrafına toplamıştı. Delhi ahalisine ve şehrin ileri gelenlerine de hazineden para dağıtarak kendi safına çekmişti.⁵¹⁴

Sultan Firuz Şah, Melik Seyfeddin ile Ahmed Ayaz’a haber göndererek onu affettiğini bildirmişti. Ancak Hâce-i Cihân buna pek itibar etmeyerek Seyyid Celal, Melik Dilan, Mevlana Necmeddin Razi ve Davut’tan oluşan konsey ile Firuz’a haber göndermişti. Onun vekilliğini kabul etmesini, enerjisini devlet işlerine adanmasını ve seçeceği herhangi bir soylunun kendisine katılabileceğini bildirmişti. Heyet Firuz’a ulaşınca sultan meşveret meclisini toplamıştı. Firuz Şah toplantıya Şeyh Nâsireddîn Muhammed, Mevlana Kemaleddin, Mevlana Kemaleddin Samanah, Mevlana Şemseddin Bakarzi ve diğer büyük görevlileri davet etmişti. Devlet ricalinin konu hakkında düşüncelerini öğrenmek istemişti. Melik Kemaleddin kim devlet işlerini üstlenirse onların üzerine gitmesi gerektiğini söylemişti. Sultan, Ahmed Ayaz’ın gönderdiği adamları alıkoymuş ve ona adamı Davut’la öğütlerle dolu bir mektup göndermişti. Davut, Ahmet Ayaz’ın yanına vardığında Ahmed Ayaz isteğinin kabul edilmediğini anlamıştı.⁵¹⁵

Firuz Şah, Fethâbâd’a vardığında Han-ı Cihân Melik Makbûl, Vezir-i Memâlik, Emir Katbugha, Emir Mahan ve birçok emir Ahmed Ayaz’ın yanından kaçarak sultana sığınmıştı. Ayrıca Melik Mahmud Beğ Sunam ve Samane birliklerinden oluşan kuvvetleriyle Firuz Şah’a katılmıştı.⁵¹⁶ Bu gelişmelerden haberdar olan Ahmed Ayaz’ın ümidi giderek azalmıştı. Sultan Delhi’ye doğru ilerlerken Hansi’ye 27 mil uzaklıkta bulunan Dhansur menziline varınca Ahmed Ayaz sultanın huzuruna vararak suçunu kabul etmiş ve af dilemişti. Sultan Firuz Şah ona saygı duyduğundan bu hatasını affetmişti. Samane iktâsını vererek onu Delhi’den uzaklaştırmıştı. Ancak sultanın adamları bu duruma itiraz ederek Şir Han’a Ahmed Ayaz’ı öldürtmüşlerdi.⁵¹⁷

Firuz Şah, Sersetî’den ayrıldıktan sonra İkdar bölgesine varmış ve burada Şehzade Feth Han’ın doğum haberini almıştı. Ayrıca burada daha önce isyan eden Tagi’nin ölüm

⁵¹⁴Berenî, 333.

⁵¹⁵Nizâmeddin Ahmed, 242-243.

⁵¹⁶Berenî, 334.

⁵¹⁷Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 390-391; Köprülü, “Fîrûz Şah Tuğluk”, 666; Orhan Köprülü, “Fîrûz Şah Tuğluk”, 141; Kortel, “Tuğluklular”, 334-335; Cöhcce, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, 715; Saksena, “Firuz Shah Tughluq”, 572-573; Prasad, *History of Mediaeval India*, 294-295; Majumdar, “Fîrûz Shâh”, 90-91.

haberini de almıştı.⁵¹⁸ Daha sonra Sultan Firuz Şah Delhi'ye doğru yola koyularak nihayetinde Cemâziyelâhîr/Receb 752 (Ağustos 1351) tarihinde Delhi'ye ulaşmış ve tahta oturmuştu.⁵¹⁹ Firuz Şah Delhi'ye varınca halk büyük sevinçle yeni sultanı karşılamış ve sokaklar, caddeler baştanbaşa süslenmişti. Sultanın Delhi'ye girişiyle başlayan şenlikler yaklaşık 21 gün sürmüştü.⁵²⁰

1.1.4.5. Sultan Firuz Şah'ın Yaptığı Atamalar

Firuz Şah'ın kardeşi Melik İbrahim *Naib-i Barbeğ*, Melik Makbûl *Han-ı Cihân Vezir-i Memalik*, Sultanın biraderi Melik Kutbeddin *Melik Şerefül-Mülk*, Seyful-Mülk *Emîr-i Şikar-i Meymene*, Melik Mahmud Beğ *Şir Han*, Melik İtimâdül-Mülk *Beşir Sultani*, Melik Dehlân *Emîr-i Şikar-i Meysera*, Muhammed bin Tuğluk'un kız kardeşinin oğlu Dâver Melik *Melik Emîr Muazzam*, Melik Nizamülmülk *Naib-i Vezir-i Memalik*, Melik Mu'inül-Mülk Âynüd-din Ömer *Naib-i Multan* ve *Naib-i Arzi Bendegan* makamına getirilmişti. Melik Kabûl *Emîr-i Meclis*, Melik Kumar *Ser-i Cetrdar-i Sultani*, Melik Sarg *Ser-i Silahdar-i Meysera*, Melik Tâc-ı İhtiyar *Ser-i Silahdar-i Meymene*, Zafer Han *Naib Vezir-i Gücerât*, Melik Fahreddin Devletyar *Ser-i Cemadar-i Meymene*, Melik Devlet Şah'ın oğlu Melik Bedreddin *Ahur Beğ*'liğe getirilmişti. Melik Fahreddin *Erânine-i Ceng*, Melik Celaleddin *Dudheti Kır Beğ*, Melik Burhaneddin *Has Hacib* ve *Dibâlpûr Muktası*, Melik Hâce-i Maruf *Seyyidü'l-Hüccâb*, Melik Halid *Naib Seyyidü'l-Hüccâb*, Seyyid Muizzeddin *Seyyid-i Resuldâr*, Melik İzzeddin Hacı *Debir*, Tatar Han'ın oğlu Melik İbrahim *Multan Muktalığına* getirilmişti. Melik Âynül-Mülk *Multan Naib*'liğine, Melik Davud *Câlur Yönetici Debirliğine*, Melik Şahin, Melik Kabûl, Melik Turâbend ve diğerleri sultanın kölesi olarak kalmışlardı.⁵²¹

⁵¹⁸Sirhindi, 126; Nizâmeddin Ahmed, 243; Afif, *Târîh-i Firuzşahi*, 65; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 22; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 91.

⁵¹⁹Berenî, 335; Sirhindi, 126; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 91.

⁵²⁰Afif, *Târîh-i Firuzşahi*, 88.

⁵²¹Berenî, 324; Nizâmeddin Ahmed, 244; Sirhindi, 127-128.

1.1.4.6. Firuz Şah'ın Ekonomi Politikası

Firuz Şah Tuğlukşahlar Devleti'nin başına geçtiğinde devletin ekonomisi çökmüş durumdaydı. Bundan dolayı ilk iş olarak devletin gelir idaresini yeniden organize etmişti. Devletin gelirlerinin artması için de bir dizi koruyucu reformlar yapmıştı.⁵²²

Firuz Şah ilk olarak Muhammed bin Tuğluk döneminde halka verilen borçların toplanmasına dair işlem yapmıştı. Muhammed bin Tuğluk Devletâbâd'dan döndükten sonra kuraklıktan dolayı Delhi halkına arazilerini ekip biçmeleri ve genel ihtiyaçlarını karşılamaları için hazineден iki kurûh tenge borç vermişti. Sultan borçluların isimlerini hazine defterine kaydettirmişti. Bu paralar hazineye ödenmemişti. Muahmmmed bin Tuğluk vefat edince Hâce-i Cihân Ahmed Ayaz ahaliden bu paraları toplatmıştı. Ancak Firuz Şah'ın tahta çıkmasından sonra Ahmed Ayaz Delhi'de konumunu güçlendirmek için bu paraları tekrardan ahaliye dağıtmıştı.⁵²³ Hazineден sorumlu Fakhr Şadi borç listesini sultana sunmuştu. Firuz Şah bu konuda Kivamülmülk'e danışmış, onun tavsiyelerini dikkate alarak ahalinin borçlarını silmişti.⁵²⁴

Sultan Firuz Şah askerlerin maaşlarının ödenmesi için *Kâide-i Nânâ-i Cedid* sistemini kurmuştu. Bu sisteme göre askerlerin maaşları peşin ödenmiyordu. Köy arazileri gelirlerine göre 10 bin, 5 bin ve 2 bin tengeden oluşan birimlere ayrılmıştı. Bu birimler askerlere rütbelerine göre dağıtılmıştı. Böylece orduda görevli askerlerin maaşlarının düzenli ödenmesi sağlanmıştı.⁵²⁵ Bu sistemle Halaç Sultanı Alâeddin döneminde eyaletlere bağlı köylerde oturanların sayısı (200-300) fazla olduğundan buralara görevli atanması usulünden vazgeçilmişti. Çünkü atanan görevliler burada ahaliyle birleşerek isyan girişiminde bulunabiliyorlardı. Ancak Firuz Şah bu uygulamayı yeniden yürürlüğe koymuştu.⁵²⁶ Afif'e göre Firuz Şah tarafından getirilen diğer bir uygulama da ordu komutanlarından birinin ölmesi durumunda haklarının

⁵²²Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 114.

⁵²³Afif, *Târih-i Firuzşahi*, 91-2; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 573-574.

⁵²⁴Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 574; Afif, *Târih-i Firuzşahi*, 92.

⁵²⁵Afif, *Târih-i Firuzşahi*, 94-8; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 579; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 115-116; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 396; Berenî, 342-344.

⁵²⁶Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 115; Afif, *Târih-i Firuzşahi*, 95; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 579.

oğluna devredilmesidir.Şay et oğlu yoksa damadına, damadı yoksa kölesine, kölesi yoksa akrabasına devredilecekti.⁵²⁷

Firuz Şah önceki sultanlar döneminde getirilen her ev için bir inek sınırlandırmasını kaldırmıştı. Böylece reâya birden fazla ineğe sahip olabilecekti.⁵²⁸ Sultan Firuz Şah arazi gelirlerinin düzene konulması için bu alanda tecrübeli Hacı Hüsameddin'i görevlendirmişti. Hüsameddin arazi gelirlerini hesaplayıp değerlendirmek için altı yıl ülkeyi gezmişti. Hüsameddin'in yerel verilerden ve hazinenin eski kayıtlarından derlediği bilgiye göre arazi gelirleri yaklaşık altı kror ve 85 lek tengeden oluşmaktaydı. Bu sistem sayesinde devletin geliri değişmeyerek sabit kalmış ve bu durum da devlet hazinesine katkı sağlamıştı.⁵²⁹ Firuz Şah ekonomi alanında birçok yenilik yaparak ahalinin üzerinde büyük yük teşkil eden yaklaşık 24 vergiyi kaldırmıştı.⁵³⁰

Firuz Şah'ın önlem aldığı diğer bir konu da tarımdı. Tarımsal üretimi artırmak için sulama kanalları açtırmıştı. Bu amaç doğrultusunda Firuz Şah'ın emriyle beş kanal açılmıştı. Bunlardan en önemlisi Hisar şehri için Yamuna'dan su taşıyan 150 mil uzunluğundaki kanaldı. İkincisi 96 mil uzunluğunda Serseî kalesinden geçerek Harni Kira'ya ulaşan Kakhar kanalı idi. Üçüncüsü Mandavi ve Sermûr tepelerinden başlayan ve Hisar ile birleşen kanaldı. Dördüncü ise Ghagara'dan başlayan ve yeni başkent olan Firuzâbâd'a ulaşan kanal idi. Beşinci de Yamuna'dan Firuzâbâd'a ulaşan kanaldı. Ayrıca Firuz Şah yolcuların faydalanması ve sulama alanında kullanılması için 150 kuyu açtırmıştı.⁵³¹

1.1.4.7. Firuz Şah'a Suikast Girişimi

Firuz Şah Delhi'de tahta oturduktan sonra Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın kızı Hüdavendzade ve eşi Hüsrev Melik, Sultan Muhammed bin Tuğluk'un köşkünde oturmaktaydı.⁵³² Firuz Şah geleneksel olarak cuma namazından sonra Hüdavendzade'nin köşküne giderek onu ziyaret etmekte ve ona büyük saygı

⁵²⁷ Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* (İng çev.)23; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 580-581.

⁵²⁸ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 397; Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* (İng çev.), 23.

⁵²⁹ Srivastava, 209; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 116-117.

⁵³⁰ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 122; Srivastava, 209.

⁵³¹ Srivastava, 211; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 118-119.

⁵³² Afif, *Târîh-i Firuzshahi*,100; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 25; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 581.

göstermekteydi. Firuz Şah ziyaret için köşke gittiğinde Hüdavenzade ile otururken oğlu Melik Dâver arkalarında eşi ise ayakta beklemekteydi. Firuz Şah Bengal seferine çıkmadan önce yine onu ziyarete gitmişti. Ancak Hüdavenzade ve eşi Hüsrev Melik sultanı öldürmek için bir suikast düzenlemişlerdi.⁵³³ Hüdavenzade'nin köşkünde iki oda zırhlı askerle doldurulmuştu. Bunlar ziyaret esnasında Hüdavenzade'den aldıkları işaretle sultanı katledeceklerdi. Melik Dâver ise süikastçılara katılmayıp annesinin arkasında oturmuştu. Firuz Şah saraya gelip Hüdavenzade ile görüştüğü zaman Dâver Melik sultana işaret vererek onun durumdan haberdar olmasını sağlamıştı. Bunun üzerine Firuz Şah oğlunun hasta olduğunu belirterek hızlıca saraydan uzaklaşmıştı. Hüdavenzade, Firuz'a kalması için ısrar etse de muvaffak olmamıştı. Suikastçiler sultanın saraydan ayrıldığından haberdar olmayınca bu girişim sonuçsuz kalmıştı.⁵³⁴

Bu olayın ardından Hüdavenzade devlet işlerinden uzaklaştırılmış, mallarına da el konulmuştu. Olayın sorumlusu kabul edilen Melik Hüsrev sürgüne gönderilmişti. Dâver Melik'in de her ayın ilk haftası sultanın huzuruna gelerek ona bağlılığını göstermesi kararlaştırılmıştı.⁵³⁵

1.1.4.8. Firuz Şah'ın Askeri Seferleri

1.1.4.8.1. Birinci Bengal Seferi (Lekhenevti)

Firuz Şah saltanatının ilk yıllarında bozulan devlet işlerini düzene koymakla meşgul olmuştu.⁵³⁶ Sultanın devlet işlerini düzene koyduktan sonra ilk askeri seferi Bengal'de Şemseddin unvanı alarak bağımsızlık hareketinde bulunan Hacı İsyas üzerine olmuştur.⁵³⁷ Firuz Şah 754 yılı Şevval (1353-Ekim) ayında 70 bin kişilik büyük bir

⁵³³ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 23; Afif, *Târih-i Firuzşahi*;101; Kadir, "Firoz Shah (Tughlaq) A Personality Study", 26; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 581.

⁵³⁴ Afif, *Târih-i Firuzşahi*, 101; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 23.

⁵³⁵ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 23; Afif, *Târih-i Firuzşahi*,101.

⁵³⁶ Berenî, 359.

⁵³⁷ Cönce, "Türkistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715; F.Köprülü, "Fîrûz-Şah Tugluk", 666; Konukçu, "Hindistanda Kurulan Türk Devletleri", 357; Prasad, *History of Mediaeval India*, 298.

orduyla Delhi'den harekete geçmişti.⁵³⁸ Sultan sefere çıkarken yerine vekâleten Hâce-i Cihân'ı Delhi'de bırakmıştı.⁵³⁹

Sultan ordusuyla Gürekhepûr ve Keherûse bölgesine ulaşmıştı. Bu bölgelerin râyları oldukça güçlü bir konumdaydı. Bazı sebeplerden ötürü birkaç yıldır da ödemekle yükümlü oldukları yıllık vergileri ödememekteydiler. Gürekhepûr râyi Udeya Singh sultanın huzuruna gelerek ona bağlılığını bildirmişti. Rây yıllık vergi olarak 20 lek tenge ve iki de fil vermişti. Buna karşılık Firuz Şah Udeya Singh'e cetr ve değerli eşyalar hediye etmişti. Gürekhepûr râyından sonra Keherûse'nin yöneticisi Rây Kapur da sultana bağlılığını bildirmişti. Rây Kapur sultanın huzuruna gelerek gelecek birkaç yılın vergisini peşin ödemişti. Sultan da Rây Kapur'a hil'at vererek onu onurlandırmıştı.⁵⁴⁰ Firuz Şah burada kaldığı sürede bölgenin gelirlerinin toplanması için gerekli görevlilerin atamasını yapmıştı. Ayrıca bu iki rây askerleriyle sultanın ordusuna Lekhenevti ve Pandevah'ya kadar eşlik etmişlerdi.⁵⁴¹ Hacı İlyas ise sultanın büyük bir orduyla üzerine doğru geldiğini haber alınca Tirhut'tan kaçarak Pandevah'ya gelmişti. Pandevah yakınlarında korunaklı İkdâle Kalesi vardı. Kalenin bir tarafı suyla diğer tarafı da ormanla kaplıydı. Hacı İlyas maiyetiyle bu kaleye sığınmıştı.⁵⁴²

Afif'e göre Firuz Şah büyük bir kuvvetle Bengal'e ulaşmış ve oradan da Kosi Nehri kenarına varmıştı. Bu esnada Hacı İlyas maiyetiyle nehrin diğer yakasında idi. Bu noktadan nehrin karşısına geçmek oldukça güçtü. Firuz Şah 100 Kurûh (200 mil) ilerleyerek nehrin sığ noktasından ordusunu karşıya geçirmişti. Hacı İlyas, Tuğlukşahlar kuvvetlerinin karşıya geçtiğini haber alınca beraberindekilerle İkdâle Kalesi'ne çekilmişti.⁵⁴³

Sirhindi'ye göre de Firuz Şah 27 Rebûlevvel 755 (21 Nisan 1354) tarihinde İkdâle'ye ulaşmış ve burada büyük bir savaş meydana gelmişti. Bengal ordusu yenilmiş ve ordu komutanı ile diğer birçok kişi öldürülmüştü. Firuz Şah ayın 29. günü oradan ayrılarak Ganj Nehri kenarında kamp kurmuştu. Hacı İlyas ise kaçarak İkdâle Kalesi'ne

⁵³⁸Afif, *Târih-i Firuzşahi*,109; Sirhindi, 128; Nizâmeddin Ahmed, 244; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 28; Berenî, 359-360; Srivastava, 115; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 583.

⁵³⁹Sirhindi, 128; Nizâmeddin Ahmed, 244; Afif, *Târih-i Firuzşahi*,109; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 583.

⁵⁴⁰Nizâmeddin Ahmed, 244; Sirhindi, 128; Berenî, 360; Biamed Hani, 5; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 30; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 583.

⁵⁴¹Berenî, 361; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 31.

⁵⁴²Berenî, 361.

⁵⁴³Afif, *Târih-i Firuzşahi*,110-3; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 31.

sığınmıştı. Ancak Hacı İlyas 5 Rebûlâhîr (29 Nisan) günü kaleden çıkarak sultanın ordusuyla savaşa tutuşmuştu. Hacı İlyas, Firuz Şah ile girdiği savaşı kaybederek tekrardan İkdâle Kalesi'ne sığınmıştı. Bu esnada 44 fil, cetr, birçok savaş techizatı ile çok sayıda hizmetçi de Firuz Şah'ın eline geçmişti. Ayrıca Hacı İlyas'ın birçok yaya askeri de savaş sırasında öldürülmüştü.⁵⁴⁴

Berenî'ye göre de Hacı İlyas İkdâle Kalesi'ne sığınarak korku içerisinde orada saklanmıştı. Aslında tecrübesine dayarak kendi sonunun geldiğini ve bu kalede son günlerini geçirdiğinin farkındaydı. Sultanın ordusu Gürekhepûr'dan Cagat'a oradan da Tirhut'a gelmişti. Sultan Tirhut'a gelince bu bölgenin râyi Rana ve Zemindarı sultanın huzuruna gelerek bağlılıklarını bildirmişti. Firuz Şah bu yöneticilere hil'at vererek onları onurlandırmıştı. Sonra ordusuyla Pandevah bölgesine gelmişti. Ancak Hacı İlyas'ın ordusu ve Pandevah yerlileri burayı çoktan boşaltarak İkdâle'ye çekilmişlerdi. Çünkü sultan bölgeye ulaştığında muson yağmurları başlamıştı. Pandevah bölgesi genel olarak alçak alanlardan oluşmakta ve arazisi suyla kaplanmaktaydı. Ayrıca sivrisineklerin yavrulama zamanı da gelmişti. Bütün bu nedenlerden ötürü sultanın burada çok fazla kalamayarak geri döneceğini biliyorlardı. Firuz Şah Pandevah bölgesine varınca Hacı İlyas'ın bölgeye herhangi bir zarar vermediğini görmüştü. Hacı ne tarlalara zarar vermiş ne de hasatı yakmıştı. Sultanın ordusu da bölge ahalisine hiçbir zarar vermemişti. Firuz Şah ordusuyla ilerleyerek İkdâle Kalesi'nin karşısında Kosi Nehri yakınındaki ovada karargâhını kurmuştu. Nehri karşıya geçmek için gemi ve köprü yapılması gündeme gelmişti. Ancak Firuz Şah savaş sırasında birçok mahsum insanın öleceğinden bu düşünceye sıcak bakmamıştı.⁵⁴⁵

Firuz Şah İkdâle bölgesine vardığında bir yandan sahte ricat planını uygulayıp öte yandan bazı askerleri dilenci kılığında kaleye sokmak arzusundaydı. Bu plan dahilinde Sultan'ın ordusu karşı tarafı ikna etmek için geri çekilmeye başlamıştı. Geride bırakılan askerler Hacı İlyas'a Firuz Şah'ın beraberindekilerle Delhi istikametinde geri çekildiğini bildirmişti. İlyas 10 bin süvari, 200 bin civarında piyade ve 50 filden oluşan ordusunu Tuğlukşahları arkadan kuşatmak için harekete geçirmişti. Firuz Şah ve ordusu İlyas'ın kuvvetlerini beklemekteydi. Sultan ordusunu üç bölüme ayırmıştı. Sağ kanatta Melik Dilan, sol kanatta Melik Hüsam Neva ve orta kanatta da Tatar Han

⁵⁴⁴Sirhindi, 128-129; Nizâmeddin Ahmed, 245.

⁵⁴⁵Berenî, 361-362.

bulunmaktaydı. Her bir kanat yaklaşık 30 bin süvariden oluşmaktaydı. Hacı İlyas'ın kuvvetleri Firuz Şah'ın sol kanadına saldırmasıyla savaş başlamış ve sultanın ordusunun galip gelmesiyle de Hacı İlyas savaş alanından kaçmıştı.⁵⁴⁶

Tuğlukşahlar ordusu tekrardan İkdâle'ye sığınan Hacı İlyas'ı muhasara altına almıştı. Bu esnada Hacı İlyas Müslüman kadınları kale üzerine çıkartarak aman dilemişti. Bundan etkilenen Firuz Şah daha fazla Müslüman ve masum kanı dökülmesin diye muhasarayı kaldırmıştı.⁵⁴⁷ Tatar Han sultana baskı yaparak kalenin fethedilmesinde ısrar etmişse de Firuz Şah etrafı bataklık bir kalenin alınmasının hiçbir şeye yaramayacağını belirtmişti.⁵⁴⁸

Firuz Şah, Hacı İlyas'ın gücünü kırdıktan sonra Delhi'ye dönüş için harekete geçmişti. Firuz Şah İkdâle'yi fethetmeden geri dönmesinden dolayı kaleye Azâdpûr adı verilmişti.⁵⁴⁹ Firuz Şah Pandevah bölgesine gelmiş ve burada adına hutbe okutmuştu.⁵⁵⁰ Daha sonra Kara ve Mânikipûr bölgesine gelinmişti. Sultan devlet işlerini düzene koyarak buradan Kol bölgesine geçmişti. Firuz Şah ordusuyla Kabulpûr Geçidi'nden karşıya geçmişti.⁵⁵¹ Sultan ordusuyla birlikte 12 Şâban 755 (23 Ağustos 1354) tarihinde Delhi'ye dönmüştü.⁵⁵² Ancak dönemin tarihçisi Berenî'nin verdiği bilgiye göre Firuz Şah 12 Şâban 757 (23 Ağustos 1355) tarihinde Delhi'ye dönmüştü.⁵⁵³ Nizâmeddin Ahmed ise bu hadiseye dair tarih vermezken sadece Şâban ayının 12'sinde (23 Ağustos) Firuz Şah'ın Delhi'ye döndüğünü kaydetmektedir.⁵⁵⁴ Sirhindi ise 5 Rebûlâhir günü (29 Nisan) Hacı İlyas'ın İkdâle'den çıkarak sultanın ordusuyla savaşa tutuştuğunu

⁵⁴⁶Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 31-32; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 584; Prasad, *History of Mediaeval India*, 301-302; Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 114-7.

⁵⁴⁷Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 584; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 32; Prasad, *History of Mediaeval India*, 302; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 400.

⁵⁴⁸Prasad, *History of Mediaeval India*, 302; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 32; Konukçu, "Hindistanda Kurulan Türk Devletleri (1206-1414)"; F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tugluk", 667.

⁵⁴⁹Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 117-9; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 33; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 584; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 400; Kadir, "Firoz Shah (Tughlaq) A Personality Study", 27.

⁵⁵⁰Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 400; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 33; Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 122.

⁵⁵¹Berenî, 365; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 33.

⁵⁵²Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 33; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 400; F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tugluk", 667; Srivastava, 215.

⁵⁵³Berenî, 365.

⁵⁵⁴Nizâmeddin Ahmed, 245.

kaydetmektedir.⁵⁵⁵ Firuz Şah dönemi olayları hakkında önemli bilgiler veren Afif ise sultanın birinci Bengal seferinin 11 ay sürdüğünü kaydetmektedir.⁵⁵⁶

Firuz Şah Pandevah'ta iken fetihnaneyi Delhi'de bulunan vezire göndermişti. Vezir Sultan'ın yaklaştığını haber alınca bütün hazırlıkları tamamlamış ve yaklaşık 21 gün sürecek kutlamaları başlatmıştı. Bu kutlamalarda Sultan'ın Bengal seferinde ele geçirdiği filler de süslenerek Delhi sokaklarında gezdirilmişti.⁵⁵⁷

1.1.4.8.2. Firuz Şah'ın Birinci Bengal Seferi Sonrası Delhi'deki Faaliyetleri

Sultan Firuz Şah Birinci Bengal seferinden sonra Delhi'ye dönünce sakin birkaç yıl geçirmişti. Delhi'ye dönüşünün ikinci yılında Hisar-ı Firuze şehrini inşa ettirmişti.⁵⁵⁸ Firuz Şah yaklaşık iki buçuk yıl Hisâr-i Firuze'yi geliştirmek ve güçlendirmek için çalışmıştı. Bu süre zarfında da Delhi'yi kısa süreliğine ziyaret etmişti.⁵⁵⁹

Firuz Şah'ın ikinci faaliyeti ise istikamet-i emlak işine girişmesidir. Sultan inşa ettirdiği Fethâbâd ve Hisar-ı Firuze şehirlerinin mâmurlaşması için birçok su kanalı açtırmıştı. Bu bölgedeki köylüler ve çiftçiler su kanallarından rahatlıkla faydalanmaktaydı. Sultan bu kanalların yapım ve onarım masraflarını karşılamak için bu insanlardan “*Hakkı Şarb*” adı altında vergi alınmasını uygun görmüştü.⁵⁶⁰

Sultanın diğer bir faaliyeti de Cün Nehri kenarında Firuzâbâd adında bir şehir kurdurmasıydı.⁵⁶¹ Firuz Şah'ın şehri kurmasının ardından bütün devlet görevlileri burada evler inşa ederek şehrin gelişmesine katkı sağlamıştı. Firuzâbâd, Delhi'ye yaklaşık 5 kurûh uzaklıktaydı. Firuzâbâd şehri Andebhat kasabası, Şeyh Melikyâr Parân Sarayı, Şeyh Ebu Bekir Tusi Sarayı, Kâvîn Köyü, Ketihvara, Lahrâvat, Andehâveli, Melike Sarayı, Sultan Raziye'nin Türbesini bulduğu alan, Behâri, Mahrule ve Sultanpûr'dan oluşmaktaydı. Ayrıca Andebhat kasabasından Köşk-ü

⁵⁵⁵Sirhindi, 129.

⁵⁵⁶Afif, *Târih-i Firuzşahi* 124.

⁵⁵⁷Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 33; Berenî, 365-366; Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* (İng çev.)33; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 400.

⁵⁵⁸Afif, *Târih-i Firuzşahi* 124-9.

⁵⁵⁹Saksena, “Firuz Shah Tughluq”, 587.

⁵⁶⁰Afif, *Târih-i Firuzşahi* 129-30.

⁵⁶¹Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 400; Nizâmeddin Ahmed, 245; Sirhindi, 129.

Şikâr'a kadar yeni binalar inşa edilmişti.⁵⁶² Sultan Firuz Şah 756 (1355) yılında Dibâlpûr'a giderek ava çıkmıştı.⁵⁶³ Bu sultanın önderlik ettiği ilk av merasimiydi.⁵⁶⁴

Firuz Şah Delhi'de iken diğer bir önemli gelişme de halifenin sultana hediyeler göndererek onun hükümdarlığını tanınmasıdır. Zilhicce 756 (Aralık 1355) tarihinde Mısır'da bulunan Halife El-Hâkim Bi Emrillah Ebu Feth Ebu Bekir ibn Ebi'ul Rabi' Süleyman, Firuz Şah'a hil'at ve mektup göndermişti.⁵⁶⁵ Böylece halife Firuz Şah'ın Hindistan ve Sind bölgesinin sultanlığını onaylamıştı.⁵⁶⁶ Halife, sultana "Seyyid'üs Selâtîn" unvanı vermişti.⁵⁶⁷

Birinci Bengal seferinden sonra Hacı İlyas ile dostane ilişkiler geliştirilmişti. Öyle ki elçiler ve hediyeler gelip gitmişti. Hacı İlyas ilk defa 756 (1355) yılında Delhi'ye değerli hediyelerle elçi göndermişti.⁵⁶⁸ Firuz Şah da buna birçok Arap ve Türk atından oluşan hediyelerle karşılık vermişti. Ancak elçi Melik Seyfeddin yolda Hacı İlyas'ın öldüğü haberini almış, hediyeleri de beraberindeki askerlere dağıtmıştı.⁵⁶⁹

1.1.4.8.3. Moğolların Yağma Girişimleri

Sultan Firuz Şah döneminde Moğol kuvvetlerinin iki kez Tuğluk Hanedanlığı sınırlarını aşarak yağma girişiminde bulunmuşlardır. Firuz Şah döneminde Moğol kuvvetlerinin ilk yağma girişi sultanın Zilhicce 759 (Kasım 1358) tarihinde av için Sonârgano'ya hareket ettiğinde olmuştur. Bu amaçla Moğol kuvvetleri Dibâlpûr sınırına gelmişlerdi.⁵⁷⁰ Bu durumu haber alan sultan, Melik Kabûl komutasındaki orduyu onların üzerlerine göndermişti. Fakat Moğol kuvvetleri çoktan kendi ülkelerine doğru dönmeye başlamıştı.⁵⁷¹ Berenî'nin verdiği bilgiye göre Tuğlukşahlar ordusu yağmacı Moğol kuvvetlerinin bir kısmını katletmiş ve bir kısmını da esir almıştı. Esir alınan

⁵⁶² Afif, *Târih-i Firuzşahi* 134-5; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 588-589.

⁵⁶³ Nizâmeddin Ahmed, 245.

⁵⁶⁴ Berenî, 367.

⁵⁶⁵ Sirhindi, 131; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 589; Majumdar, "Fîrûz Shah Tughluq", 91.

⁵⁶⁶ Nizâmeddin Ahmed, 245; Majumdar, "Fîrûz Shah Tughluq", 91.

⁵⁶⁷ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 400.

⁵⁶⁸ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 33; Sirhindi, 131; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 400.

⁵⁶⁹ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 33-34; Majumdar, "Fîrûz Shah Tughluq", 91.

⁵⁷⁰ Nizâmeddin Ahmed, 246; Sirhindi, 132; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 590; Firişte, 261.

⁵⁷¹ Sirhindi, 132; Nizâmeddin Ahmed, 246; Bedâünî, 328; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 590.

askerlerin boyunlarına vurulan boyunlukla develer üzerine oturtularak Delhi'ye getirilmiş ve orada sergilenmişti.⁵⁷²

Moğollar ikinci yağma girişimini Gücerât'a yapmıştır. Bölgeye ulaştıklarında ordu su sıkıntısı çekmiş hatta bazı askerler susuzluktan ölmüştür. Geri kalan Moğol kuvvetleri de Gücerât bölgesi mukaddemlerinin gece baskını sonucu perişan edilmişti. Böylece Firuz Şah döneminde Moğolların yaptıkları ikinci yağma girişimi de sonuçsuz kalmıştı.⁵⁷³

1.1.4.8.4. İkinci Bengal Seferi

Birinci Bengal seferinden sonra Hacı İlyas ile birkaç yıl süren dostane ilişkiler geçirilmişti. Ancak Afif'e göre Birinci Bengal seferinden sonra Hacı İlyas Sonârgano'ya giderek Fahreddin ve adamlarını öldürmüş ve bölgeyi egemenliği altına almıştı. Bu sırada Fahreddin'in damadı Zafer Han da vergi memurlarını denetlemekteydi. Zafer Han kayınpederi Fahreddin'in ölüm haberini alınca Sonârgano bölgesinden kaçarak Thatta'ya oradan da Delhi'ye gelmişti. Zafer Han Delhi'ye varınca Hacı İlyas'ın yaptıklarından şikayetçi olmak için Hisâr-ı Firuze'de sultanın huzuruna çıkmıştı. Kayınpederinin intikamını almak için sultandan yardım talep etmişti. Sultanın huzuruna çıkınca beraberinde getirdiği fili ona hediye etmişti. Firuz Şah da Zafer Han ve adamlarına dört lek tenge vermişti. Ayrıca hil'at vererek onları onurlandırmıştı. Dîvân-ı Vezâret'in onayladığı bin atlı asker ile sayısız piyâde de onlara verilmişti.⁵⁷⁴

Firuz Şah Delhi'nin yönetimini Hâce-i Cihân'a bırakarak 760 (1359) yılında İkinci Bengal seferi için yola çıkmıştı.⁵⁷⁵ Sultanın ordusu 80 bin süvari ile sayısız piyâdeden ve 470 savaş filinden oluşmaktaydı. Bunlara ilave çok sayıda *Keştihay-ı Bend-i Kuşa* (gemi) bulunmaktaydı.⁵⁷⁶ Firuz Şah Bengal'e doğru hareket ettiği sırada

⁵⁷²Berenî, 368-369.

⁵⁷³Berenî, 369.

⁵⁷⁴Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 137-44; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 34; Prasad, *History of Mediaeval India*, 302; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 589.

⁵⁷⁵Nizâmeddin Ahmed, 246; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 34; Sirhindi, 132; Bedâûnî, 328; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 590.

⁵⁷⁶Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 144; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 34; F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tugluk", 667; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 590; Prasad, *History of Mediaeval India*, 302.

Gazne'den Multan'a kadar uzanan bölgenin yöneticisi olan Tatar Han da sultana katılmıştı. Firuz, Tatar Han'ı Hisâr-ı Firuze'ye yönetici olarak göndermişti.⁵⁷⁷

Tuğlukşahlar ordusu Kanuç yoluyla Udh'e oradan da Cûnpûr'a ulaşmıştı. Firuz Şah orada yaklaşık altı ay kalmıştı. Firuz Şah bu şehrin adını Muhammed bin Tuğluk'un şehzadelik döneminde kullandığı Cuna adından esinlenerek Cunânûpûr diye değiştirmişti.⁵⁷⁸ Sultan daha sonra buradan hareketle Bengal'e (Lekhenevti) geçmişti. Bengal yönetimine Hacı İlyas'ın ölümüyle oğlu İskender Şah geçmişti. İskender Şah, Firuz Şah'ın Bengal'a geldiğini duyunca korkuya kapılmış ve babası gibi kaçarak İkdâle'ye sığınmıştı.⁵⁷⁹

Firuz Şah 16 Cemâziyelevvel 761 (4 Nisan 1360) tarihinde İkdâle'yi kuşatmıştı. İskender Şah birkaç gün sonra meseleyi anlaşma yoluyla çözmek için sultana yıllık vergisiyle birlikte değerli hediyeler ve 37⁵⁸⁰ fil göndermişti. Ayrıca Sonârgano'nun yönetimini de Zafer Han'a bıraktığını bildirmişti. Firuz Şah 20 Cemâziyelevvel (8 Nisan) günü kuşatmayı kaldırarak Pandevah'a geçmişti.⁵⁸¹ Ancak Zafer Han Sonârgano'ya gitmeyerek Delhi'ye dönmek istemiş ve orada yaşamayı tercih etmişti.⁵⁸² Sultan yağmur sezonu başlamak üzere iken Cûnpûr'a gelmiş ve sezonu burada geçirmişti.⁵⁸³ Firuz Şah Zilhicce 761 (Ekim-Kasım 1360) tarihinde buradan hareket ederek Bihar yoluyla Câcnegar'a ulaşmıştı.⁵⁸⁴ Afif'e göre Câcnegar oldukça verimli bir alana sahip ve zengin bir bölgeden meydana gelmekteydi.⁵⁸⁵

⁵⁷⁷Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 34; Nizâmeddin Ahmed, 246; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 145; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 590.

⁵⁷⁸Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 148; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 34; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 590. Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 401.

⁵⁷⁹Prasad, *History of Mediaeval India*, 303; Nizâmeddin Ahmed, 247; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 401; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 34-35; Firişte, 261; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 149; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 590; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 92; Srivastava, 215; Sirhindi, 134; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 333.

⁵⁸⁰İskender Şah'ın gönderdiği fillerin sayı kaynaklarda farklılık arz etmektedir. Sirhindi bu sayıyı 37 olarak verirken Afif'i ise 40 olarak vermektedir. Yine *Târîh-i Mübârekşahî*'yi İngilizceye tercüme eden K.K. Basu'nunda bu sayıyla ilgili düştüğü dipnotta Firişte'nin 48, Badaoni'nin, 37 olarak verdiğini belirtmektedir. Ayrıca Huasin'de Tughluq Dynasty adlı çalışmasında bu sayıyı 40 olarak vermektedir. Detaylı bilgi için Sirhindi, 134; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 401; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 152.

⁵⁸¹Sirhindi, 134; Nizâmeddin Ahmed, 247; Bedâünî, 328-9; Prasad, *History of Mediaeval India*, 303.

⁵⁸²F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tughluk", 667; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 36.

⁵⁸³Nizâmeddin Ahmed, 247; Sirhindi, 134; Prasad, *History of Mediaeval India*, 303.

⁵⁸⁴Sirhindi, 134-135; Nizâmeddin Ahmed, 247; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 401; Prasad, *History of Mediaeval India*, 303.

⁵⁸⁵Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 163; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 401; Prasad, *History of Mediaeval India*, 303.

1.1.4.8.5. C cne gar Seferi

C cne gar Krallığı Hindistan'ın doğu sahili boyunca uzanmakta ve nüfusunun  o unlu unu Hintli yerliler oluşturmaktaydı. Özellikle de nüfusunun büyük bir kısmını orman alanlarda yaşayan vahşi kabileler oluşturmaktadır. Süt ile balın bol olduğu bu bölgede geli mi  büyük şehirler ve tapınaklar bulunmaktaydı.⁵⁸⁶ Firuz  ah  evval 761 (Ekim 1360) tarihinde C cne gar  zerine sefere çıkmıştı.⁵⁸⁷ İkinci Bengal Seferi'nden sonra Receb/Ramazan 761 (Temmuz-Eylül 1360) tarihinde Cûnpûr'da kalmıştı. Buradan hareketle Zilhicce (Aralık) ayında da Bihar'a gelmi tı. Bihar'dan da Pachet'e ge mi tı. Burası k c k tepeler ile vadilerin bulunduğu ve çeşitli meyvelerin yeti ti i zengin bir bölge idi.⁵⁸⁸

Firuz  ah Bihar'dan sonra dağlık alanlara doğru ilerleyerek Sikar'a saldırmı tı. Sikar yöneticisi r y ve ona bağlı 36 yönetici mukavemet göstermeden kaleye sığınmı lardı. Ele geçirilen birçok insan kılıçtan ge irilm  ve bu insanların e leriyle çocukları da hapse atılmıştı.⁵⁸⁹ Sultanın ordusu ilerlemeye devam ederek Tinanagar'a gelmi tı. Delhi ordusu burayı da ele geçirerek büyük bir ganimet elde etmi tı. Sultan, Tinanagar'dan hareketle Brahmanların yoğun yaşadığı zengin Kinanagar'a gelmi tı. Ordu burayı ya maladıktan sonra yönünü Ban ras 'ye  evirmi tı.⁵⁹⁰

Firuz  ah Mahanadi'yi geçerek Ban ras 'ye gelmi tı. Burada güçlü C cne gar R y  Adaya oturmakta idi.⁵⁹¹ Adaya, Sultan ve ordusunun geldiğini haber alınca kayıklara binerek nehre a ılm  ve sultana karşı mukavemet g stermemi tı. Böylece Firuz  ah hiçbir engel ile kar ıla madan burasını ele ge irmi tı. Ahalinin bir kısmı hapse atılm  bir kısmı da tepelere ka mı tı. Onların atları ve inekleri askerler tarafından ya malanmı tı.⁵⁹² C cne gar r yi bir süre sonra 33 f l ve değerli hediyelerle birlikte

⁵⁸⁶Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 40-41.

⁵⁸⁷N.B. Ray, "Cacnegar Expedition of Sultan F r z Shâh- English Translation and Text of an Extract From S rat-i-F r z Sh hi", *Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal*, vol. VIII, Calcutta 1942, s.58.

⁵⁸⁸Ray, "Cacnegar Expedition of Sultan F r z Shâh- English Translation and Text of an Extract From S rat-i-F r z Sh hi", 58; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 592.

⁵⁸⁹Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 41; Ray, "Cacnegar Expedition of Sultan F r z Shâh- English Translation and Text of an Extract From S rat-i-F r z Sh hi", 58; Bihamed Hani, 8.

⁵⁹⁰Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 41; Ray, "Cacnegar Expedition of Sultan F r z Shâh- English Translation and Text of an Extract From S rat-i-F r z Sh hi", 58; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 592; Firi te, 261-262.

⁵⁹¹S rhindi, 135-136; Nizâmeddin Ahmed, 247.

⁵⁹²Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* ( ng  ev.)50; Prasad, *History of Mediaeval India*, 303; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 592.

sultana temsilci gönderek aman dilemişti.⁵⁹³ Adaya bağlılığını bildirdikten sonra Firuz Şah oradan ayrılarak Puri'ye geçmişti. Sultan maiyetiyle ilerleyerek Receb 762 (Mayıs-Haziran 1361) tarihinde Delhi'ye dönmüştü.⁵⁹⁴

1.1.4.8.6. Nagarkot Seferi

Firuz Şah İkinci Bengal Seferi'nden sonra orduyu hazırlayarak Nagarkot üzerine yürümüştü.⁵⁹⁵ Nagarkot Kalesi 1337 yılında Muhammed bin Tuğluk döneminde ele geçirilen önemli merkezlerden biriydi. Sultan buranın yönetimine Hindu bir prens atamıştı. Nagarkot yöneticisi, Muhammed bin Tuğluk'tan sonra bağımsız hareket etmişti.⁵⁹⁶

Nagarkot, Kangra bölgesinde bulunan Ortaçağ'ın en güçlü kalelerinden biriydi.⁵⁹⁷ Firuz Şah Nagarkot yöneticisini itaat altına almak için buraya 762 (1361) yılında sefer düzenlemişti. Firuz Şah Nagarkot'a ulaşınca rây kaçarak kaleye sığınmıştı. Sultanın ordusu tarafından muhasara altına alınan Nagarkot Kalesi'ne mancınıklarla saldırılmıştı. Bu kuşatma yaklaşık 6 ay sürmüştü.⁵⁹⁸ Nagarkot kuşatması râyin aman dilemesiyle son bulmuştu.⁵⁹⁹ Oluşan sulh ortamında karşılıklı hediyeleşmeler olmuştu. Firuz Şah buranın adını değiştirerek Muhammedâbâd yapmıştı. Firuz Şah Hindulların ünlü tapınağı Cevâlâmekhi'yi ziyaret ederek buradaki putları ortadan kaldırmıştı. Sultanın emriyle tapınak kütüphanesindeki Sanskritçe 1300 kitabın bir kısmını İzzeddin Halid Hani tarafından Farsça'ya çevrilmişti.⁶⁰⁰

⁵⁹³Nizâmeddin Ahmed, 247; Sirhindi, 136; Prasad, *History of Mediaeval India*, 304.

⁵⁹⁴Sirhindi, 136; Nizâmeddin Ahmed, 247; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 593; Pakistan History Board, 156; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 42.

⁵⁹⁵Afif, *Târih-i Firuzshâhî* 185; Sirhindi, 137; Nizâmeddin Ahmed, 248; Sirhindi, 216; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 334.

⁵⁹⁶F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tugluk", 667; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 43; Prasad, *History of Mediaeval India*, 305.

⁵⁹⁷Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 594; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 43; Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* (İng çev.)55.

⁵⁹⁸Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 43; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 594; Prasad, *History of Mediaeval India*, 305; Afif, *Târih-i Firuzshâhî* 188.

⁵⁹⁹F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tugluk", 667; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 43; Cöhce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715; Sirhindi, 216.

⁶⁰⁰Nizâmeddin Ahmed, 249; Firişte, 263; Bedâûnî, 331-2; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 43; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 403.

1.1.4.8.7. Thatta Seferi

Firuz Şah Nagarkot seferinden sonra yönünü Thatta'ya çevirmişti.⁶⁰¹ Sind Nehri Thatta'yı ikiye ayırmıştı. Birinci kısım Delhi tarafını, ikinci kısım nehrin karşı yakasını oluşturmaktaydı. Thatta'ın her iki kesimi de oldukça mamurlaşmıştı. Yönetiminde de Rây Unar'ın biraderi Cem ile Unar'ın oğlu Sadreddin Babinya bulunmaktaydı.⁶⁰² Firuz Şah'ın ordusu 90 bin süvari ve 480 filden oluşmaktaydı.⁶⁰³ Firuz Şah Vezir Hân-ı Cihân'ı Delhi'de bırakarak ordusunun hazırlıklarını tamamladıktan sonra Safer 767 (Ekim 1365) tarihinde Thatta'ya doğru yola çıkmıştı. Sultan Thatta'ya doğru ilerlerken yol üzerinde Acudhan'da bulunan Şeyh Feridaddin'in kabrini ziyaret etmişti.⁶⁰⁴ Sonrasında Bhakkar ve Sivistân'a ulaşmıştı. Sultan burada bulunan bütün gemilerin toplanması için emir vermişti. Bunun üzerine 5 bin civarında gemi toplanmış ve toplanan gemiler de binli gruplara ayrılmıştı. Sultan gruplara ayırdığı gemileri emirlerin komutasına vererek Sind Nehri'ni karşıya geçmiş ve bir müddet sonra da Thatta'ya ulaşmıştı.⁶⁰⁵

Sultanın ordusuna karşı Cem ile Babinya'nın ordusu 20 bin süvari ve 400 bin piyâdeden oluşmaktaydı. Firuz Şah Thatta'ya varınca ordusunda özellikle de atlarda salgın hastalık ortaya çıkmış ve ordunun beslenmesi için gerekli tahıl da ciddi oranda azalmıştı. Bundan dolayı tahılın fiyatı üç dört kat artmıştı.⁶⁰⁶ Firuz Şah Thatta'ya varınca ordusunu üç bölüme ayırarak Babinya üzerine sevk etmişti. Babinya güçleri bir müddet Tuğlukşahlar ordusuna karşı koysa da daha fazla tutunamayarak kaleye çekilmişti.⁶⁰⁷ Bu arada sultanın ordusu da iyice zayıflamıştı. Önceki sultanların hatasına düşmek istemeyen Firuz Şah ordusunu Gücerât'a çekip ve orada hazırlıkları tamamladıktan sonra Thatta'ya saldırıyı planlamıştı.⁶⁰⁸ Bu düşünce ile meşveret

⁶⁰¹Sirhindi, 137; Nizâmeddin Ahmed, 249; Biamed Hani, 9.

⁶⁰²Afif, *Târih-i Firuzşahi* 199; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 595; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 404.

⁶⁰³Afif, *Târih-i Firuzşahi* 197-8; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 404; F. Köprülü, "Firûz-Şah Tugluk", 667; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 334; Cönce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 715; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 595; Srivastava, 216; Prasad, *History of Mediaeval India*, 306.

⁶⁰⁴Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 404; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 37; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 595; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 334; Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* (İng çev.)59.

⁶⁰⁵Afif, *Târih-i Firuzşahi* 198-9; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 404; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 37; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 595-596.

⁶⁰⁶Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 37; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 404; Afif, *Târih-i Firuzşahi* 201; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 596; Prasad, *History of Mediaeval India*, 306.

⁶⁰⁷Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 37.

⁶⁰⁸Sirhindi, 138; Nizâmeddin Ahmed, 249; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 404; Afif, *Târih-i Firuzşahi* 203; Prasad, *History of Mediaeval India*, 307; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 596.

meclisini toplayan sultan, mecliste düşüncelerini paylaşarak ordunun genel durumunu değerlendirmişti. Gücerât bölgesine çekilme kararı alan sultan, Tuğlukşahlar ordusu henüz 20 mil kadar savaş bölgesinden uzaklaşmışken Thatta ordusunun saldırısına uğramıştı.⁶⁰⁹ Zafer Han Thatta asilerinin bu saldırısını geri püskürtmüş ve başını kestiği birçok asinin kellesini de sultana göndermişti.⁶¹⁰ Sultanın ordusu Gücerât'a doğru ilerlerken tahıl kıtlığı, hastalık ve susuzluk gibi birçok olumsuzlukla karşılaşmıştı. Hindu kılavuzların yanlış yönlendirmeleriyle yolunu kaybeden ordu Kuncîran'a varmıştı. Tatlı su kaynaklarından yoksun olan bu kurak bölgede ordudan birçok asker ölmüş ve hayvanların birçoğu da telef olmuştu. Yaklaşık 6 ay ordudan haber alınamamış ve halk arasında huzursuzluk baş göstermişti.⁶¹¹ Firuz Şah bütün bu zorluklara rağmen Gücerât'a ulaşmayı başarmıştı.⁶¹²

Firuz Şah Gücerât'a varınca oranın yöneticisi Nizam-ül-Mülk'ü Thatta seferi esnasında orduya yardım göndermediği gerekçesiyle görevinden azletmişti. Sultan Gücerât'ta kaldığı süre zarfında ordunun ihtiyaçlarını gidererek güçlenmesini sağlamıştı. Ayrıca hazine görevlilerine de emir vererek hazineden herkesin ihtiyacı doğrultusunda 500, 700 ve 1.000 tengeye kadar borç para verilmesini buyurmuştu. Diğer yandan da Han-ı Cihân'a da haber göndererek Delhi'de ikinci Thatta seferi için hazırlık yapmasını buyurmuştu.⁶¹³

Firuz Şah ordusunu güçlendirdikten sonra Thatta üzerine ikinci kez sefere çıkmaya hazırlanmıştı. Sultan sefere çıkacağı günlerde yeni problemlerle karşılaşmıştı. Ordu içerisinde birçok asker sefere iştirak etmek istememişti. Sultanda bu durum karşısında askerin firar etmemesi için nöbetçiler koydurmuş ve asker kaçaklarının

⁶⁰⁹Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 37.

⁶¹⁰Afif, *Târih-i Firuzşahi* 207; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 37; Hüseyin, *Tughluq dynasty*, 404; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 596.

⁶¹¹Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* (İng çev.)62-63; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 38; Prasad, *History of Mediaeval India*, 307; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 404; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 596; F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tugluk", 667.

⁶¹²Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 38; Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* (İng çev.)63-64; Prasad, *History of Mediaeval India*, 307; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 596; Yasin Karakuş, "XIII. ve XIV. Yüzyılda Hindistan'da Türk Hâkimiyeti", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne 2015, s.129-130.

⁶¹³Afif, *Târih-i Firuzşahi* 219-22; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 38; Majumdar, "Fîrûz shâh", 95; Prasad, *History of Mediaeval India*, 307; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 405; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 597; Nizâmeddin Ahmed, 249.

cezalandırılması için de dîvân kurdurtmuştu.⁶¹⁴ Firuz Şah'ın karşılaştığı diğer bir sorun da Behram Han ile Hasan Kangu'nun oğlu arasında Devletâbâd'da çıkan savaşı. Behram Han sultana mektup yazıp Devletâbâd'a gelerek yönetimi ele alması için ricada bulunmuştu. Ancak firuz Şah Thatta seferine ehemmiyet verdiği için Devletâbâd meselesini sonraya bırakmıştı.⁶¹⁵

Sultanın ordusu Thatta'ya hareket edince yerli ahali ekim biçim işleriyle uğraştığı için ahalide büyük panik başlamıştı. Firuz Şah'ın geldiğini haber alan Thattalılar mahsûllerine zarar vererek Sind Nehri karşısındaki Hisar-ı Gilîn'e sığınmışlardı.⁶¹⁶ Sultana ait tüm gemiler Thattalıların eline geçmişti. Bu durumda sultanın ordusunun karşıya geçmesini güçleştirmişti. Bunun üzerine sultan, Zafer Han ve İmâdü'l-Mülk'ün kuvvetlerini nehrin kuzeyinden karşıya geçirerek Hindular üzerine sevk etmişti.⁶¹⁷ Nehrin karşısında savaş sonucunu bekleyen Firuz Şah daha fazla Müslüman kanının akmasına razı olmayarak komutanlarına kuşatmayı kaldırmaları yönünde haber göndermişti. Böylece İmâdü'l-Mülk ve Zafer Han kuşatmayı kaldırarak geri dönmüşlerdi.⁶¹⁸ Sultan Firuz Şah ileri gelenlerle ordunun durumunu değerlendirdikten sonra İmâdü'l-mülk'ün Delhi'ye gönderilmesi ve takviye güçlerle orduya katılmasını kararlaştırmıştı.⁶¹⁹ İmâdü'l-Mülk'ün Delhi'ye ulaşmasıyla birlikte Vezir Hace-i Cihân'ın Bedâun, Çendiri, Kanuç, Sendile, Udh, Bihar, Tirhut, Mehube, Cûnpûr, Dhar, İrec bölgesinin dışında Doab, Samane, Multan, Dibâlpûr, Lâhor ve diğer bölgelerin iktâlarından topladığı birlikleri onun yönetiminde Thatta'ya göndermişti. Bu takviye güçlerin Sultan Firuz Şah'ın karargahına ulaşmasıyla Tuğluk ordusu bir hayli güçlenmişti.⁶²⁰

⁶¹⁴Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 597; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 38; ⁶¹⁴ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 223; Prasad, *History of Mediaeval India*, 307.

⁶¹⁵Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 39; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 405; Saksena, *Firuz Shah Tughluq*, 597.

⁶¹⁶Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 230-2; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 597; Prasad, *History of Mediaeval India*, 308.

⁶¹⁷Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 233-4; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 598; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 39; Prasad, *History of Mediaeval India*, 308.

⁶¹⁸Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 598; Prasad, *History of Mediaeval India*, 308; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 39; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 234-6

⁶¹⁹ Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 236.

⁶²⁰Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 39-40; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 598; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 236-9

Thatta asileri, Tuğluk ordusuna takviye birliklerin geldiğini haber alınca endişeye kapılmışlardı. Bu durumda bir kısım asi nehri geçerek sultanın ordusuna katılmıştı.⁶²¹ Zor durumda kalan Cem ve Babinya, Seyyid Celaleddin'i sultana göndererek barış teklifinde bulunmuştu. Sultan Firuz Şah av yaptığı sırada Babinya'nın Tuğlukşahlar ordusu karargâhına geldiği haberini almıştı. Bir müddet sonra Cem, Babinya ve adamları sultanın huzuruna gelerek teslim olmuştu. Sultan, Cem ve Babinya ile anlaştıktan sonra onlara hil'at vermişti. Firuz Şah Thatta'nın yönetimini Cem'in oğlu ile Babinya'nın biraderi Temâçi'ye vermişti.⁶²² Böylece Tuğlukşahlar Devleti, Sind bölgesinde hâkimiyeti yeniden sağlamıştı. Onlar da sultana 4 lek tenge peşin olarak vermiş ve yıllık vergi olarak birkaç lek tenge ile değerli eşya vereceklerini vaat etmişlerdi. Sultan, Cem ile Babinya'yı Delhi'ye getirmişti. Firuz Şah Multan'a varınca Thatta'nın alındığına dair fetihnameyi Delhi'de bulunan Vezir Han-ı Cihan'a göndermişti.⁶²³ Thatta'nın alınmasından birkaç yıl sonra Temâçi'nin isyan etmesi üzerine sultan Cem'i Sind'e göndermişti. Cem de Temâçi'yi yakalayarak Delhi'ye göndermişti. Babinya ise Delhi'de kalmaya devam etmişti. Firuz Şah'ın ölümünden sonra Tuğluk Hanedanlığı tahtına geçen II. Tuğluk Şah, Babinya'ya çetr vererek Thatta'ya gitmesine müsaade etmişti. Ancak Babinya Thatta'ya dönerken yolda ölmüştü.⁶²⁴ Firuz Şah çıktığı Thatta seferinden yaklaşık iki buçuk yıl sonra Delhi'ye dönmüştü.⁶²⁵

Takvimler 772 (1370) yılını gösterdiğinde Han-ı Cihân vefat etmişti. Onun yerine en yaşlı oğlu Cunan Şah getirilmişti. 773 (1371-72) yılında Zafer Han vefat etmişti. 12 Safer 776 (23 Temmuz 1375) tarihinde Sultan Firuz Şah'ın oğlu Feth Han Kathur'da vefat etmişti. Oğlunun ölümü sultanı derinden etkilemişti.⁶²⁶

⁶²¹ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 40; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 598.

⁶²² Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 598-599; ⁶²² Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 243-7; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 40; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 405.

⁶²³ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 247-50.

⁶²⁴ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 250-254; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 599.

⁶²⁵ Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 599.

⁶²⁶ Nizâmeddin Ahmed, 250; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 617; Sirhindi, 139.

1.1.4.9. Firuz Şah Dönemi İsyanları

1.1.4.9.1. Şemseddin Damgâni'nin İsyanı

Firuz Şah döneminde ilk isyan 778 (1376) yılında Gücerât'ta çıkmıştı.⁶²⁷ Gücerât yöneticisi Zafer Han 773 (1371-72) yılında vefat etmişti. Onun ölümü üzerine vekâleten bir süre Gücerât'ı Zafer Han'ın en yaşlı oğlu Derya Han yönetmişti. Ancak sultan bir süre sonra onu Delhi'ye getirtmişti.⁶²⁸ Böylece boşalan Gücerât yönetimini üstlenmek için Şemseddin Damgâni ve Ziyâü'l-Mülk Şemseddin Ebû Recâ harekete geçmişlerdi. Şemseddin Damgâni'nin 40 lek tenge, 100 fil, 200 Arap atı ile 400 köle vergi vermeyi taahhüt etmesi üzerine Firuz Şah altın kemer ve değerli hediyeler vererek Gücerât iktâsına Damgâni'yi atamıştı.⁶²⁹ Ancak Şemseddin söz verdiği vergilerin ödenmesinin imkânsız olduğunu anlamış ve isyan etmişti. Bunun üzerine Firuz Şah, Şemseddin ürezine ordu göndermiş ve ele geçirilen Şemseddin'in başı kesilerek sultana gönderilmişti.⁶³⁰ Bu hadisenin büyümeden çözülmesi sonucu sultan Gücerât'ın yönetimine Melik Muferrih Sultani'yi getirmişti. Melik Muferrih'e *Ferhatü'l-Mülk* unvanı vermişti.⁶³¹

Sultan Firuz Şah Gücerât bölgesinde bu hadisenin yaşanmasının ardından Tuğlukşahlar Devleti'ne bağlı bölgelere büyük emirleri yönetici olarak atamıştı. Bu yeni atamalara göre Hindistan istikametinde Lekhenevti sınırı, Kara iktâsı, Mehube ve Demûh'a *Nâsırü'l-Mülk* unvanı verilen Melikü'l-Şark Merdân Devlet getirilmişti. Udh iktâsı, Sendila ve Kol bölgesi yönetimine de Hüsâmül-Mük Hüsâmeddin Neva getirilmişti. Cûnpûr ve Zaferâbâd iktâsı Melik Behruz Sultani'ye verilirken Bihar iktâsı da Melik Afgan'a tevcih edilmişti. Ancak Sultan Firuz Şah, Horasan bölgesinde Moğol saldırılarına karşı koyacak güçlü bir emirin olmaması üzerine Melikü'l-Şark Nâsırü'l-Mülk'ü atadığı iktâlardan geri çağırarak Multan bölgesine göndermişti. Melikü'l-Şark

⁶²⁷Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 44; Srivastava, 216.

⁶²⁸Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 440; Nizâmeddin Ahmed, 250; Sirhindi, 139.

⁶²⁹Sirhindi, 139; Firişte, 264; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 44; Nizâmeddin Ahmed, 250; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 96; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 617.

⁶³⁰Sirhindi, 139-140; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 44; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 440; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 96; Nizâmeddin Ahmed, 250; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 617.

⁶³¹Nizâmeddin Ahmed, 250; Firişte, 264; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 96; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 617; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 440; Bedâûnî, 334.

Nâsirü'l-Mülk'ten boşalan iktâlara da onun oğlu Melikü'l-Şark Şemseddin Süleyman getirilmişti.⁶³²

1.1.4.9.2. Etâvah ve Akhel'de Meydana Gelen İsyanlar

Firuz Şah, Etâvah üzerine iki sefer düzenlemişti. Birincisi Melik-üs-Şark'ın oğlu Melik Ceta'nın yönetime karşı gelerek düşmanca tavır takınması üzerine gerçekleşmişti. Firuz Şah, Melik'in yaptıklarını yakından takip ederek üzerine sefere çıkmıştı. Sultanın üzerine geldiğini öğrenen Melik kaçarak komşusuna sığınmıştı. Firuz Şah racputların bazılarını cezalandırmış ve Melik Muhammed'i de Etâvah'a göndermişti. Melik Muhammed burada bir kale inşa ettikten sonra Delhi'ye dönmüştü.⁶³³

Firuz Şah 779 (1377-78) yılında Etâvah ve Akhel'e doğru ikinci kez yola çıkmıştı. Etâvah mukaddemi Rây Sabir ve Adheran, sultana karşı gelerek isyan etmişlerdi. Tuğlukşahlar ordusu isyancıların üzerine giderek onları bozguna uğratmıştı. Sultan, isyancıları eşleri ve çocuklarıyla esir alarak Delhi'ye göndermişti.⁶³⁴

Firuz Şah, Akhel ve Petlahi'de hisar inşa ettirmişti. Sultan daha sonra Firuzpûr ve Petlahi iktâsına Melik Taceddin Türk'ün oğlu Melikzade Firuz'u atamıştı. Akhel iktâsına da Melik Bali Afgan'ı getirmişti. Udh iktâsına da Melik Seyfeddin'i atamıştı. Böylece Firuz Şah bölgenin yöneticilerini atadıktan sonra 781 (1379) yılında Samane'ye doğru harekete geçmişti.⁶³⁵ Firuz Şah Samane'ye varınca Melik Kabûl Kurân Han ona birçok hediye sunmuş ve sultanın övgüsünü kazanmıştı. Buradan harekete geçen sultan, Enbâle, Şahâbâd ve Santur Dağı bölgesini geçerek Sarmûr'a gelmişti. Firuz Şah Sarmûr râyi ve dağlı râyların vergi vermesi üzerine Delhi'ye doğru yola çıkmıştı.⁶³⁶

⁶³²Sirhindi, 140-141; Firişte, 262.

⁶³³Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 44.

⁶³⁴Nizâmeddin Ahmed, 251; Sirhindi, 141; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 44-45; Bedâûnî, Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 617; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 96; Firişte, 264.

⁶³⁵Sirhindi, 141; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 45; Nizâmeddin Ahmed, 251; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 617; Karakuş, 131.

⁶³⁶Nizâmeddin Ahmed, 251; Sirhindi, 141-142; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 45.

1.1.4.9.3. Katehar'da Keherku'nun İsyan Etmesi

Rây Keherku Katehar'ın Hintli yöneticisi idi. Keherku, Bedâun yöneticisi Seyyid Muhammed ile kardeşi Seyyid Alâeddin'i akşam yemeği için evine davet etmişti. Ancak Keherku onları bu davet esnasında katletmiş ve daha sonra kaçarak Kamâyun Dağı'nda saklanmıştı.⁶³⁷ Bu durum sultan tarafından duyulunca onların intikamını almak için 782 (1380) yılında Katehar üzerine sefere çıkmıştı. Sultan Katehar şehrine girerek burasını yağmalamıştı. Ancak Keherku ele geçirilememişti. Bundan dolayı Bedâun yöneticisi Melik Kabûl ile Sembel'in yöneticisi Melik Kâtip Afgan'ı Keherku'yu cezalandırmaları için görevlendirmişti. Akabinde Sultan Firuz Şah da Delhi'ye dönmüştü.⁶³⁸

1.1.4.10. Firuz Şah'ın Son yıllarındaki Olaylar

1.1.4.10.1. Firuz Şah'ın Baoli'de Firuzpûr Kalesini İnşa Etmesi

Firuz Şah Keherku'nun Katehar'da isyanını bastırdıktan sonra Delhi'ye dönmüştü. Sultan Delhi'ye döndükten sonra 787 (1385) yılında Bedâun'a yedi kurûh uzaklıkta bulunan Baoli'de bir kale inşa etmişti.⁶³⁹ Bu kaleye Firuzpûr adını vermişti. Ancak halk arasında Akhirinpûr olarak bilinmekteydi.⁶⁴⁰

1.1.4.10.2. Han-ı Cihân'ın İktidar Mücadelesi

Sultan Firuz Şah 80 yaşına yaklaşmış ve devlet işleriyle ilgilenecek gücü de kalmamıştı. Han-ı Cihân bu durumdan faydalananarak devlet işleyişine yön vermek istiyordu.⁶⁴¹ Firuz Şah önce büyük oğlu Feth Han'ı varis atamıştı. Onun genç yaşta

⁶³⁷Sirhindi, 142; Nizâmeddin Ahmed, 251; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 45; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 617; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 96; Srivastava, 217; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 439.

⁶³⁸Nizâmeddin Ahmed, 251; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 96; Srivastava, 217; Sirhindi, 142; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 45; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 618; Bedâûnî, 335; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 334; Kortel, "Tuğluklular", 335; Karakuş, 131.

⁶³⁹Sirhindi, 142; Nizâmeddin Ahmed, 252; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 97.

⁶⁴⁰Nizâmeddin Ahmed, 251; Sirhindi, 142; Bedâûnî, 335-6; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 97.

⁶⁴¹Sirhindi, 143; Nizâmeddin Ahmed, 252; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 441; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 334; Cönce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", 716; F. Köprülü, "Fîrûz Şah Tugluk", 668; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 618.

ölümünden sonra oğlu Zafer Han'ı varis atamıştı. Zafer Han'ın da erken yaşta ölmesi üzerine diğer oğlu Şehzade Muhammed tahtın varisi olmuştu.⁶⁴²

Gittikçe devlet yönetiminde nüfuzunu artıran Han-ı Cihân tahtı ele geçirme arzusundaydı. Bu amaçla Şehzade Muhammed Han'a ve emirlere düşmanca tavır takınmıştı. Bir gün sultana Şehzade Muhammed Han'ın Gücerât Valisi Derya Han, Melik Yakup Muhammed Hacı, Melik Şemseddin ve Melik Kemaleddin ile anlaşarak isyan edecekleri yönünde bilgi vermişti.⁶⁴³ Han-ı Cihân onların bu girişimini ortadan kaldırmak için sultanın buyruğuna baş vurmuştu. Bu hadise Muhammed Han tarafından duyulmuştu. Bir süre korkudan babasının huzuruna çıkamamıştı. Han-ı Cihân kendi evinde Mahûbe Emiri Derya Han'ı hapsedmişti. Bu haberi alan Muhammed Han, sultanın huzuruna çıkarak meselenin aslını ona anlatmıştı.⁶⁴⁴

Muhammed Han, Han-ı Cihân'ın planını sultana bildirmişti. Bunun üzerine Sultan Firuz Şah ferman yayınlayarak Han-ı Cihân'ı görevden azletmiş ve Derya Han'ın da serbest bırakılmasını buyurmuştu. Muhammed Han, Ahurbeği Melik Yakup ve fillerden sorumlu Melik Kutbeddin'den oluşan güçlü bir orduyla Han-ı Cihân'a saldırmıştı. Han-ı Cihân da Derya Han'ı katlettikten sonra şehzadenin kuvvetleriyle savaşa tutuşmuştu. Ancak bir süre sonra kaybedeceğini anlayan vezir kaçarak evine sığınmıştı. Buradan da Mivât'a giderek Mehâri zemindarı Kuka Cohân'a sığınmıştı.⁶⁴⁵

Şehzade Muhammed, Han-ı Cihân'ın evini yağmalayarak altınlarını ve değerli eşyalarını ele geçirmişti. Ayrıca Muhammed Han, Han-ı Cihân'ın adamlarından Melik İmadüd-Devlet, Melik Şemseddin Bezebân ve Melik Müsalih Muksarân'ı ele geçirmiş ve mahkeme sonrasında da idam ettirmişti.⁶⁴⁶ Firuz Şah, bu olaylardaki başarısından hareketle Muhammed Han'ı “*Nâsıreddin*” unvanıyla kendisine vezir yapmış ve hutbeyi ikisi adına okutmuştu.⁶⁴⁷

⁶⁴²Srivastava, 217; Karakuş, 131.

⁶⁴³Nizâmeddin Ahmed, 252; Sirhindi, 143; Firişte, 265; Saksena, “Firuz Shah Tughluq”, 618; Srivastava, 217; Majumdar, “Fîrûz Shâh”, 96; F. Köprülü, “Fîrûz Şah Tugluk”, 668.

⁶⁴⁴Sirhindi, 143; Nizâmeddin Ahmed, 252; Saksena, “Firuz Shah Tughluq”, 618; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 441.

⁶⁴⁵Nizâmeddin Ahmed, 252-253; Firişte, 266; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 441; Sirhindi, 143-144; Saksena, “Firuz Shah Tughluq”, 618; Majumdar, “Fîrûz Shâh”, 96.

⁶⁴⁶Sirhindi, 144; Nizâmeddin Ahmed, 253.

⁶⁴⁷Saksena, “Firuz Shah Tughluq”, 618; Nizâmeddin Ahmed, 253; Srivastava, 218; Majumdar, “Fîrûz Shâh”, 96; Sirhindi, 144-145; Firişte, 266.

1.1.4.10.3. Şehzade Muhammed Han'ın Tahta Çıkışı

Muhammed Han Şâban 789 (Ağustos 1387) tarihinde Cihânnuma Sarayı'nda tahta çıkmıştı. Sultan Muhammed devlet işlerine önemli yöneticileri atamıştı. Melik Yakup'u İskender Han unvanı ile Gücerât yöneticiliğine tayin etmişti. Ayrıca Melik Racû'ya Mübariz Han, Kemâl Ömer'e Destur Han ve Sema Ömer'e Mu'in-ül-Mülk unvanlarını vermişti.⁶⁴⁸ Muhammed Han daha sonra İskender Han'ı büyük bir orduyla Han-ı Cihân üzerine göndermişti. İskender Han, onu yakalayarak başını vurdurmuştu. Vezirin kesik başını da Muhammed Han'a göndermişti. İskender Han bu görevi yerine getirdikten sonra Gücerât'a dönmüştü.⁶⁴⁹

Sultan Muhammed Zilhicce 789 (Aralık-Ocak 1387-88) tarihinde avlanmak için Sermûr Dağı'na çıkmıştı. Burada yaklaşık iki ay kaldıktan sonra Delhi'ye dönmüştü. Bu esnada Melik Müferrih ve Gücerât emîr sadesi birleşerek İskender Han'ı öldürmüştü. Muhammed Han, valinin öldürüldüğü haberini alınca endişeli bir şekilde başkente dönmüştü.⁶⁵⁰ Delhi'ye döndükten sonra İskender Han'ın katledilmesine sessiz kalarak kendini eğlenceye vermişti. Ancak Muhammed Han'ın bu olay karşısında kayıtsız kalması devlet yöneticileri arasında huzursuzluğa sebebiyet vermişti. Bu hadisenin yaşanmasından 5 ay sonra sultanın köleleri Muhammed Han'a karşı cephe alarak harekete geçmişti. Bunun üzerine Muhammed Han, Zahirüddin Lâhori'yi Gücerât'a onların üzerine göndermişti. Lâhori, Gücerât'a varınca Sultan Firuz Şah'ın ordusunun toplandığını görerek Muhammed Han'ın yanına dönmüştü.⁶⁵¹ Muhammed Han'ın kuvvetlerle Firuz Şah'ın askerleri karşı karşıya gelmişti. Savaşın üçüncü gününde Muhammed Han üstünlüğü ele geçirmişti. Ancak Muhammed Han'ın kuvvetleri Sultan Firuz Şah tarafına geçince ordusu dağılmıştı. Sonrasında Muhammed Han birkaç adamıyla Sermûr Dağı'na çekilmek zorunda kalmıştı.⁶⁵²

Firuz Şah bu hadisenin yaşanması üzerine Şehzade Muhammed Han'ı tahtan azlederek yerine Feth Han'ın oğlu II. Tuğluk Şah'ı getirmişti. Tuğluk Şah, Muhammed Han'ın arkadaşı ve Firuz Şah'ın da damadı Emir Hasan'ı idam ettirmişti. Ayrıca

⁶⁴⁸Nizâmeddin Ahmed, 253; Sirhindi, 145; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 618.

⁶⁴⁹Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 618; Sirhindi, 145; Nizâmeddin Ahmed, 253-254; Firişte, 266.

⁶⁵⁰Sirhindi, 146; Nizâmeddin Ahmed, 254; Firişte, 266-267; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 619; Bedâûnî, 337-8; Majumdar, "Fîrûz Shâh", 97.

⁶⁵¹Nizâmeddin Ahmed, 254; Sirhindi, 146; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 619.

⁶⁵²Sirhindi, 146-147; Nizâmeddin Ahmed, 254-255; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 445; Firişte, 267; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 619.

Muhammed Han'ın yakın adamlarından olan Samane Emiri Galip Han'ı ele geçirerek Bihar'a sürgün etmişti. Samane'nin yönetimini de Melik Sultan Şah'a vermişti.⁶⁵³ Bu gelişmelerden sonra Firuz Şah devleti adilane bir şekilde 38 yıl yönettikten sonra 18 Ramazan 790 (20 Eylül 1388) tarihinde 80 yaşında vefat etmişti.⁶⁵⁴

1.1.5. II. Gıyâseddin Tuğluk Şah Dönemi

1.1.5.1. Tuğluk Şah'ın Tahta Çıkışı

Tuğluk Şah, Firuz Şah'ın oğlu Feth Han'ın oğludur. Firuz Şah'ın vefatından kısa bir süre önce varis olarak atanan Tuğluk Şah, 18 Ramazan 790 (20 Eylül 1388) tarihinde “*Gıyâseddin*” unvanı alarak Firuzâbâd'da tahta oturmuştu.⁶⁵⁵ Sultan tahta çıkınca adına hutbe okutarak para bastırmıştı.⁶⁵⁶ II. Gıyâseddin Tuğluk Şah devlet işleriyle ilgili atamalar yapmıştı. Sultan, Melik Taceddin'in oğlu Melik Firuz'u *Han-ı Cihân* unvanıyla vezirliğe, Gıyâseddin Tirmuzi'yi *Silahdârîğâ*, Melik Firuz Ali'yi hapisten çıkararak *Camedârîğâ*, Melik Müferrih'i *Ferhatü'l-Mülk* unvanıyla Gücerât iktâsına getirmişti.⁶⁵⁷

II. Gıyâseddin Tuğluk Şah, Melik Firuz Ali ve Bahadır Nahir'i amcası Muhammed Şah üzerine göndermişti. Ayrıca Samane Valisi Sultan Şah'ı, Rây Kemaleddin'i ve bazı diğer emirleri de bu iş için vazifelendirmişti.⁶⁵⁸ Vezirin komutasındaki ordu Şevval 790 (Eylül 1388) tarihinde Sermûr Dağı'na ulaşmıştı. Şehzade Muhammed, sultanın ordusunun geldiğini haber alınca buradan ayrılarak Baknârî Kalesi'ne çekilmişti. Sultanın ordusu onun peşinden Baknârî'ye gelmişse de

⁶⁵³Nizâmeddin Ahmed, 255; Sirhindi, 147; Saksena, “Firuz Shah Tughluq”, 619; Srivastava, 218; Majumdar, “Fîrûz Shâh”, 96.

⁶⁵⁴Sirhindi, 148; Nizâmeddin Ahmed, 255-256; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 334; Srivastava, 218; Saksena, “Firuz Shah Tughluq”, 619; Prasad, *History of Mediaeval India*, 324; Karakuş, 132; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 442; F. Köprülü, “Fîrûz Şah Tughluq”, 668; Majumdar, “Fîrûz Shâh”, 97; Kortel, “Tuğluklular”, 335; Cöhcce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 716; Günay, 473; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 47; Firişte, 267.

⁶⁵⁵Nizâmeddin Ahmed, 261; Sirhindi, 149; Srivastava, 221; Bedâûnî, 341; Muhammed Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, *A comprehensive History of India*, vol. 5 The Delhi Sultanat, People's Publishing House, New Delhi 1970, s.620; R.C. Maajumdar, “The Successor of Fîrûz Shâh”, *The Delhi Sultanate*, Bharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1960, s.110; Cöhcce, “Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri”, 716; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 335; Bihamed Hani, 24; Prasad, *History of Mediaeval India*, 330.

⁶⁵⁶Firişte, 270.

⁶⁵⁷Sirhindi, 149; Nizâmeddin Ahmed, 261; Firişte, 270.

⁶⁵⁸Nizâmeddin Ahmed, 261; Sirhindi, 149.

Muhammed Han öncesinde buradan ayrılmış ve Nagarkot Kalesi'ne gitmişti. Vezir onun üzerine daha fazla gitmeyerek geri dönmüştü.⁶⁵⁹

II. Gıyâseddin Tuğluk Şah genç yaşta tahta çıktığından devlet işlerinde oldukça tecrübesizdi. Tahta geçtikten sonra devlet işleriyle ilgilenmek yerine kendini eğlenceye vermişti. Bundan dolayı devlet işlerinde aksamalar baş göstermeye başlamış ve devlet ricali arasında da huzursuzluk meydana gelmişti.⁶⁶⁰ Tuğluk Şah üvey kardeşi Sâlar Şah'ı herhangi bir suç işlemediği halde zindana attırmıştı. Bu durum Zafer Han'ın oğlu Ebu Bekir'i endişelendirmişti. Böylece Melik Rükneddîn Canda ve diğer emirler Ebu Bekir'in etrafında toplanarak isyan etmişlerdi. Sonrasında Ebu Bekir ve adamları Firuzâbâd'da Tuğluk Şah'ın sarayının kapısında Melik Mubarek Kebir'i katletmişlerdi.⁶⁶¹

II. Gıyâseddin Tuğluk Şah bu hadise üzerine Han-ı Cihân'la Cûn Nehri'ne doğru kaçmıştı. Peşlerinden giden Melik Rükneddîn ve adamları onları yakalayarak öldürmüştü. Sultanın ve vezirin kesik başları Tuğluk Şah'ın sarayının kapısından asılmıştı. Bu hadise 21 Safer 791 (19 Şubat 1389) tarihinde meydana gelmişti.⁶⁶² Tuğluk Şah'ın devlet yönetimindeki tecrübesizliğine zevk ve eğlence düşkünlüğü de eklenince saltanatı 5 ay gibi kısa bir sürede son bulmuştu.⁶⁶³

1.1.6. Sultan Ebu Bekir Şah

1.1.6.1. Ebu Bekir'in Tahta Çıkışı

Tuğluk Şah'ın Melik Rükneddîn ve Firuz Şah'ın kölelerinin isyanı sonucunda öldürülmesiyle tahta Ebu Bekir Şah geçmişti. Zafer Han'ın oğlu sultan Ebu Bekir Şah Tuğlukşahlar Devleti'nin altınca hükümdarı olarak tahta çıkmıştı. Sultan, Melik

⁶⁵⁹Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 620; Sirhindi, 150; Nizâmeddin Ahmed, 261; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 446; Kortel, "Tuğluklular", 335.

⁶⁶⁰Sirhindi, 150; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 620; Nizâmeddin Ahmed, 262; Prasad, *History of Mediaeval India*, 330; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 110.

⁶⁶¹Nizâmeddin Ahmed, 262; Sirhindi, 150; Firişte, 271; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 110; Bedâûnî, 341-342; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 620.

⁶⁶²Sirhindi, 151; Nizâmeddin Ahmed, 262; Firişte, 271; Cöhce, "Hindistan'da kurulan Türk Devletleri", 716; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 620; Bedâûnî, 342; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 110; Prasad, *History of Mediaeval India*, 330.

⁶⁶³Nizâmeddin Ahmed, 262; Firişte, 271; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 447.

Rükneddîn Candan'ı vezirlik makamına getirmişti.⁶⁶⁴ Ancak bir süre sonra Rükneddîn, Ebu Bekir'i tahttan indirerek onun yerine geçmek istemişti. Bu amaç doğrultusunda Firuz Şah'ın bazı emirleriyle de iş birliği yapmıştı. Rükneddîn'in hain planını öğrenen sultan, hızlı davranıp onu öldürmüştü. Böylece Sultan Ebu Bekir Şah'a karşı oluşan muhalif hareketi ortadan kaldırılmış ve Delhi'de hâkimiyetini güçlendirmişti.⁶⁶⁵

Samane İsyanı ve Muhammed Han'ın Taht Mücadelesi

Sultan Ebu Bekir vezirin süikast girişimini önledikten sonra Samane bölgesinde isyan çıktığı yönünde haber almıştı. 24 Safer 791 (22 Şubat 1389) tarihinde yaklaşık 100 emir birleşerek Samane Valisi Sultan Şah Hoşdil'i Senâm kuyusu kenarında katletmiş ve kesik başını da Muhammed Han'a göndermişlerdi. Ayrıca şehzadeyi de kendilerine katılması için Samane'ye davet etmişlerdi.⁶⁶⁶ Muhammed Han davet üzerine askerleriyle Nagarkot'tan Samane'ye gelmiş ve burada hükümdarlığını ilan etmişti. Böylece ikinci kez Tuğlukşahlar Devleti'nin tahtına oturmuştu. Samane emirlerinin desteğiyle Muhammed Han'ın etrafında 20 bin süvari ve birçok piyade asker toplanmıştı.⁶⁶⁷ Muhammed Han ordusuyla Samane'den Delhi'ye gelmişti. Muhammed Han'ın ordusuna Delhi güzergâhında diğer şehirlerden 50 bin atlı asker katılmıştı. Firuz Şah'ın köleleri Muhammed Han'a karşı Ebu Bekir ile anlaşmışlardı. Muhammed Han 25 Rebîülâhîr 791 (23 Nisan 1389) tarihinde Cihânnüma Sarayı'nı ele geçirmişti. Bu hadise üzerine Sultan Ebu Bekir ordusuyla Firuzâbâd'dan harekete geçerek Muhammed Han'ın üzerine yürümüştü. 2 Cemâziyelevvel (29 Nisan) günü Firuzâbâd yakınlarında iki Tuğluk ordusu savaşa tutuşmuştu. Birkaç gün sonra Bahadır Nahir kuvvetleriyle gelerek Ebu Bekir'in ordusuna katılmıştı. Takviye güçlerle Muhammed Han'a saldıran

⁶⁶⁴Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 447; Firişte, 271; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 110; Sirhindi, 152; Nizâmeddin Ahmed, 262; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 620; Bedâûnî, 342; Karakuş, 135; Majiburahman Timur, "Gazneli Devletinden Babürlüler Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Konya 2012, s.90.

⁶⁶⁵Nizâmeddin Ahmed, 263; Sirhindi, 152; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 447; Timur, 90; Karakuş, 135; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 620-621; Firişte, 271.

⁶⁶⁶Sirhindi, 152-153; Nizâmeddin Ahmed, 263; Firişte, 271; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 447; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 110; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 621; Prasad, *History of Mediaeval India*, 331.

⁶⁶⁷Nizâmeddin Ahmed, 263; Sirhindi, 153; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 110; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 621; Karakuş, 135.

Ebu Bekir onu yenmişti. Sonrasında Muhammed Han Cûn Nehri'ni aşarak Doab'a çekilmişti.⁶⁶⁸

Muhammed Han, oğlu Hümayun Han'ı ordu toplaması için Samane'ye göndermişti. Melik Ziyâül-Mülk, Ebu Recâ, Rây Kemaleddin Mûin ve Rây Halacin Behiştî Ganj Nehri kıyısındaki Câliser'a gelerek Muhammed Han'ın kuvvetlerine katılmıştı.⁶⁶⁹ Ayrıca Firuz Şah'ın emirlerinden Melik Servar, Melik-us-Sark, Multan Valisi Nasirul-Mülk, Bihar Valisi Kavasül-Mülk, Udh'un Valisi Seyfeddin, Hüsameddin'in oğlu Melik Kebir, Devlet Yar'ın oğlu, Kanuç'un Valisi ve diğer râylardan oluşan 50 bin süvari ve birçok yaya birliği Muhammed Han'a katılmıştı. Melik Servar vezirliğe getirilerek *Hâce-i Cihân* unvanı almıştı. Melik Nasirul-Mülk'e *Hızır Han*, Kavasul-Mülk'e *Kavas Han* ve Seyfeddin'e *Seyif Han* unvanları verilmişti.⁶⁷⁰

Muhammed Han Şâban⁶⁷¹ 791 (Temmuz-Ağustos 1389) tarihinde ikinci kez Delhi üzerine yürümüşü. Ebu Bekir de kuvvetleriyle Kandli kasabasına gelmişti. İki ordunun mücadelesinden galip çıkan Ebu Bekir Han Delhi'ye Muhammed Han da Câliser'e çekilmişti.⁶⁷²

Muhammed Han 19 Ramazan 791 (11 Eylül 1389) tarihinde emir göndererek Multan, Lâhor, Samane, Hisâr-ı Firuze ve Hansi gibi vilayetlerde yaşayan Firuz Şah'ın kölelerini katlettirmiş ve bölgeyi kontrol altına almıştı. Ahalinin ödediği vergiye de el koymasıyla büyük bir kargaşa oluşmuştu.⁶⁷³ Hümayun Han ve Samane Valisi Galip Han, Ebu Recâ, Mübarek Han, Ziyâül-Mük ordu toplayarak Muharrem 792 (Aralık-Ocak 1389-1390) tarihinde Panipat'ı yağmalamışlardı. Ebu Bekir, İmadül-Mülk'ü 4 bin süvariden ve çok sayıda piyaden oluşan orduyla onların üzerine göndermişti. Yapılan savaşı Hümayun Han kaybederek Samane'ye çekilmişti.⁶⁷⁴ Ebu Bekir, Muhammed Han'ı tamamen ortadan kaldırmak amacıyla Cemâziyelevvel (Mayıs) ayında büyük bir

⁶⁶⁸Sirhindi, 153-154; Nizâmeddin Ahmed, 263-264; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 621; Majumdar, "Successors of Fîrûz Shâh", 110-111; Prasad, *History of Mediaeval India*, 331.

⁶⁶⁹Nizâmeddin Ahmed, 264; Sirhindi, 154.

⁶⁷⁰Sirhindi, 154-155; Nizâmeddin Ahmed, 264.

⁶⁷¹Nizâmeddin Ahmed, Muhammed Han'ın Delhi'ye ikinci hareketini Sefer (Ocak Şubat) ayında gerçekleştirdiğini belirtmektedir.

⁶⁷²Sirhindi, 155; Nizâmeddin Ahmed, 264-265.

⁶⁷³Nizâmeddin Ahmed, 265; Sirhindi, 155; Majumdar, "Successors of Fîrûz Shâh", 111; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 621.

⁶⁷⁴Nizâmeddin Ahmed, 265; Sirhindi, 155; Majumdar, "Successors of Fîrûz Shâh", 111; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 621; Prasad, *History of Mediaeval India*, 331.

ordu toplayarak Câliser'e doğru yola çıkmıştı. Ebu Bekir Delhi'ye yaklaşık 20 kurûh mesafede karargâhını kurduğu sırada Muhammed Han ordusuyla Delhi'ye doğru harekete geçmişti. Muhammed Han Delhi'nin Bedâun kapısını ateşe vererek şehre girmişti. Muhammed ilerleyerek Hümayun Sarayı'nı ele geçirmişti. Şehrin ahalisi yediden yetmişe Muhammed Han'ın etrafında toplanmıştı.⁶⁷⁵ Ebu Bekir Delhi'nin ele geçirildiğini haber alınca geri dönerek Muhammed Han'ın güzergâhından şehre girmişti. Ebu Bekir, Melik Bahaüddin'i ele geçirerek idam etmiş ve Hümayun Sarayı'na doğru ilerlemişti. Muhammed Han şehrin Havza-i Has kapısından çıkarak ordusunun ve hazinesinin bulunduğu Câliser'e çekilmişti. Muhammed Han'ın taraftarı olan Barbak Halil Bey, Melik Âdem ve Firuz Şah'ın yeğeni İsmail hapsedilerek öldürülmüştü.⁶⁷⁶

Hâcîp Sultani ve Firuz Şah'ın emirlerinden bazıları Ramazan 792 (Ağustos-Eylül 1390) tarihinde Ebu Bekir Han'a karşı cephe alarak Muhammed Han'a gizlice mektup göndermişlerdi. Delhi'de iyice taraftarsız kalan Ebu Bekir, Melik Şahin, 'Îmâdü'l-mülk, Melik Bahri ve Safdar Han'ı da yanına alarak Mivât'a Bahadır Nahir'in yanına gitmişti. Böylece Sultan Ebu Bekir'in saltanatı bir yıl 6 ay sürmüştü.⁶⁷⁷

1.1.7. Nâsireddin Muhammed Şah

1.1.7.1. Muhammed Han'ın Tahta Çıkışı ve Ebu Bekir ile Mücadelesi

Ebu Bekir'in Delhi'den ayrılması üzerine Hâcîp ve adamları Muhammed Han'ın yanına giderek onu durumdan haberdar etmişti. Muhammed Han 19 Ramazan 792 (31 Ağustos 1390) tarihinde Delhi'ye gelmiş ve “*Nâsireddîn*” unvanı alarak tahta oturmuştu.⁶⁷⁸ Nâsireddîn, Hâcîp Sultani'ye *İslam Han* unvanı vererek onu vezir yapmıştı. Sonrasında Firuzâbâd'a gelerek Hümayun Sarayı'nı ele geçirmişti. Firuz Şah'ın kölelerinin elinde bulunan saray filleri alınarak eski yöneticilere verilmişti. Bundan rahatsız olan bazı idareciler ailelerini de alarak Mivât'a Ebu Bekir'in yanına kaçmışlardı. Nâsireddîn Muhammed Han ferman yayınlarak Delhi'de kalan

⁶⁷⁵Sirhindi, 156-157; Nizâmeddin Ahmed, 265-266.

⁶⁷⁶Nizâmeddin Ahmed, 266; Sirhindi, 157.

⁶⁷⁷Nizâmeddin Ahmed, 266-267; Sirhindi, 157; Bedâûnî, 345; Majumdar, “Successors of Firûz Shâh”, 111; Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, 621; Karakuş, 136; Prasad, *History of Mediaeval India*, 331-332; Bihamed Hani, 32.

⁶⁷⁸Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 450; Sirhindi, 158; Nizâmeddin Ahmed, 267; Prasad, *History of Mediaeval India*, 332.

gulâmların üç gün içinde şehri terk etmelerini buyurmuştu. Gulâmların büyük çoğunluğu üç gün içinde Delhi'yi boşaltırken bir kısmı da şehirde kalmıştı. Şehri terk etmeyen gulamlar ele geçirilerek idam edilmişti.⁶⁷⁹

Nâsireddîn Muhammed Han yönetimi ele alarak devletin bütün vilayetlerinden asker toplamaya başlamıştı. Oğlu Hümayun Han da ordusuyla birlikte Samame'den Delhi'ye gelerek ona katılmış ve böylece büyük bir orduya sahip olmuştu.⁶⁸⁰ Nâsireddîn, Hümayun Han ile birlikte İslam Han'ı, Galip Han'ı, Rây Kemaleddin'i ve Rây Halacin'i Ebu Bekir'in üzerine göndermişti. Ebu Bekir de Bahadır Nahir ile Hümayun'un kuvvetlerine saldırmıştı. Başarı elde edemeyeceğini anlayan Ebu Bekir ve taraftarları Kotla Kalesi'ne çekilmişlerdi. Nâsireddîn Muhammed Han'ın ordusuyla Kotla'ya geldiği haberi duyulunca Ebu Bekir ile Bahadır Nahir ondan aman dilemişlerdi. Sultan, Bahadır Nahir'e hil'at vermişti. Ebu Bekir ise Mirat Kalesi'ne sürgün edilmiş ve orada da ölmüştü.⁶⁸¹

Merkezi İdareye Karşı Çıkan İsyanlar

Nâsireddîn Muhammed Şah, Ebu Bekir ile giriştiği mücadeleyi kazanarak Delhi'de yönetimi ele almıştı. Ancak tahta çıktıktan sonra yaklaşık iki yıl Hintli yöneticilerin isyanlarıyla mücadele etmek zorunda kalmıştı. İlk olarak Gücerât iktâsını elinde bulunduran Müferrih-i Sultânî isyan etmişti. Bu hadisenin üzerine Vecihül-Mülk'ün oğlu Zafer Han Gücerât yönetimine getirilerek isyanın bastırılması için bölgeye gönderilmişti. Muhammed Şah, 794 (1391-1392) tarihinde Rây Nersinghe, Serdadhun ve Bir Behân'ın birleşerek isyan ettiği haberini almıştı. Sultan, İslam Han'ın yönetimindeki orduyu onların üzerine göndermişti. Vezirin ordusu karşısında Hintli yöneticiler çok fazla tutunamamış ve büyük kayıplar vererek savaşı kaybetmişlerdi. İslam Han, Nersinghe'yi yakalayarak Delhi'ye getirmişti.⁶⁸² Bu sefer de Serdâdhûn'un isyan ederek Balarâm kasabasına saldırdığı haberi gelmişti. Bu hadisenin duyulması üzerine Nâsireddîn harekete geçmişti. Kâlinî (Kâli Nadi) Nehri kıyısına vardığında

⁶⁷⁹ Nizâmeddin Ahmed, 26268; Sirhindi, 158-159; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 450-451; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 622; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 111; Prasad, *History of Mediaeval India*, 332.

⁶⁸⁰ Sirhindi, 159; Nizâmeddin Ahmed, 268-269.

⁶⁸¹ Nizâmeddin Ahmed, 269; Sirhindi, 159-160; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 111; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 622; Prasad, *History of Mediaeval India*, 332.

⁶⁸² Sirhindi, 160; Nizâmeddin Ahmed, 269; Firişte, 274-275; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 622; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 112; Prasad, *History of Mediaeval India*, 332.

Hintli yöneticiler kaçarak Etâvah Kalesi'ne sığınmışlardı. Sultan ordusuyla ilerleyerek kaleyi kuşatmıştı. İsyancılar ilk gün ufak çaplı bir mukavemet gösterdiyseler de daha fazla mücadele edemeyeceklerini anladıklarından gece kaleden kaçmışlardı. Sultan kaleyi ele geçirerek yağmalamış ve tahrip etmişti.⁶⁸³ Akabinde Nâsireddîn oradan ayrılarak Kanuç'a gelmiş ve burada itaatsiz davranan ahaliyi cezalandırmıştı. Sultan Câliser'e gelmiş ve burada adını Muhammedâbâd koyduğu kaleyi inşa ettirmişti.⁶⁸⁴ Bihamed Hani'nin verdiği bilgiye göre Nâsireddin Muhammed Şah Hindu racaların çıkardığı isyanı bastırdıktan sonra Ganj Nehri kıyısında bulunan Câliser'e gelerek burayı Tuğlukşahlar Devleti'nin başkenti yapmak için harekete geçmişti. Sultan Nâsireddin büyük bir kale inşa ettirerek Câliser'i başkent yapmıştı.⁶⁸⁵ Hüseyin'in verdiği bilgiye göre de sultan Câliser'de Muhammedâbâd adında yeni bir şehir inşa ettirerek burasını başkent yapmıştı. Hatta Sultan Nâsireddin bu yeni şehri inşa etmekle meşgul olduğu sırada hastalığa yakalanmıştı.⁶⁸⁶

Muhammed Han, İslam Han'ın Ramazan 794 (1392 Mayıs-Haziran) tarihinde isyan ettiği bilgisini alınca Câliser'den Delhi'ye gelmişti.⁶⁸⁷ İslam Han'ın amacı Multan ve Lâhor bölgelerini kontrol etmektir. Muhammed Han, İslam Han'ı huzuruna çağırarak sorgulamıştı. Vezir durumu inkâr ederek kendini savunmuştu. Ancak İslam Han'ın kardeşi ve Hintli yönetici Cacü ona karşı olduklarından sultana sahte delil sunmuşlardı. Karşı beyanlara itibar eden sultan vezirini öldürtmüştü.⁶⁸⁸

Hintli yönetici olan Sabir, Serdâdhûn, Nersinghe Rathor ve Birbehân birleşerek 795 (1392-1393) yılında sultana karşı ayaklanmışlardı. Sultan bu isyanı bastırmak için Melik Mukarrebü'l-Mülk'ü görevlendirmişti. Melik, isyancıları iki taraftan kuşatarak barışa zorlamıştı. Nihayetinde Melik onları ikna edip Kanuç'a getirmişti. Melik Mukarrebü'l-Mülk Kanuç'ta onları yakalatarak ikisini idam ettirmişti. Bu esnada Sabir

⁶⁸³Nizâmeddin Ahmed, 269-270; Sirhindi, 160-161; Firişte, 275; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 112.

⁶⁸⁴Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 451; Firişte, 275; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 112; Sirhindi, 161; Nizâmeddin Ahmed, 270.

⁶⁸⁵Bihamed Hani, 43-44.

⁶⁸⁶Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 451-52.

⁶⁸⁷Nizâmeddin Ahmed, 270.

⁶⁸⁸Sirhindi, 161; Nizâmeddin Ahmed, 270; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 112.

ormana kaçarak Etâvah'a gitmişti. Melik Mukarrebü'l-Mülk'de Muhammedâbâd'a geri dönmüştü.⁶⁸⁹

Nâsireddîn Muhammed Şah aynı yılın Şevval (Ağustos-Eylül) ayında Mivât'a ilerleyip orasını yağmalamıştı. Sultan, Muhammedâbâd'dan Câliser'e gelmiş ve burada hastalanmıştı. Bu sırada Bahadır Nahir'in Delhi'de bazı bölgelere saldırdığı bilgisi ulaşmıştı. Muhammed Han hasta haliyle onu cezalandırmak için Kotla'ya gitmişti. Bahadır Nahir yenilerek önce Kotla Kalesi'ne sığınmış sonra da Cehar (Cer Car?) Dağı'na çekilmişti. Hastalığı ilerleyen sultan da Muhammedâbâd'a gelmişti.⁶⁹⁰

Hintli yönetici Şeyhâkheker Rebûlevvel 796 (Ocak-Subat 1394) tarihinde Lâhor Kalesi'nde pozisyon alarak isyan etmişti. Sultanın durumu ağır olduğundan şehzade Hümayun Han'ı onun üzerine göndermişti. Sultan Nâsireddîn Muhammed Han 17 Rebûlevvel 796 (20 Ocak 1394) tarihinde vefat etmişti. Böylece Muhammed Han'ın 6 yıl 7 ay süren saltanatı sona ermişti. Şehzade geri dönerek babasının naaşını Havza-ı Has'a getirmiş ve Firuz Şah'ın kabrinin yanı başına defnetmişti.⁶⁹¹

1.1.8. Sultan Alâeddin İskender Şah

1.1.8.1. Alâeddin İskender Şah'ın Tahta Çıkışı

Şehzade Hümayun Han, babasının vefatı üzerine 19 Rebûlevvel 796 (22 Ocak 1394) tarihinde “*Alâeddin İskender Şah*” unvanı alarak Delhi'de⁶⁹² Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın tahtına oturmuştu.⁶⁹³ Alâeddin İskender Şah tahta geçince Hâce-i Cihân'ı vezir atamıştı. Ayrıca devlet işleriyle ilgili diğer yöneticileri de görevlendirmişti. Ancak İskender Şah başa geçtikten kısa bir süre sonra hastalanmıştı.

⁶⁸⁹Sirhindi, 161-162; Nizâmeddin Ahmed, 270; Firişte, 275.

⁶⁹⁰Nizâmeddin Ahmed, 270-271; Sirhindi, 162; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 452; Majumdar, “Successors of Firûz Shâh”, 112; Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, 622.

⁶⁹¹Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 452; Nizâmeddin Ahmed, 271; Sirhindi, 162-163; Firişte, 276; Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, 622-623; Majumdar, “Successors of Firûz Shâh”, 112.

⁶⁹²Hüseyin, Alâeddin İskender Şah'ın Muhammedâbâd'da tahta geçtiğini kaydetmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Hüseyin, *Tughluq dynasty*, 452.

⁶⁹³Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, 623; Sirhindi, 163; Nizâmeddin Ahmed, 271; Majumdar, “Successors of Firûz Shâh”, 112; Bedâûnî, 347; Bihamed Hani, 46.

Sultanın hastalığı kısa zamanda ilerlemiş ve 5 Cemâziyelevvel 796 (8 Mart 1394) tarihinde vefat etmişti. Böylece sultanın saltanatı bir buçuk ay sürmüştü.⁶⁹⁴

1.1.9. Sultan Nâsireddin Mahmud Şah

1.1.9.1. Nâsireddîn Mahmud Şah'ın Tahta Çıkışı ve Gelişen Olaylar

Mahmud Şah, Nâsireddîn Muhammed Şah'ın en küçük oğluydu. Alâeddin İskender Şah'ın ani ölümüyle Galib Han, Rây Kemaleddin, Mübârek Han ve Havas Han gibi emirlerin birçoğu Delhi'den ayrılarak iktâlarına gitmek için harekete geçmişlerdi. Bu hadise duyulunca Han-ı Cihân onları Delhi'ye getirerek Mahmud Han'a bağlılıklarını sunmalarını sağlamıştı. Böylece Han-ı Cihân ve emirler 20 Cemâziyelevvel 796 (23 Mart 1394) tarihinde Mahmud Han'ı Hümayun Sarayı'nda “Nâsireddîn” unvanı ile tahta çıkarmıştı.⁶⁹⁵

Nâsireddîn Mahmud Şah, Hâce-i Cihân'ı vezir yapmıştı. Ayrıca Mukarrebü'l-Mülk'ü *Mukarreb Han*, Abdurreşid Sultanî'ye *Sadet Han* unvanı vererek bârbeğ yapmıştı. Melik Sareng'e *Sareng Han* unvanı vererek Dibâlpûr valiliğine getirmişti. Melik Devletyar'a da *Devlet Han* unvanı vererek *Arız-ı memelik* görevine getirmişti.⁶⁹⁶ Mahmud Han, Hâce-i Cihân'a Sultan-ı Şark unvanı vererek Kanuç'tan Bihar'a kadar olan bölgeleri onun yönetimine vermişti.⁶⁹⁷

Nâsireddîn Mahmud Şah Tuğlukşahlar Devleti tahtına çıktığında merkez yönetime kaşı Etevâh, Kol, Kehur, Kembel ve Kanuç gibi birçok bölgede isyan baş göstermişti. Sultan, 796 (1394) tarihinde 20 fili Sultan-ı Şark'a göndermişti. Büyük bir orduya sahip olan Sultan-ı Şark, isyan eden Hintli yöneticiler üzerine giderek onları itaat altına almıştı. Sultan-ı Şark akabinde Cunpûr'a gelerek Kanuç, Kara, Udh, Delmu, Bihar, Behreyic, Sendile ve Tirhut gibi bölgeleri de hâkimiyeti altına almıştı. Ayrıca Câcnegar râyi ve Lekhenevti yöneticisi yıllık vergi olarak merkeze gönderdikleri iki fili Sultan-ı Şark'a göndermeye başlamışlardı.⁶⁹⁸ Mahmud Şah, Lâhor bölgesinde

⁶⁹⁴Firişte, 276; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 252-253; Sirhindi, 163; Nizâmeddin Ahmed, 271; Majumdar, “Successors of Fîrûz Shâh”, 112; Prasad, *History of Mediaeval India*, 332.

⁶⁹⁵Nizâmeddin Ahmed, 272; Sirhindi, 163-164; Bedâûnî, 348; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 453.

⁶⁹⁶Nizâmeddin Ahmed, 272; Sirhindi, 164.

⁶⁹⁷Sirhindi, 164; Firişte, 276-277; Majumdar, “Successors of Fîrûz Shâh”, 113; Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, 623; Prasad, *History of Mediaeval India*, 333; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 456.

⁶⁹⁸Sirhindi, 164-165.

Şeyhâkheker'in isyan ettiğini haber alınca Sareng Han'ı görevlendirerek isyanı bastırmasını emretmişti. Sareng Han Dibâlpûr'a gelerek burada bir süre kalmış ve buranın asayişini sağladıktan sonra Lâhor'a hareket etmişti. Bu sırada Rây Halacin, Rây Davut, Kemâl Main ve Multan ordusu Lâhor'a gelerek Sareng Han'ın kuvvetleriyle birleşmişlerdi. Şeyhâkheker'de Sareng Han'ın geldiğini haber alınca Dibâlpûr bölgesinden topladığı askerleriyle savaş düzeni alarak Lâhor'a 12 kurûh uzaklıktaki Sâmuthele mevkiine gelmişti. İki ordu Sâmuthele'de savaşa tutuşmuştu. Sareng Han'ın kuvvetleri isyancılar üzerinde üstünlük sağlayarak onları bozguna uğratmıştı. Bunun üzerine Şeyhâkheker gece çocuklarını alarak Cemun Dağı'na kaçmıştı. Sonrasında Sareng Han ilerleyerek Lâhor Kalesi'ni ele geçirmiş ve akabinde de bütün bölgeyi hâkimiyeti altına almıştı. Sareng Han, kardeşi Kendhu'ya *Adil Han* unvanı vererek Lâhor'un yönetimini ona bırakmış ve Dibâlpûr'a dönmüştü.⁶⁹⁹

Sultan Mahmud Şâban 796 (Haziran 1394 tarihinde Mûkarreb Han'ı Delhi'de bırakarak Gavâlyâr ve Biyâne bölgesindeki isyanları bastırmak için harekete geçmişti. Gavâlyâr'a varınca Melik Alâeddin Dehârvâl, Melik Râcu'nun oğlu Mübarek Han ve Sareng Han'ın kardeşi Mallu birleşerek Sadet Han'a komplo kurmuşlardı. Sultan daha sonra Alâeddin ve Mubarek Han'ın ele geçirilerek öldürüldüğü haberini almıştı. Mallu ise kaçarak Mukarreb Han'ın yanına Delhi'ye gitmişti. Sultan Mahmud bunun üzerine hızlıca Delhi'ye dönmüştü. Mukarreb Han, Mallu Han'dan ötürü sultanın ona karşı nefret beslediğinin farkına varmıştı. Böylece Mukarreb Han Delhi'de isyan etmişti. Bunun üzerine sultan ve Sadet Han Delhi'yi üç hafta boyunca kuşatmıştı. Kuşatmanın ardından Mukarreb Han şehrin dışına çıkarak sultan ve Sadet Han'ın kuvvetleriyle savaşa tutuşmuştu. Mukarreb Han savaşı kaybederk Delhi Kalesi'ne sığınmıştı. Ancak Mukarreb Han'ın filleri, atları ve diğer eşyaları Sadet Han'ın eline geçmişti. Sadet Han yağmur sezonunun yaklaşması ve kalenin ele geçirilmesinin güç olmasından kuşatmayı kaldırarak Firuzâbâd'a çekilmişti.⁷⁰⁰

⁶⁹⁹Nizâmeddin Ahmed, 273-274; Sirhindi, 165-166; Majumdar, "Successors of Fîrûz Shâh", 113; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 623-624; Bedâûnî, 349.

⁷⁰⁰Sirhindi, 166; Nizâmeddin Ahmed, 274-275; Majumdar, "Successors of Fîrûz Shâh", 113; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 624; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 457-458.

1.1.10. Nâsireddin Nusret Şah

1.1.10.1. Nâsireddin Nusret Şah'ın Tahta Çıkışı

Sadet Han Firuzâbâd'a gidince taraftarlarıyla harekete geçerek Mivât'ta bulunan Firuz Şah'ın torunu Feth Han'ın oğlu Nusret Şah'ı Tuğluk tahtına çıkarmak için haber göndermişti. Sadet Han, Rebûlevvel 797 (Aralık-Ocak 1394-95) tarihinde Firuzâbâd'da Nusret Şah'ı *Nâsireddîn Nusret Şah* unvanı ile tahta çıkarmıştı.⁷⁰¹ Nâsireddîn Nusret Şah tahta çıkmış ise de bütün güç Sadet Han'ın elindeydi. Bu durumdan rahatsız olan Firuz Şah'ın bazı köleleri ile fil bakıcıları Nâsireddîn Nusret Şah'a bağlı kalarak Sadet Han'a karşı tavır takınmaya başlamışlardı. Bu gelişmelerin ardından Sadet Han Firuzâbâd'da iyice yalnız kalmıştı. Bir süre sonra da Firuzâbâd'dan ayrılarak Mukarreb Han'ın yanına Delhi'ye gelmişti. Sadet Han, Mukarreb Han'dan aman dileyerek af dilese de onun tarafından feci bir şekilde öldürülmüştü.⁷⁰²

Nusret Şah'ın emirleri Muhammed Muzaffer, Şihâb Nahir, Fazlullah Belkhi ve Firuz Şah'ın köleleri ona bağlılıklarını bildirmişlerdi. Sultan, Muhammed Muzaffer'e *Tatar Han* unvanı vererek *Vekil-i Memalik* görevine getirmişti. Şihâb Nahir'e *Şihâb Han*, Fazlullah Belkhi'ye de *Kutluğ Han* unvanları vermişti. Böylece biri Delhi'de diğeri de Firuzâbâd'da olmak üzere Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın tahtında iki hükümdar bulanmaktaydı.⁷⁰³

Mukarreb Han büyük bir kuvvetle Bahadır Nahir'den ayrılmıştı. Mallu ise *İkbal Han* unvanı alarak Siri Kalesi'nin komutanlığına getirilmişti. Bu gelişmelerden sonra Delhi ile Firuzâbâd arasında bir süre savaş meydana gelmişti. Nusret Şah'ın hâkimiyetinde *Doab*, *Panipat*, *Senpet*, *Rehtek* ve *Cehcer* kalırken Mahmud Şah'a ise *Delhi Kalesi* ile *Tehrâne bölgesi* kalmıştı.⁷⁰⁴

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda taht kavgalarının yaşandığı bu günlerde hükümdarlara bağlı emir ve melikler kendi bölgelerinde güçlenerek bağımsızlık

⁷⁰¹Hüseyn, *Tughluq Dynasty*, 458; Majumdar, "Successors of Fîrûz Shâh", 113; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 624; Nizâmeddin Ahmed, 275; Sirhindi, 167; Bedâûnî, 350.

⁷⁰²Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 624; Firişte, 277-278; Hüseyn, *Tughluq Dynasty*, 458; Majumdar, "Successors of Fîrûz Shâh", 113; Sirhindi, 167; Nizâmeddin Ahmed, 275; Bihamed Hani, 48.

⁷⁰³Nizâmeddin Ahmed, 275; Sirhindi, 167-168; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 624; Majumdar, "Successors of Fîrûz Shâh", 113.

⁷⁰⁴Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 625; Nizâmeddin Ahmed, 265-276; Sirhindi, 168; Hüseyn, *Tughluq Dynasty*, 459.

mücadelesine girişmişlerdi. Hükümdarlar ve yöneticilerin mücadelesi yaklaşık üç yıl devam etmişti.⁷⁰⁵ Dibâlpûr Valisi Sareng Han, Multan Valisi Hızır Han'a karşı düşmanlık beslemektedir. Sareng Han 798 (1395) yılında Melik Behti'ninde ona katılmasının ardından Multan üzerine giderek orayı ele geçirmişti.⁷⁰⁶

Sareng Han 799 (1397) yılında büyük bir ordu toplayarak Samane üzerine ilerlemişti. Samane yöneticisi Galip Han, Sareng Han karşısında tutunamayarak kaleye sığınmıştı. Bütün gücünü kaybeden Galip Han çok az bir kuvvetle Panipat'a giderek Tatar Han'a katılmıştı. Bu haberi duyan Sultan Nusret Han, Melik Elmas'ı 10 fil ve bazı birliklerle Tatar Han'a yardıma göndermişti. Melik Elmas, Tatar Han ile birleşerek Samane'ye ilerlemişlerdi.⁷⁰⁷ Tatar Han ile Sareng Han 15 Muharrem 800 (8 Ekim 1397) tarihinde Kotla yakınlarında savaşa tutuşmuşlardı. Yapılan savaşı Sareng Han kaybederek Multan'a çekilmişti. Sareng Han'ın elinden Samane'nin alınması üzerine Tatar Han bu bölgeyi eski yöneticisi Galip Han'a bırakmıştı.⁷⁰⁸

İkbal Han, Delhi'de Sultan Mahmud Şah'ın yerinde yer almıştı. Ancak bir süre sonra Mukarreb Han ile anlaşmazlık yaşaması üzerine Mahmud Han'a yüz çevirerek Sultan Nusret Şah'a bağlanma kararı almıştı. Bu düşüncesini Nusret Şah'a bildiren İkbal Han, Şevval 800 (Haziran-Temmuz 1398) tarihinde sultanla birleşmişti. Nusret Şah ile İkbal Han Siri'ye ilerleyerek Şeyh Kutbeddin Bahtiyar Kâki türbesine gitmişlerdi. Burada yemin ederek bir anlaşma yapmışlardı. Anlaşmaya göre Sultan Nusret Şah, Cihânpenâh Kalesi'ni almış, Sultan Mahmud, Mukarreb Han ve Bahadır Nahir eski Delhi'de kalmışlardı.⁷⁰⁹ Ancak İkbal Han, bu anlaşmadan üç gün sonra sultanı gafil avlamak ve onu ele geçirmek için akdi bozmuştu. Nusret Han onun bu hain planını öğrenince çaresiz bir şekilde Siri'den ayrılarak Firuzâbâd'a çekilmişti. Ancak İkbal Han sultanın peşini bırakmayarak Nusret Şah'ın fillerini, hazinesini ve diğer birçok değerli eşyasını ele geçirmişti. Firuzâbâd'da daha fazla kalamayacağını anlayan

⁷⁰⁵Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 459; Nizâmeddin Ahmed, 276, Sirhindi168; Habîb, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 625; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 113.

⁷⁰⁶Sirhindi, 168; Nizâmeddin Ahmed, 276; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 459-460; Bedâûnî, 352.

⁷⁰⁷Sirhindi, 168-169; Nizâmeddin Ahmed, 276; Firişte, 278.

⁷⁰⁸Nizâmeddin Ahmed, 276-277; Firişte 278; Sirhindi, 169.

⁷⁰⁹Firişte, 279; Sirhindi, 170, Nizâmeddin Ahmed, 277; Majumdar, "Successors of Firûz Shâh", 114; Prasad, *History of Mediaeval India*, 333-334.

sultan, Panipat'ta bulunan veziri Tatar Han'ın yanına gitmişti. Sultanın Firuzâbâd'dan ayrılmasından sonra bu bölge tamamen İkbâl Han'ın hâkimiyetine geçmişti.⁷¹⁰

Mukarreb Han ile İkbâl Han arasında emirlerin arabuluculuğu neticesinde iki ay süren çatışma ortamı sona ermiş ve anlaşma sağlanmıştı. Mukarreb Han, Sultan Mahmud ile Cihânpenâh'a gitmişti. Siri'de bulunan İkbâl Han ise Mukarreb Han'ın peşini bırakmayarak gizlice asker toplamaya başlamıştı. İkbâl Han gizlice Mukarreb Han'ın evine saldırmış ve onu ele geçirerek öldürmüştü. Sultan Mahmud'a dokunmayan İkbâl Han, onu etkisiz hale getirerek devlet işlerine tamamen hâkim olmuştu.⁷¹¹

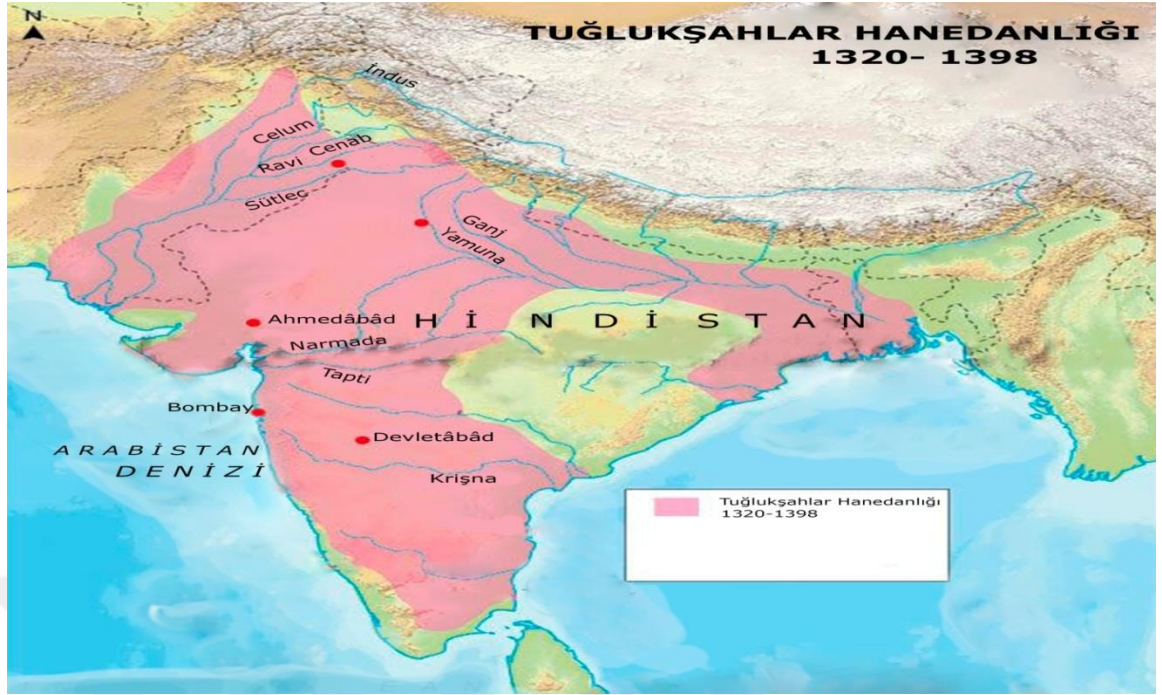
İkbâl Han Zilkade 800 (Temmuz-Ağustos 1398) tarihinde ordusuyla Panipat'ta bulunan Tatar Han'a saldırmıştı. Tatar Han ise hazinesini ve fillerinin bir kısmını Panipat Kalesi'nde bırakarak diğer yoldan Delhi'ye gelmişti. İkbâl Han üç gün içerisinde kaleyi alarak Tatar Han'a ait fillere ve eşyalara el koymuştu. Tatar Han da Delhi'yi kuşatmış ancak alamamıştı. İkbâl Han'ın Panipat'ı kuşatarak mallarına el koyduğunu haber alınca maiyetiyle birlikte babası Zafer Han'ın yanına Gücerât'a çekilmişti.⁷¹² İkbâl Han Panipat zaferinden sonra yönünü Delhi'ye çevirmişti. Delhi'ye vardığında Melik Nasirü'l-Mülk'e *Adil Han* unvanı vererek Doab bölgesi iktâsını onun yönetimine vermişti. Bu sırada da Timur'un İndus Nehri'ni geçerek Hindistan'ı işgale giriştiği bilgisi gelmişti.⁷¹³

⁷¹⁰ Firişte, 279; Habib, *Successors of Firuz Shah Tughluq*, 625; Nizâmeddin Ahmed, 277-278; Sirhindi, 170; Prasad, *History of Mediaeval India*, 333-334; Majumdar, *Successors of Firûz Shâh*, 114.

⁷¹¹ Sirhindi, 170-171; Firişte, 279-280; Nizâmeddin Ahmed, 278; Habib, *Successors of Firuz Shah Tughluq*, 625; Prasad, *History of Mediaeval India*, 334.

⁷¹² Nizâmeddin Ahmed, 278; Sirhindi, 171; Habib, *Successors of Firuz Shah Tughluq*, 625; Majumdar, *Successors of Firûz Shâh*, 114.

⁷¹³ Sirhindi, 171; Firişte, 280; Nizâmeddin Ahmed, 278.

Kaynak: <https://www.mapsofindia.com/history/tughlaq-dynasty.html> (10/20/2019)

Harita 3. Tuğlukşahlar Devleti'nin 1398 Tarihinde Topraklarını Gösteren Harita

1.1.11. Timur'un Hindistan Seferi

1.1.11.1. Pir Muhammed'in Tuğlukşahlara Saldırısı

Pir Muhammed Cihângir,⁷¹⁴ Emir Timur Han'ın kızının oğlu ve Horasan bölgesinin yöneticisiydi. Rebülevvel 800 (Kasım-Aralık 1397) tarihinde büyük bir orduyla Sind Nehri'ni geçerek yaklaşık bir ay Uç Kalesi'ni kuşatmıştı. Bu esnada Ali Melik Uç şehrini Sareng Han adına yönetmekteydi. Sareng Han bu hadise üzerine emir ve meliklerin yer aldığı 4 bin kişilik atlı birliğini Melik Taceddin komutasında Melik Ali'ye yardım için göndermişti. Melik Taceddin'in geldiğini duyan Pir Muhammed kuşatmayı kaldırarak üzerine gelmekte olan yardımcı birliğe ani baskın yapmak için Biâh Nehri kıyısındaki Tarmatmah'a çekilmişti. Pir Muhammed, yardımcı birlik üzerine düzenlediği ani baskınla birçok askeri öldürmüştü. Bu baskından kaçan bazı askerlerde nehirde boğulmuştu. Savaşta sağ olarak kurtulan Melik Taceddin ve bir kısım asker Multan'a doğru çekilmişti. Pir Muhammed, Melik'in arkasından Multan'a gelerek burasını da kuşatmıştı.⁷¹⁵ İbn Arapşah'a⁷¹⁶ göre Multan'daki asker sayısı oldukça

⁷¹⁴Durak, Pir Muhammed'in Timur'un oğlu olduğunu belirtmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Durak, 128.

⁷¹⁵ Firişte, 278-279; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 461; Sirhindi, 169; Nizâmeddin Ahmed, 277.

fazlaydı. Orduda askerlerden başka 800 fil de bulunmaktaydı.⁷¹⁷ Altı ay süren kuşatmanın ardından Sareng Han 19 Ramazan 800 (5 Haziran 1398) tarihinde barış yapmak için Pir Muhammed ile görüşmüştü. Bu ziyaret esnasında Sareng Han ve ailesi Pir Muhammed tarafından zindana atılmıştı. Bu hadisenin ardından Pir Muhammed Multan’a hâkim olmuştu.⁷¹⁸

1.1.11.2. Emîr Timur’un Hindistan’a Hareketi

Emîr Timur, 25 Şaban 736 (8⁷¹⁹ Nisan 1336) tarihinde Keş şehri yakınlarında Hoca İlgar köyünde dünyaya gelmişti.⁷²⁰ Türklerin Barlas boyundan olan Emir’in babasının adı Turagay, annesinin adı Terkina Hatun idi.⁷²¹ Timur’un ailesine ve çocukluğuna dair dönemin kaynaklarında bilgi bulunmamaktadır. Ancak Nizâmüddin Şami’nin verdiği bilgiye göre Cengiz Han askerlerini taksim ettiği sırada birkaç bin süvarinin bütün işlerini Çağatay’a vermişti. Bu askerlerin komutanının Barlas kavminden Karacâr olduğu ve onun da Emîr Timur’un büyük dedesi olduğu şeklindedir.⁷²² İbn Arabşah *Acâibu’l Makdûr* adlı eserinde Emîr’in baba adını Taragay, dede adını Abagay olarak vermektedir.⁷²³

Emîr Timur’un soyuna dair bilgiler, torunu Uluğ Bey tarafından mezar taşına yazdırılan kitabede mevcuttur. Kitabede Emir Timur’un künyesi: “*Emir Timur Gürkân b. el Emir Taragay b. el Emir Berkel b. el Emir Aylangız b. el Emir İcil b. Karaçar Noyan b. el Emir Suggiççin b. el Emir İrdemci Borula b. el Emir Kaçulay b. Tumanay*

⁷¹⁶ Arabşah Multan’ın Timur tarafından kuşatıldığı ve ele geçirildiği yönünde bilgi vermektedir. Ancak dönemin diğer kaynaklarıyla karşılaştırılınca böyle bir bilgiyle karşılaşmamıştır. Bundan dolayı müellifin verdiği bu bilginin gerçekliği oldukça düşüktür. Detaylı bilgi için bkz. İbn Arabşah, *Acâibu’l Makdûr* (Bozkırdan Gelen Bela), çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2012, s.167.

⁷¹⁷ İbn Arabşah, 167.

⁷¹⁸ Sirhindi, 169-170; Nizâmeddin Ahmed, 277; Huasin, Tughluq Dynasty, 461; Prasad, History of Mediaeval İndia, 335-336; Thomas Keightley, A History of İndia, From the Earliest Times to the Present Day, Whittaker and Co., London 1847, s. 16.

⁷¹⁹ Aka 9 Nisan olarak vermiştir. Ancak Türk Tarih Kurumunun Tarih Çevirme Klavuzunda 8 Nisan olarak çıkmaktadır. Bundan dolayı Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Klavuzu baz alınmıştır.

⁷²⁰ İsmail Aka, *Timur ve Deleti*, TTK, 4. Baskı, Ankara 2017, s.6; R.C. Majumdar, “The İnvation of Timur and the end of the Tughluq dynasty”, *The Delhi Sultanate*, Baharatiya Vidya Bhavan, Bambay 1960, s.116; Harrison, İndia in the Müslim Period, 260; Prasad, History of Mediaeval İndia, 334; Srivastava, 222.

⁷²¹ Aka, Timur ve Devleti, 6; Prasad, History of Mediaeval İndia, 334; Majumdar, The İnvation of Timur and the end of the Tughluq dynasty, 116; Srivastava, 222.

⁷²² Nizâmüddin Şami, *Zafernâme*, çev. Necati Lugal, TTKB., Ankara 1987, s.16.

⁷²³ Arabşah, 31.

Han” şeklinde yazmaktaydı.⁷²⁴ Buradan hareketle Emîr Timur’un 5. derecedeki atası Karaçor Noyan ile Cengiz Han’ın atalarının ile birleştiği görülmektedir.⁷²⁵

Kaynaklarda Emîr Timur’un çocukluğuna dair bilgi yer almazken 771-2 (1370) sonrasına ait bilgilere yer verilmektedir. Emîr Timur, Cengiz Han soyundan Suyurgatmış Han’ın tahtına oturarak Emir Hüseyin ile mücadeleye girişmişti. Bunun sonucunda Hüseyin’i öldürerek Belh şehrinden Semarkand’a gelmişti. Emîr 12 Ramazan 771 (9 Nisan 1370) tarihinde tahta oturmuştu.⁷²⁶ Timur kısa sürede hâkimiyetini güçlendirerek İran, Afganistan ve Mezopotamya’yı kontrol altına almıştı. Emîr’in başarıları onda birçok bölgeyi ele geçirme arzusunu artırmıştı.⁷²⁷ Bunun sonucu olarak Hindistan’ın zenginlikleri onun dikkatinden kaçmamıştı. Emîr, Firuz Şah’ın ölümüyle birlikte Tuğlukşahlar Hanedanlığı’nda başlayan taht mücadelelerini yakından takip etmişti.⁷²⁸

Emîr Timur torunu Pir Muhammed’in komutasında büyük bir orduyu Kabil’den Pencab’ın doğusuna yönlendirerek Uç’u ele geçirmişti. Sonrasında uzun kuşatmanın ardından Multan’ı ele geçirmişti.⁷²⁹ Timur ordusuyla birlikte Cemâziyelâhîr/Receb 800 (Mart 1398) tarihinde Semerkand’dan Hindistan’a hareket etmişti.⁷³⁰ önce Kabil’e varmış, bütün birliklerini burada topladıktan sonra 1 Zilhicce 800 (15 Ağustos 1398) tarihinde Hindi Kuş Dağlarını aşarak İnderab’a ulaşmıştı. İnderab’ı zapt eden Timur, önce Pardis’e daha sonra da Kabuk’a ilerlemişti.⁷³¹

Emîr Timur Hindistan seferini hızlıca bitirmek için fazla bilinmeyen güzergâhları tercih etmişti. Askerin ilerleyiş nizamını da değiştirerek sadece komutanların ata binmelerine izin vermişti. Ayrıca ordunun sadece geceleri ilerlemesine müsaade etmişti.

⁷²⁴Zeki Velidi Togan, “Emir Timur’un Soyuna Dâir Bir Araştırma” çev. İsmal Aka, *İstanbul Üni. Ebediyat Fakültesi Tarih dergisi*, sayı 26, İstanbul 1972, s.75.

⁷²⁵Mustafa Kafalı, “Timur’un Şahsiyeti”, *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 2007, s.8.

⁷²⁶Aka, 10-11;Savaş Eğilmez; Ensar Macit, *Bozkırın Son Fatih Emir Timur Tarihi ve Avrupa Diplomasisi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018,s.31-32.

⁷²⁷Srivastava, 222.

⁷²⁸Durak, 125-126; Srivastava, 222;İbn Arabşah, 165-167.

⁷²⁹Nizâmeddin Ahmed, 277; Durak, 127-128; Sirhindi, 169; Srivastava, 222; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 461.

⁷³⁰Srivastava, 222; Majumdar, “The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty”, *The Delhi Sultanate*, Baharatiya Vidya Bhavan, Bambay 1960,s.116; Durak, 128; Cöhce, Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri, 716.

⁷³¹Durak, 128-129.

Böylece hem askerlerin hem de hayvanların dinç kalmasını sağlamıştı.⁷³² Timur ve maiyetindeki ordu Andırav bölgesine gelmişti. Andırav ahalisi Emir'e kâfirleri ve mecûsileri şikâyet etmişti. Ahalinin şikâyetini dikkate alan Emîr, kâfirler üzerine yürümüştü. Diğer yandan da Emirzade Rüstem ve Burhan Oğlan'ı da büyük bir orduyla Ketur tarafına sevk etmişti. Timur ve ordusu Hindukuş Dağlarının tepesine ulaşabilmek için dar vadilerden ve zaman zaman kar altından açtıkları tüneller sayesinde zirveye ulaşmıştı.⁷³³ Timur'un kuvvetleriyle geldiğini haber alan Meckür bölgesi ahalisi dağa kaçarak mağaralara saklanmıştı. Askerler bölgedeki evleri ateşe vererek hayvanlara el koymuştu. Dört gün süren mücadelenin ardından Meckür, Emîr'in eline geçmişti.⁷³⁴

Timur, Ketur'a sevk ettiği birliklerin başarısızlığını duyunca Muhammed Azad komutasında takviye birlikleri bölgeye yönlendirmişti. Muhammed, Ketur ahalisi ile savaşa girerek onları mağlup etmişti.⁷³⁵ İryab bölgesinden bir heyet Emîr'in huzuruna gelerek Vergüti kabilesinin eşkiyalıklarından şikâyetçi olmuştu. Bunun üzerine harekete geçen Timur İryab tarafında bulunan kaleye varmış ve Afgan çetelerin tahrip ettiği bu kaleyi onarmıştı. Timur'a itaat eden Vergüti kabilesi kaleden kaçmaya kalkışınca Timur kaleyi Vergüti kabilesinden alarak İryablılara vermişti.⁷³⁶

Emîr Timur, İryab bölgesinin işlerini düzene koyduktan sonra 18 Zilhicce 800 (1 Eylül 1398) tarihinde Şunuzan tarafına harekete geçmişti.⁷³⁷ Burada iki gün kaldıktan sonra Emirzade Halil Sultan Bahadır'ı birtakım emirlerle Kipçağay yolu üzerinden Banu mevkiine sevk etmişti. Kendisi de itaat altına girmeyen Püryaniler üzerine gitmişti. Püryanilerin reisi Umil, Emîr'e yalvararak kendisini affettirmişti.⁷³⁸

Emîr Timur 8 Muharrem 801 (20 Eylül 1398) tarihinde Sind Nehri kıyısına gelerek burada bir köprü yapılmasını buyurmuştu. Kısa sürede yapılan köprüden ordusuyla karşıya geçip Tuğlukşahlar Devleti'nin topraklarına ayak basmıştı. Emîr Timur nehri karşıya geçince karargâhını Celali Çölü olarak da bilinen Celü Çölü'ne kurmuştu. Harezmşah Sultanı Celaleddin, Cengiz Han ile yaptığı mücadeleyi kaybederek Celü

⁷³²Durak, 129.

⁷³³Nizamüddin Şami, 209; Durak, 129; Şerefüddin Ali Yezdî, *Emîr Timur*, çev. ve not. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2013, s.278-279.

⁷³⁴ Nizamüddin Şami, 209; Durak, 130.

⁷³⁵ Durak, 131; Nizamüddin Şami, 209; Şerefüddin Ali Yezdî, 280-281.

⁷³⁶ Durak, 132; Nizamüddin Şami, 212.

⁷³⁷ Nizamüddin Şami, 213; Şerefüddin Ali Yezdî, 287; Durak, 132.

⁷³⁸ Durak, 132; Şerefüddin Ali Yezdî, 287; Nizamüddin Şami, 213.

Çölü'ne sığınmıştı. Sultan Celaledin böylece Cengiz Han'ın elinden kurtulmuştu. Emîr Timur karargâhını burada kurduğunun en büyük nedeni burasının ona şans getireceğine inanmasıydı.⁷³⁹ Bu sırada Cud Dağı mevkiindeki racalar Emîr'in huzuruna gelerek ona itaatlerini bildirmişti. Önceden Multan tarafına gönderilen Rüstem Togay Bogay Barlas'ı bölgede yağmurun etkili olmasıyla Cud Dağı'na çekilmişti. Burada bulunan racalar ona saygı göstererek hediyeler ihsan etmişlerdi. Emîr Timur bundan dolayı bu racalara hil'at hediye ederek uğurlamıştı.⁷⁴⁰

Şihabeddin, Celum (Cemed) Nehri kıyısında bulunan muhkem bir kalenin yöneticisiydi. Pir Muhammed, Multan üzerine ilerlerken burasını itaati altına almıştı. Ancak Timur'un Sind'e geçtiği günlerde başına buyruk hareket etmekteydi. Bunun üzerine Emîr, 14 Muharrem (26 Eylül) ayında Emirzade Şeyh Nureddin Bahadır'ı Şihabeddin Tamim üzerine göndermişti.⁷⁴¹ Nureddin Bahadır ve adamları buraya ulaşınca derin bir hendek ile etrafı çevrili oldukça yüksek surlara sahip bir kaleyle karşılaşmıştı. Emîr'in ordusu kaleyi muhasaraya almıştı. Kale muhasara altındayken Şihabeddin'in gece baskın yapması sonucu savaş iyice şiddetlenmişti. 1 Ekim 1398'de Emîr Timur da muhasaraya katılmıştı.⁷⁴² Oldukça zor durumda kalan Şihabeddin yenileceğini anlayarak 200'e yakın gemiyle Uç'a kaçmaya çalışmıştı. Ancak bütün yollar Mirza Süleymânşah Bahadır ve Pir Muhammed Bahadır tarafından tutulmuştu. Etrafı sarılan Şihabeddin ailesini suya atarak kendisini kurtarmayı başaramamıştı.⁷⁴³

Emîr Timur, Şihabeddin olayını çözdükten sonra Celum Nehri boyunca ilerleyerek nehrin cenab ile birleştiği noktada bulunan Şarkot Kalesi'ne 21 Muharrem 801 (3 Ekim 1398) tarihinde girmişti.⁷⁴⁴ Emîr 24 Muharrem 801 (6 Ekim 1398) tarihinde Celum Nehri kıyısından ayrılarak Multan'dan 8 km. güneyde bulunan Telembe (Telme, Tulumba, Teline?) Kalesi'ni kuşatmıştı. 27 Muharrem (9 Ekim) Çarşamba günü Timur'un emriyle büyük bir köprü inşa edilmişti. Cuma günü bütün ordu köprüden geçerek Telembe sahrasında karargâh kurmuştu. Şehrin âlim, seyyid ve

⁷³⁹Şerefüddin Ali Yezdî, 288; Nizamüddin Şami, 214; Firişte, 280; Durak, 132-133; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 117.

⁷⁴⁰Şerefüddin Ali Yezdî, 288; Nizamüddin Şami, 214; Durak, 133.

⁷⁴¹Nizamüddin Şami, 214-215; Şerefüddin Ali Yezdî, 288-289; Durak, 134; Bakhshish Singh Nijjar, *Pancâb under the Sultâns (1000-1526)*, Sterling Publeshers, Delhi 1968, s.62; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 117.

⁷⁴²Durak, 134; Nizamüddin Şami, 215.

⁷⁴³Nizamüddin Şami, 215-216; Şerefüddin Ali Yezdî, 289; Durak, 134.

⁷⁴⁴Nijjar, 62-63; Durak, 134; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 117.

melikleri gelerek Emîr'e bağılıklarını bildirmişlerdi. Emîr huzuruna gelenlerin dışındaki ahalinin iki lek aman malı vermesi kararlaştırılmıştı.⁷⁴⁵

Emirzade Pir Muhammed Bahadır tarafından daha önceden itaat altına alınan Hindu racalar düşmanca tavır takındıkları haberi Emîr'e ulaşmıştı. Şahmelik ve Şeyh Muhammed İgü onlar üzerine gönderildi. Şahmelik ve Şeyh Muhammed yaklaşık 2000 Hinduyu katlederek eşlerini ve çocuklarını esir almışlardı. Ayrıca bölgeden yüklü miktarda ganimet elde etmişlerdi.⁷⁴⁶ Emîr Timur'un ordusu 7 Safer (19⁷⁴⁷ Ekim) Cumartesi günü Telembe'den hareket ederek Abı Biyah (Bias Nehri) kenarında bulunan Cal havalisine varmıştı. Burada Tamimi kabilesinden Nusret'in 2 bine yakın askerle Cal mevkiinde bir hisar yaptırdığını öğrenmişti. Timur ordusuyla bunlar üzerine giderek savaşa tutuşmuştu. Bu esnada Nusret'in birçok adamı öldürülürken kendisi de kaybolmuştu.⁷⁴⁸

Emîr Timur 9 Safer 801 (21 Ekim 1398) tarihinde büyük bir manastır olan Şah Navaz'a gelmişti. Burada büyük zahire ambarları bulunmaktaydı. Timur ordunun ihtiyacını giderdikten sonra kalan mahsulü ataşe verdirmişti. Burada iki gün geçirdikten sonra ordu Bias suyu kenarında ordugâhını kurmuştu. Ordu Bias Nehri'ni geçerken Multan'da bulunan Emir Pir Muhammed pek çok hediye ile gelerek Timur'un huzuruna çıkmıştı.⁷⁴⁹

Emîr Timur, Cencan'da dört gün konakladıktan sonra Multan seferinde Sarang Han'a destek veren Dibâlpûr halkını cezalandırmak için harekete geçmişti. Sehval ve Esvan yolu ile Cehval'e gelmiş ve Patpaktan ile Dibâlpûr arasında bulunan Sadlec'de ordugâhını kurmuştu.⁷⁵⁰ Emîr Timur 10 bin kişiden oluşan süvari birliğini Ecvedin şehri tarafına göndermişti. Emîr Şahmelik ve Devlet Timur ise Dibâlpûr yönüne sevk edilmişti. Kendisi de gece yürüyerek Ecveden'e ulaşmıştı. Şehir ahalisinin çoğu Timur'un geldiğini haber alınca Batnir tarafına kaçmıştı.⁷⁵¹ Bölgeyi kontrolü altına alan Timur 23 Safer 801 (4 Kasım 1398) tarihinde Ecveden Kalesi'ni geçerek bir gün sonra

⁷⁴⁵ Nizamüddin Şami, 216; Durak, 135; Şerefüddin Ali Yezdi, 290; Nijjar, 63; Prasad, *History of Mediaeval India*, 336; Srivastava, 222.

⁷⁴⁶ Nizamüddin Şami, 216-217; Durak, 135.

⁷⁴⁷ Durak, 29 Ekim olarak vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Durak, 135.

⁷⁴⁸ Nizamüddin Şami, 217; Durak, 135-236

⁷⁴⁹ Durak, 136; Nizamüddin Şami, 217-218; Nijjar, 63; Firişte, 281.

⁷⁵⁰ Nijjar, 63; Durak, 137; Nizamüddin Şami, 219.

⁷⁵¹ Nizamüddin Şami, 219; Durak, 137; Nijjar, 63-64; Firişte, 281.

Halis Küteli Kalesi'ni de ele geçirmişti.⁷⁵² Emîr Timur ilerleyişini sürdürerek Batnir Kalesi'ne gelmişti. Burası Hindistan'ın en meşhur kalelerinden idi. Yönetimi de Raca Dülcin adlı bir Hintlinin elindeydi. Timur hiç vakit kaybetmeden 2 bin süvari ile kaleyi muhasara altına almıştı. Emir Süleymanşah, Seyh Nureddin ve Allahdad sağ kolda; Halil Sultan Bahadır, Şeyh Muhammed ve diğer emirler de sol kolda görevlendirilmişti. İlk hamlede Şehri Bend'i ele geçirerek kaleye taarruz etmişlerdi. Timur mancınıklarla saldırarak kaleyi harabeye çevirmişti.⁷⁵³

Emîr Timur 3 Rebülevvel 801 (13 Kasım 1398) Batnir'den yola çıkarak Kenare-i Havzı Ab'a gelmiş ve burada bir gün konaklamıştı. Daha sonra Firuze-i Bendegân Kalesi'ni aşarak bir günde Serseti şehrine ulaşmıştı. Buranın ahalisi gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Timur'un ordusunun geldiğini duyunca şehri terk etmişlerdi. Timur kuvvetleri peşlerinden giderek onları öldürmüş ve mallarını yağmalamıştı.⁷⁵⁴ Emîr'in ordusu Serseti'de bir gün kaldıktan sonra yaklaşık 100 km. mesafedeki Fethâbâd'a ilerlemişti. Çöllere kaçan Fethâbâd ahalisi öldürülerek mallarına ve hayvanlarına el konulmuştu.⁷⁵⁵

Emîr Timur burada fazla zaman kaybetmeden Receppûr Kalesi'nden aşip Kale-i Ehrunî civarında konaklamıştı. Askerler halkın bir kısmını kılıçtan geçirirken bir kısmının da mallarına el koyarak evlerini ateşe vermişti. Emîr buradan hareketle Tuhne Köyü civarına gelerek burada konaklamıştı. Bu bölgede yol kesip haraç toplayan ve *Ceteler* diye adlandırılan bir kavim vardı. Timur'un geldiğini duyunca ormanlık alanlara kaçmışlardı. Timur asker göndererek bunların 200 kadarını ele geçirerek öldürtmüş ve bir kısmını da esir almıştı.⁷⁵⁶ Emîr Timur ağırlıklarını Emirzade Süleymanşah'a teslim ederek onu Samane tarafına göndermişti. Ordunun diğer birlikleri 21 Kasım 1398'de Kehher Nehri yakınlarında konaklamıştı. Timur da buraya gelerek ordusuyla birlikte dört gün kalmıştı. Emîr buradan hareketle 25 Kasım Pazartesi günü Köyle Köprü'süne

⁷⁵²Durak, 137; Nizamüddin Şami, 220.

⁷⁵³Nizamüddin Şami, 220-222; Şerefüddin Ali Yezdi, 293-295; Durak, 138-139; Nijjar, 64; Prasad, *History of Mediaeval India*, 336; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 118; Micheal Prawdin, *The Mongol Empire Its Rise and Legacy*, trans. Eden and Cedar Paul, George Allen and Unwin, London 1940, s. 482.

⁷⁵⁴Nizamüddin Şami, 222-223; Durak, 140; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 118; Prasad, *History of Mediaeval India*, 337.

⁷⁵⁵Şerefüddin Ali Yezdi, 295-296; Durak, 140; Nizamüddin Şami, 223.

⁷⁵⁶Nizamüddin Şami, 223; Durak, 140.

ulaşmıştı. Timur'un sol kol kuvvetleri de buraya gelerek orduya katılmış ve bütün emirler huzuruna gelerek sadakatlarını bildirmişlerdi.⁷⁵⁷

1.1.11.3. Emîr Timur'un Delhi'ye Yönelişi

Emîr Timur'un asıl hedefi Delhi'yi ele geçirmektir. Bundan dolayı Hind topraklarına girdikten sonra yönünü Delhi istikametine çevirmişti. Hacı Seyfeddin'in kardeşi Allahdad ve Ali Sultan Tevaçi komutasındaki ordu Delhi istikametinde ilerleyerek Esendi Kalesi'ne ulaşmıştı. Ancak ahali evlerini yıkarak Delhi istikametine çekilmişti.⁷⁵⁸ Emîr'in ordusu Esendi hisarından hareket ederek Tuğlukpûr Kalesi'ne gelmişti. Buranın ahali de evlerini terk ederek kaçmıştı. Ordu kaleyi ateşe vererek her şeyi yerle bir etmişti. Ordu 24 Rebûlevvel 801 (4 Aralık 1398) tarihinde Panipat şehrine gelince aynı manzarayla karşılaşmışlardı. Askerler şehirdeki buğday ambarlarını ele geçirerek aralarında pay etmişlerdi. Buradan hareketle Panipat Nehri kenarına gelinmiş ve ordunun sağ cenahı da birkaç gün sonra onlara katılmıştı. Emîr'in ordusu burada düzen alarak ilerlemeye devam etmişti.⁷⁵⁹

Emîr'in kuvvetleri 27 Rebûlevvel (7 Aralık) Cumartesi günü Sultan Firuz Şah'ın sarayı Cihânnûma'ya saldırmak için harekete geçmişti. Burası Delhi'ye yaklaşık iki fersah mesafede idi. Cihânnûma'ya saldıran Timur güçleri ahaliyi kılıçtan geçirerek şehri teslim almıştı. Askerler ele geçirdikleri birçok ganimetle geri dönmüşlerdi.⁷⁶⁰ Timur'un kuvvetleri 30 Rebûlevvel (10 Aralık) Salı günü Cemne Nehri üzerinden geçerek Luni⁷⁶¹ (Levne) şehrine ulaşmışlardı. Önceden gönderilen Emir Cihânşah, Emir Şahmelik ve Emir Allahdad kaleyi kuşatmışlardı. Şiddetli muhasaradan sonra kale ele geçirilerek ahalinin mukavemeti kırılmaya çalışılmıştı. Ancak ahali teslim olmayarak kadınlarını, çocuklarını ve mallarını ateşe vermişti. Kaleyi ele geçiren askerler seyyidlerin dışındakileri katlederek kaleyi yakıp yıkmışlardı.⁷⁶²

⁷⁵⁷Durak, 140-141; Nizamüddin Şami, 223.

⁷⁵⁸Şerefüddin Ali Yezdî, 2297-298; Nizamüddin Şami, 224; Durak, 141.

⁷⁵⁹Durak, 141; Nizamüddin Şami, 225; Şerefüddin Ali Yezdî, 298.

⁷⁶⁰Nizamüddin Şami, 225; Şerefüddin Ali Yezdî, 298; Prasad, *History of Mediaeval India*, 337; Durak, 142.

⁷⁶¹Nizamüddin Şami, bu kalenin ismini Levni olarak vermektedir. Ancak hem yabancı araştırmacıların hem de yerli araştırmacıların çalışmaları incelenerek Luni isminin vermesi uygun görülmüştür.

⁷⁶²Durak, 142; Firişte, 283; Hüseyin, *Tughluq dynasty*, 464; Nizamüddin Şami, 225; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 118-119; Prasad, *History of Mediaeval India*, 337.

Emîr Timur, Luni (Levni) Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Cemne (Con) Nehri'ni geçerek Cihânuma'ya gelmişti. Delhi'nin muhasarasını kolaylaştırmak için 700 zırlı askerle tatbikat yaptığı sırada Mallu Han adamlarıyla Timur'un üzerine yürümüştü. Emîr'in ordusundan Sevincek Bahadır, Seyyid Hoca, Mübeşşir 300 kadar adamla Cemne Nehri üzerinde Mallu Han'a karşı savaş düzeni almıştı. İki taraf arasında yapılan savaş Mallu Han kaybederek Delhi'ye çekilmişti. Mallu Han'ın ordusunda bulunan filler ise Timur'un eline geçmişti.⁷⁶³

1.1.11.4. Savaş Hazırlıklarının Yapılması ve İki Ordunun Durumu

Emîr Timur Cihânuma'da kaldığı süre zarfında savaş meclisini toplayarak Delhi şehrinin ele geçirilmesi için müzakerelerde bulunmuştu. Ordunun gereksinimleri temin etmek için hazırlıklara başlanmış ve muharebenin yapılacağı yer tespit edilmeye çalışılmıştı.⁷⁶⁴ Bu esnada Timur'un karargâhında yaklaşık 100 bin Hintli esir bulunmaktaydı. Bu esirlerin savaş esnasında Tuğluk ordusu tarafına geçerek Timur kuvvetlerine karşı savaşa tutuşmaları muhtemeldi. Bazı komutanlar bu durumu Emîr'e iletmışlerdi. Böylece esirlerin hepsi öldürülmüştü.⁷⁶⁵ Yağmalardan alınan mallar ile öldürülen Hintli esirlerin eşleri için her 10 kişiye 1 muhafız bırakılmıştı.⁷⁶⁶

Emîr Timur, Delhi'ye ilerlerken komutanlarına harp sanatı konusunda bilgi vermekteydi. Aynı zamanda da Emîr savaş esnasında ordunun düzenini planlamıştı. Ordunun sağ kanadını Pir Muhammed Bahadır, Emirzade Süleymanşah Bahadır ve diğer emirler yönetirken, sol kanadını da Emirzade Sultan Hüseyin Bahadır, Emirzade Halil Sultan Bahadır, Cihânşah Bahadır ve diğer emirler yöneteceklerdi. Ordunun merkezini de Emirzade Rüstem Bahadır, Emir Şeyh Nureddin Bahadır, Emir Şahmelik ve Allahdad yönetecekti.⁷⁶⁷

Tuğlukşahlar ordusunda ise Sultan Mahmud ve Mallu Han'ın yanı sıra Hintli kumandanlarda bulunmaktaydı. Tuğlukşahlar ordusu 10 bin süvârî, 40 bin⁷⁶⁸ piyâde ve

⁷⁶³Durak, 142; Nizamüddin Şami, 225-226; Majumdar, "Majumdar, The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 119; Sirhindi, 172; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 464.

⁷⁶⁴Durak, 143.

⁷⁶⁵Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 119; Durak, 143; Nizamüddin Şami, 227; Prasad, *History of Mediaeval India*, 338.

⁷⁶⁶Nizamüddin Şami, 227; Şerefüddin Ali Yezdî, 299-300; Durak, 143.

⁷⁶⁷Durak, 143-144; Nizamüddin Şami, 229; Prasad, *History of Mediaeval India*, 339.

⁷⁶⁸Nizamüddin Şami, bu sayı 20.000 olarak vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Nizamüddin Şami.229.

120 savaş filinden oluşmaktaydı.⁷⁶⁹ Ayrıca savaş teçhizatları arasında uçunda demir bulunan ve yere düşünce patlayan savaş aleti bulunmaktaydı.⁷⁷⁰ Delhi önlerinde savaş düzeni alan Emîr Timur karargâhının etrafına hendek kazdırmıştı. Sonrasında önünü ağaç dallarıyla kapatarak çadırları gizlemişti.⁷⁷¹ Timur, Tuğluk ordusu karşısında olası bir mağlubiyet almamak için çeşitli hilelere başvurmuştu. Emîr üçgen şeklinde demir teller hazırlatarak Tuğluk fillerin geçiş güzergâhına serdirmişti. İkinci hilesi ise Hindistan’da deve bulunmamakta ve filler de bu hayvandan korkmaktaydı. Emîr Timur 500 deve getirmişti. Fitol sarılı kamışlar ve yağlanan pamuklar develere yüklenmişti.⁷⁷²

Emir Timur Havza-i Has’ta hazırlıklarını tamamlayarak savaş düzeni almıştı. Tuğluk ordusu başında Mallu Han zincire vurulmuş filleri önüne katarak Timur kuvvetleri üzerine saldırıya geçmişti.⁷⁷³ 7 Rebîulâhir 801 (17 Aralık 1398) tarihinde iki ordu karşı karşıya gelerek savaşa tutuşmuşlardı.⁷⁷⁴ Timur bütün planlarını filler üzerine yaptığı için daha önceden hazırlanan develerin yükleri ateşe verilerek fillerin üzerine salınmıştı. Develerden ürken filler zincirlerini kırarak sağa sola dağılmaya başlamıştı.⁷⁷⁵ Savaş esnasında Timur’un ordusunun sağ kanadında bulunan Pir Muhammed Bahadır, Emirzade Süleymanşah ile sol kanadında bulunan Emirzade Sultan Hüseyin ve Gıyâseddin Tarhan çok büyük fedakârlık göstermişlerdi. Emirzade Cihânşah ise maiyetiyle Delhi’nin büyük kapısına kadar varmıştı. Emirzade Rüstem Bahadır, Emir Şeyh Nureddin, Emir Şahmelik ve Emir Allahdad da Tuğluk ordusu merkezi yönünde saldırıya geçmişti. Pir Muhammed ileri atılarak Tuğluk fillerin bulunduğu alana yönelmiş ve fillerin dağılmasını sağlamıştı.⁷⁷⁶

Tuğluk ordusu Emîr’in kuvvetleri karşısında daha fazla mukavemet gösteremeyerek bozguna uğramıştı. Tuğluk fillerinin Emîr’in kuvvetlerinin eline geçmesi üzerine mukavemeti kırılan Sultan Mahmud ve Mallu Han, Delhi’ye doğru çekilmişti. Sultan Mahmud ve Mallu Han gece yarısı eşlerini ve çocuklarını da alarak

⁷⁶⁹Muhammed Habib, “The Asiatic Environment”, *A Comprehensive History of India*, vol 5, People’s Publishing house, Delhi 1970, s.121; Durak, 144; Prasad, *History of Mediaeval India*, 339; Nizamüddin Şami, 229; Cöhe, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, 717.

⁷⁷⁰Durak, 144.

⁷⁷¹Durak, 144.

⁷⁷²İbn Arabşah, 169-171; Durak, 144.

⁷⁷³Sirhindi, 172; Nizâmeddin Ahmed, 280; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 464.

⁷⁷⁴Majumdar, “The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty”, 119; Durak, 145.

⁷⁷⁵Cöhe, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, 717.

⁷⁷⁶Nizamüddin Şami, 230; Durak, 145.

Gücerât'a gitmişti.⁷⁷⁷ Bunun üzerine Timur ve kuvvetleri Delhi'yi ele geçirmişti. Şehrin ileri gelenleri ve Tuğluk Hanedanlığı'nın bazı devlet adamları Timur'a saygılarını sunmuştu. Emîr Timur cuma günü hutbeyi kendi adına okutarak Delhi'de hükümdarlığını resmen ilan etmişti.⁷⁷⁸

Emîr, Delhi'yi ele geçirdikten sonra memurlar görevlendirerek vergilerin toplanmasını buyurmuştu. Ancak bazı yerli ahali buna karşı çıkarak görevlileri öldürmüştü. Bunun üzerine Emîr Timur yerlilerin ele geçirilerek öldürülmesini buyurmuştu. Böylece birçok insan öldürüldü ve bir o kadar da esir alındı.⁷⁷⁹ Emîr'in kuvvetlerinin disiplini bozulmuş ve askerler masum ahaliye işkence yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine Hintliler eşlerini ve çocuklarını öldürerek evlerini ateşe vermişti. Bölgede o kadar insan öldürülmüştü ki bazı sokaklar öldürülen insanların oluşturduğu setlerden geçilmiyordu.⁷⁸⁰

1.1.11.5. Emir Timur'un Semerkana'a Dönüşü

Emîr Tirmur Delhi'de 15 gün kaldıktan sonra 22 Rebûlevvel 801 (1 Ocak 1399) günü dönüş için harekete geçmişti. Timur Havza-ı Hassa-i Cihân'ın kenarından geçerek Firuzâbâd'a gelmişti. Burada bir saat dinlendikten sonra Cihânuma tarafından Vezirâbâd'a gitmişti.⁷⁸¹ Bu esnada Hint vilayetlerinin çoğuna hâkim Bahadır Nahir elçi göndererek Emir'e bağlılığını bildirmişti. Emîr Timur buradan ayrılarak Samane yakınlarındaki Madula bölgesine ulaşmıştı. Ardından Kete bölgesine gelen Emîr, Bağ-ı But mevkiinde bir gün konaklamıştı. Akabinde de Asar istikametinde ilerlemişti.⁷⁸²

Mirat (Mirt) Hint bölgesinin önemli kalelerinden biriydi. Emîr, Asar'a varınca buranın ele geçirilmesi için Emirzade Rüstem Barlas, Emir Şahmelik, Emir Allahdad'ı görevlendirmişti. Ancak 28 Rebûlâhir 801 (7 Ocak 1399) tarihinde kale önüne gelen ordu, burayı muhasara edemedi karargâha geri dönmüştü. Bunun üzerine 29 Rebûlâhir (8 Oca)'da Emîr Timur, 10 bin kişiden oluşan ordusuyla kaleyi kuşatmıştı.

⁷⁷⁷Sirhindi, 172; Nizâmeddin Ahmed, 280; Firişte, 284; Şerefüddin Ali Yezdi, 304-305; Durak, 146; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 464; Srivastava, 223.

⁷⁷⁸Nizamüddin Şami, 231; Durak, 146; Şerefüddin Ali Yezdi, 305; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 464; Firişte, 284-285; Habib, "The Asiatic Environment", 121.

⁷⁷⁹Nizâmeddin Ahmed, 280.

⁷⁸⁰Durak, 147; Srivastava, 223; Prasad, *History of Mediaeval India*, 341; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 119-120; Nizamüddin Şami, 232.

⁷⁸¹Nizamüddin Şami, 233; Firişte, 286; Şerefüddin Ali Yezdi, 306; Durak, 147-148.

⁷⁸²Durak, 148; Şerefüddin Ali Yezdi, 306; Nizamüddin Şami, 234.

Surlar doldurularak kalede delikler açılmıştı.⁷⁸³ 11 Cemâziyelevvel (19 Ocak)'de kaleyi ele geçiren askerler kalenin serdarı İlyas Efgani ve Mevlana Ahmed Nehane Seri'nin oğlunu yakalayarak Timur'un huzuruna getirmişlerdi. Kaledeki Mecusiler katledilmiş ve eşleri, çocukları esir alınmıştı. Kale açılan deliklerden ateşe verilerek yıkılmıştı.⁷⁸⁴

Emîr Timur Mirat Kalesi'ni ele geçirdikten sonra Emirzade Cihânşah Bahadır'ı sol kanat askerleriyle Hindularla savaşması için Ganj Nehri tarafına göndermişti. Hindularla savaştıktan sonra ağırlıklarını Emîr Şeyh Nureddin'e vererek Karasu Nehri kıyısında kendisini beklemelerini buyurmuştu. Emîr'in maiyetindeki ordu da Ganj Nehri'ne doğru hareket etmişti. Emirzade Süleymanşah ile karşılaşan ordu birleşerek Mansure'ye ve daha sonra Firuzpûr'a gelmişti.⁷⁸⁵ Emirzade Pir Muhammed, Emirzade Süleymanşah Bahadır ve bazı askerler atlarına nehirde geçmişti. Ancak Emîr tehlikeli olacağından nehri karşıya geçmemiş ve ilerleyişini Tuğlukpûr istikametinde sürdürmüştü. Bu esnada Ganj Nehri aşağısında birçok Hindu'nun toplandığı haberi ulaşmıştı. Emîr, Ali Sultan Tavaçi ve Mübeşşir Bahadır gibi komutanları 5 bin kişilik orduyla onların üzerlerine göndermişti. Ayrıca 48 gemiyle Hintli bir grup Timur'un ordusuna saldırmıştı. Ancak başarı elde edemeyen bu gruptan birçok kadın ve çocuk esir düşmüştü.⁷⁸⁶

Emîr Timur, Tuğlukpûr'a ulaşınca birçok silahlı askerin Mübarek Han etrafında toplandığını öğrenmişti. Emîr, Şahmelik ve Emir Allahdad'ı bin kişilik bir orduyla üzerlerine göndermişti. Mübarek Han ve adamları savaşmayı göze alamayarak geri çekilseler de Timur kuvvetlerinin arkalarından saldırısıyla birçoğu kılıçtan geçirilmişti.⁷⁸⁷ Emîr Timur Ganj Nehri boyunca ilerleyerek Küpele Dağı eteğinde birden fazla grup halinde toplanmış Hindu yerliler üzerine harekete geçmişti. Bu grupları dağıtarak birçok ganimet elde etmişti.⁷⁸⁸

Emîr Timur Ganj havalisinden hareketle Sivalik tepesi civarına gelmiş ve burada yaşayan Raca Behruz üzerine harekete geçmişti. Behruz ve adamları yenilmiş ve Timur

⁷⁸³Nizamüddin Şami, 234; Habib, "The Asiatic Environment", 123; Durak, 148; Prasad, *History of Mediaeval India*, 342

⁷⁸⁴Durak, 148; Şerefüddin Ali Yezdi, 307; Nizamüddin Şami, 234-235; Srivastava, 223; Habib, "The Asiatic Environment", 123.

⁷⁸⁵Şerefüddin Ali Yezdi, 308; Nizamüddin Şami, 235.

⁷⁸⁶Şerefüddin Ali Yezdi, 308; Durak, 149; Nizamüddin Şami, 236.

⁷⁸⁷Nizamüddin Şami, 237; Durak, 150.

⁷⁸⁸Durak, 150-151; Nizamüddin Şami, 236-239; Şerefüddin Ali Yezdi, 310-311.

kuvvetleri birçok ganimet elde etmişti.⁷⁸⁹ Emîr, Con havzasından geçerek Sivalik Dağı'nın başka bir noktasına ulaşmıştı. Burasının yönetimi de Raca Retan'ın elinde bulunmaktaydı. Timur, Retan üzerine giderek onu da mağlup etmişti. Birçok ganimet ve esir ele geçirilmişti. Emîr Timur daha sonra Nagarkot'a ve akabinde de Lahor bölgesinde bulunan Şeyhâkher üzerine sefer düzenleyerek bu bölgeleri de hâkimiyetine almıştı.⁷⁹⁰ Nihayetinde Emîr Timur 22 Şâban 801 (29 Nisan 1399) tarihinde Semerkand'a geri dönmüştü.⁷⁹¹

Kaynak: [https://forum.donanimhaber.com/timurun-seferleri-ve-filleri\(10/25/2019\)](https://forum.donanimhaber.com/timurun-seferleri-ve-filleri(10/25/2019))

Harita 4. Emîr Timur'un Hindistan Seferi Güzargahını Gösteren Harita

1.1.12. Timur'un İstilasından Sonra Hanedanlığın Durumu

1.1.12.1. Delhi'nin Durumu ve Yaşanan Taht Mücadeleleri

Emîr Timur Delhi'yi ele geçirdikten bir müddet sonra Semerkand'a dönmüştü. Delhi âdete metruk bir şehre dönüşmüştü. Emîr şehre veba salgını gibi çökmüş ve onun

⁷⁸⁹ Prasad, *History of Mediaeval India*, 343; Durak, 152; Nizamüddin Şami, 239-241.

⁷⁹⁰ Şerefüddin Ali Yezdi, 314-318; Durak, 153-154; Nizamüddin Şami, 242-243; Firişte, 287; Nizâmeddin Ahmed, 281;

⁷⁹¹ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK., Ankara 2017, 4. Baskı, s.31; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, TTK., Ankara 1994, s.20.

ayrılmasından sonra Delhi yaklaşık iki ay harabe şekilde kalmıştı. İnsanların birçoğu ya hastalıktan ya da açlıktan ölmüştü.⁷⁹² Sultan Nâsireddîn Nusret Şah, Receb (Mart-Nisan) ayında az sayıda askeriyle önce Doab'a sonrada Mirat'a gitmişti. Bu sırada Adil Şah maiyetiyle gelerek Nusret Şah'a katılmıştı. Ayrıca Emîr'in saldırısından kaçan bazı Doab ahalisi de sultana katılmıştı.⁷⁹³

Sultan Nusret Şah 2 bin kişilik süvari birliğiyle Firuzâbâd'a gelmiş ve harabe haldeki Delhi şehrini kontrol altına almıştı. Bunun üzerine Şehab Han 10 fil ve askeriyle Mivât'tan gelerek Nusret Şah'a katılmıştı. Ayrıca Melik Elmas da Doab'dan ayrılarak sultana katılmıştı. Böylece etrafında büyük bir ordu toplayan Nusret Şah, Şehab Han komutasındaki orduyu Baran'a İkbâl Han üzerine göndermişti. Ancak yolda Hintli askerlerin saldırısı sonucu Şehab Han şehit düşmüş ve maiyeti de dağılmıştı. Bunu haber alan İkbâl Han harekete geçerek filleri ele geçirmişti.⁷⁹⁴ İkbâl Han giderek güçlenmiş ve her taraftan asker toplamaya başlamıştı. Rebûlevvel (Kasım) ayında ordusuyla Baran'dan Delhi'ye gelmişti. Ancak Nusret Şah, İkbâl Han ile mücadeleye girmeye cesaret edemeyerek önce Firuzâbâd'a sonra Mivât'a çekilmişti. Böylece Delhi İkbâl Han'ın kontrolüne geçmişti. Timur zulmünden kaçan Delhi ahalisi kısa sürede geri dönmüş ve Hisar-ı Siri de canlanmaya başlamıştı.⁷⁹⁵

İkbâl Han Doab ve çevresindeki şehirleri kendi kontrolüne alırken diğer şehirler de emir ve meliklerin kontrolüne geçmişti. Gücerât, Zafer Han ve oğlu Tatar Han'ın, Multan, Dibâlpûr ve Sind bölgesinin bazı bölümleri Seyyid Hızır Han'ın, Mehube ve Kalpi Mahmud Han'ın oğlu Melikzade Firuz'un ve Kanuç, Udh, Dalmu, Sendile, Bahreîç, Behar ve Cunpûr Hâce-i Cihân'ın eline geçmişti. Ayrıca Malva Dilaver Han'ın, Samane Galip Han'ın ve Biyâne de Şems Han'ın hâkimiyetindeydi.⁷⁹⁶ Timur'un Hindistan'ı işgal etmesi sonucu Tuğlukşahlar Devleti toprakları emir ve meliklerce pay edilmişti.

İkbâl Han Rebûlevvel 802 (1399 Kasım) tarihinde Biyâne'ye doğru harekete geçerek Şems Han ile savaşa tutuşmuştu. Şems Han, İkbâl Han'ın karşısında

⁷⁹² Sirhindi, 173; Nizâmeddin Ahmed, 281; Firişte, 287; Prasad, *History of Mediaeval India*, 344; Srivastava, 224; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 120-121.

⁷⁹³ Nizâmeddin Ahmed, 281; Sirhindi, 73; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 626; Firişte, 287.

⁷⁹⁴ Sirhindi, 173-174; Nizâmeddin Ahmed, 281; Firişte, 287-288.

⁷⁹⁵ Nizâmeddin Ahmed, 282; Sirhindi, 174; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 626.

⁷⁹⁶ Sirhindi, 74; Nizâmeddin Ahmed, 282; Firişte, 288; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 121-122; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 468.

tutunamamış ve Biyâne Kalesi'ne sığınmıştı. Böylece onun sahip olduğu fillerde İkbal Han'ın eline geçmişti. İkbal Han Kateher üzerine ilerlemiş ve Rây Narsing'in yıllık vergisi vermesi üzerine Delhi'ye geri dönmüştü. Bu sırada Hâce-i Cihân Cuncûr da vefat etmiş ve yerine geçen Melik Mubarek Karanfil, “*Mubarek Han*” unvanıyla bağımsızlığını ilan etmişti. Ayrıca Hâce-i Cihân'ın elinde bulunan şehirler de Mubarek Han'ın hâkimiyetine geçmişti.⁷⁹⁷

İkbal Han Cemâziyelevvel 803 (Aralık-Ocak, 1400-1401) tarihinde Mubarek Şah üzerine harekete geçmişti. Mubarek Han ise İkbal Han'a karşı Şems Han ve Bahadır Nahir ile ittifak kurmuştu. Mubarek Han ve müttelikleri Ganj Nehri kıyısında bulunan Petyâli'ye gelmişlerdi. Bu bölgedeki çiftçiler ve Rây Sir (Sabir, Sanir) onlara karşı koymaya çalışsalar da başarılı olamamışlardı. Daha sonra Etevah'a çekilmişlerdi. Akabinde Cuncûr ve Lekhenevti'ye ilerlemişlerdi. İkbal Han ise Kanuç bölgesine ulaşmıştı. Bir süre sonra İkbal Han ile Mubarek Han'ın kuvvetleri Ganj Nehri kıyısında karşılaşmıştı. İki taraf yaklaşık iki ay boyunca birbirlerine üstünlük sağlayamamışlardı. Bunun üzerine taraflar anlaşma yaparak geri dönmüştü. Ancak İkbal Han, Mubarek Han ile Şems Han'dan şüphelenerek onları yolda öldürtmüştü.⁷⁹⁸

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda yaşanan diğer bir gelişme de Samane Valisi Galip Han'ın damadı Tagi Han'ın büyük bir orduyla Dibalpûr'da bulunan Hızır Han'a saldırmak için harekete geçmesidir. Bu hadiseden haberdar olan Hızır Han ordusuyla birlikte Ecvedhen bölgesine çekilmişti. Tagi ile Hızır Han 9 Receb 803 (23 Şubat 1401) tarihinde Dehinde Nehri kıyısında savaşa tutuşmuştu. Savaşta Hızır Han'ın üstünlük sağlaması üzerine Tagi Han Ebûher (Behûher, Esûher) kasabasına çekilmişti. Ancak burada Galip Han ve diğer emirler tarafından yakalanarak idam edilmişti.⁷⁹⁹

Sultan Nâsireddin Mahmud, Emir Timur'dan korktuğundan Gücerât'a çekilmişti. Sonrasında Dhar'a giderek orada yaşamını sürdürmüştü. Ancak Emîr'in Semerkand'a dönüşüyle Nâsireddin Mahmud Dhar'dan ayrılarak 804 (1401-2) yılında Delhi'ye gelmişti. İkbal Han, Sultan Mahmud'u karşılayarak ona bağlılığını bildirmiş ve akabinde de Cihânpenâh Sarayı'na kadar ona eşlik etmişti. Bütün gücü ele geçiren İkbal

⁷⁹⁷Nizâmeddin Ahmed, 282-283; Sirhindi, 175; Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, 626.

⁷⁹⁸Sirhindi, 176; Nizâmeddin Ahmed, 283; Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, 626; Firişte, 288.

⁷⁹⁹Sirhindi, 176; Nizâmeddin Ahmed, 283.

Han, sultanı kontrol ederek yönetimi ele geçirmişti.⁸⁰⁰ Daha sonra Sultan Mahmud ve İkbal Han Kanuç'a doğru hareket etmişti. Bu esnada Mubarek Han'ın vefat ettiği ve yerine kardeşi İbrahim Han'ın geçtiği bilgisi ulaşmıştı. Bunun üzerine Sultan Mahmud Cunpûr'u ele geçirmek için harekete geçmişti. İbrahim Han da iyi bir şekilde tehcizatlandırdığı ordusuyla sultana karşı harekete geçmişti. Böylece birkaç gün içinde iki ordu karşılaşmıştı. Ancak Sultan Nâsireddin, İkbal Han'dan şüphelenmekte ve korkmaktaydı. Bundan dolayı av gerekçesiyle bir gece maiyetini alarak İbrahim Han'ın yanına gitmişti. Sultanın amacı İbrahim Han ile anlaşma yapmaktır. Durumdan haberi olmayan İbrahim Han sultanı karşısında görünce tedirgin olmuştu. Bunun üzerine Sultan Nâsireddin Mahmud Kanuç'a gitmişti. İkbal Han Delhi'ye dönerken İbrahim Han da Cunpûr'a çekilmişti. Sultan Mahmud Kanuç'a varınca bütün ahali onun etrafında toplanmıştı.⁸⁰¹

İkbal Han Cemâziyelevvel 805 (Kasım-Aralık 1402) tarihinde Galiyor üzerine sefere çıkmıştı. Burası Timur'un istilasından sonra Rây Nersinge'in eline geçmişti. Onun ölümünden sonra oğlu Biremdev'in hâkimiyetindeydi. Galiyor Kalesi oldukça sağlam inşa edilmişti. Bundan dolayı İkbal Han burasının ele geçirilmesinin oldukça güç olduğunu anlamış ve kale ile çevresini yağmalatarak Delhi'ye dönmüştü. İkbal Han ertesi yıl Galiyor üzerine tekrardan sefere çıkmıştı. Biremdev ise karargâhından çıkarak Dihulpûr mevkiinde İkbal Han'la savaşa tutuşmuştu. Savaşı kaybeden Biremdev kaçarak Dihulpûr Kalesi'ne sığınmıştı. Buradan da bir gece kaçarak Galiyor'a gitmişti. İkbal Han ele geçirdiği ganimetlerle birlikte Delhi'ye dönmüştü.⁸⁰²

Tatar Han 806 (1403-4) yılında babası Zafer Han'ın vali olduğu Gücerât'ı kuşatmış ve babasını da Asaval'a göndermişti. Kendisi de “*Sultan Nasriruddin Muhammed Şah*” unvanını alarak bağımsızlığını ilan etmişti. Topladığı büyük bir orduyla Delhi üzerine harekete geçmişti. Ancak yolda Şems Han tarafından zehirlenerek öldürülmüştü. Şems Han, Zafer Han'ın Gücerât'a dönüşünü sağlamıştı.⁸⁰³

⁸⁰⁰ Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, 626; Sirhindi, 176; Nizâmeddin Ahmed, 283-284; Bedâûnî, 361.

⁸⁰¹ Sirhindi, 177; Nizâmeddin Ahmed, 284; Majumdar, “The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty”, 122.

⁸⁰² Nizâmeddin Ahmed, 285; Sirihndi, 177; Firişte, 289; Habib, “Successors of Firuz Shah Tughluq”, 627; Prasad, *History of Mediaeval India*, 345; Bedâûnî, 361.

⁸⁰³ Sirhindi, 178; Nizâmeddin Ahmed, 285.

İkbal Han 807 (1404-5) yılında Etevah'a sefere çıkmıştı. Rây Servar, Galiyor Rây'ı, Cehâlevâr Rây'ı ve diğer râylar Etevah'ta bir araya gelmişlerdi. İkbal Han'ın râylarla mücadelesi yaklaşık dört ay sürmüş ve sonunda da Galiyor Rây'ının yıllık 4 fil vergi vermesi karşılığında anlaşma sağlanmıştı. Akabinde İkbal Han, Kanuç tarafına sefere çıkmış ve Sultan Mahmud'u kuşatmıştı. Bu kuşatmadan bir sonuç alamadan Delhi'ye geri dönmüştü.⁸⁰⁴

İkbal Han Muharrem 808 (Haziran-Temmuz 1405) tarihinde Samane'ye hareket etmişti. Behrem Han, Sereng Han'a düşmanca tavır takınmaktaydı. Behrem Han, İkbal Han'ın üzerine geldiğini haber alınca korkudan Herhur Dağı'na çekilmişti. İkbal Han onu takip ederek Aruber mevkiinde karargâhını kurmuştu. Ancak Şeyh Celâleddin Buhârî'nin torunu Seyyid İlmü'd-dîn'in ara buluculuk yapması sonucu İkbal Han onları da yanına alarak Multan'a doğru yola çıkmıştı. İkbal Han, Dahende Nehri havzasına gelince Hızır Han da birlikleriyle Dibâlpûr'dan gelmişti. İki ordu 19 Cemâziyelevvel (12 Kasım) günü savaşa tutuşmuş ve savaşı kaybeden İkbal Han öldürülmüştü.⁸⁰⁵

1.1.12.2. Sultan Nâsireddin Mahmud Şah'ın Devleti Ayakta Tutma Girişimleri

İkbal Han'ın öldürülmesi haberi Delhi'de duyulunca Devlet Han, İhtiyar Han ve diğer emirler Kanuç'ta bulunan Sultan Nâsireddin Mahmud'u Delhi'ye davet etmişlerdi. Sultan Mahmud Delhi'ye gelerek Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın tahtına oturmuştu.⁸⁰⁶ İkbal Han'ın ailesi ve çocukları Delhi'den çıkartılmış ve Kol şehrine gönderilmişti. Doab bölgesinin yönetimine Devlet Han getirilmişti. İhtiyar Han'a da hediye olarak Firuzâbâd verilmişti. İklim Han ve Bahadır Nahir, sultana bağlılıklarını sunarak iki fil hediye vermişlerdi.⁸⁰⁷

Sultan Mahmud Cemâziyelevvel 809 (Ekim-Kasım 1406) tarihinde Kanuç'a hareket ederken Devlet Han'ı da büyük bir orduyla Samane üzerine sevk etmişti. Mahmud, Kanuç'a varınca Sultan İbrahim Cunpûr'dan yola çıkarak Ganj Nehri

⁸⁰⁴Nizâmeddin Ahmed, 285; Firişte, 289-290; Sirhindi, 178; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 122.

⁸⁰⁵Sirhindi, 179-180; Nizâmeddin Ahmed, 286; Firişte, 290; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 122; Prasad, *History of Mediaeval India*, 345.

⁸⁰⁶Nizâmeddin Ahmed, 287; Sirhindi, 180; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 627; Prasad, *History of Mediaeval India*, 345.

⁸⁰⁷Sirhindi, 180; Nizâmeddin Ahmed, 287; Firişte, 290; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 627.

yakınlarına gelmişti. İki ordu Ganj Nehri kıyısında karşılaşmış, birkaç gün süren savaşın ardından barış yapılmıştı. Sultan Delhi'ye, İbrahim de Cûnpûr'a dönmüştü.⁸⁰⁸

Sultan İbrahim, Kanuç'a giderek Sultan Mahmud Han adına burayı yöneten Melik Mahmud Tarmatî ile savaşa girmişti. Dört ay süren savaşı kazanan İbrahim Kanuç'u ele geçirmişti. Yağmur sezonunu da burada geçiren Han buranın yönetimini Melik Devletyâr'ın torunu İhtiyar Han'a bırakmıştı.⁸⁰⁹ Nusret Han Karkandez, Serang Han'ın oğlu Tatar Han ve İkbal Han'ın kölesi Melik Merhaba 810 (1407) yılında Sultan Nâsireddin Mahmud'dan ayrılarak İbrahim'e katılmıştı. İbrahim Han, Sultan Mahmud adına Esed Han Lodi'nin yönettiği Sembehel'e saldırıp orayı ele geçirmişti. İbrahim Sembehel'in yönetimini Tatar Han'a bıraktıktan sonra Delhi'ye dönmek için harekete geçmişti. İbrahim, Cûn Nehri'ne yaklaştığında Gücerât Valisi Zafer Han'ın Malva'yı işgal ettiği ve Dilaver Han'ın oğlu Alp Han'ı da elinde tuttuğu haberini almıştı. Bunun üzerine İbrahim Baran da Melik Merhaba'yı bırakarak Cûnpûr'a geri dönmüştü.⁸¹⁰

Sultan Mahmud, Zilkade (Mart-Nisan 1408) ayında İbrahim Han adına Melik Merhaba'nın yönettiği Baran'ı ele geçirmek için harekete geçmişti. Melik Merhaba kaleden çıkarak Sultan Nâsireddin Mahmud ile savaşa tutuşmuştu. Ancak Merhaba yenilerek kaleye sığınmıştı. Sultan Nâsireddin'in kuvvetleri onu ikna ederek kaleye girmiş ve akabinde de Merhaba'yı katletmişlerdi. Sultan Nâsireddin buradan hareketle Senbel'e gelmişti. Tatar Han, sultanla savaşa girmeyerek Kanuç'a çekilmişti. Nâsireddin Mahmud da buranın yönetimini Esed Han'a bırakarak Delhi'ye geri dönmüştü.⁸¹¹ 11⁸¹² Receb 809 (22 Aralık 1406) tarihinde Devlet Han ile Birem Han Samane'ye yaklaşık 2 kurûh mesafede savaşa tutuşmuştu. Savaşı kaybeden Birem Han Sirhind'e çekilmişti. Hızır Han Samane'nin elden çıktığını duyunca büyük bir orduyla Devlet Han üzerine yürümüşü. Devlet Han Fethâbât'a yaklaştığı sırada ondan çekinen Devlet Han Cûn Nehri karşısına çekilmişti. Ona tabi olan emir ve melikleri tarafına çeken Hızır Han; aldığı Samane ve Sunam'ı Zirak Han'a, Hisar-ı Firuze'yi Kivâm Han'a bırakmıştı. Sirhind ve diğer bazı perganelerin yönetimini de Birem Han'a

⁸⁰⁸Nizâmeddin Ahmed, 287; Sirhindi, 181; Firişte, 290.

⁸⁰⁹Sirhindi, 180-181; Nizâmeddin Ahmed, 287; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 627-28.

⁸¹⁰Nizâmeddin Ahmed, 288; Sirhindi, 181; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 628.

⁸¹¹Sirhindi, 181-82; Nizâmeddin Ahmed, 288; Firişte, 291; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 628; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 122.

⁸¹²Nizâmeddin Ahmed, 5 Receb (Aralık) olarak vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Nizâmeddin Ahmed, 288.

bıraktıktan sonra Fetihpûr'a dönmüştü. Böylece Sultan Mahmud'un elinde sadece Doab, Rehtek ve bazı bölgeler kalmıştı.⁸¹³

Sultan Mahmud Han 811 (1408) yılında Hisâr-ı Firuze üzerine sefere çıkarak Kivâm Han'ı kuşatmıştı. Bunun üzerine Kivâm Han yıllık vergiyi oğluyla Sultan Mahmud'a göndermişti. Böylece Mahmut Han kuşatmayı kaldırarak Dehârterhat üzerinden Delhi'ye dönmüştü. Bu haberi alan Hızır Han, Fethâbât'a gelerek Sultan Mahmud'u destekleyen ahaliyi cezalandırmıştı.⁸¹⁴ Hızır Han 11 Ramazan 811 (28 Ocak 1409) tarihinde Melik Tuhfa'yı büyük bir orduyla Doab ve Dehârterhat üzerine göndermişti. Bunun üzerine Feth Han ailesiyle Dehârterhat'tan Doab'a gelmişti. Melik Tuhfa orada kalan ahalinin bir kısmının mallarını yağmalarken bir kısmını da hapsedmişti. Hızır Han ise Rehtek üzerinden Delhi'ye gelmişti. Sultan Mahmud Firuzâbâd'a gelmiş ve burada bazı güçlüklerle karşılaşmıştı. Akabinde Firuzâbâd Hisarı'nı kuşatmışsa da başarı elde edemedi ve Fetihpûr'a çekilmişti.⁸¹⁵

Birem Han 812 (1409) yılında Hızır Han'a cephe alarak Devlet Han'ın yanına gitmek için yola çıkmıştı. Hızır Han, Birem Han'ı Cûn Nehri havzasında ikna ederek tekrardan kendine bağlamıştı. Fetihpûr'a gelen Hızır Han 813 (1410) yılında Melik İdris yönetimindeki Rehtek'i ele geçirmek için bölgeye hareket etmişti. Hızır Han, Melik İdris ile yaklaşık altı ay savaşmıştı. Umudunu kaybeden İdris Han oğluyla yüklü miktarda parayı Hızır Han'a göndererek ona bağlılığını bildirmişti. Savaşın sonlanmasıyla Hızır Han da Samane yoluyla Fetihpûr'a gelmişti. Sultan Nâsireddin Mahmud da Katehar'de bir müddet av yaptıktan sonra geri dönmüştü.⁸¹⁶

Hızır Han 814 (1411-12) yılında tekrardan Rehtek'e hareket etmişti. Melik İdris ve kardeşi Mubariz Han, Hansi'ye gelerek onu karşılamış ve ona saygı göstermişlerdi. Hızır Han, İklim Han ve Bahadır Nahir'in himayesinde bulunan Nârmul kasabasını yağmaladıktan sonra Mivât'a yönelmişti. Ticera, Serhate ve Kahrol gibi alanlar olmak üzere Mivat'ın büyük çoğunluğunu yağmaladıktan sonra Delhi'ye dönmüştü. Hızır Han, Sultan Nâsireddin Mahmud Şah'ı Siri'de kuşatmıştı. Bu esnada Sultan Mahmud adına Firuzâbâd'ı yöneten İhtiyar Han, Hızır Han'ın tarafına geçmişti. Böylece Doab ve Delhi

⁸¹³Sirhindi, 182-83; Nizâmeddin Ahmed, 288-289; Firişte, 291; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 122.

⁸¹⁴Nizâmeddin Ahmed, 289; Sirhindi, 183.

⁸¹⁵Sirhindi, 183; Nizâmeddin Ahmed, 289; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 628.

⁸¹⁶Nizâmeddin Ahmed, 290; Sirhindi, 184; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 628;

çevresi Hızır Han'ın eline geçmişti. Hızır Han bu gelişmelerin ardından Panipat yoluyla Muharrem 815 (Nisan-Mayıs 1412) tarihinde Fetihpûr'a gitmişti.⁸¹⁷

Sultan Nâsireddin Mahmud Cemâziyelevvel (Ağustos-Eylül) ayında Katehar'a hareket etmişti. Burada birkaç gün avlandıktan sonra Delhi'ye dönmüştü. Dönüş esnasında hastalanan Sultan Mahmud, Receb 815 (Ekim-Kasım 1412) tarihinde vefat etmişti.⁸¹⁸ Sultan Nâsireddin Mahmud, Sultan Firuz Şah'ın oğlu Sultan Mahammed'in oğluydu. Onun saltanatı 18 yıl sürmüştü. Sultan Nâsireddin Mahmud'un ölümüyle Firuz Şah'tan gelen hükümdarlığın kan bağı son bulmuştu.⁸¹⁹ Devlet Han, sultanın ölümüyle oluşan iki aylık kaos ortamını dağıtarak emirleri kendine tabi kılmıştı. Melik İdris ve Mubariz Han, Hızır Han'a yüz çevirerek Devlet Han'a bağlanmıştı. Böylece iyice yalnız kalan Hızır Han Delhi'ye gitmeye cesaret edememiş ve o yılı Fetihpûr'da geçirmişti.⁸²⁰

Devlet Han Muharrem 816 (Nisan-Mayıs 1413) tarihinde Katehar üzerine harekete geçmişti. Rây Narsing ve diğer râylar gelerek Devlet Han'ın emrine girmişlerdi. Ayrıca Devlet Han, Paytâli'ye geldiğinde Bedâuni'nin yönetimini elinde bulunduran Mehabet Han huzuruna gelerek ona bağlılığını bildirmişti. Bu sırada İbrahim Han'ın Kadir Han'ı kuşattığı haberi gelmişti. Ancak Devlet Han'ın ona karşı koyacak güce sahip olmadığından Delhi'ye dönmüştü.⁸²¹ Hızır Han Cemâziyelevvel 816 (Temmuz-Ağustos 1413) tarihinde maiyetinde bulunan 60 bin süvari birliğiyle Delhi'ye hareket etmişti. Hızır Han Hisar-ı Firuze'ye vardığında emirler gelip ona bağlılıklarını bildirmişti. Melik İdris, Rohtak'ta bulunuyordu. Ancak Hızır Han onunla herhangi bir mukavemete girmeyerek Mivât'a ilerlemişti. Bahadır Nahir'in yeğeni Celal Han gelerek Hızır Han'a bağlılığını bildirmişti.⁸²²

Hızır Han, Sembehel'i yağmaladıktan sonra Zilhicce 816 (Şubat-Mart 1414) tarihinde Delhi'ye yönelmişti. Burayı kuşatmış ve bu kuşatma dört ay sürmüştü. Devlet

⁸¹⁷Sirhindi, 184; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 628; Nizâmeddin Ahmed, 290; Firişte, 291-292.

⁸¹⁸Sirhindi, 185; Nizâmeddin Ahmed, 290-91; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 628; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 122; Prasad, *History of Mediaeval India*, 346.

⁸¹⁹Nizâmeddin Ahmed, 291; Sirhindi, 185.

⁸²⁰Sirhindi, 185; Nizâmeddin Ahmed, 291; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 628-29; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 122-23; Prasad, *History of Mediaeval India*, 346.

⁸²¹Nizâmeddin Ahmed, 291; Sirhindi, 185.

⁸²²Sirhindi, 186; Nizâmeddin Ahmed, 291; Firişte, 292; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 123.

Han'ı yenerek Hisâr-ı Firuze'de hapsedmişti. Böylece Hızır Han 17 Rebîülevvel 817 (6 Haziran 1414) tarihinde Delhi'de hâkimiyeti tamamen eline almıştı.⁸²³ Böylece Gazi Melik'in Eylül 720 (1320) tarihinde kurduğu Tuğlukşahlar Devleti tamamen ortadan kalkmıştı. Bu tarihten sonra Delhi'de Seyyid Hanedanlığı devri başlamıştı.

Kaynak:Hüseyin, Tughluq Dynasty,46

Harita 5. Emîr Timur Hezimetî Sonrası Kurulan Krallıklar ve Devletin Son Durumu

⁸²³ Sirhindi, 186; Nizâmeddin Ahmed, 291-92; Habib, "Successors of Firuz Shah Tughluq", 629; Majumdar, "The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty", 123; Prasad, *History of Mediaeval India*, 346; Srivastava, 225.

İKİNCİ BÖLÜM

TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI'NDA HÂKİMİYET ANLAYIŞI VE HÜKÜMDAR ALÂMETLERİ

2.1. HÂKİMİYET TELAKKİSİ VE HÜKÜMDAR

2.1.1. Hâkimiyet Anlayışına Göre Siyasi İktidarın Kaynağı

Eski Türk hâkimiyet anlayışına göre siyasi iktidarın kaynağını “kut” inancı oluşturmaktadır. Kut inancına göre hükümdarlık, tevcih edilen kişinin hükmetme yetkisini Tanrı tarafından aldığı ve bu mevkiye Tanrı’nın inayetiyle geldiği şeklindeydi.⁸²⁴ Hükümdar, Tanrı irade ettiği, kendisine kut ve ülüg (kısmet) verdiği için hükümdardır. Buradan da anlaşılacağı üzere hâkimiyetin kaynağı ilahidir. Bu açıdan da Türk hakanı Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi gibidir.⁸²⁵

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde hükümdarın devleti yönetme yetkisinin Tanrı tarafından verildiği görüşü Asya ve Avrupa Hunları, Göktürkler, Uygurlar, İtil ve Tuna Bulgarları’nda yaygındı.⁸²⁶ Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra kurulan Türk devletlerinde de bu inanın yaygın olarak devam ettiği görülmektedir. Gazneli Devleti hükümdarı Sebüktegin’in Pendnâme’sinde yer alan “*Allah beni emîrliğe ulaştırdı ve kullarının başına hâkim kıldı*” ifadesi bunun en güzel örneğini oluşturmaktadır.⁸²⁷ Gurlu Devleti askeri yapı ve devlet teşkilatı açısından Gazneli Devleti’nin etkisinde kalmıştı. Bundan dolayı Türk devletlerinde yaygın hâkimiyet anlayışı, Gurlu Devleti yoluyla Delhi Türk Sultanlığı’ndan biri olan Tuğlukşahlar Hanedanlığı’na geçmişti. Gurlu

⁸²⁴ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 17; Abdülkadir Donuk, “Türk Devletinde Hâkimiyet anlayışı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1981; s.49; Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1987, s. 41-164-235; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s. 103-113

⁸²⁵ Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTKB., Ankara 2002, s.33; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s.248; Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, MEB. Yay., İstanbul 1993, s. 106.

⁸²⁶ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 248-249; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 17; Donuk, “Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı”, 49-50.

⁸²⁷ Erdoğan Merçil, “Sebüktegin’in Pendnâmesi (Tanıtma, Farsça metni ve Türkçeye yercümesi)”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul Üni. Edebiyat Fak. Yay. Cild 6, part 1-2, s.229; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 18.

hükümdarı Muizzeddîn Muhammed'in yetiştirdiği Türk memlûklerinden Kudbeddin Aybeg ve Şemseddin İltutmuş Delhi Türk Sultanlığı'nın ilk kurucularındandır.⁸²⁸

Türk Devlet hâkimiyet anlayışı yaygın olarak Delhi Türk Sultanlığı'nda da görülmektedir.⁸²⁹ Kortel'in verdiği bilgiye göre Fahr-i Müdebbir, Delhi Sultanlığı'nın kurucusu Kudbeddin Aybeg'in hükümdarlık yetkisinin Tanrı tarafından verildiğini açık bir şekilde ifade etmekteydi.⁸³⁰ Ayrıca devleti yönetme yetkisi Ortaçağ Müslüman-Türk Devletleri'nde olduğu gibi "kut"a sahip olmak aile bireylerine mahsustu. Yönetme yetkisi daha çok kan yoluyla babadan oğla geçmekteydi. Tuğlukşahlar Devleti'nde de bu anlayışın hâkim olduğu açıktır. Berenî'in verdiği bilgiye göre Gıyâseddin Tuğluk Şah oğlu Fahreddin Cuna'ya "Uluğ Han" unvanı vererek onu varis yapmıştı.⁸³¹ Muhammed bin Tuğluk'un Thatta seferi sırasında hastalanarak ölümü üzerine emir, melik ve halkın ileri gelenlerinin ortak kararı ile kuzeni Firuz Şah'ı tahta geçirirken Delhi'de de Han-ı Cihân Sultan Muhammed'in oğlu olduğunu iddia ettiği kişiyi tahta oturtmuştu.⁸³² Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere saltanat kan bağıyla babadan oğula geçmekteydi. Diğer bir yandan Delhi Türk Sultanları kuruluş yıllarından itibaren dünyevi iktidarlarını meşrulaştırmak için Ortaçağ İslam dünyasında yaygın olan halifeden menşur alma geleneğini devam ettirmişlerdi. Halifenin verdiği unvanları hutbede halifenin adından sonra okutmuşlardı. Ayrıca bu unvanları bastırdıkları paralar ve kitâbelerde de kullanmışlardı.⁸³³ Muhammed bin Tuğluk'un yönetimine karşı çıkan ayaklanmaların giderek artması sonucu hükümdarlığının meşru olmadığı düşüncesine kapılmış ve halifeye başvurarak meşruluğunu tasdik ettirmişti.⁸³⁴

2.1.2. Hükümdar ve Yetkileri

Hükümdar, halkın mutlak hâkimi ve devlet hiyerarşisinin en üst mecrasını teşkil etmekteydi. Otoritenin kaynağı hükümdar olduğu onun haklarını ve yetkilerini

⁸²⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 18.

⁸²⁹Ziyâeddin Berenî, *Fetâvâ-i Cihândârî*, (İng. trc. Muhammed Habib ve Afsar Umar Salim Khan), *The Political Theory of the Delhi Sultanate*, Kitap Mahal, Delhi, s.1.

⁸³⁰Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 18.

⁸³¹Berenî, 262.

⁸³²Afif, *Târih-i Firuzşahi*, 278-280.

⁸³³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 22.

⁸³⁴Berenî, 302-303; Nizâmeddin Ahmed, 227-228; Majumdar, "Muhammad bin Tughluq", 78; Hüseyin *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 168; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 258; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 23.

kısıtlayacak bir müessese bulunmamaktaydı. Fermanlar, beratlar hatta ağzından çıkan her söz kanun sayılırdı. Devletin her kademesindeki görevlilerden vatandaşa kadar herkesin görevi, ona itaat etmek ve gerektiğinde karşı koymaksızın bütün zorluklara katlanmaktı.⁸³⁵

Hükümdar gerek gördüğünde devlet işlerini görüşmek için meşveret meclisini toplar veya belirli konularda bilgili ve tecrübeli kişilerin görüşlerine başvururdu. Ancak karar verme yetkisi hükümdardaydı. Ziyâeddin Berenî de *Fetâvâ-i Cihândârî* adlı eserinde istişare meclisini tavsiye etmekteydi.⁸³⁶ Çünkü ülkenin kaderini belirleyecek konularda meclisin ve tecrübeli kişilerin görüşüne başvurulmadığı zaman ülkede huzurun yerini kargaşanın aldığı bir gerçektir. Bunun en güzel örneğini de Sultan Muhammed bin Tuğlukşah döneminde görmekteyiz. Muhammed Bin Tuğluk, Doab'ın vergilerini artırmak, başkenti değiştirmek gibi politikaları güderken ne istişare meclisinde görüşmüş ne de halk ile paylaşmıştı. Bundan dolayı yürürlüğe koyduğu bu politikalar sonuçsuz kalmış ve yönetimine karşı isyanlar meydana gelmişti. Bunun neticesinde de Tuğlukşahlar Devleti'nin hazinesi boşalmış ve devlet büyük oranda toprak kayıpları yaşamıştı.⁸³⁷

Devletin idaresinden sorumlu olan hükümdar, yasama, yürütme ve yargının da başkanıydı. Devlet memurlarının tayini, iktâların verilmesi ve savaş ilanı gibi konular onun başlıca yetkilerindendi. Hükümdar tahta çıktığında ilk olarak gerekli atama ve görevlendirmeleri yapmaktaydı. Orduya başkanlık yapması askeri yetkileri arasında önemli bir yere sahipti. Savaş sırasında dîvâna başkanlık yaparak dîvân üyeleri ile durum değerlendirmesi yapmak, Savaş durumunda ordunun sevk ve idare edilmesi ve askerinin ihtiyaçlarının giderilmesi gibi konular hükümdarın en önemli görevlerindendi. Hükümdar bu görevlerini laikıyla yerine getirdiğinde askeri harekât başarıyla sonuçlanmaktaydı.⁸³⁸

Hükümdarın yargıyla ilgili yetkisi de bulunmaktadır. Bundan dolayı halk arasında adaleti sağlamak, ülkede asayiş ve huzuru temin etmek onun başlıca görevlerindendi.⁸³⁹

⁸³⁵Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 23-24.

⁸³⁶Berenî, *Fetâvâ-i Cihândârî*, 8; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 24-25.

⁸³⁷Berenî, 91-96; Nizâmeddin Ahmed, 218-220; Sirhindi, 103-105; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 25.

⁸³⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 25-26.

⁸³⁹Berenî, *Fetâvâ-i Cihândârî*, 16-19; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 26.

Muhammed bin Tuğluk mazlumlara gasp edilmesi ve adam kayırma gibi konularda şikâyetleri dinlemek için Soma bâra-Brihaspati bâra⁸⁴⁰ (Pazartesi-Perşembe) günleri Dîvân-ı Mezâlim'e katılırdı. Böylece sultan halkın istek ve şikâyetlerini dinleyerek onların sorunlarını gidermekteydi.⁸⁴¹ Vergi koymak, vergi oranının belirlenmesi veya mevcut vergilerin kaldırılması gibi konularda hükümdarın yetkileri arasındaydı. Örneğin Muhammed bin Tuğluk Ganj ve Cemne Nehri arasında verimli topraklara sahip Doab bölgesinin vergilerini artırmıştı.⁸⁴² Ayrıca ülkesinde ticari mallardan alınan vergileri kaldırmış, öşür ve cizyeden başka vergi alınmasını da yasaklamıştı.⁸⁴³ Firuz Şah Tuğluk, döneminde 24 vergiyi kaldırmıştı.⁸⁴⁴

Çarşı ve pazardaki malların fiyatlarının belirlenmesi ve piyasadaki ticari malların fiyatlarının sabitlenmesi gibi konular da hükümdarın yetki ve sorumluluğundaydı.⁸⁴⁵ Örneğin Firuz Şah çarşı ve pazardaki malların fiyatlarını kontrol altında tutmuş ve böylece fiyatların aşırı yükselerek halkın kıtlık ve sıkıntı çekmesinin önüne geçmişti.⁸⁴⁶ Hükümdar çevresinde olup bitenlerden, başkent ile eyaletlerdeki memurların durumundan haberdar olmak için istihbarat memurlarını ve casusları görevlendirmekte onun yetkilerindendi. Örneğin Muhammed bin Tuğluk rütbe ayırt etmeksizin her emirin yanına bir casus yerleştirmişti. Bu casuslar sayesinde olup biten her şeyden kısa sürede haberdar olmaktadır.⁸⁴⁷

Hükümdarın görevlerinin başında adaletli olması gelmektedir. Bunun en güzel örneklerini Muhammed bin Tuğluk döneminde görmek mümkündür. İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Hint ulularından biri kadıya başvurarak sultan hakkında şikayette bulunmuştu. Bunun üzerine Muhammed bin Tuğluk, kadının huzuruna çıkarak adamın şikayetini dinlemişti. Adamın şikayetine göre sultan sebepsiz yere kardeşini öldürmüştü. Kadı Muhammed bin Tuğluk'un aleyhinde karar vererek davacıyı razı

⁸⁴⁰ Hindistanda haftanın günlerine verilen isimler hakkında detaylı bilgi almak için bkz. Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind*, (çev. Kıvameddin Burslan), TTKY., 2. Baskı Ankara 2018, s.143.

⁸⁴¹ Battuta II, 684-685; İshiaq Hüseyin Qureshi, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, The Ripon Printing Press, Lâhore 1944, s.158; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 26; Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 222.

⁸⁴² Berenî, 291; Nizâmeddin Ahmed, 218; Sirhindi, 103-104; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 28.

⁸⁴³ Battuta II, 684.

⁸⁴⁴ Banerjee, *History of Firuz shah Tughluq*, 123-124; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 28.

⁸⁴⁵ Berenî, *Fetâvâ-i Cihândârî*, 34-35; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 28.

⁸⁴⁶ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 28.

⁸⁴⁷ Battuta II, 710; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 28-29.

etmesini istemişti. Bunun üzerine sultan yüklü miktarda diyet vererek adamı razı etmişti. Yine İbn Battûta'nın şahit olduğu hadisede bey çocuklarından biri giderek sultanın kendisini haksız yere dövdüğünü belirterek kadıya başvurmuştu. Kadı, sultanın davacıyı razı etmesini aksi takdirde kısas uygulanacağını belirtmişti. Sultan, çocuğu huzura çağırarak ona “*Başım hakkı için ben sana nasıl vurduysam sen de bana öyle vuracaksın*” diye buyurmuştu. Bunun üzerine çocuk sopayı alarak sultana 21 defa vurmuş ve bu esnada da sultanın külâhı yere düşmüştü.⁸⁴⁸ Bu örneklerden hareketle sert ve acımasızlığıyla bilinen Muhammed bin Tuğluk'un kadının verdiği hükme uyarak adaleti ve hukuku her şeyin üstünde tuttuğunu görmekteyiz.

Hükümdarın bir diğer görevi de halkın güveni ve huzurunu sağlamak, yoksulları korumak, açları doyurmaktır. Örneğin Muhammed bin Tuğluk döneminde Hint ülkesinde yıkıcı kıtlık meydana gelmiş ve tahıl fiyatları bir hayli artmıştı. Bir men (=batman, sekiz kilo) buğday altı dinara kadar çıkmıştı. Bunun üzerine sultan büyük-küçük, hür ve köle olmak üzere bütün Delhi halkına altı aylık erzak dağıtılmasını buyurmuştu.⁸⁴⁹

2.2. HÜKÜMDAR ALÂMETLERİ

Hükümdar alâmetleri kaynaklarda farklı isimlerle yazılmaktadır. Örneğin âlâ-methâ-i sultâni, alâmethâ-i şâhî, emârât-ı pâdişahhî ve esbâb-ı mülkdârî şeklindeydi.⁸⁵⁰ Müslüman Türk Devletleri'nde görülen hükümdar unvanlarının tamamına yakını Tuğlukşahlar Devleti'nde de görülmektedir.

2.2.1. Unvan ve Lâkaplar

Türkçede bir kimsenin görevini veya memuriyet rütbesini gösteren söze unvan denir.⁸⁵¹ Lâkap da bir kimseye sonradan takılan ikinci ad, şeref payesi anlamına gelmektedir.⁸⁵² Manevi hükümdar alâmetlerinden olan unvan ve lâkaplar, halife tarafından başa geçen sultanın hâkimiyetini tasdik etmek için verilmiştir. Müslüman Türk Devletleri'nde unvan ve lâkaplar yaygın kullanılmaktadır. Delhi Türk

⁸⁴⁸Battuta II, 683-684.

⁸⁴⁹Battuta II, 685.

⁸⁵⁰Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 32.

⁸⁵¹Abdülkerim Özaydın, “Unvan”, *DİA*, Cilt 42, Ankara 2012, s.163.

⁸⁵²Nebi Bozkurt, “Lekap”, *DİA*, Cilt 27, Ankara 2003, s.65.

Sultanlığı'nda ilk unvan Halife Muntasır Billâh tarafından Şemseddin İltutmuş'a verilmiştir. Halife ona “*Nâsir Emîr el-Mü'minîn*” unvanını vermişti.⁸⁵³ Tuğlukşahlar Devleti'nde de Muhammed bin Tuğluk, Mısır'da bulunan Abbâsî halifesine başvurarak hükümdarlığını tasdik etmesini istemişti. Halife II. el-Hâkim ona menşur ve hil'at göndererek “*Emîri 'l-Mü'minîn*” unvanını vermişti.⁸⁵⁴

Gıyâseddin Tuğluk Şah, Halaciler döneminde Moğol baskınlarına karşı gösterdiği başarılı mücadeleler neticesinde “*Gazi Melik*” unvanını almıştı.⁸⁵⁵ Delhi Türk Sultanlığı'nda “*Gazi*”⁸⁵⁶ unvanı kullanan tek kişidir. Gıyâseddin Tuğluk bastırdığı paralar üzerinde “*Es-Sultânü 'l-Gâzî Gıyâsü'd-dünyâ ve 'd-dîn Ebü 'l-Muzaffer*”, “*Tuğluk Şah es- Sultân Nâsiri Emîri 'l-Mü'minîn*” unvanlarını kullanmıştı.⁸⁵⁷ Muhammed bin Tuğluk Şah bastırdığı paralarda “*El-Mücâhid fî-Sebîli'llâh*”, “*El-Vâsik bi-te'yîdi'r-Rahmân*”, “*Emîri 'l-Mü'minîn*” gibi unvanlara yer vermişti.⁸⁵⁸

Firuz Şah Tuğluk döneminde basılan paralarda Abbâsî halifelerinden Ebü'l-Abbâs Ahmed II. el-Hâkim, Ebü'l Feth El-Mu'tasid ve Ebu Abdullah I. el-Mutevekkil adı geçmektedir. Bastırdığı paralarda “*Vâsik bi-te'yîd-i Yezidanî*”, “*Es-Sultânü 'l-â'zam Seyf Emîri 'l-Mü'minîn Ebü 'l-Muzaffer*”, “*Seyyidü's-Selâtîn*” gibi unvanlar kullanmıştı.⁸⁵⁹

Firuz Şah'ın oğlu Feth Han da bastırdığı paralar üzerinde “*Feth Han Firuz Şah Cel-Allah Zelal Cellellah*”a yer vermişti.⁸⁶⁰ II. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın paralarında “*Es-Sultânü 'l- â'zam Gıyâsü'd-dünyâ ve 'd-dîn Tuğlukşah Es-Sultanî*”, “*Na'ib-i Emîri 'l-Mü'minîn*” unvanlarını kullanmıştı.⁸⁶¹ Firuz Şah'ın oğlu Zafer Han “*Es-Sultânü 'l-*

⁸⁵³Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 323; Cöhce, “Şemsi Melikleri”, 62; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 32.

⁸⁵⁴Berenî, 304; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, 332.

⁸⁵⁵Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 16; Konukçu, “Gıyâseddin Tuğluk”, 60; Kortel, “Tuğluklular”, 333.

⁸⁵⁶C.J. Brown, *The Coins of India*, Oxford Uni. Press, London 1922, s.71

⁸⁵⁷H. Nelson Wright, *The Coinage and Metrology of the Sultans of Delhi*, Oxford University Press, Delhi 1936, s.111; Sanjay Garg, “Tughluq Sultans and Caliphs”, *Journal of Indian Institute of Research in Numismatic Studies*, vol., 32-33, Delhi 2008-2009, s.110; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 38; Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 233; Stanley Lane Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, Order of the Trustees, London 1884, s.50.

⁸⁵⁸Wright, 116-118; Thomas, 207-210; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 55-63; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 39; Garg, 111.

⁸⁵⁹Wright, 172-173; Garg, 121-123; Thomas, 274; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 39.

⁸⁶⁰Thomas, 298; Wright, 186.

⁸⁶¹Wright, 189; Garg, 124.

â'zam Firuz Şah İbn Firuz Şah Es-Sultanî”, “*El- mü'minîn Na'ib-i Emir*” unvanlarını kullanmıştı.⁸⁶²

Ebu Bekir Şah; “*Es-Sultânü'l- â'zam Ebu Bekir Şah bin Zafer bin Firuz Şah Es-Sultanî*”, “*Na'ib-i El- mü'minîn Emir Halledet Hilafetehu*” ve “*Emîri'l-mü'minîn Na'ib-i Emîr*”i kullanmıştı.⁸⁶³ Nâsireddîn Muhammed Şah “*Es-Sultânü'l- â'zam Ebü'l-Muhammed Mehmed Şah bin Firuz Şah Es-Sultanî*” ve “*Emîri'l-mü'minîn Na'ib-i Emîr*” unvanlarını kullanmıştı.⁸⁶⁴ Alâeddin İskender Şah paralarda “*Sultanı Mahammed Şah İskender Şah*” ve “*El-mü'minîn Na'ib-i Emîr*”e yer vermişti.⁸⁶⁵ Nâsireddîn Mahmud Şah “*Es-Sultânü'l- â'zam Ebü'l-Muzaffer Mahmud Şah Mehmed Şah Firuz Şah Es-Sultanî*”, “*Sultani Mehmed Şah Mahmud Şah*” ve “*El- mü'minîn Na'ib-i Emîr*” unvanlarını kullanmıştı.⁸⁶⁶ Nusret Şah “*Nusret Şah Sultanî*”, “*El-Vâsik bi-te'yîdi'r- Rahmânî Nusret Sah Es-Sultani Halledet-i Memleketehu*” gibi ibareleri kullanılmıştı.⁸⁶⁷ Yukarıda görüldüğü üzere sultanlar birden fazla ve genellikle de kendilerine has unvan ve lâkaplar kullandıkları görülmektedir.

2.2.2. Hutbe Okutmak

Hutbe, cuma ve bayram namazı olmak üzere belirli ibadetlerin yerine getirilmesi esnasında hatip tarafından yapılan vaaz ve nasihati içeren konuşmadır.⁸⁶⁸ Cuma ve bayram namazlarının sahih olması için gerekli şartlardan biridir.⁸⁶⁹ İslam dünyasında hükümdarı hükümdar yapan manevi unsurlardan biri de hükümdarın unvan ve lâkaplarının hâkim olduğu bölgedeki camilerde halifeden sonra adının zikredilmesidir.⁸⁷⁰ Hutbe okunan cami merkezden direkt atanan valinin idare ettiği bölgedeyse önce Abbâsî halifesinin sonra da hükümdarın adı, unvan ve lâkapları zikredilerek dua edilirdi. Eğer hutbe okunan cami vasal bir hükümdarın yönettiği

⁸⁶²Thomas, 300; Wright, 191-192; Garg, 124.

⁸⁶³Wright, 194-196; Garg, 124-125; Thomas, 303-305.

⁸⁶⁴Thomas, 308-309; Wright, 203-205; Garg, 125-127.

⁸⁶⁵Wright, 208-209; Thomas, 311.

⁸⁶⁶Thomsan, 316-317; Wright, 209-211.

⁸⁶⁷Wright, 214; Thomas, 318.

⁸⁶⁸Mustafa Baktir, “Hutbe”, *DİA*, cilt 18, Ankara 1998, s.425; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 40.

⁸⁶⁹A.J. Wensinck, “Hutbe”, *MEB. İA.*, cilt V, İstanbul 1964, s.617.

⁸⁷⁰Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1968, s.13; Genç, 87; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 40; Wensinck, 618.

bölgede ise Halifenin ve bağlı bulunduğu hükümdarın adı zikredildikten sonra vasal hükümdarın adı, unvan ve lâkapları okunurdu.⁸⁷¹

Hükümdarın bağımsızlığını ilan etmesinin temel şartından biri de hutbe okutmaktı. Bundan dolayı tahta çıkan sultan ilk iş olarak hutbeyi kendi adına okutmaktaydı. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde yaygın olarak görülen hutbe okutma geleneği Tuğlukşahlar Devleti'nde de devam etmişti. Devletin kurucusu Gıyâseddin Tuğluk Şah, Abbâsî Halifesi Mutasım adına hutbe okutmuş ve kendisi “*Nasır-ı Emiri'l-mü'minîn*” unvanı kullanmıştı.⁸⁷² Muhammed bin Tuğluk döneminde yaygın kullanımın dışına çıkmıştı. Sultan Mısır'da bulunan Abbâsî halifesine bağlılığını bildirmiş ve hükümdarlığının tanınmasını istemişti. Muhammed bin Tuğluk halifeden meşruluğunun tanındığı hil'atı alana dek kendi adına hutbe okunmasını durdurmuştu. Ancak Hacı Said Sarsarî ile halifeden sultana menşur ve hil'at gelmesi üzerine tekrardan hutbe ikisi adına okunmaya başlamıştı.⁸⁷³

Sultan Firuz Şah döneminde farklı bir uygulamaya gidilerek kendinden önceki sultanların isimlerini de hutbede zikrettirmişti. Bu isimler, Sultan Şihabeddin Muhammed Sam, Şemseddin İltutmuş, Nâsireddîn Mahmud, Gıyâseddin Balaban, Celaleddin Firuz Şah, Alâeddin Muhammed Halaci, Kutbeddin Mubarek Şah, Gıyâseddin Tuğluk Şah, Muhammed bin Tuğluk Şah ve Firuz Şah'tan oluşmaktaydı.⁸⁷⁴ Sultan adına okunan hutbede şehzadelerin isimleri zikredilmezdi. Tuğlukşahlar Devleti'nde bunun tek istisnası Firuz Şah döneminde yaşanmıştı. Kendinden sonra varis atadığı oğlu Mahammed'in ve Alâeddin İskender'in isimlerini hutbede kendi isminden sonra okutmuştu.⁸⁷⁵ Bu uygulama Firuz Şah'ın hükümdarlığı süresince devam etmişti. Bu durum ülkede aynı anda birden fazla sultanın hüküm sürdüğü anlamına da gelmektedir.

⁸⁷¹Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 13; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 41.

⁸⁷²Qureshi, 32-33.

⁸⁷³Berenî, 302-303; Qureshi, 304-305; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 42.

⁸⁷⁴Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* (İng. çev.) 26-27; Banerjee, 73-74. Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 42.

⁸⁷⁵Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 45; Afif, *Târih-i Firuzşahi* (İng. çev.), 27.

2.2.3. Para Bastırmak

Hükümdar alâmetlerinin en önemlilerinden biri para bastırmaktır. Hükümdar tahta çıktığında ilk olarak adına para bastırmaktadır ki bu durum onun meşruluğunu göstermektedir. Darp edilen paralar üzerinde sultanın unvan ve lâkaplarıyla halifenin ismi yer almaktadır.⁸⁷⁶ Tuğlukşahlar Devleti sultanları altın, gümüş, bakır vb. paralar darp ettirmişlerdi. Gıyâseddin Tuğluk Şah dönemine ait ilk altın para 724 (1323-24) yılında Delhi’de darp edilmişti. Bu altın para üzerinde “*Es-Sultânü ’l-Gâzî Gıyâsü ’d-dünyâ ve ’d-dîn Ebû ’l-Muzaffer*” ibaresi yer almaktadır. Mülk-i Teling’de 725 (1324-25) yılında basılan para üzerinde “*El-Müvekkil Alallahi Ebû ’l-Müzaffer Tuğluk Şah*” yazmaktadır. Gıyâseddin Tuğluk dönemine ait ilk gümüş para 720 (1320) yılında Delhi’de basılmıştır. Ancak gümüş paralar üzerinde herhangi bir unvana rastlanmamaktadır. Sultana ait bakır paralar üzerinde tarih ibaresine rastlanmazken “*Es-Sultânü ’l-el-Gazî*” ibaresi yazdığı görülmektedir. Gıyâseddin Tuğluk dönemindeki paralar Delhi, Deogir Kalesi ve Telingana’da (Mülk-i Teling) basılmıştı.⁸⁷⁷

Muhammed bin Tuğluk döneminde basılan ilk altın para 725 (1325) yılında Delhi’de basılmıştı. Üzerinde “*El-Mücahid Fi Sebilallah Muhammed bin Tuğluk Şah*” ibaresi yer almaktadır. Delhi’de 727 (1326-27) yılında basılan para üzerinde “*Emiri ’l-Mü’minîn*” yazmaktaydı. Ayrıca Delhi’de 726 (1325-26) yılında basılan paranın bir yüzünde kelime-i Şehadet “*Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden Abdühü ve Resulühü*” yazarken diğer yüzünde de “*El-Vâsik bi-te’yîd el-Rahmân Muhammed Şah es-Sultan*” ibaresinin yer aldığı görülmektedir.⁸⁷⁸ Sultanın 727 (1326-7) yılında basılan altın parası üzerinde dört halifenin ismi bulunmaktaydı. Aynı yüzde “*El-Mücahid Fi Sebilallah Muhammed bin Tuğluk Şah*” yazmaktadır. Diğer yüzünde de kelime-i tevhid, paranın darp yeri ve tarihi yer almaktaydı.⁸⁷⁹ Altın paraların ağırlıkları farklılık arz etmektedir. Bu paraların ortalama ağırlığı 141,03 ile 199 gr. arasında değişmektedir. Ortalama ağırlıkları yıllara ve darp edildiği vilayete göre farklılık arz etmektedir. Ancak basılan paralar standart değildir. Kayıtlar incelendiğinde

⁸⁷⁶Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 15; Genç, 87; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 45-46.

⁸⁷⁷Wright, 111-115; Brown, 74;

⁸⁷⁸Thomas, 207-210; Wright, 116-118.

⁸⁷⁹Thomas, 208.

Muhammed bin Tuğluk döneminde basılan altın paraların en ağırını Mülk-i Maber’de 730 yılında basılan ve 245 gr. ağırlığındaki para oluşturmaktadır.⁸⁸⁰

Muhammed bin Tuğluk döneminde basılan gümüş paraların ilki Delhi’de basılmış ve 725 (1325) yılına aittir. Gümüş paraların ağırlıkları da farklılık göstermektedir. En ağırını Telingana’da (Mülk-i Teling) 725 yılında basılan ve 169 gr. ağırlığındaki para oluşturmaktadır. En düşük ağırlığa sahip gümüş para ise 727 yılında Delhi’de basılan ve 141,4⁸⁸¹ gr. ağırlığındadır.⁸⁸² Bakır paraların da bir standartı yoktur. Muhammed bin Tuğluk döneminde basılan paralar, başta Delhi olmak üzere Telingana, Maber, Tuğlukpûr (Tirhut), Dar-u’l-İslam, Lekhenevti, Sultanpûr, Devletâbâd, Deogir, Satgon, Sonârgano ve Dhar gibi şehirlerde basılmıştı. Abbâsî Halifesi I. el-Mustakfi adına Muhammed bin Tuğluk’un bastırıldığı 742, 744⁸⁸³ ve 745 tarihli paralara da rastlanmaktadır. Ayrıca II. el-Hâkim adına da 748 yılında para bastırılmıştı.⁸⁸⁴

Firuz Şah dönemine ait yeri ve tarihi belli olmayan altın para bulunmaktadır. Bu para üzerinde Halife II. el-Hâkim adı geçmektedir. Firuz Şah’ın unvanı da “*Vâsik bi-te’yîd Yezdani Firuz Şah Sultani*” idi. Delhi’de 765 (1363-64) yılında basılan para üzerinde Halife Ebu’l-Feth el-Mutasîd’in ismi yer almaktadır. Sultanın bu para üzerindeki unvanı da “*Es-Sultânü’l- â‘zam seyf Emîri’l-mü’minîn Ebu’l-Muzaffer Firuz Şah Es-Sultanı Haldet-i Memleketi*” dir.⁸⁸⁵ Firuz Şah’a ait altın paralar üzerinde yer alan bir diğer haife de Ebu’l Abdullah I. el-Mutevekkil’dir. Basım tarihi belli olmayan bu altın para Delhi’de darp edilmiştir. Firuz Şah dönemi paraları genellikle Delhi’de bir kısmı da Sind’de darp edilmiştir. Ancak bu paralar tarihsizdir.⁸⁸⁶

Firuz Şah’ın oğlu Feth Han’a ait altın ve bilyon (alaşım) paralar bulunmaktadır. Feth Han’a ait altın paranın bir yüzünde “*Şah Feth Han Firuz Cellallahu Zalel Cellehu*” yazarken diğer yüzünde de “*Fi zaman el-Emam Emîri’l-mü’minîn ibn el-Feht el-*

⁸⁸⁰Wright, 116-125; Thomas, 207-213.

⁸⁸¹Thomas’ın verdiği bilgiler incelendiğinde Muhammed bin Tuğluk dönemine ait 727, 732 yıllarında basılan ve ağırlığını 51 gr oluşturan paraların olduğu görülmektedir. Ancak paraların basım yeriyle ilgili bilgi bulunmamaktadır. Düşük ayara sahip paralar muhtemelen Muhammed bin Tuğluk’un mevcut para sistemini değiştirmesinden sonra Hindularca piyasaya sürülen sahte paralar olmalıdır.

⁸⁸²Wright, 126-130.

⁸⁸³Page, Muhammed bin Tuğluk’un bastırıldığı paralar üzerinde Abbâsî Halifesinin isimlerinin 741-743 yılları arasında geçtiğini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. J.Burton Page, “Dâr al Darb”, *EF*², vol. 2, Edited B. Lawis, CH. Pellat and J. Schacht, Leiden 1991, s.120.

⁸⁸⁴Wright, 116-153; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 69-71.

⁸⁸⁵Thomas, 274-275; Wright, 172; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 73-78.

⁸⁸⁶Wright, 172-186.

Mu'tasid Billâh haldet-i Hilafethu" yazmaktadır. Darp yerine *İklım el-Şark* yazan para 168.5 gr. Feth Han'a ait bir diğer altın paranın basım yeri "*Fi el-şehri Pantah*"(Patna)tır.⁸⁸⁷

Firuz Şah'ın oğlu Zafer Han'a da ait altın, bilyon ve bakır paralar mevcuttur. Zafer Han'a ait altın para üzerinde "*Es-Sultânü'l- â'zam Firuz Şah Zafer ibn Firuz Şah es-Sultani*" ibaresi yazmakta ve darp yeri de Delhi olarak kaydedilmektedir. Zafer Han'a ait üzerinde "*Şah Firuz Zafer ibn Firuz Şah Sultani*" yazan bakır paranın darp yeri de "*Daru-l-Mülk Delhi*" idi.⁸⁸⁸ Zafer Han'a ait Bakır, bilyon ve altın para bulunurken gümüş para bulunmamaktadır.⁸⁸⁹

II. Gıyâseddin Tuğluk Şah dönemine ait altın, gümüş ve bakır paralar bulunmaktadır. Bu paralar üzerinde "*Sultan-ı Tuğluk Şah*", "*el- mü'minîn naib emir*", "*el-Hilafetu Ebu Abdullah Haldet-i Hilafetehu*", "*Tuğluk Şah Sultani Haldet-i Memleketi*" gibi ibareler yer almaktadır. Bu paralar Delhi'de basılmıştır.⁸⁹⁰ Paralar üzerinde dikkat çeken diğer bir husus da II. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın adında "*sanî*" (ikinci) ibaresinin geçmemesidir.⁸⁹¹

Ebu Bekir dönemine ait altın, bilyon ve bakır paralar bulunmaktadır. Zafer Han döneminde olduğu gibi Ebu Bekir döneminde de gümüş para bulunmamaktadır.⁸⁹² Bu paralar üzerinde "*Es-Sultânü'l- â'zam Ebu Bekir Şah bin Firuz Şah es-Sultani*", "*el- mü'minîn naib emir*", "*Ebu Bekir Şah bin Furz Şah Zafer Sultani*" gibi ibareler yer almaktadır. Bu paralar üzerinde yine Abbâsî Halifesi Ebu Abdullah'ın ismi geçmektedir. Paralar incelendiğinde 791 (1388) ve 792 (1389) yıllarına ait olduğu ve Delhi'de darp edildiği görülmektedir.⁸⁹³ Nâsireddîn Muhammed Şah dönemine ait paraların bir kısmı Firuz Şah'ın ismi ile darp edilmiştir. Bu paralar 790 (1388) yılında Delhi'de basılmıştır. Bu paraların bir yüzünde "*Sultani Firuz Şah Muhammed Şah*" yazarken diğer yüzünde de "*Ebu Abdullah*" şeklinde halifenin ismi yazmaktadır. Bu paralar muhtemelen Firuz Şah'ın oğlu Muhammed Şah'ı varisi olarak gösterdiğinde

⁸⁸⁷Wright, 186-188; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 79.

⁸⁸⁸Wright, 189-194; Thomas, 300-301; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 80.

⁸⁸⁹Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 530.

⁸⁹⁰Thomas, 302; Wright, 189-191; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 81.

⁸⁹¹Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 529.

⁸⁹²Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 530.

⁸⁹³Wright, 194-200; Thomas, 304-305; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 82-83.

bastırdığı paralardır. Delhi’de 793 (1391) yılında basılan bakır paranın bir yüzünde “*Muhammed Şah*” yazarken diğer yüzünde de “*El- mü’minîn naib emir*” yazmaktadır.⁸⁹⁴ Muhammed Şah dönemi paralar incelendiğinde tek gümüş para bulunmaktadır. Bazı paralar gümüş ile bakırın karışımından oluşurken bazıları da sadece bakır veya altından oluşmaktadır.⁸⁹⁵

İskender Şah’ın hükümdarlığı 45 gün sürmüştü. Onun dönemine ait sadece bakır ve bilyon paralar bulunmaktadır.⁸⁹⁶ Paralar üzerinde önceki sultanlarda olduğu gibi Abbâsî Halifesi Ebu Abdullah’ın ismi yazmaktadır. Hükümdarın adı “*İskender Şah*”, “*Sultanı İskender Şah*” şeklinde yazarken unvanı da “*el- mü’minîn naib emir*” şeklindeydi.⁸⁹⁷

Nâsireddîn Mahmud Şah dönemi paraları 795 (1392-93)-815 (1412) yılları arasında basılmıştır. Onun dönemine ait altın, gümüş ve bakır paralar bulunmaktadır. Onun paralarında da Abbâsî Halifesi Ebu Abdullah’ın ismi geçmekte ve unvan olarak da “*El- mü’minîn naib emir*” ibaresi yazmaktadır. Nâsireddîn Mahmud Şah dönemi paraları da Delhi’de basılmıştır.⁸⁹⁸

Nusret Şah dönemi paraları 797 (1394-95) -807 (1404-5) yılları arasındadır. 797 yılına ait para üzerinde “*Nusret Şah Sultanı*” ve “*Daru-l-Mülk Delhi*” ibaresi yazmaktadır. Nusret Şah son dönem Tuğlukşah sultanlarından farklı olarak 800 (1397-98) yılına ait altın parası üzerinde “*El-Vâsik bi-te’yîdi’r-Rahmâni Nusret Şah es-Sultanı Haldet-i Memleketi*” ibaresi yazmaktadır.⁸⁹⁹ Gıyâseddin Tuğluk Şah, Muhammed bin Tuğluk Şah ve Firuz Şah dönemi paraları Delhi dışında birçok bölgede basılırken Firuz Şah sonrası sultanların paraları sadece Delhi’de darp edilmiştir. Bu bilgiler Tuğlukşahlar Hanedanlığı’nın düştüğü vahim durumu gözler önüne sermektedir. Hindistan’ın büyük bir bölümüne hâkim olan Tuğlukşahlar Devleti Firuz Şah’ın ölümüyle, taht mücadelelerine sahne olmuş ve buna bağlı olarak hanedanlığa bağlı birçok vilayet elden çıkmıştı.

⁸⁹⁴Thomas, 307-310; Wright, 201-207; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 84-86.

⁸⁹⁵Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 530.

⁸⁹⁶Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 530

⁸⁹⁷Wright, 208-209; Thomas, 311; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 87.

⁸⁹⁸Wright, 209-214; Thomas, 316-317 Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 88-89.

⁸⁹⁹Wright, 214-217; Thomas, 318; Poole, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, 90.

2.2.4. Tırâz

Arapçaya Farsçadan geçen tırâz kelimesi, sözlükte süslemek, bezemek anlamlarına gelmektedir.⁹⁰⁰ Hâkimiyet alâmetlerinden biri olan tırâz, sultanın ad, unvan ve lâkaplarının sırma işlemlerle yazıldığı elbiseye denir.⁹⁰¹ Hâkimiyet sembolü olarak tırâz birçok Müslüman Türk devletinde olduğu gibi Tuğlukşahlar Devleti'nde de görülmektedir. Sultanlar tahta çıktıkları vakit “câme-i şâhî” ve hil'at-ı pâdişahî adı verilen tırâzlar giymektedir. Tırâzlar Delhi'de Dârü't-tırâz veya Tirazhâne diye adlandırılan özel imalathanelerde dikilmektedir. İbn Fazlullah el-Ömerî'den aktaran Kortel'e göre Muhammed Tuğluk Şah devrinde Delhi'de bulunan Dârü't-tırâz'a Çin, Irak ve İskenderiye'den kumaşlar getirilmektedir. Bu kumaşlar üzerine farklı ipekli kumaşlar eklenerek dokunmaktaydı. Bu imalathanede 4 bin ipekçi ve kumaşlar üzerine altın işleyen 4 bin zerkeş çalışmaktaydı.⁹⁰² Muhammed bin Tuğluk Mısır'da bulunan Abbâsî halifesinden menşur aldıktan sonra halifenin ismini nakkaşlı ve sırmalı kıyafetlere (tırâzlar) yazılmasını buyurmuştu.⁹⁰³ Tırâz sultan tarafından devlet erkânından birini taltif etmek veya onurlandırmak amacıyla verildiğinde hil'at adını almaktaydı.⁹⁰⁴ Sultanın halifeden hil'at alması onun meşruluğunun onaylanması anlamına gelmektedir.

Muhammed bin Tuğluk, Abbâsî Halifesi El-Mustakfî'ye bağlılığını bildirmek ve sultanlığını onaylatmak için mektup göndermişti. Halife Mustakfî bunun üzerine Hacı Said Sarsarî'ye Muhammed bin Tuğluk'un meşruluğunu onaylayan hil'atı vererek Delhi'ye göndermişti. Hacı Said Sarsarî 744 (1343-44) yılında Delhi'ye gelerek halifenin hil'atını sultana takdim etmişti.⁹⁰⁵ Muhammed bin Tuğluk bir süre sonra Hacı Receb Burka'î'yi değerli mücevher ve hediyelerle Kahire'ye göndermişti. Muhammed bin Tuğluk, Burka'î ile Melik Kabir'i de halifeye hizmet için göndermişti. Hacı Recep Burka'î yaklaşık iki yıl sonra Mısır Şeyhü's-şüyûh'u Rukneddin (Şeyhu'l-İslam) ile

⁹⁰⁰Nebi Bozkurt, “Tırâz”, *DİA*, cilt 41, İstanbul 2012, s.112.

⁹⁰¹Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 20; Bozkurt, 112-113; Genç, 97; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 50.

⁹⁰²Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 50.

⁹⁰³Berenî, 303; Nizâmeddin Ahmed, 228; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 50-51.

⁹⁰⁴Mehmet Şeker, “Hil'at”, *DİA*, Cilt 18, İstanbul 1998, s.22; Fuad Köprülü, “Hil'at”, *İA*, Cilt 5, İstanbul 1950, s.483-84; Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 20; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 51.

⁹⁰⁵Nizâmeddin Ahmed, 228; Berenî, 303; Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, (çev. Latif Boyacı), İnsan Yay. İstanbul 1995, s.17-18; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 52; Qureshi, 34.

Delhi'ye dönmüştü. Abbâsî Halifesi elçilerle gönderdiği değerli hediyeler ve sultanlığını onayladığı yeni hil'atı Muhammed Bin Tuğluk'a sunmuştu. Halife, Muhammed bin Tuğluk'a “*Emîri 'l-mü'minîn*” unvanını vermişti.⁹⁰⁶

Mısır'da bulunun Abbâsî halifesinin menşur ve hil'at gönderdiği bir diğer Tuğlukşah hükümdarı da Firuz Şah'tı. Halife, Sultan Firuz Şah'a saltanatının ilk 6 yılında iki defa menşur ve hil'at göndermişti. Ayrıca diğer sultanlara verildiği gibi Firuz Şah'a da “*Emîri 'l-mü'minîn*” unvanı vermişti.⁹⁰⁷ Afif'in verdiği bilgiye göre Abbâsî Halifesi Mutasid Billâh Firuz Şah'a üç adet hil'at göndermişti. Bu hil'atların ilkinin Sultan Firuz Şah'a ikincisini Şehzade Feth Han'a ve sonuncusunu da Han-ı Cihân'a göndermişti.⁹⁰⁸ Sirhindi'nin kaydına göre de Mısır'da bulunan Abbâsî Halifesi El-Hâkim bi Emrillah Ebu Feth Ebu Bekir ibn Ebu'l-Rabî' Süleyman tarafından Zilhice 756 (1355-56, Aralık-Ocak) tarihinde Sultan Firuz Şah'ın meşruluğunu onaylayan hil'at gelmişti.⁹⁰⁹

Tuğlukşahlar Devleti'nde hil'ata çok büyük önem verilmişti. Sultanlar devlet erkânından birine veya toplumun önde gelen şahsiyetlerine, âlimlere hil'at vererek onları onurlandırmıştı. İbn Battûta'nın kaydına göre Muhammed bin Tuğluk'un yanına vâiz Nâsireddîn gelmişti. Tirmizli olan vâiz aynı zamanda fıkıh bilgini idi. Nâsireddîn yaklaşık bir yıl sultanın yanında kaldıktan sonra Tirmiz'e dönmek için Muhammed bin Tuğluk'tan izin istemiş ve sultan da onu kırmamıştı. Sultan, Maber seferine çıkmadan önce onun vaazını dinlemek istemişti. Bunun için mukasiri denilen ak sandal ağacından bir minber hazırlanarak altınla kaplanmasını buyurmuştu. Ayrıca minberin üst kısmına büyük bir yakut yerleştirilmesini emretmişti. Muhammed bin Tuğluk, Nâsireddîn'e mücevher işlemeli siyah bir Abbâsî hil'atı ve aynı tarzda sarık hediye etmişti.⁹¹⁰

Muhammed bin Tuğluk'un yanına gelen Abbâsî Halifesi Müstansirbillah oğlu Abdulazîz'in soyundan olan Emir Gıyâseddin Muhammed'e ihsanlarda bulunmuş ve ona bolca hediye vermişti. Ayrıca bayram günü Gıyâseddin Muhammed'e mücevherlerle süslü üç hil'at göndermişti. Bu elbiselerin yakalarını birbirine bağlayan

⁹⁰⁶Berenî, 303-304; Nizâmeddin Ahmed, 228-229; Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, 18; Battuta II, 667; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 52.

⁹⁰⁷Berenî, 366-367; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 53.

⁹⁰⁸Afif, *Târîh-i Firuzşahi* (İng. çev.), 83; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 53.

⁹⁰⁹Sirhindi, 131.

⁹¹⁰Battuta II, 668.

ipek iplikler yerine fındık büyüklüğünde inci taneleri yerleştirilmişti.⁹¹¹ Muhammed bin Tuğluk huzuruna gelen meşhur seyyah İbn Battûta ve beraberindekilere ihsanlarda bulunmuş ve onlara 2 bin dinar ile 10 hil'at verilmesini buyurmuştu.⁹¹² Muhammed bin Tuğluk kendisine hediye sunan yabancılara da hil'at giydirdiği bilinmektedir.⁹¹³ Ayrıca âdet gereğince Muhammed bin Tuğluk her şehrin emiri ve askeri birlik komutanlarına biri yazlık diğeri de kışlık olmak üzere yılda iki hil'at göndermekteydi.⁹¹⁴

Sultanların tahta çıkışı sırasında hil'at vermesi adet gereğidir. Firuz Şah Sind Nehri kıyısında tahta çıkmış ve Delhi'ye dönmek için Sivistân bölgesine gelmişti. Burada birkaç gün konaklamış ve Sivistân bölgesinin emir, melik ve ulemasına hil'at vermişti.⁹¹⁵

Sultan tarafından göreve yeni atanmış kişiler, sultanın gönderdiği hil'atı giyerek görevlerine başlamakta idi. Bu görevliler hil'atı giydiklerinde sultanın metbuluğunu onayladıkları anlamına gelmekteydi. Örneğin Muhammed bin Tuğluk tarafından İbn Battûta Delhi kadılığına, Hudâvendzâde Ziyâeddin emîr-i dâdlığa, Emir Baht dîvânların hesaplarının kontrolüne ve Hitebullah bin Mühennâ el-Felekî resûldarlığa getirilmişti. İbn Battûta ve diğer görevliler sultanın huzuruna çıkarak hil'atlarını almış ve yeni görevlerine başlamışlardı.⁹¹⁶ Ancak gönderilen hil'atın kabul edilmemesi sultanın metbuluğunun tanınmadığı ve isyan edildiği anlamına gelmekteydi.⁹¹⁷ Örneğin Nâsireddîn Hüsrev Han, Kutbeddin Mubarek Şah'ı katlederek Halaç Sultanlığı tahtına çıkmıştı. Nâsireddîn tahta çıkınca emirlere hil'at göndermişti. Gazi Melik bu esnada Dibâlpûr'un emiriydi. Gazi Melik Hüsrev Han'dan gelen hil'atı kabul etmemişti. Böylece Gazi Melik, Hüsrev Han'ın metbuluğunu tanımayarak ona karşı isyan etmişti.⁹¹⁸ Sultanların elçi gönderdiği görevlilere de hil'at hediye ettiği bilinmektedir.

⁹¹¹Battuta II, 671-675.

⁹¹²Battuta II, 738; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 55.

⁹¹³Battuta II, 656.

⁹¹⁴Battuta II, 720.

⁹¹⁵Bereni, 330; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 56.

⁹¹⁶Battuta II, 736-737; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 57.

⁹¹⁷Güler Nuhoglu, "Beyhakî Taarihi'ne göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültürü", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul 1995, s.78; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 57.

⁹¹⁸Battuta II, 638; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 57.

Örneğin Muhammed bin Tuğluk İbn Battûta'yı Çin'e elçi gönderdiğinde kendisine hil'at hediye etmişti.⁹¹⁹

2.2.5. Taht

Taht hükümdarlık alâmetleri arasında özel bir yere sahiptir. Sultan olacak kişinin tahta oturduğu andan itibaren sultanlığı başlamaktadır. Sultanlar cüluslerde, kabul törenlerinde, resmi merasimlerde taht üzerine oturlardı.⁹²⁰ Sultan resmi törenlerde ve toplantılarda taht üzerine oturunca devlet ricali ve askeri erkân rütbelerine göre tahtın etrafında toplanırlardı. Sultanın etrafında oturma belirli düzen ve kaidelere göre yapılmaktaydı.⁹²¹ Muhammed bin Tuğluk döneminde sultanın kabul merasimi hakkında İbn Battûta detaylı bilgi vermektedir. Battûta'ya göre Muhammed bin Tuğluk çoğunlukla ikindi namazından sonra bazen de sabahleyin kabul dairesine geçmekteydi. Sultan ipek bir kumaşla döşenmiş ve üzerine minder yerleştirilmiş, yerden yüksek peykede oturmaktaydı. Sultan oturduğu vakit vezir ayakta beklerdi. Vezirin arkasında yazıcılar onların ardında hâcibler yer almaktaydı. Bundan sonra sırası ile has hâcib, naib-i has hâcib, vekildâr, vekildâr yardımcıları, Hâciplerin şefi ve son olarak da hâciplerin seyyidi maiyetiyle yerlerini almaktaydı. Hâciplerden sonra sayıları yüzü bulan nakipler gelmektedir. Sultanın yanı başında Melik-i Kabir yer alır ve elindeki yelpaze ile sinekleri kovalardı. Sultanın sağında ve solunda silahdârlar bulunmaktadır. Salon boyunca sağ ve sol kanatlarda sırasıyla başkadı, başhatip, kadılar, ileri gelen şeyhler, âlimler, hocalar, hükümdarın kardeşleri, yakınları, büyük emirler, yabancılar ve son olarak kumandanlar yer alırdı.⁹²²

Emîr Hüsrev Dihlevî'den nakleden Kortel'e göre taht ahşaptan yapılmakta ve üzeri altınla kaplanmakta ve boyu da 140 cm. kadardı.⁹²³ İbn Battûta da Muhammed bin Tuğluk'un bayram merasimini anlatırken büyük taht hakkında bilgi vermektedir. Battûta'ya göre büyük taht som altından yapılmıştır. Ayakları inci mercanla süslenmiş, tahtın uzunluğu yirmi üç karış, genişliği ise uzunluğunun yarısıdır. Taht çeşitli parçalardan oluşmakta ve her parçasını taşıyan görevliler bulunmaktadır. Tahtın

⁹¹⁹Battuta II, 757.

⁹²⁰Nuhoğlu, 81; Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 16-17; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 58.

⁹²¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 58.

⁹²²Battuta II, 654-654.

⁹²³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 59.

üzerinde bir minder bir de mücevherlerle süslü şatur (gölgelik) bulunmaktadır.⁹²⁴ Büyük taht ramazan ve kurban bayramlarında kullanılırken diğer günlerde daha az gösterişli altın bir taht kullanılmaktaydı.⁹²⁵

İbn Fazlullâh el-Ömerî, Muhammed bin Tuğluk'un tahtı için “*Öyle mühteşem öyle azametliydi ki, şahânşahların tahtlarında olan her şey vardı. Böyle bir taht yalnız Büyük İskender ve Alparslan'ın oğlu Melikşah'ta vardı*” ifadesine yer vermişti.⁹²⁶ Muhammed bin Tuğluk'un tahtında mücevherlerin yanı sıra fildişi de kullanılmıştı.⁹²⁷ Saray dışında yapılan tören için ya taht nakledilir ya da yeni bir taht yapılırdı. Öyleki Muhammed bin Tuğluk, Tirmizli Nâsireddîn'in vaazını dinlemeye gittiğinde ak sandal ağacından taht hazırlatmıştı. Tahtın çivi ve kaplamaları altından yapılmış ve üst kısmında büyük bir yakut yerleştirilmişti. Tuğlukşahlar Devleti'nde sultanlar sefere çıkarken tahtlarını da beraberinde götürdükleri anlaşılmaktadır. Örneğin Muhammed bin Tuğluk'un Thatta seferi sırasında hastalanarak ölmesi üzerine sultanın tahtına Firuz Şah oturmuştu.⁹²⁸

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda sultanların yanı sıra valide sultanlarında tahtları bulunmaktaydı. Valide Sultan Mahdûme-i Cihân, Muhammed bin Tuğluk'un tahta çıktığı sırada kendisi de inci ve mücevherlerle süslü bir taht üzerinde oturmaktaydı. Valide sultan bu taht üzerinde tebrik için gelen emir, melik ve kumandanların eşlerini, kızlarını karşılamıştı.⁹²⁹

⁹²⁴Battuta II, 659; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 59.

⁹²⁵Battuta II, 660; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 59.

⁹²⁶El-Ömerî, 39.

⁹²⁷Bedr-i Çâç, “Kasaid of Bedr Chach”, *The History of India as told by its own Historians*, (İng. trc H. M. Elliot-John Dowson), vol. 3, London 1871, s.568; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 59.

⁹²⁸Berenî, 329; Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng çev.), 6-7; Nizâmeddin Ahmed, 241; Sirhindi, 121; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 60.

⁹²⁹Battuta II, 727; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 61-62.

Kaynak: [http://museumsofindia.gov.in\(25/11/2019\)](http://museumsofindia.gov.in(25/11/2019))

Resim 2. Gıyâseddin Tuğluk Şah, Muhammed bin Tuğluk Şah ve Firuz Şah Tahta Otururken

2.2.6. Taç

Hükümdar alâmetlerinden biri de taçtır. Taç kaynaklarda tac-ı padişahı, tac-ı şâhî ve tac-ı cihândârî olarak geçmektedir. Sultanları ifade etmek için “sâhib-i taht-u taç” ifadesinin kullanılması hükümdarın meşruiyetinde tacın önemine işarettir.⁹³⁰

⁹³⁰ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 62.

Tuğlukşahlar Devleti'nde de sultanlar cülus merasiminde taç takmışlardı. İsmâî'nin verdiği bilgilerden Muhammed bin Tuğluk'un tahta çıktığı zaman taç taktığı anlaşılmaktadır.⁹³¹

Afif'i Târih-i Firuzşahî adlı eserinde Firuz Şah'ın cülus merasimi esnasında başında saltanat tacının olduğunu belirtmektedir.⁹³² Bu tacın bir lek tenge değerinde olduğunu ve Gıyâseddin Tuğluk Şah'tan Muhammed bin Tuğluk'a geçtiğini kaydedilmektedir.⁹³³ Afif'in verdiği bilgiden yola çıkarak Tuğlukşahlar Devleti'nde hükümdar alâmeti olarak kullanılan tacın tek olduğu ve Gıyâseddin Tuğluk Şah'tan itibaren tahta çıkan sultanların tacı devr aldığı anlaşılmaktadır.

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda sultanların vasal devlet adamlarını onurlandırmak için onlara hil'at, taç ve çetr hediye ettiklerini görmekteyiz. Sultan Firuz Şah, Lekhenevti ve Pandevah üzerine sefere çıkmış ve sonrasında da Görakpûr'a yönelmişti. Görakpûr râyi sultana bağlılığını bildirerek hediyeler sunmuştu. Firuz Şah da buna karşılık râya çetr ve taç hediye etmişti.⁹³⁴ Berenî'nin verdiği bu bilgiden hareketle Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda saltanat tacının dışında başka taçların da kullanıldığı görülmektedir.

2.2.7. Tuğra

Türkçe bir kelime olan tuğra, Oğuz hakanları, Selçuklular ve sonrasında da Osmanlı hükümdarlarının kullandıkları işaret ve yazılı alâmetlerdir. Tuğra Farsça da “nişan” anlamına gelmektedir. Tuğra, sultanın resmi belgelerin üst kısmına unvan ve lâkaplarının dua ile birlikte yazıldığı mührüydü.⁹³⁵ Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda hükümdar alâmetlerinden biri de tuğraydı. Berenî'ye göre Halaç Sultanı Hüsrev Han döneminde orduda görevli askerlerin maaş ve ödenekleri, arazilerin dağıtılması gibi konular dîvânda düzenlendikten sonra “*ferman-ı tuğra*” tarafından onaylanırdı. Alâeddin Halaci döneminde ise Gazi Melik (Gıyâseddin Tuğluk) tarafından onaylanmaktaydı.⁹³⁶ Bu bilgiden hareketle Halaç Sultanlığı'ndan sonra kurulan

⁹³¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 62.

⁹³²Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 10; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 62.

⁹³³Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 10

⁹³⁴Berenî, 360.

⁹³⁵J. Deny, “Tuğra”, *İA.*, cilt 12/2, İstanbul 1985, s.5-6; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 64.

⁹³⁶Berenî, 269-270.

Tuğlukşahlar Devleti'nde de tuğranın kullanıldığı muhakkaktır. Gıyâseddin Tuğluk Şah Uluğ Han'ı Varangal seferi ile görevlendirdiğinde Uluğ Han'a haftada iki-üç ferman göndermekteydi. Uluğ Han uzun bir süre sultandan ferman alamayınca orduda Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın öldüğüne dair söylentiler yayılmış ve yeni ferman gelene kadar bu söylentiler sürmüştü.⁹³⁷ Fermana sultanın tuğrasının çekilmesi yaygın bir gelenektir. Bundan dolayı Gıyâseddin Tuğluk Şah'tan Uluğ Han'a giden fermanlarda sultanın tuğrasının bulunduğu aşikârdır.

Muhammed bin Tuğluk Şah döneminde “*Dîvân-ı taleb-i ahkâm-ı tevki*” adlı dîvânda her gün sultanın imzasını taşıyan 200 ferman harîtadâra gönderilirdi. Bu fermanlar genel olarak vergilerin toplanması, askeri harcamalar ve sahip olunan toprakların kontrolleriyle ilgili malumatları içermekteydi.⁹³⁸ Muhammed bin Tuğluk bakır para darp ettirerek piyasaya sürmüş ve bu paraların altın, gümüş paralarla eş değer kullanılması için ferman yayınlamıştı.⁹³⁹ Bu fermanda sultanın tuğrası olduğu muhtemeldir. Muhammed bin Tuğluk, İbn Battûta'ya değerli hediyelerle Çin İmparatoruna teslim edilmek üzere bir de mektup vermişti. İbn Battûta mektubun içeriğinden bahsederken sultanın tuğrasının olduğuna dair bilgi vermemektedir.⁹⁴⁰ Ancak sultanın tuğrasını taşıdığı söylenebilir.

Hüseyin'in verdiği bilgiye göre son dönemler de Muhammed bin Tuğluk'a ait bir ferman tesbit edilmiştir. Ferman üzerinde hanedanlığın simgesine (tuğra-i şehriyar) “*Ebu'l Mücahit Muhammed bin Tuğluk Şah es-Sultan*” ibaresi yazmaktaydı. Sultanın imzası iç içe geçmiş şekillerden oluşmakta ve bu yönüyle Türk devletlerinde sultanların kullandıkları imzalara benzemektedir.⁹⁴¹

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda “*Fetihnâmeler*” de yaygın olarak kullanılmıştır. Fetihnâme, Türk-İslam devletlerinde kazanılan zaferleri ve fethedilen yerleri bildirmek için yazılan mektup veya fermanlara denilmektedir.⁹⁴² Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde bir fetihnâme başkente ulaştığında şehzadeler, ulema, müfti, hoca, evli çiftler ve yeni doğan her çocuk sahip oldukları statüye göre ödüllendirilmekteydi.⁹⁴³

⁹³⁷Berenî, 274-275.

⁹³⁸Berenî, 289; Qureshi, 88.

⁹³⁹Berenî, 292.

⁹⁴⁰Battuta II, 758-759.

⁹⁴¹Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 363.

⁹⁴²Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, *DİA.*, cilt 12, İstanbul 1995, s.470.

⁹⁴³Berenî, 267.

Giyasedin Tuğluk, Bengal topraklarına sefere çıkmış ve başarılı bir şekilde Lekhenevti, Sonârgano ve Satgon'ı ele geçirmişti. Sultan bu muhteşem zaferini bildirmek için Delhi'ye fetihnâme göndermişti.⁹⁴⁴ Ayrıca Berenî'nin kayıtlarında Uluğ Han'ın ikinci Varangal seferi sırasında Rudra Deo'yu yenerek Delhi'ye fetihnâme gönderdiğini de görmekteyiz.⁹⁴⁵

2.2.8. Çetr

Hükümdarlık alâmetlerinden biri de çetrdir. Çetr Türkçeye Farsçadan geçmiş bir kelime olup şemsiye, çadır anlamına gelmektedir. Çetr kelimesinin aslı Sanskritçe "çhattra" gölgelik, siper kelimesidir.⁹⁴⁶ Sultan sefere çıktığında veya alayla bir yere gittiğinde bir mızrağa bağlı şekilde sultanın başucunda tutulurdu. Çetr veya saltanat şemsiyesi, atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılmakta olup kubbe şeklinde açılmaktaydı. Çetrin tepesinde altıntop adı verilen bir âlem (boncuk) bulunurdu.⁹⁴⁷ Tuğlukşahlar Devleti'nde çetrin, saltanat alâmeti kabul edildiği ve yaygın kullanıldığı görülmektedir. Berenî'nin kayıtlarında Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Fahreddin Cuna'ya "Uluğ Han" unvanı verdiği ve şehzadenin çetri garantilediği yazmaktadır.⁹⁴⁸ Emir Hüsrev Dehlevî'nin kayıtlarından aktaran Köprülü'ye göre Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda çetrler siyah renkteydi.⁹⁴⁹

Gıyâseddin Tuğluk, Uluğ Han'ı Varangal seferine gönderirken kendisine de çetr hediye etmişti.⁹⁵⁰ Gıyâseddin Tuğluk Şah; Lekhenevti, Sonârgano ve Satgon seferine çıkmış ve Tirhut'a gelmişti. Bu esnada Lekhenevti yöneticisi Sultan Nâsireddin gelerek Tuğluk'a bağlılığını bildirmişti. Bunun üzerine Gıyâseddin, Nâsireddin'e çetr hediye ederek onun Lekhenevti yöneticiliğini onaylamıştı.⁹⁵¹ Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere çetr bağımsızlık alâmeti olarak kullanılmaktadır.

Muhammed bin Tuğluk döneminde de çetrin yaygın kullanıldığı görülmektedir. İbn Battûta'ya göre bayram sabahı sultana ait 16 fil, inci ve altınlarla süslenirdi. Bu

⁹⁴⁴Berenî, 277, 278.

⁹⁴⁵Berenî, 276.

⁹⁴⁶Aydın Taneri, "Çetr", *DİA.*, cilt 8, İstanbul 1993, s.293.

⁹⁴⁷Taneri, Çetr, 293; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 65.

⁹⁴⁸Berenî, 262.

⁹⁴⁹M.Fuat Köprülü, "Bayrak", *İA.*, cilt 2, İstanbul 1961, 412.

⁹⁵⁰Berenî, 274; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 68.

⁹⁵¹Berenî, 277.

fillerin üzerine inci bezeli atlastan oluşan 16 çetr kurulurdu. çetrlerin ana direği som altından oluşmaktaydı. Sultan bu fillerden birine çıkarak saraydan mescide kadar ilerlemekteydi.⁹⁵²

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda sultanların sefere çıkarken beraberinde çetrlerini de götürdükleri bilinmektedir. Bunun en güzel örneğini Muhammed bin Tuğluk'un Thatta'da vefat etmesinin ardından naaşının Delhi'ye götürülmesi sırasında görmekteyiz. Sirhindi'ye göre Muhammed bin Tuğluk'un naaşı file yerleştirilmiş ve tabutunun üzerine saltanat çetri yerleştirilmişti.⁹⁵³

İbn Fazlullah Ömerî'ye göre Muhammed bin Tuğluk sefere veya uzun süreli bir seyahata çıkarken yanında ikisi mücevherlerle süslü 7 adet çetr götürmekteydi. Ancak sultan saraydan dışarı çıkarken başının üzerinde bir çetr taşımaktaydı.⁹⁵⁴ Tuğlukşah Devleti'nde sultana isyan eden ve saltanat iddiasında bulunan yöneticilerin de ilk iş olarak çetr kullandıklarını görmekteyiz. Muhammed bin Tuğluk döneminde Deogir'de toplanan bir grup isyancı ve emir sadeler, başlarına da lider olarak Melik Makh Afgan'ı seçmişlerdi. Melik Makh Afgan da çetri başında tutarak saltanat iddiasında bulunmuştu.⁹⁵⁵ Yine Muhammed bin Tuğluk döneminde Hasan Kangu isyan etmiş ve İmadu'l-mülk'ü öldürmüştü. Sonrasın da Deogir'e gelmiş ve çetri ele geçirmişti.⁹⁵⁶ Bu bilgilerden hareketle Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda ve bağımsızlık sevdasına düşen yöneticilerde çetrin bağımsızlık alâmeti olarak büyük bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır.

Firuz Şah döneminde yapılan atamalarda “*Ser-i Cetrder-i Sultan*” adlı görevli bulunmaktadır. Ser-i Cetrder, sultanın çetrini taşıyan kişilerin başıdır.⁹⁵⁷ Berenî'ye göre Firuz Şah, Melik Kamar'ı Ser-i Cetrder-i sultanlığa getirmişti.⁹⁵⁸ Sultan Gıyâseddin ve Muhammed bin Tuğluk döneminde benzer bir görevlendirmenin olduğuna dair kaynaklarda bilgi görülmemektedir. Firuz Şah'ın ölümü üzerine Ebu Bekir Şah bir fil üzerine oturmuş ve üzerine çetr alarak sultanlığını ilan etmişti.⁹⁵⁹

⁹⁵²Battuta II, 657-658; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 66-67.

⁹⁵³Sirhindi, 123.

⁹⁵⁴El-Ömerî, 39; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 67.

⁹⁵⁵Berenî, 316.

⁹⁵⁶Berenî, 319.

⁹⁵⁷Qureshi, 65.

⁹⁵⁸Berenî, 224.

⁹⁵⁹Sirhindi, 152.

Tuğlukşahlar Devleti'nde sultanların vasal hükümdar ve yöneticilere çetr hediye ettikleri görülmektedir. Firuz Şah'a bağlılığını bildiren Görakpûr râyına sultan çetr ve taç hediye ettiği bilinmektedir.⁹⁶⁰ Sultanların kullandıkları çetrlerin dışında meliklere, valilere ve vasal krallıklara hediye olarak çetr gönderdikleri bilinmektedir. Örneğin Sirhindi, Tuğlukşahlar Devleti'nde emirlerin aldıkları unvana göre farklı türde çetre sahip olduklarını belirtmektedir.⁹⁶¹ Ayrıca Berenî'nin Târîh-i Firuzşahî adlı eserinden “Han” unvanı alan meliklere çetr ve asa (durbas) verildiğini öğrenmekteyiz.⁹⁶²

2.2.9. Gâşiye

Ortaçağ Müslüman Türk devletlerinde hükümdarlık alâmetlerinden biri de gâşiyedir. Gâşiye Arapçada örtü demektir. Deriden yapılmış, altın sırmalı ipeklerle süslü eyer örtüsüdür. Gâşiye resmi merasimde, bayramlarda ve sultanların sefer dönüşlerinde düzenlenen törenlerde rikâbdarlar tarafından taşınmaktaydı.⁹⁶³

Tuğlukşahlar Devleti'nde gâşiyenin hükümdar alâmeti olarak kullanıldığına dair bilgiye sadece İbn Battûta'nın kayıtlarından ulaşmaktayız. Battûta, Muhammed bin Tuğluk döneminde bayramlarda ve sefer dönüşlerinde düzenlenen törenlerde, 16 filin süslenerek önlerine mücevherlerle süslü gâşiyenin⁹⁶⁴ asıldığından bahsetmektedir.⁹⁶⁵ Bu bilgidен hareketle Tuğlukşahlar Devleti'nde gâşiyenin kullanıldığı anlaşılmaktadır.

2.2.10. Nevbet

Nevbet, sultanın kapısında veya çadırın önünde muayyen zamanlarda ve özellikle de namaz vakitlerinde çalınan çalgıdır. Sultanlar günde beş kez nevbet çaldırırken vasal hükümdarlarda üç kez çaldırırdı.⁹⁶⁶ Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda nevbetin kullanıldığına dair bilgi İbn Battûta'nın kayıtlarında mevcuttur. Battûta, sultanın

⁹⁶⁰Berenî, 360.

⁹⁶¹Sirhindi, 128.

⁹⁶²Berenî, 355.

⁹⁶³Erdoğan Merçil, “Gâşiye”, *DİA.*, cilt 13, İstanbul 1996, s.398; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 70.

⁹⁶⁴Kortel'e göre İbn Battuta'nın Arapça metinlerine bakıldığında fillerin önüne asılan süslü perdelerin sultana mahsus gâşiye olmadığı süslü eyer olduklarıdır. Detaylı bilgi için bkz. Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 71.

⁹⁶⁵Battuta II, 657-661; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 71.

⁹⁶⁶Köymen, *Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, 25; H.G. Farmer, “Tabl-Hâne”, *İA.*, cilt 11, İstanbul 1966, s.604; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 71; Nuhoglu, 85.

Delhi'deki Dâr-ı Derâ köşkünü anlatırken birinci kapı ile ikinci kapı arasında büyük bir koridorun varlığından bahsetmektedir. Bu geniş alanda da nevbet ehlinin bulunduğunu belirtmektedir.⁹⁶⁷

Uluğ Han'ın II. Varangal zaferi, başta Delhi olmak üzere Tuğlukâbâd ve Siri'de coşkuyla kutlanmıştı. Kutlamalar esnasında “*tabl-ı nuhgane*” adı verilen on telli davul çalınmıştı.⁹⁶⁸ İbn Fazlullah el-Ömerî'den nakleden Kortel'e göre Muhammed bin Tuğluk sarayda ve sefere çıkarken günde beş defa nevbet çaldırmaktaydı.⁹⁶⁹

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda her emirin ve kumandanın kendine mahsus davulu olduğu bilinmektedir. Örneğin Uluğ Han'ın Varangal seferi esnasında orduda Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın öldüğü yönünde dedikodu yayılmıştı. Uluğ Han'da bu söylentilerin üzerine ahalinin kendisine gelip biat edeceğini ummaktaydı. Ancak emir ve komutanların her biri kendi davulunu çaldirarak Uluğ Han'a karşı olduklarını bildirmişlerdi.⁹⁷⁰

Sultanlar ava çıkarken beraberinde nevbet takımını götürdükleri bilinmektedir. Muhammed bin Tuğluk ava çıktığında sultanın önünde mabeyinciler, rehberler, müzisyenler, küçük davulcular ve zurnacılar ilerlemekteydi. Onların arkasından sırmalı ipekten yapılmış sancak ve davulları taşıyan develer ilerlemekteydi.⁹⁷¹ Bayram merasimlerinde de sultanın ardından “*merâtib*” adı verilen davul, zurna, boru, nefir ve bayrak taşıyan grup gelmekteydi.⁹⁷² Firuz Şah döneminde de nevbetin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Sultan Firuz Şah, II. Lekhenevti seferi sırasında nevbet çalınması için beraberinde 84 davul ve demâne denilen çalgı aletini götürmüştü.⁹⁷³

2.2.11. Saray

Hükümdarlık alâmetlerinden biri de saraydır. Saray kelimesinin menşei eski Farsçada srada (ev)'dan gelmekte ve X. yüzyıldan itibaren de Türkçede kullanılmaktadır.⁹⁷⁴ Genel olarak hükümdarların ikâmetgâhı ve devlet işlerini

⁹⁶⁷Battuta II, 653.

⁹⁶⁸Berenî, 276.

⁹⁶⁹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 72.

⁹⁷⁰Battuta II, 641-642; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 73.

⁹⁷¹Battuta II, 774; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 72.

⁹⁷²Battuta II, 658.

⁹⁷³Afif, *Târih-i Firuzşahi* (İng. çev.), 41-42; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 72.

⁹⁷⁴Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, *DİA*, cilt 36, İstanbul 2009, s.117.

yürüttükleri yer olarak adlandırılmaktadır. Saray, sultanlar için büyük önem arz etmekte ve hayatlarının büyük bir bölümünü burada geçirmektedirler. Gerek ülke içinde gerekse ülke dışında sultanın ve devletin ihtişamını gösteren en önemli yapıdır.⁹⁷⁵ Sultanın haremının de içinde bulunduğu saray, dîvân toplantılarına, elçi kabullerine ve tahta çıkma gibi merasimlere ev sahipliği yapmaktadır. Saray, Tuğlukşahlar Hanedanlığı için de büyük bir öneme sahipti. Gıyâseddin Tuğluk Şah, Tuğlukâbâd şehrini kurmuştu.⁹⁷⁶ Burası sarayların, evlerin, camilerin ve alışveriş merkezlerinin olduğu mamûr bir şehirdi.⁹⁷⁷ İbn Battûta'ya göre Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın bütün serveti ve köşkleri buradaydı. Sultanın Tuğlukâbâd şehrinde kiremitleri altınla yaldızlanmış muhteşem bir köşkü vardı. Söylentilere göre Gıyâseddin burada bir havuz yaptırmış ve havuzun içinde altın erittiğinden havuz yekpâre görünüme dönüşmüştü.⁹⁷⁸ Tuğlukâbâd'ın kalıntıları günümüze kadar ulaşmış ve burada yapılan kazılarda Cihânnûmâ adlı köşk tespit edilmiştir.⁹⁷⁹

Gıyâseddin Tuğluk'un vefatı üzerine oğlu Muhammed bin Tuğluk başkent Tuğlukâbâd'da tahta geçmişti. Muhammed bin Tuğluk 40 gün sonra Delhi'ye gelerek burada da tahta çıkmıştı.⁹⁸⁰ İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk'un Delhi'de “*Dâr-ı Serâ*” (saray ev) adı verilen köşkü vardı. Bu köşkün birçok kapısı bulunmaktaydı.⁹⁸¹ Dâr-ı Serâ'nın üçüncü kapısı hezâr ustûn diye adlandırılan kabul dairesine açılmaktaydı. Bindirek anlamına gelen hezâr ustûn'un⁹⁸² ahşap direkleri zengin motiflerle süslenmişti. Sultan meclisi burada kurmakta ve halk buraya gelerek derdini sultana anlatmaktaydı.⁹⁸³ Muhammed bin Tuğluk'un tahta çıkmasıyla Tuğlukâbâd önemini kaybetmeye başlamıştı. Bunun nedeni adet gereği ölen sultanın köşkü eşyalarına dokunulmaksızın terk edilirdi. Muhammed bin Tuğluk da babasının köşkünü terk ederek Delhi'ye taşınmıştı. Böylece başkent Tuğlukâbâd'dan Delhi'ye

⁹⁷⁵Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 74; Nuhoğlu, 97.

⁹⁷⁶Berenî, 272.

⁹⁷⁷S. Haluk Kortel, “Tuğlukâbâd”, *DİA.*, cilt 41, İstanbul 2012, s.332.

⁹⁷⁸Battuta II, 644.

⁹⁷⁹Mehrdad Shokoohy and Natalie H. Shokoohy, “Tughluqâbâd, The Earliest Surviving Town of the Delhi Sultanate”, *Bulleten of the School of Oriental and African Studies*, vol 57/3, Cambridge Uni. Press, London 1994, s.224-227; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 78.

⁹⁸⁰Berenî, 281; Nizâmeddin Ahmed, 215.

⁹⁸¹Battuta II, 653.

⁹⁸²İbn Battuta'dan aktaran Kortel'e göre Muhammed bin Tuğluk'un bâr-ı 'amm adı verilen ve halkı huzuurna kabul ettiği toplantıları Hezârsütûn sarayında düzenlemekteydi. Detaylı bilgi için bkz. Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 79.

⁹⁸³Battuta II, 654,

geçmişti.⁹⁸⁴ İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk'un Delhi'ye 7 mil uzaklıkta “*Tilbet*” adlı bir köşkü bulunmaktaydı. Seyyah ilk olarak Muhammed bin Tuğluk'un huzuruna Tilbet Köşkü'nde çıkmıştı.⁹⁸⁵

Muhammed bin Tuğluk devletin başkentini Delhi'den Deogir'e taşımıştı.⁹⁸⁶ Sultanın burada “*Köşk-ü Has*” diye adlandırılan köşkü bulunmaktaydı. Berenî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk, İmadu'l-mülk Sertez Sultani'yi bazı birliklerle Gülbarga üzerinde göndermiş ve burasını hâkimiyeti altına almıştı. Muhammed bin Tuğluk bu esnada Köşk-ü Has'ta konaklamaktaydı.⁹⁸⁷

Sultan Firuz Şah Muharrem 752 (Mart 1351) tarihinde Thatta'dan Delhi'ye dönerken İkdar'a gelmiş ve burada oğlu Feth Han'ın doğum haberini almıştı. Bundan dolayı burada Fethâbâd adında bir şehir kurmuştu.⁹⁸⁸ Sultan burasını daha çok av için kullanmaktaydı.⁹⁸⁹ Kaynaklarda zikredilmese de sultanın burada bir köşkü olduğu muhtemeldir. Firuz Şah, 1354 yılında Firuzâbâd şehrini kurmuş ve burada “*Köşk-i Şikar*” adındaki köşkü inşa ettirmişti.⁹⁹⁰ Ayrıca sultan Firuzâbâd'ı başkent yapmış ve burada görkemli köşkler yaptırmıştı.⁹⁹¹ Bunların dışında Sultan Firuz Şah'ın Delhi de “*Köşk-i Hümayun*” adında bir köşkü bulunmaktaydı. Afif'in kaydına göre sultan ava çıkmış ve akabinde de Câcnegar üzerinden Delhi'ye dönmüştü. Firuz Şah Delhi'ye varınca 73 fille Köşk-i Hümayun'a gitmişti.⁹⁹² Bunun dışında sultanın “*Köşk-ü Nüzul*” adında bir köşkü daha bulunmaktaydı.⁹⁹³ Firuz Şah Lekhenevî seferinden döndükten sonra Firuzâbâd'da bir köşk inşa ettirmişti.⁹⁹⁴ Ancak köşkün ismi kaynaklarda zikredilmemektedir. Zafer Han'ın oğlu Tuğluk Şah 18 Ramazan 790 (20 Eylül 1388) tarihinde bu köşte tahta çıkmıştı.⁹⁹⁵

Firuz Şah'ın en küçük oğlu Muhammed Han, ramazan ayının 19. günü Delhi'ye gelerek tahta çıkmıştı. Muhammed Han daha sonra Friuzâbâd'a gelerek Köşk-i

⁹⁸⁴Kortel, “Tuğlukâbâd”, 332; Battuta II, 677-678.

⁹⁸⁵Battuta II, 733.

⁹⁸⁶Berenî, 291-292.

⁹⁸⁷Berenî, 316.

⁹⁸⁸Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 17.

⁹⁸⁹Banerjee, 139.

⁹⁹⁰Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 17-38; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 137-139.

⁹⁹¹Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 138-139; Afif, *Târih-i Firuzşahî* 83-84.

⁹⁹²Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 51-53.

⁹⁹³Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 53.

⁹⁹⁴Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 54.

⁹⁹⁵Sirhindi, 149; Nizâmeddin Ahmed, 261; Firişte, 270.

Humâyûn'u ele geçirmişti.⁹⁹⁶ Muhammed Han'ın en genç oğlu Mahmud Şah da Nâsireddîn unvanı alarak Köşk-i Humâyûn'da tahta çıkmıştı.⁹⁹⁷

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda Sultan Gıyâseddin'den itibaren Muhammed bin Tuğluk ve Firuz Şah yeni şehirler imar etmişlerdi. Sultanlar yeni şehirlerde saray inşa ederek başkentlerini de buralara taşımışlardı. Sultan Gıyâseddin başta olmak üzere diğer sultanlar her ne kadar başkentlerini taşısa da devletin ana başkenti Delhi oluştu. Firuz Şah'ın ölümüyle başlayan taht mücadeleleri neticesinde devlet giderek güç kaybetmişti. Bunun neticesinde tahta çıkan sultanlar yeni şehirler ve saraylar inşa edememişti.

2.2.12. Saltanat Çadırı

Hükümdarlar savaş, av ve seyahat gibi amaçlarla saraydan ayrılırlardı. Bu gibi durumlarda yanlarında saltanat çadırları bulunurdu. Çadırda saray gibi saltanat alâmetlerindendi.⁹⁹⁸ Bu durum Tuğlukşahlar Devleti için de geçerliydi. Muhammed bin Tuğluk, Tirmizli Vâiz Nâsireddîn'in vaazını dinlemeye gittiğinde büyük bir çadır kurdurmuştu. İçerisinde taht ve minber kurulan çadırın tamamı ipektendi.⁹⁹⁹ İbn Battûta sultanın bayram merasimini anlatırken tören salonuna bargâh adlı kocaman bir çadır kurulduğundan bahsetmektedir. Bu çadır muazzam direkler üzerine gerilir ve çevresine de kubbeler yerleştirilirdi. Ayrıca rengârenk ipekten yapılan ağaçlar ve onların üstüne yapay çiçekler konulmuştu. İpekten hazırlanan bu ağaçlar üç sıra halinde salona dizilmekte ve her iki ağaç arasına da minderli altın işlemeli koltuklar yerleştirilmekteydi.¹⁰⁰⁰

Muhammed bin Tuğluk bir defasında ava çıkarken İbn Battûta da ona eşlik etmişti. İbn Battûta ava çıkmadan önce gerekli teçhizatı hazırlamıştı. Av için seyyah bir de çadır satın almıştı. Çadır bu durumlarda gerekliydi. Fakat sultanın çadırından farklı olmak zorundaydı. Sultanın çadırı kızıl renkli iken halkın çadırı da beyazdı. Sultanın çadırı kurulmadan hiç kimsenin çadırı kurulmazdı.¹⁰⁰¹

⁹⁹⁶Nizâmeddin Ahmed, 267.

⁹⁹⁷Nizâmeddin Ahmed, 272.

⁹⁹⁸Nuhoğlu, 99; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 81.

⁹⁹⁹Battuta II, 668-669; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 81-82.

¹⁰⁰⁰Battuta II, 659.

¹⁰⁰¹Battuta II, 743-744; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 81.

Firuz Şah dönemine bakıldığında sultan sefere çıkarken saltanat çadırını da beraberinde götürdüğü görülmektedir. Afif'in verdiği bilgiye göre Firuz Şah, II. Lekhenevti (Bengal) seferi sırasında yanına 9 adet çadır almıştı. Bunlardan ikisi kabul çadırı (bargah), ikisi sultanın geceyi geçirmesi için (hâbgâh), ikisi yemek çadırı ve bir de devlet işleri için ayrılan çadırdı.¹⁰⁰² Diğer bir örneği de sultanın Thatta seferi sırasında görmekteyiz. Sultan bu sefere çıkarken yanında çadır götürmüştü.¹⁰⁰³ Ancak sultanın beraberinde götürdüğü çadırların sayısı hakkında kaynaklarda malumat bulunmamaktadır.

Çadırın hükümdar tarafından kendilerine tabi sultanlara, meliklere ve emirlere verildiği görülmektedir. Firuz Şah oğlu Feth Han'a hâkimiyetini simgeleyen çetr, durbâs (davul), fil ve bir de kırmızı çadır hediye etmişti.¹⁰⁰⁴

2.2.13. Bayrak

Bayrak kelimesi Divânü Lügat-it Türk'te “*batrak*” şeklinde yazılmakta olup savaşlarda kullanılan ve ucuna bir ipek parçası takılan mızrak şeklinde ifade edilmektedir.¹⁰⁰⁵ Bayrağın Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda bağımsızlık sembolü olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Köprülü'ye göre Mu'izz al-Din Muhammed bin Sam zamanında bayraklar siyah ve lâ'l (parlak al) şeklinde idi. Ordunun sağ kolunu oluşturan Gur emirleri siyah bayrağı, sol kolu teşkil eden Türk emirleri ise lâ'l olan bayrağı kullanmaktaydı. Bu gelenek Tuğluklular zamanında da devam etmişti.¹⁰⁰⁶

İbn Fazlullah Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Sultan Muhammed bin Tuğluk döneminde kullanılan saltanat bayrağının rengi siyah idi. Bayrağın üzerinde altın işlemeli ejderha resmi bulunmaktaydı. Sultanın haricindekilerin siyah bayrak taşıması yasaktı. Ordunun sağ tarafında siyah bayraklar, sol tarafında da altın renginde ejderha resmi bulunan kırmızı bayraklar taşınmaktaydı. Birkaç kilometre uzaklıktan görülebilecek büyüklükte olan bayraklar fillerle taşınabilmekteydi.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰²Afif, *Târih-i Firuzşahi* (İng. çev.), 41.

¹⁰⁰³Afif, *Târih-i Firuzşahi* (İng. çev.), 59; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 82.

¹⁰⁰⁴Nizâmeddin Ahmed, 246-247; Sirhindi, 134; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 83.

¹⁰⁰⁵F. Köprülü, “Bayrak”, 401.

¹⁰⁰⁶F. Köprülü, “Bayrak”, 412.

¹⁰⁰⁷El-Ömerî, 37; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 84.

Köprülü'ye göre Tuğlukşahlar sultanları sancakların ucuna tavus kuşu tüyleri takılmaktaydı. Bu yönüyle de diğer Delhi Türk sultanlıklarından ayrılmaktaydı. Savaş da düşman tarafından sultanın sancağı anlaşılmasın diye büyük emirlerin sancaklarına da tavus kuşu tüyü takılmaktaydı.¹⁰⁰⁸ Bu bilgilerden sultanla emirlerin bazı durumlarda aynı renk bayrak kullandıkları anlaşılmaktadır.

İbn Battûta, Muhammed bin Tuğluk'un kabul düzeni hakkında bilgi verirken filler üzerine yerleştirilen sandukaların etrafına dört büyük bayrak dikildiğini belirtmektedir.¹⁰⁰⁹ Tuğluk Hanedanlığı'nda merâtib adında bayrak, davul, küçük boru ve zurna gibi aletleri taşıyan asker gurubu bulunmaktaydı. Bu grup merasimlerde, seferde ve av zamanında hükümdara eşlik etmekteydi. Muhammed bin Tuğluk ava çıkarken ona eşlik eden İbn Battûta av alanına giderken sultanın önünde piyâde ve rehberlerin ilerlediğini arkasından da sırmalı ipektan sancaklar ve davulları taşıyan fillerin ilerlediğini belirtmektedir.¹⁰¹⁰

Qureshi, Gazi Melik'in Hüsrev Han ile savaşa tutuştuğu sırada Melik'in kullandığı bayrakta balık sembolü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Muhammed bin Tuğluk döneminde hanlar yedi bayrak taşıırken emirler üç bayrak taşımaktaydı.¹⁰¹¹ Sultan Firuz Şah döneminde de bayraklar ağırlığından ve büyüklüğünden dolayı fillerle taşınmaktaydı. Firuz Şah ikinci Bengal seferine çıkarken yanına 180 bayrak almıştı.¹⁰¹² Dönemin kaynakları Tuğluk Hanedanlığı'nda kullanılan bayraklarla ilgili çok fazla bilgi vermemektedir. Ancak diğer Delhi sultanlıklarında olduğu gibi bağımsızlık alâmeti olarak bayrağın Tuğluk Hanedanlığı'nda kullanıldığı aşîkârdır.

2.2.14. Pây-ı taht (Başkent)

Sultanlar için taht, çetr, bayrak ve saray gibi pâ-yı taht da önemliydi. Devlet işlerinin yürütüldüğü, saraylarının ve hazinen bulunduğu en önemli merkezdi. Sultan pâ-yı tahtta olmadığı atadığı vezirler tarafından devlet işleri yürütülürdü. Bazı pâ-yı

¹⁰⁰⁸F. Köprülü, Bayrak, 412; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 84.

¹⁰⁰⁹Battuta II, 655; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 86.

¹⁰¹⁰Battuta II, 744.

¹⁰¹¹Qureshi, 151.

¹⁰¹²Banarjee, 132.

tahtların devletle özdeşleşerek ona adını verdiği görülmektedir. Delhi Türk Sultanlığı bu durumu örneklemektedir.

Delhi

Delhi, Hindistan'da hâkimiyet sürmüş Türk devletlerinde ve günümüzde Hindistan Devleti'nin vazgeçilmez başkenti olmuştur. Delhi Türk tarihinde Ötüken, Rey, Nişabur ve İstanbul gibi büyük bir öneme sahiptir.¹⁰¹³ Orta Hindistan'ın kuzeyinde Ganj Nehri'nin kollarından Yuma Nehri'nin batı yakasında kurulmuştur. İslam kaynaklarında Dihli olarak geçmekte ve bu ismin M.Ö. I. yüzyılda bölgede hüküm süren Raca Dhilu'nun adından geldiği düşünülmektedir.¹⁰¹⁴

Birbirine komşu dört şehrin birleşiminden oluşan Delhi oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu şehirlerden sadece birine Dihli denilmekteydi. İkincisini Dârulhilâfe de denilen Siri, üçüncüyü Tuğlukâbâd ve dördüncüyü Cihânpenâh oluşturmaktaydı.¹⁰¹⁵ Delhi'nin Müslüman Türk tarihi açısından önem kazanması 1192 yılında Sultan Kutbeddîn Aybeg tarafından fethedilip başkent yapılmasıyla başlamaktadır.¹⁰¹⁶ Bu tarihten sonra muayyen zamanlarda kurulan hanedanlıklar Delhi'nin gelişmesine ve önemli bir şehir statüsüne ulaşmasına katkı sağlamıştır. Delhi'nin çevresinde Halaç Hanedanlığı tarafından 1303 yılında Siri şehri inşa edilmişti. Tuğluk Hanedanlığı zamanında Tuğlukâbâd, Cihânpenâh ve Firuzâbâd şehirleri inşa edilmişti.¹⁰¹⁷ Delhi dönemin tarihçilerinin eserlerinde ve bastırılan sikkelerde *Hazret-i Delhi*, *Dârü'l-Mülk*, *Dârü'l-Mülk-i Hindistan* ve *Bilad-i Memalik-i Delhi* gibi isimlerle anılmaktaydı.¹⁰¹⁸

Delhi hükümdarların saraylarının bulunduğu, devlet işlerinin yürütüldüğü ve hanedanlıkların başkentiydi. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda önceki hanedanlıklarda olduğu gibi hükümdarlar Delhi dışında sultan olsalar da Delhi'ye gelerek tahta çıkmaları gelenektir. Muhammed bin Tuğluk'un babası Gıyâseddin'in vefatı üzerine Tuğlukâbâd'da sultanlığını ilan ettikten 40 gün sonra Delhi'ye gelerek resmi törenle tahta çıkması bu durumu örneklemektedir.¹⁰¹⁹ Muhammed bin Tuğluk'un ölümüyle

¹⁰¹³Cöhce, "Şemsi Melikleri", 16.

¹⁰¹⁴Khalîq Ahmed Nizami, "Delhi", *DİA.*, cilt 9, İstanbul 1994, s.126; H.C. Farshawe, "Dehli", *İA.*, İstanbul 1977, s.509.

¹⁰¹⁵Battuta II, 612.

¹⁰¹⁶Cöhce, "Şemsi Melikleri", 17; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 87.

¹⁰¹⁷Nizami, Delhi, 126.

¹⁰¹⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 88; Wright, 111-154; Poole, 50-90; Berenî, 288.

¹⁰¹⁹Berenî, 281; Nizâmeddîn Ahmed, 215.

Ganj Nehri kıyısında sultanlığını ilan eden Firuz Şah'ın Delhi'de resmi törenle tahta çıkması bu duruma başka bir örnektir.¹⁰²⁰

Delhi şehri 11 arşın genişliğindeki surlarla çevriliydi. İbn Battûta'ya göre bu surların dünyada eşi benzeri yoktu. Bu duvarların içerisinde açılan hücrelerde gece bekçileri ve kapı muhafızları otururdu. Ayrıca bu kısımlarda yiyecek ambarları, mancınıklar ve ra'âde denilen ateş fırlatan hafif toplarda muhafaza edilirdi. Bu surlar üzerinde piyâde ve süvari birlikleri şehrin bir ucundan diğer ucuna ulaşabilmekteydi. Şehir tarafına bakan kemerler ışıktandırılmıştı. Surların alt kısmı taştan üst kısmı da tuğladan inşa edilmişti. Sur üzerinde bulunan burçların sayısı fazla ve aralarındaki mesafede azdı.¹⁰²¹

İbn Battûta'ya göre Delhi şehrinin 28 kapısı bulunmaktaydı. *Badâun Kapısı*, şehrin en büyük çıkış kapısıdır. *Mindevey Kapısı*, tahıl çarşısına çıkmaktadır. *Gül Kapısı*, bağ ve bahçelere çıkmaktadır. *Şah Kapısı*, adını bir şahıstan almıştır. *Bâlem Kapısı*, adını Bâlem köyünden almıştır. *Gazne Kapısı*: Horasan bölgesinde bulunan Gazne şehrinden almıştır. *Becâl İsa Kapısı*, bu kapı Delhi mezarlığına açılmaktadır. Bu kapılar Battûta'nın bahsettiği 28 kapıdan birkaçıdır.¹⁰²²

Tuğlukâbâd

Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah tarafından inşa edilen Tuğlukâbâd, Tuğluk Hanedanlığı'nın ikinci başkentiydi. Şehrin kuruluş hikâyesini İbn Battûta: “*Bir gün Sultan Kudbeddîn'in huzuruna çıkan Tuğluk şöyle der: Ey Hûnd-ı Âlem (Cihân Hükümdarı) buraya bir şehir kurarsan gayet yerinde bir iş yapmış olursun. Kudbeddîn bu söze alaylı cevap verir: Eh, sen hükümdar olduğun zaman yaparsın bunu. Hak Teâlâ'nın izni ve takdiri ile Tuğluk tahta geçince bu şehri inşa eder ve kendi adını verir.*” şeklinde aktarmaktadır.¹⁰²³ Tuğlukâbâd, Yeni Delhi şehrinin 15 km güneydoğusunda kurulmuş ve şehrin mimarı da Anadolu Kumandan Melikzâde Ahmed b. Ayaz-ı Rûmî'dir.¹⁰²⁴ Ayrıca Tuğlukâbâd'ın 8 km doğusunda Kil'a Ray Pithorâ yer alırken güneyinde de yapay bir göl bulunmaktaydı. Bu yapay göl içerisinde Sultan Gıyâseddin'in türbesi bulunmakta ve kemerli bir geçitle şehre

¹⁰²⁰Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 21; Berenî 330-335.

¹⁰²¹Battuta II, 613.

¹⁰²²Battuta II, 613.

¹⁰²³Battuta II, 612; Kortel, “Tuğlukâbâd”, 332; Mehrdad and Natalie Shokoohy, 517.

¹⁰²⁴Kortel, “Tuğlukâbâd”, 332; Mehrdad and Natalie Shokoohy, 516.

bağlanmaktadır.¹⁰²⁵ Tuğlukâbâd'dan günümüze sağlam ulaşan tek yapı Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Türbesi'dir.¹⁰²⁶ Tuğlukâbâd'ın kurulduğu arazi muson yağmurlarının yağması sonucu gölü andıran havza ile çevrili bir tepedir. Şehrin çevresi yaklaşık 6 km kadar olup caddeleri de 2 km'den biraz kısadır. Şehir sağlam duvarla çevrilmiş ve bu duvarlarda kuleler bulunmaktadır. Tuğlukâbâd'ın toplamda 15 kapısı bulunmaktadır. Bu kapılardan 12'si dışa açılmaktadır. İki kapı dış kale ile şehir arasında, bir kapı da dış kaleyi iç kaleye bağlamaktadır. Ancak Muhammed bin Tuğluk zamanında yapılan Adilâbâd için açılan bir kapı daha bulunmaktadır.¹⁰²⁷

Dönemin kaynakları Tuğlukâbâd'ın kaç tarihinde Tuğluk Hanedanlığı'nın başşehri olduğuna dair bilgi vermemektedir. Ancak Berenî'nin kayıtlarından Uluğ Han'ın ikinci Varangal seferinden önce olduğu anlaşılmaktadır. Varangal şehrini ele geçirdiğinde sultana fetihnâme göndermişti. Şehzadenin bu başarısı Delhi, Tuğlukâbâd ve Siri şehirlerinde kutlanmıştı. Bu bilgidен hareketle Tuğlukâbâd'ın başkent olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰²⁸ Stephen'in verdiği bilgiye göre Tuğlukâbâd'ın yapımına 1321 yılında başlanmış ve 1323 yılında da tamamlanmıştır.¹⁰²⁹

Tuğlukâbâd'ın Tuğlukşahlar Devleti'nin başkenti olduktan sonra bir hayli geliştiği söylenebilir. Şehirde halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak için su ve tahıl depoları bulunmaktaydı. Ayrıca camiler, alış veriş merkezleri, evler, saraylar, toplantı alanları gibi birçok yeri içinde barındırmaktaydı.¹⁰³⁰ Muhammed bin Tuğluk'un tahta geçmesinden sonra Tuğlukâbâd'ın giderek önemini yitirdiği anlaşılmaktadır.

Devletâbâd

Günümüzde Evrengâbâd'a bağlı bir köy konumunda olan Devletâbâd'ın asıl ismi Deogir ya da "Tanrı Dağı" anlamına gelen Devagiri idi.¹⁰³¹ Deogir Hindu Racalarından biri olan Yadava Hanedanlığı'na 1318 yılına kadar başkentlik yapmıştı. Şehir ilk olarak Celaleddin Firuz Halaci'nin yeğeni Aleâddin tarafından 695 (1296) yılında kuşatılarak ele geçirilmişti. Bunun üzerine Yadava Yöneticisi Raca Ramçandra

¹⁰²⁵J.Burton Page, "Dihli", *ET*², vol. 2, Edited B. Lawis, CH. Pellat and J. Schacht, Leiden 1991, s.257.

¹⁰²⁶Kortel, "Tuğlukâbâd", 332.

¹⁰²⁷Mehrdad and Natalie Shokoohy, 520-521; Kortel, "Tuğlukâbâd", 333; Stephen, 91-93.

¹⁰²⁸Nizâmeddîn Ahmed, 213; Berenî, 276.

¹⁰²⁹Carr Stephen, *Archaeology and Monumental Remains of Delhi*, Delhi 1876, s.89.

¹⁰³⁰Kortel, "Tuğlukâbâd", 332.

¹⁰³¹K. Ahmed Nizami, "Devletâbâd", *DİA*, cilt 9, İstanbul 1994,s.242;T. W. Haig, "Devletâbâd" *İA*, cilt 3, İstanbul 1964,s.559;Sidney Toy, *The Strongholds of India*, London 1957,s.33.

Halacilere bağlılığını bildirerek yıllık vergi vermeyi taahhüt etmişti.¹⁰³² Kutbeddin Mübarek Şah 717/8 (1318) yılında Deogir üzerine sefere çıkarak şehri tamamen ele geçirmişti. Bu tarihten itibaren önce Halacilerin ardından da Tuğlukşahların hâkimiyetine giren Deogir, Muhammed bin Tuğluk döneminde de bir süreliğine hanedanlığa başkentlik yapmıştı.¹⁰³³ Muhammed bin Tuğluk saltanatının başlarında Deogir şehrinin ismini Devletâbâd olarak değiştirmiş ve Delhi’de iskân eden ahaliyi buraya sevk etmişti. Muhammed bin Tuğluk’un bu hareketi 160-170 yıldır Delhi Türk Sultanlığı’na başkentlik yapan Delhi şehrinin harabe olmasına ve ihtişamının kaybolmasına neden olmuştu.¹⁰³⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî’ye göre Muhammed bin Tuğluk, Deogir şehrini başkent yaptıktan sonra ona “*Kubbetülislam*” adını vermişti. Muhammed bin Tuğluk Devletâbâd’da her tayfanın, ordunun, vezirlerin, kâtiplerin, kadıların, âlimlerin, fakirlerin ve tacirlerin oturmaları için ayrı ayrı mahalleler yapılmasını emretmişti. Sultan her mahalleye cami, pazar, değirmen, hamam ve fırın kurdurmuştu. Her meslekten insan mahallelere yerleştirilerek ahalinin sıkıntı çekmesi önlenmişti. Sultan bir mahalleyi başka bir mahalleye ihtiyaç duymayacak şekilde imar etmek istemişti.¹⁰³⁵ Ancak sultanın bütün çabalarına rağmen Devletâbâd istenilen seviyeye ulaşamamıştı. Delhi halkının büyük bir kısmı Devletâbâd’a göç esnasında perişan şekilde hayatlarını kaybetmişti. Ülkede huzursuzluğun artması ve kuraklığın baş göstermesi sonucu Muhammed bin Tuğluk Delhi’ye geri dönmüştü.¹⁰³⁶

Sargadvarî

Tuğlukşahlar Devleti’nin diğer bir başkenti de Ganj Nehri kenarında bulunan Sargadvarî’ydi. Muhammed bin Tuğluk döneminde ülkede kuraklıkların yaşanması sonucu bütün mahiyetini alarak Sargadvarî’ye taşınmıştı. Sargadvarî Tuğlukşahlara 1338-1341 yılları arasında yaklaşık iki buçuk yıl başkentlik yapmıştı.¹⁰³⁷

¹⁰³² Haig, “Devletâbâd”, 559; Nizami, “Devletâbâd”, 242.

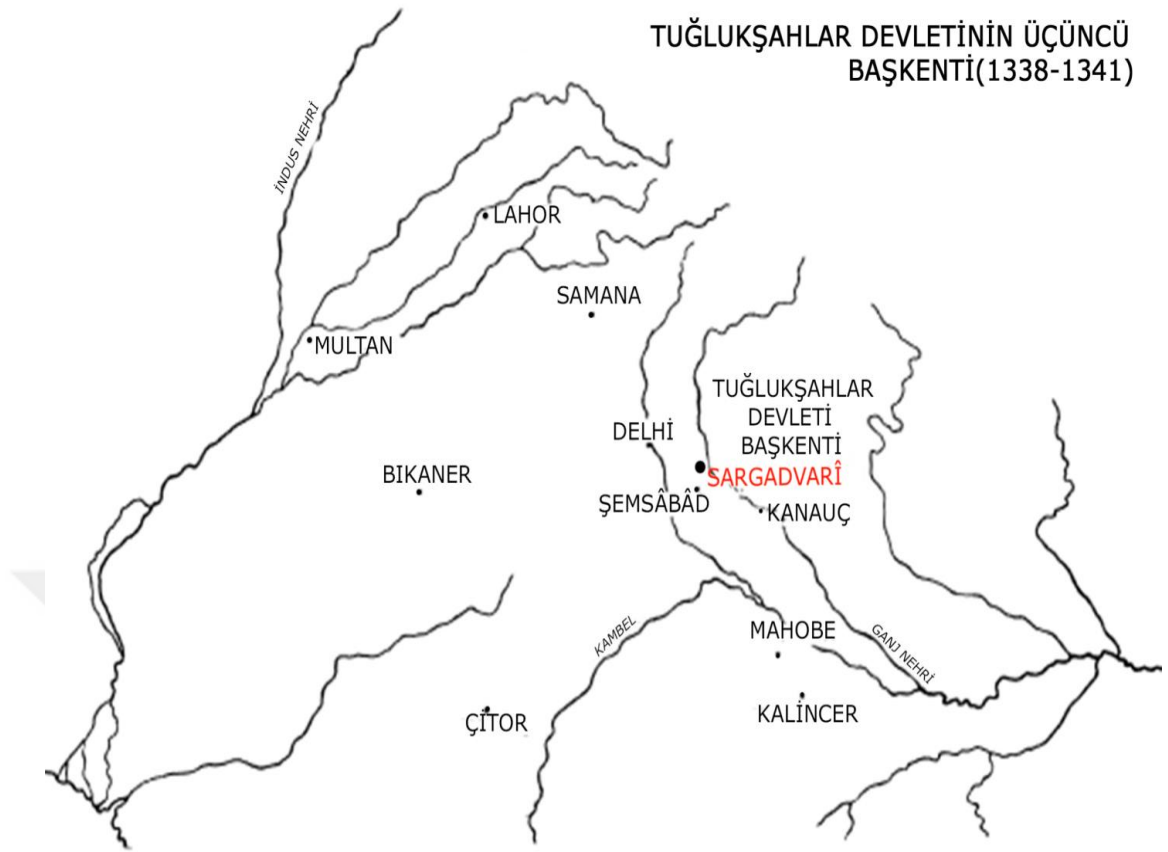
¹⁰³³ J. Burton Page, “Dawlatâbâd”, *El²*, cilt 2, Leiden 1991, 179-180; Stuart Piggott, *Some Ancient Cities of India*, Oxford Uni. Press, London 1945, s.81.

¹⁰³⁴ Berenî, 291-292; Mehrdad and Natalie Shokoohy, 519; Kortel, Tuğlukâbâd, 332; H.K. Sherwani, “Dawlatâbâd”, *El²*, cilt 2, Leiden 1991, s. 179-180.

¹⁰³⁵ el-Ömerî, 30.

¹⁰³⁶ Berenî, 291-296; Nizâmeddin Ahmed, 218-221; Mehrdad and Natalie Shokoohy, 519.

¹⁰³⁷ Berenî, 299; Nizâmeddin Ahmed, 225; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 165; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 156-158.

Kaynak: Hüseyin, Tughluq Dynasty, 228-229.

Harita 6. Tuğlukşahlar Devleti'nin Üçüncü Başkentini Gösteren Harita

Firuzâbâd

Tuğlukşahlar Devleti'nin bir diğer başkenti de Sultan Firuz Şah döneminde inşa edilen Firuzâbâd'dır. Firuzâbâd, 754/5 (1354) yılında Cûn Nehri havzasında bulunan Kâvîn'de inşa edilmişti. Burası eski Delhi'ye on mil uzaklıktaydı.¹⁰³⁸ Firuzâbâd 18 farklı alanı içine almaktadır. Bu alanlar: Andebhat, Saray-ı Şeyh Melikyar Parân, Saray-ı Şeyh Ebu Bekir Tusi, Kâvîn, Ketihvara, Lahravat, Andhavalı, Saray-ı Melik, Sultan Raziye'nin Türbesi, Behâri, Mahrola ve Sultanpûr'dan oluşmaktadır.¹⁰³⁹ Andebhat'tan Köşk-i Şikâr'a kadar birçok bina inşa edilmişti. Ayrıca 8 halk camisi birde özel cami inşa edilmişti. Bunlar: Mescid-i Has, Mescid-i Naib Berbak, Mescid-i

¹⁰³⁸Banarjee, 138; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 38; Stephen, 122.

¹⁰³⁹Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 38; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 138-139; Stephen, 123; Delhi Zail, *List of Monuments (Muhammadans and Hindus)*, vol. 2, Superintendent Government Printing, India 1919, s.70.

Melik Bahr-i Şihne-i Nethî, Mescid-i Melik Nizamul-Mülk, Mescid-i Cuma ve Mescid-i Andebhat gibi camilerdi.¹⁰⁴⁰ Camilerin kapasitesi yaklaşık 10 bin kişilikti.¹⁰⁴¹

Muhammedâbâd

Nâsireddin Muhammed tahta çıktıktan sonra onun yönetimine karşı bazı Hintli yöneticiler birleşerek isyan etmişti. Sultan bu isyanları bastırmak için harekete geçmişti. Nâsireddin Muhammed, Etevâh Kalesi'ni yağmaladıktan sonra Kanuç'a gelmiş ve akabinde de Câliser'a gitmişti. Sultan Nâsireddin Muhammed burada 794 (1391-92) yılında yeni bir kale inşa ettirmişti. Bu kalenin adını da Muhammedâbâd koymuştu.¹⁰⁴² Bihamed Hani'nin verdiği bilgiye göre Nâsireddin Muhammed Ganj Nehri kıyısında bulunan Câliser'i başkent yapmıştı. Delhi'nin yönetimini de oğlu Hümayun Han'a bırakmıştı.¹⁰⁴³ Hüseyin'in verdiği bilgiye göre de Sultan Nâsireddin Muhammed Câliser'i başkent yapmıştı. Ayrıca burada yeni bir şehir inşa ederek adını da Muhammedâbâd koymuştu.¹⁰⁴⁴ Firişte, Nizâmeddin Ahmed ve Sirhindi sultanın Câliser'de Muhammedâbâd adında bir kale inşa ettiğine dair bilgi vermektedirler. Ancak sultanın burasını başkent taptığına dair bir malumat vermemektedirler.

2.2.15. Fil

Delhi Türk Sultanlığı'nda fillere büyük önem verilmiş ve hükümdarlık alâmetlerinden biri sayılmıştı. Delhi Türk Sultanlığı'nda sultanın haricinde bir kimsenin kapısında fil bulundurması hoş karşılanmaz ve bu durum itaatsizlik sayılırdı. Sultan naibleri ve veliaht tayin edilen şehzadeler ancak sultanın buyruğuyla fil bulundurabilirlerdi.¹⁰⁴⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre sultan hizmetinde olanlara para, toprak, mücevher at, ve altın işlemeli eğer hediye ederken asla bir fil hediye etmezdi. Çünkü sadece sultanlar file sahip olabilirdi.¹⁰⁴⁶ Dönemin kaynaklarında filin sultanlar tarafından Tuğluk Hanedanlığı'nda yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

¹⁰⁴⁰Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 135; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 139.

¹⁰⁴¹Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 38; Zail, 70; Stephen, 123.

¹⁰⁴²Nizâmeddin Ahmed, 269-70; Sirhindi, 160-1; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 451.

¹⁰⁴³Bihamed Hani, 43-4.

¹⁰⁴⁴Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 451.

¹⁰⁴⁵Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 90.

¹⁰⁴⁶El-Ömerî, 45.

İbn Battûta'nın kayıtlarında Sultan Muhammed bin Tuğluk'un bayram merasimlerinde, resmi törenlerde ve av esnasında ipek örtülerle süslenmiş fillerin olduğunu yazmaktadır.¹⁰⁴⁷ Sirhindi'ye göre Muhammed bin Tuğluk'un tabutu filin üzerinde saltanat çetr ile birlikte Sind Nehri kıyısından Delhi'ye getirilmişti.¹⁰⁴⁸ Bu fil ve çetrin Sultan Muhammed'in saltanatının nişanelerinden olduğu anlaşılmaktadır. Filin saltanat alâmeti olduğunu vurgulayan en güzel örneklerden birini Sultan Ebu Bekir Şah döneminde görmekteyiz. Ebu Bekir Şah saltanat çetrini eline alıp fil üzerinde tahta çıkarak sultanlığını ilan etmişti.¹⁰⁴⁹

Sultan Firuz Şah'ın oğlu Muhammed Han Şevval 795 (Ağustos-Eylül 1393) tarihinde Mivat üzerine sefere çıkmış ve Muhammedâbâd'dan Câliser'e doğru giderken hastalanmıştı. Sultanın hastalığının ilerlemesi neticesinde 17 Rebîülevvel 796 (20 Ocak 1394) tarihinde vefat etmişti.¹⁰⁵⁰ Sultana ait fil ve diğer hükümdarlık alâmetleri Delhi'de tahta çıkan oğlu Alâeddin İskender Şah'a teslim edilmişti.¹⁰⁵¹ Sultan II. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın vefatı üzerine Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın başına Sultan Ebu Bekir Şah geçmişti. Vezirlik makamına da Rukneddin'i getirmişti. Ancak Rukneddin bir süre sonra Sultan Firuz Şah'ın bazı emirleriyle birleşerek sultanlık iddiasında bulunmuştu. Bu bilgi Ebu Bekir'e ulaşınca Rukneddin ve adamlarını ortadan kaldırmıştı. Ebu Bekir onlara ait filler ile hazineyi ele geçirerek Delhi'de hâkimiyetini güçlendirmişti.¹⁰⁵² Kaynakların verdiği bu bilgilerden yola çıkarak Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda filin büyük bir öneme sahip olduğu ve saltanat alâmetlerinden biri kabul edildiği anlaşılmaktadır.

2.3. TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI'NDA SARAY TEŞKİLATI

Saltanat alâmetlerinden biri kabul edilen saray, sultanın ailesiyle yaşadığı ve devlet işlerinin yürütüldüğü mekândı. Sultanın sarayı devletin büyüklüğünü ve ihtişamını göstermekteydi. Bundan dolayı sarayda birçok görevli bulunmaktaydı. Bu görevliler belirli kaideler ve usullere göre hareket etmekteydi. Sultanın düzenlediği bayram merasimlerinde, resmi törenlerde ve yapılan şenliklerde saray görevlileri

¹⁰⁴⁷Battuta II, 657, 660, 743-744.

¹⁰⁴⁸Sirhindi, 123.

¹⁰⁴⁹Sirhindi, 152.

¹⁰⁵⁰Nizâmeddîn Ahmed, 270-271; Sirhindi, 162.

¹⁰⁵¹Sirhindi, 163; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 91.

¹⁰⁵²Nizâmeddin Ahmed, 262-263.

konumlarına ve derecelerine göre protokolde yerlerini almaktaydı. Sarayda dîvân toplantılarının, elçi kabullerinin ve halkın şikâyetlerinin dinlenmesi gibi merasimler yapıldığından görevlilerin işlerini titizlikle yerine getirmesine büyük özen gösterilmekteydi. Saray, devletin ve sultanın kalbi konumundaydı.

Tuğlukşahlar Devleti'nin saray teşkilatında Ortaçağ Türk-İslam devletlerindeki gibi vekîl-i der, hacib, candâr, çaşnigîr ve emîr-i şikâr vb. gibi görevliler yer almaktaydı

Vekîl-i Der

Tuğluk Hanedanlığı'nda saray ahalisinin başı Vekîl-i Der'di. Sâ mânîlerden itibaren varlığını sürdüren bu müessesenin Gazneliler döneminde de var olduğu görülmektedir.¹⁰⁵³ Vekîl-i Der'lik müessesesinin Gaznelilerden Gurlular vasıtasıyla Delhi Türk Sultanlığı'na intikal ettiği muhakkaktır. Vekîl-i Der bütün saray görevlilerin yönetiminden sorumluydu. Ayrıca saray kapılarının anahtarları onun kontrolündeydi. Hizmetçilerin maaşlarının ödenmesinden saray personelinin ve şehzadelerin eğitimi kadar birçok şey onun görevleri arasındaydı.¹⁰⁵⁴ Ayrıca saray mutfağı, şarabhâne ve sultanların çocukları onun gözetimindeydi.¹⁰⁵⁵ Sultanın saray ahalisi ile ilgili emirleri vekîl-i Der'in aracılığıyla ahaliye iletildi. Ayrıca sultanın onayını gerektiren işleri sultana bildirmekte onun görevleri arasındaydı. Vekîl-i Der'in ayrı bir yazışma dairesi bulunmaktaydı. Sarayda çıkan her emir burada kaydedilerek mühürlenirdi.¹⁰⁵⁶ Vekîl-i Der'in başkanlığını yaptığı yazışma dairesi Dîvân-ı Risâlet'ti.¹⁰⁵⁷

Vekîl-i Der sultana yakınlığı dolayısıyla sarayda büyük nüfuza sahipti. Bundan dolayı saray eşrafı onunla iyi ilişkiler kurmak zorundaydı.¹⁰⁵⁸ Çoğunlukla sarayda yetişen gulâmlar arasından seçilmekteydi. Rütbe olarak emirden yüksek melik statüsüne sahipti.¹⁰⁵⁹ Vekîl-i Der'in işlerini icra etmesinde ve onun sarayda olmadığı zamanlardan yerine bakan Nâib Vekîl-i Der¹⁰⁶⁰ adında görevli bulunmaktaydı.¹⁰⁶¹ Gıyâseddin Tuğluk

¹⁰⁵³Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2011, s.77.

¹⁰⁵⁴Qureshi, 59; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,92.

¹⁰⁵⁵Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,92; Qureshi, 59.

¹⁰⁵⁶Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,93.

¹⁰⁵⁷Konukçu, "Kalaç Sultanlığı", 248; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,93.

¹⁰⁵⁸Qureshi, 60; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,93.

¹⁰⁵⁹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,93.

¹⁰⁶⁰Nâib sozlük anlamı olarak birini temsil etmek, birine vekalet etmek anlamına gelmektedir. Nâib, bir makamın sorumluluğunu asıl sahibi yerine belirli süre zarfı içerisinde üstlenen görevlidir. Detaylı bilgi için bkz. Casim Avcı, "Nâib", *DİA.*, cilt 32, İstanbul 2006, s.311.

Şah'ın oğlu Bayram Han, Halaç Sultanı Kudbeddin Mubarek Şah döneminde *nâib-i vekil-i der* makamına atandığı bilinmektedir.¹⁰⁶²

Kortel'e göre Vekîl-i Der'lik önemli bir görev olduğu için bazen sultanın nâibi tarafından bu görev icra edilmişti.¹⁰⁶³ Berenî'nin kayıtları incelendiğinde Gıyâseddin Tuğluk Şah ve Muhammed bin Tuğluk Şah dönemlerinde yapılan atamalarda Vekîl-i Der'in ismi geçmemektedir. Ancak Nâib Vekîl-i Der olarak atama yapıldığı görülmektedir.¹⁰⁶⁴ Jackson'un verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde *Nâib Vekîl-i Der* olarak Hüdavendzade Kivamüddin Tirmizi görev yapmaktaydı.¹⁰⁶⁵ Bu kayıtlardan yola çıkarak Kortel'in belirttiği gibi sultanın nâibi tarafından Vekîl-i Derlik görevi yerine getirildiği anlaşılmaktadır.

İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre saray protokolünde Vekîl-i Der ve yardımcısı Nâib-i Hâs Hâcib'den sonra gelmekteydi.¹⁰⁶⁶ Gıyâseddin Tuğluk Şah devlet işleriyle ilgili yaptığı atamalarda Nâib-i Vekîl-i Der'liğe Melik Ali Haydar'ı getirmişti.¹⁰⁶⁷ Muhammed bin Tuğluk döneminde de Hüdavendzade Kivamüddin Nâib-i Vekîl-i Der-i Azamlığa getirilmişti.¹⁰⁶⁸ Ancak Sirhindi'nin kayıtlarında Mevlana Kivâmuddin'in, Kutlu Han unvanı alarak Vekîl-i Der'liğe getirildiği görülmektedir.¹⁰⁶⁹

Firuz Şah dönemi incelendiğinde Vekîl-i Der ve Nâib Vekîl-i Der'in atamalarının yapıldığı görülmektedir. Sirhindi'nin verdiği bilgiye göre Hüdavendzade Kivâmuddin Tirmizi "*Hüdavend Han*" unvanı alarak Vekîl-i Der'liğe getirilirken Meliku'l Şark Saferu'l-Mük Nâib-i Vekîl-i Der'liğe getirilmişti.¹⁰⁷⁰ Bunların dışında Berenî'nin övgüyle bahsettiği Sadi Han, Firuz Şah tarafından Vekîl-i Der'liğe getirilmişti.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶¹Qureshi, 60; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,93.

¹⁰⁶²Berenî, 233.

¹⁰⁶³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,94.

¹⁰⁶⁴Berenî, 260, 280.

¹⁰⁶⁵Jackson, 186.

¹⁰⁶⁶Battuta II, 654.

¹⁰⁶⁷Berenî, 260.

¹⁰⁶⁸Berenî, 280.

¹⁰⁶⁹Sirhindi, 100.

¹⁰⁷⁰Sirhindi, 128; Nizâmeddîn Ahmed, 244; Jackson, 186; Berenî, 356; Ahmed, *Muslim Rule in Medieval İndi*, 174.

¹⁰⁷¹Berenî, 353.

Emîr-i Hâcib

Saray teşkilatının önemli görevlilerinden biri de kaynaklarda “Bârbeg” diye zikredilen Emîr-i Hâcib’dir.¹⁰⁷² Ayrıca kaynaklarda “Emîrî’l-Hüccâb” ve “Hâcibü’l-Hüccâb şeklinde de geçmektedir.¹⁰⁷³ Bârbeg’in üç önemli görevi bulunmaktadır. Bunların başında saray protokolünün düzenlenmesi gelir. Törene katılacak devlet erkânını, askeri erkânı ve diğer resmi görevlileri rütbelerine göre sıralamakla görevliydi.¹⁰⁷⁴

Resmi tören düzenlenirken sultan tahtına oturduğunda Emîr-i Hâcib ve yardımcılar ayakta beklemekteydi. Bir kimse sultana hediye sunmak için taht kapısına geldiğinde rütbe sırasına göre hâcibler sultanın huzuruna çıkmaktaydı. İlk önce emîr-i hâcib huzura girmektedir. Ardından sırayla Nâib-i Emîr Hâcib, Hâs Hâcib ve yardımcısı, Vekîl-i Der ve Nâib-i Vekîl-i Der, hâciblerin seyyidi ve son olarak hâciblerin şefi girmektedir. Sultanın huzuruna çıkan görevliler üç defa selam verdikten sonra kapıda bekleyen kişiyi bildirirlerdi. Sultan gelen kişiyi huzuruna kabul ederse getirdiği hediye görevlilere teslim edilirdi. Görevlilerde sultanın göreceği şekilde hediyeği yükseğe kaldırarak ayakta beklerdi. Sultan hediyeğin sahibini davet edince o kişi huzura varmadan üç defa selam verirdi. Eğer gelen kişi nüfuzlu ve saygın bir kimse ise sultanla kucaklaşır ve daha sonrada sultan getirdiği hediyeği görerek kendisine hil’at sunardı.¹⁰⁷⁵

Emîr-i Hâcib’in ikinci görevi sultanın devlet erkânı ve kullarıyla iletişimini sağlamaktı. Emîr Hâcib yardımcılar vasıtasıyla alt rütbedeki memurların ve halkın dilekçelerini toplayarak sultana iletirdi. Sultanın bu dilekçelere verdiği cevapları memurlara ve halka iletmek onların göreviydi. Emîr-i Hâcib’in her tabakadan insan nazarında büyük bir önemi ve saygınlığı vardı. Bundan dolayı bu memuriyete genel olarak hükümdar ailesinden ve sultanların güvendikleri kişilerden görevlendirme yapılırdı.¹⁰⁷⁶ Muhammed bin Tuğluk dönemine baktığımızda Emîr-i Hâciblik mevkiinde sultanın amcaoğlu Nâibi Firuz Melik bulunmaktaydı.¹⁰⁷⁷ Sultan naiblerinin zaman

¹⁰⁷²Qureshi, 61; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,95.

¹⁰⁷³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,95.

¹⁰⁷⁴Qureshi, 61; Banerjee, 92; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,95.

¹⁰⁷⁵Battuta II, 654-656.

¹⁰⁷⁶Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,96.

¹⁰⁷⁷Battuta II, 654; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,96.

zaman Emîr-i Hâcibliğe getirildiği görülmektedir. Muhammed bin Tuğluk, Melik Firuz Şah'a Nâib-i Bârbeg unvanı vererek Nâib-i Emîr-i Hâcibliğe getirmişti¹⁰⁷⁸ Sultan Firuz Şah döneminde de sultanın nâib'i ve bârbeg'i üvey kardeşi Melik İbrahim idi.¹⁰⁷⁹

Emîr-i Hâciblerin idari görevlerinin yanında askeri görevleri de bulunmaktaydı. Bazen orduya başkumandanlık yaptıkları gibi bazen de sultanın orduyu kumanda ettiği durumlarda ordunun sağ kanadını kontrol etmekteydi. Emîr-i Hâciblerin sarayda olmadığı zamanlarda onların yerine Nâib-i Emîr-i Hâcibler bakarlardı.¹⁰⁸⁰

Emîr-i Hâciblik Tuğluk Hanedanlığı'nda büyük bir öneme sahipti. Muhammed bin Tuğluk emîr sadelerin isyan etmesi üzerine Devletâbâd'dan ordusu ile harekete geçmişti. Sultan kendisinin pâ-yı tahtta olmadığı süre zarfında devlet idaresini Melik Kabir Kutlu Han, Han-ı Cihân Melik Kivamu'l Mülk ve Nâib-i Emîr Hâcib Firuz Şah'a bırakmıştı.¹⁰⁸¹ Buradan hareketle Emîr-i Hâcib'in hanedan üyelerinden olduğu ve sultanın pâ-yı tahtta olmadığı zamanlarda devleti yönetme yetkisine sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Has Hâcib

Tuğlukşahlar Devleti saray görevlilerinden biri de Has Hâcib'dir. İbn Battûta'ya göre Has Hâcib sultanın pazartesi ve perşembe günleri düzenlediği mezalim dîvânında zulm, gasp, kayırmayla ilgili ahalinin şikâyetlerini alarak sultana iletmekle görevliydi.¹⁰⁸² Has Hâcib yabancılar tarafından sultana hediye sunulacağı zaman diğer görevlilerle birlikte sultanın huzuruna çıkmakta ve gelen kişiyi ona bildirmekle görevliydi.¹⁰⁸³ Ayrıca savaş zamanında ordunun sevk ve idare edilmesi Has Hâciblerin görevleri arasındaydı.¹⁰⁸⁴

Dönemin kaynaklarında Has Hâcib'in melik statüsünde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Gıyâseddin Tuğluk Şah zamanında Melik Nâsireddin Mahmud Şah, Has Hâcibliğe getirilmişti.¹⁰⁸⁵ Ayrıca Sultan Firuz Şah döneminde de Melik Burhaneddin'in

¹⁰⁷⁸Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 6; Battuta II, 654.

¹⁰⁷⁹Berenî, 324; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,96.

¹⁰⁸⁰Fuat Koprülü, "Hâcib", *İA.*, cilt 5, İstanbul 1950, s. 34-35; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,97.

¹⁰⁸¹Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 11; Nizâmeddin Ahmed, 237.

¹⁰⁸²Battuta II, 684-685; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,98.

¹⁰⁸³Battuta II, 656; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,98.

¹⁰⁸⁴Qureshi, 62; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,99.

¹⁰⁸⁵Berenî, 260.

Has Hâcibliğe getirildiği görülmektedir.¹⁰⁸⁶ İbn Battûta, Has Hâcibin sultana av sırasında eşlik ettiği ve ilerleyiş düzeni olarak sultanın önünde yer aldığını belirtmektedir.¹⁰⁸⁷

Muhammed bin Tuğluk döneminde Delhi Türk Sultanlığı'nda mevcut memurlardan farklı iki yeni görevli göze çarpmaktadır. Bu görevliler Şerefü'l-Hüccâb ve Seyyidü'l-Hüccâb idi. Protokol sırasında Vekîl-i Der ve Nâib-i Vekîl-i Der'den sonra gelen bu iki görevli Şerefü'l-Hüccâb ve Seyyidü'l-Hüccâb idi.¹⁰⁸⁸ Bu görevliler sultana hediye takdimi sırasında sultanın huzuruna çıkmaktaydılar.¹⁰⁸⁹

Hâciblik

Sözlük anlamı olarak Hâcib, bir kimsenin bir yere girmesini engelleyen kişi demektir. Hâciblik ya da mâbeyincilik müessesesinin Sâsânîler zamanından beri varlığı bilinmektedir. Hâciblik Sâsânîler'den Gazneliler'e geçmişti.¹⁰⁹⁰ Gazneliler vasıtasıyla Gurlular'a ve sonrada Delhi Türk Sultanlığı'na kadar ulaşmıştı. Tuğlukşahlar Devleti'nde görülen hâcibler, baş hâciblerin emri altında çalışmakta ve onlara yardım etmekteydi. Hâciblerin en önemli görevleri resmi törenlerde ayakta durarak sultanın huzuruna çıkacaklara yol göstermek ve sultan ile ahali arasındaki iletişimi sağlamaktı. Bir diğer görevi de törenlerde örf ve adetlerin gerçekleştirilmesini sağlamak ve doğabilecek olumsuzlukları ortadan kaldırmaktı.¹⁰⁹¹

Hâcibler düzenlenen protokolde her şeyin bir nizama göre hareket etmesini sağlamaktaydı. Onlar tarafından çağrılmayan bir kimse sultanın huzuruna çıkamazdı. Gelen kişiyi sultana bildirmekle ve huzura çıkarken ona eşlik etmekle yükümlüydü. Sultana selam verecek kişi hâciblerin bulunduğu yere kadar gelerek kaidelere uygun şekilde selam vermekteydi. Bu esnada hâcibler bir ağızdan yüksek sesle “*Bismillah*” demekteydiler. Hâciblerin hançerlerinden çıkan ses gelen kişinin saygınlığına ve önemine göre değişmekteydi. Ancak selama gelen kişi Hindu ise bu sefer hâcibler hep

¹⁰⁸⁶Berenî, 324;

¹⁰⁸⁷Battuta II, 744.

¹⁰⁸⁸F. Köprülü, Has Hâciblere Seyyidü'l-Hüccâb denildiğini ifade etmektedir. Detaylı bilgi için bkz. F. Köprülü, Hâcib, 35.

¹⁰⁸⁹Battuta II, 654-660; Qureshi, 62; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 300; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 100.

¹⁰⁹⁰Aydın Taneri, “Hâcib”, DİA., Cilt 14, İstanbul 1996, s.580; F. Köprülü, 30; Nuhoglu, 186; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 100-101.

¹⁰⁹¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 101.

bir ağızdan Allah seni hidayete erdiresin manasına gelen “*Hâdekallah*” diye bağırlardı.¹⁰⁹²

Muhammed bin Tuğluk yabancılara büyük önem vermiş ve vezirlerini, kadılarını, mâbeyincilerini bunlardan seçmişti. Öyle ki sultan görev verdiği yabancılara “*Azizler*” denilmesi için ferman yayınlamıştı.¹⁰⁹³ Sultanın saray dışında da hâciblerinin olduğu görülmektedir. Bunlar daha çok eyalet valiliklerinde ve valide sultanın köşkünde görev yapmaktaydı. İbn Battûta Sind’e varınca sultanın huzuruna çıkmak için yola koyulmuştu. Bu esnada Laheri Valisi Alâülmülk ile beş gün süren yolculuktan sonra Laheri’ye gelmişti. İbn Battûta bu ilerleyiş sırasında önce mâbeyinciler, ardından piyâdeler yola koyulmakta ve onların ardından emirin ilerlediğini kaydetmektedir.¹⁰⁹⁴ Ayrıca İbn Battûta ve beraberindekiler Muhammed bin Tuğluk’un annesi Mahtûme-i Cihân’ın köşküne vardıklarında hâcibler ile nakipler onları karşılamışlardı. Mahtûme-i Cihân’ın köşkünde verilen yemekte sarayda olduğu gibi yemeğe başlarken ve biterken hâcibler hep bir ağızdan “*Bismillah*” diye bağırmışlardı.¹⁰⁹⁵ Hâcibler, Tuğlukşahar Devleti’nde sultanın kulları ile iletişimi sağladıkları gibi ahalinin sultan ile iletişimini sağlamaktaydılar. Kısaca genel kabûlde, bayram merasimlerinde, şikâyet ve hediye sunumu gibi durumlarda ahali hâciblerin eşliğinde belirli bir düzen içerisinde sultanın huzuruna ulaşırdı.

Nâkibler

Nâkib, rütbe olarak hâciblerin bir kademe altında olan saray görevlisidir.¹⁰⁹⁶ Nâkipler sarayda tertip edilen törenlerde ve dîvân toplantılarında önemli görevler üstlenmekteydi. Protokolde mâbeyincilerden sonra gelmekte ve sayıları yüzü bulmaktaydı. Nâkibler, hâcibler gibi genel kabul merasiminde sultan tahta oturunca ayakta bekler ve hep bir ağızdan “*Bismillah*” derlerdi.¹⁰⁹⁷

Nâkiblerin görevi sultanın huzuruna izinsiz girilmesini önlemek ve tören esnasında sultanın emirlerini tören alanında hazır bulunanlara iletmektir. Ayrıca tören

¹⁰⁹²Battuta II, 655-656; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,101.

¹⁰⁹³Battuta II, 585.

¹⁰⁹⁴Battuta II, 590.

¹⁰⁹⁵Battuta II, 727-728; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,103.

¹⁰⁹⁶J. Burton Page, “Nâkib”, *EP*, vol. 7, Edited, C.E Bosworth, E. Van Dozel, V.P. Heinrichs and Ch. Pellat, Leiden New York 1993, s.926.

¹⁰⁹⁷Battuta II, 654-655.

sırasında merasimin genel kural ve kaideler çerçevesinde işleyişini sağlamaktı.¹⁰⁹⁸ Nâkibler sultana hediye sunumu esnasında sultanın huzuruna çıkan ve gelen kişiyi bildiren görevliler arasında bulunmamaktadır.¹⁰⁹⁹ Buradan nâkiblerin daha çok muhafızlık görevini üstlendikleri anlaşılmaktadır.

Nâkiblerden sorumlu olan kişiye “Nâkîbü’n-Nükebâ” denilmekteydi. Nâkîbü’n-Nükebâ kabul töreni esnasında kabul dairesinin ikinci kapısı ile Hezâr Ustûn’e açılan üçüncü kapı arasındaki büyük peykede oturmaktaydı. Bu görevlinin elinde altın bir asa bulunmaktadır. Başında da mücevherlerle süslü ve üç yanına tavus tüyü dikilmiş bir külah bulunmaktadır. Nâkîbü’n-Nükebâ’nın etrafında da Nâkibler bulunmaktadır. Nâkiblerin başlarında süslü bir külah bellerinde kemer ve ellerinde sapı altın ya da gümüşten yapılmış kamçılar bulunmaktaydı.¹¹⁰⁰

Nâkibler, “*Taâm-ı âmm*” diye bilenen sultanın ahaliye verdiği yemekte de görev alırlardı. Nâkibler mutfaktan çıkan yemeğin önünde ilerleyerek yüksek sesle “*Bismillah*” derler ve yemek yenilecek salona kadar eşlik ederlerdi. Bu esnada onların başında Nâkîbü’n-Nükebâ elinde altın asası ve onunda yanında gümüş asası ile yardımcısı bulunmaktadır. Nâkibler dördüncü kapıdan girerek büyük salondakilere seslerini duyurduklarında sultan hariç herkes ayağa kalkmaktaydı. Yemek ortaya bırakılınca nâkibler bir sıra oluşturmaya başlardı. Nâkîbü’n-Nükebâ sultanı överek selam verir ve nâkiblerle birlikte orada bulunan herkes eşlik ederek selam verilirdi. Hint âdetince Nâkîbü’n-Nükebâ’nın nutkunu işiten bir kimse olduğu yerde kalır ve nutuk bittikten sonra hareket ederdi. Daha sonra onun yardımcısı bir nutuk çekerek selam verir ve nâkibler dâhil orada bulunan herkes bir kez daha selam vererek oturlardı.¹¹⁰¹

İbn Battûta’nın kayıtlarından nâkiblerin kolluk kuvveti görevini de yerine getirdikleri görülmektedir. Seyyaha göre Muhammed bin Tuğluk kız kardeşini emir Seyfeddîn Gadâ ile evlendirmişti. Emir Gadâ evlendikten 20 gün sonra saraya giderek sultanın huzuruna çıkmak istemişti. Kapıcıların başı engel olmuştu. Ancak Gadâ

¹⁰⁹⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,104.

¹⁰⁹⁹Battuta II, 656.

¹¹⁰⁰Battuta II, 653-654; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,104.

¹¹⁰¹Battuta II, 661-662; Page, “Nâkib”, 926; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*,105.

görevliyi yaralamış ve olay sultana intikal etmişti. Bunun üzerine sultan, nâkibleri Gadâ'nın evine göndermiş ve onu tevkif ettirerek sürgüne göndermişti.¹¹⁰²

Nâkiblerin şehir kapılarında da görev yaptıkları görülmektedir. Delhi Kûtvâl'ın emri altında şehre giren çıkanları denetlemekte ve sultanın şehre girişini yasakladığı kişileri şehre almamakla görevliydi.¹¹⁰³

Candâr

Sultanın ve sarayın güvenliğini sağlayan candâr Farsça cân (silah) ve dâr (tutan) kelimelerinden türemiştir. Ortaçağ Türk-İslam devletlerinden olan Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular ve Memlûklüler'in saray teşkilatında görülen candâr geniş yetkilere sahip önemli bir görevliydi.¹¹⁰⁴ Candârlar, gulâmlar arasından seçilmekte ve fiziki özelliklerine çok dikkat edilmekteydi. Uzun boylu ve yakışıklı olan candârlar iyi bir askeri eğitimden geçmekteydi.¹¹⁰⁵ Sarayda düzenlenen kabul merasimlerinde candârlar, sultana ani bir saldırı veya suikast girişimine karşı yalın kılıç beklemekteydi.¹¹⁰⁶

Candârlar sarayın ihtişamını artırdıklarından onların kılık kıyafetlerine büyük özen gösterilirdi. Sarayda candârlar için Candâr-hâne adı verilen ayrı bir yer bulunmaktaydı. Muhtemelen burada candârların kıyafetleri, silah ve techizatları üretiliyordu. Firuz Şah Tuğluk, Candâr-hâne'nin başına Melik Kemaleddin Turtay Han getirilmişti.¹¹⁰⁷ Geçit törenlerinde candârlar, nakîbler ve çavuşlarla birlikte sultanın önünden ilerler ve kılıçtan başka gürz de taşırlardı. Candârlar, izinsiz herhangi birinin sultanın çetrinin önüne geçmesine ve huzura çıkmasına müsaade etmezlerdi.¹¹⁰⁸ Candârların başında sercandâr adında görevlinin bulunduğu görülmektedir. II. Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde Melik Firuz Âli sercandârlığa getirilmişti.¹¹⁰⁹

¹¹⁰²Battuta II, 678-682; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,106.

¹¹⁰³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,106.

¹¹⁰⁴Aydın Taneri, "Candar", *DİA.*, cilt 7, İstanbul 1993, s.145.

¹¹⁰⁵Qureshi, 63; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*,87; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,106.

¹¹⁰⁶Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,106.

¹¹⁰⁷Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,106-107.

¹¹⁰⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,106-107.

¹¹⁰⁹Sirhindi, 149; Nizâmeddin Ahmed, 261.

Silâhdar

Silâhdâr Farsça bir kelime olup sözlükte silâh taşıyan anlamına gelmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nden itibaren bazı Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde askeri ve idari bir görevi ihtiva etmekteydi.¹¹¹⁰ Tuğlukşahlar Devleti saray görevlileri arasında yer almaktadır. Sultanın silahlarını taşımakla ve silâhhâneyi korumakla görevliydi.¹¹¹¹ Sultanlar haftanın belirli günlerinde genelde ikindiden sonra bazen de sabahleyin bâr-ı 'âmm adı verilen genel kabul merasimi düzenlerlerdi. Sultan bu kabullerde tahta oturunca tahtın sağına ve soluna 100 kişilik Silâhtar taifesi yerleşmekteydi. Silâhdarların ellerinde kalkan, kılıç ve yay bulunurdu.¹¹¹²

Silâhdarların başında bulunan görevliye Ser-silâhdar denilmekteydi.¹¹¹³ Ser-silâhdar olarak Hüdavendzade İmadu'l-mülk görev yapmaktaydı.¹¹¹⁴ Ayrıca Ser-silâhdar-ı meymene ve Ser-silâhdar-ı meysere olmak üzere iki Ser-silâhdar bulunmaktaydı. Ser-silâhdarların biri sultanın sağındakilerin diğeride solundakilerin başında bulunurdu. Resmi merasimlerde sultanın arkasında ayakta dururlardı.¹¹¹⁵

Bu göreve atanan kişiler melikler arasından seçilirdi. Sultan Firuz Şah dönemine baktığımızda Ser-silâhdar-ı meymene'ye Melik Tâc-ı İhtiyar, Ser-Silâhdar-ı Meysere'ye Melik Şark atanmıştı.¹¹¹⁶ II. Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde de silâhdarlığa Gıyâseddin Tirmizi getirilmişti.¹¹¹⁷

Ahûrbeg (Emîr-i Ahûr)

Âhûrbeg, sultanın binek hayvanlarının bulunduğu saray ahırından sorumluydu.¹¹¹⁸ Hayvanların bakımından yiyecek ve içeceklerine kadar her türlü ihtiyaçlarından Âhûrbeg mesuldu. Bu görevliler daha çok gulâmlar arasından seçilmekteydi.¹¹¹⁹ Âhûrbeg diğer birçok memuriyette olduğu gibi sultan tarafından verilen hediye ve hil'atı aldıktan sonra görevine başlamaktaydı. Fahreddin Cuna, Halaciler döneminde Kudbeddin Mubarek Şah tarafından ahûrbegliğine tevcih

¹¹¹⁰Şerafettin Turan, "Silâhdar", *DİA.*, cilt 37, İstanbul 2009, s.191.

¹¹¹¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,110.

¹¹¹²Battuta II, 655.

¹¹¹³Qureshi, 63;

¹¹¹⁴Sirhindi, 128; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 87; Nizâmeddin Ahmed, 244.

¹¹¹⁵Berenî, 20; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,110.

¹¹¹⁶Berenî, 324; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,110.

¹¹¹⁷Nizâmeddin Ahmed, 261; Sirhindi, 149.

¹¹¹⁸Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 82; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,111.

¹¹¹⁹ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,111.

edilmişti.¹¹²⁰ Cuna, Kudbeddin Mubarek Şah'tan sonra tahta geçen Hüsrev Han tarafından hil'at ve değerli hediyeler verilerek ahûrbegliği görevini sürdürmüştü.¹¹²¹ Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde âhûrbegliğe Melik Şahin getirilmişti.¹¹²² Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde yapılan görevlendirilmelerde âhûrbeglerin melik unvanı taşıdıkları görülmektedir. Bu bilgiden hareketle gulâmlara melik unvanı verilerek âhûrbegliğe getirildikleri anlaşılmaktadır.

Tuğlukşahlar Devleti sarayında görev yapan âhûrbeg-i meymene ve âhûrbeg-i meysere adında iki âhûrbegi bulunmaktaydı. Törenlerde sultanın sağındaki hayvanlardan Âhûrbeg-i meymene solundaki hayvanlardan Âhûrbeg-i meysere sorumluydu.¹¹²³ Muhammed bin Tuğluk döneminde âhûrbeg-i meymeneye Melik Yusuf Buğra, âhûrbeg-i meyserâye de Melik Safdar Melik Sultani getirilmişti.¹¹²⁴

Genel kabul merasimlerinde sultana ait 60 küheylan alana getirilirdi. Bu atların eğer ve dizginleri değerli malzemeden yapıldı. Küheylanların bir kısmı, altın gem ve kolanının sırmalı siyah ipekten oluşan hilafet işareti taşımaktaydı. Bazen de bu bölümler sırmalı beyaz ipekten oluşmaktaydı. Sultandan başka hiç kimse bu hayvanlara binemezdi. Tören esnasında sultanın rahatça görebileceği şekilde yarısı sağına yarısı soluna yerleştirilirdi.¹¹²⁵ İbn Battûta bu hayvanlardan sorumlu görevlilerin isimlerini zikretmese de sultanın sağında bulunan atlardan âhûrbeg-i meymene solundakilerdende âhûrbeg-i meysere sorumlu olduğu anlaşılmaktadır.

Âhûrbegler, genel kabul merasimlerinde tahtın arkasında ayakta dururlardı. Protokolde silâhdâr erbabından sonra gelmekteydi.¹¹²⁶ Tuğluk Hanedanlığı'nda Âhûrbeyliği büyük bir önem arz etmektedir. Hediye edilecek en güzel şeyin at olduğu o günlerde, Muhammed bin Tuğluk'un Arap atlarının her yıl 10 bin yavru dünyaya getirdiği bilinmekteydi. Âhûrbeg bu hayvanların ihtiyaçlarını organize etmekle de sorumluydu.¹¹²⁷

¹¹²⁰Berenî, 233.

¹¹²¹Berenî, 252; Sirhindi, 88; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 112.

¹¹²²Berenî, 260.

¹¹²³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 112; Berenî, 280; Qureshi, 71.

¹¹²⁴Berenî, 280.

¹¹²⁵Battuta II, 655.

¹¹²⁶Berenî, 20; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 112.

¹¹²⁷Qureshi, 71.

Âhûrbegler saraydaki mevcut vazifelerinin dışında eyaletlerde valilik görevini yerine getirdikleri görülmektedir. Örneğin Sultan Firuz Şah döneminde Emîr-i âhûr Melik Yakup İskender Han unvanıyla Gücerât valiliğine getirilmişti.¹¹²⁸ Âhurbeg'in bazen de ordu komutanlığı görevine getirildiği görülmektedir. İsamî'nin kayıtlarından aktaran Kortel'e göre Sultan Gıyâseddin Lekhenevî'de bağımsızlık iddiasında bulunan Vali Gıyâseddin Bahadır Buğra üzerine sefere çıkarken Âhûrbeg Melik Şâhin de orduyu idare eden komutanlar arasındaydı.¹¹²⁹

Sultana ait develerin bakımını ise Şahne-i Nefer adlı görevli yapmaktaydı. Develerin bulunduğu ahıra da Kârhâne-i Nefer-i Şütürân denilmektedir. Develerle ilgili görevlilerin hepsine Ashâb-ı Nefer denilmektedir.¹¹³⁰

Sarayın ahırında bulunan diğer bir hayvan türü fildi. Fillerin bakımı ve terbiyesinden sorumlu görevliye Şahne-i Fil denilmekteydi.¹¹³¹ Berenî'nin kayıtlarında Şahne-i Pil adındaki memuriyete atamalar yapıldığı görülmektedir. Konukçu'nun verdiği bilgiye göre fillerin terbiye ve bakımından Şahne-i Pil'an adlı görevliler sorumluydu.¹¹³² Bu bilgilerden hareketle Berenî'nin kayıtlarında geçen Şahne-i Pil'in fillerin bakım ve terbiyesinden sorumlu görevliler olduğu anlaşılmaktadır. Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde bu göreve Melik Has atanmıştı.¹¹³³ Filler saltanat alâmetlerinden sayıldığı için oldukça önemliydi. Resmi törenlerde sırma kumaşlarla süslenerek sultanın görebileceği bir noktada tahtın sağına ve soluna yerleştirilmekteydi.¹¹³⁴ Fillerin yaygın olarak savaşlarda da kullanıldığı görülmektedir. Firuz Şah Tuğluk, II. Lekhenevî seferine çıkarken ordusunda 470 fil yer alırken Thatta seferi esnasında 480 fil bulunmaktaydı.¹¹³⁵

Şahne-ı Fil'in kaynaklarda elçi olarak da görev yaptığı görülmektedir. Nizâmeddîn Ahmed'e göre Lekhenevî yöneticisi Taceddin, Firuz Şah'a bağlılığını

¹¹²⁸Sirhindi, 145; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 113.

¹¹²⁹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 113.

¹¹³⁰Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 113; Benerjee, 131.

¹¹³¹Qureshi, 71; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 131; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 113.

¹¹³²Konukçu, "Kalaç Sultanlığı", 245.

¹¹³³Berenî, 260.

¹¹³⁴Battuta II, 655.

¹¹³⁵Afif, *Târîh-i Firuzshâhî* (İng. çev.), 41, 59; Banerjee, 131.

bildirerek yıllık vergisini vermişti. Buna karşılık sultanda Şahne-i Fil Melik Seyfendin'i Arap ve Türk cinsi atlarla Melik Taceddin'e göndermişti.¹¹³⁶

Emîr-i Şikâr

Sultanlar boş vakitlerinde genellikle ava çıkarlardı. Avlanma esnasında avcı hayvanlardan yararlanırlardı. Bundan dolayı saray ahırında birçok avcı hayvan bulundurulurdu. Bu hayvanların eğitim ve bakımıyla ilgilenen Emîr-i Şikâr adında görevliler bulunmaktaydı.¹¹³⁷ Emîr-i Şikâr'ın sorumluluğunda av işleriyle ilgi Şikerhâne-i Hâss adında dairede bulunmaktaydı. Av esnasında götürülen atların konulduğu pâygâh-ı Şikerhâne denilen ahırda bulunmaktaydı. Ayrıca avda kullanılan köpeklerin, leoparların ve kuşların yakalanarak terbiye edilmesi için de kârhâneler bulunmaktaydı. Bunların yönetimi Emîr-i Şikâr'ın sorumluluğundaydı.¹¹³⁸

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda av, sadece spor ve eğlence amaçla yapılmayıp askeri bir tatbikat mahiyeti de taşımaktaydı. Sultan ava çıktığında süvari, piyâde ve okçu birliğinden yaklaşık bin kişi ona eşlik ederdi. Ayrıca ay kuşlarıyla ilgilenen birçok bâzdâr ve leoparlara bakan yûzbânlar da sultana eşlik ederdi.¹¹³⁹ Muhammed bin Tuğluk ve Firuz Şah av merasimlerine büyük önem vererek askeri zihinde tutmak için de sık sık av tertipledikleri bilinmektedir.¹¹⁴⁰

Tuğluk Hanedanlığı'nda Emîr-i Şikâr-i Meymene ve Emîr-i Şikâr-i Meysere adında iki Emîr-i Şikâr görev yapmaktaydı. Sultan Firuz Şah döneminde Emîr-i Şikâr-i Meymene'ye Melik Seyfülmülk, Emîr-i Şikâr-i Meysere'ye de Melik Dilân tayin edilmişti.¹¹⁴¹ Emîr-i Şikâr, birçok saray görevlisinde olduğu gibi gulâmlar arasından seçilerek meliklik payesine yükseltilmekteydi.¹¹⁴²

Emîr-i Şikâr sarayda yapılan merasimlere Şikerhâne idarecileriyle katılırdı. Protokolde sultanın sağında ve solunda kendilerine ayrılan bölümde dururlardı.¹¹⁴³ Sultanın sağında bulunanların başında Emîr-i Şikâr-i Meymene, solunda bulunanların

¹¹³⁶Nizâmeddîn Ahmed, 246; Sirhindi, 131; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 119.

¹¹³⁷Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 127; Qureshi, 72; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 86; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 114; Muhammed Aziz Ahmed, *Political History & Institutions of Delhi Early Turkish Empire of Delhi*, Lâhor 1949, s364.

¹¹³⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 114.

¹¹³⁹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 114.

¹¹⁴⁰Battuta II, 743-745; Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 51, 95; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, -115.

¹¹⁴¹Berenî, 324; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 115.

¹¹⁴²Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 115; Berenî, 324.

¹¹⁴³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 115.

başında da Emîr-i Şikâr-i Meysere olduğu anlaşılmaktadır. Emîr-i Şikârlara bazen de askeri görevler verildiği görülmektedir. Afif'in verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah, I. Lekhenevti¹¹⁴⁴ seferinde orduyu üç kanada ayırmış ve 30 bin atlı askerin bulunduğu sağ kanadın komutasını da Emîr-i Şikâr Melik Dilân'a vermişti.¹¹⁴⁵

Hazînedâr

Devletin hazinesini koruyan görevliye Hazînedâr denilmektedir. Hazînedâr kaynaklarda hâzin, hâzındar ve beytûlmâl gibi isimlerle de geçmektedir.¹¹⁴⁶ Hazinedarlar sarayda yetişen gulâmlar arasından seçilmekteydi. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Sultan Muhammed bin Tuğluk döneminde bin hazînedâr görev yapmaktaydı.¹¹⁴⁷ El-Ömerî'nin bahsettiği bin kişi muhtemelen hazînedârın yardımcılarını da içermektedir.

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda hazînedârlık müessesesi hakkında en kapsamlı bilgileri İbn Battûta'nın seyahatnâmesinden edinmekteyiz. Ünlü seyyah Delhi'ye vardıktan bir süre sonra Muhammed bin Tuğluk'un huzuruna çıkmıştı. Sultan seyyahı Delhi şehrine kadı yapmış ve yıllık 12 bin dinar maaş bağlanmasını buyurmuştu. Ancak Battûta'ya verilen hediyeler ve maaşın ödenmesi bir hayli geçikmişti. Bunun temel sebebi de *hatt-ı hurd*'un olmayışındaydı. Hatt-ı hurd küçük yazı anlamına gelmekte ve içerisinde “*falancının aracılığı ile şu adama bu kadar para verilmesini sultan buyurdu*” şeklindeki ifade yazmaktadır. İbn Battûta bir mabeyinci vasıtasıyla hatt-ı hurdu almıştı. Bundan bir süre sonrada ödemesi yapılmıştı.¹¹⁴⁸

Hazinenin işleyişi belirli kaidelere göreve yürütülmekteydi. Sultan tarafından bahşedilen hediye ve paralar hazînedâr tarafından hemen ödenmediği görülmektedir. Hazînedârın ödemeyi yapması için hatt-ı hurdu kendisine ulaşması gerekmektedir. Hatt-ı hurd gibi yazılarda bildirme işini yapanın ismi yazmakta ve sonrada evrakın üzerine sultanın hocası Kutlu Han, harîtadâr ve başkâtibin mührü vurulurdu. Evrak daha sonra dîvân-ı vizârete gönderilerek dîvân kâtipleri tarafından yeniden yazılarak kayıtlara

¹¹⁴⁴ Kortel II. Lekhenevti seferi olarak vermektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 116

¹¹⁴⁵ Afif, *Târîh-i Firuzşahi* (İng. çev.), 30; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 116.

¹¹⁴⁶ Erdoğan Merçil, “Hazinedar”, *DİA.*, cilt 17, İstanbul 1998, s.141; Qureshi, 65; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 87; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 120-121; Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 169.

¹¹⁴⁷ El-Ömerî, 32; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 121.

¹¹⁴⁸ Battuta II, 739.

geçilirdi. Berat daha sonra dîvân-i işrâfa oradanda son tetkik kurulu olan dîvân-ı nazara gönderilerek onaylanırdı. Bundan sonra vezir paranın ödenmesi için başhazînedâra emirnâme gönderirdi. Başhazînedâr da kendisine gönderilen emirnâmeyi (Pervâne) dîvâna kaydederdi. Başhazînedâr her gün ödenmesi gereken paraların listesini çıkararak sultanın huzuruna gönderirdi. Sultan paraların hemen ödenmesini buyurursa Başhazînedâr da gerekli ödemeleri yapardı. Şayet ödemelerin geciktirilmesini buyurursa ödemeler bekletilirdi. Ancak sultanın ihsân ettiği hediye ve paraların ödenmesi geciktirilmiş olsa dahi sonunda ödenirdi.¹¹⁴⁹

Emîr-i Meclis

Emîr-i Meclis, sarayda düzenlenen toplantıların organize edilmesinden sorumlu görevliydi. Ayrıca bu toplantılarda sultanla görüşmek isteyenleri sultanın huzuruna çıkarmakla görevliydi. Bunun dışında çeşitli sebeplerle düzenlenen eğlence merasimlerinde ve ziyafetlerde teşrifat nazırı olarak da görev yapmaktaydı.¹¹⁵⁰ Emîr-i Meclis Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda önemli memuriyetlerden biriydi. Sarayda taâm-ı hâss ve taâm-ı âmm diye adlandırılan yemek merasimleri düzenlenirdi. Taâm-ı hâss sultanın özel sofrasıydı. Bu sofrada seçkin emirler bulunurdu. Muhammed bin Tuğluk'un düzenlediği taâm-ı hâss yemeğinde Emîr-i Hâcib, İmâdü'l-mülk ve Emîr-i Meclis yer almaktaydı.¹¹⁵¹

Sultan Firuz Şah döneminde Emîr-i Meclis görevine Melik Kabûl Kur'an Kıvan getirilmişti.¹¹⁵² Sirhindi'nin verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah 781 (1379) yılında Samane'ye varınca oranın valisi Melik Kabûl Kur'an Kıvan vergisini teslim etmişti.¹¹⁵³ Bu bilgidен hareketle Emîr-i Meclisin eyalet valisi olarak da görev yaptığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda Emîr-i Meclis hakkında çok fazla malumat bulunmamaktadır. İbn Battûta da Emîr-i Meclisin Taâm-ı hâssa katıldığını belirtirken görev ve sorumlulukları hakkında bilgi vermemektedir.¹¹⁵⁴

¹¹⁴⁹Battuta, 739-740; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 121-122.

¹¹⁵⁰Asri Çubukçu, "Emîr-i Meclis", *DİA.*, cilt 11, İstanbul 1995, s.141-142; Qureshi, 72; D. Ayalon, "Amir Madjlis", *El²*, vol 1, Leiden 1986, s.445; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 123; Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 120.

¹¹⁵¹Battuta II, 661.

¹¹⁵²Berenî, 324; Jackson 187.

¹¹⁵³Sirhindi, 141; Nizâmeddîn Ahmed, 251; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 124.

¹¹⁵⁴Battuta II, 661.

Çâşnigîr

Farsça çâşnî (lezzet) ve gîr (tutan) kelimelerinden oluşan çâşnigîr sultanın sofrasına nezaret ederek yemekleri kontrol eden görevliydi. Asıl görevi maiyetiyle birlikte sultanın sofrasını hazırlamak ve getirilen yemekleri sultandan önce tadararak sultanın zehirlenmesini önlemektir.¹¹⁵⁵

Çâşnigîrler genellikle sarayda yetişen gulâmlar arasından seçilmekteydi. Ancak Muhammed bin Tuğluk, Şerefülmülk Emîr Baht'ı itaatsizliğinden dolayı cezalandırılmış ve çâşnigîrliğe getirilmişti.¹¹⁵⁶ Çâşnigîr'e görevini yerine getirirken ona yardımcı olan nâib-i çâşnigîr bulunmaktaydı.¹¹⁵⁷

Taştdâr

Sultanın ellerini yıkaması veya abdest alması için leğen ve ibrik taşıyan görevlilere taştdâr denilmektedir. Taştdâr Farsça taş (leğen) ve dârdan (tutan) kelimelerinde meydana gelmektedir. Taştdârların görev yaptıkları yere taşthâne denilmekteydi. Bu görevliler, sultanın saraydan sefer, ay ve seyahat gibi nedenlerden ayrıldığında sultana eşlik ederlerdi.¹¹⁵⁸ Kaynaklar, Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde taştdârlar hakkında bilgi vermemektedir. Afif'in kayıtlarından Firuz Şah döneminde taştdârâne'nin amiri Melik Bilâl Han olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁵⁹

Çetrdâr

Saltanat alâmetlerinden olan çetri (şemsiye) taşıyan görevliye çetrdâr denilmektedir.¹¹⁶⁰ Bu görevli sultanın sefere, ava ve gezintiye çıktığı esnada sultanın arkasından ilerleyerek çetri üzerine tutmaktaydı.¹¹⁶¹ Tuğluk Hanedanlığı'nda görev yapan birçok çetrdâr olduğu anlaşılmaktadır. Bu görevlilerin başında Ser Çetrdâr

¹¹⁵⁵ Aydın Taneri, "Çâşnigîr", *DİA.*, cilt 8, İstanbul 1993, s.235; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 124; Nuhoğlu, 213; Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 106-107; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 87; Qureshi, 64.

¹¹⁵⁶ Battuta II, 717-718; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 125.

¹¹⁵⁷ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 125.

¹¹⁵⁸ Erdoğan Merçil, "Taştdâr", *DİA.*, cilt 40, İstanbul 2011, s. 161; Banerjee, *History of Firuz Shah tughluq*, 87; Qureshi, 65; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*(1206-1414), 126; Nuhoğlu, 212; Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 131.

¹¹⁵⁹ Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 338; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 127.

¹¹⁶⁰ Nuhoğlu, 208; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 87; Qureshi, 65; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 127.

¹¹⁶¹ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 127.

bulunmaktaydı.¹¹⁶² Sultan Firuz Şah döneminde Ser-i Çetrdâr-ı Sultani olarak Melik Kamer görev yapmaktaydı¹¹⁶³

Muhammed bin Tuğluk'un bir kısmı mücevherle süslü bir kısmı sırma altınlarla süslü 16 çetri bulunurdu. Sultan sefere çıkarken 7 çetri yanında götürürdü.¹¹⁶⁴ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere her bir çetr'i bir çetrdâr taşımaktaydı.

Saltanat alâmetlerinden biri olduğu için büyük önem taşıyan çetr savaş zamanlarında sultanın bulunduğu yeri göstermesi asker açısından önem taşımaktaydı. Bunun yanında savaş esnasında sultanın çetrinin belirlenmesi onun için büyük tehlike arz etmekteydi. Sultan Muhammed bin Tuğluk isyan eden Keşlü Han'ı bastırmak için harekete geçmiş ve onunla savaşa tutuşmuştu. Savaş iyice kızışınca Muhammed bin Tuğluk, çetrin altına Şeyh İmâdeddîn'i bırakarak 4 bin kişilik kuvvetiyle oradan ayrılmıştı. Keşlü Han ve adamları sultanın çetrin altında olduğunu düşünerek o yöne doğru hücum etmiş ve Şeyh İmâdeddîn'i öldürmüşlerdi. Keşlü Han'ın ordusu sultanın öldüğünü düşünerek savaşı bırakmış ve ganimet derdine düşmüştü. Bu esnada da Muhammed bin Tuğluk saldırıya geçerek Keşlü Han'ı ele geçirmiş ve öldürmüştü.¹¹⁶⁵ Ser Çetrdârın bazen de ordu komutanı olarak görev yaptığı görülmektedir. Örneğin Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde Moğollara karşı yapılan bir askeri harekette Tuğluk ordusunun sol kanat kumandanları arasında Ser Çetrdâr Melik Şaban da bulunmaktaydı.¹¹⁶⁶

Câmedâr

Sultanın elbiselerinden sorumlu olan câmedâr, Farsça câme (elbise) ve dâr (tutan, sahip olan) kelimesinden türemiştir.¹¹⁶⁷ Câmedâr sultanın şahsi elbisesini veya hil'atlarını korumakla görevliydi. Sarayda bu elbiselerin korunduğu yere câme-hâne ya da câmedâr-hâne-i hass da denilmekteydi.¹¹⁶⁸

¹¹⁶²Qureshi, 65; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,127.

¹¹⁶³Berenî, 324.

¹¹⁶⁴Merçil, "Çetr", 294.

¹¹⁶⁵Battuta II, 701-702.

¹¹⁶⁶Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,128.

¹¹⁶⁷Aydın Taneri, "Câmedâr", *DİA.*, Cilt 7, İstanbul 1993, s.45; Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 95; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,128.

¹¹⁶⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,128; Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 95; Nuhoglu, 205-206.

Câmedârlardan ve câmehânedenden sorumlu Ser-i Câmedâr adı verilen görevli bulunmaktadır. Muhammed bin Tuğluk döneminde bu göreve Melik Ali getirilmişti.¹¹⁶⁹ Tuğluk sarayında görev yapan birçok câmedârın olduğu anlaşılmaktadır. Câmedârlara aslı vazifelerinin dışında farklı görevlerde verildiği görülmektedir. Muhammed bin Tuğluk, İbn Battûta'yı Çin'e elçi olarak gönderdiğinde ona eşlik etmek için Zencânî Emir Zahîruddîn ve genç hizmetçisi Kâfur Şurbedârî'yi görevlendirmişti. Ancak yolda Hindu çetelerinin saldırısı sonucu Kâfur ölmüş ve bu durum da sultana bildirilmişti. Bunun üzerine Muhammed bin Tuğluk, Sümbül adında genç câmedârı İbn Battûta'ya eşlik etmesi için görevlendirmişti.¹¹⁷⁰

Câmedârların diğer bir görevi de genel kabul ve av sırasında sultanın yanı başında oturarak elindeki yelpazeyle sinekleri kovalamaktır. İbn Battûta, Muhammed bin Tuğluk'un çıktığı bir av merasiminde ona eşlik etmişti. Seyyah selam vererek sultanın huzuruna varınca sultanda Sercâmedâr Melik Kebir Kabûla'yı göndererek seyyahın oturmasını buyurmuştu. İbn Battûta bu hadiseyi anlatırken Sercâmedâr için "*sultanı sinekten kurtaran adam*" açıklamasını yapmaktadır. Bunun dışında Battûta, genel kabul merasiminde Melik Kebir Kabûla'nın sultanın yanında yelpazeyle sinekleri kovaladığını belirtmektedir.¹¹⁷¹ Sultan hil'at hediye edeceği zaman bunu Sercâmedâr aracılığıyla gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. İbn Battûta Muhammed bin Tuğluk'un huzuruna çıktığında sultanın yanında Havâce-i Cihân ve ayaktada Sercâmedâr Melik Kebir Kabûla bulunmaktaydı. Sercâmedâr, seyyaha eğilmesini ve sultanın onu Delhi'ye kadı yaptığını söylemişti. Sonrasında da Muhammed bin Tuğluk İbn Battûta'ya Tuğlukşahlar Devleti âdeti gereğince göreve yeni atandığı içinde hil'at-mehâribi¹¹⁷² verilmesini buyurmuştu.¹¹⁷³

Perdedâr

Perdedâr, sultanın resmi törenlerinde kabul dairesinin önündeki perdeyi kaldırıp indirmekle görevlidir. Perdedâr, perdeyi kaldırdığında sultan ahaliyi huzuruna kabul etmeye başladığı anlaşılmaktaydı. Şayet perde kapalıysa sultan huzuruna kimseyi davet

¹¹⁶⁹Berenî, 280.

¹¹⁷⁰Battuta II, 758-770.

¹¹⁷¹Battuta II, 743-744, 655; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 129.

¹¹⁷²Hil'at-ı Mehâribi göğüs ve sırt kısımlarında mihrap resmi olan elbise demektir. Detaylı bilgi için bkz. İbn Battuta II, 737.

¹¹⁷³Battuta II, 737.

etmeyeceği anlamına gelmekteydi.¹¹⁷⁴ Tuğluk Hanedanlığı'nda perdedâr sadece resmi törenlerde değil aynı zamanda normal günlerde de sarayda sultanın kapısında durmaktaydı. Bu görevlilerin başında “*Emîrû'l-Perdedâriye*” veya “*Ser-Perdedâr*”¹¹⁷⁵ bulunmaktaydı.¹¹⁷⁶

Sultanın kapısında görev yapan Emîrû'l-Perdedâriye (özel kapıcıların başı) sultanın izni olmadan kimseyi içeriye almazdı. İbn Battûta'nın kaydına göre Muhammed bin Tuğluk kız kardeşini Seyfettin Gadâ ile evlendirmişti. Emir Gadâ 20 gün sonra saraya gelerek sultanın huzuruna çıkmak istemişti. Ancak sultanın onayını beklemeden içeriye girmeye çalışınca Emîrû'l-perdedâriye ona engel olmuştu. Bunun üzerine Gadâ da bir sopayla onu yaralamıştı. Ancak Gazneli Mahmud Sebük Tegin soyundan gelen ve Gazne kadısının oğlu olan emîrû'l-perdedâriye seçkin emirlerdendi. Hadise sultana ulaşınca olay mahkemeye taşınmış ve Emir Gadâ'nın ceza almasıyla sonuçlanmıştı.¹¹⁷⁷

Ser-Perdedârın bazen ordu komutanlığı görevi yaptığı görülmektedir. Sirhindi'nin kaydına göre Sultan Firuz Şah 759 (1358) yılında Samane'ye giderek av işleriyle meşgul olduğu sırada Moğol kuvvetleri Dibâlpûr sınırlarına kadar ilerlemişti. Bunun üzerine sultan Ser-Perdedâr Melik Kabûl komutasındaki Tuğluk ordusunu Moğollar üzerine göndermişti.¹¹⁷⁸ Nizâmeddîn Ahmed'in verdiği bilgiye göre sultan Firuz Şah 782 (1380-81) yılında Kayther (Kaither) üzerine sefere çıkmış ve bölgeyi yağmalamıştı. Sultan bu başarısından sonra Bedâun bölgesinin yönetimine Ser-Perdedâr Melik Kabûl'u getirmişti.¹¹⁷⁹ Bu bilgilerden hareketle perdedârın sadece sultanın kapısında görev yapmadığı aynı zamanda ordu komutanı ve valilik gibi görevleri yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Ferrâş

Ferrâş, genellikle sultanın yatak ve halılarını seren görevlilerdir. Ferrâş Arapça ferş (fıraş) masterından türemiş olup sözlükte bir şeyi yaymak döşemek anlamlarına

¹¹⁷⁴Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 74.

¹¹⁷⁵Sirhindi, 132.

¹¹⁷⁶Battuta II, 681; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 140.

¹¹⁷⁷Battuta II, 681-682.

¹¹⁷⁸Sirhindi, 132.

¹¹⁷⁹Nizâmeddîn Ahmed, 251; Sirhindi, 142.

gelmektedir.¹¹⁸⁰ Ferrâş, sultanın saraydan ayrıldığında onun çadırının taşınmasından ve konaklayacağı yerde çadırının kurulup içinin düzenlenmesinden sorumluydu.¹¹⁸¹

Ferrâşlar saray dışında da yaygın olarak görülmekte ve ücret karşılığı yolcular tarafında kiralanmaktaydı. İbn Battûta Muhammed bin Tuğluk'a av merasiminde eşlik etmek için gerekli eşya ve hizmetçileri kiralarken serâcesini kurup döşemek ve yüklerini develere bindirmek için ferrâş kiralamıştı.¹¹⁸²

Ferrâşların başında mihter-i ferrâş ya da sâhib-i ferrâş adında görevliler bulunurdu. Mihter-i ferrâş sultanın sarayda yatak, çadır ve müzik aletlerinin muhafaza edildiği firâşhâne-i hassın amiriydi. Sultanın çizmeleri de burada korunurdu. Firuz Şah'ın altın işlemeli ve mücevherlerle süslü çizmesinin korunması için ferrâşa teslim edilmişti.¹¹⁸³

Harîtaââr

Harîtaââr, sarayda sultanın kullandığı kâğıt ve kalemnden sorumluydu.¹¹⁸⁴ Sultanın tuğrasını taşıyan fermanların yazıldığı ve harîtaâârın başkanlığını yaptığı dîvânı bulunmaktadır. Bu dîvâna “dîvân-ı harîtaââr”¹¹⁸⁵ veya dîvân-ı taleb-i ahkâm-ı tevkî denilmektedir. Berenî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde günde ortalama 200 ferman dîvân-ı taleb-i ahkâm-ı tevkî'den çıkmaktaydı.¹¹⁸⁶

Harîtaââr hakkında kaynaklarda çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Harîtaâârların kimlerden seçildiği ve resmi merasimlerdeki diziliş sırası hakkında da bilgi yoktur. Ancak Qureshi, harîtaâârı sarayda görev yapan küçük görevliler arasında vermektedir.¹¹⁸⁷

Harîtaâârların asli görevlerinin dışında evaletlerde yönetici olarak atandıkları da görülmektedir. İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Harîtaââr Şerif İbrahim Hansî ve

¹¹⁸⁰Tahsin Yazıcı; Mehmet İpşirli, “Ferrâş”, *DİA.*, cilt 12, İstanbul 1995, s.408; Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 202; Qureshi, 65; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,130; Nuhoğlu, 223-224.

¹¹⁸¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 130.

¹¹⁸²Battuta II, 743.

¹¹⁸³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,130.

¹¹⁸⁴Battuta II, 739; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 130.

¹¹⁸⁵Qureshi'ye göre Harîtaââr Dîvân-ı İnşâ'nın bir kolu olan dîvâna başkanlık yaptığı ve bu dîvâna Muhammed bin Tuğluk döneminde Dîvân-ı Taleb-i Ahkâm-ı Tevkî denilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Qureshi, 88.

¹¹⁸⁶Berenî, 289; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,131.

¹¹⁸⁷Qureshi, 65.

Sersetî valiliğini yaparken babası Ahsen Şah da Muhammed bin Tuğluk’a isyan etmişti.¹¹⁸⁸

Ser-i Devâtdâr

Sultanın divit takımından sorumlu ser-i devâtdâr, Arapça devât (divit) Farsça dâr (tutan) kelimelerinin birleşiminden oluşmuştur.¹¹⁸⁹ Ser-i devâtdâr kaynaklarda sultanın divitini taşıyan ve koruyan kişi olarak geçmektedir.¹¹⁹⁰ Ancak Gazneli Devleti’nde olduğu gibi değerli evrakların ve mektupların nüshalarını korumakla da görevliydi.¹¹⁹¹

Muhammed bin Tuğluk döneminde ser-i devâtdâr olarak Melik Nükbiye (Nekpi) atanmıştı.¹¹⁹² Ser-i devâtdârın başka görevleri de bulunmaktadır. Sultan herhangi birine hazineden altın ve para verilmesini ya da maaş bağlanmasını buyurduğunda beratlarda ser-i devâtdârın mührü bulunurdu.¹¹⁹³ Ser-i devâtdârın orduda komutanlık yaptığı da görülmektedir. Örneğin Karâcîl’e sefer planlayan Muhammed bin Tuğluk, Ser-i devâtdâr Melik Nükbiye komutasındaki 100 bin kişilik orduyu bölgeye sevk etmişti.¹¹⁹⁴

Ser-i devâtdârların eyaletlerde yöneticilik yaptıkları görülmektedir. Muhammed bin Tuğluk Merhat’ı dört bölgeye ayırarak birinin başına Melik Ser-i devâtdârı getirmişti.¹¹⁹⁵

Resûldâr

Resûldâr Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde elçilere mihmandarlık yapan görevlidir. Kelime olarak Arapça resûl (elçi) ve Farsça dâr (tutan) ekinden meydana gelen Resûldâr, elçileri karşılayan, konaklayacağı yere götüren ve onların geliş gidişlerini düzenleyen görevlidir.¹¹⁹⁶ Muhammed bin Tuğluk, İbn Battûta ile saraya gelen ve sultanın huzuruna çıkan Hitebullah bin Mühenna el-Felekî’yi resuldâr tayin etmişti. Sultan, el-Felekî’ye vazifesi karşılığında 24 bin dinar maaş bağlatmış ve geliri

¹¹⁸⁸ Battuta II, 707; Sirhindi, 108; Nizâmeddîn Ahmed, 222; Berenî, 296; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 132.

¹¹⁸⁹ Asri Çubukçu, “Devâtdâr”, *DİA.*, cilt 9, İstanbul 1994, s.221; D. Ayalon, “Dawâdâr”, *El².*, Edited B. Lewis, CH. Pellat and J. Schacht, vol.2, Leiden 1991.s.172.

¹¹⁹⁰ Berenî, 291; Battuta II, 739.

¹¹⁹¹ Nuhoglu, 207; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 132.

¹¹⁹² Berenî, 280.

¹¹⁹³ Battuta II, 739; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 133.

¹¹⁹⁴ Battuta II, 703; Berenî, 294; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 133.

¹¹⁹⁵ Berenî, 308.

¹¹⁹⁶ Erdoğan Merçil, “Resuldâr”, *DİA.*, cilt 34, İstanbul 2007, s.588; Mehmet İpşirli, “Elçi”, *DİA.*, cilt 11, İstanbul 1995, s.6; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 134; Nuhoglu, 214.

bu meblağa yakın otlaklar ile nakit 24 bin dinar daha ihsânda bulunmuştu. Sultan, resûldâra adet gereğince göreve başlaması için hil'at ve tam donanımlı bir at hediye etmişti. Muhammed bin Tuğluk el-Felekî'ye “*Bahâülmülk*” unvanını vermişti.¹¹⁹⁷

Resûldârın sefer sırasında sultana eşlik ettiği ve emri doğrultusunda elçilik yaptığı görülmektedir. Nizâmeddîn Ahmed'e göre Sultan Firuz Şah II. Lekhenevti seferine çıktığında yağmur sezonuna denk gelmiş ve bundan dolayı Zaferâbad'da birkaç gün konaklamak zorunda kalmıştı. Bu esnada Lekhenevti hâkimi Sultan İskender'in elçileri sultanın huzuruna gelmişti. Firuz Şah Tuğluk bu elçilerle Seyyid Resûldâr'ı Sultan İskender'in sarayına göndermişti. Oda değerli hediyelerle 5 fili Seyyid Resûldâr'la sultana göndermişti.¹¹⁹⁸

Çavuş

Sarayda çeşitli görevleri olan çavuşun orduda da küçük bir rütbesi vardı. Serheng veya Dûrbas çavuşun Farsça karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹¹⁹⁹ Çavuşların görevi sultanın tahta çıkışı ve genel kabul merasimlerinde halktan birinin sultana yaklaşmasını engellemektir. Sultan orduya emirlerini çavuş vasıtasıyla iletirdi. Firuz Şah Thatta seferi esnasında ahalinin ürünlerine el koyan askerlere bu durumdan vazgeçmelerini çavuş ve nâkiplerle iletmişti.¹²⁰⁰

Şahne-i Bargâh

Şahne bir bölge veya şehrin emniyetinden sorumlu askeri görevli (vali) demektir.¹²⁰¹ Bargâh ise genel kabul ve bayram günü merasimleri için büyük salona kurulan çadır demektir.¹²⁰² Şahne-i bargâhın bu iki kelimenin birleşiminden oluştuğu muhtemeldir. Bu merasimlerde şahne-i bargâhın elinde altın bir asa, nâibin elinde de

¹¹⁹⁷Battuta II, 737; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 135.

¹¹⁹⁸Nizâmeddîn Ahmed, 246; Sirhindi, 133; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 135.

¹¹⁹⁹Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 176; R.Mantran, “Câ'ush”, El², Edited B. Lewis, CH. Pellat and J. Schacht, vol.2, Leiden 1991, s.61; Sefer Solmaz, “Çavuş Unvanının Kökeni, Anlamları ve Türkiye Selçukluları Döneminde Kullanımları”, *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi(SUTAD)*, 43. sayı, Bahar, Konya 2018, s. 426.

¹²⁰⁰Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 137.

¹²⁰¹Erdoğan Merçil, “Şahne”, *DİA.*, cilt 38, İstanbul 2010, s.292.

¹²⁰²Battuta II, 659.

gümüştan asa bulunurdu. Ellerindeki asalarla kalabalığı düzene sokarak törenin kaidelere uygun yapılmasını sağlamaktaydılar.¹²⁰³

Sarayda birçok görevli gibi gulâmlar arasından seçilen şahne-i bargâh, meliklik unvanıyla göreve başlamaktaydı. Gazi Melik, Tuğlukşahlar Devleti'ni kurmadan önce Halaç Sultanlığı'nda şahne-i bargâhlık yapmıştı.¹²⁰⁴ Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde bu göreve Melik Keşmir getirilmişti.¹²⁰⁵

Şarâbdâr

Sarayda su ve meşrubatların dağıtılmasından ve bunların saklandığı şarâb-hânenen sorumluydu.¹²⁰⁶ Şarâbdarlar sultan tarafından verilen yemeklerde ve eğlencelerde davetlilere çeşitli bitkilerden elde edilen meşrubatları dağıtırlardı. Tuğluk Hanedanlığı'nda şarâbdarlar ile ilgili bilgiye İbn Battûta'nın kayıtlarından ulaşmaktayız. Battûta, Muhammed bin Tuğluk'un kız kardeşi Firûz Hûnde ve Emir Gadâ'nın düğününde şarâbdarların ahaliye içecek dağıttığını belirtmektedir.¹²⁰⁷

Sultanın taâm-ı âmm adlı yemek merasiminde önce saray görevlileri sonra da ahali kurulan sofralara otururdu. Şarâbdâr da yemekteki herkese meşrubat dağıtırdı.¹²⁰⁸ Şarâbdâra bazen de askeri görev verildiği görülmektedir. Muhammed bin Tuğluk, Emir Halâcûn'un isyanını bastırmak için Vezir Havace-i Cihân, Kayran Melik Safdar ve Şarâbdâr Melik Temûr'u görevlendirmişti.¹²⁰⁹

Bâzdâr

Bâzdâr, doğan ve şahin gibi yırtıcı kuşları besleyen kişiye denir.¹²¹⁰ Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda sultanların sık sık ava çıktıkları bilinmektedir. Bundan dolayı sultanların av merasimlerinde kullandıkları yırtıcı hayvanların bakımı ve taşınmasından sorumlu bâzdârlar görev yapmaktaydı. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre

¹²⁰³Battuta II, 660; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 341; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 135.

¹²⁰⁴Berenî, 148, 233; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 136.

¹²⁰⁵Berenî, 260.

¹²⁰⁶Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 137; Nuhoğlu, 213; Qureshi, 64-65; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 87; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 338.

¹²⁰⁷Battuta II, 678.

¹²⁰⁸Battuta II, 661-662.

¹²⁰⁹Battuta II, 705; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 143.

¹²¹⁰Abdülkerim Özeydin, "Av", *DİA.*, cilt 4, İstanbul 1991, s.101.

Muhammad bin Tuğluk'un hizmetinde 10 bin bâzdâr bulunmaktaydı.¹²¹¹ El-Ömerî'nin verdiği bu sayı oldukça mübalağalıdır. Ancak ava önem veren ve sık sık ava çıkan Firuz Şah döneminde bâzdârların sayısının bir hayli fazla olduğu söylenebilir.

Debîr

Sultanın kâtipliğini yapan görevliye debîr denilmektedir. Bu görevliler, sultanın çeşitli derecedeki yöneticilerine yazacağı mektupları kaleme alırlardı. Bunun dışında ferman yazmak, hazine ve devletin diğer hesaplarına bakmak gibi görevleri de vardı.¹²¹²

Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde debîrlik görevine Melik İhsan (Ehsan) getirilmişti. Muhammed bin Tuğluk döneminde ise Melik Ümdetü'l-mülk Şerafeddin getirilmişti.¹²¹³ Sultan Firuz Şah döneminde de Melik İzzeddin Hacı getirilmişti.¹²¹⁴ Berenî'nin kayıtlarında ilk üç sultanın yaptığı görevlendirmelerde debîrlerin isimlerinin anılması, bu görevlilerin devlet yönetimindeki önemine işaretir.

Devâdeviye (Şamdâr)

Sarayın aydınlatılmasından sorumlu görevlidir.¹²¹⁵ Tuğluk Hanedanlığı öncesi kaynaklarda meş'aledâr olarak geçen bu görevliler Muhammed bin Tuğluk döneminde devâdeviye diye adlandırılmaktadır. İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre devâdeviyeler sultana av esnasında da eşlik ederdi. Hava kararınca sultanın önünden ilerleyerek meşalelerle yolu aydınlatırlardı.¹²¹⁶

Sultan Firuz Şah döneminde bu görevi icra edenlere şamdâr denilmektedir.¹²¹⁷ Şamdâr sarayın aydınlatılmasından ve bu görev için gerekli levazımların üretildiği şamdârhânedan sorumluydu.¹²¹⁸

Rikâbdâr

Rikâbdâr kelime olarak sözlükte atın üzengisini tutan anlamına gelirken terim olarak da sultanın bineğinin üzengisini tutan görevli anlamındadır. Rikâbdâr; koşum,

¹²¹¹El-Ömerî, 35; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,146.

¹²¹²Sadi S. Kucur, "Debîr", cilt 9, İstanbul 1994, s.63; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 314; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,147.

¹²¹³Berenî, 260, 280.

¹²¹⁴Berenî, 324.

¹²¹⁵Banerjee, 87.

¹²¹⁶Battuta II, 743.

¹²¹⁷Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 87.

¹²¹⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,149.

eğer ve biniş iskemlesi gibi takımların muhafazasından sorumluydu.¹²¹⁹ İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk ava çıktığında ahalinin durumunu gözlemlemek için ikindiden sonra bir merdiven vasıtaıyla filin üzerine çıkmıştı.¹²²⁰ Seyyah burada merdiveni taşıyan ve onu tutan görevliyi zikretmese de bunun rikâbdâr olduğu anlaşılmaktadır. Seyyahın bu kişiden bahsetmemesinin nedeni onun sarayın küçük görevlileri nden olmasıdır.

Afif'in verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah döneminde rikâbhânenin idaresi Melik Muhammed Hacı'ya verilmişti.¹²²¹ Dönemin kaynakları incelendiğinde bu görevliyle ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Battûta'ya göre Muhammed bin Tuğluk döneminde değerli taşlar ve mücevherle süslü birçok eyer ve koşum takımı mevcuttu. Bu bilgilerden anlaşılaacağı üzere sarayda rikâbdârların görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Tenbûldâr

Tenbûl, üzüm asmasına benzeyen bir bitkidir. Tenbûle de üzüm asması gibi çardak yapılırdı. Meyvesi bulunmayan bu ağaç yaprağı için yetiştirilmekteydi. Yaprığı böğürtleninkine benzeyen tenbûlün en kalitelisi sarı rengin de olanıdır. Hazırlanışı ise Hindistan cevizine benzeyen feyfelden küçük parça alınarak ağıza alınırđı. Sonrasında tenbûl yaprağının üzerine biraz kireç konularak ağızda feyfel ile çiğnenirdi. Bu karışımın ağızda ferahlık vermesi, kötü kokuları gidermesi ve hazmı kolaylaştırması gibi faydaları bulunmaktaydı.¹²²² Hint coğrafyasında yaygın olarak kullanılmaktadır. El-Ömerî'ye göre Hindistan'da birine saygı göstermenin en iyi yolu ona tenbûl ikram edilmesidir. Şayet bir insan davetlisine evinde tenbûl ikram etmezse bu durum saygısızlık kabul edilirdi.¹²²³ İbn Battûta Hintliler tenbûlü çok sevdiğini ve bundan dolayı bir yolcunun konakladığı ev sahibine beş yaprak tenbûl ikram ettiğinde kendisine dünyalar hediye edilmiş gibi sevindiklerinden bahsetmektedir. Hatta o dönemde tenbûl hediye etmek altın ve gümüş hediye etmekten daha makbuldü.¹²²⁴

¹²¹⁹Abdülkadir Özcan, "Rikâbdâr", *DİA.*, cilt 35, İstanbul 2008, s.111; Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 192; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,152.

¹²²⁰Battuta II, 743-744.

¹²²¹Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 338; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,152.

¹²²²Battuta II, I, 373-374.

¹²²³el-Ömerî, 48.

¹²²⁴Battuta I, 374.

Tuğluk Hanedanlığı'nda tenbüldâr adında görevlilerin varlığı bilinmektedir. İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde düzenlenen ziyafetlerde yemekten sonra ahaliye 15 adet tenbül yaprağı dağıtılırdı. Tenbül yaprakları kırmızı ipek iplikle birbirine tutuşturularak dağıtılırdı. Bu dağıtım işini yapan görevliye tenbüldâr denirdi.¹²²⁵

Saray Nöbetçileri

Sarayın korunmasından sorumlu muhafız ve nöbetçi grubu bulunmaktaydı. Bu görevlilere uhdedârân-ı nevbet, ehlü'n-nevbe ve derbânân denilmektedir.¹²²⁶ Sarayın kapılarında sürekli nöbetçi bulunurdu. Birinci kapıda bir grup muhafız birliği ile davul zurna çalan grup bulunurdu. İkinci kapıda da nöbetçi grubu bulunurdu.¹²²⁷

Gün kararıp akşam olunca saray kapılarında gece bekçileri nöbet tutardı. Bu görevlilerin sayıları bin kadardı. Gece bekçileri silahlı bir şekilde sarayın kapılarında iki sıra halinde dizilirlerdi. Saraya girmek isteyen bunların arasından geçmek zorundaydı. Gün ağırıp sabah olunca da gündüz bekçileri nöbeti devralırlardı.¹²²⁸

Şahne-i 'imâret

Şahne-i 'imâret bina yapımından ve onarımından sorumlu görevliydi.¹²²⁹ Bu görevli sultanın yapılmasını veya onarılmasını emrettiği saray, köşk, cami, su bendi ve türbe gibi eserlerin yapım süreçlerini takip ederdi. Aynı zamanda bu işlerle görevlilerin bulunduğu imârethâne'nin sorumluluğu da onun emrindeydi.¹²³⁰

Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde bu göreve Ahmet Ayaz getirilmişti.¹²³¹ Gıyâseddin Tuğluk, Muhammed bin Tuğluk'a Afganpûr mevkiinde bir köşk yapmasını emretmişti. Muhammed bin Tuğluk bu köşkü babasının şahne-i 'imâret görevine getirdiği Ahmed b. İlyas Ayaz'a inşa ettirmişti.¹²³² Melik Ahmed Ayaz, Muhammed bin

¹²²⁵Battuta II, 662.

¹²²⁶Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,156.

¹²²⁷Battuta II, 653.

¹²²⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,157.

¹²²⁹Banerjee, 83.

¹²³⁰Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,157.

¹²³¹Berenî, 260.

¹²³²Battuta II, 643-644; Berenî, 278; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,157-158.

Tuğluk döneminde sultandan büyük hürmet görmüş ve Havace-i Cihânlık payesine yükselmişti.¹²³³

Sultan Firuz Şah ‘imârethâneyi bir hayli büyütmüş ve her zanaatkârın başına ayrı şahneler tayin etmişti. Burada ahşap yontucular, demirciler, taş ustaları ve marangoz gibi ustalar görev almaktaydı.¹²³⁴ Tuğluk Hanedanlığı dönemi kaynaklarında sayıları verilme de şahne-i ‘imâretlerin sayılarının binleri aştığı söylenebilir. Muhammed bin Tuğluk’un Afganpûr’da yaptırdığı iki katlı ahşap köşk üç gün gibi kısa sürede inşa edilmişti. Gıyâseddin Tuğluk’un yaptırdığı Tuğlukâbâd şehri de iki yıl gibi kısa bir sürede inşa edilmişti. İmar faaliyetlerine en fazla önem veren Firuz Şah ise saltanatı boyunca sayıları üç yüzü bulan farklı yapılar inşa ettirmişti. Bunlar arasında şehirler, kaleler, saraylar, köşkler, camiler, hamamlar, hastaneler ve su bendleri yer almaktaydı. Bu bilgilerden Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde imar faaliyetlerinin ve bu işleri yürüten görevlilerin sayılarının bir hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kurumun o dönemde büyük bir öneme sahip olduğunu da göstermektedir.

Emîr-i Bahr

Tuğlukşahlar Devleti’nin nehir teknelerinden oluşan bir filosu bulunmaktaydı. Bu filonun başında da emîr-i bahr bulunmaktaydı.¹²³⁵ Tuğluk Hanedanlığı bu filoyu daha çok yük taşımacılığında ve askeri sevkியatta kullanmaktaydı. Muhammed bin Tuğluk, Tagi üzerine hareket edince oda Thatta’ya kaçmıştı. Sultan, Thatta üzerine hem karadan hem denizden saldırı için Hüdavendzade ile Makdumzade’den asker istemişti. Topladıkları orduyu Multan, Uch, Dibâlpûr ve Sivistân’dan getirdikleri kayıklarla İndus Nehri’nden karşıya geçirmişlerdi.¹²³⁶

Tuğluk Hanedanlığı’nda nehre kıyısı olan eyalet yöneticilerinin kendilerine ait gemi filoları bulunmaktaydı. İbn Battûta, Sind’den Lâhor’a (Larbender) gitmeye karar

¹²³³Berenî, 260; Battuta II, 643.

¹²³⁴Banerjee, 83-84; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 157-158.

¹²³⁵Qureshi, 156; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 131.

¹²³⁶Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 248-249; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 131.

verdiğinde bu yolculuğu 15 gemilik filosu bulan Lâhor Valisi Fakih Alâülmülk'ün Ahavra¹²³⁷ adlı gemisiyle yapmıştı¹²³⁸

Sultan Firuz Şah döneminde ordunun sevkiyatı sırasında gemi filosundan yararlanılmıştı. Sultan Firuz Şah birinci Thatta seferine çıktığında Bakhar ve Sivistân yöneticilerine bütün gemilerin toplaması için emir vermişti. Böylece yaklaşık 5.000 gemi toplanmış ve bu gemeler vasıtasıyla Tuğluk ordusu Sind Nehri'ni karşıya geçmişti.¹²³⁹ Afif'in verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah döneminde devletin sahip olduğu bu filoya "keştîhâ-i bend-kuşa" denilmekteydi.¹²⁴⁰ Sultan Firuz Şah dönemi askeri seferlerinde keştîhâ-i bend-kuşa adlı filodan askeri amaçla yararlanılmıştır.

Cellâd

Saray görevlilerinden biri de cellâddı. Cellâdın görevi sultanın her hengi bir kimse hakkında verdiği ölüm cezasını yerine getirmektir.¹²⁴¹ İbn Battûta'nın kayıtlarında Tuğlukşahlar Devleti sarayında cellâd adlı görevlilerin var olduğu anlaşılmaktadır. Cellâdlar sarayın birinci kapısının dışında bulunan uzun oturaklarda beklemekteydi. Sultan birinin ölüm emrini verdiğinde cellâdlar kabul dairesinin kapısında o kişiyi infaz ederdi. Hind âdetine göre idam edilen kişinin bedeni infaz noktasında üç gün bekletilirdi.¹²⁴²

Tuğluk Hanedanlığı sarayında birçok cellâdın görev yaptığı söylenebilir. Muhammed bin Tuğluk dönemine baktığımızda sultana karşı gelen birçok görevlinin idam edildiği ve derilerinin yüzülerek içi saman doldurulmak kaydıyla şehir şehir gezdirildiği görülmektedir. İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk, Yusuf Buğra komutasına bir grup asker vererek asiler üzerine göndermişti. Ancak askerlerin bir kısmı Yusuf Buğra'ya eşlik etmeyerek işi savsaklamıştı. Hadise sultana

¹²³⁷Ahavra gemisi, tarîde diye adlandırılan ve Akdeniz civarında bolca bulunan hız ve büyük savaş gemisi türüne benzemektedir. Ahavra'nın ortasında merdivenle çıkılan ahşap bir oda bulunmaktadır. Detalı bilgi için bkz. Battuta II, 589-590.

¹²³⁸Battuta II, 589-590.

¹²³⁹Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 59-60; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 131; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 159.

¹²⁴⁰Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 33.

¹²⁴¹Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 230.

¹²⁴²Battuta II, 653.

ulaşınca Delhi şehri aranmış ve işi savsaklayan 350 kişi yakalanarak topluca idam edilmişti.¹²⁴³

Tuğluk Hanedanlığı'nda infaz eylemini gerçekleştirmek için eğitilmiş filler de bulunurdu. Fillerin dişlerine keskin bıçak takılarak kurbanlar önlerine atılırdı. Eğitimli filler havaya fırlattıkları kurbanları bıçakla parçalardı. Muhammed bin Tuğluk geçici olarak Sargadvarî'ye taşındığında Aynü'l-Mülk ve kardeşleri isyan etmişti. Muhammed bin Tuğluk Aynü'l-Mülk'ün 62 adamını onun gözleri önünde fillerin önüne atarak parçalatmıştı.¹²⁴⁴

Nedimler

Sultana resmi işler dışında boş vakitlerinde ve özel sohbetlerde güzel vakit geçirmekle görevli kişilere nedim denilmektedir.¹²⁴⁵ Nedimler Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular ve Gaznelilerde görülmektedir.¹²⁴⁶ İbn Battûta'nın kayıtlarından Tuğluk Hanedanlığı'nda nedimlerin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Nedimlerin başında “*Melikünnüdemâ*” bulunmaktadır. Muhammed bin Tuğluk döneminde nedime olarak Heratlı Nâsireddin Kâfi ve Seyyid Nâsireddin Muhtar Evherî'nin görev yaptığı bilinmektedir.¹²⁴⁷

Nedimler sultana sefer, av ve seyahat esnasında eşlik etmekteydiler. Emîr Hüsrev Dihlevî, Tuğluk Hanedanlığı'nda uzun süre nedimlik yapmıştı.¹²⁴⁸ Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah'a Bengal seferinde eşlik etmiştir.¹²⁴⁹ Muhammed bin Tuğluk ava çıktığında nedimesi Seyyid Nâsireddin Muhtar Evherî'nin ona eşlik ettiğini İbn Battûta'nın kayıtlarında görmekteyiz.¹²⁵⁰

¹²⁴³Battuta II, 688.

¹²⁴⁴Battuta II, 709-715; Berenî, 299-301.

¹²⁴⁵Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 183; Nuhoglu, 217; Nebi Bozkurt, “Nedim”, *DİA.*, cilt 32, İstanbul 2006, s.509; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 164.

¹²⁴⁶Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, 183; Bozkurt, 510.

¹²⁴⁷Battuta II, 733.

¹²⁴⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 166.

¹²⁴⁹Erkan Türkmen, *Emir Hüsrev Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1988, s.23; Rıza Kurtuluş, “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, *DİA.*, cilt 11, İstanbul 1995, s.135; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*(1206-1414), 166.

¹²⁵⁰Battuta II, 744.

2.4. SARAY HAYATI

Ortaçağ Türk İslam devletlerinde olduğu gibi Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda da merkeziyetçi bir yapı hâkimdi. Bu merkeziyetçi yapının başında mutlak gücü elinde bulunduran sultan bulunmaktaydı. Sultanın mutlak gücünün idare merkezi saraydı. Saray sultan ve ailesinin yaşam alanıdır. Bundan dolayı saray hayatı denilince sultanın özel hayatı da akla gelmektedir. Ancak saray sadece sultanın özel hayatını geçirdiği yer olmayıp aynı zamanda resmi hayatının da başladığı ilk yerdir. Saray hayatı, resmi ve özel hayat diye ikiye ayrılır.

2.4.1. Resmi Hayat

Saraydaki resmi hayat; dîvân toplantıları, kabul merasimleri, yerli ve yabancı elçi ağırlama gibi merasimlerden oluşmaktadır.

Genel Kabul (Bâr-ı Âmm)

Sarayda düzenlenen kabul merasimleri arasında en şaşıla ve kalabalık olan bâr-ı âm diye de adlandırılan genel kabul merasimidir.¹²⁵¹ Genel kabul merasimlerine bütün devlet erkânı, şehzadeler, sultanın akrabaları, askeri yetkililer, ulema, şeyhler, seyyidler, meşâyihler, tabi hükümdarlar ve Delhi şehrinin ileri gelenleri katılmaktadır. Genel kabullerin hangi günler yapıldığına dair kaynaklarda kesin bilgi bulunmamaktadır. İbn Battûta, Muhammed bin Tuğluk'un genel kabulleri bazen ikindiden sonra bazen de sabahleyin yaptığına dair bilgi vermektedir.¹²⁵² İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk genel kabul merasimlerini salı günleri yapmaktaydı.¹²⁵³ Bu bilgilerden hareketle gelen kabullerin sabah ya da ikindiden sonra her salı günü yapıldığı söylenebilir.

Genel kabul alanına saltanat çadırı kurulduktan sonra ilk önce sultan gelir ve tahtına otururdu. Sultan perdedârlara ahaliyi huzuruna alması için emir verdikten sonra ilk olarak resmi kuralları uygulayacak görevlileri davet ederdi.¹²⁵⁴ Sultan tahta otururken vezir ayakta beklerdi. Vezirin ardından yazıcılar onların ardından hacibler gelmekteydi. Daha sonra has hacib, nâib-i has hacib, vekîlû'd-der ve yardımcısı,

¹²⁵¹Nuhoğlu, 113; Berenî, 20; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 176.

¹²⁵²Battuta II, 654.

¹²⁵³el-Ömerî, 46; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 176-177.

¹²⁵⁴Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 90; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 177-178.

mabeyincilerin şefi son olarak mabeyincilerin seyyidi protokolde yerini alırdı. Mabeyincilerden sonra sayıları yüzü bulan nakipler sultanın huzuruna gelir. Daha sonra beylerin başı olan Melik-i Kebir gelerek sultanın yanı başında yerini alırdı. Bundan sonra sultanın sağına ve soluna silahtar grubundan 100 kişi yerleşirdi. Saray görevlileri yerleştikten sonra sağlı ve sollu kanatlara sırayla baş kadı, baş hatip, diğer kadılar, ileri gelen şeyhler, âlimler ve hocalar yerleşmekteydi. Bu gruptan sonra sultanın kardeşleri, yakınları, büyük emirler, saygın yabancılar ve son olarak da kumandanlar dizilirdi.¹²⁵⁵

Katılımcılar yerlerini aldıktan sonra sultanın hayvanları güzelce süslenmiş şekilde huzura getirilirdi. Eğer ve dizginleri kıymetli malzemeden yapılmış 60 küheylan getirilirdi. Bunların bir kısmı hilafet işareti taşımaktadır. Bu hayvanlar sultanın göreceği şekilde sağlı sollu yerleştirilmekteydi. Bundan sonra atlas ve sırmalı kumaşlarla süslü 50 fil getirilerek yerleştirilirdi.¹²⁵⁶

Sultanın genel kabul düzeni bu şekildedir. Sultanın sağında veya solunda bulunanlardan biri selam vermek isterse haciblerin olduğu bölüme kadar gelir ve uygun bir şekilde selamını vererek geri dönerdi. Bu esnada hacibler hep bir ağızdan “*bismillah*” der ve gelen kişinin saygınlığına göre hançerlerinden ses çıkartırlardı. Selam veren kişi Müslüman ahaliden değil ise bu seferde hacibler “*hedâkellah*” diye bağırırlardı.¹²⁵⁷

Genel kabule bütün görevliler resmi kıyafetleriyle katılırdı. Sultanın silah muhafızları genel kabullerde altın işlemeli elbise, beyaz kemer, altın kuşak, bârbeğ külâhı giymekteydi. Kıyafeti uygun olmayan hiç kimse genel kabule alınmazdı.¹²⁵⁸

Taâm-ı Âmm

Genel kabul merasiminden sonra ahaliye taâm-ı âmm (halk sofrası) diye adlandırılan yemek merasiminde ziyafet verilmekteydi. Sarayın mutfağında pişen yemekler nakiplerin “*bismillah*” nidaları eşliğinde kabul odasının ortasına getirilirdi. Nakiplerin sesini ahali duyunca yemeklerin geldiği anlaşılarak sultan haricinde herkes ayağa kalkardı. Nakîbü’n-nükabâ ve naibi, sultanı öven nutuk attıktan sonra herkes

¹²⁵⁵Battuta II, 655; Banerjee, *History of Firuz shah Tughluq*, 91-92; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,178.

¹²⁵⁶Battuta II, 655.

¹²⁵⁷Battuta II, 655-656.

¹²⁵⁸Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 91; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,178.

sultanı selamlayarak otururdu. Adet gereğince küttâbü'l-bâb (kapı kâtipleri) tarafından bir yazı ile sultana yemeğin hazır olduğu bildirilirdi. Sultan kâğıdı okuyunca görevi hangi emire verecekse onu yanına çağırır ve ardından da ahali düzene konularak yemek dağıtımına başlanırdı.¹²⁵⁹

Taâm-ı âmmda verilen yemeklerin çeşitlerine dair bilgileri İbn Battûta'nın kayıtlarından öğrenmekteyiz. Seyyaha göre: Rikak (Yufka), kebab, pilav, tavuk ve sümûsek (İçinde soğan ve kıymanın olduğu üç köşeli poğaça) verilmekteydi. Tuğluk Hanedanlığı âdetine göre sofraya önce kadılar, hatipler, fıkıh bilginleri, şerifler ve şeyhler otururdu. Sonra hükümdarın yakınları, ardından büyük emirler ve en son ahali gelmekteydi. Herkes oturduktan sonra çeşitli bitkilerden yapılmış meşrubatlar dağıtılmaktaydı. Yemek bittikten sonra ahaliye tenbül ve fevfel dağıtılmaktaydı. Ahaliye biri öğlenden önce diğeri ikindiden sonra olmak üzere iki kez yemek verilmekteydi.¹²⁶⁰

Meclis-i Hâss (Özel Kabul)

Sultanın devlet büyüklerini kabul ettiği özel merasimlerine meclis-i hâss denilmektedir.¹²⁶¹ Bu toplantılar daha çok kuşluk vaktinden sonra sarayın kabul dairesinde yapılmaktaydı. Sultan bazen bu toplantılara dönemin meşhur bilginlerini de davet ederek devlet işleriyle ilgili onların görüşlerini alırdı. Muhammed bin Tuğluk mezalim dîvânında halkın şikâyetlerini dinleyip davalara baktıktan sonra meclis-i hâssı toplardı. Burada âlimlerle sohbet eder, yemek yerdı.¹²⁶²

Sultan Firuz Şah bu tarz toplantıları düzenlemek için 3 farklı köşk yaptırmıştı. Bunların ilkinin han, melik, emir ve önde gelen ahaliyle görüştüğü Mahal-i Sahn-i Gilin (Mahal-i Daka) Köşkü oluşturmaktadır. İkincisini farklı insanlarla görüştüğü Mahal-i Çehçe-i Çûbin Sarayı idi. Sonuncusunu genel kabul merasimlerini düzenlediği Mahal-i Sahn-i Miyânegî oluşturmaktadır.¹²⁶³

¹²⁵⁹Battuta II, 661-662.

¹²⁶⁰Battuta II, 661-662.

¹²⁶¹Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, cilt 3, TTK Yay., Ankara 2011, s.107; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 174.

¹²⁶²Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 174

¹²⁶³Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 83-84; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 8-89.

Taâm-ı Hâss

Sultanlar meclis-i hâss'tan sonra taâm-ı hâss denilen yemek merasiminde seçkin misafirlerine ikramlarda bulunurdu. Sultan bu tarz yemek merasimlerinde genellikle davetlilerle birlikte yemeğe otururdu. Taâm-ı hâssta seçkin emirler, has hâcib ve emir-i meclis gibi önemli kişiler bulunmaktaydı. Sultanın taltif etmek istediği nüfuz sahibi beyleri ve yabancıları da bu sofraya davet ettiği görülmektedir. Sultan eğer davetlilerden birine iltifat edecek olursa bir tabak yemek alarak o kişiye uzatmaktaydı. Tabağı alan kişi de buna karşılık sol eliyle tabağı alır ve selam vermek için sağ elini yere koyarak eğilirdi.¹²⁶⁴

Sultan bazen taâm-ı hâssa katılmayan birine yenilen yemeklerden gönderdiği de bilinmektedir. Bu kişi de davetliler gibi selam vererek yemeği yanındakilerle paylaşmaktaydı. Sultanın özel kabulden sonra verdiği yemeğe ortalama 20 kişi katılmaktaydı.¹²⁶⁵

Danışma Meclisleri

Sultan devlet işleriyle ilgili meseleleri görüşmek üzere gerek duyması halinde danışma meclisini toplamaktaydı. Burada meseleyi meclis üyeleriyle müzakere eder ve onlarla fikir alış verişini yapardı. Danışma meclisine meclis-i rây denildiği de görülmektedir.¹²⁶⁶ Kaynakalarda bu meclise katılanlarla ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Banerjee, Sultan Firuz Şah döneminde danışma meclisine Han-ı Cihân Vezir, Şemseddin Aburca, Seyyidü'l Hüccab, Melik Nâib Berbak ve Şeyhülislam'ın katılabileceğini ifade etmektedir.¹²⁶⁷ Kaynaklarda meclis-i meşveret ve meclis-i halvet adında iki tür meclis olduğu görülmektedir. Meclis-i meşveret mahal-i meşveret denilen yerde toplanırdı. Bu meclise sultanın güvendiği bilgili ve tecrübeli han, melik ve emirler katılırlardı.¹²⁶⁸

Sultan vefat edince yerine geçecek veliahtı tayin etmemişse devlet erkânından nüfuzlu melikler, beyler, ulema ve meşhayik meclis-i meşvereti toplayarak devletin tahtına geçecek kişiyi belirlemekteydi. Bunun en güzel örneğini Muhammed bin

¹²⁶⁴Battuta II, 661.

¹²⁶⁵Battuta II, 661.

¹²⁶⁶Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,182; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*,76.

¹²⁶⁷Banerjee, 76.

¹²⁶⁸Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,183.

Tuğluk'un ölümüyle toplanan meclis-i meşveretin Firuz Şah'ın sultanlığına karar verilmesidir. Berenî'ye göre Makdumzade-i Abbâsî, Şeyhüşşüyûh Misri, Şeyh Nâsireddîn Mahmud, ulema, meşâyih, melik ve emirler toplanarak saltanat çadırının önüne gitmişlerdi. Burada oy birliğiyle Sipahsalar Recep'in Oğlu Firuz Şah'ı Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın başına geçirmişlerdi.¹²⁶⁹ Sultan Firuz Şah meclis-i meşveret toplantılarını bu amaç doğrultusunda yaptırdığı Mahal-i Sahan-i Gilin'de yapmaktaydı.¹²⁷⁰ Tuğluk ordusu Thatta'dan Delhi'ye dönüşünde en uygun yolu belirlemek için danışma meclisini toplamıştı. Toplanan meclis, Gücerât'ın zengin ve güvenilir olduğundan o istikamette ilerlemenin doğruluğunu savunmuştu. Ancak Sultan Firuz Şah, Dibâlpûr ve Multan istikametinde gitmeyi daha uygun bulmuştu.¹²⁷¹

Meclis-i halvet sultanın bir ya da birkaç kişiyle yaptığı danışma meclisidir. Bundan dolayı sultan en yakın adamları ile bu meclisi toplamaktaydı.¹²⁷² Sultan Firuz Şah bu tarz toplantıları Mahal-i Çehçe-i Çûbin adlı sarayında gerçekleştirmekteydi.¹²⁷³ Firuz Şah halvet meclisinde devlet işleri ile ilgili konuları Veziri Hân-ı Cihân Makbûl ile yaparken dini meseleleri de Şeyhülislam ile görüşmekteydi.¹²⁷⁴ Sultan Firuz Şah, Thatta seferi sırasında özel meclisi toplayarak İmadu'l-Mülk'ün Delhi'ye giderek oradan toplayacağı güçlerle tekrar Thatta'ya dönmesini kararlaştırmıştı.¹²⁷⁵

Muhammed bin Tuğluk ülkenin birçok yerinde yönetimine karşı ayaklanmaların çıkması ve Deogir ile ilgili karar vermede buhranlı günler geçirmişti. Sultan, Târîh-i Firuzşahî'nin yazarı Ziyâeddin Berenî'yi çağırarak ona olayların üstesinden nasıl geleceğini danışmıştı.¹²⁷⁶ Bu bilgidен yola çıkarak Muhammed bin Tuğluk'un Berenî ile Meclis-i halvette görüştüğü anlaşılmaktadır.

¹²⁶⁹Berenî, 329; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 9-10; Sirhindi, 121; Nizâmeddîn Ahmed, 240-241; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 184; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 386.

¹²⁷⁰Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 84; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 89.

¹²⁷¹Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 14-15.

¹²⁷²Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 76; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 337; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 184.

¹²⁷³Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 84; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 76.

¹²⁷⁴Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 185; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 89.

¹²⁷⁵Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 71-72.

¹²⁷⁶Berenî, 320.

2.4.2. Özel Hayat

Sarayda özel hayat denilince akla sultanın özel hayatı gelmektedir. Sultanın özel hayatı sarayın harem dairesinde geçmektedir. Burada sultanın eşleri, annesi, cariyeleri, kızları ve küçük yaştaki şehzadeler yaşamaktaydı. Tuğluk Hanedanlığı'nda sultanın eşlerine “*Melike-i Cihân*” ya da “*Mahdûme-i Cihân*” denilmekteydi. Ancak Mahdûme-i Cihân'ın oğlu tahtta ise bu sıfatları kullanmayı sürdürdükleri görülmektedir.¹²⁷⁷

Berenî, Târîh-i Firuzşahî adlı eserinde Tuğluk Hanedanlığı'nda haremle ilgili çok fazla bir bilgi vermemektedir. Bu konuya dair bilgilerimizi daha çok uzun yıllar Tuğluk Hanedanlığı'nda görev yapan ünlü seyyah İbn Battûta'nın seyahatnâmesinden edinmekteyiz. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın vefatından sonra oğlu Muhammed bin Tuğluk tahta geçmişti. Gıyâseddin Tuğluk'un eşi Mahdûme-i Cihân oğlu Muhammed bin Tuğluk tahta çıktığında inci ve mücevherlerle süslü taht üzerinde oturmaktaydı. Mahdûme-i Cihân sadaka vermeyi seven ve birçok zaviye yaptırarak gelip gidene aş dağıtan birisiydi.¹²⁷⁸ Muhammed bin Tuğluk'un annesinin sultanla sarayda yaşamadığı ve Delhi'nin sarf kapısı mevkiinde köşkü olduğunu İbn Battûta'nın kayıtlarından görmekteyiz. Seyyah vezirle Mahdûme-i Cihân'ın konağına gidince burada da sultanın sarayına benzer kaidelerle karşılaşmıştı.¹²⁷⁹ Muhammed bin Tuğluk başkenti Delhi'den Devletâbâd'a naklettiği zaman Mahdûme-i Cihân da maiyetiyle yeni başkente taşınmıştı.¹²⁸⁰

Muhammed bin Tuğluk, kız kardeşi Firûz Hûnde'yi Emir Seyfettin Gadâ ile evlendirmiş ve düğün merasimi sultanın sarayında yapılmıştı. İbn Battûta'ya göre Emir Gadâ sultanın ona gönderdiği mücevherle süslü hil'atını giymiş ve atına binerek arkadaşlarıyla sultanın sarayına gelmişti. Firûz Hûnde büyük salonda atlas kumaşlarla döşeli ve mücevherle süslü tahtın üzerinde oturmaktaydı.¹²⁸¹

Tuğluk Hanedanlığı'nda sultanların erkek çocuklarına “*şehzade*” veya “*padişâhzâde*” denilmekteydi. Unvan olarak da “*Han*” kullanılmaktaydı. Şehzadelerin eğitimine büyük önem verilmekteydi. Devrin en meşhur hocaları ve bilginlerinden

¹²⁷⁷ Berenî, 297; Battuta II, 727; Sirhindi, 101; Qureshi, 65; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 186.

¹²⁷⁸ Battuta II, 727.

¹²⁷⁹ Battuta II, 727.

¹²⁸⁰ Sirhindi, 101.

¹²⁸¹ Battuta II, 678-680.

dersler alınmaktaydılar. Şehzadeler okuma yazma, güzel yazı, tarih, siyaset bilimi ve fıkıh gibi dersler almaktaydı. Ayrıca ergenlik çağına geldiğinde devlet yönetimi ve orduyu sevk etme gibi konularda tecrübe kazanmaları için eyaletlere vali olarak atanmaktaydılar.¹²⁸²

Şehzadelerin genç yaşta devlet merkezinden uzak yerlere yapılan seferlerde de ordu komutanı olarak görev yaptıkları görülmektedir. Bunun en güzel örneğini Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde görmekteyiz. Gıyâseddin Tuğluk, oğlu Uluğ Han'ı ordunun başına getirerek Varangal seferine göndermişti.¹²⁸³

Sultanların devlet işlerinden arda kalan zamanlarını avlanarak, meclis-i hâssta düzenlenen şenliklerde, ibadetle ve devrin ileri gelen âlimlerinin vaazlarını dinleyerek geçirdikleri söylenebilir. Sultanlar düzenledikleri av şenliklerini belirli kaideler çerçevesinde yapmaktaydı. Muhammed bin Tuğluk ava çıkarken yanında saltanat alâmetlerinden çetr, saltanat çadırı ve bayrak götürürdü.¹²⁸⁴ Sultan ava çıkarken önünde piyâdeler ve rehberler ilerlerdi. Arkasında sırma ipekten bayrakları taşıyan develer, asker tayfası, emirler ve halk ilerlerdi. Ancak nerede konaklanacağını kimse bilmezdi. Sultan istediği yerde durur ve durduğu yerde de çadırını kurdururdu. Muhammed bin Tuğluk; koyun, semiz, tavuk, turna gibi hayvanları avlardı.¹²⁸⁵

Sultan Firuz Şah döneminde ahaliyle yeni yıl (nevrüz) kutlamaları yapılmaktaydı. Ayrıca cuma günleri resmi işlerden sonra dört şehirde (Delhi'nin çevresindeki şehirler) müzikli eğlenceler düzenlenmekteydi. Bu eğlencelere güreşçiler ve hikâye anlatıcıları olmak üzere saraydan yaklaşık 3 bin kişi katılmaktaydı.¹²⁸⁶

İbn Battûta'nın kayıtlarında Balabanlar ve Halaçlar döneminde çevgân oynandığı görülmektedir. Çevgân at ile oynanan bir tür polo oyunudur. İbn Battûta, Köşk-i Lâl'i anlatırken büyük salona bakan bir kubbe olduğunu ve Sultan Celâleddin'in buradan çevgân oynayanları izlediğini belirtmektedir.¹²⁸⁷ Ancak İbn Battûta'nın bahsettiği bu çevgân oyununu Tuğlukşahlar sultanlarının oynadığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

¹²⁸²Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 189-190; Qureshi, 66; Nizâmeddin Ahmed, 252.

¹²⁸³Berenî, 274; Nizâmeddin Ahmed, 211; Sirhindi, 93.

¹²⁸⁴Battuta II, 744.

¹²⁸⁵Battuta II, 743-744.

¹²⁸⁶Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 104-105.

¹²⁸⁷Battuta II, 677.

Gaznelilerde ve Selçuklularda da yaygın olarak oynanan bu oyunun kaynaklarda zikredilmese de Tuğluk sultanları tarafından oynandığı da söylenebilir.

Tuğluk Hanedanlığı'nda sultanlar çok eşli evlilik yapmaktaydı. Ayrıca bu eşlerden bazılarının sultanın vefatından sonra yeniden evlendikleri de görülmektedir. Bu bilgiye İbn Battûta'nın bir kaydından ulaşmaktayız. İbn Battûta, Bulûdra şehrini iktâ yoluyla Melikülhükâme'ye geçtiğini belirtmektedir. Melikülhükâme yüksek rütbeli belde memurlarının başıydı. Vefat eden Gıyâseddin Tuğluk'un eşiyle evliydi. Tuğluk Şah'ın bu eşinden Firûz Hûnde adında bir kızı olmuştu. Melikülhükâme'nin eşi Muhammed bin Tuğluk'un üvey annesiydi.¹²⁸⁸ Muhammed bin Tuğluk üvey kız kardeşi Firûz Hûnde'yi Emir Gadâ ile evlendirmişti.

Sultan Firuz Şah'ın oğlu Sultan Muhammed Şah da av merasimleri düzenlemekteydi. Nizâmeddin Ahmed'in verdiği bilgiye göre Muhammed Şah tahta geçtikten sonra Melik Yakup'a İskender Han unvanı vererek onu güçlü bir orduyla Han-ı Cihân'ın üzerine göndermişti. Sultan da Sarmur dağlarına doğru harekete geçmiş ve orada av yapmıştı.¹²⁸⁹ Tuğluk Hanedanlığı Firuz Şah'tan sonra şehzadelerin birbirleriyle mücadelesine sahne olmuş ve bir daha toparlanamamıştı. Bundan dolayı kaynaklar bilgi aktarırken daha çok şehzadelerin birbirleriyle olan mücadelelerini vermektedir. Bu durum da Firuz Şah sonrası sultanların gündelik hayatı hakkında bilgi edinmemizin önüne geçmiştir.

2.5. SARAY ADETLERİ

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda adet, gelenek ve görenekler büyük önem arz etmekteydi. Ortaçağ Türk-İslam devletleri saraylarında görülen adet, gelenek ve törenlerin karakteristik özellikleri Tuğluk Hanedanlığı saraylarında da görülmekteydi. Ortaçağ İslam devletlerinde görülen adetler Türk-İslam devletlerinden Gaznelilerle Hind coğrafyasına taşınmış ve ardından Gurlularla sonraki Türk devletlerine geçmişti. Gurlulardan bayrağı devr alan Şemsi Melikleri ve akabinde sırasıyla Balabanlar, Halaçlar ve Tuğlukşahlar Hanedanlığı'yla da zirveye taşınmıştı. Bu adetler arasında cülûs merasimi, veliaht tâyini, elçi teatisi, fetihname gönderilmesi ve hediye kabulü gibi merasimler bulunmaktadır.

¹²⁸⁸Battuta II, 719.

¹²⁸⁹Nizâmeddin Ahmed, 253-254.

2.5.1. Cülûs (Tahta Çıkma)

Cülûs Arapça kökenli bir kelime olup sözlükte tahta çıkma anlamına gelmektedir.¹²⁹⁰ Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda sultanlar Delhi Türk Sultanlığı'nda olduğu gibi tahta belirli bir düzen ve merasimle çıkmaktaydı. Sultan tahta çıktığı gün bütün devlet erkânı, melikler, emirler, saray görevlileri, ordu komutanları, Delhi şehrinin ileri gelenleri, şeyhler ve halkın toplandığı genel kabul merasimi yapılmaktaydı.¹²⁹¹

Şehzadenin tahta çıkış haberi ahali tarafından duyulunca sultanın sarayının bulunduğu başşehrin caddeleri, sokakları ve pazar yerleri baştan sona süslenmekteydi. Ayrıca adet gereğince kubbeler dikilir davullar çalınırdı. Muhammed bin Tuğluk böyle bir törenle Delhi'ye girmişti.¹²⁹²

Tahta çıkacak sultan önce iki rekât namaz kılar, sonra taht salonuna geçer, burada tâc ve hil'at-i şâhî giyerek tahta otururdu. Akabinde mücevherlerle süslü bir file binmekteydi. Sultan file binince kâtipler ve çavuşlar yüksek sesle bâng-i sultânîyi okuyarak şehzadenin sultanlığını onaylardı.¹²⁹³ Devletin ileri gelen emir, melik, ulema ve meşâyih huzura çıkarak sultana bağlılıklarını bildirirlerdi. Sultanda adet gereğince onlara hil'at ve hediyeler ihsân ederdi.¹²⁹⁴ Tahta çıkan sultanın adet gereğince askerlere ve ahaliye cülûs bahşişi dağıttığı görülmektedir. Muhammed bin Tuğluk Delhi şehrine girdiğinde çatılardan altın ve gümüş paralar ahalinin üzerine saçılmıştı. Berenî'nin tasviriyle insanların üzerine çatılardan yağmur gibi altın, gümüş para saçılmıştı.¹²⁹⁵ Sultan Firuz Şah, Sind Nehri kıyısında tahta çıkıp sonra başkente yönelmişti. Sultan Firuz Sivistân'a geldiğinde in'am adı verilen cülûs bahşişini askerlere dağıtmıştı.¹²⁹⁶ Afif'in verdiği bilgiye göre Firuz Şah Sersuti'ye gelince bankerler, tüccarlar orada toplanmış ve sultana bir miktar lek tenge getirmişlerdi. Sultan bu paraları borç olarak kabul etmiş ve Delhi'ye döndükten sonra ödeyeceğinin sözünü

¹²⁹⁰ Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *DİA.*, cilt 8, İstanbul 1993, s.108;

¹²⁹¹ Berenî, 258-259; Nizâmeddin Ahmed, 207-208; Sirhindi, 92-93; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 196.

¹²⁹² Berenî, 281; Nizâmeddin Ahmed, 215; Sirhindi, 99.

¹²⁹³ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 196.

¹²⁹⁴ Berenî, 330.

¹²⁹⁵ Berenî, 281.

¹²⁹⁶ Berenî, 330-331.

vermişti. Aldığı bu parayı adet gereğince askere cülûs bahşîşi diye dağıtmıştı.¹²⁹⁷ Bu bilgilerden hareketle cülûs bahşîşinin askerlere dağıtılmasının ne kadar önem arz ettiği görülmektedir. Sultan Firuz'un başkentte tahta çıkmamış olmasına rağmen borç alarak askerlere in'am (cülûs bahşîşi) ödediği görülmektedir.

Cülûs merasimi yeni bir saltanat dönemini ifade ettiği için tahta oturan kişi ilk önce devlet işlerini tayin ve görevlendirmeler yapardı. Sultanın yaptığı atamalar sadece merkez teşkilatla ilgili olmayıp aynı zamanda taşra teşkilatında görev yapan vali, mukta' ve mutasarrıfları da kapsamaktaydı.¹²⁹⁸

2.5.2. Veliaht Tayini

Veliaht, sultanın kendinden sonra tahta geçecek olan kişi demektir.¹²⁹⁹ Tuğluk Hanedanlığı'nda veliaht tayin etme geleneğinin olduğu görülmektedir. Bunun en güzel örneklerini Gıyâseddin Tuğluk ve Firuz Şah dönemlerinde görmekteyiz. Gıyâseddin Tuğluk Şah, Tuğluk Hanedanlığı'nı kurduktan sonra oğlu Fahreddin Cuna'yı Uluğ Han'lığa getirerek kendisine veliaht tayin etmişti.¹³⁰⁰ Fahrattin Cuna'nın veliaht olmasında Gıyâseddin Tuğluk'un en büyük oğlu olması ve askeri alandaki yeteneği etkili olmuştur.

Muhammed bin Tuğluk'un oğlu olmadığından veliaht tayin etmemişti. Ancak sultan alışılagelmişin dışında bir uygulamaya giderek yönetimi güvendiği üç adamına bırakmıştı. Muhammed bin Tuğluk emîr sadelerin isyan etmesi üzerine Delhi'den ordusuyla harekete geçmişti. Sultan başkentte olmadığı zaman yönetim yetkisini Melik Firuz, Kutluğ Han ve Melik Kebir'e bırakmıştı.¹³⁰¹

Sultan Firuz Şah'ın Feth Han'ı veliaht tayin ettiğini görmekteyiz. Ona çetr, davul, fil ve kırmızı çadır hediye ederek adına para bastırmıştı.¹³⁰² Ancak Feth Han'ın genç yaşta ölümüyle Şehzade Muhammed'i veliaht tayin etmişti. Firuz Şah, Muhammed Han'a at ve fil hediye etmişti. Ayrıca ona "*Nâsıreddîn ved-dünyâ Muhammed Han*"

¹²⁹⁷Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 15-16.

¹²⁹⁸Berenî, 260, 280, 324; Nizâmeddin Ahmed, 209, 216, 244, 261; Sirhindi, 93, 99-100, 122, 149154-155.

¹²⁹⁹Saim Yılmaz, "Veliaht", *DİA.*, cilt 43, İstanbul 2013, s. 28.

¹³⁰⁰Berenî, 262; Nizâmeddin Ahmed, 209; Sirhindi, 93.

¹³⁰¹Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 11; Nizâmeddin Ahmed, 233; Berenî, 326.

¹³⁰²Nizâmeddin Ahmed, 246-247; Sirhindi, 134.

unvanı vermiş ve hutbeyi de ikisi adına okutmuştu. Ancak Firuz Şah daha sonra Muhammed Han'dan veliahtlığı alarak Feth Han'ın oğlu Tuğluk Şah'a vermişti.¹³⁰³

2.5.3. Elçilik Müessesesi

Bir devleti başka bir devlet nezdinde temsil etmek için görevlendirilen kişiye elçi denilmektedir.¹³⁰⁴ Devletler erken dönemlerden itibaren aralarındaki ilişkileri elçiler vasıtasıyla düzenlemekteydi. Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde de elçilik müessesesinden yararlanılmıştır. Tuğlukşahlar Kahire, Bağdat, Harezm gibi şehirlerin yanında Çin'e de elçi göndermişti.

Memlük Devletine Gönderilen Elçi Heyeti

Muhammed bin Tuğluk Şah, Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın tahtına çıktıktan sonra Mısır'da bulunan Memlük Sultani el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'e¹³⁰⁵ elçi göndermişti. Aziz Ahmed, Muhammed bin Tuğluk'un Abbâsî Halifesi el-Muta'sım'ın Mısır'da sürgün hayatı yaşadığını el-Melikü'n-Nâsır Muhammed'e gönderdiği elçiden ve saraydaki yabancı seçkinlerden öğrendiğini belirtmektedir.¹³⁰⁶ Aziz Ahmed sultanın gönderdiği elçi heyeti hakkında fazla bilgi vermemektedir.

Harezm'den Gelen Elçi

Altın Orda Hanı Muhammed Özbek'in¹³⁰⁷ Harezm Valisi Kutlu Demûr (Timur) idi. Onun eşi Turâbek Hatun tarafından Muhammed bin Tuğluk'a elçi gönderilmişti. Turâbek Hatun, aslen Heratlı olup Harezm'de oturan Horasanlı Fakih Emir Abdullah'ı elçi olarak Hindistan'a göndermişti. Emir Abdullah da sultanın huzuruna vararak hediye takdim etmişti.¹³⁰⁸ Bu elçinin kaç tarihinde ve hangi amaçla sultana hediye götürdüğüne dair bilgi seyyahın notlarında bulunmamaktadır.

¹³⁰³Nizâmeddin Ahmed, 253-255.

¹³⁰⁴Mehmet İpşirli, "Elçi", *DİA.*, cilt 11, İstanbul 1995, s.3.

¹³⁰⁵el-Melikü'n-Nasır, 1293-94, 1299-1309, 1310-1341'de olmak üzere üç defa Memlüklüler tahtına geçmiştir. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA.*, cilt 29, İstanbul 2004, s.91.

¹³⁰⁶Ahmed, 16-17.

¹³⁰⁷Özbek Han, Altın Orda Hanı Tokta'nın kardeşi Tuğrulca'nın oğludur. İslamiyeti kabul ettikten sonra muhtemelen Muhammed adını almıştı. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kafalı, "Özbek Han", *DİA.*, cilt 34, İstanbul 207, s108; İlyas Kamalov, *Altın Orda ve Rusya*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009, s.91-93.

¹³⁰⁸Battuta I, 291-292; Labh, 91.

Mısır'da Bulunan Abbâsî Halifesine Gönderilen Elçi Heyeti

Muhammed bin Tuğluk, seyyahlardan Abbâsî Halifesi'nin Mısır'da olduğu yönünde haberler almıştı. Bunun üzerine halifeye bağlılığını bildiren biatı elçiyle Mısır'a göndermişti.¹³⁰⁹ İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk tarafından gönderilen elçi Hacı Said idi. Muhammed bin Tuğluk Abbâsî Halifesi'nden sultanlığının meşruluğunu onaylamasını istiyordu. Şeyh Said, sultanın bu isteğini II. el-Hâkim'e iletmişti.¹³¹⁰ Halife, Sultan Muhammed bin Tuğluk'un meşruluğunu onaylayan menşur ve hil'atı Hacı Said Sarsarî ile göndermişti. Said Sarsarî 744 (1343) yılında Delhi'ye gelmişti.¹³¹¹ Mısır elçisi, Muhammed bin Tuğluk ve devlet erkânı tarafından büyük sevgi görmüştü.

Muhammed bin Tuğluk, Hacı Said Sarsarî'nin Delhi'ye gelmesinin ardından Hacı Receb Burkâî'yi değerli hediyelerle Mısır'a göndermişti. Hacı Receb Burkâî yaklaşık iki yıl sonra Mısır Şeyhü'l-Şüyûhu ile Delhi'ye gelmişti. Abbâsî Halifesi Şeyhü'l-Şüyûh ile Muhammed bin Tuğluk'a menşur ve hil'at göndermiş ve sultana “*Emîrû'l-Müninin*” unvanı vermişti. Bir süre Delhi'de kalan Şeyhü'l-Şüyûhu kendisine ve halifeye ihsân dilen birçok değerli hediye ile Mısır'a dönmüştü. Abbâsî halifesi bundan başka iki kez daha Muhammed bin Tuğluk'a elçi göndermişti.¹³¹²

Bağdat Abbâsî Halife Soylusundan Gelen Elçi Heyeti

Bağdat'ta bulunan Abbâsî Halifesi soyundan olan Emir Gıyâseddin Muhammed, Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nın halifeye olan sevgi ve saygısını duymuştu. Gıyâseddin Muhammed Delhi'ye gelip Muhammed bin Tuğluk'un huzuruna çıkmak için yakın arkadaşlarından Muhammed bin Ebi's-Şerefi Harbevî ile Hemedânî Sufî Muhammed'i sultana elçi olarak göndermişti. Muhammed bin Tuğluk, Gıyâseddin Muhammed'in Delhi'ye gelmesi için 30.000 dinar para ile kendi eliyle yazdığı nâmeyi halife soyluya göndermişti. Ayrıca Gıyâseddin Muhammed'in elçilerine de 5 bin dinar para vermişti.¹³¹³

¹³⁰⁹Berenî, 303; Nizâmeddin Ahmed, 228; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 169.

¹³¹⁰Battuta I, 219-220.

¹³¹¹Berenî, 303; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 259; Nizâmeddin Ahmed, 228; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 169; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 180.

¹³¹²Nizâmeddin Ahmed, 229; Berenî, 304; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 182.

¹³¹³Battuta II, 671-672.

Muhammed bin Tuğluk, Emîr Gıyâseddin Muhammed'in Delhi'ye gelmek için yola çıktığını haber alınca Pâlem kasabasına kadar gelerek onu karşılamıştı. Muhammed bin Tuğluk halife soyluya saygı da ve sevgi de kusur etmemiş ona büyük hürmet göstermişti. Sultan ayrıca Gıyâseddin Muhammed'e Mahdumzade unvanı vermişti.¹³¹⁴

Çin'den Gelen Elçilik Heyeti

Muhammed bin Tuğluk döneminde Toğan Timur tarafından 741/2 (1341) yılında bir elçilik heyeti Tuğlukşahlar Hanedanlığı'na gelmişti.¹³¹⁵ Toğan Timur, Çin halkının ziyaretgâhı olan ve Müslüman askerler tarafından ele geçirilerek yağmalanan Sembel'de Budist tapınağını inşa etmek istiyordu. Bundan dolayı *yüz köle ve carıye, beş yüz top kemha kumaşı, beş batman misk, ince işlemeli beş kat giysi, beş adet simli ok tirkeşi ve beş adet kılıç* ile Tursî'nin başkanlığında 15 kişiden oluşan elçilik heyetini Muhammed bin Tuğluk'a göndermiş ve sultandan put evinin inşası için izin istemişti.¹³¹⁶

Çin'e Giden Elçilik Heyeti

Muhammed bin Tuğluk, Çin İmparatoru Toğan Timur'dan gelen elçilik heyetine karşılık 743 (1342) yılında İbn Battûta'yı Çin'e elçi olarak göndermişti.¹³¹⁷ Muhammed bin Tuğluk, Toğan Timur'un ricasına karşılık *"İslam dininde bu teklifin onaylanmasının imkânı yoktur. İslam toprağında ancak cizye verenlerin kilise yapımlarına müsaade edilebilir. Sen de cizye vermeyi kabul edersen kilise inşa etmene müsade edebilirim. Kurtuluş hidayete erenlerindir."* şeklinde cevap vermişti.¹³¹⁸

Sultan mektupla birlikte Toğan Timur'a *iyi cinsli yüz at, yüz erkek köle, yüz kadın carıye, her biri yüz dinar değerinde yüz kat pamuk elbise, dört beş renkten dokunan yüz top ipekli kumaş, yüz parça salahiye kumaşı, yüz parça şirinbaf kumaşı, yüz top şanbaf kumaşı, yüzer top olmak üzere yeşil, kırmızı, mavi, siyah beyaz renginde ince keçi tüyünden yapılan bir cins kumaş, yüz parça Anadolu keteni, yüz kısa bürümcek elbise, bir serâçe, altı özel kubbe, dört adet altın savaş pıtrağı, beş adet gümüş kaplı savaş pıtrağı, ibrikleriyle beraber dört altın leğen, altı gümüş leğen, İmparator için on sırmalı*

¹³¹⁴Berenî, 305; Nizâmeddin Ahmed, 229.

¹³¹⁵Ahmed, 39; Labh, 91.

¹³¹⁶Battuta II, 758; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 138; Fouzia Farooq Ahmed, *Muslim Rule in Medieval India*, 160.

¹³¹⁷Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 137;

¹³¹⁸Battuta II, 758; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 138; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 163.

*giysi, biri cavehirle bezeli olmak üzere kendi serpuşlarından on adet, yine biri inci ile bezenmiş on sırmalı tirkeş, birinin kını mercan taşlarıyla bezenmiş 10 kılıç, mücevherlerle süslü bir çift eldiven ve on beş genç köle göndermişti.*¹³¹⁹

Muhammed bin Tuğluk bu hediyelerin götürülmesi için İbn Battûta'nın yanında Zencanlı Emir Zahîruddin ile genç hizmetçi Kafûr Şurbedari'yi görevlendirmişti. Ayrıca sultan, İbn Battûta ve maiyetindekileri korumak için Heratlı Emir Muhammed komutasında bin kişilik süvari birliğini görevlendirmişti.¹³²⁰ İbn Battûta 17 Safer 743 (22 Temmuz 1342) tarihinde Çin'e gitmek için Delhi'den yola çıkmıştı.¹³²¹

İlhanlı Hükümdarına Gönderilen Elçilik Heyeti ve Ondan Gelen Heyet

Muhammed bin Tuğluk İlhanlı Hükümdarı Ebû Saîd Bahâdûr Han'a bir elçilik heyeti göndermişti. Muhammed bin Tuğluk özel kâtibi Bigdan'ın başkanlığındaki heyete 10 lek tenge vererek Irak'a göndermişti. Sultan bu parayı İlhanlı Hükümdarı Ebû Saîd Han'a Irak'taki kutsal mabedlerin ihtiyaçları için harcanması amacıyla ihsanda bulunmuştu. Ancak Muhammed bin Tuğluk tarafından gönderilen elçi heyeti Irak'a vardığında İlhanlı Hükümdarı Ebû Saîd Han (1335) vefat etmişti.¹³²² İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Ebû Saîd Bahâdûr Han da Adud bin Gazi Berd'i elçi olarak Muhammed bin Tuğluk'a göndermişti. Muhammed bin Tuğluk elçiye büyük saygı göstermiş ve ülkesine dönerken hazinesinden istediği kadar altın mücevher almasını söylemişti. Elçi sadece bir adet Kur'an-ı Kerim almıştı. Muhammed bin Tuğluk elçiye neden Kur'an'dan başka bir şey almadın diye sorunca elçide Kur'an'dan daha değerli bir şey göremedim diye cevap vermişti.¹³²³ Muhammed bin Tuğluk ona saygı göstererek büyük bir servet bahşetmişti. Ebû Saîd'e gönderdiği hediyelerin dışında elçiye 800 tümen vermişti. Bir tümen 10 bin dinar, bir dinar 6 dirhem ki toplamda elçiye verilenler 48 milyon dirhem etmekteydi.¹³²⁴

¹³¹⁹Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 138-139; Battuta, 758-759.

¹³²⁰Battuta II, 759; Haig, "The Reing of Ghiyas-ud-din Tughluq and Muhammad Tughluq and second Conquest and Revolt of the Deccan", 163.

¹³²¹Haig, "Five Questions in the History of the Tughluq Dynasty of Dihli", 352; Prasad, *A History of the Qaraunah Turks in India*, 139; Srivastava, 197; Prasad, *History of Midiaeval India*, 290.

¹³²²Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 177; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 125; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 204.

¹³²³el-Ömerî, 40-41; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 177-178; Hüseyin, *Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 125-126; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 207-208.

¹³²⁴el-Ömerî, 41.

Fergâna Şehrinden Gelen Elçilik Heyeti

Muhammed bin Tuğluk döneminde Fergâna şehrinden Tuğlukşahlar Hanedanlığı'na elçilik heyeti geldiği bilinmektedir. İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Fergâna'nın önde gelenlerinden Togan Fergâni ile kardeşi elçi olarak Muhammed bin Tuğluk'a gelmişti. Muhammed bin Tuğluk elçi heyetine saygıda kusur etmeyerek ihsanlarda bulunmuştu. Ancak Tuğlukşahlar Devleti'nde kaldıkları süre uzayınca gizlice memleketlerine dönmek istemişlerdi. Sultan bu durumu haber alınca öldürülmeleri için talimat verilmişti.¹³²⁵ Tuğluk Hanedanlığı'na gelen heyetin kim tarafından ve hangi tarihte gönderildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu tarihlerde Fergâna bölgesinin hâkimi Çağatay Hanlığı¹³²⁶ olduğundan heyetin onlardan gelmiş olabileceği ihtimali yüksektir.

Mısır'dan Gelen Elçi Heyeti

Sultan Firuz Şah döneminde Zilhicce 756 (Aralık 1355) tarihinde Mısır'da bulunan Abbâsî Halifesi el-Hâkim Biemrillah Ebû'l-Feth Ebûbekir bin Ebû'r-Rebî Süleyman tarafından sultanlığını onaylayan menşur ve üç adet hil'at elçi heyetiyle gelmişti. Hil'atların biri Firuz Şah'a diğeri Feth Han'a ve sonuncusu da Vezir Han-ı Cihân Makbûl'e gelmişti. Sultan Firuz Şah, gelen elçi heyetini karşılayarak onlara büyük bir saygı ve hürmet göstermişti.¹³²⁷

Sultan Firuz Şah döneminde Mısır'dan iki kez elçi heyeti gelmişti. Abbâsî Halifesi'nin gönderdiği hil'at ve menşuru sultana teslim etmişlerdi. Sultan Firuz Şah da Abbâsî Halifesi'nin göndermiş olduğu hil'at ve menşur karşılık ona hazineden devasa hediyeler göndermişti.¹³²⁸ Sirhindi'nin verdiği bilgiye göre Mısır'dan gelen ikinci elçi heyeti Firuz Şah'ın 760 (1358-1359) yılında çıktığı ikinci Lekhenevtî seferi esnasındaydı. Firuz Şah Zaferâbâd'a geldiği zaman muson yağmurları başlamış ve bundan dolayı burada konaklamak zorunda kalmıştı. Bu sırada A'zam Melik Şehzade Büstâmî Mısır'da bulunan Abbâsî Halifesi'nin hil'atını getirmişti. Firuz Şah Şehzade Büstâmî'ye saygı ve sevgi göstererek ona "*A'zam Han*" unvanını vermişti.¹³²⁹

¹³²⁵Battuta II, 696.

¹³²⁶Tahsin Yazıcı, "Fergana", *DİA.*, cilt 12, İstanbul 1995, s.375.

¹³²⁷Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 274-275; Sirhindi, 131; Nizâmeddin Ahmed, 254; Berenî, 366-367; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 73.

¹³²⁸Berenî, 367.

¹³²⁹Sirhindi, 133; Nizâmeddin Ahmed, 246.

Lekhenevtî'ye Giden Elçilik Heyeti

Sultan Firuz Şah, Seyyid Resuldâr adlı görevliyi elçi olarak Lekhenevtî'ye Sultan İskender'e göndermişti. Elçi heyeti Lekhenevtî'ye ulaşmadan Sultan İskender'den Firuz Şah'a elçi gelmişti. Lekhenevtî hâkimi Sultan İskender Seyyid Resuldâr ile Delhi'ye 5 fil ve değerli birçok hediye göndermişti.¹³³⁰ Dönemin kaynaklarının verdiği bilgiye göre Tuğlukşahlar Devleti çoğunlukla Abbâsî Halifesi'ne elçilik heyeti göndermiştir. Tuğluk Hanedanlığı halifeye karşı büyük bir sevgi ve saygı göstermişti. Ne zaman halifeden bir heyet gelse sultanlar elçileri karşılamak için yollara düşmüş ve peşlerinden servetler akıtmışlardı.

2.5.4. Bayram Merâsimleri

Tuğluk Hanedanlığı saray adetlerinden bir diğeri de Ramazan ve Kurban bayramlarında düzenlenen merasimlerdir. Tuğluk sultanları Hind yarımadasında İslamiyet'in sancaktarlığını yaptığı için bayram merasimlerine büyük önem vermiş ve bu kutlamaları teşrifat kaidelerine göre yapmışlardı.

Sultanın Bayram Namazına Katılışı ve Düzenlenen Merasim

Sultanlar adet gereğince arife günü akşamı tüm şehzadelere, özel dostlarına, saygın yabancılara, devlet erkânına, hâcib, ordu kumandanlarına, hizmetkârlara, kölelere ve ehl-i ahbâr'a hil'at gönderirlerdi. Bayram sabahı filler güzelce süslenirdi. Bu filler üzerine inci bezeli atlaslardan yapılmış saltanat çetrleri yerleştirilirdi. Sultan sarayından çıkarken bu fillerin birinin üzerine oturmaktaydı. Sultanın bindiği filin önünde başlarında altın külah ve bellerinde altın kemer bulunan hizmetçi kölelerle memlûk erleri dizilirdi. Ayrıca sultanın önünde başlarında altın külah, bellerinde altın kemer ve ellerinde altın saplı kamçı taşıyan 300 civarında nâkip bulunurdu.¹³³¹

Sultanın dışında Kadî'l-Kudât (başkadı), Sadr-i Cihân Kemâleddîn Gaznevî, diğer bir bölgenin başkadısı Nâsireddin Havârezmî ve diğer kadılarda fillere binerlerdi. Ayrıca Horasan, Irak, Mısır, Şam ve Mağrib civarından gelen saygın misafirler de fillere binmekteydi. Müezzinlerinde fillere binerek tekbir getirdikleri anlaşılmaktadır. Sultan bu düzen içinde sarayından çıkmaktaydı. Sultanın hemen arkasında saltanat

¹³³⁰Nizâmeddin Ahmed, 246; Sirhindi, 133; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,204.

¹³³¹Battuta II, 657; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,222.

bayraklarını, davul ve zurnalarını taşıyan merâtib taifesi ilerlemekteydi. Bunların ardından sultanın kardeşleri, yeğenleri, başvezir ve büyük bey (melik Kebir) gelmektedir. Hepsinin bando takımı ve birliği vardı. Bunların ardında da sultanın yanından ayrılmayan ve kendilerine ait bando takımı olan yüksek rütbeli Melik Nükbiye, Melik Buğra, Melik Muhlis ve Melik Kutbu'l-mülk gelmekteydi.¹³³²

Sultan bu düzen içerisinde namazın kılınacağı caminin kapısına kadar ilerlemekte ve daha sonra kadılar, büyük emir ve kumandanlar, özel misafirler içeri buyrulduktan sonra sultan da hayvanından inerek camiye girerdi. Müteakiben namaz kılınır ve hutbe okunurdu. Eğer Kurban Bayramı ise sultan bir deve getirir ve deve kesildikten sonra filine binerek saraya geri dönerdi.¹³³³

Bayram Günü Düzenlenen Genel Kabul Merasimi

Tuğluk Hanedanlığı'nda sultanların bayram namazının eda edilmesinden sonra saraya giderek burada genel bir kabul (bâr-ı 'âmm) merasimi düzenledikleri anlaşılmaktadır. Bayram günü sultanın köşkü güzelce süslenir ve genel kabulün yapılacağı büyük salona kocaman bir çadır kurulurdu. Daha sonra som altından oluşan sultanın tahtı getirilerek salonun ortasına yerleştirildi. Tahtın başucuna da sultanın mücevherlerle süslü çetri kurulurdu. Sultan salona gelip tahtına oturunca hâcib ve nâkibler bir ağızdan “*Bismillah*” derlerdi. Sultan tahta oturduktan sonra sırayla kadılar, şerifler, şeyhler, sultanın akrabaları, yabancılar, vezir ve komutanlar, memlûk erbaşları ve yüksek rütbeli askerler sultanın huzuruna çıkarak selam verirdi.¹³³⁴

Tuğluk Hanedanlığı sultanları bir köyün gelirini hediye olarak bir asilzadeye verilmiş iseler adet gereğince bayram günü üzerlerinde isimlerinin yazıldığı altın dolu keseyi orada bulunan altın leğene atmaktaydı. Ayrıca salona güzel kokular yayılması içi büyük bir buhurdan kurulur ve ahaliye de gül suyu serpilirdi. Selamlaşma ve bayram tebrikler bittikten sonra yemek merasimine geçilirdi. Yemek düzeni genel kabule katılanların unvan ve rütbelerine göre yapılmaktaydı.¹³³⁵

İkinci namazında sonra eğlence meclisi kurulurdu. Saz ve dans takımı geldikten sonra ele geçirilen Hindu yöneticilerin kızları gelerek dans etmekte ve şarkı

¹³³²Battuta II, 658.

¹³³³Battuta II, 658; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,222.

¹³³⁴Battuta II, 659.

¹³³⁵Battuta II, 659-660; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,223.

söylemekteydi. Bu kızlar daha sonra sultan tarafından akrabalarına, ordu komutanlarına ve emirlere hediye edilirdi. Bayramın ikinci günü ikindi vaktinden sonra yine eğlence meclisi kurulur ve sultan bu meclise de iştirak ederdi. Bayramın üçüncü günü sultan yakın akrabalarından evlenecek olanları evlendirir ve onlara bolca hediyeler dağıtırdı. Dördüncü gün bütün erkek köleler azad edilirdi. Beşinci günde cariyeler azad edilirdi. Altıncı günde azad edilen cariyelerle köleler evlendirilirdi. Son gün ise İbn Battûta'nın tasvir ettiği gibi *“her yere yağmur gibi sadaka dağıtıldı”*.¹³³⁶

2.5.5. Sefer Dönüşü Tertip Edilen Merasimler

Ortaçağ Müslüman-Türk devlerinde olduğu gibi Tuğlukşahlar Devleti'nde de gerek sefer dönüşü gerek muayyen zamanlarda karşılama merasimleri yapıldı. Tuğluk Hanedanlığı âdeti gereğince sultan bir sefere çıktığında o seferde başarı elde etmişse başkente ferman gönderilerek karşılama merasimi tertiplenirdi. Gıyâseddin Tuğluk Şah, Lekhenevî üzerine çıktığı seferden büyük bir başarı elde etmişti. Uluğ Han'a haber göndererek Tuğlukâbâd yakınlarında geceyi geçireceği bir köşk yaptırmasını ve sonraki gün Tuğlukâbâd'da yapılacak karşılama merasimine buradan katılacağını bildirmişti.¹³³⁷ Ancak Hak Teâlâ bunu görmeyi nasip etmemişti.

Sefer dönüşü tertiplenen merasimler belirli bir nizam çerçevesinde gerçekleşmekteydi. Sultanın zafer fermanı başşehre ulaşınca ahali sultanın geçeceği güzergâhı sarayın kapısına kadar ipekle süslerdi. Filler güzelce süslenerek üzerlerine çetr ve gâşiyeler konulmaktaydı. Şehirde birkaç kattan oluşan ahşap kubbeler dikilmekte ve bu kubbelerin üzerleri ipekle örtülmekteydi. Ortasında hayvan derisinden yapılmış içi şerbet dolu kocaman bir havuz vardı. Gelene gidene şerbet, tenbûl ve fevfel ikram edilirdi. Sultan başkente girdiğinde fillere ra'ade denilen küçük toplar yüklenmekte ve halkın üstüne altın saçılmaktaydı. Ahali sarayın kapısına kadar sokaklardan altın toplardı.¹³³⁸ Bu tarz kutlamaların Gıyâseddin Tuğluk Şah'tan itibaren Muhammed bin Tuğluk ve Firuz Şah Tuğluk dönemlerinde yaygın olarak yapıldığı görülmektedir. Sultanların elde ettikleri zaferleri devlet erkânı ve ahaliyle paylaştığı

¹³³⁶Battuta II, 660.

¹³³⁷Berenî, 277-278; Nizâmeddin Ahmed, 214.

¹³³⁸Battuta I, 260-261.

görülmektedir. Ayrıca ahaliye yağmur gibi altın dağıtılarak ganimetler onlarla pay edilirdi.

2.5.6. Hediye Takdimi

Hediye Arapçada “*yol göstermek, doğru yola iletmek*” manasında olan hidâyet kelimesinin kökünden türemiştir. Türkçe karşılığı armağan olan hediye genelde insanlar arasında sevgi ve saygının nişanesi olarak karşılıksız verilen nesne anlamındadır.¹³³⁹ Çok eski bir tarihe dayanan ve adet haline dönüşen hediyeleşmenin Tuğluk Hanedanlığı’nda yaygınlığı bilinmektedir. Hediyeleşmek saray âdeti haline dönüşmüş ve belirli protokol düzeni içerisinde gerçekleşmekteydi. Bu merasimler iki şekilde yapılmaktaydı.

Yabancıların ve Hediye Sunanların Huzura Kabul Düzeni

Sultana hediye sunmak için kabul dairesinin kapısına gelenleri hâcibler rütbe sırasına göre sultanın huzuruna çıkarak üç defa selam vermekte ve gelen kişiyi sultana bildirmekteydi. Sultanın huzuruna ilk olarak emîr-i hâcib ve nâibi, onların ardından has hâcib ve yardımcısı çıkmaktadır. Akabinde vekil-i der ile nâibi, onların ardından da hâciblerin seyyidi ile şerifi girmektedir. Gelen kişiyi sultan huzuruna kabul ederse getirdiği hediyeler görevli memura verilir ve bu memurda hediyeleri sultanın göreceği şekilde tutardı. Sultan hediye getirenle derecesine göre selamlaşır ve kucaklaşırdı. Sultan getirilen hediyelerin bir kısmını görür ve getiren kişiye iltifat ederdi. Daha sonra sultan ona hil’at giydirir ve derecesine bağlı olarak “*serşüsti*” (başsuyu ikramiyesi) verilmesini buyururdu.¹³⁴⁰

Yüksek Vergi Memurlarının Hediye Takdim Düzeni

Eyaletlerde görev yapan âmiller, bölgelerinde topladıkları vergileri sultana sunmak için saraya geldiklerinde bunu protokol dâhinde gerçekleştirirlerdi. Âmiller saraya vergileri sunmak için gelirken altından ya da gümüşten leğen, ibrik gibi kaplar yaptırırlardı. Ayrıca altın ya da gümüşten “*hişt*” adı verilen külçeler döktürürlerdi. Getirilen armağanlar hizmetçilere teslim edilir ve onlar da bir saf oluşturarak bu

¹³³⁹Ali Bardakoğlu, “Hediye”, *DİA.*, cilt 17, İstanbul 1998, s.151.

¹³⁴⁰Battuta II, 656; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 214.

külçeleri ellerinde tutarlardı. Ancak hediyeler arasında fil varsa öne alınırdı. Daha sonra koşumlu atlar, katırlar ve en sonunda da vergilerin yüklendiği develer getirilirdi.¹³⁴¹

Vezirler de bu düzen içerisinde hediyelerini sunmaktaydı. İbn Battûta vezir Hâvace-i Cihân'ın Muhammed bin Tuğluk'a hediye vermesine şahit olmuştu. Seyyaha göre vezir Devletâbâd'dan dönen Muhammed bin Tuğluk'u karşılamak için Beyâne şehrine kadar giderek hediyesini burada takdim etmişti. Bu hediyeler arasında yakut, inci ve zümrüt dolu üç tepsi vardı.¹³⁴²

2.5.7. Fetihnâme Gönderilmesi

Ortaçağ Türk-İslam dünyasında hükümdarlar, otoritelerini ve güçlerini göstermek için süslü ifadelerle yazılmış mektup ya da fermanlar gönderirlerdi. Bunun en büyük gayesi kazanılan zaferi müjdelemektir. Fetihnâmeler genellikle sefâret heyeti vasıtasıyla ve ganimet olarak alınmış hediyelerle gönderilirdi. Bazen de savaşta öldürülenlerin başları ve alınan esirlerle gönderilmekteydi. Bundan dolayı bu mektuplar dost devletler için bir müjde, düşman devletler için de tehdit maiyetindeydi. Buna binâen fetihnâmeler bazen “*zafernâme*” bazen de “*tehditnâme*” olarak geçmektedir.¹³⁴³

Fetihnânenin Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Tuğluk Hanedanlığı'nda ilk fetihnâme II. Varangal zaferinden sonra Uluğ Han tarafından gönderilmişti. Sehzadenin fetihnâmesi Delhi'ye ulaşınca Gıyâseddin Tuğluk Şah Delhi, Tuğlukâbâd ve Siri şehirlerinde ahşap kubbeler diktirerek kutlamalar yaptırmıştı.¹³⁴⁴ Bu bilgidен hareketle fetihnâmeler sadece sultan tarafından yazılmamakta aynı zamanda ordu komutanı olan şehzadeler tarafından yazabilmekteydi. Gıyâseddin Tuğluk döneminde yazılan ikinci fetihnâmeyi de kendisi kaleme aldirtmıştı. Gıyâseddin Tuğluk Şah Bengal topraklarını hâkimiyeti altına aldığını duyurmak için Delhi'ye fetihnâme göndermişti. Sultanın fetihnâmesi Delhi'ye ulaşınca minberde okunarak kubbeler dikilmiş ve eğlenceler düzenlenmişti.¹³⁴⁵ Berenî'nin verdiği bilgidен yola çıkarak fetihnâmelerin hutbede okunarak ahaliye duyurulduğu anlaşılmaktadır. Bununla ilgili diğer bir örneği de Muhammed bin Tuğluk

¹³⁴¹Battuta II, 656-657; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 214-215.

¹³⁴²Battuta II, 657.

¹³⁴³Hasan Aksoy, “Fetihnâme”, *DİA.*, cilt 12, İstanbul 1995, s.470.

¹³⁴⁴Berenî, 276; Nizâmeddin Ahmed, 213.

¹³⁴⁵Berenî, 277-278; Nizâmeddin Ahmed, 214.

döneminde görmekteyiz. Muhammed bin Tuğluk Deogir'deki karışıkları ortadan kaldırmak ve yeniden hâkimiyeti tesis etmek için bölgeye hareket etmişti. Sultan burada hâkimiyetini sağlayınca Nevruz Kârku ile birlikte fetihnâmeyi Delhi'ye göndermişti. Sultanın fetihnâmesi Delhi'ye ulaşınca minberde okunmuş ve kubbeler dikilerek kutlamalar yapılmıştı.¹³⁴⁶

Sultan Firuz Şah, Lekhenevtî seferinden başarılı bir şekilde Delhi'ye dönerken fetihnâme göndermişti. Sultanın fetihnâmesi Delhi'ye ulaşınca büyük bir sevinç yaşanmış ve 21 gün sürecek eğlenceler düzenlemişti.¹³⁴⁷ Ayrıca Firuz Şah Thatta seferi dönüşünde Multan'da bir süre kalmıştı. Sultan Firuz Şah buradan Thatta zaferinin fetihnâmesini Delhi'ye göndermişti.¹³⁴⁸ Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda sultanların yabancı devlet adamlarına fetihnâme gönderdiklerine dair bilgiye kaynaklarda rastlanmamaktadır. Tuğlukşahlar sultanlarının yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere yazdıkları fetihnânemeler daha çok “*zafernâme*” tarzındaydı.

2.5.8. Düğün Merasimleri

Düğün merasimiyle ilgili kaynaklarda sadece Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın kızı Firûz Hûnde ile Hibetullah bin Mühennâ oğlu Seyfeddin Gadâ'nın evlendirilmesine dair bilgi bulunmaktadır. İbn Battûta'nın seyahatnâmesinden edindiğimiz bu bilgi Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda yapılan düğün merasimi hakkında teferruatlı bilgi verdiği için oldukça önem arz etmektedir.

Muhammed bin Tuğluk, kız kardeşini Emîr Gadâ ile evlendirmek istemişti. Bundan dolayı sultan şavnuvîs (evlendirme kâtibi) Fetullah Bey'i düğün yemeği ile ilgili harcamaları takip etmesi için görevlendirmişti. Fetullah Bey, Kızıl Köşk'ün (Kasr-ı La'î) iki büyük salonuna seyvanlar kurdurmuş ve kubbeler diktirmişti. Sultanın kölelerinden oluşan büyük bir şarkıcı ve dansöz ekibi getirmişti. Tören için aşçılar, kebaçılar, fırıncılar, tatlıcılar, şurbedârlar ve tembûldârlar getirilmişti. Birçok sığır ve kuş kesilmiş ve gelen ahaliye on beş gün boyunca yemek verilmişti. Gerdek gecesine

¹³⁴⁶Nizâmeddin Ahmed, 235; Berenî, 316.

¹³⁴⁷Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 33.

¹³⁴⁸Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 77.

(zıfâf) iki gün kalınca saraydan gelen hizmetçi kadınlar köşkü güzelce temizleyip süslemişlerdi. Köşk hazır olunca Emîr Gadâ da köşke getirilmişti.¹³⁴⁹

Emîr Gadâ'nın ailesi ve akrabası olmadığı için Muhammed bin Tuğluk tarafından emirlerden oluşan iki düğün heyeti oluşturulmuştu. Bunlardan biri sarayı ve sultanı temsil ederken diğeri de Emîr Gadâ ve ailesini temsil etmekteydi. Tuğluk Hanedanlğı âdetine göre kızı temsil eden heyet kızın köşkten çıkacağı kapı önünde damat tarafını beklemekteydi. Damat tarafı kızı almak için geldiğinde kapıda bekleyen erkek tarafını yenmek zorundaydı. Damat tarafı kız tarafını yenemezse içeri girip kızı çıkartamazlardı. Ya da kız tarafına binlerce dinar ödeyerek köşkün kapısından içeri girerlerdi. Muhammed bin Tuğluk, Emîr Gadâ'ya atlastan yapılmış mücevher işlemeli paha biçilemez bir damatlık göndermişti. Üzerindeki incilerin fazlalığından elbisenin rengi belli olmamaktaydı. Ayrıca süslü ve gösterişli bir de külah hediye etmişti. İbn Battûta sultanın akrabalarına gönderdiği elbiseleri de görmüş ve Emîr Gadâ'nın elbisesi için *“ben böyle bir elbise görmedim”* diyerek şaşkınlığını dile getirmişti.¹³⁵⁰

Emîr Gadâ, arkadaşları ve köleleri ellerinde değnekler ile atlarına binmişlerdi. Emîr Gadâ'nın başında yasemin ve nergiz çiçeklerinden yapılmış taç vardı. Bu tacın kenarlarında yüzü ve omuzlarını örtecek şekilde tül yerleştirilmişti. Bu şekilde Emîr ve adamları harem kapısı olarak da geçen Bâbü's-Sarf kapısına gelmişlerdi. Emîr sarayın kabul dairesine girdiğinde gelin atlas kumaşlarla döşenmiş ve mücevherlerle süslü yüksek bir tahtın üzerinde oturmaktaydı. Emîr binek hayvanından inip tahtın ilk basamağına kadar ilerleyerek başını eğmişti. Gelin de Emîr tahta çıkana kadar ayakta beklemekte ve akabinde damada tembül vermişti. Damat tembülü aldıktan sonra gelinin tahtının bir alt basamağına oturmuştu. Bundan sonra Emîr'in adamları etrafa altınlar saçmıştı. Böylece sarayın içinde ve dışında şenlikler başlamıştı. Emîr ayağa kalkarak gelinin elinden tutmuş ve tahtan aşağı inmişlerdi. Damat önde gelin ise damattan bir adım geri idi. Akabinde Emir atına binmiş gelin ise kölelerin omuzlarında tahtırevanada köşke kadar götürülmüştü. Hatunlar gelinin önünde atlarla ilerlerken diğer kadınlarda yaya geline eşlik etmekteydi. Düğün alayı bey ya da ileri gelen birinin konağının önünden geçerse adet gereğince bey cama çıkarak etrafa dinar ve dirhem saçardı. Gelin ertesi gün damadın bütün arkadaşlarına kumaş hediye ederken sultan da koşum

¹³⁴⁹Battuta II, 678-679; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 218-219.

¹³⁵⁰Battuta II, 679.

takımları olan atlar hediye ederdi. Sultan atların dışında içlerinde 200 ile 1.000 dinar bulunan keseler hediye ederdi. Melik Fettullah kadınlara ve çalgıcılara renkli ipek kumaşlar ve kese kese para ihsânda bulunmuştu. Düğün günü bütün halka yemek verilmişti.¹³⁵¹ İbn Battûta'nın aktardığı bilgilerden Tuğlukşahlar Devleti'nde düğün merasiminin varlığı, belli kural ve kaidelere göre yapıldığı ve oldukça önemli olduğu anlaşılmaktadır.

---

¹³⁵¹Battuta II, 679-680; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 219-221.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI'NIN İDARİ TEŞKİLATI

3.1. MERKEZ VE TAŞRA TEŞKİLATI

Tuğlukşahlar Devleti'nin idari teşkilatı, merkez ve taşra olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir.

3.1.1. Merkez Teşkilatı

Merkez teşkilatın temelini dîvân teşkilatı oluşturmaktadır. Merkez teşkilatını oluşturan ve devlet sistemini ayakta tutan dört büyük dîvân bulunmaktadır. Bunlar Dîvân-ı Vezâret, Dîvân-ı Risâlet, Dîvân-ı İnşâ ve Dîvân-ı 'Arz'dan oluşturmaktadır. Vezirin başkanlığını yaptığı Dîvân-ı Vezâret diğer dîvânların üstündeydi.¹³⁵² Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda dört büyük dîvânın dışında da Dîvân-ı Berîd, Dîvân-ı Emîr-i Kûhî, Dîvân-ı Bendegân gibi dîvânlar da bulunmaktaydı.

3.1.1.1. Dîvân-ı Vezâret

Devletin idari teşkilatının temelini vezirin başkanlığında toplanan Dîvân-ı Vezâret oluşturmaktadır. Dîvân-ı Vezâret'in görevlileri vezir, nâib-i vezir, müşrif-i memâlik, müstevfi-i memâlik ve berid-i memâliktir.¹³⁵³

Vezir

Vezir kelimesinin kökeni hakkında araştırmacılar tarafından farklı görüşler ortaya atılmaktadır. Bazı araştırmacılar vezirliğin Sâsânîlerden alındığından Farsça kökenli olduğunu sonradan Arapçaya yerleştiğini ifade etmektedir. Farklı bir grup da kelimenin Araplar tarafından Abbâsî Devlet teşkilatında ortaya çıkmadan önce bilindiğini ve köken olarak da Arapça'dan geldiğini savunmaktadır.¹³⁵⁴ Devlet yönetiminde sultandan sonra en yetkili kişi vezirdi. Vezirin görevleri ise ülkede dirlik ve düzeni sağlamak, halkı bir arada tutmak, hâkimiyet alanlarını genişletmek, devlet hazinesini

¹³⁵²Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 226.

¹³⁵³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 226-227; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 77.

¹³⁵⁴Fatih Yahya Ayaz, "Vezir", *DİA.*, cilt 43, İstanbul 2013, s.79.

zenginleştirmek, at, deve, katır ve diğer hayvanların sayımını yapmak, dul ve yetimleri korumak ve devlet dairelerini düzene koyup çalışmaları takip etmektir.¹³⁵⁵ Vezirin bu görevlerinden devlet yönetiminde sultandan sonra en önemli görevli olduğu anlaşılmaktadır.

Vezirler Tuğluk Hanedanlığı'nda emîrlar arasından seçilmekteydi. Ancak Delhi Türk Sultanlığı'nda başlangıçta “ehl-i kalem” sınıfından seçildiği görülmektedir.¹³⁵⁶ Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde şahne-i ‘imâretliğe atanan Ahmed Ayaz,¹³⁵⁷ Muhammed bin Tuğluk döneminde Han-ı Cihân Melik Ahmed Ayaz olarak vezirlik makamına getirilmişti.¹³⁵⁸ İbn Battûta, Ahmed Ayaz'ın vezirliğe getirilmesini Afganpûr'da inşa ettiği köşkün Gıyaseddin Tuğluk Şah'ın üzerine çöküşene bağlamaktadır. Seyyaha göre, “Vezir Hâce-i Cihân Baba Tuğluk'un üstüne yıkılan köşkün mimarisinde üstün maharetten ötürü Şehzade Muhammed nezdinde herkesten fazla itibar gördü. Ne vezirlerden ne de diğer görevlilerden hiçbirisi, Muhammed nezdinde Havâce-i Cihân kadar itibar görmedi” şeklinde ifade etmektedir.¹³⁵⁹

Vezir hazineden sorumlu olduğundan hazineye giren ve çıkan para ya da eşyaların listesi günübirlik kendisine iletilirdi. Hazineye giren çıkan paraların meblağı ne olursa olsun mutlaka vezirin kontrolünde işleme tabi tutulurdu.¹³⁶⁰ Bunun en güzel örneğini Muhammed bin Tuğluk'un İbn Battûta'ya ihsan ettiği para ve hediyeleri alırken görmekteyiz. İlk olarak sultanın verdiği para ya da hediyeleri onaylayan Hatt-ı Hurd'a ihtiyaç duyulmaktaydı. Daha sonra belgenin üzerine Hân-ı A'zam Kutlu Han, Harîtadâr ve Sâhib-i Devât (başkâtip) mühürleri vurulmaktadır. Sonra belge Dîvân-ı Vezâret'e gönderilmekte ve orada kâtipler tarafından yazılarak kayıtlara geçirilmektedir. Akabinde de belge Dîvân-ı İşrâf ve Dîvân-ı Nazar'da onaylanarak tescil edilirdi. Hatt-ı

¹³⁵⁵ Abdülkerim Özeydin, “Vezir”, *DİA.*, cilt 43, İstanbul 2013, s.82; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 228-229; Qureshi, 80-81; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 346-347.

¹³⁵⁶ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 227; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 346.

¹³⁵⁷ Ahmed Ayaz'ın asıl adı Ahmed bin İlyâs idi. Ahmed Ayaz Rum (Anadolu) asıllıdır. Muhammed bin Tuğluk döneminde vezirlik makamına getirilmiş ve sultanın vefatına kadar bu görevde kalmıştı. Ahmed Ayaz Sultan Firuz Şah'ın tahta çıkmasıyla ona muhalefet etmiş ve sonunda da Sultan Firuz Şah tarafından ortadan kaldırılmıştı. Ahmed Ayaz'ın oğlu Hüseyin, Sultan Firuz Şah'ın hizmetine girerek ona hizmet etmiş ve sultan Firuz Şah'ın kızı ile evlenmişti. Detaylı bilgi için bkz. Battuta II, 608; Ahmed, *Muslim Rule in Medieval India*, 172.

¹³⁵⁸ Berenî, 260, 280; Sirhindi, 99.

¹³⁵⁹ Battuta II, 644.

¹³⁶⁰ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 229.

hurd bu süreçlerden geçtikten sonra vezir, Baş Hazinedâr'a emirnâme (pervâne) yazmaktaydı. Baş Hazinedâr gelen emirnâmeyi kendi dîvânında kayıt altına almakta ve Hatt-ı Hurdların listesini çıkararak her gün sultanın huzuruna göndermekteydi.¹³⁶¹

Sultanın sefer, av ve seyahat gibi nedenlerden dolayı başşehirde bulunmadığı zamanlarda sultana vekâlet ederek devlet işlerini yürütürdü.¹³⁶² Muhammed bin Tuğluk Ma'ber bölgesinde isyan eden Celaleddin Ahsen Şah üzerine harekete geçtiğinde Vezir Havâce-i Cihân başşehirde kalmış ve asker toplama gibi işleri yürütmüştü.¹³⁶³ Sultan Firuz Şah döneminde de benzer bir uygulamanın örneği bulunmaktadır. Afif'in verdiği bilgiye göre Firuz Şah, Lekhenevtî seferine çıkarken vekil olarak Vezir Hân-ı Cihân Melik Makbûl'u bırakmıştı.¹³⁶⁴ Tuğluk Hanedanlığı'nda vezirin ordunun başkumandanı olarak görev aldığı da görülmektedir. Muhammed bin Tuğluk, Bahâeddin Gerşâsb isyan ettiğinde Vezir Havâce-i Cihân komutasındaki orduyu onun üzerine göndermesi bu durumu örneklemektedir.¹³⁶⁵

Vezirin yaptığı görevler gibi aldığı maaş da önemlidir. Muhammed bin Tuğluk zamanında vezirin maaş karşılığı olan iktâlarını İbn Fazlullah el-Ömerî "*İrâk eyaleti büyüklüğünde*" diye tarif etmektedir.¹³⁶⁶ Sultan Firuz Şah ise vezir olarak atadığı Kivamu'l-Mülk'e dört yıllığına Delhi şehrinin gelirlerini vermişti. Bu gelir toplamda 6 krör ve 67.500,000 lek tenge etmekteydi.¹³⁶⁷

Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde vezirlik makamına atanan isimlerin tespiti konun anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Gıyâseddin Tuğluk Şah damadı *Melik Şâdi'yi*¹³⁶⁸, Muhammed bin Tuğluk *Ahmed Ayaz'ı*¹³⁶⁹, Firuz Şah *Melik Makbûl'ü*¹³⁷⁰, ve *Cûnân Şah'ı*¹³⁷¹, II. Gıyâseddin Tuğluk Şah *Melik Firuz Ali'yi*¹³⁷², Ebu Bekir Şah *Melik*

¹³⁶¹Battuta II, 739-740.

¹³⁶²Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,230.

¹³⁶³Battuta II, 704-705.

¹³⁶⁴Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 28, 33.

¹³⁶⁵Battuta II, 699-700

¹³⁶⁶el-Ömerî, 34; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,230.

¹³⁶⁷Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 22.

¹³⁶⁸Sirhindi, 93; Nizâmeddin Ahmed, 209.

¹³⁶⁹Berenî, 280; Sirhindi, 99.

¹³⁷⁰Sirhindi, 128; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 22, 28, 33; Nizâmeddin Ahmed, 244; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 346; Berenî, 334.

¹³⁷¹Cûnân Şah, Hintli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Muhammed bin Tuğluk döneminde islamiyeti kabul ederek Müslüman olmuştu. Onun önceki ismi Kattu idi. Sultan Firuz Şah döneminde babasının vefat etmesi üzerine Cûnân Şah vezirlik makamına getirilmişti. Detaylı bilgi için bkz. Abha Rani, *Tughluq Architecture of Delhi*, Bharati Prakashan, İndia 1991, s.31.

¹³⁷²Sirhindi, 149; Nizâmeddin Ahmed, 261.

Rukneddin'i¹³⁷³, Sultan Nâsireddin Muhammed *Hân-ı Cihân Melik Server*'i, *Mir Hâcib Sultani İslam Han Hân-ı Cihân*'i¹³⁷⁴, İskender Şah ve Nâsireddin Mahmud Şah *Hâce-i Cihân*'i¹³⁷⁵, Nâsireddin Nusret Şah da *Muhammed Muzaffer*'i vezir olarak atamıştı. Sultanların atadığı vezirler ve görev yaptıkları tarihler tablo halinde aşağıda verilmiştir.

Tablo 1. Tuğlukşahlar Devleti'nde Görev Yapan Vezirler

Sultanın Adı	Vezirin Adı	Görev Tarihi
Gıyâseddin Tuğluk Şah	Melik Şâdi (Tatar Han)	1320-1325
Muhammed bin Tuğluk Şah	Melik Ahmed Ayaz	1325-1351
Sultan Firuz Şah	Hân-ı Cihân Melik Makbûl Cûnân Şah	1351-1370 1370-1388
II. Gıyâseddin Tuğluk Şah	Melik Firuz Ali	1388-1389 (yak. 5 ay)
Ebu Bekir Şah	Melik Rukneddin	1389-1389
Nâsireddin Muhammed Şah	Hân-ı Cihân Melik Server	1389-?
	Mir Hâcib Sultani (İslam Han)	1381-1392
	Hân-ı Cihân	1392-1394
Alâeddin İskender Şah	Hâce-i Cihân	1394-1394 (yak. 1 ay)
Nâsireddin Mahmud Şah	Hâce-i Cihân	1394-1399
Nâsireddin Nusret Şah	Muhammed Muzaffer (Tatar Han)	1394-95-?

Not: Bazı vezirlerin görevlerinin sonlandırıldığı tarihler belirlenememiştir. Bundan dolayı tabloda soru işareti (?) ile gösterilmiştir.

Nâib-i Vezir

Dîvân-ı Vezâret'te görev yapan vezirden sonraki isim kaynaklarda *nâbi-i vezir* olarak geçen vezir yardımcısıdır. Vezirin görevini yerine getirmesi için ona yardım etmekle yükümlü olan nâib-i vezir, vezirin merkezde olmadığı zamanlarda onun yerine vekâlet ederdi.¹³⁷⁶ Nâib-i Vezir'in sultan nazarında ve devlet ricalinde vezir kadar ağırlığı yoktu. Sultanın tertiplediği toplantı ve merasimlerde vezir otururken nâib-i vezir

¹³⁷³Nizâmeddin Ahmed, 262; Sirhindi, 150.

¹³⁷⁴Nizâmeddin Ahmed, 264-267; Sirhindi, 155.

¹³⁷⁵Sirhindi, 163; Nizâmeddin Ahmed, 271.

¹³⁷⁶Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 79; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 231; Qureshi, 84.

ayakta beklemekteydi.¹³⁷⁷ Nâib-i vezirin, vezirliğe getirildiği de görülmektedir. Muhammed bin Tuğluk döneminde nâib-i vezir makamında olan Melik Makbûl, Firuz Şah döneminde vezirliğe getirilmişti.¹³⁷⁸ Tuğluk Hanedanlığı'nda görev yapmış nâib-i vezirler ise şu şekildeydi: Gıyâseddin Tuğluk Şah yeğeni Melik Şâdi'yi, Muhammed bin Tuğluk Melik Makbûl'ü, Sultan Firuz Şah da Nizâmül-Mülk'ü¹³⁷⁹ nâib-i vezirliğe atamıştı.¹³⁸⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk'un vezirinin dört naibi bulunmaktaydı. Bu naib-i vezirlerin her birinin maaşı 20-40 tenge arasındaydı.¹³⁸¹ Sultan Firuz Şah döneminden sonra nâib-i vezir olarak atanan görevliler tespit edilememiştir.

Müşrif-i Memâlik

İşrâf masterından türeyen müşrif, devletin askerî ve adlî alanların dışında her türlü mali işlerinin kontrolünü sağlayan görevlilere denir.¹³⁸² Müşrif-i Memâlik, Dîvân-ı İşraf'ın da idarecisidir. Müşrif-i Memâlik'in görevi devlet hazinesinin gelirlerini kontrol etmek ve tutulan kayıtları incelemektir.¹³⁸³ Genel muhasebeci gibi çalışırlardı. Devletin eyaletlerden ve çeşitli birimlerden aldığı hesapları deftere işlemekte ve herhangi bir yolsuzluğun olup olmadığını araştırmaktaydı.¹³⁸⁴ Firuz Şah döneminde rüşvet aldığı ve iktâ gelirlerinde yolsuzluk yaptığı iddia edilen Melik Şemseddin Ebu Recâ hakkında tahkikat başlatılmıştı. Bu süreci sürdüren görevlilerden biri de müşrif-i memâlikin yardımcısı Melik Hatarüddin idi.¹³⁸⁵ Dîvân-ı Vezâret'te nâib-i vezirin solunda ve bir

¹³⁷⁷Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 347.

¹³⁷⁸Berenî, 334; Afif, *Târîh-i Firuzşahi* (İng. çev.), 16-22.

¹³⁷⁹Sirhindi'ye göre Sultan Firuz Şah Thatta seferine çıktığı sırada Nizamül-Mülk'ü ordunun gerekli ihtiyaçlarını göndermediği için Gücerât iktasını elinden almıştı. Daha sonrada Nizamül-Mülk nâib-i vezirliğe getirilmişti. Detaylı bilgi için bkz. Sirhindi, 138. Ancak Berenî'de Firuz Şah'ın devlet işleriyle ilgili yaptığı atamalarda Nizamül-Mülk'ü nâib-i vezir olarak vermektedir. Berenî, sultan Firuz Şah'ın Thatta seferinden önce öldüğü için Berenî'nin verdiği bilgi daha sağlıklı durmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Berenî, 324.

¹³⁸⁰Berenî, 260, 280, 324.

¹³⁸¹el-Ömerî, 34.

¹³⁸²Mustafa Sabri Küçükşahçı, "Müşrif", *DİA.*, cilt 32, İstanbul 2006, s.167; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq* 80

¹³⁸³Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 348.

¹³⁸⁴Qureshi, 84; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 245.

¹³⁸⁵Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 245.

kademe aşağısında oturmaktaydı.¹³⁸⁶ Sultan Firuz Şah dönemi müşrif-i memâlik Aynül-Mülk idi.¹³⁸⁷

Mütevfi ‘l-Memâlik

Dîvân-ı Vezâret’te görevli bir diğer memur da Mütevfi-i Memâlik idi. Mütevfi-i Memâlik aynı zamanda Dîvân-ı İstifâ’nın da başkanıydı. Mütevfi sözlükte “*hakkın ödenmesini isteyen kimse*” anlamındadır. Terim olarak da devletin mali işleriyle ilgili dîvân başkanına veya memurlara verilen isimdir.¹³⁸⁸ Mütevfi‘l-Memâlik tutalan kayıtları incelemektedir.¹³⁸⁹ Dîvân-ı Vezârette vezirin sağında ve Müşfir-i Memâlik’in bir kademe altında oturmaktaydı. Ancak Sultan Firuz Şah döneminde yapılan düzenlemeyle Mütevfi‘l-Memâlik, Müşfir-i Memâlik’in bir kademe üstüne çıkmıştı.¹³⁹⁰ Bu değişikliğin temel sebebi Sultan Firuz Şah’ın yeğeni Azizül-Mülk’ün bu görevi icra etmesidir.¹³⁹¹ Gıyâseddin Tuğluk Şah dönemin de bu makama Hüsameddin Hasan getirilmiştir.¹³⁹² Sultan Firuz Şah döneminde Melik Hüseyin ve sonrasında oğlu Emîr-i Mirân getirilmişti¹³⁹³

Berîd-i Memâlik

Posta ve istihbarat teşkilatına bakan Dîvân-ı Berîd’in başkanına Berîd-i Memâlik denilmektedir. Berîd-i Memâlik, Dîvân-ı Vezâret’in daimi üyesiydi ve toplantılarda vezirin solunda otururdu. Derece olarak Müşfir-i Memâlik’in bir kademe altındaydı. Berîd-i Memâlik’in görevi posta teşkilatının işleyişinden ve çevrede olup bitenleri iletmekten sorumluydu.¹³⁹⁴

¹³⁸⁶ Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 348; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 231-232; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 80.

¹³⁸⁷ Sirhindi, 128; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 80; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 348.

¹³⁸⁸ Abbas Sağbağ; Nebi Bozkurt, “Mütevfi”, *DİA.*, cilt 32, İstanbul 2006, s.147.

¹³⁸⁹ Qureshi, 84.

¹³⁹⁰ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 246; Qureshi, 84.

¹³⁹¹ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 80.

¹³⁹² Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 80.

¹³⁹³ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 65; Sirhindi, 128.

¹³⁹⁴ Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 247-248; Qureshi, 89; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 88.

Berîd Teşkilatı

Berîd kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Köprülü'ye göre Latince posta hayvanı başında kullanılan *veredus* kökünden geldiği ve İslamiyet'in başlangıcından itibaren bütün Ortaçağ İslam devletlerinde posta hayvanı, posta menzili diye adlandırılmaktaydı. Berîd son olarak iki menzil arasındaki mesafeyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹³⁹⁵ Kelimenin menşeinin Arapça ya da Farsça olduğunu ileri süren görüşler de bulunmaktadır.¹³⁹⁶

Berîd, Ortaçağ Türk-İslam devletlerinde olduğu gibi Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Tuğluk Hanedanlığı'nda iki tür berîd teşkilatı bulunmaktaydı. Bunların ilkinin temelini ulakların oluşturduğu atlı posta teşkilatı oluşturmaktadır. Posta menzili boyunca her dört milde hazır vaziyette bekleyen atlı bir ulak vardı.¹³⁹⁷ İkincisi ise yayalardan oluşmaktaydı. Bu teşkilat posta menzili millerle ölçülmüş ve her mil üç bölüme ayrılmıştı. Bu bölümlere milin 1/3 anlamına gelen dâve denilmekteydi. Her dâve de insanların yaşadığı köy bulunmaktaydı. Köyün dışında üç çadır kurulmakta ve bu çadırlar da hazır ulaklar bulunmaktaydı. Bu görevliler de iki arşın uzunluğunda uçları çingiraklı kamçılar bulunurdu. İlk hareket noktasından çıkan ulağın bir elinde taşıdığı posta diğer elinde çingiraklı kamçı vardı. Bu kişi hareket ettiği andan itibaren elindeki çingiraklı kamçıyı sallayarak bir diğer dâveye ulaşırdı. Çingirağın sesini duyan görevli harekete geçerek gelen kişiyi karşılamakta ve kendisine ulaşan postayı aynı şekilde bir diğer dâveye ulaştırmaktaydı. Bu şekilde posta varacağı noktaya hızlıca ilerlemekteydi.¹³⁹⁸

İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre yayaların meydana getirdiği berîd teşkilatı atlı teşkilattan hızlı çalışmaktaydı. Bu sistemle Hindistan'da az bulunan meyveler dahi Horasan'dan getirilmekteydi. Ayrıca suç işleyenler de bu teşkilatla merkeze taşınmaktaydı. Berîd teşkilatı görevlileri sedir üzerine konan suçluyu hızlıca başlarının üzerinde götürürdü.¹³⁹⁹ Muhammed bin Tuğluk döneminde içme suyu da yaya berîd

¹³⁹⁵Fuad Köprülü, "Berîd", İA., cilt 2, İstanbul 1961, s.541.

¹³⁹⁶İbrahim Harekât, "Berîd", DİA., cilt 5, İstanbul 1992, s.498.

¹³⁹⁷Battuta II, 584; Berenî, 275; N.A. Baloch, "An Account of Sindh by İbn Battutah", *Quarterly Journal of the Pakistan Historical Society*, vol. 54/4, Pakistan 2006 (Ekim- Aralık), s.6-7.

¹³⁹⁸Battuta II, 584; Berenî, 188; Baloch, 7; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 251-252.

¹³⁹⁹Battuta II, 584.

teşkilatıyla getirilmekteydi. Sultan Devletâbâd'da bulunduğu vakit içtiği su yaklaşık 40 günlük mesafede bulunan Ganj Nehri'nden getirilmekteydi.¹⁴⁰⁰

Sultanın fermanları, mektupları ve fetihnâmeleri de berîd teşkilatıyla taşınmaktaydı. Bu sistemdeki aksaklıklar bazen büyük karışıklıklara sebebiyet vermektedir. Örneğin Uluğ Han I. Varangal seferine çıktığında sultandan haftada iki üç ferman almaktaydı. Berid teşkilatında oluşan aksaklıktan dolayı yaklaşık bir ay sultandan haber alınamamıştı. Bunun neticesinde orduda birtakım karışıklıklar baş göstermiş ve sefer amacına ulaşmamıştı.¹⁴⁰¹ Sultan Firuz Şah'ın Thatta seferi esnasında benzer bir hadise yaşanmıştı. Delhi halkı yaklaşık iki ay boyunca sultandan haber alamamıştı. Bunun üzerine şehri korku ve endişe sarmıştı. Ayrıca Delhi'de sultanın kaybolduğuna dair dedikodular yayılmıştı.¹⁴⁰²

Berîd teşkilatı içerisinde muhbirlerde bulunmaktaydı. Tuğlukşahlar Devleti sınırlarından içeri yabancı birisi ayak bastığı anda hemen muhbirler gerekli mercilere bilgi vermektedir. Muhbirler gelen yabancıyı giysisinden şekline kadar bütün detayları ilgililere aktarırdı.¹⁴⁰³ Berid teşkilatında ayrıca casuslar da görev yapmaktaydı. Muhammed bin Tuğluk rütbesine bakmaksızın her görevlinin yanına bir casus yerleştirmişti. Kölelerden oluşan bu casuslar, yanında görev yaptığı kişinin her yaptığını sultana bildirirdi. Emirlerin evlerinde daima onları gözlemleyen ve bilgi toplayarak sultana aktaran casus cariyeler vardı. Kennâse (süpürücü) denilen kadınlar izin almadan evlere girerek cariyelerden bilgileri toplamakta ve sonra da baş muhbire iletmekteydi. Baş muhbir de gelen havadisleri sultana aktarmaktaydı.¹⁴⁰⁴ Örneğin Şerif İbrahim, sultanın öldüğüne dair dedikodular yayılınca isyana yeltenmişti. Şerif bu esnada bölgesinden geçmekte olan Sind emirini ve mallarını alıkoymuştu. Sultanın yaşadığı ortaya çıkınca da emiri serbest bırakmıştı. Muhammed bin Tuğluk Şerif İbrahim'in bu planını yanına yerleştirdiği casus kölesinden öğrenmişti¹⁴⁰⁵

İbn Fazlullah el-Ömerî'den nakleden Kortel'e göre Muhammed bin Tuğluk'un münhî adını verdiği gizli bir istihbarat teşkilatı bulunmaktaydı. Bu teşkilat sayesinde

¹⁴⁰⁰Battuta II, 584.

¹⁴⁰¹Berenî, 275.

¹⁴⁰²Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 64.

¹⁴⁰³Battuta II, 584-585.

¹⁴⁰⁴Battuta II, 710.

¹⁴⁰⁵Battuta II, 708; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 250.

ülkede olan biten her şeyi kısa sürede öğrenmekteydi. Münhî teşkilatında görev yapan memurların bir kısmı ordu içerisinde görev yaparken bir kısmı da halk arasındaydı.¹⁴⁰⁶

Berîd teşkilatında Muhammed bin Tuğluk zamanında çeşitli nedenlerden dolayı bozulmalar ve aksamalar yaşanmıştı. Örneğin sultan, Deogir'den Delhi'ye dönerken Malva'nın kıtlıktan mustarip olduğunu ve yol boyunca yaya (dâve) berîd sisteminin çöktüğünü görmüştü.¹⁴⁰⁷

İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde Delhi ile Devletâbâd arasında davulla haberleşme sistemi bulunmaktaydı. Bu sisteme göre bir şehirde herhangi bir olay olduğunda şehrin kapısı açılır veya kapanırdı. Şehrin kapısı açılıp kapanırken davullar çalınırdı. Sesi duyan en yakın şehir davul çalmaya başlamakta ve böylelikle sultana kadar ses ulaşmaktaydı. Bu sistemle sultan uzaktaki ve yakındaki şehirlerin kapılarının hangi vakitlerde açılıp kapandığını mümtaz bir şekilde öğrenirdi.¹⁴⁰⁸

Dîvân-ı Vezâret'te bu görevlilerin dışında düşük rütbeli başka görevlilerde vardı. Nâzır, vakûf, kâtib ve muhasebeci bunlardandı. Bunların dışında Dîvân-i Vezârettin işlemlerini yürüten ve kayıtlarını tutan debîrler de bulunurdu.¹⁴⁰⁹ Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda sultanların yaptıkları atamalar arasında eyalette görevlendirdikleri vezir ve nâiblerinde olduğu görülmektedir. Örneğin Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde Melik Kivamüddin Deogir'e¹⁴¹⁰, Muhammed bin Tuğluk döneminde Melik Raziyyül-Mülk Maber'e ve Melik Hüsameddin Ebu Raca Telingana'ya vezir olarak görevlendirilmişti.¹⁴¹¹ Sultan Firuz Şah döneminde Zafer Han Gücerât'a vezir nâibi olarak atanmıştı.¹⁴¹²

Dîvân-ı Vezâret devletin hazinesini kontrol ettiği için büyük bir öneme sahipti. Muhammed bin Tuğluk saltanatının ilk yıllarında merkeze bağlı eyaletlerin yöneticileri ve toplanan gelirler üzerinde birtakım düzenlemeler yapmıştı. Bu eyaletler direk *Bilad-i*

¹⁴⁰⁶Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 250.

¹⁴⁰⁷Berenî, 296.

¹⁴⁰⁸el-Ömerî, 50.

¹⁴⁰⁹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 232; Qureshi, 84-85.

¹⁴¹⁰Berenî, 260

¹⁴¹¹Berenî, 280

¹⁴¹²Berenî, 324; Sirhindi, 138; Nizâmeddin Ahmed, 246.

Memâlik-i Delhi'den kontrol edilmişti. Bu bölgelerin vezirleri, valileri ve memurları Dîvân-ı Vezârete gelerek gelir ve giderlerinin detaylı bir listesini sunmaktaydılar.¹⁴¹³

3.1.1.2. Dîvân-ı İnşâ

Devletin her türlü yazışma işlemlerinin yapıldığı dairâye Dîvân-ı İnşâ denilmektedir. Sultan tarafından yazılan ferman, mektup ve fetihnâme gibi evrak türlerinin hepsi Dîvân-ı İnşâ'da hazırlanmaktaydı.¹⁴¹⁴ Dîvân-ı İnşâ'nın başında Debîr-i Memâlik ya da Debîr-i Han denilen görevli bulunmakta ve genellikle Umdetül-Mülk unvanını kullanmaktaydı.¹⁴¹⁵

Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde debîrlik makamına Melik İhsan atanmıştı. Muhammed bin Tuğluk döneminde bu makama Melik Ümdetül-Mülk Sarfeddin getirilirken Sultan Firuz Şah döneminde de Melik İzzeddin Hacı getirilmişti.¹⁴¹⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde görev yapan dört debîr ve her bir debîrin emri altında çalışan 300 kâtib vardı. Bu kâtiplerin yıllık gelirleri 10 bin tenge civarındaydı. Bunlar vezirin emrinde çalışmaktaydı.¹⁴¹⁷

3.1.1.3. Dîvân-ı Risâlet

Dîvân-ı Risâlet ahalinin herhangi bir konuda istek ve şikâyetlerini ilettikleri dîvâna verilen addır. Vekîl-i Der'in başkanlığını yaptığı Dîvân-ı Risâlet'e yapılan başvurular daha çok para ve maaş yardımı gibi konuları içermektedir. Bunların dışında yerel yöneticilerin adaletsiz uygulamaları gibi konular için de başvurulurdu.¹⁴¹⁸

Seyyid, ulema, meşâyih, öğrenci, sufi, hafız, camilerin bakımından sorumlu kişiler, tarikat erbabından kalenderi, haydari, yaşlı ve özürlü kimselere maaş bağlama Dîvân-ı Risâlet'in görevleri arasındaydı. Bu kimselere maaş nakit olarak verildiği gibi köy ve arazi gelirlerinin de tahsis edildiği görülmektedir.¹⁴¹⁹ Sultan Firuz Şah Dîvân-ı

¹⁴¹³Berenî, 288.

¹⁴¹⁴Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 235; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 356; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 82; Qureshi, 86.

¹⁴¹⁵Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 82; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 235

¹⁴¹⁶Berenî, 260, 280, 324.

¹⁴¹⁷el-Ömerî, 34-35; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 232.

¹⁴¹⁸Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 357; Berenî, 342-343; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 233.

¹⁴¹⁹Berenî, 342-343; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 234.

Risâlet'e büyük bir önem vermişti. Dîvân-ı Risâlet bu dönemde sosyal devlet amacı doğrultusunda çalışmış ve öğrencilere, hafızlara, müderrislere ve tarikat ehline maaş bağlamıştı. Böylece boş medreseler ve camiler insanlarla dolmuştu. Firuz Şah'ın bu uygulamaları eğitim faaliyetlerini de canlandırmıştı.¹⁴²⁰

Sultan Firuz Şah'tan önce öğretmenler 200-400 tenge arası maaş alırken onun döneminde bu meblag 400-1.000 tenge arasındaydı. Öğrenciler 10 tengeye kadar burs almazken bu dönemde 100-300 tenge arasında almaktaydı. Ayrıca hafız, müezzin ve hattat gibi meslek erbabındaki görevlilere 200-1.000 tenge arası maaş bağlanmıştı. Delhi ve çevre şehirler arasında her dört-beş kurûhda hangahlar inşa edilmişti. Berenî'nin verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah dönemine kadar bu hangahlarda kuş uçmaz kervan geçmezdi. Sultan yaptığı düzenlemelerle sufilerin, haydarilerin, kalenderilerin ve yolcuların ihtiyaçlarının karşılanması için hangahlara 5 bin -30 bin tenge arasında bir gelir bağlamıştı.¹⁴²¹

3.1.1.4. Dîvân-ı Arz-ı Memâlik

Başkanlığını arz-ı memâlikin yaptığı Dîvân-ı Arz-ı Memâlik, askeri işlerin yürütülmesinden sorumluydu. Ordunun bütün ihtiyaçlarının karşılanmasında, askerin maaşlarının ödenmesinde, yeni asker alımlarının gerçekleştirilmesinde ve ordunun teftiş edilmesinde arz-ı memâlik görevliydi.¹⁴²²

Gıyâseddin Tuğluk Şah saltanatı döneminde Dîvân-ı Arz'a büyük önem vermiş ve bu kurumla ilgili birtakım düzenlemeler yapmıştı. Sultan ilk olarak Dîvân-ı Arz'ın başına Melik Bahâeddin'i atamıştı. Tuğluk Şah, Arz-ı Memâlik'e işlerinde yardımcı olması için Nâib-i Arz-ı Memâlik'e Siracül-Mülk Hâce Hacı'yı görevlendirmişti. Gıyâseddin Tuğluk Şah yönetimi boyunca Dîvân-ı Arz'ı denetim altında tutmuştu. Sultanın denetiminde orduya verilen maaşlar makbuz karşılığında verilmiş ve böylece belirlenen miktarların dışında maaş ödemelerinin önüne geçilmişti. Diğer yandan sultanın emirlere verdiği maaş ve hediyeler de eşit miktarda tutulmuştu.¹⁴²³

¹⁴²⁰Berenî, 343; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 234.

¹⁴²¹Berenî, 343-344; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 234-235.

¹⁴²²Qureshi, 137; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 237; Ahmed, *Political History & Institutions of the Early Turkish Empire of Delhi*, 35352.

¹⁴²³Berenî, 260-269.

Nâib-i Arz-ı Memâlik'in bazen orduyla sefere çıktığı görülmektedir. Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde Uluğ Han'ın II. Varangal seferine nâib-i arz-ı memâlik Hâce Hacı'nın de katıldığı bilinmektedir. Bu sefer sırasında Uluğ Han ele geçirdiği Ludra Deo'yu, adamlarını, fillerini, hazinesini Kadir Han ve Nâib-i Arz Hâce Hacı ile Giyaseddin Tuğluk'a göndermişti.¹⁴²⁴

Sultan Firuz Şah döneminde Divân-ı Arz-ı Memâlik makamına Melik Saraf İmadül-Mülk Beşir Sultani görevlendirilmişti.¹⁴²⁵ Sultan Firuz Şah, Thatta seferinde İmadül-Mülk ve Zafer Han'ı ordu komutanı atayarak asilerin üzerine göndermişti.¹⁴²⁶

Sultan Firuz Şah döneminde Dîvân-ı Arz'da bazı yenilikler yapılmıştı. İmadül-Mülk'ün oğlu Melik İshak orduda yaşlı emirlerin bulunduğunu ve artık görevlerini yerine getiremediklerini sultana bildirmişti. Bunun üzerine yaşlı emirler emekli edilmişti. Ayrıca İmadül-Mülk Beşir Sultani bir hayli yaşlanmış ve Dîvân-ı Arz-ı Memalik görevini ifa edemez hale gelmişti. Bunun üzerine Sultan onu emekli ederek yerine oğlu Melik İshak'ı getirmişti.¹⁴²⁷

3.1.1.5. Dîvân-ı Siyaset

Muhammed bin Tuğluk döneminde suçluların cezalandırılması amacıyla kurulmuş bir dîvândır.¹⁴²⁸ Sultanın bu dîvânı kurdurma amacı haksız yere insanların cezalandırılmasını engellemek, suçluların hak ettikleri cezaları almalarını sağlamaktır.¹⁴²⁹ Kaynaklarda dîvânın işleyişine dair bilgi bulunmamaktadır.

3.1.1.6. Dîvân-ı Emîr-i Kûhî

Tuğluk Hanedanlığı'nda tarımın geliştirilmesi ve ileri seviyeye ulaştırılması için yapılan yeniliklerin yer aldığı birime Dîvân-ı Emîr-i Kûhî denilmekteydi.¹⁴³⁰ Bu dîvânın başkanına da Emîr-i Kûhî denilirdi.¹⁴³¹ Muhammed bin Tuğluk, Dîvân-ı Emîr-i Kûhî'yi

¹⁴²⁴Berenî, 276; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 238

¹⁴²⁵Berenî, 356; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 81.

¹⁴²⁶Afif, *Târih-i Firuzşahi* (İng. çev.), 70.

¹⁴²⁷Afif, *Târih-i Firuzşahi* (İng. çev.), 90.

¹⁴²⁸Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammed bin Tughluq*, 220; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 259; Berenî, 306.

¹⁴²⁹Berenî, 306.

¹⁴³⁰Berenî, 306; Qureshi, 128.

¹⁴³¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 265.

geliştirerek yeni görevliler atamıştı. Sultan bu dîvân ile Delhi ve çevresinde yaklaşık 900 kurûh alanı tarım için tahsis etmiş ve bu alanların boş kalmasının önüne geçmişti. Bu arazilere yeni uygulama ile farklı tarım ürünleri ekilecekti. Örneğin buğday ekilen yere arpa, arpa ekilen yere şeker kamışı, şeker kamışı ekilen yere de üzüm dikilecekti. Bu arazilerde ürünlerin yetiştirilmesi yaklaşık 100 şikdârın kontrolüne bırakılmıştı. Ancak bu arazileri alan kişilerin vaat ettikleri vergileri ödeyememesi ve bunun sonucunda da farklı yollara başvurmaları üzerine Dîvân-ı Emîr-i Kûhî'nin ve sultanın gayretlerini boşa çıkarmıştı.¹⁴³²

3.1.1.7. Dîvân-ı Bendegân

Dîvân-ı Bendegân Sultan Firuz Şah tarafından gulâmların ihtiyacını karşılamak için kurulmuştur.¹⁴³³

Sultan Firuz Şah'ın Gulâm Sistemi

Sultan Firuz Şah tahta çıktıktan sonra büyük bir gulâm¹⁴³⁴ sistemi kurmayı hedeflemişti. Bundan dolayı sultanlığa bağlı eyalet yöneticileri savaşlarda ele geçirdikleri köleleri saraya göndermeye başlamışlardı. Tuğlukların iktâ topraklarını ellerinde bulunduran yöneticiler deve, fil, at, altın ve gümüş gibi değerli hediyeleri sultana takdim etmekteydi. Bu yöneticiler hediyelerini sunmak için saraya geldiklerinde yanlarında köle de getirmişlerdi. Bu köleler güzelliklerine, giyim kuşamlarına ve kabiliyetlerine göre seçilerek saraya alınırdı.¹⁴³⁵

Sultan Firuz Şah'ın topladı köleler daha çok Multan, Dibâlpûr, Hisar-ı Firuz, Samane ve Gücerât gibi bölgelerdendi. Bu köleler tedarik edildikleri bölgelerde istihdam edilmişlerdi. Kölelerin bir kısmı da orduda görev verilmişti. Şehirlerde istihdam edilenlere 10-100 tenge arası maaş bağlanmıştı. Bu köleler maaşlarını 3, 6, 8 aylık periyotlarla hazineden alırlardı.¹⁴³⁶

¹⁴³²Berenî, 307-308; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 265-266.

¹⁴³³Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 81; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 266.

¹⁴³⁴Gulâm, sözlükte erkek çocuk, köle ve genç hizmetçi anlamında kullanılan Arapça kökenli bir kelimedir. Çeşitli İslam ülkelerinde gulâm yerine memlûk ya da abîd denilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA.*, cilt 14, İstanbul 1996, s.178.

¹⁴³⁵Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 80; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 600.

¹⁴³⁶Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 81; Saksena, "Firuz Shah Tughluq", 600.

Kölelerin bazıları Kurân-ı Kerim'i ezberleyerek hafız olurdu. Bir kısmı din işleriyle bir kısmı da kitap kopyalamakla meşgul olurdu. Mekke'ye giderek Kabe'de hizmet eden gulâm vardı. Yaklaşık 12 bin gulâm esnafılık yaparken 40 bin gulâm da sultanı korumakla görevlendirilmişti. Hanedanlığın tamamında 180 bin gulâm bulunmaktaydı. Sultan Firuz Şah'ın gulâmlarından orduda okçu sınıfında bulunanlar olduğu gibi atlı birliklerin arasında yer alanlar da vardı. Büyük özen gösterilen bu gulâmlar, belirli bir süre sonra güçlenerek makam ve mevki sahibi olmuşlardı.¹⁴³⁷

Sultan Firuz Şah gulâmlar için kurduğu Dîvân-ı Bendegân'ın giderleri için ayrı bir hazine oluşturmuş ve bu hazineye yeni memurlar atamıştı. Mecmu'adâr, Dîvân Çavuşu ve onun nâibi Dîvân-ı Bendegân görevlileridir.¹⁴³⁸

3.1.1.8. Dîvân-ı İstifâ

Dîvân-ı Vezâret'e bağlı olarak çalışmakta ve başında da Müstevfî'l-Memâlik bulunmaktadır. Devletin tutulan mali kayıtlarını incelemekle görevliydi. Müstevfî'l-Memâlik'in altında Mukta ve Amil gibi görevliler bulunmaktaydı.¹⁴³⁹

3.1.1.9. Dîvân-ı Hayrât

Sultan Firuz Şah döneminde fakir ailelerin kızlarının evlendirilmesi için onlara yardım yapılması amacıyla kurulmuş bir dîvândır. Sultan Firuz Şah Dîvân-ı Hayrât için Seyyid Hüseyin Emîr-i Emîrân'ı görevlendirmişti. Bu dîvânın görevi ülke içerisinde evlenme çağına gelmiş ve parasızlıktan evlenememiş kızları belirlemek ve onların isimlerini tek tek kaydetmektir. Daha sonra bu insanlara ailelerin durumlarına göre 50, 30 ve 25 tenge arası yardım yapılmaktaydı.¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁷Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 81-82.

¹⁴³⁸Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 82; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 83; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 266.

¹⁴³⁹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 241-242.

¹⁴⁴⁰Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 83; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 266-267.

3.1.1.10. Dîvân-ı İstihkâk

Sultan Firuz Şah tarafından kurulan bir diğer daire de Dîvân-ı İstihkâk'tır. Bu dîvân ihtiyaç sahibi ilim ve din adamlarına yardım için kurulmuştu. Bu sayede 4200 âlim ve din adamına maaş bağlanmıştı.¹⁴⁴¹

3.1.1.11. Dîvân-ı İşrâf

Dîvân-ı İşrâf, Dîvân-ı Vezâret'in altında çalışan bir daire olmakta ve bu dairenin başında da Müşrif-i Memâlik görev yapmaktaydı. Müşrif-i Memâlik'e görevlerini yerine getirmede ona yardımcı olan nâibi bulunmaktaydı. Ayrıca onun emrinde nâzırlar da çalışmaktadırlar.¹⁴⁴²

3.1.1.12. Dîvân-ı Müsadere

Müsadere, devlet tarafından hazineye irat kaydetmek yahut ceza veya koruma amaçlı bir malı belirli süre el konulması tasarrufudur. Müsadere daha çok kamu görevlilerinin haksız yollarla elde ettikleri gelir veya mülklere uygulanırdı.¹⁴⁴³ Müsadere (Müstahrec) usulünün Tuğluk Hanedanlığı'nda da kullanıldığı görülmektedir. Dîvân-ı Müsadere'nin başında Müstahric adlı görevli bulunmaktaydı. Muhammed bin Tuğluk döneminde bu göreve Şeyh Şihabeddin getirilmişti.¹⁴⁴⁴

Müstahrec'in görevi hazineye ödeme yapması gereken vali ve tahsildârların yapacakları ödemeleri geciktirmeleri ya da eksik yapmaları durumunda onlarla ilgili soruşturma yapmaktır. Bu görevlilerin suçları isnad edildiğinde dayak atma, işkence ve sürgün gibi çeşitli cezai müeyyideler uygulanmaktaydı.¹⁴⁴⁵

Muhammed bin Tuğluk Hûd adıyla bilinen şeyhe saygı ve itibar göstermişti. Şeyh Hûd'a Multan'daki zaviyesinde ahaliye dağıtması için de hazineden para gönderilmişti. Ancak bir süre sonra Sind yöresinin emiri İmadül-Mülk, Muhammed bin Tuğluk'a haber göndererek Şeyh Hûd'un hazineden gönderilen paraları halka dağıtmadığını ve

¹⁴⁴¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 267; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 83.

¹⁴⁴²Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 245-247.

¹⁴⁴³Cengiz Tomar, "Müsâdere", *DİA.*, cilt 32, İstanbul 2006, s.65; R. Levy, "Musâdere", *İA.*, cilt 8, İstanbul 1979, s.669; M.Cavid Baysun, "Musâdere", *İA.*, İstanbul 1979, s.669-673.

¹⁴⁴⁴Battuta II, 668-689; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 260.

¹⁴⁴⁵Battuta II, 689.

kötü amaçla kullandığını bildirmişti. Bunun üzerine Muhammed bin Tuğluk bu paraların Şeyh Hûd'dan alınması için İmadül-Mülk'ü görevlendirmişti. Sind emiri bölgeye gelerek şeyh ve akrabalarının bir kısmını zindana attırırken bir kısmını da dövdürmüştü. Şeyh Hûd ve akrabalarının ellerinde ne varsa el konulmuştu.¹⁴⁴⁶

İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Tuğluk Hanedanlığı'nda birisi herhangi birini ihbar eder ve bu ihbarı doğrulanırsa o kişi öldürülürdü. Öldürülen kişinin malları müsadere edilerek malları suçu ihbar eden kişiye verilirdi. Muhammed bin Tuğluk döneminde elçi olarak gelen Toğan ve Kardeşi Tuğluk Hanedanlığı'nda bir süre misafir kaldıktan sonra kaçmaya kalkışmışlardı. Dostlarından birinin şikâyeti üzerine iki kardeş öldürülerek malları ihbarda bulunan kişilere verilmişti.¹⁴⁴⁷

3.1.1.13. Delhi Kûtvâli

Kûtvâl Hintçe kôtvâlâ birleşik isminden gelmektedir. Hintçe kôt, kale ve vâlâ da bekçi, muhafız, kumandan anlamlarına gelmektedir. Kûtvâl Hindistan'da hüküm sürmüş Müslüman Türk devletlerinde yaygın olan ve kalelerin asayişinden sorumlu görevli memurdu.¹⁴⁴⁸ Delhi Türk Sultanlığı'nda en büyük dereceye Delhi kûtvâli sahipti. Bundan dolayı “*Uluğ Kutvâl-Beg*”, “*Kûtvâi Hazret-i Delhi*” ve “*Kûtvâl-i Memâlik*” gibi isimlerle anılmaktaydı.¹⁴⁴⁹ Delhi şehrinin kapıları ve kalesinin asayişinden sorumluydu. Gazi Melik, Hüsrev Han ile mücadelesini kazanınca Delhi şehrine doğru ilerlemişti. Onun geldiğini gören Delhi kûtvâli Melik'e bağlılığını bildirmiş ve şehrin anahtarlarını da ona teslim etmişti.¹⁴⁵⁰

Gıyâseddin Tuğluk döneminde Melik Burhaneddin, Âlem Han unvanı alarak bu görevine tevcih edilmişti.¹⁴⁵¹ Muhammed bin Tuğluk döneminde Melik Muhammed Herevi görevlendirilmişti.¹⁴⁵² Sultan Firuz Şah döneminde Melik Nîk Âmedî Delhi

¹⁴⁴⁶Battuta II, 692-693.

¹⁴⁴⁷Battuta II, 696.

¹⁴⁴⁸Cevat İzgi, “Kûtvâl”, *DİA.*, cilt 26, İstanbul 2002, s.503; C.E. Bosworth, “Kôtvâl”, *El².*, vol. 5/1, Leiden 1986, s.279.

¹⁴⁴⁹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 268.

¹⁴⁵⁰Battuta II, 640; Berenî, 257-259.

¹⁴⁵¹Berenî, 262; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 271.

¹⁴⁵²Battuta II, 594.

kûtvâllığı görevine getirilmişti. Ayrıca Sultan Firuz Şah döneminde Melik Nîk'ten sonra onun oğlu Melik Hüsameddin bu görevi devralmıştı.¹⁴⁵³

Kûtvâlin başlıca görevleri: Delhi şehrinin güvenliğinin sağlanması, başkentte işlenen herhangi bir suçun gerçek faillerinin bulunarak mahkemeye getirilmesi idi. Bunların dışında mahkemenin sonuçlanmasından sonra hüküm giyen kişiler kûtvâlin sorumluluğunda hapis haneye nakledilmekteydi. Delhi kûtvâlinin bir diğer görevi de şehirde işsiz kişilerin listesini çıkartmak ve sunltana bildirmektir. Akabinde onların yeteneklerine göre uygun mesleklerde çalışmaları sağlanmaktaydı.¹⁴⁵⁴

3.1.2. Taşra Teşkilatı

Tuğluk Hanedanlığı'nın taşra teşkilatını eyalet yapılanması oluşturmaktadır. Eyaletlerin başında da sultan tarafından görevlendirilen valiler bulunmaktaydı.¹⁴⁵⁵ Tuğluk Hanedanlığı taşra teşkilatı yöneticilerine geçmeden önce eyaletlerin (iklim) belirlenmesi önem arz etmektedir. Ancak hanedanlığa bağlı eyaletler sürekli değişiklik arz etmekteydi. Yeni yerlerin fethi eyalet sayısını artırırken isyan neticesinde bazı yerlerin devlet kontrolünden çıkması da eyalet sayısını azaltmaktaydı. Gıyâseddin Tuğluk döneminde hanedanlık: *Delhi, Dibâlpûr, Multan, Bidar, Gücerât, Deogir, Lekhenevtî, Varangal, Sonârgano, Satgon, Sind ve Teling* gibi eyaletlerden oluşmaktaydı.¹⁴⁵⁶ İbn Fazlullah el-Ömerî'ye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde sultana bağlı eyaletlerin sayısı 23 idi.¹⁴⁵⁷ Bu şehirler: *Delhi, Deogir, Multan, Kuhrâm, Samana, Sivistân, Uç, Hansi, Sarseti, Ma'ber, Teling, Gücerât, Bedâun, Evad, Kanuc, Lekhenevtî, Bihar, Kara, Malva, Lâhor, Kalanor, Câcnegar* ve *Dvarasamudra* idi.¹⁴⁵⁸ Ancak Berenî, Muhammed bin Tuğluk döneminde Delhi dışında sultanın hâkimiyetinde sadece 11 şehir olduğunu belirtmektedir. Bu şehirler: *Gücerât, Malva, Marhat, Teling, Kampila, Dvarasamudra, Maber, Lekhenevtî, Satgon, Sanorgoun ve Tirhut* idi.¹⁴⁵⁹ Muhammed bin Tuğluk döneminde çıkan isyanlar neticesinde Dekkan, Ma'ber ve

¹⁴⁵³ Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 334, 505; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 271.

¹⁴⁵⁴ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 100-101; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 268-269.

¹⁴⁵⁵ Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 536.

¹⁴⁵⁶ Berenî, 260-279.

¹⁴⁵⁷ el-Ömerî, 29.

¹⁴⁵⁸ Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, 293; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 274.

¹⁴⁵⁹ Berenî, 288; Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, 293 (Dipnotta).

Dvârasanudra gibi eyaletler devletin hâkimiyetinden çıkmıştı. Sultan Firuz Şah dönemi eyaletleri ise: *Doab, Dibâlpûr, Multan, Samane, Lâhor, Bihar, Tirhut, Mahube, Sirhind, Handeş, Kudh, Dhar, Gücerât ve Bedaun* idi.¹⁴⁶⁰

Taşra teşkilatının temelini eyalet yöneticileri oluşturmaktadır. Eyaletleri vali ya da iktâ olarak verilen muktalar idare etmekteydi. Sultan eyaletleri şehzadelere, hanlara, meliklere ve emirlere iktâ olarak vermektedir.¹⁴⁶¹ Ayrıca Tuğluk Hanedanlığı'nda eyaletlerin gelirlerinin belirli miktar para karşılığında mültezimlere verildiğini de görmekteyiz. İltizam¹⁴⁶² usulüne Muhammed bin Tuğluk döneminde geçildiği anlaşılmaktadır. Örneğin Muhammed bin Tuğluk Dhar ve Malva'nın gelirlerini birkaç lek tenge karşılığında Aziz Hammer'e vermişti. Sultan boşalan devlet hazinesini kısa sürede doldurmak ve hazineye daha çok gelir getirmek için bu yola başvurmuştu. Ancak beklenen gelir elde edilmediği gibi devlet hazinesi oldukça zarar görmüş ve birçok bölgede isyan çıkmıştı.¹⁴⁶³

Hanedanlıkta araziler küçükten büyüğe doğru köy, kasaba, eyalet gibi idari birimlere ayrılmıştı. Köylerin birleşiminden “*pergene*” meydana gelmekteydi. Pergenelerde “*şık*” denilen birimlerden oluşmaktaydı. Bir pergenenin köy sayısı yüze ulaştığında “*sade*” denilen idari birim meydana gelmekteydi. En küçük idari birime de “*dih*” (köy) denilmekteydi.¹⁴⁶⁴ Muhammed bin Tuğluk döneminde bazı eyaletlerin şık idari birimlere ayrıldığı görülmektedir. Örneğin Muhammed bin Tuğluk Marhat topraklarını dört şık'a ayırmıştı. Bu doğrultuda sultan birinci şık'ı Melik Ser-i Davetdâr'a, ikincisini Melik Muhlisü'l-Mülk'e, üçüncüsü Yusuf Buğra'ya ve sonuncusunu da Aziz Hammer'e vermişti.¹⁴⁶⁵

¹⁴⁶⁰Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 102-103; Berenî, 324-369; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 274-275.

¹⁴⁶¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 275.

¹⁴⁶²Lüzûn kökünden türâyen iltizam devlet arazilerinin vergi gelirlerini peşin olarak satışa sunduğu sisteme denilmektedir. Bu gelirleri alan kişilerde Mültezim denilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Genç, “İltizam”, cilt 22, İstanbul 2000, s.154-158.

¹⁴⁶³Berenî, 309; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 275.

¹⁴⁶⁴C. C. Davies, “Pargana”, *El²*, vol 8, Leiden 1995, s.270-271; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 102; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 276.

¹⁴⁶⁵Berenî, 308.

3.1.2.1. Taşra Teşkilatında Yer Alan Görevliler

Taşra teşkilatında Vali, Vali Nâibi, Hâce, Âmil, Şikdâr, Fevcdâr, Müşrif, Emîr-i Sade, Serheng ve Muhtesib gibi görevliler bulunmaktadır.

Vali

Vali sözlük anlamı itibarıyla “yetkili kişi, yönetici” anlamına gelmektedir. Sultanlar tarafından bir şehrin yönetimine getirilen görevliye vali, valilerin yönettiği şehirlere de vilâyet denilmektedir.¹⁴⁶⁶ İbn Battûta’nın verdiği bilgiye göre valilere “Emîrû’l-ümerâ” denilmekteydi. Seyyah, Sind’e varınca oranın emîrû’l-ümerâsı İmâdü’l-Mülk Sertîz’di.¹⁴⁶⁷ Valilerin eyaletlerde asayîşi ve düzeni sağlamak, savaş esnasında ordusuyla birlikte merkez ordusuna katılmak, suçluları cezalandırmak, adli işleri yürütmek, vergileri toplayarak merkeze göndermek ve sultanın buyruğu doğrultusunda ordunun ihtiyaçlarını gidermek gibi görevleri bulunmaktadır.¹⁴⁶⁸ Sultan Firuz Şah Thatta seferi sırasında ordunun ihtiyaçlarının artması sonucu Gücerât bölgesine çekilmişti. Sultan gerekli hazırlıkların yapılarak ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi için Gücerât Valisi Nizamülmülk’e ferman göndermişti. Ancak Nizamülmülk ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi için hiçbir hazırlık yapmamıştı. Bundan dolayı Sultan Firuz Şah tarafından görevden el çektiler ve yerine Zafer Han getirilmişti.¹⁴⁶⁹

Gıyâseddin Tuğluk döneminde devlete bağlı eyaletlere atanan yöneticiler daha çok sultanın yakın akrabası ve çevresindeki kişilerden oluşmaktaydı. Ancak bu kişilerin göreve gelmeden önce yöneticilik tecrübeleri bulunmamaktaydı. Böyle bir görevlendirmenin yapılması onların yönetici kapasitelerinin olmasından ileri gelmekteydi.¹⁴⁷⁰ Sultan Firuz Şah döneminde eyaletlere vali olarak atanacak kişilerde bazı özellikler aranmaktaydı. Bu özelliklere sahip olmayan kişilere görev verilmezdi. Bu dönemde valilerde aranan başlıca özellik adil, dindar ve merhametli olmaktır.¹⁴⁷¹

¹⁴⁶⁶Ünal Kılıç, “Vali”, *DİA.*, cilt 42, İstanbul 2012, s.492.

¹⁴⁶⁷Battuta II, 589.

¹⁴⁶⁸Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 104; Kılıç, 492; Moreland, 220; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 277-280.

¹⁴⁶⁹Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 65-68.

¹⁴⁷⁰Berenî, 260-265; Moreland, 219.

¹⁴⁷¹Berenî, 359.

Vali Nâibi

Eyaletlerde görev yapan valilerin görevlerini yerine getirmede onlara yardım eden vali nâibleri bulunmaktaydı. Vali nâibleri, valilerin çeşitli sebeplerden ötürü şehirden ayrıldıklarında onların yerine bakmakla görevliydi. Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde Gücerât'a nâib olarak Melik Taceddin Türk atanmıştı. Muhammed bin Tuğluk döneminde de Gücerât bölgesine nâib olarak Nizamülmülk Cuna Bahadır Türk atanmıştı.¹⁴⁷²

Hâce

Eyalet gelirlerin tespit edilmesinde ve mali işlerle ilgili görev yapan memura hâce denilmekteydi. Hâceler vezire bağlı olsalar da sultan tarafından görevlendirilmekteydi. Hâcenin görevi sorumlu olduğu eyaletin hesap defterlerini tutmak ve onu korumaktı.¹⁴⁷³

Âmil

Taşra teşkilatında görev yapan bir diğer memur da âmildi. Âmil genellikle valilerin altında vergi toplayan görevlilerdir.¹⁴⁷⁴ Uluğ Han İkinci Varangal seferinde şehri ele geçirmiş ve buraya yeni yöneticiler atamıştı. Bu görevliler arasında âmiller de vardı.¹⁴⁷⁵ İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk eyaletlerden toplanan vergilerin onda birinin yarısını âmîllere dağıtmaktaydı.¹⁴⁷⁶ Âmillerin vergilerin hesaplanmasında da görev aldıkları anlaşılmaktadır. Bu görevliler vergi toplama ve hesaplama gibi görevleri ifa ettiğinden Dîvân-ı Vezâret'e karşı da sorumluydu.¹⁴⁷⁷

Fevcdâr

Fevcdâr, Arapça fevc (bölük) kelimesi ile Farsça dâr (sahip) kelimelerinin birleşiminden oluşmuş tabur veya bölük kumandanı demektir.¹⁴⁷⁸ Fevcdârlar daha çok vergileri toplamak, aşayişi sağlamak ve isyancıları cezalandırmakla görevliydi. Eyalet teşkilatına bağlı olmalarına rağmen merkezi teşkilatla iletişim imtiyazına sahipti.¹⁴⁷⁹ Tuğluk Hanedanlığı'nda fevcdârların varlıklarına dair ilk bilgileri Berenî'nin "*Târîh-i*

¹⁴⁷²Berenî, 260, 280

¹⁴⁷³Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 280-281; Qureshi, 200-201.

¹⁴⁷⁴Battuta II, 591; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 282.

¹⁴⁷⁵Berenî, 276.

¹⁴⁷⁶Battuta II, 591.

¹⁴⁷⁷Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 282.

¹⁴⁷⁸A. S. Bazmee Ansari, "Fevcdâr", *DİA.*, cilt 12, İstanbul 1995, s.504.

¹⁴⁷⁹T. W. Haiğ, "Fevcdâr", cilt 4, İstanbul 1964, s.584.

Firuzşahi” adlı eserinden edinmekteyiz. Berenî, Muhammed bin Tuğluk’un Doab bölgesinde Hinduların yol açtığı huzursuzlukları ortadan kaldırmak için fevcdâr ve şıkdârları görevlendirdiğini belirtmektedir.¹⁴⁸⁰

Şıkdâr

Tuğlukşahlar Hanedanlığı’nda taşra teşkilatında görev yapan bir diğer görevli de şıkdâr idi. Eyaletlerin birden fazla “şık” denilen birimlere ayrılmasından sonra bu birimlerin yönetilmesi içinde şıkdâr adı verilen görevliler tayin edilmekteydi.¹⁴⁸¹ Şıkdâr ilk olarak Delhi Türk Sultanlığı’nda Balabanlar döneminde ortaya çıkmıştı. Gıyâseddin Balaban 1273 yılında Samane ve Sunam topraklarını, şıklara ayırmıştı.¹⁴⁸² Muhammed bin Tuğluk Delhi’de tarım alanlarını genişletmek ve verimi artırmak için bir dizi tedbirler almıştı. Bu amaç doğrultusunda yaklaşık 100 şıkdârı görevlendirmişti.¹⁴⁸³ Şıkdârın sorumlu olduğu eyalette meydana gelen karışıklıkları ortadan kaldırmak ve asayiş sağlamaya çalışmak gibi görevleri de bulunmaktaydı. Muhammed bin Tuğluk, Aynülmülk Mahru’yu Multan eyaletine yönetici yaptığı gibi Lâhor’un şıkdârlığını da ona devretmişti.¹⁴⁸⁴

Sultan Firuz Şah 1354 yılında Hisâr-ı Firuze’yi inşa ettirmiş ve burası için de şıkdâr görevlendirmişti. Bu göreve Melik Dilan getirilmişti.¹⁴⁸⁵

Emîr-i Sade

Taşra teşkilatı içerisinde bulunan emîr-i sadenin görev ve yetkileri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Emîr-i sade muhtemelen yüz köyün birleşiminden oluşan “sade”lerin yönetiminden sorumlu görevliydi. Sorumlu oldukları bölgelerden vergi topladıkları anlaşılmaktadır.¹⁴⁸⁶ Hüseyin’e göre emîr-i sade, modern tahsildara benzemektedir.¹⁴⁸⁷ Tuğlukşahlar Hanedanlığı taşra teşkilatında emîr sadelerin aktif görev aldıkları görülmektedir. Muhammed bin Tuğluk, Dhar ve Malva’nın yönetimine

¹⁴⁸⁰Berenî, 295.

¹⁴⁸¹Iqtidar Hüseyin Siddiqui, “Position of Shiqqdar under the Sultans of Delhi”, *Proceedings of the Indian History Congress*, vol 28, Aligarh 1966, s.202; Banerjee, 102.

¹⁴⁸²Siddiqui, “Position of Shiqqdar under the Sultans of Delhi”, 203.

¹⁴⁸³Berenî, 306.

¹⁴⁸⁴Siddiqui, “Position of Shiqqdar under the Sultans of Delhi”, 203-204.

¹⁴⁸⁵Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 283; Siddiqui, “Position of Shiqqdar under the Sultans of Delhi”, 204; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 137-138.

¹⁴⁸⁶Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 285.

¹⁴⁸⁷Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tuğluq*, 224.

Aziz Hammer’i getirmişti. Aziz Hammer’in haksız yere bazı emîr sadeleri katletmesiyle birçok bölgede emîr-i sadeler ayaklanmıştı.¹⁴⁸⁸

Hüseyin’in verdiği bilgiye göre emîr-i sadelerin altında çalışan ve daha düşük rütbeye sahip Hindu yöneticiler bulunmaktaydı. Bu yöneticiler mutasarrıf, kârkun, balahâr, hût, mukaddem, çovdheri, patvârî, serheng ve piyâdelerden oluşmaktaydı. Bu görevlilerin kendi aralarında bir rütbe sırası da bulunmaktaydı. Ancak hepsi de bulundukları bölgede huzuru sağlamanın yanında vergilerin toplanmasına katkı sağlamaktaydı.¹⁴⁸⁹

Mukaddem

Kaynaklarda mukaddem hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Berenî Târîh-i Firuzşahî adlı eserinde mukaddemlerden bahsederken görevleri hakkında açık bir şekilde bilgi vermemektedir.¹⁴⁹⁰ Ancak Berenî’nin verdiği bilgilerden mukaddemlerin Hindu yöneticilerden oluştukları ve vergilerin toplanmasında görev aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁴⁹¹ Qureshi’ye göre mukaddem, köyden sorumlu kişiye, reise denilmekteydi.¹⁴⁹² Sultan Firuz Şah, Lekhenevtî serefine çıktığı sırada Gurakpur râyi sultana hediyeler sunarak bağlılığını bildirmişti. Sultan Firuz Şah da rây’a çetr ile taç verdiği gibi diğer büyük mukaddemlere de hil’at verdiği görülmektedir.¹⁴⁹³

Sultan Firuz Şah döneminde Moğol kuvvetleri Gücerât’ı ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Ancak Moğol kuvvetlerinin bir kısmı su sıkıntısından perişan olurken bir kısmı da İslam ordusu tarafından perişan edilmişti. Ayrıca geri kalan Moğol kuvvetleri de Gücerât mukaddemlerinin gece saldırısı neticesinde ağır bir yıkım almışlardı.¹⁴⁹⁴ Bu bilgiden hareketle mukaddemlerin emri altında askeri birliklerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Hût

Hût hakkında dönemin kaynaklarında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Mereland’a göre hût, mukaddem köy reislerinden oluşmakta ve Hindular arasından

¹⁴⁸⁸Berenî, 309-310.

¹⁴⁸⁹Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 543; Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 224-225.

¹⁴⁹⁰Berenî, 264.

¹⁴⁹¹Berenî, 264.

¹⁴⁹²Qureshi, 207.

¹⁴⁹³Berenî, 360.

¹⁴⁹⁴Berenî, 369.

seçilmekteydi.¹⁴⁹⁵ Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde hût ve mukaddemlere büyük önem vermişti. Sultan bu yöneticilerden cizye ve haraç alınmaması için emir vermişti.¹⁴⁹⁶

Muhtesib

Hisbe teşkilatının taşradaki yönetiminin başında muhtesib bulunmaktaydı. Muhtesibin görevi İslamiyet'in yasakladığı şeylerin ahali tarafından yapılmasına engel olmaktı. Bundan dolayı açık alanlarda içki içenler, Ramazan ayında yiyip içenler, sokakları kapatan esnaflar ve genel ahlaki kurallara uymayan kişiler muhtesiblere hesap vermek zorundaydı.¹⁴⁹⁷

Hisbe Teşkilatı

Hisbe, Arapça da hesap etmek, saymak anlamına gelen hasb kelimesinden türeyin bir isimdir. Terim olarak da “*emr-i bi'l-ma'rûf neyh-i ani'l-münker*” prensibini benimseyerek hareket eden genel ahlaki ve kamu düzenini sağlayan müesseseyi ifade etmektedir.¹⁴⁹⁸ Ansiri'ye göre hisbe teşkilatının İslam beldelerinde olduğu gibi Tuğluk Hanedanlığı'nda tam olarak uygulandığından bahsetmek mümkün değildir. Çünkü toplum yapısının çoğunluğunu Hindular oluşturmaktaydı. Şeriatı önemli ölçüde uygulamaya çalışan Firuz Şah döneminde dâhil hisbe teşkilatının eksiksiz uygulandığını söylemek oldukça yanlış olur.¹⁴⁹⁹ Tuğluk Hanedanlığı'nda zaman zaman sultanlar muhtesiblerin görevlerini aşan kötü adet ve bid'atlarla mücadele etmişlerdi. Bundan dolayı Sultan Firuz Şah İslamiyet'e aykırı gördüğü birçok şeyi yasaklamıştı. Muhammed bin Tuğluk döneminde de sultanın sarayda ibadetlerin aksatılmasını hoş karşılamadığı ve zaman zaman da ceza uyguladığı bilinmektedir. Muhammed bin Tuğluk döneminde muhtesiblik önemli bir vazife haline gelmiş ve sultan zaman zaman bu görevi üstlenerek ahaliyi dinin temel esaslarından imtihana çekmişti.¹⁵⁰⁰

¹⁴⁹⁵Moreland, 225; Qureshi, 207; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,286.

¹⁴⁹⁶Qureshi, 208; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*,286; Berenî, 208.

¹⁴⁹⁷Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 288.

¹⁴⁹⁸Cengiz Kallek, “Hisbe”, *DİA.*, cilt 18, İstanbul 1998, s.133; Yusuf Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara 1975, s.11-13.

¹⁴⁹⁹A. S. Bazmee Ansari, “Hisbe”, cilt 18, İstanbul 1998, s. 143.

¹⁵⁰⁰Ansari, “Hisbe”, 143.

3.1.3. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda Adli Teşkilat

3.1.3.1. Dîvân-ı Mezâlim

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda adâlet mekanizmasının örfî ve şer'î yargı olmak üzere ikiye ayrıldığı söylenebilir. Örfî davaların görüşülüp karara bağlandığı ve sultanın da başkanlığını yaptığı yargı organına Dîvân-ı Mezâlim denilmektedir. Sultan Dîvân-ı Mezâlim de halkın şikâyetlerini dinler ve dilekçelerini kabul ederek davalara bakardı.¹⁵⁰¹ Muhammed bin Tuğluk pazartesi ve perşembe günleri Dîvân-ı Mezâlim'i toplayarak halkın şikâyetlerini dinlemekteydi.¹⁵⁰²

Muhammed bin Tuğluk Dîvân-ı Mezâlim'i topladığında ahalinin şikâyetlerini almaları için genel kabul dairesinin dört kapısına büyük emirleri yerleştirmektedir. Bu emirlerin dördüncüsü Firuz Şah idi. Şikâyeti olan birisi Dîvân-ı Mezâlim'in kurulduğu salona gelerek birinci kapıda bulunan görevliye derdini anlatırdı. Şayet bu görevli gelen şikâyeti kayıt altına almaz ise ikinci ve üçüncü kapıdaki görevli almak zorundaydı. Ancak gelen kişi meramını bu görevlilere aktaramamışsa bu sefer de Kadî'l-Memâlik Sadr-ı Cihân'ın huzuruna çıkarak derdini aktarmaktaydı. Bütün bu yolları denedikten sonra hala şikâyetçi derdini görevlilere aktaramamışsa son çare olarak sultana iletmekteydi. Şikâyetçi görevlilere başvurmuş ve şikâyet dilekçesi kabul görmemiş ise sultan bunun tatbikini yaptırarak o görevlileri cezalandırmaktaydı. Dîvân-ı Mezâlim toplantılarının dışında yapılan şikâyetler toplanarak sultan tarafından yatsı namazından sonra incelenmekteydi.¹⁵⁰³

Dîvân-ı Mezâlim sultanın olmadığı zamanlarda emîr-i dâd başkanlığında toplanmaktaydı. Sultandan sonra Dîvân-ı Mezâlimde görev yapan en üst dereceli memur emîr-i dâd idi. Emîr-i dâdın görevi yüksek dereceli devlet memurları hakkında şikâyet olduğunda onları dîvâna çıkarıp yargılamak ve kararı uygulamaktı.¹⁵⁰⁴

İbn Battûta seyahatnâmesinde verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde emîr-i dâd makamına Hudâvendzâde Ziyâeddin görevlendirilmişti. Bu

¹⁵⁰¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 317.

¹⁵⁰²Battuta II, 684-685; Qureshi, 158.

¹⁵⁰³Battuta II, 685.

¹⁵⁰⁴Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 319; Aydın Taneri, "Emîr-i dâd", *DİA.*, cilt 11, İstanbul 1995, s.130; Qureshi, 161; Erdoğan Merçil, "Selçuklular'da Emîr-i Dâd Müessesesi", *Belleten*, cilt 59, sayı 225 Ağustos, Ankara 1995, s.327-328; Battuta II, 736.

göreve getirilen kişi büyük emirlerden sayılmakta ve kadının meclisinde yer almaktaydı. Muhammed bin Tuğluk, emîr-i dâdlık görevine getirdiği Hudâvendzâde Ziyâeddin'e görevi karşılığında yıllık 50 bin dinar maaş vermişti. Ayrıca sultan yıllık gelirinin dışında nakit olarak da 50 bin dinar ihsan etmişti.¹⁵⁰⁵ Diğer devlet işleriyle ilgili atamalarda olduğu gibi emîr-i dâd makamına atanan kişiye göreve başlaması için sultan tarafından hil'at verilmekteydi. Muhammed bin Tuğluk, Hudâvendzâde Ziyâeddin'e ipek sırmalı hil'at takdim etmişti. Bu hil'atta diğerlerinden farklı olarak göğüs ve arka kısmında aslan resmi bulunmaktaydı. Bundan dolayı bu hil'ata “*sûret şîr*” denilmekteydi. Muhammed bin Tuğluk, Hudâvendzâde Ziyâeddin'e hil'atın dışında birinci sınıf bir küheylan da hediye etmişti.¹⁵⁰⁶

Delhi emîr-i dâdı kaynaklarda Uluğ Dâdbeg, Emîr-i Dâd-ı Memâlik-i Delhi gibi isimlerle zikredilmektedir.¹⁵⁰⁷ Fahreddin Cuna, Alâeddin Muhammed Halaci döneminde dâdbeg makamına tayin edilmişti.¹⁵⁰⁸ Bundan dolayı emîr-i dâdlığa (dâdbeg) asker kökenli kişilerin de tayin edildiği söylenebilir.

3.1.3.2. Dîvân-ı Kazâ

Tuğluk Hanedanlığı'nda şer'î davalara kadılar bakmaktaydı. Kadıların davalara baktığı daireye de dîvân-ı kazâ denilmekteydi.¹⁵⁰⁹ Kadıların başına “*Kadî'l-Kudât*” ya da “*Kadî'l-Memâlik*” denilmektedir. Kadî'l-Kudât Delhi'de oturmakta ve Sadr-ı Cihân, Sudûr-u Cihân ve Sadrul Sudûr-u Cihân gibi lâkaplarla anılmaktaydı.¹⁵¹⁰ Tuğluk Hanedanlığı'nda kadıya büyük önem atfedilmişti. Kadî'l-Memâlik, Dîvân-ı Mezâlim'e katılarak sultana danışmanlık yapmaktaydı. Ayrıca kadılar medrese, cami, vakıf ve diğer dini kurumların idaresini yürüterek yardıma muhtaç âlim, seyyid, derviş gibi din adamlarının maaş işlemlerini yürütürdü. Taşradaki idari birimlere kadıların atanması da Kadî'l-Memâlik'in görevlerindendi.¹⁵¹¹

¹⁵⁰⁵Battuta II, 736; Qureshi, 161; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 322.

¹⁵⁰⁶Battuta II, 736.

¹⁵⁰⁷Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 320.

¹⁵⁰⁸Berenî, 148.

¹⁵⁰⁹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 322.

¹⁵¹⁰Battuta II, 657, Sirhindi, 119; Berenî, 356, 355; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 322; L.S. Chandel, *Early Medieval State Study of Delhi Sultanate*, Delhi 1989, s.39.

¹⁵¹¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 323.

Kadılar adil ve dini bilgisi yüksek kişilerden seçilmekteydi. Örneğin kadılar kadısı Sadr Cihân Nâsireddîn Harizmî büyük bir fıkıh bilginiydi.¹⁵¹² Kadıların nikâh kıydıkları ve cenazelere teşrif ettikleri görülmektedir. Örneğin Muhammed bin Tuğluk Vezir Havâce-i Cihân'ın iki kızını Hudâvendzâde Kıvâmeddin'in oğullarıyla evlendirdiği merasimde nikâhı kadı efendi kıymıştı.¹⁵¹³ Ayrıca İbn Battûta'nın kızı vefat ettiğinde kadı Nizâmedîn Kervânî önceden kabre giderek Kur'an okumuştur. Nizâmedîn Kervânî, seyyahın kızı için mersiye okumuş ve dua yapmıştı.¹⁵¹⁴

Kadî'l-Memâlik sultanın düzenlediği merasimlerde ona eşlik etmekteydi. Sultan huzuruna gelen yabancılara para ve hediyeler ihsan ettiğinde bu paralar ile hediyelerin taksim edilmesinden kadılar kadısının sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin İbn Battûta Hind diyarına varıp Muhammed bin Tuğluk huzuruna çıkınca sultan gelen yabancılara dağıtılmak üzere 100 bin dinar ihsan etmişti. Kadılar kadısı ve kâtipler bu parayı gelen kişilere pay etmişti.¹⁵¹⁵

Kadî'l-Memâlik ve diğer kadılar baktıkları davaları sicillere kaydetmekteydi. Kadıların yanında yeminli tanıklar diye anılan “*udûl heyeti*” bulunmaktaydı. Çünkü Muhammed bin Tuğluk Horasan bölgesinden gelenlerin Hint diyarında temelli ikamet etmemeleri durumunda ülkeye sokulmamaları için emir vermişti. İbn Battûta Multan'a varınca onu karşılamaya gelenlere “*Hûnd-ı Âlem'in hizmetinde temelli kalmak için geldim.*” dediğinde kadı ve udûl heyeti taahhütnâme niteliğinde özel bir belge çıkarmışlardı.¹⁵¹⁶ Sultan Muhammed bin Tuğluk'un huzuruna çıkan İbn Battûta sultan tarafından Delhi kadığına getirilmişti. Bu vazifesi karşılında yıllık 12 bin dinar maaş ve 12 bin dinar geliri olan otlaklık verilmişti. Ona eğer ve dizginleriyle donanımlı bir küheylan da hediye etmişti. Bir de göreve başlaması için hil'at-ı mehâribî vermişti.¹⁵¹⁷

Kadî'l-Memâlik, sultanın düzenlediği toplantılarda sultanın sağ tarafında oturmaktaydı. Örneğin Sultan Firuz Şah döneminde yapılan toplantılarda Sadr-ı Cihân Seyyid Celâleddin Kirmani, sultan ile vezir-i memâlik arasında oturmaktaydı.¹⁵¹⁸ Kadî'l-Memâlik'in görevlerini yerine getirmede ona yardımcı olan nâibi

¹⁵¹²Battuta II, 733.

¹⁵¹³Battuta II, 683; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 324.

¹⁵¹⁴Battuta II, 730.

¹⁵¹⁵Battuta II, 735.

¹⁵¹⁶Battuta II, 594; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 324.

¹⁵¹⁷Battuta II, 737.

¹⁵¹⁸Chandel, 39.

bulunmaktaydı. Ayrıca baktığı davaları deftere kayıt etmekle görevli katibler de görev almaktaydı.¹⁵¹⁹

İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre sultanın düzenlediği av merasimlerine Kadî'l Memâlik de katılmaktaydı. Örneğin seyyah Muhammed bin Tuğluk'un av merasimini anlatırken sultanın sağında ve solunda kadılar kadısının yer aldığını yazmaktadır.¹⁵²⁰

Ordudaki adli davalara Kadı-yı Leşker bakmaktaydı. Tuğluk Hanedanlığı döneminde kadı-yı leşker hakkında kaynaklarda neredeyse hiç bilgi bulunmamaktadır. Sultan Firuz Şah İslam dinine aykırı uygulamaları kaldırdınca kadı-yı leşker Nasrullah Efendi de sultanın buyruğunu halka duyurmuştu.¹⁵²¹

Tablo 2. Tuğlukşahlar Devleti'nde Görev Yapan Kadılar

Sultanın Adı	Rütbe	Adı	Atandığı Şehir	Tarih
Giyâseddin Tuğluk Şah	Sadr-i Cihân Kadı-ı Memâlik	Kemaleddin	Delhi	1320-25
	Kadı, Naib-i Hâkim	Celâleddin Karenzi	--	-
	Kadı	Hamiduddin Karenzi	Nagore ?	-
	Kadı	Sa'lar	Multan	-
	Kadı	Şemseddin	Delhi	-
Muhammed bin Tuğluk	Kadı'l-Kudât-ı Memâlik	Kemâleddin Gaznevi	Delhi	-
	Kadı'l-Kudât, Sadr-ı Cihân	Nâsireddin Nasurci	Delhi	-
	Kadı'l-Kudât, Sadr-ı Cihân	Sarf Cihân	Devletâbâd	-
	Kadı İmam	İmam Şemseddin	Canderi ?	-
	Kadı	İbn Battûta	Delhi	1333-42
	Kadı	Celal	Delhi	
	Kadı	CelalAfgan	Koel ?	-
	Kadı	Keşna (Kashna) ?	Gazne	-
	Kadı	Mecduddin	-	-
	Kadı	Melik Sarf Celâleddin	Uç	-
	Kadı	Mecduddin Şiraz	-	-
	Kadı	Nizamuddin Yahya	Multan	-
	Kadı	Nureddin	Hinaur ?	-
	Kadı	Kadın Hasan	Canderi	-
	Kadı	Kıyamuddin	Tirmiz	-

¹⁵¹⁹Chandel, 42-47.

¹⁵²⁰Battuta II, 743-744.

¹⁵²¹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 325; Afif, *Târih-i Firuzşahi*, 378; Chandel, 45.

	Kadı	Sadreddin Hanefi	Bakhar	-
	Kadı	Seyfeddim	Argah ?	-
	Kadı	Sâlâr	Multan	
	Kadı	Şerafeddin	-	-
	Kadı	Şerif Emir Ali	Amroha	-
	Kadı	Veci-ül-Mülk	Devletâbâd	-
Firuz Şah	Kadı Sadr-ı Cihân	Seyyid Celâleddin Kirmani	Delhi	-
	Kadı-ı Leşker	Nasrullah	Sultanın ordusu	-
	Kadı-ı Şah	Melik Burhaneddin	Sultanın Mahkemesi	-
	Kadı	Abid	-	-
	Kadı	Bagdadichaccu ?	-	-
	Kadı	Hüsameddin	-	-
	Kadı	Melik Abdullah	-	-
	Kadı	Mısır ?	-	-
	Kadı	Sadru'l-Mülk	Mahube	-
	Kadı	Sarf	Somnath ?	-
	Kadı	Şihabeddin Devletâbâdî	Devletâbâd	-

Kaynak: L.S. Chandel, *Early Medieval State Study of Delhi Sultanate*, Delhi 1989,s.119-121.

3.1.4. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda Askeri Teşkilat

Yeni kurulan bir devletin sağlam temeller üzerine inşa edilmesi için güçlü bir askeri sisteme gereksinim duyulmaktaydı. Özellikle de bu durum Hint coğrafyasında hâkimiyet sürdürmek isteyen Müslüman Türk devleti için büyük bir önem arz etmekteydi. Hindistan'da kurulan Müslüman Türk devletlerinden biri olan Tuğlukşahlar bu coğrafyada varlıklarını sürdürmek için düzenli ve güçlü bir orduya ihtiyaç duymuşlardı. Çünkü bir yandan yerleşme alanı olarak Hint topraklarını gözlerine kestiren Moğol akınlarına karşı mücadele etmek diğer yandan da Müslümanları bu topraklardan atma gayreti içerisinde olan Hindu racalara karşı cansiperane mücadele etmeleri gerekmektedir.

Halaç Hanedanlığı'nın yıkılması üzerine kurulan Tuğlukşahlar Devleti, Gaznelilerden devr aldıkları İslam'ın bayrağını Hint coğrafyasında dalgalandırmak ve yeni yerleri hâkimiyetlerine katmak için sistemli ve güçlü bir orduya ihtiyaç duymaktaydı. Dönemin tarihçileri Tuğlukşahlar ordusu hakkında teferruatlı bilgi vermemektedir. Ortaçağ Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi Tuğlukşahlar

Hanedanlığı'nda da ordunun başında sultanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bazen de sultanın ordunun başında sefere iştirak etmeyerek şehzade ya da önde gelen meliklerden birini görevlendirdiği bilinmektedir. Örneğin Gıyâseddin Tuğluk Şah devlet işlerini düzene koyduktan sonra Şehzade Uluğ Han'ı ordunun başında Varangal racası üzerine sefere göndermişti.¹⁵²²

3.1.4.1. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda Orduyu Meydana Getiren Unsurlar

Tuğluk Hanedanlığı'nda orduyu meydana getiren unsurlar hakkında kaynaklarda detaylı bilgi bulunmamaktadır. Ancak Ortaçağ Müslüman Türk devletlerinde ve Tuğluklular öncesindeki Delhi Türk Sultanlarında olduğu gibi orduyu meydana getiren unsurların başında gulâm (memlûk) sisteminin geldiği anlaşılmaktadır. Tuğlukşahlar Hanedanlığı kaynakları incelendiğinde gulâm sayısında ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. Örneğin Muhammed bin Tuğluk'un yaklaşık 20 bin, Sultan Firuz Şah'ın ise 180 bin gulâmı bulunmaktaydı.¹⁵²³ Tuğluk Hanedanlığı teşkilatı içerisinde önemli bir yere sahip gulâmların maaşlarını iki şekilde aldıkları görülmektedir. Hazineden aylık maaş aldıkları gibi köylerin yıllık gelirlerinden maaşlarının ödendiği de görülmektedir.¹⁵²⁴ Muhammed bin Tuğluk döneminde gulâmlara aylık 10 tenge maaşın yanında yiyecek ve giyecek ihtiyaçları için ikişer menn buğday ve pirinç verilmekteydi. Ayrıca günde üç sîr et ile yılda dört takım elbise verilmekteydi. Sultan Firuz Şah zamanına bakıldığında gulâmların maaşlarının rütbelerine göre 20 ile 100 tenge arasında değiştiği görülmektedir.¹⁵²⁵

Tuğluk Hanedanlığı'nda gulâmlar devlet içerisinde önemli görevlere geldikleri görülmektedir. Firuz Şah döneminden itibaren hem yönetici sınıf hem de askeri sınıf içerisinde aktif rol oynamışlardı. Firuz Şah'ın ölümünden sonra Tuğluk Hanedanlığı saltanat mücadelelerine sahne olmuştu. Bu durumdan gulâmlarda faydalanarak şehzadeler arasında güç dengesi oluşturarak bütün gücü ellerinde toplamaya çalışmışlardı. Örneğin Sultan II. Tuğluk Şah tahta çıktıktan sonra devlet işlerini

¹⁵²²Berenî, 274;

¹⁵²³Umut Kansoy, "Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu", *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul 2018, s.89; Kortel, Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât(1206-1414), 296; Erdoğan Merçil, "Gulâm", *DİA.*, cilt 14, İstanbul 1996, s.183.

¹⁵²⁴Merçil, "Gulâm", 183.

¹⁵²⁵Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 297; Qureshi, 68.

boşlaması üzerine Sultan Firuz Şah'ın gulâmları sultan üzerinde güçlerini göstermiş ve devletin kontrolünü ele almışlardı.¹⁵²⁶

Tuğluk Hanedanlığı ordusunda diğer bir unsur da eyalet askerleriydi. Eyalet askerleri ordunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Eyaletlerde herhangi bir isyan meydana geldiği zaman diğer eyaletlerde bulunan askerler o eyalete intikal ettirilmekteydi. Ancak isyanın büyümesi ve bastırılması güçleştiği durumlarda da başkentten bölgeye asker sevk edilmekteydi. Örneğin Muhammed bin Tuğluk döneminde Kadı Celâleddin bir grup Afganla isyan ettiğinde sultan Gücerât ve Nehervale eyaletinde vezir naibliği yapan Melik Mukbil'i bu isyanın bastırılması için görevlendirmişti.¹⁵²⁷

Sultan sefere çıkacağı zaman eyalet ordularına emir vererek merkez ordusuna katılmalarını sağlardı. Sultan başkentte bulunmadığı zamanlarda da vezirin eyaletlerden ordu toplama görevini üstlendiği anlaşılmaktadır. Örneğin Muhammed bin Tuğluk'un Delhi'den Devletâbâd'a gittiğini duyan Emîr Halâcûn, Lohor şehrinde hükümdarlık iddiasında bulunarak isyan etmişti. Bu durumu haber alan Vezir Hâce-i Cihân ordu toplamıştı. Bu asker arasında Horasanlılarda bulunmaktaydı.¹⁵²⁸ Bu bilgiden de anlaşıldığı üzere Tuğlukşahlar ordusu içerisinde Horasanlıların da yer aldığı görülmektedir. İbn Battûta Horasanlı askerler hakkında bilgi vermese de bu askerlerin paralı askerler olabileceği düşüncesini akıllara getirmektedir.

Berenî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde Moğollardan birçok emîr-i sade, emîr-i hezâra (binbaşı) ve emîr-i tümen beyleri her yıl saraya gelmekteydi. Muhammed bin Tuğluk bu Moğol kumandan ve yöneticilerine hediyeler vermektedir. Bunların bir kısmı sultanın hizmetinde, orduda veya çeşitli görevlerde yer alırken bir kısmı da ülkelerine geri dönmekteydi. Hatta Muhammed bin Tuğluk bu kumandanlara eyalet gelirlerinin hediye edildiği de görülmektedir.¹⁵²⁹ Berenî'nin kaydından anlaşılabacağı üzere Tuğlukşahlar ordusunda Moğol kumandanların görev yaptığı anlaşılmaktadır. Tuğlukşahlar ordusunda daimi Moğol yöneticiler olduğu gibi yardım amaçlı çağrılan Moğol birlikleri de vardı. Örneğin Muhammed bin Tuğluk isyan eden Tagi'yi ortadan kaldırmak için Thatta üzerine harekete geçmişti. Bu sırada da

¹⁵²⁶Sirhindi, 150.

¹⁵²⁷Battuta II, 719.

¹⁵²⁸Battuta II, 705.

¹⁵²⁹Berenî, 284.

Çağatay Han'ı Altun Bahadır, Emir Fergan¹⁵³⁰ komutasında 5 bin kişilik süvari birliğini sultanın yardımına göndermişti.¹⁵³¹

Tuğluk Hanedanlığı ordusunu meydana getiren diğer bir unsur da vasal krallıklar ve racalardan gönderilen yardımcı kuvvetlerdi. Örneğin Sultan Firuz Şah Nagorkot Kalesi'ni ele geçirmek için harekete geçtiğinde sultanın ordusunda rây, râyan ve zemindârların olduğu görülmektedir.¹⁵³² Bunların dışında Tuğluk ordusunda Türkmen, Hitay ve Farslardan oluşan birlikler de bulunmaktaydı.¹⁵³³

3.1.4.2. Orduda Bulunan Sınıflar

Tuğluk Hanedanlığı ordusunun temelini süvari ve piyâde birlikleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu birliklerin dışında fillerden oluşan birlikler de mevcuttu. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde hanedanlığın ordusu içerisinde 900 bin¹⁵³⁴ kişilik süvari birliği bulunmaktaydı. Bunların bir kısmı başkentte sultanın yanındayken bir kısmı da eyalet yöneticilerinin emrinde bulunmaktaydı.¹⁵³⁵ Muhammed bin Tuğluk saltanatının ilk yıllarında Horasan'ı fethetme düşüncesine kapılmış ve büyük bir ordu meydana getirmişti. Berenî'nin verdiği bilgiye göre sultanın ordusunda 370 bin kişilik süvari birliği vardı.¹⁵³⁶ Tuğlukşahlar Hanedanlığı ordusunda süvariler büyük bir öneme sahipti. Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere Muhammed bin Tuğluk süvari birliğine büyük önem vermişti. Muhammed bin Tuğluk Nâib-i Emîr-i Hâcib olarak atadığı Sultan Firuz Şah'ın emrine 12 bin kişilik süvari birliğini de vermişti.¹⁵³⁷

Sultan Firuz Şah döneminde de ordunun ağırlığını süvari birliği oluşturduğu görülmektedir. Örneğin Sultan Firuz Şah Birinci Lekhenevtî seferine çıktığında

¹⁵³⁰Berenî, Çağatay Han'ı Altun Bahadır 5. 000 suvârî birliğini Emir Fergan komutasında gönderdiğini belirtirken Sirhindi ve Nizâmeddin Ahmed, Emir Kuzgun konutasında gönderildiğini yazmaktadırlar.

¹⁵³¹Berenî, 321; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 7-12. Sirhindi, 120; Nizâmeddin Ahmed, 239.

¹⁵³²Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 55-56.

¹⁵³³el-Ömerî, 31.

¹⁵³⁴İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bu sayı abartıdan ibaret olduğu söylenilebilir. Çünkü o günün Hint coğrafyası göz önüne alındığında böyle büyük bir ordunun kurulmasının imkânsız olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle ülke içerisinde atın çok fazla yetiştirilmediği ve daha çok yanacı ülkelerden ithal edildiği bilinmesine rağmen.

¹⁵³⁵el-Ömerî, 31; Ali Athar, *Army Organisation under the Sultans of Delhi*, Aligarh 1987, s.68; Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, 288.

¹⁵³⁶Berenî, 293; Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, 288.

¹⁵³⁷Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 6; Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, 289.

ordusunda 90 bin süvari bulunmaktaydı. Sultanın süvari birliği karşısında Lekhenevtî hâkimi Şemseddin'in 10 bin süvari ve 200 bin piyâdesi bulunmaktaydı.¹⁵³⁸ İkinci Lekhenevtî seferinde 70 bin süvari ve sayısız piyâde vardı.¹⁵³⁹ Ayrıca Sultan Firuz Şah Thatta seferinde ordusunda 90 bin süvari bulunmaktaydı.¹⁵⁴⁰ Afif'in verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah döneminde gulâmlar hariç sultanın 80-90 bin kişiden oluşan süvari birliği bulunmaktaydı.¹⁵⁴¹

Sultan Firuz Şah'ın ölümünden sonra süvari birliklerinin önemi giderek azalmıştı. Firuz Şah'ın oğlu Muhammed Şah, Tuğluk Hanedanlığı tahtına ikinci kez çıktığında beraberinde sadece 20 bin süvari birliği bulunmaktaydı. Ancak diğer eyalet yöneticileri ile Hindu rây ve ranaların orduya katılmasıyla süvari sayısı 50 bine ulaşmıştı.¹⁵⁴²

Tuğlukşahlar Hanedanlığı son çeyreğini yaşarken ordusundaki süvari birliklerinin sayısı oldukça azalmıştı. Örneğin Emir Timur'un Hindistan üzerine yaptığı seferde Tuğlukşahlar Devleti tahtında bulunan Nâsireddin Mahmud Şah'ın ordusunda sadece 10 bin süvari birliği bulunmaktaydı.¹⁵⁴³ Tuğlukşahlar ordusunda süvari kuvvetlerinin azalmasının temel nedeni Sultan Firuz Şah'tan itibaren hanedanlığın taht kavgalarına sahne olması ve devletin ekonomisinin bozulması etkili olmuştu. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk her yıl 10 bin iyi cins Arap atı hediye etmekteydi. Sultan bu atları Bahreyn, Yemen ve Irak'tan getirtmekteydi.¹⁵⁴⁴ İbn Battûta'nın Muhammed bin Tuğluk'la ilgili verdiği bilgileri İbn Fazlullah el-Ömerî'nin kayıtları doğrular niteliktedir. Muahmmed bin Tuğluk huzuruna varan yabancı kişilere koşum takımlarıyla birlikte iyi cins at hediye etmekteydi. Sultan, İbn Battûta'yı Çin'e elçi gönderirken Çin İmparatoruna eğeri, üzengisi ve koşum takımı mükemmel 100 iyi cins at göndermişti.¹⁵⁴⁵ Tuğluk Hanedanlığı'nda piyâde birliklerinin net sayı kaynaklarda belirtilmezken sayılarının fazla olduğu vurgulanmaktadır. Afif'i Sultan

¹⁵³⁸Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 30.

¹⁵³⁹Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 41; F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tugluk", 667.

¹⁵⁴⁰Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 59; F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tugluk", 667.

¹⁵⁴¹Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 88.

¹⁵⁴²Sirhindi, 154-155

¹⁵⁴³Nizamüddin Şâmî, 229; Şerefüddin Ali Yezdî, 301.

¹⁵⁴⁴el-Ömerî, 30-34; Simon Digby, *War-Horse and Elephant in the Delhi Sultanate A study of Military Supplies*, Oxford 1971, s.25.

¹⁵⁴⁵Battuta II, 758.

Firuz Şah'ın ikinci Lekhenevtî serefirne çıktığında ordusundaki süvari sayısını 70 bin diye verirken piyâdelerin sayısının oldukça fazla olduğundan bahsetmektedir.¹⁵⁴⁶

Tuğluk Hanedanlığı ordusunun önemli bir unsurunu da rahmetli Mehmet Altay Köymen hocamızın “*o zamanın canlı tankları*”¹⁵⁴⁷ diye ifade ettiği filler oluşturmaktaydı. Saltanat alameti kabul edilen file büyük önem verilmişti. Yılda binlerce at hediye eden sultanlar fil hediye etmezdi. Çünkü file sadece sultanlar sahip olabilmekteydi.¹⁵⁴⁸ Tuğlukşahlar sultanları seferlerde filin gücünden yararlanmışlardı. Ayrıca sultanlar ava çıkarken de filin gücünden oldukça yararlanmıştı. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk ava çıkarken 100 bin süvari ve 200 filin sultana eşlik ettiğini belirtmektedir. Ayrıca sultan gezintiye ya da seyahate çıktığında 30 bin süvari ve 200 fil ona eşlik ederdi.¹⁵⁴⁹

Muhammed bin Tuğluk'un düzenlediği av merasimine katılan İbn Battûta, sultanın fil üzerine çıkarak arkadan gelen ahalinin durumunu kontrol ettiğini kaydetmektedir. Ancak seyyah, sultana eşlik eden fillerin sayısı hakkında bilgi vermemektedir.¹⁵⁵⁰ İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk sefere çıkarken ordunun önünde demir zırhlarla süslenmiş filler bulunmaktaydı. Bu fillerin üzerindeki ahşap kuleler içinde okçular ve neft şişeleri atılması için delikler bulunmaktaydı.¹⁵⁵¹ İbn Battûta Muhammed bin Tuğluk'un genel kabul düzenini anlatırken huzuruna 50 fil getirildiğinden bahsetmektedir. Bu fillerin üzerindeki kafeslere yaklaşık 20 asker sığabilmekteydi. Ayrıca her filin boyun kısmında sürücüler oturmakta ve ellerinde de filleri yönlendiren “*taberzin*” (baltayı andıran alet) bulunmaktaydı.¹⁵⁵²

Sultan Firuz Şah döneminde seferlerde fil kullanılmaktaydı. Bu döneme dair bilgi veren Afif'e göre sultanın İkinci Lekhenevtî seferi sırasında ordusunda 470 savaş fil bulunmaktaydı. Ayrıca Thatta seferi sırasında da ordusunda 480 fil vardı.¹⁵⁵³ Nâsireddin

¹⁵⁴⁶Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 41.

¹⁵⁴⁷Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, cilt 1, TTK. Yay., 4. Baskı, Ankara 2011, s.218.

¹⁵⁴⁸el-Ömerî, 45.

¹⁵⁴⁹el-Ömerî, 37.

¹⁵⁵⁰Battuta II, 743-744.

¹⁵⁵¹el-Ömerî, 46.

¹⁵⁵²Battuta II, 655.

¹⁵⁵³Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 41, 59; Athar, 74; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 305; Qureshi, 142-143; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 131; Kansoy, 279

Mahmud Şah'ın Delhi önlerine gelen Emir Timur'a karşılık verdiği ordusunda ise sadece 120 fil vardı.¹⁵⁵⁴

Tuğluk ordusunda develerin varlığından da söz edilebilir. Ancak bu hayvanların daha çok yük taşımak için kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁵⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk ava çıkarken 4 ahşap sarayını da yanında götürmekteydi. Bu sarayları 800 deve taşımaktaydı.¹⁵⁵⁶ İbn Battûta da Muhammed bin Tuğluk'un ava çıkarken önünden piyâde ve rehberler ilerken arkasından da sancakları ve davulları taşıyan develerin geldiğini ifade etmektedir.¹⁵⁵⁷ Ayrıca yük sevkiyatında öküzlerin de kullanıldığı bilinmektedir.¹⁵⁵⁸

Tuğlukşahlar ordusunu oluşturan unsurlardan biri de okçulardır. İbn Battûta'ya göre okçuluk sınıfında yer almak isteyenlere ok atışı yaptırılmaktaydı. Kullanılan yaylar sertlik bakımından birbirinden farklıydı. Ayrıca okçuluk sınıfdakiler ok atma kabiliyetine göre maaş almaktaydı.¹⁵⁵⁹ Nizamüddin Şâmî'nin verdiği bilgiye göre Emir Timur ile Nâsireddin Mahmud Şah karşı karşıya geldiğinde fillerin üzerinde yıldırım yağdıran ve ateş saçan okçular bulunmaktaydı.¹⁵⁶⁰

Tuğlukşahlar ordusunda görev yapan diğer bir sınıfta gemicilerdi. İbn Battûta elçi olarak gönderildiği Çin'e yolculuğunun büyük bir kısmını gemilerle yapmıştı. Seyyah gemiler hakkında bilgi verirken câker, manûrt ve ukayrî gibi türlerinden bahsetmektedir. Ukayrî türü gemileri oldukça geniş ve altmış küreği bulunmaktaydı. Bu gemilerin kürekçilere savaş esnasında ok veya taş isabet etmemesi için üzerine çatı yapılmıştı. Câker denilen gemilerde de 50 okçu ve 50 zenci cengâver bulunmaktaydı.¹⁵⁶¹ Sultan Firuz Şah döneminde de gemiler yaygın olarak kullanılmıştı. Firuz Şah'ın Birinci Lekhenevtî seferinde ordunun teçhizatı arasında bariyer kıran teknelerde (*keştîhay-i bend-i kusâ*) bulunmaktaydı.¹⁵⁶² Sultan Firuz Şah Thatta seferi sırasında Bhakkar ve Sivistan'a ulaşınca bütün gemilerin toplanmasını emretmişti. Sultanın buyruğu üzerine yaklaşık 5 bin kadar gemi toplanmış ve bu gemiler binli gruplara ayrılmıştı. Bu

¹⁵⁵⁴Nizamüddin Şâmî, 229; Durak, 144; Kansoy, 279; İbni Arabşah, 168-169.

¹⁵⁵⁵Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 131.

¹⁵⁵⁶el-Ömerî, 37.

¹⁵⁵⁷Battuta II, 744.

¹⁵⁵⁸Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 131; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 305.

¹⁵⁵⁹Battuta II, 593.

¹⁵⁶⁰Nizamüddin Şâmî, 229.

¹⁵⁶¹Battuta II, 789-790.

¹⁵⁶²Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 122; Banerjee, 132.

grupların her biri büyük komutanların emrine verilmişti. Tuğlukşahlad ordusu bu gemilerle Sind Nehri'ni geçmişti.¹⁵⁶³

3.1.4.3. Ordunun Savaş Düzeni

Tuğlukşahlar Devleti'nde ordu savaş esnasında sağ kol, sol kol ve merkez olmak üzere üç kısma ayrılmaktaydı. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk sefere çıktığında ordusunu üç bölüme ayırmaktaydı. Ordunun merkezinde yer alan sultanın etrafında âlimler ve imamlar bulunurdu. Önünde ve arkasında okçu birlikleri bulunmaktaydı. Merkezin sağında ve solunda iki kol vardı. Ordunun önünde demir zırhlı filler bulunmakta ve onların önünde de yarı zırhlı gulâmlar yer almaktaydı. Fillerin etrafında savaşı süvâriler kılıçlarla düşman ordusundaki fillerin hortumlarını kesmeye çalışırlardı. Fillerin üzerindeki okçular da süvârileri kollamaktaydı. Oluşturulan bu çembere kimse giremez, giren de sağ çıkamazdı.¹⁵⁶⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî'nin aktardıklarından Tuğluk Hanedanlığı'nda turan taktiğinin kullanıldığı söylenilebilir. Tuğluk ordusu düşman üzerine üç koldan saldırarak düşmanı çevrelemekte ve okçu birliğiyle imha etmekteydi.

Sultan Firuz Şah, Birinci Lekhenevtî seferi sırasında ordusunu üçe ayırmıştı. Sultan 30 bin kişiden oluşan sağ kanadı Mir-i Şikâr Melik Dilan'ın komutasına, 30 bin kişilik sol kanadı Melik Hüsâm Nava'ya ve 30 bin kişilik merkez ordusunu da Tatar Han'ın kontrolüne vermişti.¹⁵⁶⁵

Sultan Nâsıreddin Mahmud Şah, Emir Timur'la yaptığı mücadelede ordusunu Firuz Şah'ın Birinci Lekhenevti seferinde yaptığı gibi üçe ayırmıştı. Bu mücadele de ordunun merkez kuvvetleri başında sultan yer alırken Mallu Han sağ kanadın başında Tagay Han ve Emir Ali, sol kanatta da Hintli komutanlar yer almaktaydılar.¹⁵⁶⁶

Dönemin kaynaklarında sultanların ordu içinde bazı durumlarda parola sistemi uyguladıkları görülmektedir. Örneğin Muhammed bin Tuğluk döneminde Aynülmülk sultana isyan etmişti. Muhammed bin Tuğluk ordusunu düzene koyarak kimsenin yerinden ayrılmasını buyurmuştu. Ayrıca sultanın askerleri isyancılardan ayırt

¹⁵⁶³ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 59-60; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 131.

¹⁵⁶⁴ el-Ömerî, 45-46.

¹⁵⁶⁵ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 30.

¹⁵⁶⁶ Şerefüddin Ali Yezdî, 301; Durak, 144; Nizamüddin Şâmî, 229.

edebilmek için “*Delhi*” parolasına karşı “*Gazne*” cevabını vereceklerdi. Gazne cevabını alan asker karşısındakinin kendi arkadaşı olduğunu anlayacaktı.¹⁵⁶⁷

3.1.4.4. Orduda Kullanılan Silahlar

Tuğlukşahlar Hanedanlığı ordusunun temel silahlarını ok, yay, kılıç, mızrak ve çeşitli özellikleri olan toplar oluşturmaktaydı. Okçu sınıfında aranan nitelikler Battûta’nın kayıtlarında olduğu gibi süvari birliğinde de aranmaktaydı. Süvarilerden de koşan atın üstünde yerdeki küreğe nişan almaları istenirdi. Bunlar da okçular gibi nişan kabiliyetine göre maaş alırlardı.¹⁵⁶⁸

Tuğlukşahlar Hanedanlığı’nda sultanlar oka büyük önem vermiş ve sultana hediye edilen nadide eserler arasında sayılmıştı. Örneğin İbn Battûta Sind’e varınca huzuruna çıkacağı Ebu’l Muzaffer Muhammed bin Tuğluk’a hediye etmek için ok satın almış ve okları taşımak için de deve satın almıştı.¹⁵⁶⁹ Tuğluk Hanedanlığı’nda yaygın olarak kullanılan diğer bir savaş aleti de mızraktı. El-Ömerî’nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk’u dîvân toplantılarında mızraklı ve oku yayı bulunan muhafızlar korurdu.¹⁵⁷⁰ İbn Battûta’ya göre süvari birliğine katılmak isteyenlerin hareket halindeki attan mızrakla nişan almaları gerekmektedir.¹⁵⁷¹

Ordunun vazgeçilmez silahlardan biri de kılıçtı. İbn Battûta’ya göre Hindistan’da o dönemde insanlar iki şekilde kılıç kuşanırdı. Birincisi “*rikâbî*” (üzengilik) adını taşımakta ve daha çok kılıcın eyerde asılı kalması şeklindeydi. Rikâbî kılıcı altınla süslenmiştir. İkincisi de tirkeşte tutulurdu.¹⁵⁷² Tuğluk Hanedanlığı’nda kılıç yabancı devlet adamlarına sunulan hediyeler arasındaydı. Muhammed bin Tuğluk, İbn Battûta’yla Çin İmparatoruna birinin kını mercan taşlarıyla bezenmiş 10 adet kılıç göndermişti.¹⁵⁷³

Muhammed bin Tuğluk başkenti Sargadvarî’ye taşıdığında Aynülmülk ve kardeşleri isyan etmişti. Sultan gece baskın yaparak Aynülmülk’ü ortadan kaldırmak

¹⁵⁶⁷Battuta II, 712.

¹⁵⁶⁸Battuta II, 593.

¹⁵⁶⁹Battuta II, 585.

¹⁵⁷⁰el-Ömerî, 37.

¹⁵⁷¹Battuta II, 593.

¹⁵⁷²Battuta II, 765.

¹⁵⁷³Battuta II, 759.

istemişti. Vezir Havâce-i Cihân'ın başında bulunduğu öncü birlikler saldırıya geçince orduda büyük kargaşa meydana gelmişti. Sultan askerlerini düzenleyerek kimsenin dağılmadan kılıçla savaşmasını buyurmuştu. Sultan gece baskınında askerin birbirlerini katletmelerini önlemek için uzun menzilli (ok, mızrak vb) silahların kullanılmasını yasaklamıştı.¹⁵⁷⁴

Tuğluk ordusunda tahrip gücü yüksek ağır silahlar da kullanılmıştı. Bunun en güzel örneğini devletin kuruluş döneminde görmekteyiz. Ulug Han'ın Birinci Varangal seferinde “*mağribî*” diye adlandırılan mancınıklar kullanılmıştı.¹⁵⁷⁵ İbn Battûta Delhi surlarının içinde hücrelerin bulunduğu bahsetmektedir. Bu hücrelerde tahıllar, mancınıklar ve ra'âde denilen toplar saklanmaktaydı.¹⁵⁷⁶ Ayrıca seyyah, Muhammed bin Tuğluk döneminde fethedilen Bayram Adası'na kale yaptırdığı ve mancınık yerleştirdiğini de belirtmektedir.¹⁵⁷⁷ Sultan Firuz Şah'ın İkdela Adasını kuşattığında ordunun silahları arasında mancınıklarda bulunmaktaydı.¹⁵⁷⁸

Savaşlarda tahrip gücü düşük “*arrâde*” de kullanılmıştı. İbraniceden gelen arrâde tekerlekli küçük mancınık demektir. İnsan kafası büyüklüğünde taş veya ateş topu atan arrâde savaşlarda en fazla kullanılan ağır silahtı.¹⁵⁷⁹ Bu silah Tuğluk ordusunda da kullanılmıştı. Berenî Birinci Varangal seferinde mancınıkla arrâdenin kullanıldığını bahsetmektedir.¹⁵⁸⁰ Seyyahın, “*ra'âde*” diye bahsettiği mancınık türü muhtemelen Berenî'nin bahsettiği arrâdedir. Seyhatname'de arrâdenin savaş dışında da kullanıldığı geçmektedir. İbn Battûta, Muhammed bin Tuğluk döneminde sefer dönüşü yapılan merasimde filler üzerine yerleştirilen ra'âdelerle halka altın saçıldığından bahsetmektedir.¹⁵⁸¹

Tuğluk ordusunda ağır silahların yanında patlayıcı özelliğe sahip savaş aletleri de bulunmaktaydı. Örneğin Nâsireddin Mahmud Şah, Emir Timur ile mücadelesinde Tuğluk ordusunda ucu demir ve yere düştüğünde patlayan bir silah kullanmıştı.¹⁵⁸²

¹⁵⁷⁴Battuta II, 712.

¹⁵⁷⁵Berenî, 274; Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, 291.

¹⁵⁷⁶Battuta II, 613.

¹⁵⁷⁷Battuta II, 790.

¹⁵⁷⁸Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 44; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 35.

¹⁵⁷⁹Kansoy, 1131.

¹⁵⁸⁰Berenî, 274.

¹⁵⁸¹Battuta II, 661.

¹⁵⁸²Durak, 144.

3.1.4.5. Ordunun Maaş Düzeni

Gyâseddin Tuğluk Şah Alaiye Hanedanlığı'nı ortadan kaldırdıktan sonra Tuğlukşahlar Devleti'ni kurmuştu. Tahta geçer geçmez kurumsallaşma anlamında birçok yenilik yapmıştı. Askerin maaş sistemi de düzenlemeler arasındaydı. Berenî'ye göre Gıyâseddin Tuğluk saltanatı boyunca askerin maaşını hazineden nakit ödemişti.¹⁵⁸³ Muhammed bin Tuğluk döneminde yaşam şartları ağırlaştığından askerlere yıllık olarak 500 tenge maaş verilmekteydi.¹⁵⁸⁴

Muhammed bin Tuğluk, hanedanlığın başına geçince Horasan'ı hâkimiyeti altına almak istemişti. Bundan dolayı 370 bin kişilik büyük bir ordu toplamıştı. Berenî'nin verdiği bilgiye göre sultan bu ordunun maaşını ilk yıl peşin ödemişti. İkinci yıl hazine boşaldığından maaşlar ödenememiş ve bu yüzden de ordu dağılmıştı.¹⁵⁸⁵

İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde hanların, meliklerin, emirlerin ve sipahsaların masrafları devlet tarafından karşılanmazdı. Mısır ve Suriye'de olduğu gibi her birinin iktâsı bulunmakta ve yalnızca kendi iâşelerinden sorumluydular. Askerlerin maaş ve iâşeleri ise sultan tarafından karşılanırdı. Han, melik, emir ve sipahsaların emrinde çalışan insan sayısı onların derece ve rütbelerine göre değişmekteydi. Hanlara geliri 200 lek olan iktâlar verilirdi. Meliklere 500-600 bin tenge, emirlere 30-40 bin tenge, sipahsalara 20 bin tenge ve subaylara ise bin ile 10 bin tenge civarında maaş verilmekteydi. Bir gulâmın geliri 5 bin tengeydi. Giyisi, iâşe ve atının masrafları da buna dâhil değildi. Askerler ve gulâmlara iktâ verilmezdi. Onların maaşı hazineden verilirdi. Diğer subaylara birer iktâ verilir ve bunların gelirleri eksilmezdi. Sultanın gulâmlarına aylık 2 men buğday ve pirinç, her gün üç sir et ve her ay on beyaz tenge verilirdi. Ayrıca yılda dört takımda elbise verilirdi.¹⁵⁸⁶

Sultan Firuz Şah döneminde askere ödenen maaş sisteminde değişiklik olduğu görülmektedir. Askerler maaşlarını iktâlardan almaktaydı. Orduda sürekli askerlere

¹⁵⁸³Berenî, 269, 271.

¹⁵⁸⁴Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 316.

¹⁵⁸⁵Berenî, 293-294.

¹⁵⁸⁶el-Ömerî, 32-33; Ahmed, *Muslim Rule in Medieval India*, 166.

“*utlek*” adında belge verilir ve askerler bu belgelerle iktâlardan maaşlarını alırlardı. Savaş zamanında alınan geçici askerlerin maaşları da hazineden karşılanmaktaydı.¹⁵⁸⁷

3.1.5. Tuğlukşahlar Hanedanlığı’nda Ekonomik Yapı

Tuğlukşahlar Hanedanlığı’nda ekonominin temelini toprak gelirleri oluşturmaktadır. Toprak gelirlerinin dışında bağlı bulunan racalardan alınan vergiler, Müslüman olmayan kişilerden alınan cizye vergisi, savaş ganimetleri ve ticari mallardan alınan diğer gelirlerdendi.¹⁵⁸⁸ Tuğluk Hanedanlığı’nda toprak yönetimi çeşitli birimlere ayrılmaktadır. Devletin himayesinde bulunan topraklar hâlisâ ve iktâ diye ikiye ayrılmaktaydı.¹⁵⁸⁹

3.1.5.1. Toprak Yönetimi

Hâlisâ Toprakları

Hâlisâ yeni fethedilmiş veya çeşitli yollarla devletin hâkimiyetine geçmiş ve tasarruf hakkı sultana ait arazilere denilmektedir.¹⁵⁹⁰ Alaiye döneminde mülk, idrâr, in’am ve vakıf arazileri hâlisâ arazilerine dönüştürülmüştü. Gıyaseddin Tuğluk ve Muhammed bin Tuğluk döneminde de bu uygulama devam etmişti. Ancak sultan Firuz Şah döneminde ise bu arazilerin eski sahiplerine ya da mirasçılarına geri verildiği görülmektedir.¹⁵⁹¹ Arazileri hâlisâdan çıkartılanlar arasında seyyid, ulema ve meşâyihler de bulunmaktaydı.¹⁵⁹² Berenî’nin verdiği bilgidен Sultan Firuz Şah dönemine kadar Tuğlukşahlar Hanedanlığı topraklarının çoğunluğunu hâlisâlar oluşturduğu anlaşılmaktadır.

İktâ Toprakları

Sözlükte kesmek, ayırmak gibi anlamlara gelen “*kat*” kökünden türetilen iktâ, terim olarak sultanın veya onun adına yetkili kişi tarafından arazilerin ya da maden ocağı gibi taşınmaz malların uygun görülen kişilere tahsisini ifade etmektedir. İktâ

¹⁵⁸⁷Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 316; Qureshi, 155, 239; Berenî, 339.

¹⁵⁸⁸Bayur, 345-346

¹⁵⁸⁹Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 329; Bayur, 346.

¹⁵⁹⁰Sayıd Athar Abbas Rıvzı, “Hâlisâ”, *DİA.*, cilt 15, İstanbul 1997, s.344.

¹⁵⁹¹Berenî, 330; Rıvzı, 345; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât*, 330.

¹⁵⁹²Berenî, 342-343.

verilen kişilere iktâdâr ya da mukta denilmekteydi. Mukta sahip olduğu arazi üzerinde mülkiyet, işletme haklarına sahipti.¹⁵⁹³

Devlete ait topraklar şehirler, kasabalar ve köyler devletin önde gelen görevlilerine ve kumandanlara hizmetleri karşılığında iktâ olarak verilmekteydi. İktâ arazisi verildiği kişinin makamına ve rütbesine göre değişmekteydi. İktâ arazisi tahsis edilen kişi belli sayıda asker barındırmak, gerektiğinde askerler ile savaşa katılmak ve bölgesinde asayişi temin etmekle yükümlüydü. Ayrıca devlet bu topraklardan elde edilen gelirlerden de vergi almaktaydı.¹⁵⁹⁴

İktâların vergilerini muktalar toplamaktaydı. Mukta sahip olduğu iktâda topladığı vergiden çalışan memurların maaşlarını ve diğer giderleri çıktıktan sonra geri kalanı devlet hazinesine göndermekteydi.¹⁵⁹⁵ Berenî'nin verdiği bilgiye göre Gıyâseddin Tuğluk Şah Divân-ı Vezâret'te vergi oranlarıyla ilgili düzenleme yaparak 1/10 oranından daha fazla vergi talep etmek isteyen iktâ sahiplerinin arzusunu engellemiştir. Sultan bu politikayla hem Hinduların zenginleşerek gücü ellerinde toplamalarını hem de fakirleştirerek devletin gelir kaybına uğramasını engellemiştir.¹⁵⁹⁶ İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde Lâhor'u iktâ olarak elinde bulunduran Emir Alâülmülk yıllık 60 lek vergi toplamaktaydı. Alâülmülk topladığı verginin onda birinin yarısını (*nimde yek*) almaktaydı. Alâülmülk geri kalan vergiyi merkezi hazineye göndermekteydi.¹⁵⁹⁷ Ancak bu oranın bütün eyaletlerde geçerli olup olmadığını saptamak oldukça güçtür. Berenî'nin kayıtlarında da Muhammed bin Tuğluk'un Doab bölgesinden alınan 1/10'lik vergi oranını artırdığı anlaşılmaktadır.¹⁵⁹⁸

Muhammed bin Tuğluk döneminde iltizam usulünün getirildiği görülmektedir. Ancak Berenî'nin de belirttiği gibi iktâları açgözlü kişiler satın almaktaydı. Bir süre sonra taahhüd ettikleri parayı ödeyemedikleri için isyana kalkışmışlardı. Örneğin Kara'nın gelirini birkaç lek tengeye satın alan Nizam Main taahhüd ettiği meblağı ödeyemeyince isyan etmişti.¹⁵⁹⁹ Muhammed bin Tuğluk döneminde uygulanan iltizam usulü hedeflenen geliri getirmediği gibi ülkenin birçok yerinde isyanlar çıkmasına

¹⁵⁹³Mustafa Demirci, "İktâ", cilt 22, İstanbul 2000, s.43.

¹⁵⁹⁴Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 331; Demirci, 45.

¹⁵⁹⁵Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 331.

¹⁵⁹⁶Berenî, 263-264; Ahmed, 114.

¹⁵⁹⁷Battuta II, 591.

¹⁵⁹⁸Berenî, 291.

¹⁵⁹⁹Berenî, 300.

zemin hazırlamıştı. Muhammed bin Tuğluk bu sistemle kısa sürede hazinesini doldurmayı planlarken amacına ulaşamamış, hazine büyük zarar görmüştü.

Sultan Firuz Şah döneminde iktâ sistemine yeniden önem verilmişti. Sultan Firuz Şah arazileri iktâ olarak ordu görevlilerine, gulâmlarına ve yakın adamlarına vermişti. Sultan Firuz Şah, yaptığı değişiklikle iktâ sahibinin ölmesi üzerine iktâsı oğluna geçmekteydi. Ölen kişinin iktâsı oğlu yoksa damadına, oda yoksa kölesine, kölesi de yoksa yakın akrabalarına, yakın akrabası yoksa eşine intikal etmekteydi.¹⁶⁰⁰

3.1.5.2. Vergiler

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda birçok vergi türü olduğu görülmektedir. Bu vergi türlerinin 25'i Sultan Firuz Şah tarafından kaldırılmıştı. Kaldırılan vergi türleri şunlardır:

1. Mandvi barg: *Pazar vergisi*
2. Delâlet-i bâzârâ: *Komisyon vergisi*
3. Cezzârî: *Kasap vergisi*
4. Emîr-i tarab: *Müzik ve Dans vergisi*
5. Gül farûşî: *Gül satıcıları vergisi*
6. Darîbah-ı tenbül: *Betel ağacı yağrağı satıcıları vergisi*
7. Cungi galah: *Tahıl ve türleri üzerindeki vergisi*
8. Kitâbi: *Kitap satış vergisi*
9. Nilgari: *İndigo (?) üreticileri vergisi*
10. Mâhî farûşî: *Balık satışı vergisi*
11. Nedâfî: *Pamuk temizleyicileri vergisi*
12. Sâbungari: *Sabun yapımı vergisi*
13. Rîsmân farûşî: *Halat satıcıları vergisi*
14. Rûgangarî: *Gaz ve yağ üreticileri vergisi*
15. Nûkud-ı biryân: *Kavrulmuş tahıl vergisi*
16. Tah bazarı: *Kamu arazisi üzerindeki depo sahipleri vergisi*
17. Câbba (?): *Yığın üzerine vurulan damga vergisi*
18. Kumarhâne: *Kıraathane vergisi*
19. Dâdbeğ: *Dâdbeğ ücreti*

¹⁶⁰⁰ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 22-23; Kansoy, 859-860; Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilât*, 333.

20. Kutvâl: *Kutvâl ücreti*
21. İhtîsabî: *Pazar müfettiş vergisi*
22. Karhi: *Ev vergisi*
23. Charâ'î: *Mera vergisi*
24. Musâderât: *Çeşitli para cezaları vergisi*
25. Hidrâvât: *Sebze vergisi*¹⁶⁰¹

Afif'e göre Sultan Firuz Şah'ın bu vergileri kaldırmasıyla devletin hazinesinin yıllık kaybı 30 lek tenge (30. 000.000 tenge) kadardı.¹⁶⁰²

Bu vergilerin dışında tüccar taifesinden ve atlar üzerinden vergi alınmaktaydı. İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre tüccar mallarından dörtte bir oranında, her at başına da yedi dinar vergi ödenmekteydi. Seyyah Hindistan'a vardıktan iki yıl sonra bu vergilerin Muhammed bin Tuğluk tarafından kaldırıldığını belirtmektedir.¹⁶⁰³

Cizye

Cizye; “*kâfi gelmek, karşılığını ödemek*” manasındaki cezâ kelimesinden türemiş olup İslam literatüründe tebaadan olan Gayrimüslimlerin ödedikleri vergi türüdür. Bu vergi İslam hukukuna göre Gayrimüslim tebaa ile yapılan zimmet anlaşması sonucu alınmaktadır. Hanefilere göre İslam ülkesinde bir yıldan fazla ikâmet eden Gayrimüslimlerden bu verginin alınması zaruri idi.¹⁶⁰⁴ İslam kâidelerine göre yönetilen Tuğlukşahlar Devleti'nde de cizye vergisinin alındığı görülmektedir. Muhammed bin Tuğluk döneminde Çin İmparatoru sultana elçi heyeti göndererek Karaçıl Dağı etğinde bulunan Semhel'de Budist mabedi yaptırmak için müsaade istemişti. Muhammed bin Tuğluk “*İslam dininde bu teklifin onaylanmasının imkânı yoktur. İslâm toprağında ancak cizye verenlerin kilise yapmasına müsaade edilir. Sende cizye vermeye yanaşırsan putevi yapımı için izin verebiliriz. Kurtuluş hidâyete uyanlarındır*” şeklinde cevap vererek Çin İmparatorundan cizye talep etmişti.¹⁶⁰⁵

¹⁶⁰¹ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 122-123; Qureshi, 245-246; Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, 286-287; Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 106-108; Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 226.

¹⁶⁰² Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 108; Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, 286.

¹⁶⁰³ Battuta II, 592; Bayur, 347.

¹⁶⁰⁴ Mehmet Erkal, “Cizye”, *DİA.*, cilt 8, İstanbul 1993, s.42.

¹⁶⁰⁵ Battuta II, 758.

Sultan Firuz Şah döneminde Delhi’de Brahmanların (cunardâr) Budist mabedinde putlara taptıklarına dair rapor gelmişti. Ayrıca Delhi ahalisinden Müslüman ve Hinduların da burayı ziyaret ederek ibadet ettikleri bilgisi ulaşmıştı. Sultan Firuz Şah durumun vehametini ve ileride getireceği olumsuz sonuçları ön görmüştü. Bundan dolayı olayı aydınlatmak için kadıları, şeyhleri ve yaşlıları huzuruna çağırarak durum değerlendirmesi yapmıştı. Neticede Sultan Firuz Şah dönemine kadar cizye alınmayan Brahmanlardan cizye vergisi alınmaya başlanmıştı. Dönem itibarıyla Delhi’de üç tür cizye vergisi alınmaktaydı. Birinci sınıftakiler 40 tenge, ikinci sınıftakiler 20 tenge ve üçüncü sınıftakiler de 10 tenge vergi ödemekteydi. Brahmanlar ise her ay 10 tenge ve 50 ciytel ödeyeceklerdi.¹⁶⁰⁶

Zekât

Zekât sözlükte “*artma, artırma ve bereket*” manalarına gelmekte olup terim olarak da Kur’an’da zenginlerin mallarından belli bir oranda alınan pay anlamındadır.¹⁶⁰⁷ Tuğluk Hanedanlığı gelirleri içerisinde zekâtın olduğu bilinmektedir. Ancak alınan vergi oranı hakkında bilgi bulunmamaktadır. İbn Battûta, Muhammed bin Tuğluk’un ticaret mallarından ve atlardan alınan vergileri kaldırarak tebaasından sadece zekât ve öşürden başka vergi alınmamasını buyurduğunu kaydetmektedir.¹⁶⁰⁸ Ancak Muhammed bin Tuğluk döneminde alınan 25 verginin Firuz Şah tarafından kaldırıldığı görülmektedir. Muhtemeldir ki bu 25 vergi Muhammed bin Tuğluk döneminde kuraklığın baş göstermesi ve isyanların çıkması neticesinde devlet hazinesinin boşalmaya başladığı tarihlerden itibaren alınmaya başlanmıştı. Sultan Firuz Şah döneminde de zekât vergisinin alındığı anlaşılmaktadır. Banerjee Müslüman ahalinin sahip olduğu mallardan 1/40 oranında zekât aldığını belirtmektedir.¹⁶⁰⁹

Humus

Humus, sözlükte beşte bir anlamına gelmekte olup İslam hukuku literatüründe de ganimetlerden alınan beşte birlik oranı ifade etmektedir.¹⁶¹⁰ Tuğlukşahlar

¹⁶⁰⁶ Afif, *Târih-i Firuzşahî* (İng. çev.), 108-110; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 123-124; Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 227.

¹⁶⁰⁷ Mehmet Erkal, “Zekât”, *DİA.*, cilt 44, İstanbul 2013, s.197.

¹⁶⁰⁸ Battuta II, 592.

¹⁶⁰⁹ Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 123.

¹⁶¹⁰ H. Yunus Apaydın, “Humus”, *DİA.*, cilt 18, İstanbul 1998, s.365.

Hanedanlığı'nda alınan vergiler arasında humusun da bulunduğu görülmektedir.¹⁶¹¹ Savaşlarda elde edilen ganimetlerden 4/5'i hazineye aktarılırken 1/5'i de asker arasında pay edilirdi. Savaş ganimetlerinin bu şekilde pay edilmesi Muhammed bin Tuğluk dönemi sonuna kadar devam etmişti. Ancak Sultan Firuz Şah döneminde bu durum tersine dönmüştü. Savaşta elde edilen ganimetlerin 4/5'ü askerlere dağıtmakta ve geri kalan 1/5'lik kısım da hazineye aktarılmaktaydı.¹⁶¹²

Hak-ı Sarb

Sultan Firuz Şah, Fethâbâd ve Hisâr-ı Firuze şehirlerini inşa ettirmiş ve bu şehirlerin su ihtiyacını karşılamak için birçok su kanalı açtırmıştı. Bu kanallar vasıtasıyla birçok çiftçinin su ihtiyacı giderilmişti. Bu sayede verim artmış, ülkeye bolluk bereket gelmişti. Sultan Firuz Şah su kanallarının yapımındaki masrafların karşılanması için vergi talep etme düşüncesindeydi. Sultan bu düşüncesini kadılara ve şeyhlere danışarak kanallardan sulamada faydalanan çiftçilerin mahsüllerinden 1/10 oranında vergi alınmasına karar vermişti.¹⁶¹³

Vasal Krallıklardan ve Racalardan Alınan Vergiler

İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Karaçil halkının Muhammed bin Tuğluk'a bağlı olduğu ve ona yıllık vergi verdiği anlaşılmaktadır.¹⁶¹⁴ El-Ömerî, Karacil bölgesinden ne kadar vergi geldiğine dair malumat vermemektedir. İbn Battûta da İbn Fazlullah'ın verdiği bilgileri doğrular maiyette bilgi vermektedir. İbn Battûta, Muhammed bin Tuğluk döneminde Karacil üzerine askeri bir harekât başlatıldığını ve sultanın ordusunun pusuya düşürülerek yok edildiğini belirtmektedir. Akabinde Karacil ahalisi sultana para vererek barış yaptıklarını ve arazilerini sultanın izni ile ekip biçtiklerini belirtmektedir.¹⁶¹⁵ Sultan Firuz Şah ordusuyla Birinci Lekhenevî seferi esnasında Gürekhepûr mevkiine geldiğinde Udaya Singh sultanın huzuruna gelerek yıllık vergisi olan 20 lek tenge ile iki fili sultana vermişti.¹⁶¹⁶ Nizâmeddin Ahmed'in

¹⁶¹¹Prasad, *History of the Qaraunah Turks in India*, 285; F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tughluk", 669; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 125.

¹⁶¹²Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 125; Bayur, 347.

¹⁶¹³Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 36-37; F. Köprülü, "Fîrûz-Şah Tughluk", 669; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 125.

¹⁶¹⁴el-Ömerî, 28-29.

¹⁶¹⁵Battuta II, 704.

¹⁶¹⁶Sirhindi, 128; Nizâmeddin Ahmed, 244.

verdiği bilgiye göre Rây Kapur da sultanın huzuruna gelerek birkaç yıllık vergisini vermiş ve orduya katılmıştı.¹⁶¹⁷

Sultan Firuz Şah'ın vefatından sonra şehzadeler arasında taht kavgaları baş göstermiş ve devletin gücü azaldığı için vasal racalardan vergiler gelmez olmuştu. Sultan Nâsireddin Mahmud Şah, Tuğluk tahtına çıkınca Hâvace-i Cihân'a "Sultan'ul-Şark" unvanı vermiş ve Kanuc'tan Bihar'a kadar olan yerlerin yönetimini ona vermişti. Sultan'ul-Şark'ta racaları itaat altına almak için sefere çıkmış ve Etevah, Kul, Kor, Kanbel ve Kanuç'da dâhil yöneticilerini cezalandırmıştı. Sultan'ul-Şark birçok bölgeyi hâkimiyetine alınca, Câcnegar rây'i ile Lekhenevtî sultanı her yıl Delhi'ye gönderdikleri vergiyi ona ödemeye başlamışlardı.¹⁶¹⁸

3.1.6. Tuğlukşahlar Döneminde Ticaret

Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde ticaret, deniz ve kara olmak üzere iki şekilde yapılmaktaydı.

3.1.6.1. Deniz Ticareti

Tuğlukşahlar Sind, Lâhor, Maber, Lekhenevtî ve Câcnegar (Orissa) gibi liman şehirlerine hâkimdi. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk'un fethettiği Câcnegar'da 70 liman şehri vardı. Bu şehirlere gemilerle mücevher, fil, çeşitli kumaş, parfüm ve baharat getirilirdi.¹⁶¹⁹ İbn Battûta Lâhor (Lâherî) şehrini anlatırken muhteşem bir limanı olduğundan bahsetmektedir. Yemenlilerden İranlılara ve daha birçok insan buraya gelmekteydi. Bu yüzden Lâhor'un geliri bol, ahalisi de zengindi.¹⁶²⁰ Muhammed bin Tuğluk döneminde Hindistan'a Bahreyn, Yemen ve Irak'tan Arap atı getirilmekteydi.¹⁶²¹ Sultan Firuz Şah, Gücerât tacirlerine Ceza'ir-i Rud-i Nil'den¹⁶²² fil getirilmesi için ferman göndermişti.¹⁶²³

¹⁶¹⁷Nizâmeddin Ahmed, 244.

¹⁶¹⁸Sirhindi, 164-165; Nizâmeddin Ahmed, 272-273.

¹⁶¹⁹el-Ömerî, 29.

¹⁶²⁰İbn Battuta II, 591.

¹⁶²¹el-Ömerî, 30.

¹⁶²²Digby, Ceza'ir-i Rud-i Nil'i Seylan adası olduğunu iddia etmektedir.

¹⁶²³Digby, 72; Kansoy, 1197.

El-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde Delhi'de 4.000 ipek işçisinin çalıştığı bir fabrika vardı. Bu fabrikada ipekten her türlü terlik, giysi ve benzeri eşyalar dikilmekteydi. Burada Çin, İskenderiye ve Irak'tan gelen kumaşlar da kullanılırdı. İlkbaharda dikilen elbiseler için İskenderiye kumaşları tercih edilirken, sonbahar kıyafetleri için Çin ve Irak kumaşları tercih edilirdi.¹⁶²⁴ İbn Fazlullah'ın verdiği bilgiden İskenderiye kumaşlarının ilkbahar kıyafetlerinde kullanılmasının nedeni ülkenin deniz kıyısında olması ve onların sıcak iklime uygun kumaş üretmelerinden kaynaklanmaktaydı. Her yıl tacirler Hint diyarına gelerek baharat ve zamk (ağaç sakızı gibi yapışkan madde) satın almaktaydı.¹⁶²⁵

İbn Battûta'nın aktardığı bilgiye göre tüccarlardan 1/4 oranında vergi alınmaktaydı. Seyyah Multan'a varınca oranın emiri Kutbülmlük'e üzüm ve badem hediye etmişti. Seyyahın aktardığına göre burada üzüm ve badem yetiştirilmemekte ve bu ürünler buraya Horasan'dan getirilmekteydi.¹⁶²⁶ Bu bilgiden hareketle Tuğluk Hanedanlığı üzüm ve badem gereksinimini Horasan'dan temin etmekteydi. Genel olarak değerlendirildiğinde Tuğlukşahlar Hanedanlığı yabancı ülkelere at, fil, gıda maddeleri ve kumaş gibi ürünler ithal ederken komşu ülkelere Hind diyarından baharat ve zamk ihraç etmekteydi.

3.1.6.2. Kervan Ticareti

Kaynaklarda Tuğlukşahlar döneminde kervan ticaretinin yapıldığına dair açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak devlet birçok limana sahipti ve bu limanlara ithalat yoluyla birçok ürün gelmekteydi. Gelen ürünlerin ülke geneline dağıtılmasının kervan ticaretiyle yapıldığı muhtemeldir. Yabancı ülkelere liman şehirlerine getirilen fil, at, mücevher, kumaş, parfüm, üzüm ve badem gibi ürünlerin buralardan iç pazarlara nakledildiği aşîkârdır. İbni Arabşah, Timur'un başkenti istilasını anlatırken Delhi'yle ilgili verdiği bilgiler konunun anlaşılması açısından oldukça önemlidir. İbni Arabşah, Delhi'nin büyük şehir olduğunu birçok şöhretli insanın buraya toplandığını, tacirlerin de

¹⁶²⁴el-Ömerî, 34.

¹⁶²⁵el-Ömerî, 54.

¹⁶²⁶Battuta II, 593.

uğrak noktası olduğunu belirtmektedir. Şehirde her türden mücevher ve hoş kokulu baharatların olduğundan da bahsetmektedir.¹⁶²⁷

3.1.6.3. Köle Ticareti

Köleliğin tarihi oldukça eskidir. Eski Mısır ile Yakındoğu’da kölelerin çok fazla olduğu bilinmektedir.¹⁶²⁸ Hindistan’da köleliğin tarihi M.Ö. VI. yüzyıl kadar inmektedir. Aynı zamanda kölelik Sanskrit hukuk kitaplarında düzenlenen bir kurumdur. Manu kanununa göre kölelik yedi şekilde oluşmaktaydı. Savaşta elde edilen esirler, ailesine maddi destek sağlamak için gönüllü olanlar, köle anadan ve babadan doğanlar, satın alınarak ya da hediye edilerek ve ceza olarak köle olanlar şeklindeydi.¹⁶²⁹ Eski dönemlerden itibaren devamlılığını sürdüren kölelik, Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde de aktif bir şekilde devam etmişti. Dönemin şartları göz önüne alındığında Hint coğrafyasında kölelerin birçok alanda çalıştırıldığı görülmektedir. Bundan dolayı yolu bu yörelere düşen insanlar tüccarlardan köle satın almaktaydı. Örneğin İbn Battûta, Sind’e varınca tüccar taifesinden at, deve ve köle satın almıştı.¹⁶³⁰ Tuğluk Hanedanlığı döneminde gerek sarayda gerekse askeri kadrolarda kölelerin görev aldığı anlaşılmaktadır. Muhammed bin Tuğluk’un 20.000 kölesi vardı ve bunların 10.000’i sultanın hizmetindeydi.¹⁶³¹ Sultan Firuz Şah’ın da toplamda 180.000 kölesi bulunmaktaydı.¹⁶³²

Delhi’ye gelip giden seyyahlardan edindiği bilgileri aktaran İbn Fazlullah el-Ömerî’nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde genç bir cariyenin fiyatı 8 tenge civarındaydı. Ev işlerinde çalışabilecek ve odalık olarak kullanılabileceklerin fiyatı ise 15 tenge kadardı. Başkentin dışındaki şehirlerde bu fiyatların daha da düştüğü bilinmekteydi. Ebu’s-safa b. İshak eş-Şibli’nin el-Ömerî’ye anlattığına göre genç bir köleyi dört dirheme satın almıştı. Haliyle Hintli cariyelerin fiyatları daha yüksekti. Hintli bir cariyenin fiyatı 20 bin tenge ve üzerinde idi. Hintli cariyelerin fiyatlarının yüksek olmasının nedeni onların okuryazar olmaları, Kur’an’ı

¹⁶²⁷İbni Arabşah, 172.

¹⁶²⁸Aydın ve Hamdullah, 237.

¹⁶²⁹Gülnehal Bozkurt, “Eski Hukuk Siteminde Kölelik” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara 1981, sayı 1, cilt 38, s.67.

¹⁶³⁰Battuta II, 585.

¹⁶³¹el-Ömerî, 32.

¹⁶³²Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 82.

ezbere bilmeleri, satranç gibi zekâ oyunlarını bilmeleri ve ud çalıp şarkı söylemelerinden ileri gelmekteydi.¹⁶³³

Kölelerin sultan tarafından yabancı bir devlet hükümdarına hediye olarak gönderildiği görülmektedir. Örneğin Çin İmparatorundan Muhammed bin Tuğluk'a elçi heyeti geldiğinde İmparatorun gönderdiği hediyeler arasında 100 köle ve cariye bulunmaktaydı. Muhammed bin Tuğluk da İmparatora 100 köle ile şarkı ve dansta hünerli 100 cariye göndermişti.¹⁶³⁴ Kölelerin azad edildiği de görülmektedir. Örneğin Muhammed bin Tuğluk bayramın dördüncü günü bütün köleleri, beşinci günü cariyeleri azad ederdi. Altıncı gününde de kölelerle cariyeleri evlendirirdi.¹⁶³⁵

Kaynaklarda Tuğlukşahlar dönemi ticaretine dair önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kaynaklardan bazı hayvan ve tarım ürünlerinin fiyatlarına ulaşmak mümkündür. Kaynaklardan tespit edilen hayvan ve ürün fiyatları tablo olarak aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 3. Muhammed bin Tuğluk Döneminde Hububat ve Hayvan Türlerinin Fiyat Listesi

Hububatlar	Ölçü Birimi	Fiyatı	Hayvanlar	Ölçü Birimi	Adet	Fiyatı
Buğday	1 men	1.5 Heştegânî	İnek	6 sir	-	1 Sultânî
Arpa	1 men	1 Dirhem	Keçi	6 sir	-	1 Sultânî
Pirinç	1 men	5/4 Dirhem	Koyun	4 sir	-	1 Sultânî
Mercimek	2 men	1 Heştegânî	Kaz	---	1	2 Heştegânî
Şeker	5 sir	1 Heştegânî	Tavuk	-	4	1 Heştegânî
Kant Şekeri	4 Sir	1 Dirhem	Öküz	-	1	2 Tenge
			Manda	-	1	2 Tenge

Kaynak: İbn Fazlullah el-Ömerî, s.52.

Tablo 4. Hububat ve Hayvan Türlerinin Çiytel Para Birimi Türünden Fiyat Listesi

¹⁶³³el-Ömerî, 44.

¹⁶³⁴Battuta II, 758.

¹⁶³⁵Battuta II, 660.

Hububatlar	Ölçü Birimi	Fiyatı	Hayvanlar	Ölçü Birimi	Adet	Fiyatı
Buğday	1 men	12 çiytel	İnek	6 sir	-	2 çiytel
Arpa	1 men	8 çiytel	Keçi	6 sir	-	2 çiytel
Pirinç	1 men	14 çiytel	Koyun	4 sir	-	2 çiytel
Mercimek	1 men	4 çiytel	Kaz	-	1	16 çiytel
Şeker	5 sir	8 çiytel	Tavuk	-	4	8 çiytel
Kant Şekeri	4 sir	8 çiytel	Öküz	-	1	128 çiytel
			Manda	-	1	128 çiytel

Kaynak: Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, dipnot 149-150.

Tablo 5. Sultan Firuz Şah Dönemi Hububat Fiyat Listesi

Hububatlar	Ölçü Birimi	Fiyatı
Buğday	1 men	8 çiytel
Arpa	1 men	4 çiytel
Bakliyat	1 men	4 çiytel
Mercimek	1 men	4 çiytel
Şeker	1 men	1 çiytel

Kaynak: Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 120; K.M. Ashraf, *Life and Conditions of the People of Hindustan*, New Delhi 1996,s.160.

3.1.7. Tuğlukşahlar Devleti Döneminde Kullanılan Paralar

Kaynaklardan tespit edildiği kadarıyla ülke içinde farklı para türleri ve birimleri kullanılmaktaydı. Kaynaklarda en yaygın geçen para birimi “*lek* ve *tenge*”dir. Bu birimler vergide ve maaş sisteminde geçerliydi. Ancak gündelik hayatta tebaanın kullandığı paralar ise değeri düşük ve küçük miktarları karşılamaktaydı.

3.1.7.1. Tenge

İbn Battuta tengeyi Hind dinarı olarak ifade etmekte ve Mağrib altınıyla iki buçuk dirheme tekabül ettiğini belirtmektedir.¹⁶³⁶ İbn Battûta Seyahatnâmesi'ni çeviren ve notlandıran Sait Aykut notlar kısmında tenge için Delhi Türk Sultanlığı'nda kullanılmakta ve iki türü olduğunu belirtmektedir. Birincisi altından yapılmakta ve 9 gr. ağırlığındaydı. İkincisi ise gümüşten yapılmakta ve 9.3 gr. ağırlığındaydı. Resmi ölçülendirmede ise 1 altın tenge 10 gümüş tengeye eşitti.¹⁶³⁷ Alâeddin Halaci döneminde tengenin değerine dair bilgi veren Firişte ise 1 tengenin, ağırlık olarak 1 tulaya ya da altın ile gümüşe eşit olduğunu belirtmekteydi. 1 gümüş tenge 50 çiytele eşitti. Çiytel ise küçük bakır paraydı ve ağırlığı bilinmemekteydi.¹⁶³⁸

İbn Fazlullah el-Ömerî'ye göre de altın tengeye kızıl tenge denilmekte ve üç miskale tekabül etmekteydi. Gümüş tenge ise 8 feştikanî (muhtemelen heştigani'dir) dirhemdir. 1 heştigani dirhem Mısır ve Suriye'de kullanılan bir gümüş dirhem ağırlığındaydı.¹⁶³⁹ Berenî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde 1 altın tenge 100 bakır tengeye denkti.¹⁶⁴⁰

3.1.7.2. Lek

Kaynaklarda sıkça geçen diğer bir para türü de lektir. İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre lek 100 bin gümüş dinar demektir. Hindistan altınıyla da 10 bin dinara eşitti.¹⁶⁴¹ İbn Fazlullah el-Ömerî ise kızıl ve beyaz lekin 100 bin tengeye eşit olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁴² İbn Battûta, tengeye Hind dinarı dediğine göre 100 bin gümüş dinar 100 bin tengeye eşit olduğu söylenebilir ve böylece İbn Fazlullah'ın verdiği bilgilerle de örtüşür. Hüseyin'in verdiği bilgiye göre de kızıl lek 100 bin altın tengeye eşit iken beyaz lek de 100 bin gümüş tengeye eşitti.¹⁶⁴³

¹⁶³⁶Battuta II, 588.

¹⁶³⁷Battuta II, notlar 12, s597.

¹⁶³⁸Firişte, 205.

¹⁶³⁹el-Ömerî, 50-51.

¹⁶⁴⁰Berenî, 293.

¹⁶⁴¹Battuta II, 588.

¹⁶⁴²el-Ömerî, 50.

¹⁶⁴³Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 526; Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 237.

3.1.7.3. Çiytel

Küçük bakır paraya verilen isimdir. Ancak Firişte'nin verdiği bilgiye göre ağırlığı bilinmemekte ve 50 çiytel 1 gümüş tengeye tekabül etmekteydi.¹⁶⁴⁴ El Ömerî, el-Hocendî'nin üç arkadaşıyla inek eti, tere yağı ve ekmek yediklerini ve karşılığında da dört fulusa¹⁶⁴⁵ tekabül eden bir çiytel ödediklerini aktarmaktadır.¹⁶⁴⁶ Sultan Firuz Şah döneminde de yarım ve çeyrek çiytellerin kullanıldığı görülmektedir. Yarım çiytele ada (adha) çeyrek çiytele de bik (bikh) denilmekteydi.¹⁶⁴⁷ Dönem dönem kullanılan paraların ağırlıkları değiştiği için tam olarak değerleri ve eşdeğer paraları vermek oldukça zordur. Sultan Firuz Şah döneminde de iki tür gümüş para kullanılmaktaydı. Bunlardan ilki 50 çiytele ya da 140 gr.'a tekabül ederken ikincisi ise 64 çiytele ya da 175 gr.'a tekabül etmekteydi.¹⁶⁴⁸

3.1.7.4. Krör

Berenî'nin kayıtlarından anlaşılacağı üzere hanedanlıkta kullanılan diğer bir para birimi de krordu. Berenî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde Moğolistan'dan birçok emîr sade, emîr tümen ve emîr hezerah gibi önemli kişiler saraya gelmekteydi. Bunların bir kısmı ülkelerine dönerken bir kısmı da sultanın hizmetinde çalışmaktaydı. Ülkelerine dönen kişiler sultandan *lek* ve *krör* biriminden para, birçok altın ve değerli hediyeler almaktaydı.¹⁶⁴⁹

Emir Timur'un kayıtlarında da krör karşımıza çıkmaktadır. Timur, Melfuzat-ı Timurî de vezirinin Hind diyarının toplam gelirinin 6 *arb* olduğunu, bir arbin 100 krore eşit olduğunu belirtmektedir. Ayrıca her krörün da 100 leke eşit olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁵⁰

¹⁶⁴⁴Firişte, 205.

¹⁶⁴⁵Yunanlılar para keselerine follis demektedir. Araplar bu kelimeyi Yunanlılardan almışlardır. Fulus alış verişi kolaylaştırmak için bakırdan kesilen küçük paralara verilen isimdi. Detaylı bilgi için bkz. İbn Fazlullah el-Ömerî, Türkler Hakkında Duyduklarım ve Gördüklerim, çev. ve notlandıran Ahsen Batur, not 45, s.50.

¹⁶⁴⁶el-Ömerî, 50.

¹⁶⁴⁷Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 100; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 126.

¹⁶⁴⁸Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 126.

¹⁶⁴⁹Berenî, 284.

¹⁶⁵⁰Emir Timur, *Melfuzat-ı Timurî*, 397.

3.1.7.5. Diğer Paralar

Bu paralar çeşitli isimlerle anılmaktadır. Berenî'nin verdiği bilgilerden Muhammed bin Tuğluk döneminde *şâşgânî* ve *doğânî* adında paralar kullanılmaktaydı. Ancak Berenî sadece paraların isimlerinden bahsetmekte ve bu paraların değerleri hakkında bilgi vermemektedir.¹⁶⁵¹ Husein ise tengeden daha küçük 6 küçük gümüş paranın isimlerini şöyle zikretmektedir: 1. *şâşdegânî* = 16 *gânî*, 2. *duâzdegânî* = 12 *gânî*, 3. *heştgânî* = 8 *gânî*, 4. *Şeşgânî* = 6 *gânî*, 5. *sultânî* = 2 *gânî*, 6. *yegânî* = 1 *gânî* idi. *Gânî* veya *yegânî* 1 çiytele eşitti.¹⁶⁵²

Afîf'in verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah çeşitli paralar bastırmıştı. Bu paraların değerleri ise 48, 24, 12, 10, 8, 6 ve 1 çiyteldi. İsimleri ise *heştgânî*, *pencgânî*, *çehergân*, *çuâzdegânî*, *dogânî*, *şeşgânî* ve *yek çiytel* idi.¹⁶⁵³

İbn Fazlullah el-Ömerî de bir sultânî dirhem, *şeşdegânî*'nin 1/3 kadar olduğu belirtilmektedir. Hindistanda tedavülde bulunan üçüncü para birimi de sultânî idi ve ona *dekkanî* de denilmekteydi. Diğer para birimi de *duâzdegânî* denilen dirhemdi. Bir buçuk *heştgânî* değerindedir. Bir diğeri de iki dirhem değerinde olan *şazerdegânî* idi. Böylece Hindistan'da altı çeşit dirhem bulunduğunu ve bunları *şazerdegânî*, *duâzdegânî*, *heştgânî*, *şeşdegânî*, *sultânî* ve *yekgânî*nin oluştuğunu belirtmektedir.¹⁶⁵⁴

Yukarıdaki bilgilerden Tuğluk Hanedanlığı döneminde farklı değerlerde ve çeşitli isimlerde birçok para türünün kullanıldığı anlaşılmaktadır. Muhammed bin Tuğluk döneminde *şeşgânî* ve *dogânî* adında değeri düşük paralar piyasaya sürüldüğü anlaşılmaktadır. Sultan Firuz Şah döneminde fakir insanların faydalanması için yarım ve çeyrek çiytellerin piyasaya sürüldüğü anlaşılmaktadır.

3.1.8. Tuğlukşahlar Döneminde Kullanılan Ölçü Birimleri

Dönemin kaynakları incelendiğinde uzunluk birimi olarak "*kurûh*" kullanılmaktaydı. İbn Battûta, Hintlilerin *mile* *kurûh* adını verdiklerini belirtmektedir.¹⁶⁵⁵ *Bîrûnî* ise Yunanlı *Pulisa*'nın eserinde 1 *kurûhun* 4 bin kulaça eşit

¹⁶⁵¹Berenî, 293.

¹⁶⁵²Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 527; Hüseyin, *The Rise and Fall of Muhammad bin Tughluq*, 238.

¹⁶⁵³Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 100.

¹⁶⁵⁴el-Ömerî, 51.

¹⁶⁵⁵Battuta II, 584.

olduğunu söylediğini belirtmektedir. Buna göre 1 kurûh = 4 bin kulaç yani 1 mil = 1 kurûhtur.¹⁶⁵⁶ Bu durumda Bîrûnî'nin kayıtları seyyahın verdiği bilgiyi doğrulamaktadır. Kurûh'un dışında dâve diye adlandırılan uzunluk birimi de kullanılmaktaydı. İbn Battûta dâve'nin milin 1/3'üne tekabül ettiğini belirtmektedir.¹⁶⁵⁷

Kaynaklarda dikkat çeken diğer bir husus da "lek" in büyük sayıları verirken kullanıldığıdır. Örneğin Afif, Sultan Firuz Şah'ın Birinci Bengal seferine dair bilgi verirken Sultan Şemseddin'in asker sayısını 10 bin süvari ve iki lek piyade olarak vermektedir. Aslında Afif iki lek diyerek 200 bin piyade askerden bahsetmektedir.¹⁶⁵⁸

Ağırlık ölçü birimleri ise men, sir, miskal, batman vb gibi birimlerdi. Muhammed bin Tuğluk döneminde ülkede kuraklıkların yaşanması sonucu tarım durma noktasına gelmişti. Bu dönemde bir sir tahıl 17 çiyetden satılmaktaydı.¹⁶⁵⁹ Ancak bu bilgiden sirin net ölçüsünü tespit etmek oldukça güçtür. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Hint rıhtına sir denilmekte ve 70 miskal ağırlığındaydı. 40 sir 1 mene eşitti.¹⁶⁶⁰ Battûta, menin batmana eşit olduğunu ve bir batmanın da sekiz kilo olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁶¹ Kaynaklardan tespit edilen ölçü birimleri bunlardan ibaretti. Ancak dönemin şartları düşünüldüğünde kaynaklara yansımamış farklı ölçü birimlerinin de kullanılmış olabileceği söylenilebilir.

3.1.9. Sosyal Devlet Anlayışı

Sosyal devlet, tarihsel bir yapı olarak halkın refah seviyesini yükseltmek ve oluşturduğu kurumlarla adaleti, eşitliği tüm tebaa arasında sağlamak için oluşturulan anlayıştır. Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda özellikle Gıyâseddin Tuğluk Şah, Muhammed bin Tuğluk ve Sultan Firuz Şah gibi sultanlar yaptıkları düzenlemelerle sosyal devlet anlayışını yerleştirmeye ve geliştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Gıyâseddin Tuğluk Şah devlet işleriyle ilgili tebaaya uzlaştırmacı, eşit, adil ve hoşgörülü bir şekilde davranmıştı. Devlet işlerinde ehil ve hakkaniyetli kişileri görevlendirerek devlet-tebaa uyumunu sağlamaya çalışmıştı. Hâkimiyetindeki topraklarda vergi adaletini sağlamıştı.

¹⁶⁵⁶Ebu Râyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku Mâ Li'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK. Yay. 2. Baskı Ankara 2018, s.108.

¹⁶⁵⁷Battuta II, 584.

¹⁶⁵⁸Afif, *Târîh-i Firuzşahi*, 114.

¹⁶⁵⁹Berenî, 297.

¹⁶⁶⁰el-Ömerî, 51.

¹⁶⁶¹Battuta II, 685.

Divân-ı Vezâret'te vergi oranlarını düzenleyerek iktâ sahiplerinin 1/10'dan fazla vergi talep etmelerinin önüne geçmişti.¹⁶⁶² Bu uygulama ile çiftçilerin vergi yükü hafifletilmişti. Yaptığı uygulamalarla doğabilecek sorunların önüne geçerek saltanatı boyunca tebaanın huzur içinde yaşamasını sağlamıştı.

Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde bir yerin Daru'l-İslam'a dâhil edildiğini müjdeleyen *fetihnâme* geldiğinde, evlilik gibi hayırlı işler gerçekleştiğinde, bir çocuğun dünyaya geldiğinde ve prenslerin sünnet düğünlerinde merasim yapılmaktaydı. Bu kutlamalara kadılar, yüksek rütbeliler, ulema, müftü, vaiz, öğretmen ve öğrenciler davet edilerek her birinin statüsüne göre hediye dağıtılırdı.¹⁶⁶³ Sultanın bu uygulamalarla ülkesindeki olumlu gelişmeleri desteklediğini ve memnuniyetini halkla paylaştığını görmekteyiz.

Gıyâseddin Tuğluk yaptığı düzenlemelerle hem Müslümanlar hem de Hindular ekip biçmekte ve bir meslekle uğraşır hale gelmişti. Bu durum dilenciliğin ve sefaletin artmasını engellemişti. Dilenciliği yasaklayarak onları bazı mesleklerde istihdam ettirmişti.¹⁶⁶⁴

Sultan saltanatı boyunca enerjisini kanal açma, ekip biçme, yapı inşası, harabeleri onarma gibi işlere harcamıştı. Gıyâseddin Tuğluk zamanında açılan kanallar köylülerin işini kolaylaştırmıştı. Bu kanallar sayesinde verim artarak ahali bolluk ve bereket içinde hayat sürmüştü.¹⁶⁶⁵ Gıyâseddin Tuğluk Şah saltanatı boyunca yaptığı idari, içtimai ve zirai politikalar neticesinde ahalinin refah içerisinde huzurlu bir şekilde yaşamasını tesis etmişti.

Muhammed bin Tuğluk saltanatı boyunca halk nezdinde hem ceza hem de servet bağışlayan sultan olarak anılmıştı. Bu noktada insanların en aşırıydı. İbn Battûta Muhammed bin Tuğluk için “*Onun kapısı ya haceti görülüp zengin olan bir yoksulun yahut katledilecek bir derinin son ugrak yeridir.*” ifadesini kullanmaktaydı.¹⁶⁶⁶ Sultanın cömertliği o kadar yayılmıştı ki onun huzuruna Horasan, Irak, Maveraünnerh, Harezm,

¹⁶⁶²Berenî, 262-264.

¹⁶⁶³Berenî, 267.

¹⁶⁶⁴Berenî, 268.

¹⁶⁶⁵Berenî, 271-272.

¹⁶⁶⁶Battuta II, 652.

Sistan, Herat, Dimaşk ve Mısır gibi bölgelerden insanlar gelerek sultana hediyeler sunmakta ve karşılığında da sultandan saygı görerek servet almaktaydılar.¹⁶⁶⁷

İbn Battûta, Muhammed bin Tuğluk'un cömertliğine ve dağıttığı hediyelerle ilgili birçok anekdot aktarmaktadır. Burada bunları vermemizin imkânı yoktur. Ancak bir iki hikâyeye aktarılaraq olayın daha anlaşılır olması sağlanmaya çalışılacaktır. Seyyah Muhammed bin Tuğluk'un Erdevîli (Erdebili) Abdülazîz'e yaptığı ihsanları şöyle aktarmaktadır:

“Abdülazîz, fıkıhta ve hadîste uzman biriydi. Dimaşk'ta Takiyyüddîn İbn Teymiyye, Burhâneddîn İbnü'l-Berkah, Cemaleddîn Mizzî, Şemseddîn Zehebî ve diğerlerinden ders görmüş, bu birikimle sultanın yanına gelmişti. Sultan ona armağan yağdırdı, saygıda kusur etmedi. Bir gün huzurda Hz. Abbâs ve oğlunun erdemine dair hâdisler okudu. Hak teâlâ ikisinden de hoşnut olsun. Onların soyundan gelen halifelerin iyilik ve üstünlüklerine ilişkin bir şeyler anlattı. Bu menkibelerden epey etkilenen hükümdar, Erdebili'nin ayaklarına sarılıp öptü ve üzerinde ikibin tenge altın bulunan bir tepsi getirtirdi. Koca serveti kendi eliyle onun başına saçarak: “şu sini altınlar da senindir” dedi.”¹⁶⁶⁸

Muhammed bin Tuğluk'un Abdülazîz'e verdiği 2.000 tenge o dönemin şartlarında servet mahiyetindeydi. Ayrıca sultanın Şemseddîn Endukânî'ye verdiği armağanları da İbn Battûta şöyle nakletmektedir:

“Fıkıh bilgini Endukânî Şemseddîn, filozof ve şair mizaçlı biriydi. Hükümdarı öven yirmiyedi beyitlik bir kaside okudu. Hükümdar bu adama her beyit için bin dinar dirhem verdi. Daha önceki hükümdarların tek beyte bin dirhem verdikleri söylenir ki hükümdarın verdiğinin onda biri eder bu.”¹⁶⁶⁹

Muhammed bin Tuğluk'un cömertliği sadece kapısına gelen misafir, derviş, şeyh ve ihtiyaç sahiplerine değil aynı zamanda devletin ileri gelen görevlileri içinde geçerliydi. Örneğin Berenî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk, Bahadır Şah'a Sonârgano hazinesinin tamamını vermişti. Benzer şekilde Melik Sencer Bedekşani'ye 80 lek tenge, Melikü'l-Mülk İmâdeddin'e 70 lek tenge, Melik Bayram Gaznin'e 100 lek tenge ve Seyyid Azdeddin'e 40 lek tenge vermişti. Ayrıca Mevlana

¹⁶⁶⁷Berenî, 284.

¹⁶⁶⁸Battuta II, 669.

¹⁶⁶⁹Battuta II, 669.

Nasır Tavıl, Hudavendzâde Gıyâseddin, Kadı Kasine, Hudavednzâde Kivâmuddin ve Melikü'l-Nidame Nasir Kafi'ye de birçok lek tenge bağışlamıştı.¹⁶⁷⁰

Muhammed bin Tuğluk'un cömertliğinin bir sınırı olmadığı gibi ceza konusunda da bir sınırı bulunmamaktaydı. İbn Battûta sultanın bu yönüyle de ilgili birçok anekdot anlatmaktadır. Örneğin Muhammed bin Tuğluk bir anda 350 kişinin katlini onaylayan buyruğu vermişti. Seyyah bu hadiseyi şöyle aktarmaktadır:

*“Bir defasında sultan, askerlerin bir bölümünü Yusuf Buğra Bey'in emrine vererek Dihlî'ye bitişik dağlarda isyan eden gâvura karşı gönderdi. Yusuf yola çıktığında askerlerin büyük bir bölümü onunla beraberdi. Fakat bir grup er geride kalınca Yusuf durumu sultana yazdı. Sultan, şehrin aranmasını, savaşı savaştıran her askerinin yakalanmasını emretti. Buyruk yerine getirildi. Ele geçirilen üç yüz elli adamın ölümüne ferman çıktı ve hepsi öldürüldü.”*¹⁶⁷¹

Berenî, Muhammed bin Tuğluk'un birçok ulema, seyyid, meşâyih, kalender, sufi ve askeri katlettiğini yazmaktadır. Ayrıca sultanın Müslüman kanı dökmesinin temel sebebini onun iman ve inanç eksikliğinden ileri geldiğini ifade etmektedir.¹⁶⁷²

Muhammed bin Tuğluk'un ağır vergileri kaldırması, haksızlıkları önlemesi ve masum insanların haklarını aramaları içinde haftanın belirli günlerinde dîvân kurdutması onun sosyal devlet anlayışına paralel hareket ettiğini göstermektedir. Muhammed bin Tuğluk 741 (1340) yılında ticari mallardan alınan vergileri kaldırmış ve ahaliden öşür ve zekâtta başka vergi alınmamasını buyurmuştu. Sultan her soma bâra-brihaspati bâra (pazartsi-perşembe) günleri dîvân kurdurarak zulüm, gasp ve kayırma gibi şikâyetleri bizzat kendisi dinlemekteydi.¹⁶⁷³

Kuraklık ve çeşitli sebeplerden oluşan pahalılık zamanlarında tebaasını doyurmuştu. Bir batman buğdayın altı dinar olduğu dönemde tebaa arasında ayırım yapmadan herkese erzak dağıtmıştı. Her gün için bir buçuk ratleden hesaplanan altı aylık erzak miktarı halka dağıtılmıştı.¹⁶⁷⁴

Muhammed bin Tuğluk her gün en az iki lek sadaka dağıtırdı. Bu miktar bazen 50 leke ulaşırdı. Ayrıca her ay hilalin görünmesiyle de iki lek dağıtırdı. Her fakire beş rıtl

¹⁶⁷⁰Berenî, 284.

¹⁶⁷¹Battuta II, 688.

¹⁶⁷²Berenî, 286.

¹⁶⁷³Battuta II, 685.

¹⁶⁷⁴Battuta II, 685.

ekmek, buğday, pirinç ve günlük bir dirhem nakit para dağıttı. Yetim çocuklara medreselerde okuma yazma öğreten bin fakihin maaşlarını da hazineden karşıladı. Ayrıca Muhammed bin Tuğluk babası Gıyâseddin Tuğluk gibi Delhi’de dilencilik yapılmasını yasaklamıştı.¹⁶⁷⁵

Ordu seferdeyken Tuğlukşahlar Hanedanlığı tahtına geçen Sultan Firuz Şah henüz resmi olarak başkentte saltanatını ilan etmeden adaleti tesis etmeye başlamıştı. Firuz Şah, Delhi’de saltanatı ilan etmek için başkente dönüşü sırasında Sivistân’a gelmiş ve burada ahaliye birçok hediye dağıtarak ihsanlarda bulunmuştu. Halisaya dönüştürülen toprakları eski sahiplerine vermişti. Sivistân’da bulunan evliyaların türbelerini ziyaret ederek fakirlere ve yardıma muhtaçlara sadaka dağıtmıştı. Firuz Şah, Bhakkar, Uç ve Hansi şehirlerinde de hediye vermeye devam etmişti. Uç ile Hansi’de bulunan evliyaların kabirlerini ziyaret ederek sadaka dağıtmıştı.¹⁶⁷⁶

Sultan Firuz Şah saltanatı boyunca her alanda yenilikler yaparak ülkesinde huzurun, barışın ve refahın artması için gayret göstermişti. Sultanın döneminde ulema, meşâyih, mütfi, öğretmen, vaiz, öğrenci, hafız, haydari, kalenderi gibi grupların yanı sıra fakir ve yardıma muhtaç insanlara da yardım edilmişti. Ayrıca seyyahların, dervişlerin ve şeyhlerin uğrak yerleri hangahlarada 5 bin ile 30 bin tengeye varan köy gelirleri bağlanmıştı.¹⁶⁷⁷

Sultan Firuz Şah bunların dışında işsizlerin istihdam edilmesi için toplamda 36 atölye kurdurmuştu. Bu atölyelerin bir kısmı sezonluk çalışırken bir kısmı da sürekli faaliyet göstermekteydi. Filhâne, devehâne, köpekhâne, mutfak, şaraphane, mumhâne gibi atölyeler sürekli çalışırken câmedârhâne, amelhâne, ferâşhâne, rikâbhâne gibi atölyelerde sezonluk faaliyet göstermekteydi.¹⁶⁷⁸

Sultan Firuz Şah döneminde reaya iktisadi açısından oldukça rahat bir hayat sürmüştü. Birçok su kanalı açtırarak tarım alanlarının sulanmasına büyük katkı sağlamıştı. Saltanatı döneminde Doab bölgesinde her köyü ekip biçilir hale getirmiş, 52 pargana da geliştirilmişti. Delhi civarında 1200 bahçe yeniden mamur edilmişti.

¹⁶⁷⁵el-Ömerî, 40; Vijay Lekshmi Labh, “The economics of Muhammad bin Tughluq’s (1325-1351 A.D.) Costom of Presents”, *Quarterly Journal of the Pakistan Historical Society*, vol. 54, No.1, Ocak-Mart, Pakistan 2006, 85-86.

¹⁶⁷⁶Berenî, 330-335.

¹⁶⁷⁷Berenî, 343-344.

¹⁶⁷⁸Afif, *Târîh-i Firuzshâhî*, 337-338; ; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 84-85.

Bunların sonucunda da tahıl ürünlerinde bolluk yaşanmış ve reaya ürünleri kolaylıkla satın alabilmıştı. Öyleki Delhi’de bir man buğday 8 çiytele, nohut ve arpanın menî dört çiytele satılmaktaydı.¹⁶⁷⁹ Sultan Firuz Şah saltanatı boyunca idari, iktisadi ve içtimai alanlarda yaptığı yeniliklerle reayasının huzurlu ve refah seviyesi yüksek bir hayat sürmesini sağlamıştı.

Sultan Firuz Şah döneminde dikkat çeken diğer bir husus da *divân-ı hayrat*’ın kurulmasıdır. Sultanın sosyal devlet anlayışı doğrultusunda hasta, engelli ve yabancılardan tedavisi için “*şifahâne*” kurdurmuştu. Buraların giderleri hazineden karşılanmıştı. Ayrıca 4.200 engelli de hazinden maaş almaktaydı. Sultanın diğer bir uygulaması da bayramlarda ve yeni yıl başlangıçlarında tebaası için eğlenceler düzenlemesiydi.¹⁶⁸⁰

Sosyal devlet anlayışı sadece sultanlarla sınırlı kalmadığı sultanların eşlerinin ve valide sultanların da bu anlayışla hareket ettikleri görülmektedir. Örneğin Muhammed bin Tuğluk’un annesi Mahdume-i Cihân sadaka vermeyi seven ve nice zaviyeler yaptırarak gelen gidene aş dağıtmaktaydı.¹⁶⁸¹

3.1.10. Tuğlukşahlar Hanedanlığı Döneminde Dini Hayat

Hindistan’da İslamiyet’in yayılması ve gelişmesiyle ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar sufilerin tebliğ ve ihtida hareketleri sonucunda gerçekleştiğini belirtirken bazıları da cihad anlayışıyla yapılan fetihlerin sonucunda gerçekleştiğidir. Ancak genel kabule göre de İslamiyet’in Hint yarım adasında yayılması ve gelişmesi üç temel hareket sonucu gerçekleşmişti. Birinci olarak Arap tacirlerin Hindistan’ın güney kıyılarına gelerek tebliğ girişimlerinde bulunmalarıdır. İkinci Emeviler ve Gazneliler gibi Müslüman devletlerin cihad girişimleri sonucudur. Üçüncüsü de Moğollar ve Yunanlılar gibi devletlerin işgalci girişimleri sonucu Müslüman Orta Asyalı Türklerin ve Afganlıların göçleri sonucu olmasıdır.¹⁶⁸²

¹⁶⁷⁹Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 85-86.

¹⁶⁸⁰Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 103-104.

¹⁶⁸¹Battuta II, 727.

¹⁶⁸²Haneef. C. Muhammad, “Hindistan Müslümanlarının ‘Din Değiştirme’ Sorunu ve Âlimlerin Tepkileri: Diyyoband Örneği”, 6. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı III*, 10-13 Mayıs Muş 2017s.86; Ahmed, 110.

Tuğlukşahlar, önceki Türk sultanlıkları gibi İslamiyet'in Hindistan'da yayılması için mücadele vermişlerdi. Tuğluk sultanları halifeye büyük önem vermiş, meşruluklarının onaylanması için onlara başvurmuşlardı. Tuğluk sultanlarının Abbâsî halifelerine gösterdikleri saygı ve sevgiyi Aziz Ahmed “*Kahire halifelerinin itibarı, beklide Mısır dışında hiçbir yerde Tuğluk hindistan'ında olduğundan daha yüksek değildi*” şeklinde ifade etmektedir.¹⁶⁸³

Berenî, Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın temiz kalpli, iffetli ve inancına sadık bir sultan olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca günlük ibadetlerini cemaatle gerçekleştirmeye özen gösterirdi. Cuma ve dini bayram namazlarını asla kaçırmazdı. Ramazan ayında 30 gün teravih namazına katılarak dua ederdi. Gıyâseddin Tuğluk içki içmez ve başkentte halkın ve ileri gelenlerin içki içmesini de yasaklamıştı.¹⁶⁸⁴ Bu bilgilerden Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın güzel ahlaka sahip dini bütün bir Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.

Gıyâseddin Tuğluk Şah saltanatı boyunca kan dökmeden ve baskıcı bir siyaset anlayışından uzak durmuştu. Bundan dolayı halk şükranlarını sunmuş ve sultana hayır dua da bulunmuştu.¹⁶⁸⁵

Muhammed bin Tuğluk çelişkiler içerisinde saltanat süren bir sultan olmuştu. Saltanatı boyunca cömertliğinin bir sınır olmadığı gibi zalimliğinin de sınırı yoktu. Bazen bir şeyhe, dervişe servet akıtırken diğer yandan da bir şeyhin dervişin başını almaktan da geri durmazdı. Muhammed bin Tuğluk, şariat kurallarını sıkı sıkıya uygulayan bir sultan olmamıştı. Ancak sahip olduğu toprakları “*Daru'l-İslâm*”ın bir parçası görmüştü.¹⁶⁸⁶ Bunun en güzel örneğini sultanın bastırdığı paralarda görmek mümkündür. Bu paralar üzerinde *Daru'l-İslâm* ibaresinin yazıldığı görülmektedir.¹⁶⁸⁷ Muhammed bin Tuğluk döneminde Delhi'de toplamda bin medrese bulunmaktaydı. Bu medreselerin sadece biri Şafilere aitken diğerleri Hanefilere aitti.¹⁶⁸⁸ El-Ömerî, Muhammed bin Tuğluk dönemindeki medreselerin sayısını belirtirken bu medreselerde okutulan derslerle bilgi vermemektedir.

¹⁶⁸³Ahmed, 18.

¹⁶⁸⁴Berenî, 272-273.

¹⁶⁸⁵Berenî, 273-274.

¹⁶⁸⁶Ahmed, 16.

¹⁶⁸⁷Thomas, 208, 215; Wright, 117, 121, 126, 129.

¹⁶⁸⁸el-Ömerî, 31.

İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk Kur'an'ı ve Hanefî fıkıh kitabı el-Hidâye'yi ezbere bilmekteydi. Bunun dışında sultan dini bilimlere oldukça düşküncüydü. Muhammed bin Tuğluk İslamiyet'in haram kıldığı şeylerin yapılmasına asla izin vermezdi. Bundan dolayı hiç kimse haram kılınan şeyleri yapmaya cesaret edemezdi. Özellikle de içki içilmesine katiyen müsaade etmezdi. Bu konuda şer'iatın emrettiğini uygular ve içkiye yaklaşanları ağır bir şekilde cezalandırırdı. Örneğin Delhi'de ileri gelen hanlardan biri sürekli şarap içmekteydi. Birçok kez uyarılmasına rağmen bu alışkanlığından bir türlü vazgeçmemişti. Bunun üzerine sultan bu hanı hapse attırarak 437 milyon miskal değerindeki hazinesini de müsadere ettirmişti.¹⁶⁸⁹

Sultan Firuz Şah dönemi İslam akaidlerinin uygulandığı ve bütün tebaa üzerinde hissettirildiği bir dönemdi. Sultan Firuz Şah şeriata aykırı bütün vergileri kaldırmıştı. Ahaliden sadece haraç, zekât, cizye ve Humus'tan oluşan dört şeri vergi alınmaktaydı.¹⁶⁹⁰ Firuz Şah, Delhi ve çevresindeki Brahmanlardan vergi almaya başlayarak onların nüfuzunu kırmaya çalışmıştı. Sultan, Hinduların İslamiyet'i benimsemelerini arzulamıştı. Bundan dolayı onların Müslümanlığı kabul etmeleri durumunda onlardan cizye vergisi almayacağını da duyurmuştu.¹⁶⁹¹

3.1.10.1. Tuğlukşahlar Döneminde Faliyet Gösteren Tarikatları

İslamiyet'in Hint yarımadasında yayılması için İslam coğrafyalarından birçok tarikatın gelerek burada faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Bu tarikatların başında şüphesiz Kalenderiyye ve Haydariyye gelmektedir.

Kalenderiyye

Kalenderiyye tarikatı, Kalandar veya Kalandari adında biri tarafından tesis edildiği ifade edilmektedir.¹⁶⁹² Bu topluluk içinde yaşadığı toplumun inanç ve değerlerine karşı çıkmakta ve dünyevi değerleri önemsemekteydi. İnançlarını, kılık

¹⁶⁸⁹el-Ömerî, 39-40.

¹⁶⁹⁰Ahmed, 114.

¹⁶⁹¹Ahmed, 117-118.

¹⁶⁹² Franz Babinger, "Kalenderiyye", *MEB. İA.*, cilt 6, İstanbul 1967, s.128.

kıyafet, tutum ve davranışlarını gündelik hayatlarına yansıtmıştı. Bu grubun temsil ettiği tasavvufî zümreye de Kalenderiyye veya Kalenderîlik denilmişti.¹⁶⁹³

Bu grubun üyeleri kalp temizliğine inanarak şeri sınırların dışına çıkmaktaydı. Bu amaç doğrultusunda oruç tutmak ve namaz kılmak gibi ibadetlerin dışındakileri uygulamada hassasiyet göstermezlerdi. Ayrıca ihtiyaçlarını karşılayacak para, yeme içme gibi şeyleri biriktirmekten de kaçınırlardı. Onlar için asıl önemli olan kalp temizliği idi.¹⁶⁹⁴ Bu tarikatın Tuğlukşahlar dönemindeki faaliyetleri, konumları hakkında kaynaklar bilgi vermemektedir. Bundan dolayı bilgiler oldukça sınırlıdır. Berenî, Muhammed bin Tuğluk'un cezalandırdığı Müslüman gruplar arasında bu tarikatın da ismini zikretmektedir.¹⁶⁹⁵ Berenî'nin verdiği bilgidен Kalenderiyye tarikatının Hind yarımadasında faaliyet gösterdikleri anlaşılmaktadır.

Haydariyye

Bu tarikatın kurucusu Kutbüddin Haydar kabul edilmektedir. Haydar'ın müridlerinin bir kısmı Cemâleddîn-i Sâvî'ye bağlanarak Cevlekiyye denilen tarikatı oluştururken aynı meşrepte olan ve Horasan bölgesinde yaşayan dervişler haydariye tarikatını oluşturmuşlardı. Kaynaklar bu tarikat üyelerinin kulaklarına, bileklerine, boyunlarına ve ayaklarına demir halkalar taktıklarını belirtmektedirler. Ayrıca bu dervişlerin yersiz yurtsuz olduklarını çıplak ayakla gezdiklerini de belirtmektedir. Bu tarikat kısa sürede İran'dan, Türkistan, Hindistan ve Anadolu'ya kadar yayılmıştı.¹⁶⁹⁶

Sûfiler

Sûfi, tasavvuf yolunda nefis mücadelesini sürdürmekte olan mürid'in bu mücadeleyi tamamlayarak kemale ermesine denilmektedir.¹⁶⁹⁷ Sûfilerin Hindistan'da İslamiyet'in yayılmasında etkin rol oynadıkları görülmektedir. Şehirlerde, kasabalarda ve köylerde Müslüman öğrenciler arasında bir iç yapılanma oluşturmaktaydı. Sûfilerin insancılığı ve maneviyatlarının saflığı Gayrimüslimlerin dikkati nazariyelerini cezbe etmişti. Böylece Gayrimüslimler zamanla İslamiyet'i benimsemeye başlamıştı. Sûfi bireyler gibi Sûfi tarikatların çoğunun en büyük gayesi Hindistan'da Gayrimüslimlerin

¹⁶⁹³Nihat Azamat, "Kalenderiyye", *DİA.*, cilt 24, İstanbul 2001, s.253.

¹⁶⁹⁴Azamat, 253.

¹⁶⁹⁵Berenî, 286.

¹⁶⁹⁶Tahsin Yazıcı, "Haydariyye", *DİA.*, cilt 17, İstanbul 1998, s.35.

¹⁶⁹⁷Reşat Öngören, "Sûfi", *DİA.*, cilt 37, İstanbul 2009, s.471.

İslam dinini benimsemeleri idi.¹⁶⁹⁸ Tuğlukşahlar hanedanlığı döneminde sûfîlerin aktif olarak varlık gösterdikleri onların isimlerinin kaynaklara yansımından anlaşılmaktadır.

Revâfiz

Revâfiziliğin kökünü Râfizilik oluşturmaktadır. Sözlükte terk etmek, bırakmak anlamlarında *rafz* kökünden türeyen râfizî, bir gruptan ya da fikirden ayrılan kişi demektir. Râfizînin çoğulu revâfiz olmakla birlikte bazen de râfıza için topluluk manasında kullanıldığı da görülmektedir.¹⁶⁹⁹ Şîa tarikatlarından biri olan revâfizler halkı kendi dinlerine davet etmekteydi. İnanç esaslarından ve akaidlerinden oluşan kitaplar yazmışlar ve bu kitaplardan dersler vermekteydiler. Bu derslerde Hulefâ-yi Râşidîn'e karşı karalama ve hakaret edici ifadeler kullanmaktaydı. Bu hadise Sultan Firuz Şah'ın kulağına gidince onlar düştükleri bu hatadan geri dönmeleri için tavsiyelerde bulunmuştu. Revâfizlerin kitaplarını yaktırdığı gibi bazılarını da cezalandırarak tehlikenin daha fazla büyümesinin önüne geçmişti.¹⁷⁰⁰

Mülhid veya Abâhtiyân

Mülhid veya Abâhtiyân olarak adlandırılan bu grup, geceleri yakın arkadaşları ve yabancılarla toplanmaktaydı. Bu toplantılarda şarap içerek ibadet etmekteydiler. Toplantılara eş, anne ve kız çocukları da gelirdi. Erkekler bayanlarla ilişkiye girerek sözde ibadet etmekteydi. Firuz Şah bu sapkın tarikatın önderlerinin bazılarının başını kestirmiş, bazılarını hapse attırmıştı. Ayrıca diğerlerine de bu tarz faaliyetleri yasaklamıştı.¹⁷⁰¹

Diğer Din Dışı Faaliyet Gösteren Gruplar ve Alınan Önlemler

Tuğlukşahlar döneminde diğer bir sapkın tarikat da Ahmed Bihârî'yi önder olarak gören ve İslamiyet'in koyduğu yasakları kabul etmeyen gruptu. Bu grup Ahmed Bihârî'yi Tanrı olarak görmekteydi. Sultan Firuz Şah bu sapkın grubun bir kısım üyelerini tövbe ettirirken bir kısmını da başka şehirlere sürgün ettirmişti.¹⁷⁰² Böylece bu grubun İslamiyete daha fazla zarar vermesinin önüne geçilmişti.

¹⁶⁹⁸Ahmed, 118-119.

¹⁶⁹⁹Mustafa Öz, "Râfiiziler", *DİA.*, cilt 34, İstanbul 2007, s.396.

¹⁷⁰⁰Firuz Şah, "Fütûhât-ı Firuzşâhi", 377-378.

¹⁷⁰¹Firuz Şah, Fütûhât-ı Firuzşâhi, 378.

¹⁷⁰²Firuz Şah, Fütûhât-ı Firuzşâhi, 378.

Sultan Firuz Şah'ın müdahale ettiği diğer bir olay da Delhi'de Rükneddin adında birinin kendisini mehdi ilan etmesiydi. İmâm Mehdi sahip olduğu bilgileri vahiy yoluyla edindiğini iddia etmekteydi. İddiasına göre hiçbir kitap okumamış ve hiç kimseden de ders almamıştı. O bütün mahlukâtın isimlerini bildiğini ve böyle bir bilgiye Hz. Âdem'den beri hiçbir peygamberin sahip olmadığını dile getirmişti. Ayrıca 'İlm-i Hurûf'u da kendisinin ortaya çıkardığını ve bir de kitap yazdığını iddia etmişti. Sultan Firuz Şah, Rukneddin'in anlattıklarını araştırdıktan sonra onu ve taraftarlarını cezalandırarak bu sapkın düşüncenin Müslümanlar arasında daha fazla yayılmasına engellemişti.¹⁷⁰³

Sultan Firuz Şah döneminde Müslüman ahali için sorun teşkil eden diğer bir kişi de Gücerât bölgesinde kendisini şeyh ilan eden Ayn Mâhrû idi. Ayn Mâhrû etrafına topladığı müridlere “*ene'l-hak*” olduğunu söyletmekteydi. Ayrıca kendi görüşlerini yansıtan bir de kitap kaleme almıştı. Sultan Firuz Şah hadiseden haberdar olur olmaz Ayn Mâhrû'yu cezalandırdığı gibi kitabını da yaktırtarak ortadan kaldırmıştı. Böylece Ayn Mâhrû'nın bu hareketi de önlenmişti.¹⁷⁰⁴

Sultan Firuz Şah'ın düzenleme yaptığı diğer bir konu da Müslüman kadınların gelenek haline getirerek kutsal günlerde şehir dışında bulunan türbeleri ziyaret etmeleriydi. Sultan Firuz Şah İslam kaidelerine uymadığı gerekçesiyle kadınların kabir ziyaretlerini yasaklamıştı.¹⁷⁰⁵

Sultan Firuz Şah döneminde İslamiyet'i kabul eden Hindulardan cizye vergisi alınmamaktaydı. Bundan dolayı birçok Hindu İslamiyet'i benimsemişti. Ancak bir süre sonra bu kişiler Delhi, Salihpûr, Kohana ve Maluh gibi yerlerde yeni tapınaklar inşa etmeye başlamıştı. Firuz Şah, Hz. Muhammed'in tapınak inşa edilmesinin İslami açıdan sakıncalı olduğu görüşünü belirterek bu tapınakları yıktırmıştı. Ayrıca bunların öncülerini de idam ettirmişti. Sultan yıktırdığı bu tapınakların yerine camiler inşa ettirmişti.¹⁷⁰⁶

Sultan Firuz Şah'ın saltanatından önceki sultanlar kullandıkları birçok eşyayı altın ve mücevherlerle süsletmekteydi. Sultan Firuz Şah bunların hepsini yasaklamıştı.

¹⁷⁰³Firuz Şah, Fütûhât-ı Firuzşâhi, 378-379.

¹⁷⁰⁴Firuz Şah, Fütûhât-ı Firuzşâhi, 379-380.

¹⁷⁰⁵Firuz Şah, Fütûhât-ı Firuzşâhi, 380.

¹⁷⁰⁶Firuz Şah, Fütûhât-ı Firuzşâhi, 380-381.

Ayrıca hil'at üzerine resmin işlenmesini de yasaklamıştı. Devlet erkânının önde gelen simalarının kıyafetlerinde altın ve gümüş süslemelerinin kullanılmasını yasaklamıştı.¹⁷⁰⁷ Sultan Firuz Şah dönemi tebaa için tam bir huzur dönemi olmuştu. Sultan halkının rahat yaşaması için bütün tedbirleri almıştı. Müslüman ahali için sorun teşkil eden ve fitne çıkaran bütün dini yapıları cezalandırarak ortadan kaldırmıştı. Ahalinin rahatça ibadet etmesi için birçok cami yaptırmış ve bu ibadethanelerin masraflarının karşılanması için de vakfiyeler kurdurmuştu.¹⁷⁰⁸

¹⁷⁰⁷Firuz Şah, Fütûhât-ı Firuzşâhi, 382.

¹⁷⁰⁸Firuz Şah, Fütûhât-ı Firuzşâhi, 382.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TUĞLUKŞAHLAR HANEDANLIĞI'NDA MİMARİ YAPI

Bu bölümde Tuğlukşahlar Devleti'nin mimari yapısı hakkında geniş bilgi verilecektir. Tuğluk Hanedanlığı'nın mimari yapısı dini ve sivil mimari olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir.

4.1. DİNİ MİMARİ

Dini mimari başlığı altında cami ve mescid, mederese, dergâh ve türbe gibi yapılar ele alınarak bilgi verilecektir.

4.1.1. Cami ve Mescidler

Cami kelimesi, Arapça “*cem*” kökünden türemiş olup, “*toplanan, bir araya getiren*” anlamına gelmektedir. Cami, başlangıçta Cuma namazı kılanan camiler için kullanılan “*El-Mescidü'l-Cami*” kelimesinin kısaltılmış şeklidir. Mescid ise “*sücûd*” kökünden türemiş ve “*secde edilen yer*” anlamına gelmektedir.¹⁷⁰⁹ Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde birden fazla cami yapıldığı görülmektedir. Delhi'de yapılan ilk cami Kutbeddin Aybek tarafından 1196 yılında yapımına başlanılan Kutb Minar camidir.¹⁷¹⁰ Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde cami inşa edildiğine dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Ancak İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Multan Camiinde sultan tarafından yaptırılan hünkâr mahfili bulunmaktadır.¹⁷¹¹ Multan Camiine dair seyyahın verdiği bilgiler bundan ibarettir. Caminin kim tarafından ve kaç tarihinde yapıldığına dair kaynakta herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Günümüzde ise camiye ait herhangi bir kalıntı bulunmamaktadır.

Cami' Mescid

Cami' Mescid Sultan Firuz Şah tarafından 755 (1354) yılında Kotla Firuz Şah'ta inşa ettirilmişti. Cûn Nehri kenarında inşa edilen Firuzâbâd şehri surları içerisinde yer

¹⁷⁰⁹Ahmet Önkal; Nebi Bozkurt, “Cami”, *DİA.*, cilt 7, İstanbul 1993, s.46.

¹⁷¹⁰ Abha Rani, *Tughluq Architecture of Delhi*, Delhi 1991, s.25.

¹⁷¹¹Battuta II, 639.

almaktadır. Cami’ Mescid, şehrin nehir tarafındaki kale duvarına bitişik ve pramitsel yapının da güneyinde yer almaktadır.¹⁷¹²

Geniş sütunlar üzerine inşa edilen Cami’ Mescid fevkanî olarak inşa edilmiştir. Cami, sütunlar üzerine oturtulmuş ve bu kısım da yapının zemin katını oluşturmaktadır. Giriş kısmındaki sütunlar kemerlerle bağlanarak geniş koridorları meydana getirmiştir. Caminin ikinci katı ibadet edilen bölümden müteşekkildir.¹⁷¹³

Kaynak: Welch, Crane, “The Tughluqs: Builders of the Delhi Sultanate”, s.133.

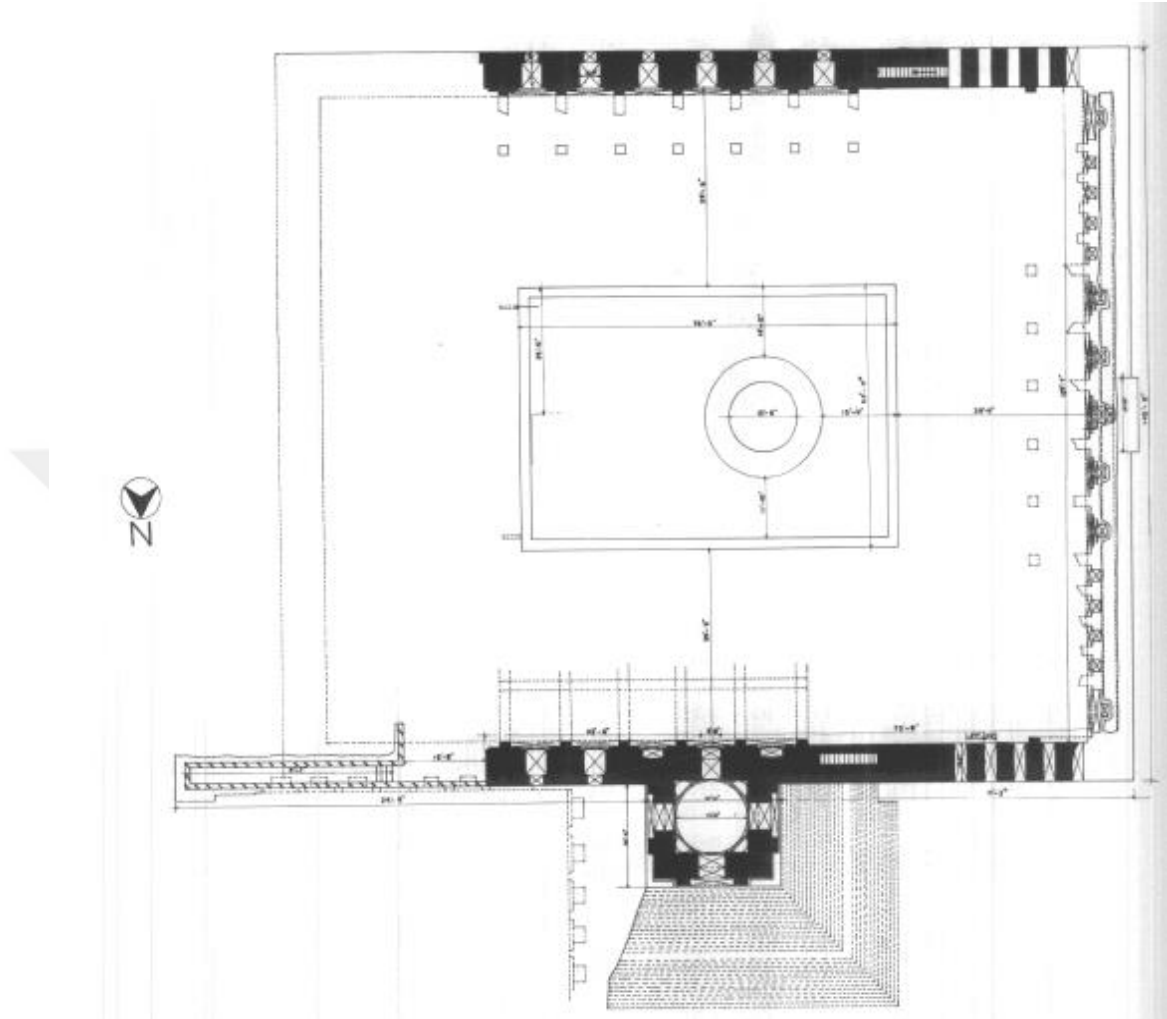
Fotoğraf 1. Cami’-Mescid

Zeminden başlayarak caminin ana giriş kapısına ulaşımı sağlayan oldukça geniş merdivenler bulunmaktadır. Bu merdivenlerden camiye girişi sağlayan kapılara ulaşılmaktadır. Kubbenin altında üç adet dış giriş kapısı bulunmaktadır. cami, harim ve revaklı avludan oluşmaktadır. Günümüze ulaşan izlerden harim kısmı, mihraba paralel sahnılardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Mihrab duvarı içerisinde kadınların gizli geçidi

¹⁷¹²Rani, 25; William Jeffrâý Mckibben, *The Architecture of Firuz Shah Tughluq*, Yayımlanmış Doktora Tezi, The Ohio State University, 1988, s.68; O. Köprülü, “Fîrûz Şah Tuğluk”, 142; Kortel, “Tuğluklular”, 336.

¹⁷¹³Anthony Welch and Howard Crane, “The Tughluqs: Builders of the Delhi Sultanate”, *Muqarnas: An Annual on İslamic Art and Architecture*, vol.1, New Haven 1983, Yale Uni. Pres, s.130; Rani, 26;

görülmektedir.¹⁷¹⁴ Günümüzde Cami'-Mescid'in sadece kibleinin bulunduğu duvar ayakta kalabilmiştir. Diğer kısımlar büyük oranda çökmüştür.¹⁷¹⁵

Kaynak: Welch, Crane, "The Tughluqs: Builders of the Delhi Sultanate", s.134.

Plan 1. Cami'-Mescid'in Zemin Katı

Mihrap duvarında mihrap nişi ve eşit aralıklarla nişler bulunmaktadır. Cami'-Mescid'in ayakta kalan revak duvarları incelendiğinde belirli aralıklarla pencerelerin yerleştirildiği görülmektedir. İbadet edilen bölümün zemini taşla döşenmiştir. Yapıda genel olarak taş kullanılmıştır.

Firuz Şah dönemi kaynakları Cami' Mescid hakkında çok fazla bilgi vermemektedir. Ancak Afif'i, Sultan Firuz Şah tarafından Cûn Nehri kıyısında kurulan Firuzâbâd şehriyle bilgi verirken sultanın 8 halk camisi ve birde özel cami inşa

¹⁷¹⁴Rani, 26.

¹⁷¹⁵Rani, 26.

ettirdiğinden bahsetmektedir. Halka açık camilerin toplam kapasitesi yaklaşık 10 bin kişiydi.¹⁷¹⁶ Afif'in bahsettiği camilerden biri de Cami' Mescid olduğu söylenebilir.

Berenî'nin verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah tarafından yaptırılan dini yapılardan biri de Cami' Mescid idi. Mescidin kubbesi mühteşem ve görkemli yapılmıştı ki gök kubbe ile yarışacak güzellikteydi. Cami'i Mescid'de cuma günleri boş yer kalmamaktaydı. Öyle ki mescidin içi dolduğundan avlusu ve çatısı da tamamen dolmaktaydı. Bundan dolayı da birçok insan caminin dışında ibadet etmekteydi.¹⁷¹⁷

Cami' Mescid mimari yapı olarak Emir Timur'un da dikkati nazariyesini cezpt etmişti. Emîr, Hindistan seferi sırasında Firuzâbâd'a gelerek burada birkaç saat dinlenmişti. Bu esnada şehri gezen Emir, Cami' Mescid'e gelerek burada iki rek'at namaz kılmıştı. Şerefüddin Ali Yezdî'nin verdiği bilgiye göre Emir Timur Delhi'de 15 gün kaldıktan sonra 22 Rebûlâhîr 801 (01/01/1399) tarihinde Cihânpenâh'tan hareket ederek Firuzâbâd'a gelmişti. Firuzâbâd Cemne Nehri kenarına inşa edilmişti. Bu mescid tamamen taştan yapılmış ve süslemeleriyle göz doldurmaktaydı. Emir Timur bu mescide gelerek iki rek'at namaz kıldığını belirtmektedir.¹⁷¹⁸

Nizamüddin Şâmî'nin kaleme aldığı Zafernâme'de de benzer ifadeler yer almaktadır. Emir Timur Havza-ı Hassa kenarına gelmişti. Burada bir saat kalarak Firuzâbâd'ı gezmişti. Bu esnada Cami' Mescid'e gelerek iki rek'at namaz kıldığını belirtmektedir.¹⁷¹⁹

Emir Timur'un kaleme aldığı Melfuzât-ı Timurî adlı eserinde Semerkand'ta Cami'-Mescid'e benzer bir cami yaptırmak istemişti. Bundan dolayı Hind Yarımadasından birçok zanaatkârı hizmetine aldığını belirtmektedir.¹⁷²⁰ Emîr Timur'un Cami' Mescid'i ziyaretine dair bilgi veren bir diğer yazar da Firişte'dir. Firişte'ye göre Emir Timur, Cami' Mescid'e hayran kalmıştı. Bu yüzden Semerkand'ta aynı özellikleri barındıran cami yaptırmak istemiş ve bu doğrultuda birçok mimari beraberinde götürmüştü.¹⁷²¹

¹⁷¹⁶Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 38.

¹⁷¹⁷Berenî, 345.

¹⁷¹⁸Şerefüddin Ali Yezdî, 306.

¹⁷¹⁹Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, 233.

¹⁷²⁰Emir Timur, *Melfuzât-ı Timurî*, 447.

¹⁷²¹Firişte, 286.

Aşoka'nın Sütunları

Sultan Firuz Şah'ın Cami' Mescid'e sonradan ilave ettiği ve Aşoka Sütunu olarak bilinen pramitsel yapı bulunmaktadır. Yapının inşası ve Aşoka'nın sütunun buraya dikilmesi 797 (1367) yılına tekabül etmektedir.¹⁷²² Afif'in verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah Thatta seferinden döndükten sonra Delhi çevresinde sık sık gezintilere çıkmaktaydı. Bu gezintiler esnasında sultan, Aşoka'ya ait sütunları keşfetmişti. Bu sütunlar Sultan Firuz Şah'a kadar sultanların dikkatini çekmemişti. Sütunlardan biri Tobra (Topar) köyünde diğeri de Mirat şehrindeydi. Sultan Firuz Şah bu sütunları getirterek birini Cami' Mescid'in yanına diktirmiş ve minare-i cerin (zarın?) adını vermişti. Diğerini de Köşk-ü Şıkar'a diktirmişti.¹⁷²³ Sultan Firuz Şah, Aşoka sütununu Cami' Mescid'in kuzeyine diktirmiş ve iki kısımdan köprüyle camiye bağlamıştı. Bu sütun sembolik olarak minare görevi görmekteydi.¹⁷²⁴

Kaynak: http://www.wikiwand.com/en/Feroz_Shah_Kotla (25/10/2020)

Fotoğraf 2. Aşoka Sütunu

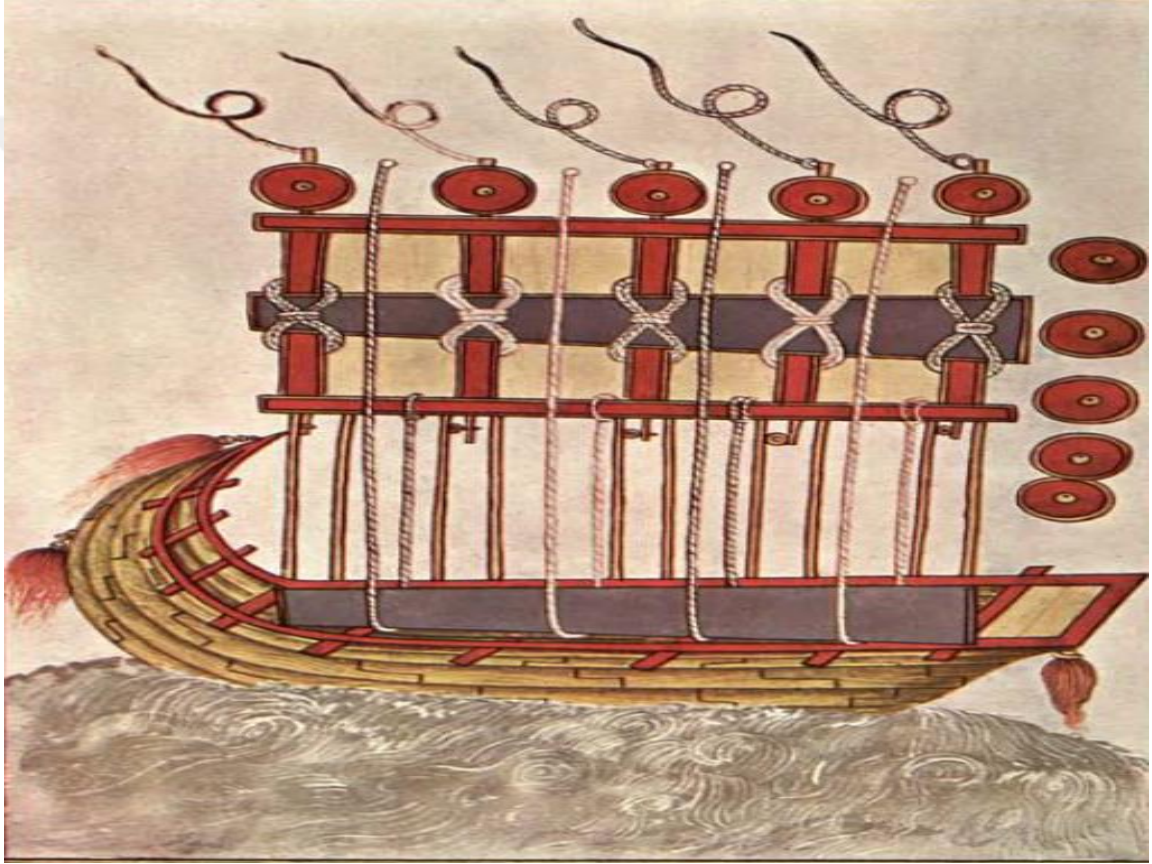
Afif, Aşoka sütunlarının taşınmasıyla ilgili verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah sütunları keşfedince Delhi'ye taşımaya karar vermişti. Bundan dolayı civar bölgelerden gerek atlı gerekse yaya olmak üzere bütün askerler göreve çağırılmıştı. Sütunların

¹⁷²²McKibben, 98.

¹⁷²³Afif, *Târîh-i Firuzshâhî* (İng. çev.), 91; McKibben, 99; Alexander Cunningham, *Archaeological Survey of India Report for the Year 1872-73*, vol. 5, Offic of the Superintendent of Government Printing, Calcutta 1875, s.143.

¹⁷²⁴Rani, 27; Gordon Risley Hearn, *The Seven Cities of Delhi*, London 1906, s.124-125.

taşınması için bütün materyaller hazırlanmıştı. İpek pamuk ağacı getirilerek sütunun etrafı sarılmıştı. Sonrasında sütun yavaşça yatak görevi gören ipek pamuğun üzerine indirilmişti. Yere indirilen sütunlar zarar görmemesi için kamış ve işlenmemiş derilerle sarılmıştı. Daha sonra sütunların taşınması için 42 tekerlek yapılmış ve bu tekerlekler halatlarla birbirine bağlanmıştı. Her bir halatı çeken binlerce insan vardı. Bu şekilde sütunlar Cûn Nehrine taşınmıştı. Buradan birçok gemiyle Firuzâbâd'a taşınmıştı. Bu gemiler 7 bin ile 5 bin men tahıl taşıma kapasitelerine sahiptiler ve en küçüğü 2 bin men tahıl taşıma kapasitesine sahipti.¹⁷²⁵

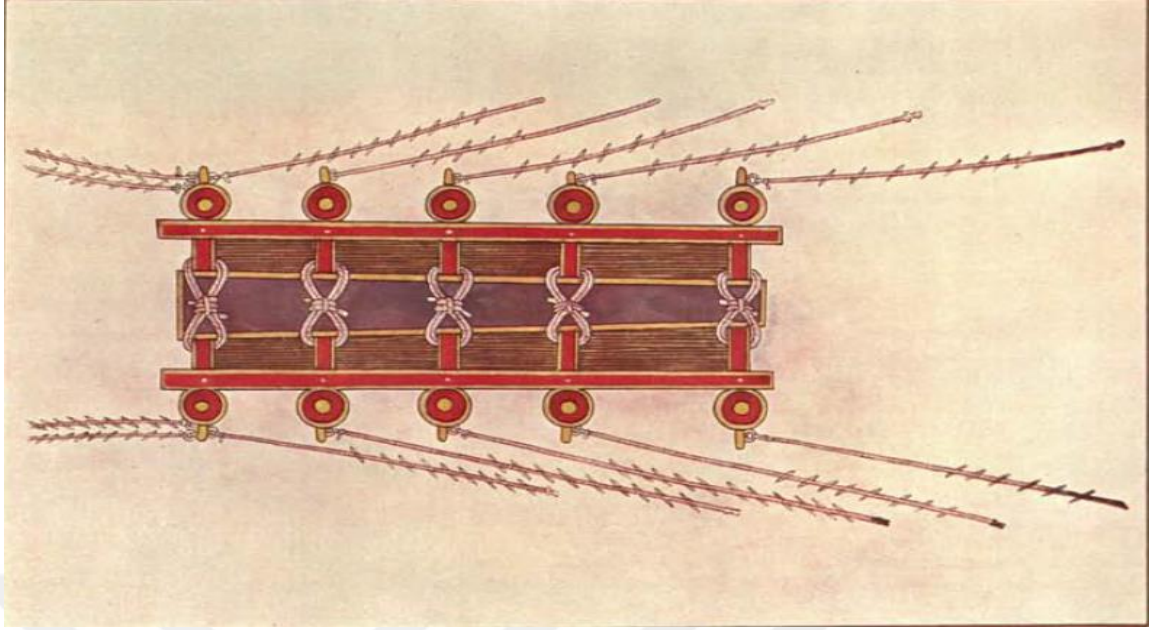

Kaynak:Page,s.29.

Resim 3. Aşoka Sütunun Gemiyle Taşınmasını Gösteren Çizim

¹⁷²⁵Afif, Târîh-i Firuzşahî (İng. çev.), 92-93; Muhammed Hamid Kuraishi, "A Memoir on Kotla Firuz Shah Delhi", *Memoirs of the Archaeological Survey of India*, Manager of Publications, Delhi 1937, s.4.

Kaynak: Page,s.31.

Resim 4. Aşoka Sütunun Karadan Taşınmasını Gösteren Çizim

Saraya getirilen bu sütunların tekrar dikilmesi için yeniden hummalı bir çalışma başlatılmıştı. Bu sütunların dikilmesi için yetenekli birçok mimar ve işçi işe alınmıştı. Sütunlar birkaç aşamadan sonra yeniden dikilmişti. Sütunlar üzerinde Hindu karakterler içeren yazı bulunmaktaydı. Birçok Hintli ve Braman davet edilerek sütun üzerindeki yazıların içeriği çözülmek istenmişti. Ancak bu yazıyı hiç kimse okuyamamıştı.¹⁷²⁶ Aşoka sütunları Mauryan İmparatorluğunun politik, dini ve sosyal yaşamı hakkında bilgi vermektedir.¹⁷²⁷ Sultan Firuz Şah tarafından sütunlar yeniden dikildikten sonra beyaz ve siyah taşlarla sünlenmişti. Etrafına da korkuluk yaptırmıştı. Ayrıca Sultan Firuz Şah, sütunlar üzerine bakır bir kubbe yaptırmıştı.¹⁷²⁸ Böylece sütunlar koruma altına alınmıştı.

Aşoka sütunlarının uzunluğu 14.17320 metreydi. Ancak Page'den aktaran William Jeifrâ'y'e göre sütunların boyutu 12. 97940 m. idi. Sütunların alt bölümden çapı 0,9728200 m. iken tepe kısmında 0,6426200 m. kadardı. Aşoka sütunlarının üst kısmı oldukça parlak iken dip kısmı mattı.¹⁷²⁹

¹⁷²⁶ Afif, *Târîh-i Firuzshâhî* (İng. çev.), 93-94; McKibben, 99-100.

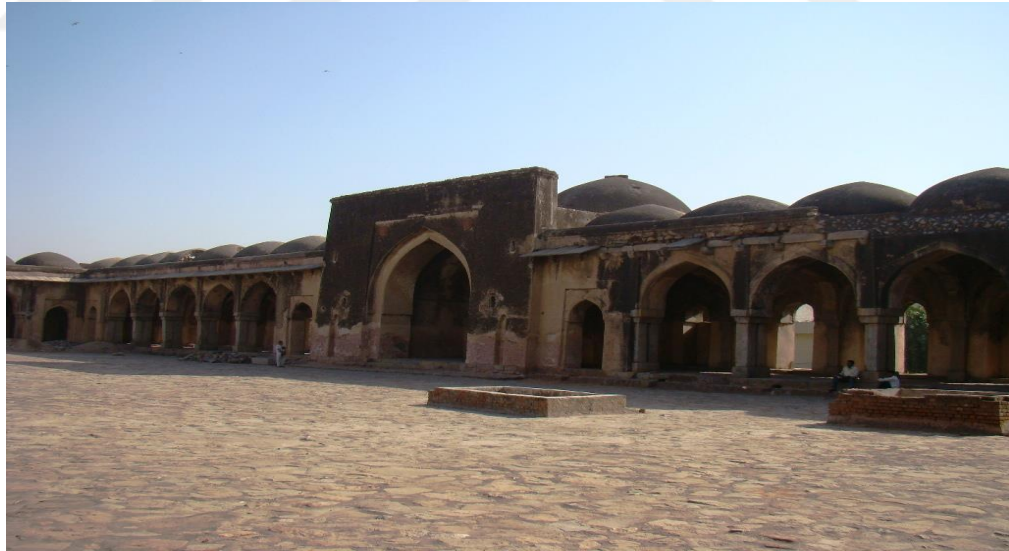
¹⁷²⁷ W.H. Siddiqi, "A Study of Asokan Pillars:Re-Erected by Firuz Shah Tughluq", *Proceedings of the Indian History Congress*, vol. 36, India 1975, s.338.

¹⁷²⁸ Siddiqi, "A Study of Asokan Pillars:Re-Erected by Firuz Shah Tughluq", 339.

¹⁷²⁹ McKibben, 115-116.

Begümpürî Mescidi

Begümpürî Mescidi, Sultan Firuz Şah döneminde Vezir Han-ı Cihân Cunân Şah tarafından Bicaya (Vicaya) Mandal yakınlarındaki Begümpür köyünde inşa edilmişti. Begümpürî, Cunân Şah tarafından yaptırılan yedi mescidden biriydi. Ayrıca Kirki ve Kalan Mescidlerini de yaptırmıştı. Begümpürî Mescidi, Karakteristik özellikleri bakımından Kirki ve Kalan Mescidi'ne benzesede onların aksine tek katlı yüksek bir kaide üzerine inşa edilmişti.¹⁷³⁰ Mescidin günümüzde kuzey ve güney duvarları yıkılmıştır. Her iki tarafında nizami şekilde açılmış yedi pencere bulunmaktadır. Mescidin ana giriş kapısı doğu tarafında bulunmakta ve girişe ulaşmak için 15 basamaklı merdiven kullanılmaktadır.¹⁷³¹ Avlu üç taraftan tek sıra revakla çevrilidir ve ortalarında kapı girişlerine yer verilmiştir. Bu kapılardan en büyüğü doğu tarafında bulunan ana giriş kapısıdır.¹⁷³² Harim, mihraba paralel üç sahından oluşmaktadır. Sahınların ortasında kalan alan kubbelerle, avluya bakan ve mihrabın önündeki sahınlar ise çapraz tonozlarla kapatılmıştır. Mihrap önü ise üç sahın genişliğinde büyük bir kubbe kapatılmıştır.¹⁷³³ Mimari açıdan önceki mescidlere benzemektedir.¹⁷³⁴ Mescidin yapım tarihine dair bilgi bulunmamaktadır. Yapının Begümpürî Mescidi diye

Kaynak: [https://madhulikaliddle.com/begumpuri-masjid-and-a-bit-about-the-tughlaqs/\(20/10/2020\)](https://madhulikaliddle.com/begumpuri-masjid-and-a-bit-about-the-tughlaqs/(20/10/2020))

Fotoğraf 3. Begümpürî Mescidi

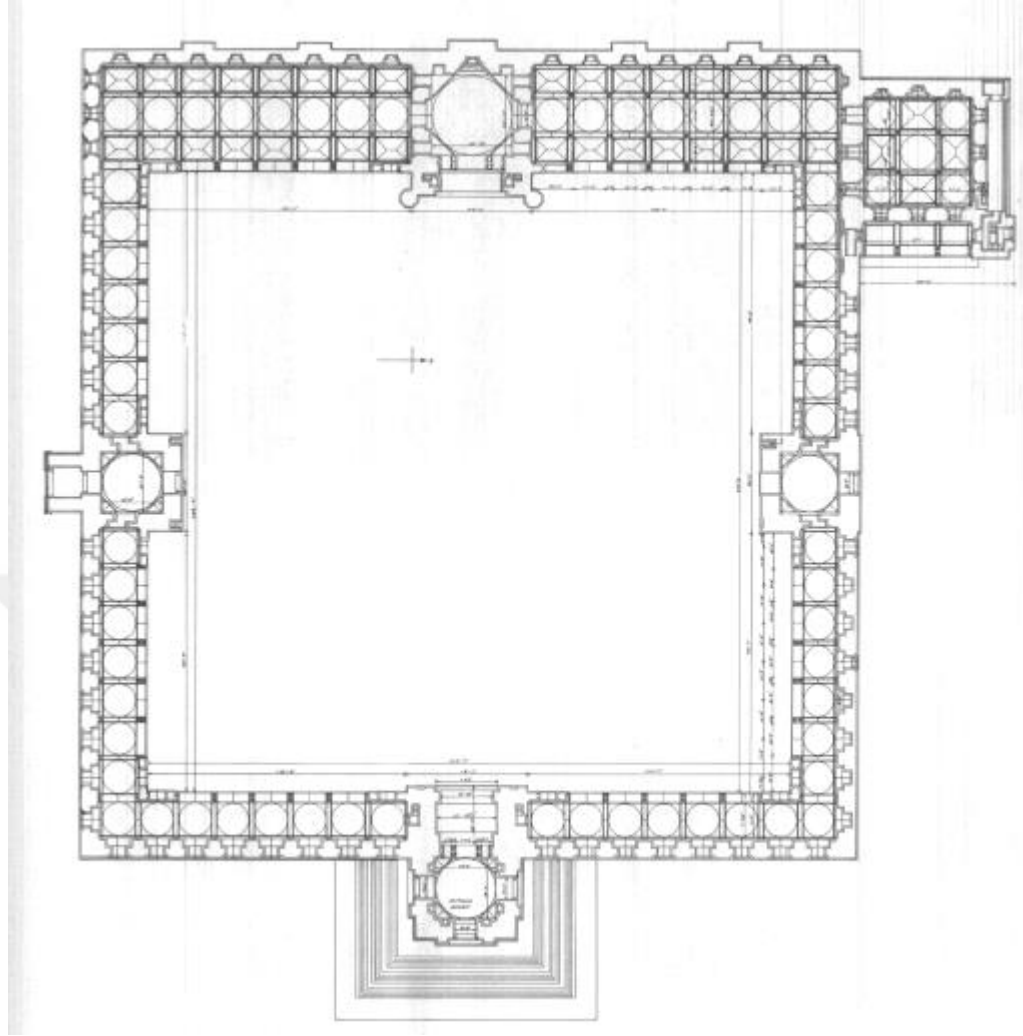
¹⁷³⁰Khan, 85.

¹⁷³¹McKibben, 28-29.

¹⁷³²Khan, 85, 86.

¹⁷³³Khan, 87; McKibben, 29.

¹⁷³⁴S.P. Rohatgi, *Glimpses of Delhi*, Naresh Prakashan Press, Delhi 1979, s.34.

Kaynak: Anthony Welch and Howard Crane, “The Tughluqs Master Builders of the Delhi Sultanate”, s.131.

Plan 2. Begümpürî Mescidi

Kalan Mescidi (Şahcihânâbâd)

Kalan Mescidi Şahcihânâbâd’da bulunan Türkmen kapısı mevkiine yakın bir alanda inşa edilmiştir.¹⁷³⁵ Kalan Mescidi’nin doğu tarafında bulunan girişinde kitabesi bulunmaktadır. Mescidin kitabesi Farsça yazılmış ve daha sonrada Zafer Hassan tarafından çoğaltılmıştır.¹⁷³⁶ Bu kitabede mescidin Han-ı Cihân Cunân Şah tarafından yaptırıldığı yazmaktadır. Kalan Mescidi’nin yapımına 789 (1387) yılında başlanmış ve inşaatı kısa sürede tamamlanmıştı.¹⁷³⁷

¹⁷³⁵ Seema Khan, “Mosque Architecture under Firuzshah Tughlaq”, *Centre of Advanced Study Department of history*, (Yayımlanmamış Master Çalışması), Aligarh University, Aligarh 2011, s.4.

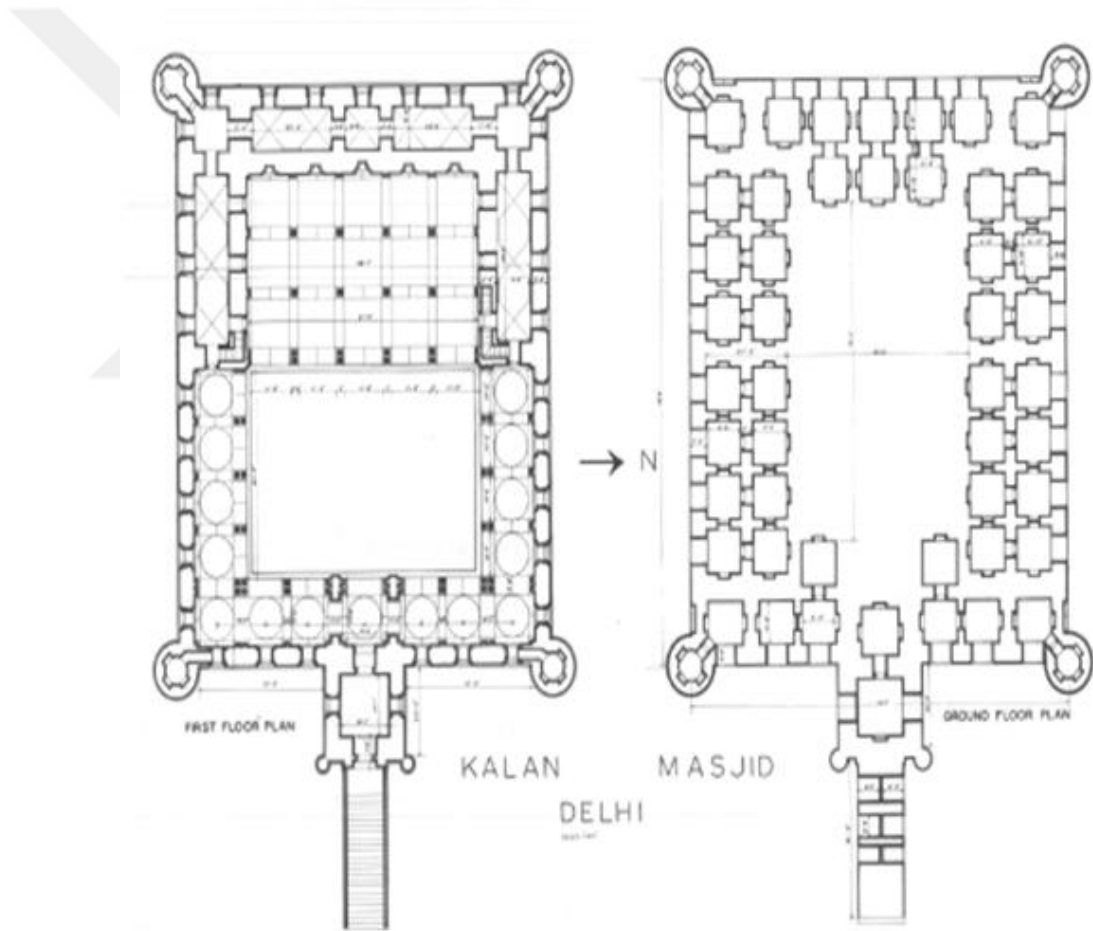
¹⁷³⁶ Khan, 81.

¹⁷³⁷ Rani, 30-31.

Kalan Mescidi zeminden oldukça yüksekte yapılmıştır. Mescidin girişine 32 basamaklı merdivenle ulaşılmaktaydı. Bu bölüm yapının doğusunda yer almaktadır. Yapı fevkani tarzda inşa edilmiş ve yapının zeminden yüksekliği ise 8.53 metredir. Mescidin genel görünümü ise adeta bir kaleyi andırmaktadır.

Cami, üç yönden tek sıra revaklı bir avlu gerisinde mihraba paralel üç sahınlı harimden meydana gelmektedir. Harimi üç yönden ve harimi arka kısımdan dolanan mekanlara yer verilmiştir. Ortasında havuz bulunan avda, revakların üzeri kubbeyle kapatılmıştır. Harim kısmı ise düz örtüye sahiptir. Yapının dört köşesine destek kulesi yerleştirilmiştir.¹⁷³⁸

Kaynak: Welch “A Medieval center of learning in India: the Hauz Has Madrasa in India”, s. 136.

Plan 3. Kalan Mescidi Zemin ve Giriş Katı

¹⁷³⁸ Rani; 31.

Kaynak: [https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/88927\(01/20/2021\)](https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/88927(01/20/2021))

Fotoğraf 4. Kalan Mescidi

Hirkî Mescidi

Tuğlukşahlar Devleti döneminde inşa edilen diğer bir dini yapı da Hirkî Mescidi'dir. Bu mescid Hirkî köyü yakınlarında inşa edilmişti.¹⁷³⁹ Yapı Cihânâbâd şehrinin güney-batı duvarına kadar uzanmaktaydı.¹⁷⁴⁰ Fevkanî olarak planlanan mescid 1387¹⁷⁴¹ yılında Hân-ı Cihân tarafından inşa edilmiştir. Mescide doğu, kuzey ve güney yönlerinde abidevi ölçülerde üç kapı ile giriş sağlanmıştır. Doğu kısmındaki ana giriş kapısıdır. İç kısımdan çatıya ulaşımı sağlayan iki merdiven bulunmaktadır.¹⁷⁴² Mescitte eşit bölünen, dört avlu çevresinde ibadet mekanları oluşturulmuş ve üzerleri küçük kubbelerle kapatılmıştır. Yapıda, toplamda 81 küçük kubbe ve 180 ayak

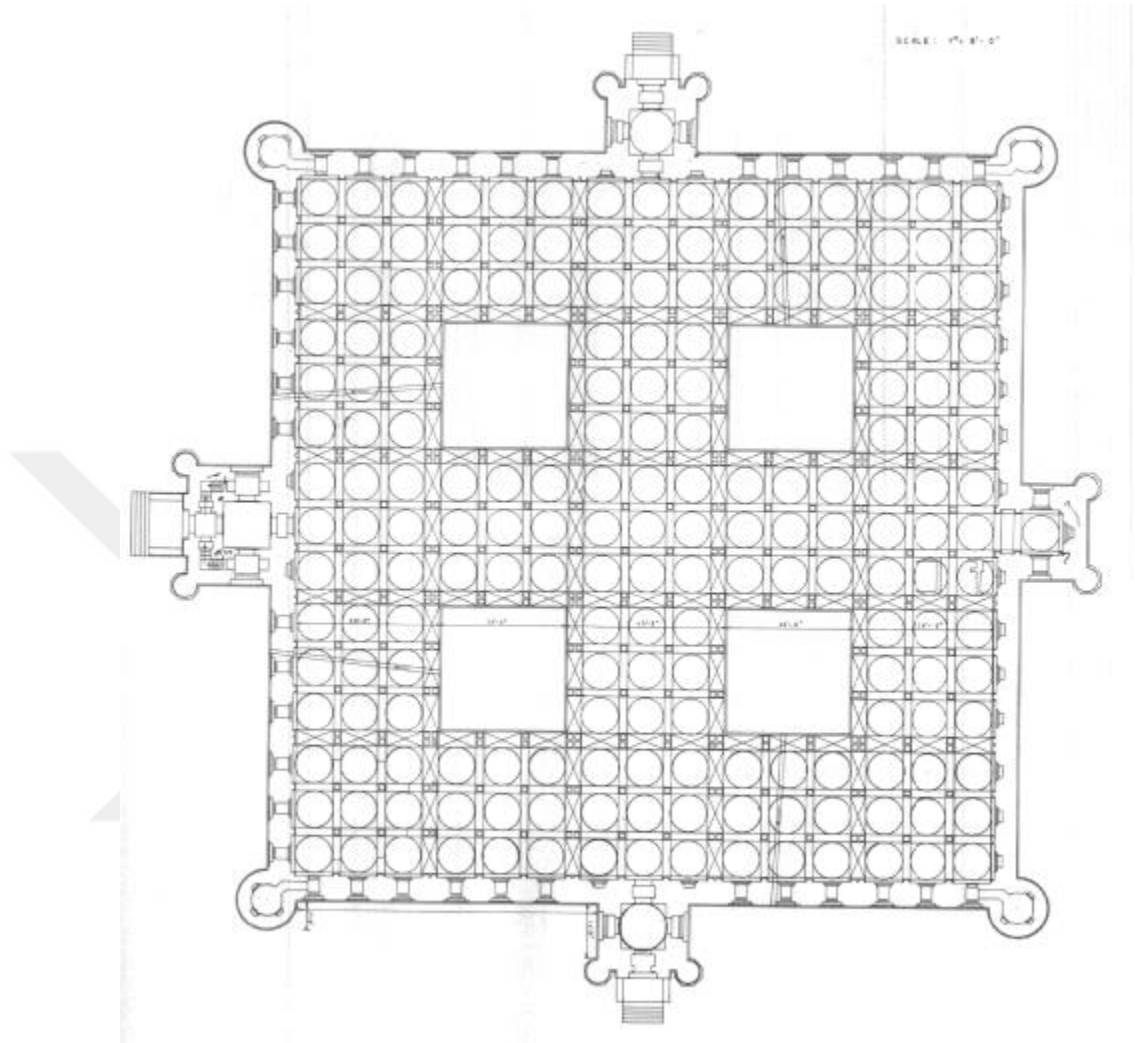
¹⁷³⁹Khan, 4.

¹⁷⁴⁰Hearn, 109.

¹⁷⁴¹Hirkî Mescid'inin yapılış tarihi hakkında kaynakların verdiği tarihler farklılık arz etmektedir. Örneğin Khan'ın verdiği bilgiye göre camii 1375 yılında inşa edilmiş iken Hearn'ın verdiği bilgiye görede 1380 yılında yapılmıştı. Rani ise 1387 yılında yapıldığını belirtmektedir. Hirkî Mescid'inin yapılış tarihini netleştirmek için yerinde araştırma ve inceleme yapılması gerekmektedir. Çalışmada hangi kaynağın verdiği tarihin doğru olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Ancak çalışmada Rani'nin verdiği tarih baz alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Khan, 4; Hearn, 109; Rani, 32.

¹⁷⁴²Rani, 32.

bulunmaktadır. ¹⁷⁴³ Hirkî Mescidi'nin duvarları eğimli yapı mimari özelliği taşımaktadır. Başlangıçta 1.52 cm olan duvar 0.60 cm olarak tamamlanmıştır. ¹⁷⁴⁴

Kaynak: Anthony Welch and Howard Crane, “The Tughluqs Master Builders of the Delhi Sultanate”, s.137.

Plan 4. Hirkî Mescidi Birinci Katı

¹⁷⁴³Rani, 32; Welch and Crane, 138-139; Khan, 76-78.

¹⁷⁴⁴Khan, 77-78.

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Khirki_Mosque#/media/File:Main_south_entrance.jpg(20/01/202)

Fotoğraf 5. Hirki Mescidi'nin Doğu Girişi

Cavburcî Mescidi

Cavburcî Mescidi Sultan Firuz Şah tarafından yaptırılmıştı. Yapım tarihi tam olarak bilinmemektedir. Sultan bu mescidi muhtemelen türbe olarak yaptırtmıştı. Cavburcî Mescidi Köşk-i Şikâr'ın veya Köşk-i Cihânüma'nın bir bölümü olarak inşa edildiği çağdaş yazarlar tarafından belirtilmektedir.¹⁷⁴⁵ Ancak bazı araştırmacılar mescidin dört büyük kubbeye sahip olduğunu ve adını da buradan aldığını belirtmektedir.¹⁷⁴⁶

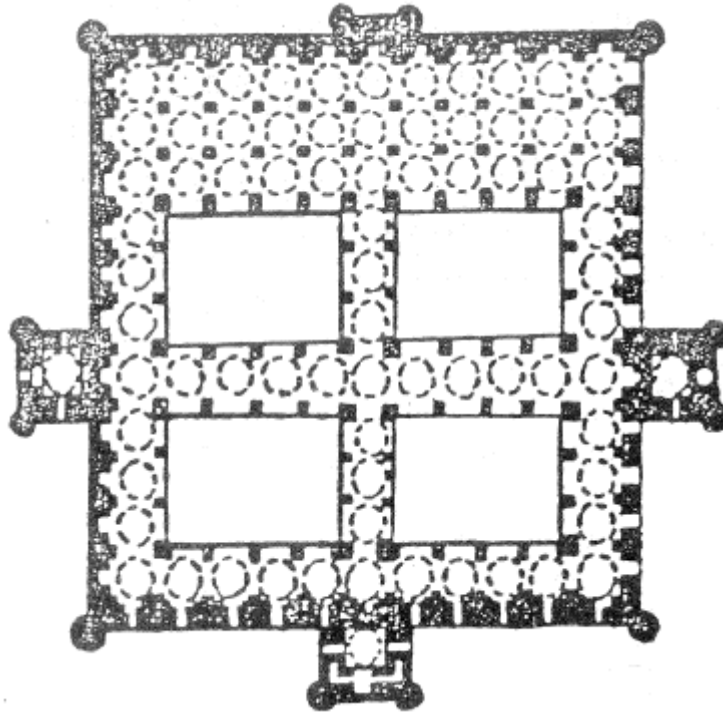
¹⁷⁴⁵Y.D. Sharma, *Delhi and its Neighbourhood*, The Director General Archaeological Survey of India, New Delhi 1974, s.135; Rani, 34.

¹⁷⁴⁶Shama, 135; Rani, 34-35.

Kâli Mescidi

Kali Mescidi ya da Kâlan Mescidi, Sultan Firuz Şah döneminde Vezir Cunân Şah tarafından Nizâmedin köyünün doğu yakasında inşa edilmişti. Yapının doğu tarafındaki girişinde bulunan kitabede 1370-71 yılında yapıldığı yazmaktadır.¹⁷⁴⁷ Kâli Mescidi sadece Hirkî Mescidi ile benzerlik göstermekteydi. Her iki mescidin üstü açık dört avlusu bulunmaktadır.¹⁷⁴⁸

Moloz taşla inşa edilen Kâli Mescidi'nin yüzeyi sıvanmıştır. Mescid dikdörtgen plana sahip ve bu dikdörtgen şeklin oluşturduğu dört ayrı bölüm bulunmaktadır. Koridorları sağında ve solundaki çift sütunlar desteklemektedir.¹⁷⁴⁹

Kaynak: Rani,139.

Plan 5. Kali Mescidi Giriş Katı

Kalu Saray Camii

Kalu Saray Camii, Mehrauli yolu üzerinde ve Benganpurî Köyü yakınlarında inşa edilmişti. Günümüzde cami tamamen harap durumdadır. Kalu Saray Camii üzerinde

¹⁷⁴⁷Khan, 68-69; Rani, 33; Shama, 118.

¹⁷⁴⁸Khan, 69.

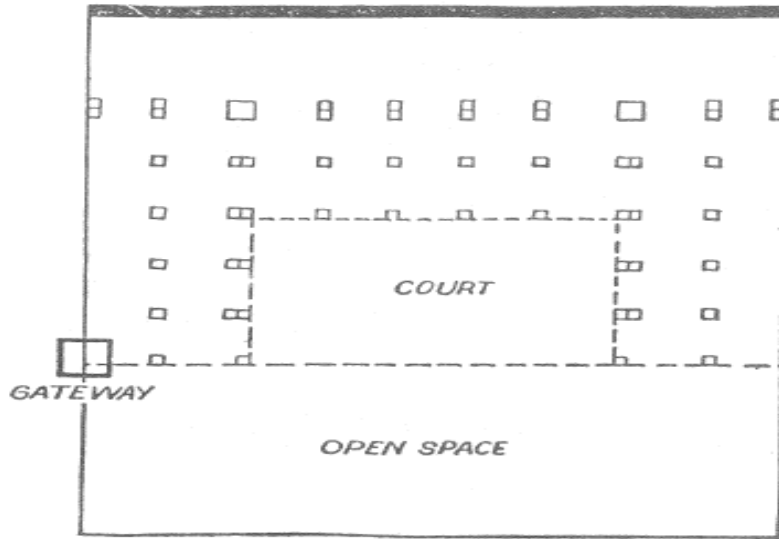
¹⁷⁴⁹Rani, 33; Khan, 70-71.

herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Sultan Firuz Şah döneminde Vezir Cunân Şah tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir. Yüksek bir zemine sekizgen biçimde inşa edilmişti.¹⁷⁵⁰

Cami moloz taşlarla inşa edilmiş olup eğimli duvarlara sahipti. Yapının dayanıklılığını artırmak için duvarların köşeleri taş bloklarla güçlendirilmişti. Kubbelerle taçlandırılmış sekiz mihrabı vardı.¹⁷⁵¹

Cami-i Mescid (Hauz Has)

Sultan Firuz Şah döneminde yapılan dini yapılardan biridir. 753 (1352) yılında Hauz Has'da yaptırılmıştır. Yapıda kare şeklinde sütunlar kemerleri desteklemek için kullanılmıştı. İç kısımda kubbeyi köşelerden destekleyen tonozlar bulunmaktadır. Yapının köşelerinde ise çift sütun kullanılmıştır.¹⁷⁵²

Kaynak: Rani,140

Plan 6. Cami-i Mescid (Hauz Has)

¹⁷⁵⁰Khan, 90; Sharma, 72.

¹⁷⁵¹Khan, 91; Sharma, 73.

¹⁷⁵²Rani, 33-34.

4.1.2. Medrese

Dini eğitim kurumlarının başında gelen medresinin ilk olarak hangi tarihte inşa edildiğine dair farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bazı Batılı araştırmacılar medresenin kökenini Abbâsî Halifesi Me'mûn'un Horasan valiliğine kadar götürmektedir. Ancak kaynaklarda medrese diye kaydedilen ilk yapı fakih ve muhaddis Ebû Bekir Ahmed b. İshak es-Sibgi tarafından Nişabur'daki Darüssünne'dir.¹⁷⁵³

Hind Coğrafyasında Gaznelilerden itibaren medrese yapılmaya başlanmış ve daha sonraki dönemlerde de medrese yapımı yayılarak devam etmişti. Hint alt kıtasında medreseye câmia, dârululûm, dersgâh gibi isimler verilmekteydi.¹⁷⁵⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk döneminde sadece Delhi'de 1.000 medrese vardı. Bunlardan sadece biri Şafî mezhebine aitken diğerleride Hanefî mezhebine aitti.¹⁷⁵⁵

Medrese-i Firuz Şah

Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda Sultan Firuz Şah'ın saltanatı medrese yapımında zirve yapmış bir dönem olmuştu. Bu dönemde Hauz Has Müslüman ahalinin öğrenim gördüğü önemli merkezlerden biridir. Havza-i Alai olarak da bilinen alanda birçok yapı barından büyük bir külliye inşa edilmişti. Bu yapı içerisinde medrese, mektep, cami, türbe ve müze bulunmaktadır.¹⁷⁵⁶ Sultan Firuz Şah'ın bu alanda yaptığı medrese Berenî'nin kayıtlarına da yansımıştı.

Berenî'nin verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah kendi adında bir medrese inşa ettirmişti. Bu medrese Hauz Has kenarında inşa edilen Medrese-i Firuz Şah idi. Kubbe yüksekliği ve avlu genişliği bakımından dönemin diğer medreselerinden ayrılmaktaydı. Yapının zarafeti, bulunduğu alanın ihtişamı ve halıların güzelliği insanları büyülemekteydi.¹⁷⁵⁷ Berenî'nin ifade ettiği gibi bu muhteşem yapıdan içeri giren seyyahlar, yolcular ve yerli ahali adeta kendini cennetteymiş gibi hissetmekteydi.¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵³Nebi Bozkurt, "Medrese", *DİA.*, cilt 28, İstanbul 2003, s. 324.

¹⁷⁵⁴Abdulhamit Birişik, "Hint alt Kıtasında Medrese", *DİA.*, cilt 28, İstanbul 2003, s.333.

¹⁷⁵⁵el-Ömerî, 31.

¹⁷⁵⁶McKibben, 149.

¹⁷⁵⁷Berenî, 345.

¹⁷⁵⁸Berenî, 345.

Kaynak:[https://digital.library.cornell.edu/firozshah&search_field=all_fields\(20/10/2020\)](https://digital.library.cornell.edu/firozshah&search_field=all_fields(20/10/2020))

Fotoğraf 6. Medrese-i Firuz Şah

Medrese-i Firuz Şah 753 (1352-53) yılında inşa edilmişti. Külliye “L” görünümünde bir plana sahipti. İki katlı inşa edilen medrese revak gerisinde odalara sahipti. Bu odaların üzerleri de kubbelerle kapatılmıştı. Medrese-i Firuz Şah’ın güney ve doğu bölümlerinde nizami olarak düzenlenmiş bahçeler bulunmaktadır. Yapının dış duvarları oldukça karmaşık bir yapıdadır.¹⁷⁵⁹ Medresenin birçok noktasında üst kata ulaşmak için merdiven bulunmaktadır.¹⁷⁶⁰

Kaynak:[https://digital.library.cornell.edu/firozshah&search_field=all_fields\(20/10/2020\)](https://digital.library.cornell.edu/firozshah&search_field=all_fields(20/10/2020))

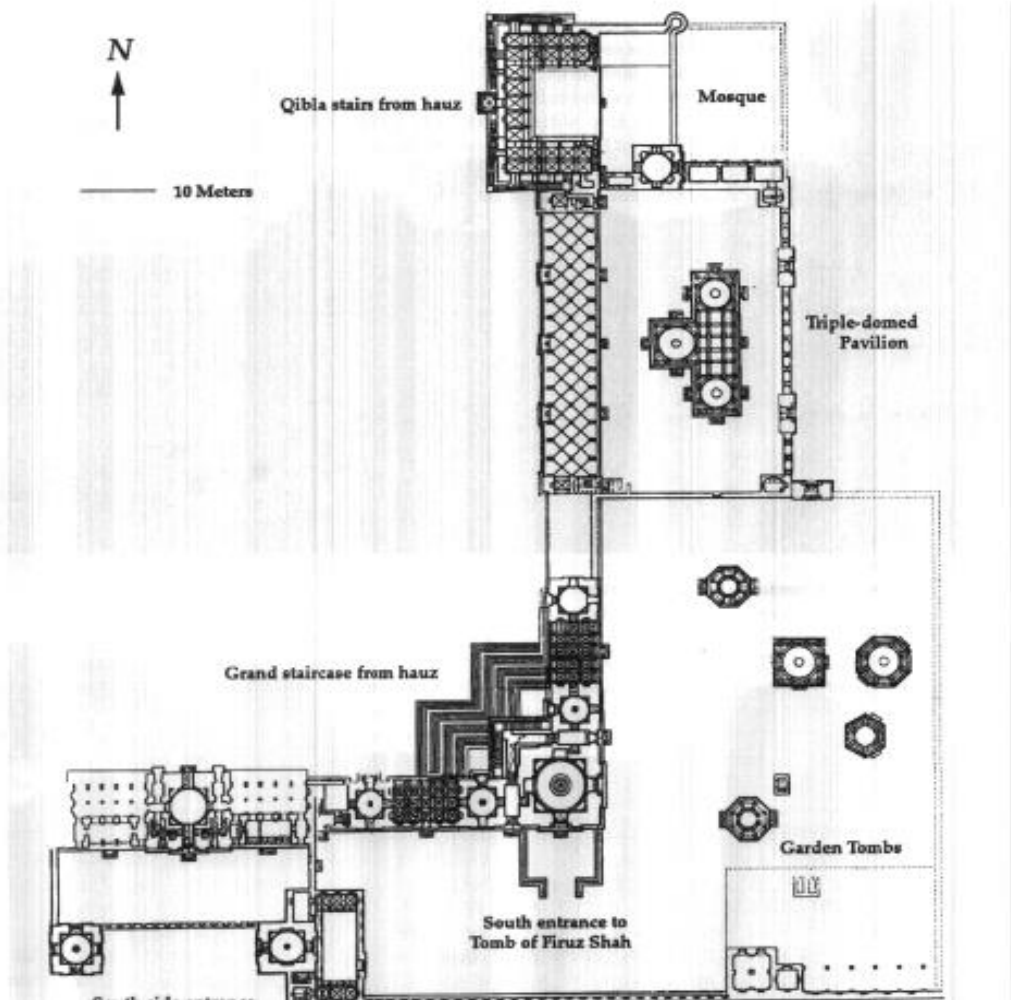
Fotoğraf 7. Medrese-i Firuz Şah’ın Farklı Görünümü

¹⁷⁵⁹Rani, 37.

¹⁷⁶⁰McKibben, 159.

Günümüzde Medrese-i Firuz Şah'ın doğu bölümünde bulunan blokun büyük bir kısmı yıkılmıştır. Ayrıca medresenin güney kısmında küçük bir bölüm de yıkılmıştır. Diğer bölümleri ise restore edilmiştir.¹⁷⁶¹

Kaynak: Anthow Welch “A Medieval Center of Learning in İndia: The Hauz Has Madrasa in İndia”, *Muqarrnas* vol. 13, Leiden, 1996,s. 173.

Plan 7. Medrese-i Firuz Şah Zemini

Siri Medresesi

Berenî'nin kayıtlarında karşımıza çıkan diğer bir medrese örneği de Sultan Firuz Şah döneminde Siri'de inşa edilen medrese idi. Bu medreseye hoca olarak Mevlana Seyyid Nizameddin Semerkandi görevlendirmişti. Semerkandi'ye bu vazifesi için maaş ve köy gelirleri bağlanmıştı. Semerkandi'den dini bilimler dersleri almaları için birçok

¹⁷⁶¹McKibben, 76.

öğrenciye de burs bağlanmıştı.¹⁷⁶² Berenî'nin kayıtlarında medresenin ismine ve yapılış tarihine dair bilgi bulunmamaktadır. Siri Medresesi Berenî'nin kayıtlarına yansıdığından bu yapının onun ölümünden önce (758/1357) inşa edildiğini kesinleştirmektedir. Yapı günümüze ulaşmamıştır.

4.1.3. İdgâh

Farsça bir kelime olan idgâh, genellikle *namazgâh* olarak adlandırılmaktadır. İdgâh yerleşim yerlerinin dışında bayram ve Cuma namazlarının kılındığı açık alanlara verilen isimdir.¹⁷⁶³ Tuğluk Hanedanlığı döneminde de birden çok idgâh yeri olduğu anlaşılmaktadır. İdgâhlardan biri Hauz Has da bulunmakta ve surlarla çevrili Siri Kalesi içinde kalmaktaydı.¹⁷⁶⁴ Emir Timur Melfuzat-ı Timurî'de verdiği bilgiye göre Delhi'yi işgal ettiğinde burada bulunan idgâh'a tahtını kurdurmuştu.¹⁷⁶⁵ Ancak idgâh hakkında detaylı bilgi vermemektedir. Bundan dolayı Emir Timur'un bahsettiği bu idgâhın kim tarafından ve kaç tarihinde inşa edildiğine dair bir fikir yürütmek oldukça güçtür. Ancak İbn Battûta'nın kayıtlarına göre Delhi şehrinin Gazne kapısı Musallâ-yi İd'e açılmaktaydı.¹⁷⁶⁶ Seyyahın tarif ettiği ve bayram namazlarının kılındığı düzlük muhtemelen Hauz Has'taki idgâh idi. Emir Timur ve seyyahın verdiği bilgiden yola çıkarak idgâhın Tuğlukşahlar döneminde inşa edildiği muhtemeldir.

Kaynak:<https://commons.wikimedia.org> (25/10/2020)

Fotoğraf 8. İdgâh

¹⁷⁶²Berenî, 347; McKibben, 76.

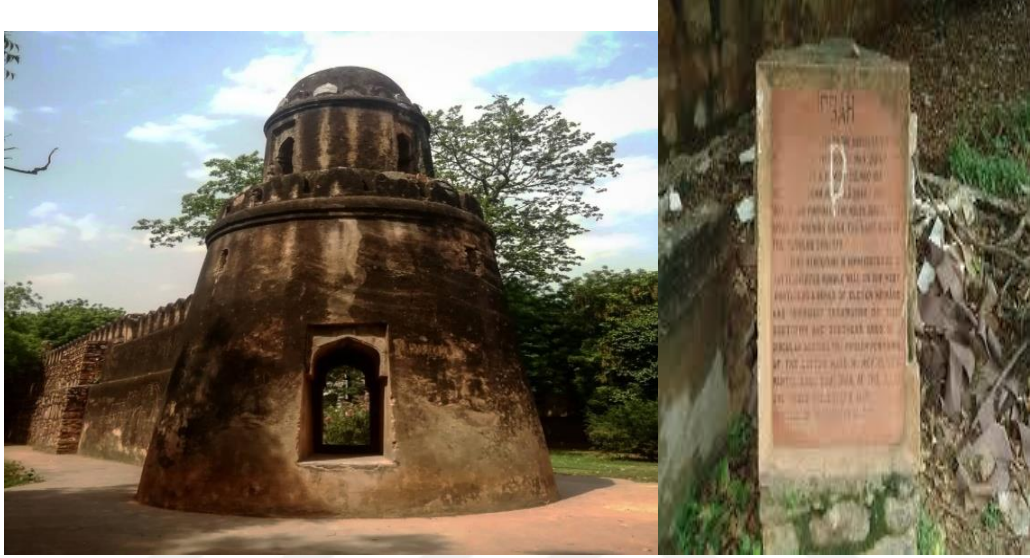
¹⁷⁶³Nabi Bozkurt, "Namazgâh", *DİA.*, cilt 32, İstanbul 2006, s.357.

¹⁷⁶⁴Rani, 38.

¹⁷⁶⁵Emir Timur, 443; Rani, 38.

¹⁷⁶⁶Battuta II, 613.

Bu yapı üzerinde birden çok mihrab olduğu anlaşılmaktadır. İdgâhın batı tarafında molaz taşlardan inşa edilen ve minareye benzeyen küçük bir yapı bulunmaktadır. Timur'un istilasından sonra harap bir hal alan idgâh, Mallu Han tarafından yeniden eski görünümüne kazandırılmıştır. Yapının güneyinde bulunan kitabede 807 (1404) yılında Mallu Han tarafından yapıldığı yazmaktadır.¹⁷⁶⁷

Kaynak: <https://commons.wikimedia.org>. (25/10/2020)

Fotoğraf 9. İdgâh'ın Farklı Açıdan Görünümü ve İngilizce Kitabesi

Kaynak: <https://commons.wikimedia.org>. (25/10/2020)

Fotoğraf 10. İdgâh'ın Farklı Bir Görünümü

¹⁷⁶⁷Rani, 39.

Kaynak: <https://lighteddream.wordpress.com> (25/10/2020)

Fotoğraf 11. İdgâh'ın Orijinal Kitabesi

Esirgeyen ve bağışlayan Allâh'ın adıyla diye başlayan kitabede ülkenin başşehri olan Müslüman Delhi, lanetlenmiş Moğollar tarafından tahrip edilmişti. Moğol istilası yaban hayvanlarının yuvalarını, insanların camii, okul, manastır ve vakıfları terk etmelerine sebebiyet vermişti. İstila sonrasında da Mallu Han'ın Delhi şehrini ve ülkenin diğer bölümlerini yeniden mâmur etmek için gösterdiği gayretlerden ve Müslümanlar için yaptırdığı idgâhdan bahsetmektedir.¹⁷⁶⁸ Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde inşa edilen diğer bir idgâh da Kambay'da bulunmaktadır. Bu idgâh 783 (1381-82) tarihinde Melik Müferrih Sultanî Davetdâr tarafından inşa edilmişti.¹⁷⁶⁹

Sultan Nâsıreddin Nusret Şah zamanında da idgâh (namazgâh) inşa edildiği görülmektedir. idgâhın kitabesinden edinilen bilgiye göre Zafer Han'ın oğlu Vecihü'l-Mülk tarafından 15 Receb 797 (6 Mayıs 1395) tarihinde idgâh inşa edilmişti.¹⁷⁷⁰

¹⁷⁶⁸<https://lighteddream.wordpress.com>.

¹⁷⁶⁹ Z.A. Desai, "Kalji and Tughluq Inscriptions from Gujarat", *EIAPS*, The Director General Archaeological Survey India, Delhi 1987, s.20-21.

¹⁷⁷⁰ Desai, Kalji and Tughluq Inscriptions from Gujarat, 37-38.

4.1.4. Türbe

Dini yapılardan birini de türbeler oluşturmaktadır. Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde başta sultanlar olmak üzere önemli şahsiyetlerin naaşlarının konulması için birçok türbenin yapıldığı görülmektedir.

Gıyâseddin Tuğluk Şah Türbesi

Gıyâseddin Tuğluk Şah 727 (1325) yılında Afgânpur mevkiinde vafat edince kendisi tarafından yaptırılan türbeye defnedilmiştir. Sultanın türbesi Tuğlukâbâd hisarına 300 m. uzaklıkta bulunmakta ve bir geçit ile hisara bağlanmaktadır.¹⁷⁷¹

Kaynak: [http://www.kamit.jp\(20/11/2020\)](http://www.kamit.jp(20/11/2020))

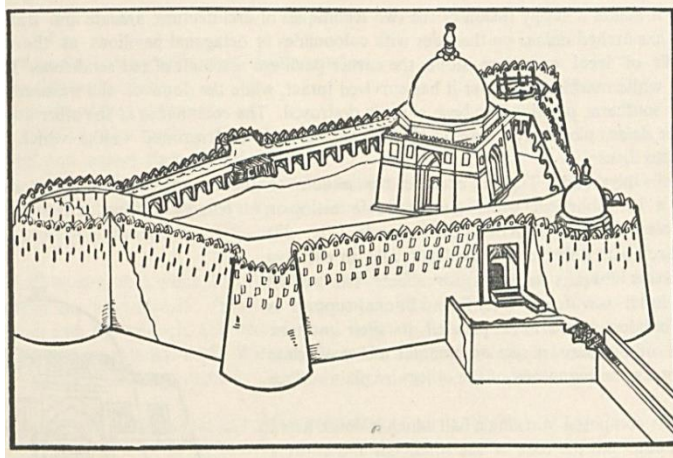
Fotoğraf 12. Gıyâseddin Tuğluk Şah Türbesi

Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın türbesi Tuğlukâbâd şehrinin sınırları dışında oluşturulan yapay gölün ortasına inşa edilmiş ve geçit vasıtasıyla şehre bağlanmıştır.¹⁷⁷² Türbenin etrafını çevreleyen yapay göl günümüzde tamamen kurumuştur. Tuğlukâbâd şehrinden günümüze ulaşan tek yapı bu türbedir. Küçük bir kaleyi andıran türbenin etrafını çevreleyen surlar beşgen planlıdır. Türbenin tek bir girişi bulunmaktadır.

¹⁷⁷¹Shokoohy and H. Shokoohy, 519-521.

¹⁷⁷²Kortel, "Tuğlukâbâd", 332.

Türbenin surlarla çevrilmesindeki amaç savunmanın yanında estetik kaygı taşımasından ileri geldiği söylenebilir.¹⁷⁷³

Kaynak: Nath, s.53.

Resim 5. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Türbesi

İbn Battûta'nın verdiği bilgiye göre Gıyâseddin Tuğluk Şah vefatından sonra Tuğlukâbâd şehri kıyısında yaptırdığı türbesine defnedilmişti.¹⁷⁷⁴ Seyyahın aktardığı bu bilgiden türbeyi kendisinin yaptırdığı anlaşılmaktadır. Gıyâseddin Tuğluk Şah türbesini 725 (1325) yılında yaptırmıştı. Türbenin etrafı taş bloklardan oluşan burçlarla güçlendirmiş ve adeta küçük bir kale görünümü verilmişti.¹⁷⁷⁵ Türbenin yapımında kırmızı kumtaşının yanında beyaz mermerinde kullanıldığı görülmektedir.¹⁷⁷⁶ Yapının göze çarpan en önemli mimari özelliği, o dönemde yaygın olarak kullanılan eğimli duvar sistemiydi. Muhtemelen böyle bir yöntemin kullanılmasındaki temel amaç yapının doğal afetlere karşı dayanıklılığını artırma düşüncesidir. Yapının duvar kalınlığı 3.35 cm. den başlamakta ve 1.21 cm.de bitmektedir.¹⁷⁷⁷

Türbe kare planlı, tek kubbelidir.¹⁷⁷⁸ Türbenin batı duvarındaki mihrabın dışında iç kısımda herhengi bir sıva, oyma veya süsleme kullanılmamıştı. Yapının dış kısmında saçak bölümünde süslemelere yer verilmiştir. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın türbesinin

¹⁷⁷³R. Nath, *History of Sultanate Architecture*, Abhinav Publication Press, New Delhi 1978, s.53; Rohatgi, 29; Sharma, 102-103; H. Sharp, *Delhi its Story and Buildings*, Oxford Uni. Press, London, Bombay, Calcutta 1921, s.59.

¹⁷⁷⁴Battuta II, 644.

¹⁷⁷⁵Rani, 45.

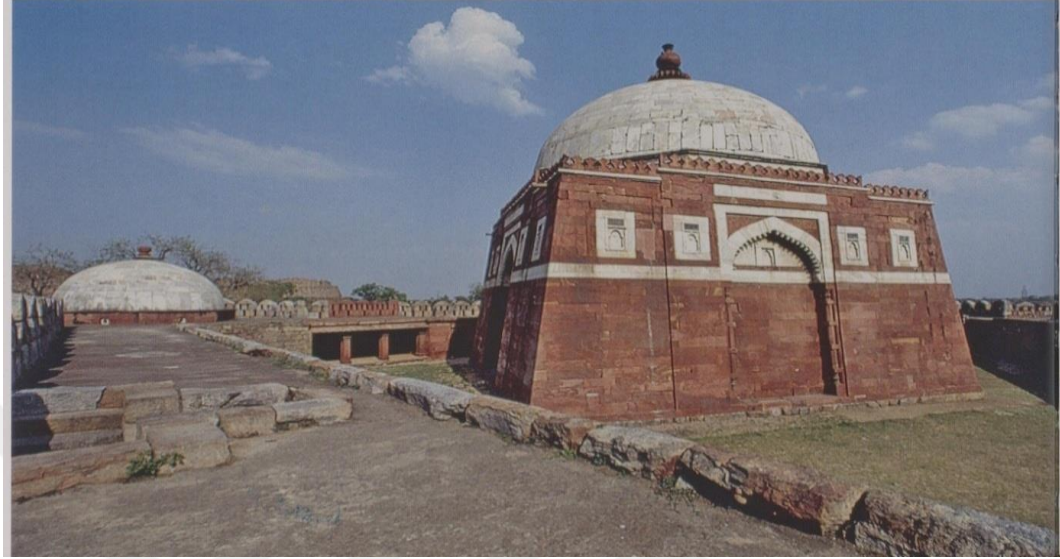
¹⁷⁷⁶Nath, 53-54.

¹⁷⁷⁷Hearn, 107.

¹⁷⁷⁸İnci Macun, "Hindistan'da Türk-Müslüman Mimari", *Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 33, s. 1-2, Ankara 1990, s.351.

kuzeydoğu yakasında sekizgen biçimli bir oda bulunmaktadır. Odanın etrafı revakla çevrilerek üzerine de beyaz mermerden kubbe inşa edilmiştir. Bu odanın güneyinde kitabesi bulunmakta ve bu alanda Zafer Han'ın yattığına dair bilgi bulunmaktadır.¹⁷⁷⁹

Kaynak: Yvas Porter and Gerard Degeorge, The Glory of the Sultans İslamic Architecture in İndia, Paris 2009,s.50.

Fotoğraf 13. Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Türbesi'nin Farklı Açıdan Görünümü

Türbenin dış duvarları nişlerle hareketlendirilmiştir. Bu nişlerin sağında ve solunda belirli bir seviye yükseklikte pencereler bulunmaktadır. Gıyâseddin Tuğluk Şah Türbesi'nde üç mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan biri Sultan Gıyâseddin Tuğluk'a, ikincisi eşine ve üçüncüsü Muhammed bin Tuğluk'a ait olduğu söylenmektedir.¹⁷⁸⁰ Ancak bunun aksini iddia eden görüşlerde bulunmaktadır.

Muhammed bin Tuğluk'un Mezarı

Muhammed bin Tuğluk bilindiği üzere Thatta seferi sırasında hastalanarak 21 Muharrem 752 (20 Mart 1351) tarihinde vefat etmişti.¹⁷⁸¹ Dönemin en büyük tarihçisi Ziyaeddin Berenî, sultanın ölüm yeri ve tarihiyle ilgili bilgi vermektedir. Ancak Berenî'nin sultanla ilgili verdiği bilgilerin bunlardan ibaret olması günümüzde kabrinin bulunduğu yerin belirlenmesini bir hayli zorlaştırmıştır. Günümüzde birçok araştırmacı Muhammed bin Tuğluk'un naaşının Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah Türbesi'ne defnedildiğini ileri sürmektedir. Bu görüşlerin temel dayanağı Şah'ın türbesinde üç

¹⁷⁷⁹Rani, 47; Nath, 54.

¹⁷⁸⁰Sharma, 103, Sharp, 60; Husain, The Rise and Fall of Muhammad binTughluq, 242-243; Rani, 47.

¹⁷⁸¹Berenî, 322

mezarın bulunmasıdır. İlk aydınlatılması gereken husus Muhammed bin Tuğluk'ın naaşının Thatta'dan Delhi'ye getirilip getirilmediğidir.

Sirhindi'nin verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk Thatta yakınlarında vefat edince naaşı bir file yüklenerek Delhi'ye götürülmüştü.¹⁷⁸² Hüseyin'in, Muhammed bin Mubârek Kirmani'nin Siyeru'l Evliya adlı eserinden aktardığına göre Muhammed bin Tuğluk'un naaşı Delhi'ye getirilmiş ve buradanda Tuğlukâbâd'a götürülerek babası Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın yanına defnedilmişti. Ayrıca Hüseyin yakın tarihte Sehvân'da Şeyh Osman Marandi türbesinde iki mezar yazıtı bulunduğunu belirtmektedir. Bu yazıtlarda Muhammed bin Tuğluk'un naaşının Firuz Şah tarafından Sehvân'da gömüldüğü ve Delhi'ye boş tabutun gönderildiğini yazmaktadır.¹⁷⁸³ Ancak Nabi Bakhsh Baloch'un "The Burial Place of Sultan Muhammad bin Tughlaq" adlı makalesinden aktaran Nath'a göre Muhammed bin Tuğluk'un naaşı kısa bir süreliğine Kalender Şahbah olarak bilinen Osman Marandi Dergâhı'na konulmuştu.¹⁷⁸⁴ Bu bilgiden anlaşılabileceği üzere Muhammed bin Tuğluk'ın naaşının Thatta'dan Delhi'ye getirildiğidir.

Aydınlatılması gereken diğer husus da Muhammed bin Tuğluk'un mezarının nerede olduğudur. Türbede bulunan mezarlardan biri sultanın eşi Mahdume-i Cihân'a ait olduğu kesindir. Nath'ın verdiği bilgiye göre üçüncü mezarın Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın ikinci oğlu Mahmud Han'a ait olduğudur.¹⁷⁸⁵ Afgânpur'da ahşap köşkün çöktüğü sırada Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın yanında oğlu Mahmud Han'da bulunmaktaydı. Gün battıktan sonra köşkün enkazı kaldırılınca şehzade ile sultanın bedenlerine ulaşılmıştı. İbn Battûta ise bu hadiseyi "*Sultan Tuğluk yanı başındaki oğlunu ölümden korumak için sırtını siper etmişti*" şeklinde ifade etmektedir.¹⁷⁸⁶ Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah ile aynı anda vefat eden Mahmud Han'ında babasıyla birlikte aynı yere defnedildiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da üçüncü mezarın Şehzade Mahmud Han'a ait olduğu söylenebilmektedir.

Nath'ı verdiği bilgiye göre Muhammed bin Tuğluk'un naaşı Gıyâseddin Tuğluk Şah tarafından yapılan ve "*Daru'l- Emân*" olarak adlandırılan yere defnedilmişti.

¹⁷⁸²Sirhindi, 123.

¹⁷⁸³Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 499-500.

¹⁷⁸⁴Nath, 57.

¹⁷⁸⁵Nath, 58.

¹⁷⁸⁶Battuta II, 644.

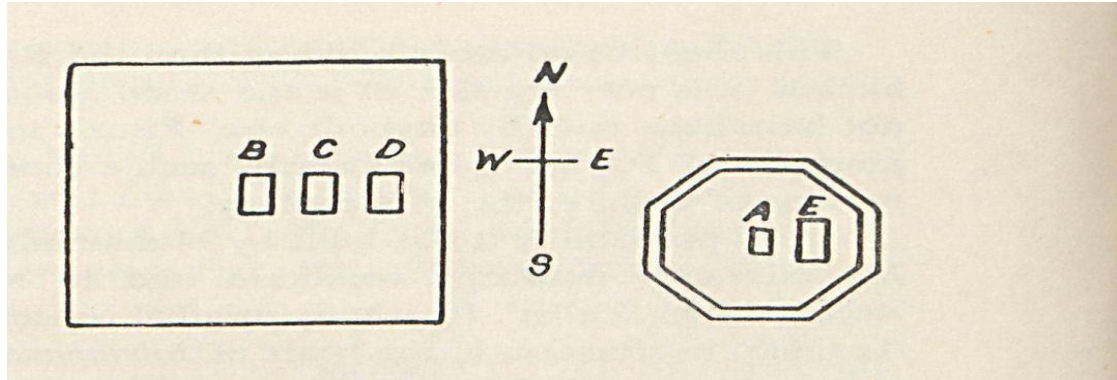

Daru'l-Emânda Gıyâseddin Tuğluk Şah tarafından sekizgen şeklinde bir bölüm inşa edilmişti. Burası suntanın türbesinin kuzeydoğu yönündedir. Bu alanda da iki mezar bulunmaktadır. Burada bulunan iki mezarın biri Zafer Han'a, diğeri de Muhammed bin Tuğluk'a aittir.¹⁷⁸⁷

Kaynak: [http://madhukidiary.com/interesting-facts-of-history-assorted\(20/10/2020\)](http://madhukidiary.com/interesting-facts-of-history-assorted(20/10/2020))

Fotoğraf 14. Gıyâseddin Tuğluk, Mahdume-i Cihân ve Şehzade Mahmud'un Kabirleri.
Muhammed bin Tuğluk ve Zafer Han'ın Kabirleri

Kaynak: Nath, 58.

Resim 6. Gıyâseddin Tuğluk, Mahdume-i Cihân ve Şehzade Mahmud'un Kabirleri.
Muhammed bin Tuğluk ve Zafer Han'ın Kabirleri

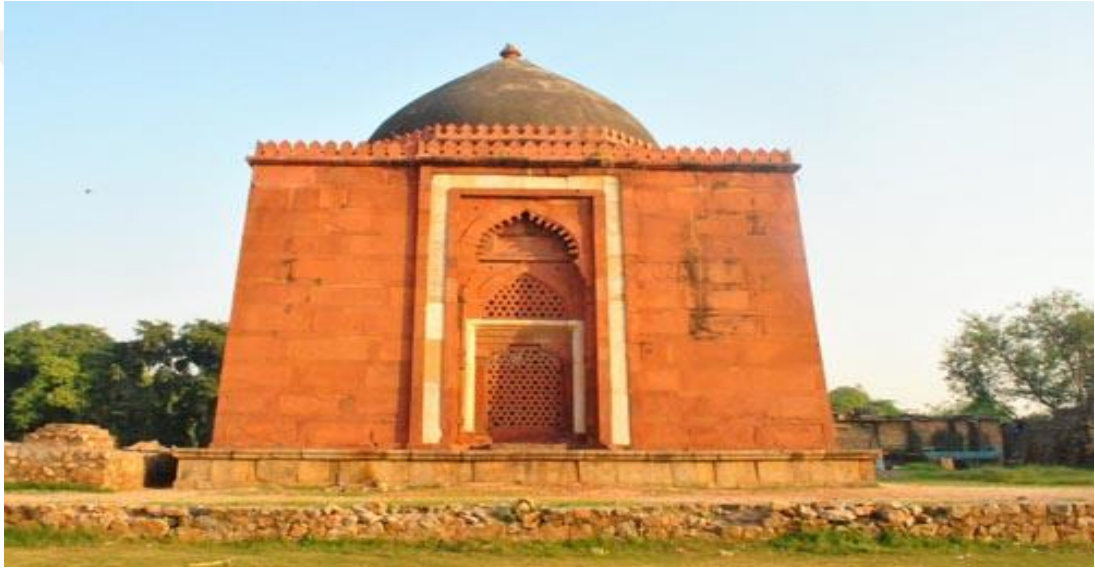
Nath'ın verdiği bilgiye göre "B" harfiyle gösterilen mezar Gıyâseddin Tuğluk Şah'a, "C" Mahmud Han'a ve "D" ise Mahdume-i Cihân'a aitti. Türbenin

¹⁷⁸⁷Nath, 57-58.

kuzeydoğusunda bulunan bu kısımda da “A” harfiyle gösterilen Muhammed bin Tuğluk’un kardeşi Zafer Han’a aitken “E” harfi ile gösterilen de Muhammed bin Tuğluk’a aittir.¹⁷⁸⁸

Kebîruddîn Evliyâ Türbesi

Tuğlukşahlar döneminde inşa edilen bir diğer türbe de Kebîruddîn Evliyâ Türbesi idi. Bu türbe “*Lal Kümbet*” ve “*Rikâbvâlâ Kümbet*” gibi isimlerle anılmaktadır.¹⁷⁸⁹ Lal kümbet, Beganpur Mescidi ile Kirki Mescidi arasında, her ikisine de yaklaşık iki km uzaklıktadır.¹⁷⁹⁰ Türbe plan ve kullanılan malzeme yönünden Gıyâseddin Tuğluk Şah’ın türbesiyle benzerlik göstermektedir.¹⁷⁹¹

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lal_gumbad_1.jpg (20/01/2021)

Fotoğraf 15. Kebîruddîn Evliyâ Türbesi

Yapı kare bir odadan oluşmaktadır. Eğimli duvarlara ve sıvayla kaplanmış koni bir kubbeye sahipti. Türbenin kuzeyinde ve güneyinde benzer iki kapı bulunmaktadır. Yapının batı duvarında mihrap bulunmaktadır. Mihrabın etrafı beyaz mermer taşlarla çevrelenerek estetik görünüm verilmişti.¹⁷⁹² Kebîruddîn Evliyâ Türbesi’nin yapılış tarihinin 1397 olduğu tahmin edilmektedir.¹⁷⁹³ Rani’nin verdiği bilgiye göre yapının

¹⁷⁸⁸Nath, 58.

¹⁷⁸⁹Sharma, 74; Welch and Crane, 143; Rani, 48.

¹⁷⁹⁰Welch and Crane, 143; Rani, 48; Sharp, 60.

¹⁷⁹¹Sharma, 60; Welch and Crane, 143; Rani, 48-49.

¹⁷⁹²Rani, 49.

¹⁷⁹³Sharma, 74.

Tuğlukşahlar Devleti'nin geç döneminde, Emîr Timur'un istilasından önce yapıldığı yönündeydi.¹⁷⁹⁴

Sultan Firuz Şah Türbesi

Sultan Firuz Şah Türbesi Hauz Has medresesinde bulunmakta ve kare plana sahipti.¹⁷⁹⁵ Tuğluk mimarisinin özelliklerini yansıtan bu yapı mimari olarak Gıyâseddin Tuğluk Şah ve Kebîruddîn Evliyâ Türbesine benzese de onlardan ayrılan özellikleri de bünyesinde barındırmaktaydı. Örneğin Sultan Firuz Şah'ın türbesinin kubbesi kasnak üzerine oturtulmuştur.¹⁷⁹⁶ Türbenin duvarları eğimlidir.¹⁷⁹⁷ Kubbenin içerisi ve duvar yüzeyleri bitkisel motiflerle ve yazı kuşakları ile süslenmiştir.¹⁷⁹⁸ Türbenin güney ve doğu bölümleri bahçeye açılırken kuzey ve batı bölümlerinden de medreseye ulaşım sağlamaktadır.¹⁷⁹⁹ Sultan Firuz Şah'ın türbesinin kuzey ve batısında yer alan bir mektep de bulunmaktadır. Kare planlı tek kubbelidir.

Kaynak: <https://www.astrolika.com/monuments/firoz-shah-tughlaq-tomb.html>(25/11/2020)

Fotoğraf 16. Sultan Firuz Şah Türbesi

¹⁷⁹⁴Rahi, 48

¹⁷⁹⁵Rani, 49.

¹⁷⁹⁶McKibben, 165; Rani, 49.

¹⁷⁹⁷Rani, 50.

¹⁷⁹⁸Welch and Crane, 146.

¹⁷⁹⁹McKibben, 167.

Kaynak: [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tomb_of_Feroz_Shah_Tughlaq#/media/File:Firoz_Shah's_tomb_\(3546784637\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tomb_of_Feroz_Shah_Tughlaq#/media/File:Firoz_Shah's_tomb_(3546784637).jpg) (20/01/2021)

Fotoğraf 17. Sultan Firuz Şah Türbesi'nin Farklı Görünümü

Sultan Firuz Şah'ın türbesinde üç adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan merkezde bulunan Sultan Firuz Şah'a diğerleri Nâsireddin Mahmud Şah ve Alâeddin İskender Şah'a aittir.¹⁸⁰⁰

Kaynak: <http://www.traveladventures.org/continents/asia/hauz-khas11.html> (25/11/2020)

Not: Sultan Firuz Şah'ın türbesinin iç kısmını ve mezarları gösteren fotoğraftır. Sultan Firuz Şah'ın mezarı mihrabın önünde bulunandır.

Fotoğraf 18. Firuz Şah'ın Kabri

¹⁸⁰⁰Rani, 50.

Hân-ı Cihân Telingâni Türbesi

Telingana yerlilerinden olan ve kabilesinde önemli bir konuma sahip Kattu (Kannû) Hind asıllıydı. Uluğ Han tarafından Telingan ele geçirilince Kattu'da Delhi'ye getirilmişti.¹⁸⁰¹ Kattu Delhi'ye geldikten sonra İslamiyet'i kabul ederek Makbûl adını almıştı. Makbûl 1322 yılından sonra saraya girmiş ve Sultan Muhammed bin Tuğluk tarafından itibar görerek hanlık payesine yükseltilmişti.¹⁸⁰²

Berenî'nin verdiği bilgiye göre Melik Makbûl, Sultan Muhammed bin Tuğluk Şah döneminde naib-i vezirliğe getirilmişti.¹⁸⁰³ Makbûl 1327 Dekkan Kalesi'nin ve Deogir şehrinin yönetimini üstlenerek civardaki Hindu racaları itaati altına almıştı.¹⁸⁰⁴ Melik Makbûl'e Muhammed bin Tuğluk döneminde Kıvâmu'l-Mülk unvanı verilerek Multan'a vali atanmıştı.¹⁸⁰⁵

Kıvâmu'l-Mülk bir süre sonra Multan'dan Delhi'ye getirtilerek mali işlerden sorumlu vezir-i memâlikliğe getirilmişti. Bu görevde iken muktalar ve eyalet yöneticileri üzerinde yaptığı düzenlemelerle ekonomik alanda bozulmaların önüne geçmeye çalışmıştı. Kıvâmu'l-Mülk, Muhammed bin Tuğluk'a yapılan isyanları bastırmakla da görevlendirilmişti. 1345-1350 yılları arasında Dekkan, Varangal ve Gücerât bölgesindeki isyanları da bastırmakla görevlendirilmişti.¹⁸⁰⁶

İbn Battûta'nın kayıtlarına Melik Makbûl'ünde yansıdığı görülmektedir. Seyyah Çin'e giderken Kinbâya'ya uğradığında bölgenin emiri Makbûl idi. Emir in Muhammed bin Tuğluk nezdinde de saygın birisi olduğundan bahsetmektedir.¹⁸⁰⁷

Muhammed bin Tuğluk vefat edince Hâce-i Cihân Firuz Şah'a muhalif olmuştu. Kıvâmu'l-Mülk de bu süreçte Firuz Şah'ın yanında yer almıştı. Sultan Firuz Şah, Delhi şehrine hâkim olduktan sonra Kıvâmu'l-Mülk Melik Makbûl'e "*Hân-ı Cihân*", "*Mesned-i Âlî*" ve "*A'zam Hümayun*" gibi unvanlar vererek vezirlik makamına getirmişti. Hân-ı Cihân Melik Makbûl, Sultan Firuz Şah döneminde yaklaşık 18 yıl

¹⁸⁰¹ Afif, *Târîh-i Firuzşahi* (İng. çev.), 111; I.H. Sıddıqı, "Khân-ı Djahân Makbûl", *El*², cilt IV, Leiden 1978, s.1019; "Hân-ı Cihân Makbûl Hân", *MEB. İA*, maddesi, cilt V/1, s, 215.

¹⁸⁰² Enver Konukçu, "Hân-ı Cihân Makbûl", *DİA*, cilt 15, İstanbul 1997, s.520.

¹⁸⁰³ Berenî, 280;

¹⁸⁰⁴ Konukçu, "Hân-ı Cihân Makbûl", 520; Sıddıqı, "Khân-ı Djahân Makbûl", 1019.

¹⁸⁰⁵ Afif, *Târîh-i Firuzşahi* (İng. çev.), 111-112; Sıddıqı, "Khân-ı Djahân Makbûl", 1019; "Hân-ı Cihân Makbûl Hân", 215; Konukçu, "Hân-ı Cihân Makbûl", 520.

¹⁸⁰⁶ Sıddıqı, "Khân-ı Djahân Makbûl", 1019; Konukçu, "Hân-ı Cihân Makbûl", 520.

¹⁸⁰⁷ Battuta II, 788.

vezirlik yapmıştı. Kendinden sonra yerine enbüyük oğlu Cunân Şah getirtilmişti. Hân-ı Cihân 80 yaşında 770 (1368-69) yılında Delhi’de vefat etmişti.¹⁸⁰⁸

Hân-ı Cihân Melik Makbûl’ün türbesi günümüzde Nizameddin Köyü içerisinde bulunmakta ve Nizâmeddin Dergâhı’na birkaç km. uzaklıktadır. Hân-ı Cihân Melik Makbûl’ün türbesi Nizâmeddin Dergâhı’na inşa edilmişti.¹⁸⁰⁹ Makbûl’ün türbesi mimari açıdan yeni bir tarzda yapılmıştır. O güne kadar yapılan türbeler kare planlı iken Hân-ı Cihân’ın türbesi sekizgen planlıdır. Yapıya estetik görünüm vermek için merkez kubbeyi süsleyen her bir köşesine küçük kubbeler yerleştirilmiştir.¹⁸¹⁰

Kaynak: [http://www.thespeakingarch.com/tomb_of_tilangani\(25/11/2020\)](http://www.thespeakingarch.com/tomb_of_tilangani(25/11/2020))

Fotoğraf 19. Han-ı Cihân’ın Türbesi’nin Kubbesi

4.1.5. Dergâh

Dergâh, Farsça bir kelime olup kapı anlamına gelmektedir. Ancak mecazi olarak birden fazla anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dergâh, tarikat şeyhlerinin ikamet edip irşâd faaliyetlerinde bulundukları mekânlara verilen isimdir.¹⁸¹¹ Tuğlukşahlar döneminde

¹⁸⁰⁸ Afif, *Târîh-i Firuzshâhî* (İng. çev.), 115; Konukçu, “Hân-ı Cihân Makbûl”, 520.

¹⁸⁰⁹ Welch and Crane, 146.

¹⁸¹⁰ Rani, 51; Welch and Crane, 146.

¹⁸¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB., İstanbul, 1983, s.425-426.

birçok şeyhin gelerek Hindistan'a yerleştiği bilinmektedir. Özellikle Muhammed bin Tuğluk döneminde Tuğluk Hanedanlığı egemenliğinde yaşayan tarikat mensuplarının önemli oranda arttığı bilinmektedir. Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde en önemli dergâhlardan biri Nizâmeddin Evliyâ Dergâhı'dır.

Nizâmeddin Evliyâ Dergâhı

Nizâmeddin Evliyâ 1243-4 yılında Badâun şehrinde dünyaya gelmişti. Asıl adı ise Muhammed idi. Ancak Nizâmeddin unvanı verildikten sonra daha çok bu isimle anılmıştır.¹⁸¹² Nizâmeddin Evliyâ, Moğol istilasından kaçarak Buhara'dan Hindistan'a gelen seyyid ailesindendi. Badâun kadısı babasını 5 yaşında kaybetmişti. Annesi Bibi Zeliha'nın teşvikleriyle dönemin önde gelen âlimlerinde dersler almıştı. Nizâmeddin Kur'an derslerini Şeyh Mukrî adlı hocasından alırken Mevlana Alâeddin Usûlî'den de fıkıh dersi almıştı.¹⁸¹³

Nizâmeddin Evliyâ 16 yaşında annesi ve kardeşiyle Delhi'ye göç ederek burada devrin önemli hocalarından ders almıştı. Nizâmeddin 655 (1257) yılında Delhi'den ayrılarak Ecûdehen'e gitmiş ve Ferîdüddin Mes'ûd'a bağlanmıştı. Şeyh Ferîdüddin Mes'ûd'un yanında bir yıl kaldıktan sonra Delhi'ye dönerek tahsiline devam etmişti.¹⁸¹⁴

Nizâmeddin Evliyâ uzun yıllar Delhi'de yaşamını sürdürmüş ve Çistiyye tarikatının Hindistan'da yayılmasında önemli faaliyetlerde bulunmuştu. Nizâmeddin Evliyâ 18 Rebiülahir 725 (3 Nisan 1325) tarihinde Delhi'de vefat etmişti.¹⁸¹⁵ Nizâmeddin Evliyâ Şehzade Uluğ Han'dan oldukça hürmet görmüş bir şehyti. Uluğ Han şeyhe saygı göstererek hayır duasına sıklıkla başvururdu. Nizâmeddin Evliyâ sık sık vecd haline bürünürdü. Böyle bir durumda iken hizmetçiler Uluğ Han'ı davet etmişler ve şeyhde Uluğ Han'a "*Hükümranlık ve devleti sana armağan ettik*" diye söylemişti.¹⁸¹⁶ Nizâmeddin Ahmed'in verdiği bilgiye göre Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah, Nizâmeddin Evliyâ'nın Uluğ Han'a yakınlığından dolayı Lekhenevtî seferine çıktığı sırada şeyhe haber göndermişti. Sultan Nizâmeddin Evliyâ'ya Delhi'ye dönünceye kadar şehri terk etmesini buyurmuştu. Nizâmeddin Evliyâ da Gıyâseddin Tuğluk Şah'a "*Delhi banuz*

¹⁸¹²K.A.Nizami, "Nizâm Al-Dîn Evliyâ", El², vol.8, Leiden 1995, s.68

¹⁸¹³Azmi Özcan, "Nizâmeddin Evliyâ", DİA., cilt 33, İstanbul 2007, s.179; K.A. Nizami, *The Life and Tombs of Shaikh Nizam-u'd-din Auliya*, Oxford Ün. Press, New Delhi 2007, s.13-16.

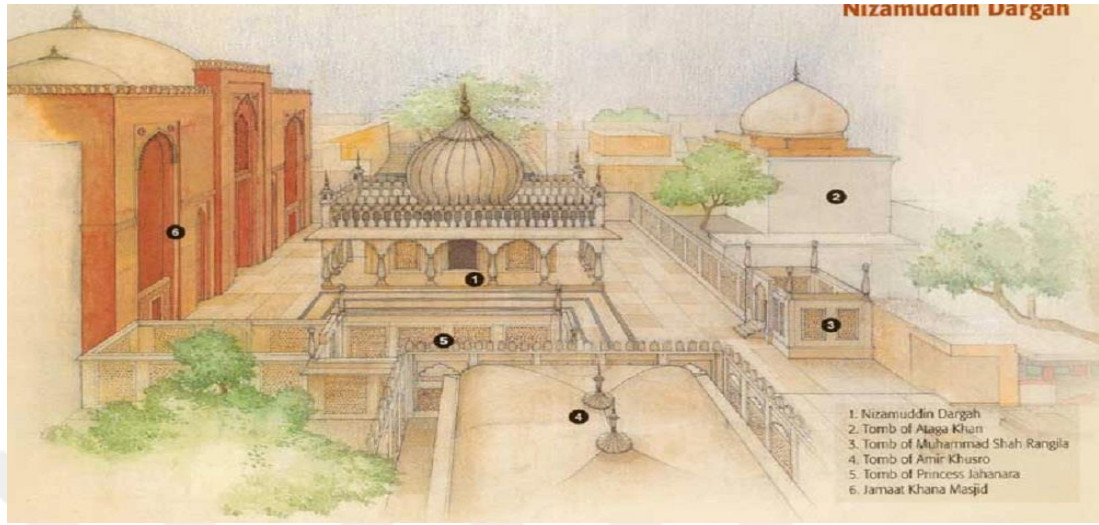
¹⁸¹⁴Özcan, "Nizâmeddin Evliyâ", 179.

¹⁸¹⁵Nizami, "Nizâm Al-Dîn Evliyâ", 68.

¹⁸¹⁶Battuta II, 643.

dûr est” (Delhi henüz uzaktır) diye cevap gönderdiğini belirtmektedir.¹⁸¹⁷ Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah gerçektende bir daha Delhi’ye dönememişti.

Kaynak: [http://www.evliyalar.net/nizamuddin-evliya-k-s\(20/10/2020\)](http://www.evliyalar.net/nizamuddin-evliya-k-s(20/10/2020))

Resim 7. Nizâmeddin Evliyâ’nın Dergâhı

Nizâmeddin Evliyâ’nın dergâhını gösteren çizimde 1:Nizâmeddin Dergâhı’nı, 2: Ataka Han’ın Türbesini, 3: Muhammed Şah Rangila Türbesi’ni, 4:Emir Hüsrev Türbesi’ni, 5: Prenses Cihânara Türbesini ve 6:Cemaat Hane Mescidi’ni göstermektedir. Nizâmeddin Evliyâ Türbesi günümüzde binlerce turistin ziyaret ettiği önemli mekânlardan biridir. Nizâmeddin Evliyâ’nın dergâhı Alâeddin Muhammed Halaci’den, Moğol yöneticilerine kadar birçok sultan ve yöneticinin ihsanıyla güzelleştirilmiştir.¹⁸¹⁸ Nizâmeddin Evliyâ’nın Türbesi Muhammed bin Tuğluk tarafından mezarının üzerine bir kubbe dikilerek inşa edilmişti.¹⁸¹⁹ Ancak şeyhin türbesi uzun süre ayakta kalamamıştı. Günümüzdeki yapı Feriduddin Han tarafından 970 (1562-63) yılında inşa edilmiştir¹⁸²⁰

Çırâğ-ı Delhi Dergâhı

Dergâh, Malaviyanagar Kalkaci yolu üzerinde, Çırâğ-ı Delhi köyünde bulunmaktadır. Bu yapı Nâsireddîn Mahmud’un türbesi etrafında zamanla gelişerek büyümüş ve dergâh halini almıştı. Nâsireddîn Mahmud, Hazreti Nizâmeddin’in izinden

¹⁸¹⁷Nizâmeddin Ahmed, 215; Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 82; Rani, 41.

¹⁸¹⁸Rani, 41.

¹⁸¹⁹Nizami, *Nizâm Al-Dîn Evliyâ*, 68; Özcan, *Nizâmeddin Evliyâ*, 179.

¹⁸²⁰Rani, 41.

gitmiş ve Çiştîyye tarikatının başına geçmişti. Nâsireddîn Mahmud 18 Ramazan Cuma 757 (14 Eylül 1356) tarihinde vefat etmişti.¹⁸²¹

Kaynak: <http://www.mysticindiatour.com/chiragh-i-delhi-dargah>(26(11/2020)

Fotoğraf 20. Çırâğ-ı Delhi Dergâhı

Nâsireddîn Mahmud'un türbesi baldaken planlı ve kubbelidir. Dergâh'ta birçok mezar ve türbe bulunmaktadır.¹⁸²²

Kadem-i Şerîf Dergâhı

Tuğluk Hanedanlığı döneminde inşa edilen önemli dergâhlardan biri de Kadem-i Şerîf Dergâh'ıdır. Kadem-i Şerîf Hz. Muhammed'in ayak izine verilen isimdir. Sultan Firuz Şah Futuhat-ı Firuz Şahi adlı eserinde Mısır halifesinin kendisine hil'at, âlem, kılıç, yüzük ve Hz. Muhammed'in ayak izini hediye ettiğini belirtmektedir.¹⁸²³ Bilindiği üzere Sultan Firuz Şah kendisi için bir türbe inşa ettirmişti. Ancak Firuz Şah'ın oğlu Feth Han 776 (1374) yılında vefat edince şehzadenin naaşı buraya defnedilmişti.¹⁸²⁴ Sultan Firuz Şah Kadem-i Şerîf'i Feth Han'ın kabri üzerine yerleştirmişti.¹⁸²⁵ Dergâhın ismidde muhtemelen buradan gelmektedir.

Sultan Firuz Şah daha sonra Feth Han'ın türbesinin etrafına cami, okul gibi bazı yapılar inşa ettirmişti. Ayrıca türbenin etrafında yüksek mazgalların yer aldığı duvarlar

¹⁸²¹Sharma, 77; Rani, 41; Fanshawe, 287.

¹⁸²²Rani, 41-41; Sharma, 77.

¹⁸²³Sultan Firuz Şah, *Futuhat-ı Firuz Şah*, 387; Shahpurshah Hormasji Hodivala, *Studies in Indo-Muslim History*, vol. II, Bombay 1939, s.344.

¹⁸²⁴Sharma, 133; Rani, 42.

¹⁸²⁵McKibben, 78; Hodivala, 344; R. Nath, *Monuments of Delhi Historical Study*, New Delhi 1979, s.39.

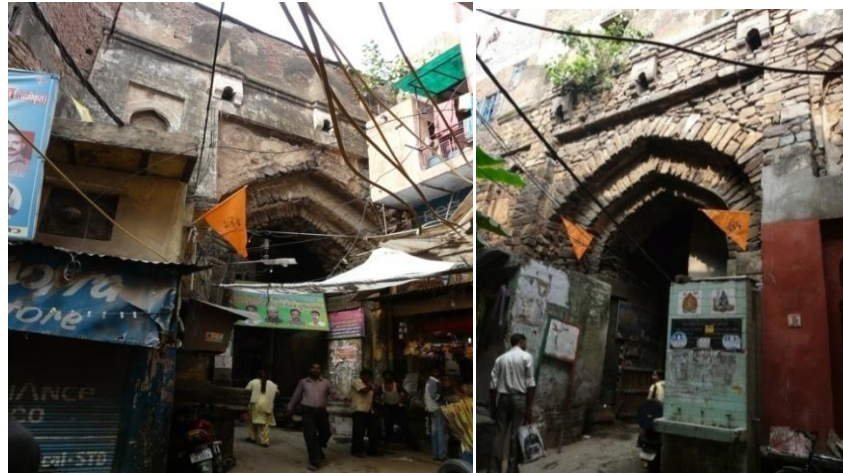
inşa edilmişti. Kadem-i Şerîf'in etrafını çevreleyen duvarlar adeta küçük bir kale görünümündeydi.¹⁸²⁶

Kaynak:[https://sarsonkekheth.in/2012/09/21/qadam-sharif-and-nearby-qutb-road-structures\(27/11/2020\)](https://sarsonkekheth.in/2012/09/21/qadam-sharif-and-nearby-qutb-road-structures(27/11/2020))

Fotoğraf 21. Kadem-i Şerîf Dergâhı Duvarları

Kadem-i Şerîf'in etrafını çevreleyen duvarlar taş bloklardan inşa edilirken kubbe bölümü kırmızı kumtaşından yapılmıştı. Dergâhın doğu ve kuzey yönünde iki giriş kapısı bulunmaktadır. Ayrıca güney ve batı yönünde de iki arka kapısı bulunmaktadır.¹⁸²⁷

Kaynak:[https://sarsonkekheth.in/2012/09/21/qadam-sharif-and-nearby-qutb-road-structures\(27/11/2020\)](https://sarsonkekheth.in/2012/09/21/qadam-sharif-and-nearby-qutb-road-structures(27/11/2020))

Fotoğraf 22. Kadem-i Şerîf Dergâhı'nın Girişi

¹⁸²⁶Rani, 42.

¹⁸²⁷Rani, 42.

Kaynak: <https://sarsonkekhet.in/2012/09/21/qadam-sharif-and-nearby-qutb-road-structures>
(27/11/2020)

Fotoğraf 23. Feth Han'ın Kabri

4.2. SİVİL MİMARİ

Bu bölümde Tuğlukşahlar döneminde varlığı tesbit edilen sivil mimari unsurlarından şehir, hastane, misafirhane ve su kanalı gibi yapılar ele alınacaktır.

4.2.1. Şehir

Tuğlukşahlar döneminde birden çok şehrin inşa edildiği görülmektedir. Devletin kurucusu olan Sultan Gıyâseddin Tuğluk Şah tarafından ilk olarak Tuğlukâbâd şehri inşa edilmmişti. Gıyâseddin Tuğluk Şah'tan sonra tahta geçen Muhammed bin Tuğluk da Cihânpenâh adında bir şehir inşa ettirmişti. Son olarak da Sipahsalar Recep'in oğlu Sultan Firuz Şah tarafındanda Firuzâbâd şehrinin inşa edildiği bilinmektedir.

4.2.1.1. Tuğlukâbâd

Tuğlukâbâd şehri ve kalesi Tuğlukşahlar Devleti'nin kurucusu Gıyâseddin Tuğluk Şah tarafından inşa edilmişti. Şehrin inşasına 721 (1321) yılında başlanmış ve kısa bir

sürede tamamlanmıştı.¹⁸²⁸ Tuğlukâbâd'ın surları şehrin etrafını çevrelemektedir. Şehrin içinde saraylar, evler, camiler ve divan gibi halkın ihtiyaçına yönelik yapılar inşa edilmişti.¹⁸²⁹ Tuğlukâbâd şehri günümüze kadar mimari varlığını sürdürememiş, şehrin ihtişamını gösteren devasa yapılarından sadece geriye kalıntılar kalmıştır.

Kaynak: <https://sites.unimi.it/india/gallery/delhi/tughlaqabad.html>(20(01/2021)

Fotoğraf 24. Tuğlukâbâd

Kaynak: <https://sites.unimi.it/india/gallery/delhi/tughlaqabad.html>(20(01/2021)

Fotoğraf 25. Tuğlukâbâd Şehri Surları

¹⁸²⁸Rani, 74-74.

¹⁸²⁹Surendra Sahai, *Indian Architecture Islamic Period*, Prakash boks İndia, New Delhi 2004, s.24.

Tuğlukâbâd şehrini çevreleyen surlar topoğrafik şartlardan ötürü, girinti ve çıkıntılara sahipti. Surların yapımında kullanılan taşların ebatları 0.5x0.5x2. m. boyutundadır. Surların kalınlığı yer yer değişmektedir. Sarp kayalar üzerine inşa edilen kısımlar incedir. Diğer alanlarda duvarların kalınlıkları yer yer 10 m.dir. Ancak genel olarak ortama 10-15 m.yi bulmaktadır. Kalenin sağlam yerini oluşturan iç kalede sultana ait binalar bulunmaktadır. İç kalenin belirgin özelliği ortasında Cihânnümâ adlı köşkün bulunmasıdır. İç kaleyi dış kaleye bağlayan bir kapı bulunmaktadır. Ancak gizli ve daha küçük kapının da olduğu muhtemeldir. İç kaleyi önemli kılan bir diğer özellik de içerisinde küçük bir caminin yer almasıdır.¹⁸³⁰

Kaynak: <https://sites.unimi.it/india/gallery/delhi/tughlaqabad.html>(21/01/2021)

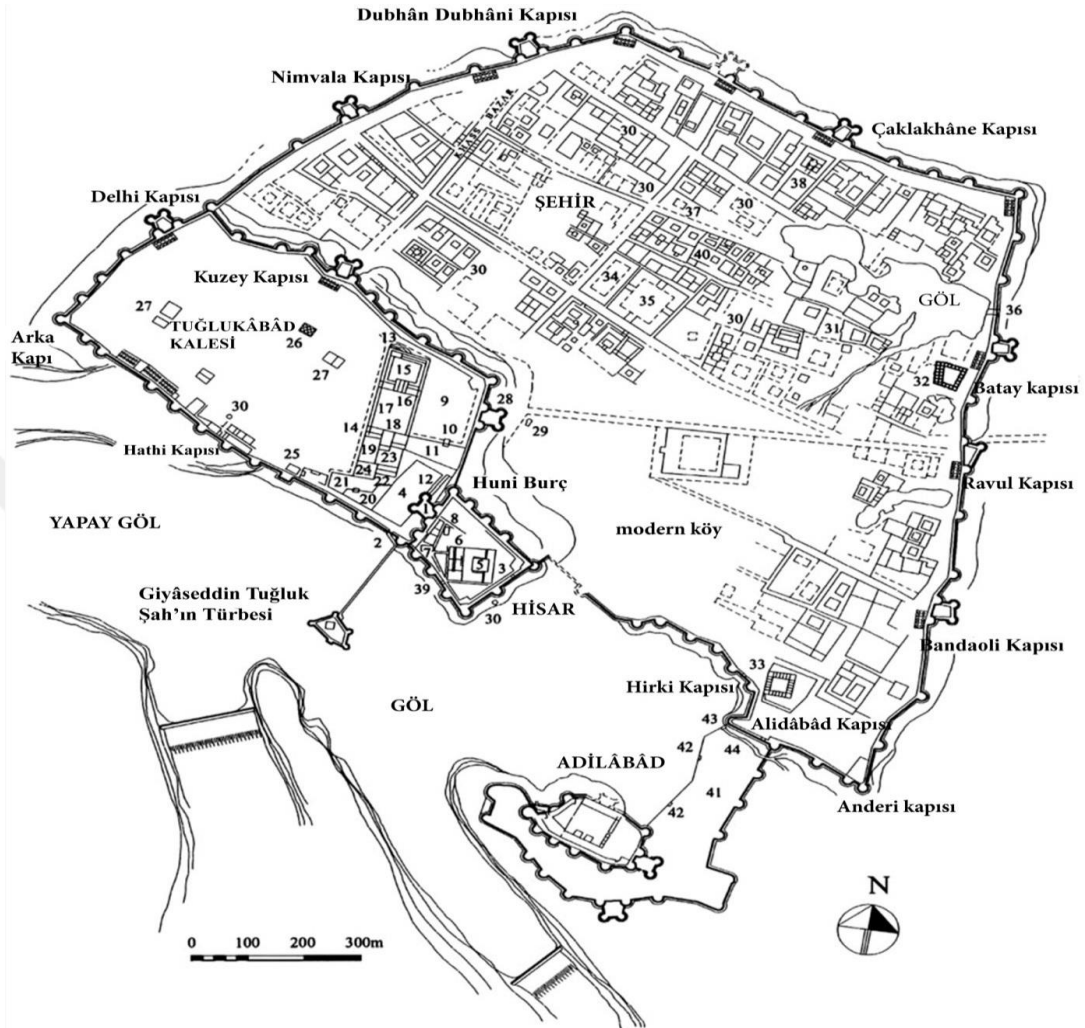
Fotoğraf 26. Tuğluâbâd Burçları

Tuğlukâbâd'ı çevreleyen surlar üzerinde sık sık burçlar yerleştirildiği ve bu burçların bazılarında iki kat şeklinde inşa edildiği görülmektedir. Burçlar üzerinde savaş sırasında okçuların ve mızrakçıların silahlarını rahatlıkla kullanmaları için mazgallar yerleştirilmişti. Surların duvarları ve burçlar eğimli bir şekilde taş bloklardan inşa edilmişti.¹⁸³¹ Tuğlukâbâd üç ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölümü aşağı şehir

¹⁸³⁰Kortel, "Tuğlukâbâd", 333; Mehrdad and Natalie Shokoohy, 521-530.

¹⁸³¹Percy Brown, *Indian Architecture (Islamic Period)*, D.B. Taraporevala Sons & Co. Pvt. Ltd., 7. Baskı Bombay 1981, s.20; Rani, 75.

(pâ'in-şehr) oluştururken ikinci bölümü yukarı şehir (bâlâ şehr) veya kale (bâlâ kale) oluşturmaktadır. Saray diye adlandırılan kısımda üçüncü bölümü oluşturmaktadır.¹⁸³²

Kaynak: Shokoohy, Mehrdad and Shokoohy, Natalie H, 520.

Resim 8. Tuğlukâbâd Şehrini Kapıları, Kalesi, Adilâbâd ve Gıyâseddin Tuğluk Şah'ın Türbesi

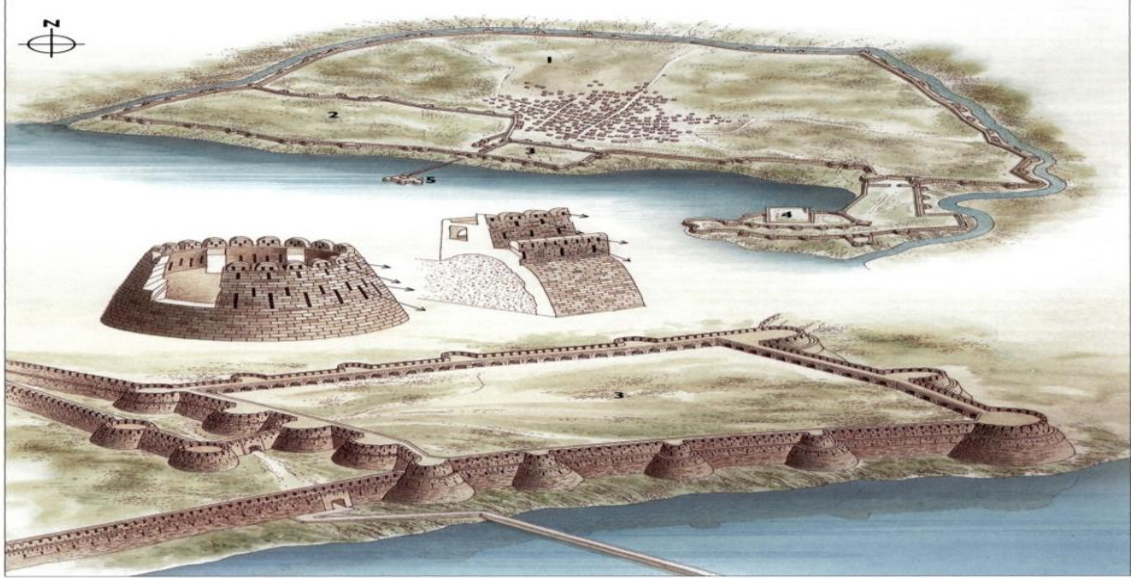
Tuğlukâbâd surları üzerinde toplamda 52 kapı bulunduğu kaydedilmekte ve bu kapıların tamamı günümüzde yıkılmış vaziyettedir.¹⁸³³ Ancak günümüzde Tuğlukâbâd'ın sadece 11 dış kapısının varlığı tespit edilmiş durumdadır. Bu kapılar: Delhi kapısı, Nimvala Kapısı, Doban Kapısı, Caklekhana Kapısı, Bhati Kapısı, Ravul Kapısı, Bandoeli Kapısı, Anderi Kapısı, Hirki Kapısı, Hathi Kapısı ve Arka Kapısı şeklindedir. Bu kapıların dışında sonradan açılan bir de Adilâbâd Kapısı bulunmaktadır.

¹⁸³² Mehrdad and Natalie Shokoohy, 521; Kortel, "Tuğlukâbâd", 332.

¹⁸³³ Rani, 76; Sahai, 24.

Bu kapı Muhammed bin Tuğluk tarafından Adilâbâd şehrine geçişin sağlanması amacıyla açılmıştı.¹⁸³⁴

Kaynak: Konstantin S. Nossov, *Indian Castles 1206-1526: The rise and Fall of the Delhi Sultanate*, Osprây Publissing, New York 2006, s.30.

Resim 9. Tuğlukâbâd Şehri, Kalesi, Burçları

Tuğlukâbâd'ın etrafını çevreleyen duvarların uzunluğu yaklaşık 6,5 km kadar ve güney tarafı hariç üç etrafı hendek içine alınmıştı. Muson yağmurlarının etkili olduğu dönemde güneyinde bulunan kısım su dolarak adeta bir göl halini almaktaydı. Tuğlukâbâd'ı çevreleyen hendeklerde bu sezonda tamamen su dolmaktaydı.¹⁸³⁵ Tuğlukâbâd'ın etrafını çevreleyen hendekler ile güneyinde bulunan yapay göl şehre doğal bir savunma sistemi kazandırmaktaydı.

4.2.1.2. Adilâbâd

Ebu'l Muzaffer Muhammed bin Tuğluk, hanedanlığın başına geçtikten sonra adet gereği babasının köşkünü terk etmiş ve Adilâbâd adında bir şehir inşa etmişti. Burası büyük bir şehir olmayıp sultana ait köşklerin bulunduğu bir yerdi.¹⁸³⁶ Adilâbâd, Tuğlukâbâd'ın güneyinde yer almaktadır.¹⁸³⁷ Adilâbâd, Tuğlukâbâd sitalinde olup

¹⁸³⁴ Mehrdad and Natalie Shokoohy, 521; Rani, 76 (Dipnot).

¹⁸³⁵ Nossov, 29.

¹⁸³⁶ Mehrdad and Natalie Shokoohy, 517; Kortel, "Tuğlukâbâd", 332; Page, *Dihli*, 258.

¹⁸³⁷ Stephen, 98.

eğimli duvarlar ile taş blokların hisar ve şehri çevrelediği görülmektedir. Burasının kapladığı alan yaklaşık 800 m. kadardı.¹⁸³⁸ İbn Battûta, Muhammed bin Tuğluk'un Delhi'deki köşküne “*Dâr-ı Serâ*” adının verildiğini ve bu köşkün kapılarının çokluğundan bahsetmektedir.¹⁸³⁹ Seyyah'ın bahsettiği bu köşk muhtemelen Adilâbâd'da yer almaktaydı.

4.2.1.3. Cihânpenâh

Cihânpenâh, Tuğlukşahlar Devleti'nin ikinci sultanı Ebu'l-Muzaffer Muhammed bin Tuğluk Şah tarafından yaptırılmıştır.¹⁸⁴⁰ Muhammed bin Tuğluk bu yeni şehri Siri ile Kila Ray Pithora şehirleri arasında inşa etmişti.¹⁸⁴¹ Cihânpenâh, Siri ve Eski Delhi şehirlerinin etrafını güçlendirilmesiyle oluşmuştu. Cihânpenâh'ın toplamda 13 kapısı bulunmaktadır. Güney yönünden doğuya doğru 7 kapısı bulunurken Kuzeyden batıya doğru da 6 kapısı bulunmaktadır. Siri'nin toplamda 7 kapısı bulunmakta ve bu kapılardan 4'ü dışa açılırken 3'ü de içerden Cihânpenâh'a açılmaktaydı.¹⁸⁴²

Cihânpenâh kelime anlamı olarak “*Dünyanın Sığınağı*” anlamına gelmektedir. Şehrin etrafı taş blokların oluşturduğu duvarlarla çevrelenmişti. Günümüzde büyük çoğunlu yıkılmıştır. Bu duvarların kalıntılarını Begümpürî'nin kuzeyinde, Hirkî Mescidi'nin güneyinde ve Cırağ-ı Delhi'nin kuzeyinde görmek mümkündür.¹⁸⁴³

¹⁸³⁸Stephen, 98.

¹⁸³⁹Battuta II, 653.

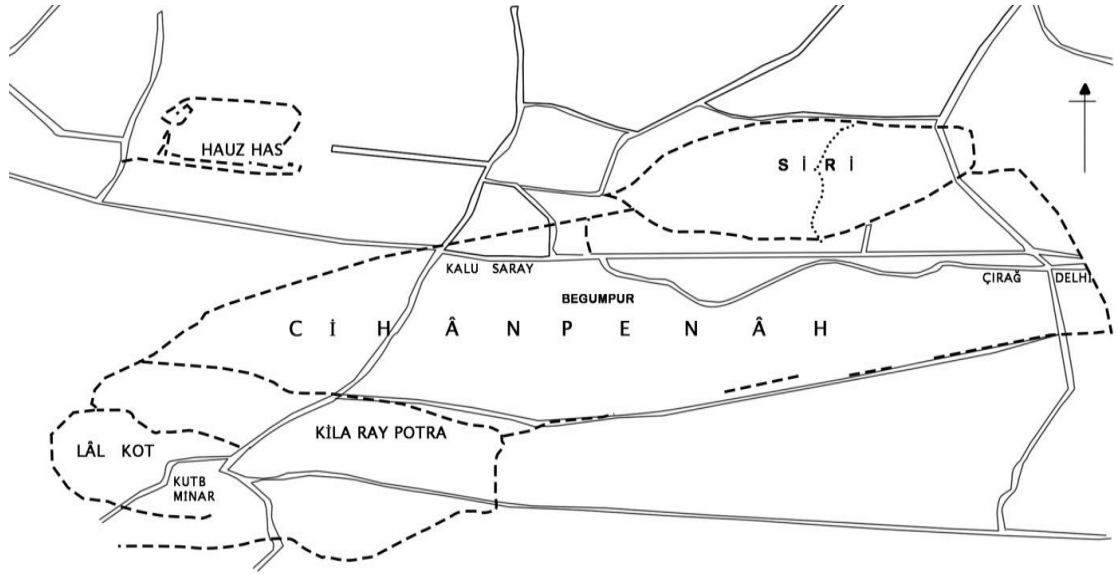
¹⁸⁴⁰Battuta II, 612;

¹⁸⁴¹Sahai, 27; Brown, 22.

¹⁸⁴²Emir Timur, *Melfuzat-ı Timuri*, 447-448; Rani, 78; Nath, History of Sultanate Architecture, 55.

¹⁸⁴³Rani, 78; Brown, 22.

Kaynak: Rani, Fig 32.

Harita 7. Cihânpênâh

Cihânpênâh'da çok az yapı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bunlardan biri de Cihânpênâh surları içerisinde bulunan su savağıdır. Sat Pula adı verilen su savağı kemer ve kulelerle güçlendirilerek iki kat şeklinde inşa edilmişti. Sat Pula ile yapay göle su taşınılmaktaydı.¹⁸⁴⁴

Hürremâbâd (Hurremâbâd)

Muhammed bin Tuğluk tarafından inşa edilen yapılardan biri de Hürremâbâd idi. Bedr-i Çaç'ın verdiği bilgiye göre Hürremâbâd Muharrem 744 (Mayıs-Haziran 1343) tarihinde tamamlanmıştı.¹⁸⁴⁵ Hürremâbâd muhtemelen İbn Battûta tarafından hayranlıkla bahsedilen Kasr-ı Hezâr Üstûn idi. Seyyaha göre bin sütun direk anlamına gelen Hezâr Üstûn, sultanın ahaliyle görüştüğü kabûl dairesiydi. Sarayının kapılarından biri de Hezâr Üstûn'e açılmaktaydı. Burasının en önemli özelliği çeşitli motiflerle süslenmiş ahşap direkler ve tavana sahip olmasıydı.¹⁸⁴⁶

¹⁸⁴⁴Brown, 22; Rani, 78-79; Hearn, 110.

¹⁸⁴⁵ Bedr-i Çaç, 572; Welch; Crone, 148.

¹⁸⁴⁶ Battuta II, 654.

4.2.1.4. Firuzâbâd

Sultan Firuz Şah, Tuğluk Hanedanlığı tahtına geçtikten sonra Gıyâseddin Tuğluk Şah ve Muhammed bin Tuğluk Şah'ın yaptığı gibi kendine bir şehir inşa etmişti. Sultan kendi şehrini inşa etmek için Cûn Nehri kıyısında bulunan Kâvîn kasabasını tercih etmişti. Sultan bu şehri İkinci Lekhenevî seferine çıkmadan önce yaptırmıştı.¹⁸⁴⁷ Andebhat, Şeyh Melikyâr Parân Sarayı, Ebu Bekir Tusi Sarayı, Kâvîn Köyü, Ketihvâre, Lahravat, Andhavli, Melik Sarayı, Sultan Raziye'nin Türbesi, Behâri, Mahrule ve Sultanpûr gibi yerleri içine alan Firuzâbâd geniş bir alan üzerine kurulmuştu.¹⁸⁴⁸

Sultan Firuz Şah, Firuzâbâd'da Mescid-i Has, Mescid-i Hâncihân, Câcnegar, Mescid-i Naib Berbak, Mescid-i Melik Bahr Şihne-i Nehtî, Mescid-i Melik Nizamul-Mülk, Mescid-i Cuma ve Mescid-i Andebhat gibi camileri inşa ettirmişti. Bu Mescidlerin her birinde yaklaşık 10 bin kişi namaz kılabilmekteydi.¹⁸⁴⁹ Stephen'ın verdiği bilgiye göre Firuzâbâd modern Delhi'den iki kat büyüktü. Firuzâbâd'ın Andebhat ile Köşk-i Şikâr arası altı mil kadardı. Ayrıca nehirden Havza-i Has mevkii arası iki milden fazla idi. Firuzâbâd, Modern Delhi'in büyük bir kısmını oluşturmaktadır.¹⁸⁵⁰ Sultan Firuz Şah saltanatı boyunca insanlar Delhi'den Firuzâbâd'a, Firuzâbâd'dan da Delhi'ye gidip gelmekteydi. Bu güzergâh arasında yoğun bir trafik vardı.¹⁸⁵¹ Firuzâbâd'da Firuz Şah'ın kullandığı üç köşk vardı. Bunların ilki Mahal-i Sahan-i Gilin ve daha çok Mahal-i Dih olarak adlandırılmaktaydı. İkincisi Mahal-i Çehçe-i Çûbin idi. Bir diğeri de Mahal-i Bar-i 'am diğeri bir değişle Sahan-i Miyanagi idi. Birinci köşk daha çok Han, Emir, Melik ve görevlilerin kabul edilip görüşüldüğü yerd. İkinci ise birâysel başvuruların kabul edildiği ve sonuncusu da genel kabul için kullanılmaktaydı.¹⁸⁵² Firuzâbâd'da ençok dikkat çeken yapı Kotla Firuz Şah idi.

¹⁸⁴⁷ Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 134; J. A. Page, *A Memoir on Kotla Firoz Shah Delhi*, Maneger of Publication, Delhi 1937, s.2.

¹⁸⁴⁸ Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 134-135; Banarjee, *History of Firuz shah Tughluq*, 138-139; Stephen, 123; Delhi Zail, *List of Monuments (Muhammadans and Hindus)*, vol. 2, Superintendent Government Printing, India 1919, s.70.

¹⁸⁴⁹ Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 135; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 139; Rani, 80.

¹⁸⁵⁰ Stephen, 123.

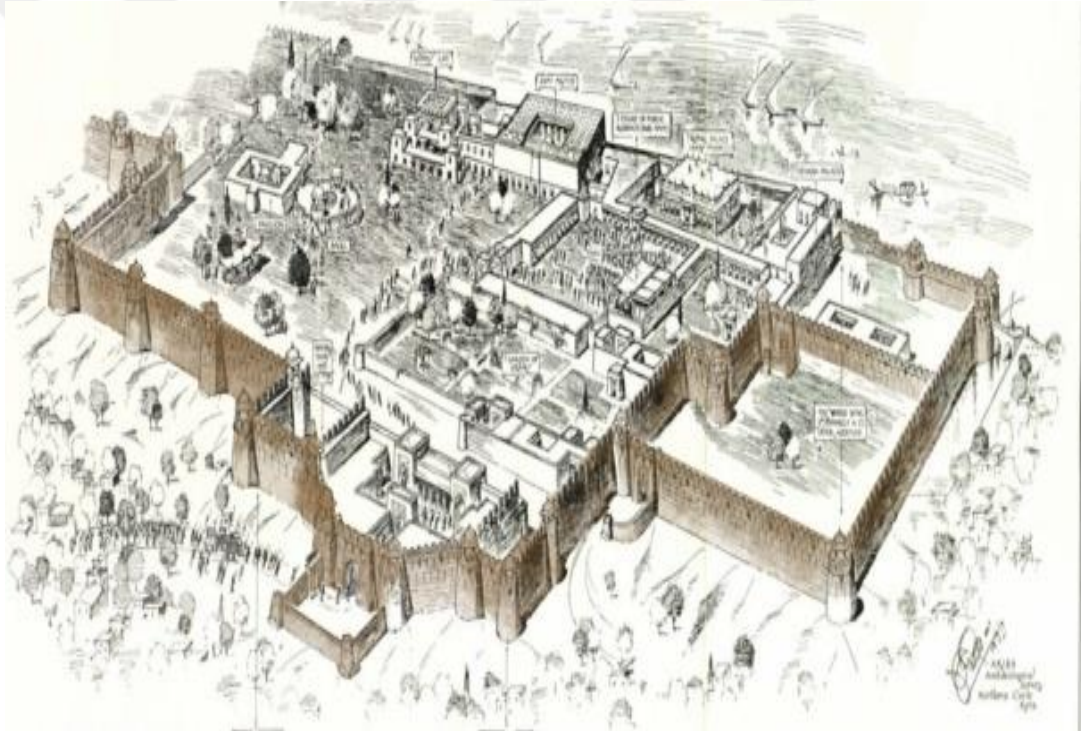
¹⁸⁵¹ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 135; Stephen, 124.

¹⁸⁵² Afif, *Tarikh-ı Firoz Shahi* (İng. çev.), 83-84; Stephen, 124; Rani, 81.

Kotla Firuz Şah

Kotla Firuz Şah, Sultan Firuz Şah tarafından 755 (1354) yılında inşa edilmişti. Kotla Firuz Şah içerisinde Cami'-Mescid, Firuz Şah'ın sarayı, Baoli ve sultanın bahçeleri bulunmaktadır.¹⁸⁵³ Kotlanın etrafı taş duvarlar ile çevrilmiş ve bu duvarlar dairesel burçlarla güçlendirilmişti. Kotlanın duvarları eğimli bir yapıda inşa edilmiş ve üzerlerine de mazgallar yerleştirilmişti.¹⁸⁵⁴ Kotla Firuz Şah düzensiz bir dikdörtgen plana sahipti. Kotlanın duvarlarının uzunluğu yaklaşık 800 m. kadar iken genişliğide 400 m. kadardı.¹⁸⁵⁵

Kotla Firuz Şah

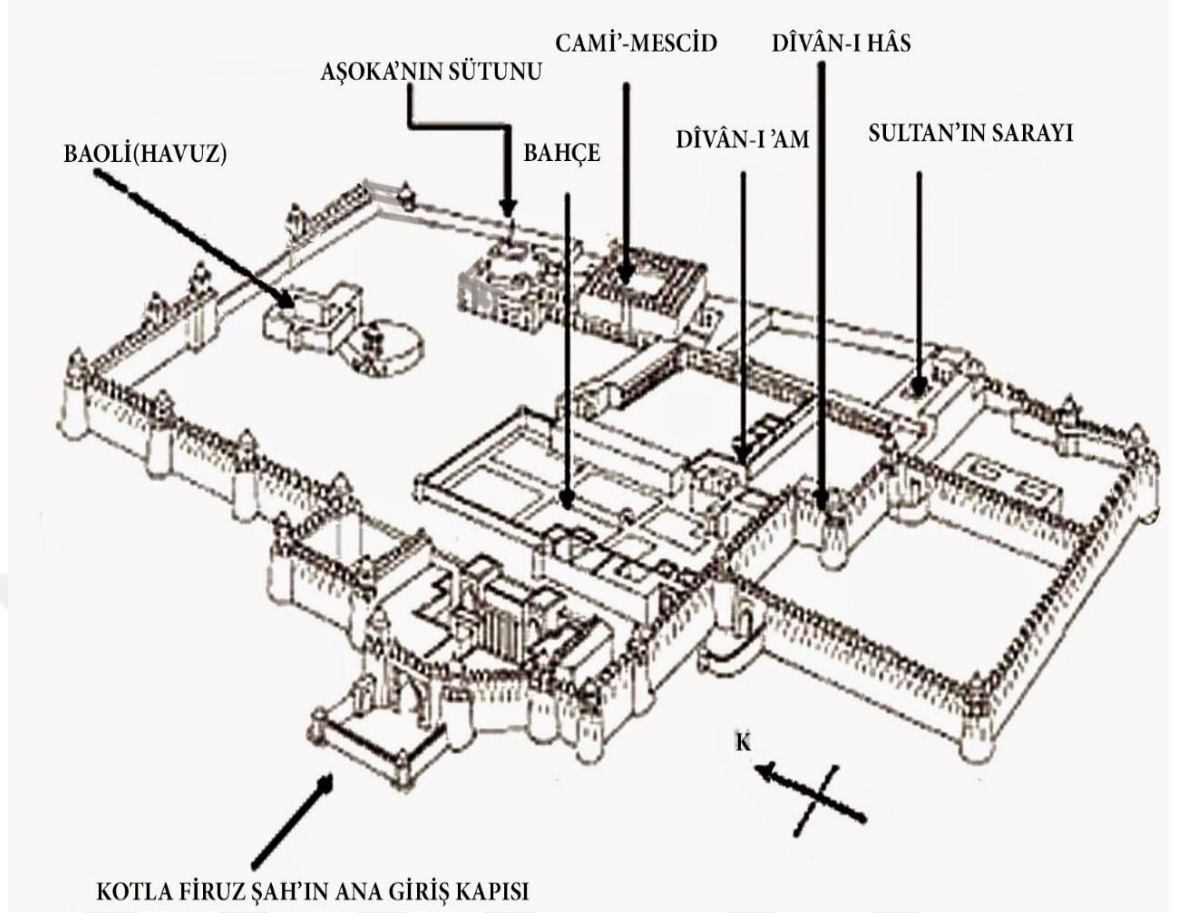
Kaynak: Page,21.

Resim 10. Kotla Firuz Şah

¹⁸⁵³Rani, 57-58; McKibben, 64.

¹⁸⁵⁴Welch and Crane, 128.

¹⁸⁵⁵Rani, 58; Page, 2.

Kaynak: [https://rangandatta.wordpress.com/2017/09/30/feroz-shah-kotla-or-ferozabad-the-5th-city-of-delhi\(21/01/2021\)](https://rangandatta.wordpress.com/2017/09/30/feroz-shah-kotla-or-ferozabad-the-5th-city-of-delhi(21/01/2021))

Resim 11. Kotla Firuz Şah İçerisindeki Yapılar

4.2.1.5. Hisâr-ı Firuze

Sultan Firuz Şah, Birinci Bengal (Lekhenevti) seferinden döndükten sonra birkaç yıl Delhi’de kalmıştı. Sultan Firuz Şah bu süre zarfında Hisâr-ı Firuze adını verdiği yeni bir şehrin inşası ile meşgul olmuştu. Hisâr-ı Firuze’nin inşasına 755 (1354) yılında başlanmış ve iki buçuk yıl da tamamlanmıştı.¹⁸⁵⁶ Hisâr-ı Firuze’nin yapıldığı alanda çorak topraklara sahip Büyük ve Küçük Larâs adında iki köy bulunmaktaydı. Bu alanda önemli oranda su sıkıntısı yaşanmaktaydı. Örneğin Irak ve Horasan’dan buraya gelen

¹⁸⁵⁶ Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 33-35; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 137; A.S. Bazme Ansari, “Hisar Firuz”, *El²*, Edited B. Lewis, CH. Pellat and J. Schacht, vol.2, Leiden 1991, s. 485.

seyyahlar bir meşrapa suya yaklaşık dört çiytel ödemektedirler.¹⁸⁵⁷ Hisâr-ı Firûze'nin inşasında kullanılan taşlar Nersâyî (Nevsa- Nusa) Dağı'ndan getirilmişti.¹⁸⁵⁸

Sultan Firuz Şah yeni inşa ettiği şehrin su sıkıntısını ortadan kaldırmak için Cûn ve Sütlec nehirlerinden kanal kazdırarak Hisâr-ı Firûze'nin suyu ihtiyacını karşılamıştı. Cûn nehrinden getirilen kanala Recivâh denilirken Sütlüce'den getirilene de Ulughânî denilmekteydi. Bu kanallar günümüze kadar ulaşmıştır.¹⁸⁵⁹ Sultan Firuz Şah Hisâr-ı Firuze bittikten sonra etrafına hendek kazdırmış ve bu hendeklerin içerisinde su ile doldurmuştu. Ayrıca sultan, Hisâr-ı Firuze'nin içerisine büyük bir su deposu kazdırmıştı. Hisâr içerisine büyük bir köşk ve çeşitli binalarda inşa ettirmişti. Bu binaların bazılarında pencere olmadığından oldukça karanlıktı. alanlara rehber olmadan girmek imkânsızdı. Örneğin bir defasında hizmetcinin biri yalnız bu karanlık binalardan birine girmiş ve birkaç gün yolunu kaybederek dışarı çıkamamıştı. Bundan dolayı da rehber içeri girerek hizmetçiyi çıkarmıştı.¹⁸⁶⁰

Sultan Firuz Şah, Hisâr-ı Firuze'de birçok bahçe yaptırmış ve birçok da ağaç diktirmişti. Bu bölgenin gelirleri eskiden Hansi eyaletine bağlı iken Hisâr-ı Firuze yapıldıktan sonra buraya bağlanmıştı. Ayrıca Hansi, Ekrûde, Fethâbâd, Serseti, Selure ve Hızırâbâd Hisâr-ı Firuze'ye bağlanmıştı.¹⁸⁶¹

4.2.1.6. Fethâbâd

Sultan Firuz Şah, Fethâbâd'ı 752 (1351) yılında inşa ettirmişti. Afif'in verdiği bilgiye göre Firuz Şah Thatta'da Tuğlukşahlar tahtına çıktıktan sonra Delhi'ye doğru hareket etmişti. Sultan, Serseti'yi geçip İkdâr'a geldiği zaman oğlu Feth Han'ın doğduğu haberini almıştı. Bu güzel haber üzerinden Fethâbâd'ı kurdurmuştu.¹⁸⁶² Fethâbâd Hansi ile Serseti arasında inşa edilmişti.¹⁸⁶³

¹⁸⁵⁷Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 137; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 125; Ansari, "Hisar Firuza", 485.

¹⁸⁵⁸Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 125; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 138.

¹⁸⁵⁹Hüseyin, *Tughluq dynasty*, 407; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 138; Nizâmeddin Ahmed, 245; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 127; Ansari, "Hisar Firuza", 485; McKibben, 64-65

¹⁸⁶⁰Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 126; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 138.

¹⁸⁶¹Afif, *Târîh-i Firuzşahî* 128; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 138; Ansari, "Hisar Firuza", 485; Hüseyin, *Tughluq dynasty*, 408-409.

¹⁸⁶²Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 16-17; McKibben, 62-63.

¹⁸⁶³Banerjee, 139.

Fethâbâd günümüzde oldukça popüler ve bir hayli gelişmiş bir şehir halini almıştır. Sultan Firuz Şah döneminde inşa edilen yapılardan hiçbir kalıntı günümüze kadar ulaşmamıştır. Sadece sultanın diktiği Aşoka sütunu o dönemden günümüze kadar ulaşabilmiştir.¹⁸⁶⁴

4.2.1.7. Cunânpûr

Sultan Firuz Şah tarafından İkinci Bengal seferi sırasında inşa edilmişti. Sultan ordusuyla birlikte Kanuc, Udh ve Cunpûr'a gelmişti. Firuz Şah Cunpûr'da altı ay kalarak burada yeni bir şehir inşa etmişti. Afif'in verdiği bilgiye göre Sultan Firuz Şah Cunpûr'da inşa ettirdiği bu şehre Muhammed bin Tuğluk'un hatırasını yaşatmak için onun Tuğlukşahlar devleti kurulmadan önce kullandığı "*Cunâ*" isminden esinlenerek Cunânpûr ismini verdiğini belirtmektedir.¹⁸⁶⁵ Cunânpûr 760 (1359) yılında inşa edilmişti.¹⁸⁶⁶

Sultan Firuz Şah Cunânpûr'da bir kale ve bir de cami inşa ettirmişti. Bu şehrin dikkat çeken diğer bir yapısı da 1376 yılında Firuz Şah tarafından başlatılan ve 1408 yılında İbrahim Şah tarafından tamamlanan Atala Mescidi idi. Bu mescid eski dönemlerde Hindular tarafından inşa edilen Atala Tapınağı üzerine inşa edilmişti.¹⁸⁶⁷

4.2.1.8. Tuğlukpûr-i Mülûk-i Kamût

Sultan Firuz Şah tarafından inşa edilen şehirlerden biri de Tuğlukpûr-i Mülûk-i Kamût idi. Bu şehir ismini muhtemelen Seresvatî havzasına kurulmuş olan Mülûk-ı Kamût köyünden almıştı. Tuğlukpûr-i Mülûk-i Kamût şehrinin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir.¹⁸⁶⁸

4.2.1.9. Tuğlukpûr-i Kâsna

Sultan Firuz Şah tarafından yapılan bir diğer şehirde Tuğlukpûr-i Kâsna idi. Tuğlukpûr-i Kâsna, Ganj Nehri yakınlarında Mirat ile Hardvâr yolu üzerinde

¹⁸⁶⁴McKibben, 63.

¹⁸⁶⁵Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 43-44; Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 139.

¹⁸⁶⁶McKibben, 65.

¹⁸⁶⁷Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 140; McKibben, 65.

¹⁸⁶⁸Hüseyn, *Tughluq Dynasty*, 422; McKibben, 66; Afif, *Târîh-i Firuzşahî* (İng. çev.), 96.

kurulmuştu. Tuğlukpûr-i Kâsna'nın kurulduğu alan üzerinde önceden Kâsna Köyü bulunmaktaydı.¹⁸⁶⁹ Bu şehrin kuruluş tarihi bilinmemektedir. Tuğlukpûr-i Kâsna modern Tughalpur Köyü olarak belirlenmiş ve Kâsna'yada yaklaşık 2 km uzaklıktadır.¹⁸⁷⁰

4.2.2. Kervansaray

Sultan Firuz Şah dönemi yapılarından biri de kervansaraylardır. Sultan Seyyahların, yolcuların rahatlıkla konaklayacağı toplamda 120 kervansaray inşa ettirmişti. Bu yapılar daha çok Delhi ile Firuzâbâd şehirleri arasında yapılmıştı. Seyyahlar, yolcular ve tacirler yıl boyunca buralarda konaklamaktaydı.¹⁸⁷¹ Sultan Firuz Şah kervansarayları Delhi ile Firuzâbâd arasında yaygınlaştırmasının amacı bu güzergâhın kalkınmasına katkı sağlamasından ileri gelmektedir. Ancak bu yapılar günümüze kadar varlıklarını koruyamamışlardır.

4.2.3. Kanallar

Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde birçok su kanalı, su deposu ve kuyu açılmıştır Bunlar tarım alanlarının sulanması ve insanların günlük su ihtiyaçlarının giderilmesine yöneliktir. Berenî'nin verdiği bilgiye göre Gıyâseddin Tuğluk Şah Ganj ve Cûn nehirlerinden birçok kanal açtırarak tarım alanlarının sulanmasını sağlanmıştı.¹⁸⁷² Muhammed bin Tuğluk'da biri Delhi'nin dışında diğeri Delhi ile Siri arasında açılmış iki su deposu yaptırmıştı.¹⁸⁷³

Sultan Firuz Şah döneminde birçok su kanalı açılmıştı. Bu kanallar:

- ✓ Recivâh Kanalı: Cûn Nehri'nden Hisâr-ı Firuze'ye 1356 yılında açılmıştı.
- ✓ Uluğhânî Kanalı: Sütölce Nehri'nden Hisâr-ı Firuze'ye 1356 yılında açılmıştı.
- ✓ Firuz Şahi (Firuzâbâd) Kanalı: Sütölce Nehri'nden 1356 yılında açılmıştı.
- ✓ Gakkar Kanalı: Bu kanal Sarsut Kalesinden Harni Hira'ya akmaktaydı.

¹⁸⁶⁹Hüseyin, *Tughluq Dynasty*, 422; Afif, *Târîh-i Firuzşahi* (İng. çev.), 96.

¹⁸⁷⁰McKibben, 66; Afif, *Târîh-i Firuzşahi* (İng. çev.), 96.

¹⁸⁷¹Banerjee, 141.

¹⁸⁷²Berenî, 272.

¹⁸⁷³Banerjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 141.

- ✓ Nehr-i Ganj Kanalı: Bedaun yakınlarında olan bu kanalın suyu Doab'a akmaktaydı.¹⁸⁷⁴

4.2.4. Su Bentleri

Sultan Firuz Şah tarafından birçok su benti açılmıştı. Afif'in verdiği bilgiye göre bu bentlerin isimleri şu şekildeydi:

- ✓ Bend-i Feth Han
- ✓ Bend-i Mâlcâh
- ✓ Bend-i Mahpâlpur
- ✓ Bend-i Şikâr Hân
- ✓ Bend-i Sâlure
- ✓ Bend-i Sihpenah
- ✓ Bend-i Vezirâbâd¹⁸⁷⁵

4.2.5. Sultan Firuz Şah'ın Yaptığı Restorasyonlar

Sultan Firuz Şah saltanatı süresince Tuğlukşahlar Hanedanlığı'nda birçok mimari esere imza atmıştı. Firuz Şah ortaya koyduğu yeni eserlerin dışında Delhi Türk sultanları tarafından inşa edilen mimari eserleri de restore ettirmişti. Bu yönüyle Delhi Türk sultanlarının ilki idi. Sultan Firuz Şah'ın restorasyonunu yaptığı eserler ise şöyle idi:

- ✓ Kuvvet'ül-İslam Camii ve Kutb Minâr
- ✓ Alâeddin Halaci'nin Türbesi'ndeki camii ve abdarhâne
- ✓ Mu'izz ed-dîn Muhammed ibn Sâm'ın Türbesi
- ✓ Şems ed-dîn İltutmuş'un Medresesi
- ✓ Sultan Mu'izz ed-dîn Türbesi
- ✓ Sultan Rukned-dîn Türbesi
- ✓ Sultan Celaleddîn Türbesi
- ✓ Sultan Alâeddin Türbesi
- ✓ Sultan Kutb ed-dîn Türbesi

¹⁸⁷⁴McKibben, 85-86.

¹⁸⁷⁵Afif, *Târîh-i Firuzşahî*, 330; Rani, 68; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 141-142.

- ✓ Hızır Han Türbesi
- ✓ Sadi Han Türbesi
- ✓ Ferid Han türbesi
- ✓ Sultan Şehabeddîn Türbesi
- ✓ İskender Han Türbesi
- ✓ Muhammed Han Türbesi
- ✓ Osman Han Türbesi
- ✓ Sultan Alâeddin Halaci'nin torununun türbesi
- ✓ Sultan Alâeddin Halaci'nin torununun oğlunun türbesi
- ✓ Şeyhülislam Nizâmü'l hakved-dîn Türbesi
- ✓ Melik Tacü'l-Mülk Kâfûrî Türbesi
- ✓ Darul-eman veya Misafirhâne
- ✓ Havuz-ı 'Alayi, Havuz-ı Şemsi
- ✓ Cihânpenâh, Kila Ray Pithora, Lâlkot, Siri, Tuğlukâbâd ve Adilâbâd

1876

Kuvvet'ül-İslam Camii

Mescid-i Camii olarakda bilinen Kuvvetü'l-İslam Camii, Sultan Kutb ed-dîn Aybeg tarafından eski bir Hindu tapınağı üzerine 1192 yılında Delhi'de inşa edilmişti.¹⁸⁷⁷ Kuvvetü'l-İslam Camii Sultan İltutmuş ve Alâeddin Halaci dönemlerinde de genişletilmişti.¹⁸⁷⁸ Sultan Firuz Şah dönemine gelindiğinde bu muhteşem eser yıkılmaya başlamıştı. Bundan dolayı Sultan Firuz Şah Delhi'de İslamiyet'in en büyük sembollerinden olan Kuvvetü'l-İslam Camii'ni onarmıştı.¹⁸⁷⁹ Sultan Firuz Şah Kuvvetü'l- İslam Camii'nin yıkılan batı duvarını yaptırmıştı. Ayrıca eski olan ahşap kapıları sandal ağacından yaptırdığı kapılar ile değiştirmişti.¹⁸⁸⁰

Kutb Minâr

Kuvvetü'l- İslam Camii'nin yaklaşık 50 m. kadar güneyine inşa edilen Kutb Minâr'ın inşasına 590 (1193) yılında başlanmıştı. Kutbeddin Aybeg tarafından

¹⁸⁷⁶Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 383-388; McKibben, 88-89.

¹⁸⁷⁷S.K. Banerji, "The Qûwat-ul-Islâm or the oldest Mosque in Delhi", *Journal Royal Asiatic Society of Bengal*, Vol. 4, Calcutta 1938, s.294; Nizami, Delhi, 126; Bunce, 22; Rani, 83.

¹⁸⁷⁸Battuta II, Notlar, 619.

¹⁸⁷⁹ Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 383.

¹⁸⁸⁰ Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143.

yapımına başlanılan Kutb Minâr onun sağlığında ancak birinci katı tamamlanabilmişti. Sultan İltutmuş tarafından dört kat olarak tamamlanmıştı.¹⁸⁸¹ Ancak Bu muhteşem yapıya Tuğlukşahlar Hanedanlığı döneminde iki kez yıldırım düşmesi sonucu oldukça tahrip olmuştu. Kutb Minâr'a ilk yıldırım 1326 yılında Muhammed bin Tuğluk'un salatını döneminde düşmüş ve sultan tarafındada tamir edilmişti. İkincisi ise 1368 yılında Sultan Firuz Şah döneminde dördüncü katına düşmüş ve yapıya hasar vermişti.¹⁸⁸²

Sultan Firuz Şah 1368 yılında Kutb Minâr'ı tamir ettirerek dördüncü katın üzerine bir kat daha eklemiş ve böylece Kutb Minâr beş kat olmuştu. Sultan Fruz Şah'ın tamir ettiği dördüncü kat ile ilave ettiği beşinci kat diğer katlar gibi kırmızı kumtaşından yapılmamıştı. Bu bölümler daha çok beyaz mermerler ile inşa edilmiş olup üzerlerinde de herhangi bir süsleme yoktu¹⁸⁸³

Kaynak: [https://www.gzt.com/mecra/islmin-zafer-aniti-kutub-minar-3378073\(22/01/2021\)](https://www.gzt.com/mecra/islmin-zafer-aniti-kutub-minar-3378073(22/01/2021))

Fotoğraf 27. Kutub Minar

¹⁸⁸¹Engin Beksaç, "Kutub Minâr", *DİA.*, cilt 26, İstanbul 2002, s.499.

¹⁸⁸²Rani, 83.

¹⁸⁸³Beksaç, 499; Rani, 83; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143-144; Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 383.

Alâeddin Halaci'nin Türbesi ve Abdarhâne

Sultan Firuz Şah Alâeddin Halaci'nin türbesinin ahşap kapılarını sandal ağacından yaptırdığı kapılarla değiştirmişti. Abdarhâne'nin yıkılan batı duvarı yeniden yapılmıştı. Ayrıca medrese içerisinde bulunan caminin yıkılan duvarı da tamir edilmişti.¹⁸⁸⁴

Mu'izz ed-dîn Muhammed ibn Sâm'ın Türbesi

Sultan Firuz Şah, Mu'izz ed-dîn Muhammed ibn Sâm'ın türbesinin yıkılan batı duvarını yeniden yaptırmıştı. Ayrıca çürümüş olan türbenin ahşap kapılarını da değiştirmişti.¹⁸⁸⁵

Şems ed-dîn İltutmuş'un Medresesi

Şems ed-dîn İltutmuş medresesi Sultan Firuz Şah döneminde bir hayli tahrip olmuştu. Firuz Şah tahrip olan bu merdereseyi tamir ettirerek onarmıştı. Medresenin ahşap kapıları sandal ağacından yapılan yenileri ile değiştirilmişti. Ayrıca Şemseddîn'in türbesinin sütunları oldukça harap bir vaziyet almıştı. Sultan Firuz Şah bu sütunları da restore ettirmişti.¹⁸⁸⁶

Şems ed-dîn İltutmuş'un oğlu Sultan Mu'izz ed-dîn'in Melikpûr'daki Türbesi

Sultan Firuz Şah Mu'izzeddîn'in türbesinin tahrip olan kubbesini, terasını ve etrafındaki duvarları tamir ettirerek eski görünümüne getirmişti.¹⁸⁸⁷

Şems ed-dîn İltutmuş'un oğlu Sultan Rukn ed-dîn'in Melikpûr'daki Türbesi

Sultan Rukn ed-dîn'in türbesinin duvarları tamir edilmişti. Ayrıca harap olmuş kubbesi yeniden inşa edilmişti. Sultan Firuz Şah bunlara ilave olarak birde hankah inşa ettirmişti.¹⁸⁸⁸

¹⁸⁸⁴Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 384; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143.

¹⁸⁸⁵Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 383; Rani, 84.

¹⁸⁸⁶Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 383; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143.

¹⁸⁸⁷Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 383; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143.

¹⁸⁸⁸Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143; Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 383-384; Rani, 85.

Sultan Celaleddîn'in Türbesi

Sultan Firuz Şah tarafından tamir edilen yapılardan biri de Sultan Celaleddîn'in türbesi idi. Firuz Şah, Celaleddîn'in türbesini tamir ettirerek kapılarını da değiştirmişti.¹⁸⁸⁹

Sultan Kutb ed-dîn ve Alâeddin Halaci'nin Çocuklarının Türbeleri

Sultan Firuz Şah, Kutb ed-dîn'in türbesini tamir etmişti. Ayrıca Alâeddin Halaci'nin oğulları Hızır Han, Sadi Han, Ferid Han, Sultan Şehabeddin, İskender Han, Muhammed Han, Osman Han ile onun erkek torunu ve erkek torununun oğluna ait türbeleri tamir ettirmişti.¹⁸⁹⁰

Şeyhülislam Nizâmü-l Hakved-dîn Türbesi

Şeyhülislam Nizâmü-l Hakved-dîn Türbesi'nin kubbesine ait kapısı değiştirilmişti. Altından şamdanlar yaptırmıştı. Ayrıca ilave olarak da yeni bir divan odası yapılmıştı.¹⁸⁹¹

Melik Nâib Kâfûr Hezârdînârî'nin Türbesi

Sultan Alâeddin Muhammed Halaci döneminin önemli komutanlarından ve Nâib-i Barbeğ'liğe kadar yükselen Melik Kâfûr'un türbesi Sultan Firuz Şah dönemine kadar bakımsızlıktan tamamen yıkılma noktasına gelmişti. Sultan Firuz Şah onun önemli bir komutan olduğunu ve Güney Hindistan'ın ücra köşelerine kadar giderek buralarda Sultan Alâeddin'in adını hutbelerde okuttuğunu bilmekteydi. Bundan dolayı Sultan Firuz Şah bu türbenin tamerini yaptırmıştı.¹⁸⁹²

Darul-eman (Kervansaray)

Darul-eman veya Kervansaray olarak bilinen yapı Sultan Firuz Şah tarafından restore edilmişti. Sultan Firuz Şah Darul-eman'a sandal ağacından yapılan kapılar taktırmıştı.¹⁸⁹³

¹⁸⁸⁹Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143; Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 384.

¹⁸⁹⁰Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 384; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143.

¹⁸⁹¹Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 384; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143.

¹⁸⁹²Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143; Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 384.

¹⁸⁹³Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 143; Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahi*, 384; Rani, 85.

Havuzların Onarımı

Sultan Firuz Şah kendinden önceki sultanlar tarafından yapılan havuzların birçoğunun işler durumda olmadığını görmüştü. Havuz-i Alâiye ya da Alâeddin'in su deposu olarak bilinen havuz içerisinde sultan Firuz Şah döneminde su bulunmamaktaydı. İnsanlar bu havuzun suyunu tarım alanlarında kullanmaktaydı. Sultan Firuz Şah döneminde bu havuz tekrardan doldurulmuştu. Firuz Şah, Havuz-ı Şems olarak bilinen havuza su sağlamak için kanallar açtırmıştı.¹⁸⁹⁴

Şehirlerin Restorasyonu

Sultan Firuz Şah başta Cihanâbâd olmak üzere Tuğlukâbâd, Adilâbâd, Siri, Lâlkot ve Kila Ray Pithora gibi Delhi etrafında bulunan şehirlerin tadilat ve tamirat gerektiren bütün kısımlarını onarmıştı.¹⁸⁹⁵

¹⁸⁹⁴Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahî*, 384; Banarjee, *History of Firuz Shah Tughluq*, 145; Rani, 84-86..

¹⁸⁹⁵Firuz Şah, *Fütûhât-ı Firuzşahî*, 385; Rani, 86.

SONUÇ

Tuğlukşahlar Devleti, Delhi merkez olmak üzere Hindistan'da 725-817 (1320-1414) tarihleri arasında hüküm sürmüş Türk- İslam devletidir. Tuğluk Hanedanlığı'nın menşei Karavna Türklerine dayanmaktadır. Bu siyasi oluşum ilk olarak Halaciler döneminde Hindistan'a gelerek Sind bölgesine yerleşmişlerdi. Gıyâseddin Tuğluk Şah, Halaci hâkimiyetinde Dibâlpûr valiliği gibi önemli görevlere getirilmişti. Bu görevi süresince adeta bir şehzade gibi devlet işleriyle ilgili bilgi ve tecrübelerini edinmişti. Hanedanlıkta oluşan siyasi otorite boşluğundan istifade ederek Tuğlukşahlar Devleti'ni kurmuştu. Sultan edindiği tecrübeleri kurduğu devlette uygulayarak hanedanlığın kısa bir süre sonra bölgede aktif bir siyasi güç olmasını sağlamıştı.

Gıyâseddin Tuğluk Şah hanedanlığın tahtına çıktıktan sonra tebaanın uzun süredir muzdarip olduğu konular üzerine yönelmişti. Sultan bu doğrultuda idari, içtimai ve mali alanlarda bir dizi yenilikler yapmıştı. Gıyâseddin Tuğluk Şah, liyakati önde tutarak devlet kadrolarına atamalar yapmış ve böylece halkın huzur içerisinde yaşayacağı bir ortam oluşturmuştu.

Gıyâseddin Tuğluk Şah devlet otoritesini sağladıktan sonra mevcut toprakları genişletme politikası gütmüştü. Bu amaç doğrultusunda başta Varangal olmak üzere Lekhenevti, Sunaorgon ve Tirhut gibi bölgelere seferler düzenlemişti. Bu seferler vasıtasıyla racaların gösterdiği mukavemet kırılarak hanedanlık için sorun teşkil eden durum ortadan kaldırılmıştı.

Gıyâseddin Tuğluk Şah'tan sonra hanedanlığın başına Muhammed bin Tuğluk Şah geçmişti. Sultanın ilk yılları genelde huzur içerisinde geçmiş, bazı ufak çaplı ayaklanmalar yaşanmıştı. Ancak Muhammed bin Tuğluk bir süre sonra Büyük İskender gibi büyük imparatorları örnek alarak hareket etmişti. Devletin mevcut konumu siyasi ve ekonomik anlamda büyük imparatorlukların şartlarından çok uzak olduğundan devlet işleyişinde özellikle iktisadi alanda bozulmalar başlamıştı. Muhammed bin Tuğluk büyük idealleri doğrultusunda birtakım projeleri hayata geçirmişti. Ancak bu projelerin başarısızlıkla sonuçlanması hükümdarın gücünü ve devlet ekonomisini iyice sarsmıştı.

Muhammed bin Tuğluk büyük bir ordu oluşturarak Karaçil dağları üzerine sefere çıkmıştı. Bu seferin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine ordu büyük bir oranda dağılmış ve ekonomik sıkıntılar baş göstermişti. Sultan bozulmakta olan devlet ekonomisini

düzeltilmek için piyasaya değeri düşük para sürmüş ve bu paraların tedavüldekilerle eşit sayılması için de ferman yayınlamıştı. Ancak bir süre sonra Hinduların evleri darphaneye dönmüş, sahte birçok para piyasaya sürülmüştü. Neticede sultanın bu politikası başarısızlıkla sonuçlanmış, bozulan devlet ekonomisinin daha da kötüleşmesine neden olmuştu. Ayrıca Muhammed bin Tuğluk döneminde uzun süren kuraklık yaşanması sonucu ülkede kıtlık yaşanmıştı. Bu durum kötüye giden devlet ekonomisini oldukça etkilemişti.

Muhammed bin Tuğluk saltanatına karşı isyanların ortaya çıkması sonucu birçok sorunla karşı karşıya kalmıştı. Birçok bölgede isyan çıkmasının ardından mevcut toprakların korunmasında başarısız olunmuş ve bazı topraklar kaybedilmişti. Sultan otoritesine karşı isyanların artması sonucu Abbâsî halifesine başvurarak meşruluğunu onaylatmak istemişti. Ancak bu durumda saltanatına karşı çıkan isyanları engelleyememişti. Böylece gerek ahali gerekse yöneticilerin sultanın yönetimine karşı hoşnutsuzlukları bir hayli artmıştı. Muhammed bin Tuğluk saltanatı boyunca sürekli baş gösteren isyanlarla mücadele etmişti. Saltanatı da Tagi'nin isyanını bastırmak için gittiği Thatta'da son bulmuştu.

Tuğluk Hanedanlığı tahtına Firuz Şah'ın geçmesiyle Gıyâseddin Tuğluk Şah'la devam eden kan bağı biraderi Sipahsalar Recep'e geçmişti. Sultan Firuz Şah, Gıyâseddin Tuğluk Şah ve Muhammed bin Tuğluk döneminde devlet yönetiminde görev alarak bu alanda bilgi ve tecrübe sahibi olmuştu. Sultan, tahta geçmesinin ardından edindiği tecrübeler doğrultusunda idari, askeri, içtimai, dini ve ekonomik alanlarda yenilikler yapmıştı. Bu yenilikler sayesinde de ahalinin huzur içerisinde yaşamasını sağlamıştı. Sultan Firuz Şah mevcut toprakları koruma politikası gütmüştü. Bundan dolayı onun döneminde çok fazla sefere çıkılmamıştı. Sultan Firuz Şah döneminde birkaç ufak çaplı isyanın dışında ayaklanma görülmemişti.

Muhammed bin Tuğluk'la bozulan devlet düzeni Sultan Firuz Şah'la yeniden tesis edilmişti. Ancak onun vefatının ardından şehzadeler arasında taht kavgaları yaşanmış ve hanedanlık gittikçe güç kaybetmeye başlamıştı. Tuğluk Hanedanlığı bir yandan şehzadelerin taht mücadelesine sahne olurken diğer yandan da Emîr Timur Hint topraklarına yönelmişti. Tuğluklarda yaşanan siyasi boşluktan yararlanan Timur başkent

Delhi'ye kadar ulaşmıştı. Emîr Timur geçtiği güzergâhları yakıp yıkarak Delhi'ye ilerlemiş ve bura da Tuğluk ordusuna büyük bir darbe indirmişti.

Nâsireddîn Mahmud Şah, Timur istilasından sonra devleti ayakta tutmak için harekete geçmişti. Ancak Sultan Nâsireddîn'in gayretleri sonuç vermeyerek siyasi gücün Lodîlerin hâkimiyetine geçmesiyle hanedanlığın siyasi varlığı sona ermişti.

Tuğlukşahlar Devleti'nin siyasi hâkimiyeti yüzyıla yakın bir süre Hindistan topraklarında sürmüştü. Hanedanlık bu süre zarfında devlet teşkilatını sağlam temeller üzerine inşa etmişti. Ortaçağ Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi hanedanlıkta, hutbe okutmak, para bastırmak gibi saltanat alâmetlerini uygulanmıştı. Tuğluk sultanları bastırdıkları paralarda halifenin isimlerinin yanında kendi unvanlarını da kullanmışlardı. Tuğluk Hanedanlığı'nda sultanlar yeni şehirler inşa ederek devletin başkentini bu şehirlere taşımışlardır. Gıyâseddin Tuğluk Şah döneminde merkez Tuğlukâbâd'a taşınırken Muhammed bin Tuğluk döneminde Devletâbâd'a taşınmıştı. Firuz Şah döneminde Firuzâbâd başkent olurken ölümünün ardından şehzadelerin hâkimiyetine göre başkent değişmekteydi. Taht mücadelelerinin yaşandığı dönemde bazen Delhi bazen de Firuzâbâd başkent olmuştu.

Tuğluk Hanedanlığı saray teşkilatına büyük önem vermişti. Bu doğrultu da sarayda Vekil-i der, Emîr-i Hacıb, Nakib, Candâr, Ahûrbeg, Emîr-i Şikâr ve Emîr-i Meclis gibi birçok görevli bulunmaktaydı. Bu görevliler sarayda dîvân toplantılarından elçi kabulüne kadar düzenlenen birçok merasimi teşrifat kurallarına göre düzenlemekteydi. Bu durum hanedanlığın devletleştiğini ve ihtişamını göstermesi açısından da oldukça önem arz etmekteydi.

Tuğlukşahlar Devleti idari teşkilatı merkez ve taşra olmak üzere iki birime ayrılmıştı. Hanedanlık bu sistemle mevcut toprakları elinde tuttuğu gibi yeni toprakları da ülkesine katmıştı. Ancak uygulanan bu sistem hanedanlığın güç kaybettiği dönemlerde taşradaki idarecilerin devletten kopmasına ortam hazırlamıştı. Hanedanlıkta merkez teşkilatın başında vezir bulunurken taşra teşkilatının başında da vali bulunmaktaydı. Eyaletlerde hanedanlık gücünü valilerle tesis etmekte ve bu yöneticilerin altında da Hâce, Âmil, Hût, Mukaddem ve Fevcdâr gibi yöneticiler bulunmaktaydı.

Tuğluk Hanedanlığı'nda adaletin temelini Divân-ı Mezâlim ve Divân-ı Kazâ oluşturmaktadır. Divân-ı Mezâlim'in başında sultan bulunurken Divân-ı Kazâ'nın başında da kadı bulunmaktadır. Örfi davalara bakan Divân-ı Mezâlim, sultanın başkanlığında pazartesi ve perşembe günleri toplanmaktaydı. Bu dîvânda sultanlar halkın şikâyetlerini dinleyerek onların sorunlarını çözmekteydiler. Böylece sultanlar tebaasının sorunlarıyla ilgilenmekte onların sorunlarına duyarsız kalmamaktaydı.

Tuğlukşahlar Devleti, Hindistan'da hâkimiyetlerini sürdürmek için düzenli büyük bir orduya ihtiyaç duymuşlardı. Bundan dolayı hanedanlığın kurucusu Gıyâseddin Tuğluk Şah'tan itibaren düzenli bir ordu oluşturmaya özen gösterilmişti. Tuğluk ordusunun temelini süvari birlikleri oluşturmaktadır. Tuğluklular orduda piyadelerin yanında fillerden de yararlanmışlardı. Askerler savaşlarda ok, yay, kılıç gibi aletlerin yanında tahrip gücü yüksek arrâde ve mancınık da kullanmışlardı.

Tuğluk Hanedanlığı'nda ekonominin temelini toprak gelirleri oluşturmaktaydı. Hanedanlıkta topraklar hâlisâ ve iktâ olarak ikiye ayrılmaktaydı. Toprak gelirlerinin dışında cizye, zekât, Humus gibi vergiler de alınmaktaydı. Ancak Sultan Firuz Şah dönemine kadar hanedanlıkta uygulanan pazar, kasap, komisyon, kitap satışı gibi 25 çeşit vergi kaldırılmıştı.

Tuğluk Hanedanlığı'nda deniz ve kervan ticareti yaygın olarak kullanılmaktaydı. Hanedanlık sahip olduğu liman şehirleri vasıtaıyla Çin, İskenderiye, Irak, Yemen gibi ülkelerden birçok ticari ürün alıp satmaktaydı. Tuğluk Hanedanlığı'nda köle ticareti de yaygın olarak görülmekte ve sultanların himayesinde binlerce köle bulunmaktaydı.

Tuğluk Hanedanlığı mimari alanda da çağa damgasını vurmuştu. Hanedanlıkta cami, mescid, medrese gibi dini yapılar inşa edilmişti. Tuğluk Hanedanlığı kendine has mimari yapısıyla Hindistan'da kurulan Türk devletlerinden ayrılmaktaydı. Mimari yapıda çoğunlukla taş kullanılmıştı. Yapıların duvarları daha çok tabandan geniş, üst kısımdan daralarak eğimli bir şekil oluşturmaktaydı. Tuğluk Hanedanlığı mimarisinde bu sistemin kullanılması yapıların birçoğunun günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmasını sağlamıştı. Hanedanlıkta dini mimarinin dışında sivil mimari alanında da birçok yapı inşa edilmiştir. Tuğlukşahlar Devleti genel olarak Hindistan'da hâkimiyet kurarak bölgeye Türk kültürünün yerleşmesini sağlamıştı. İslamiyet'in bu topraklarda yayılmasına da önemli katkı sağlamıştı.

KAYNAKÇA

ANA KAYNAKLAR

Afif, Şems-i Sirâc, *Tarih-i Firuz Şahi*, neş. Mevlevi Vilayet Hüsain, Calcutta 1891.

Afif, Şems-i Sirâc, *Tarikh-ı Firuz Shahı*, (İng trc. ve ed. H.M. Elliotan John Dowson, Susil Gupta (İndia) Calcutta 1953.

Berenî, Ziyâeddin, *Tarih-i Firuz Şahi*, (ing. çev. Ishtiyak Ahmad Zilli), Primus Books, Delhi 2015.

-----, *Fetâvâ-ı Cihândârî*, (İng. trc. Muhammed Habib ve Afsar Umar Salim Khan), *The Political Theory of the Delhi Sultanate*, Mahal, Delhi.

Bedâûnî, Abdülkadir, *Muntakhabu-t-Tawarikh*, İng trc. George S.A. Ranking, vol1, Atlantic Publishers & Distributors, New Delhi 1990.

Bedr-i Çâç, “Kasaid of Bedr Chach”, *The History of India as told by its own Historians*, (İng. trc H. M. Elliot-John Dowson), vol. 3, London 1871.

Bihamed Hani, Muhammed, *Tarih-i Muhammedi*, İng ter. ve not. Muhammad Zaki, Bombay 1962.

Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnammesi*, Çev. A. Sait Aykut, cilt,2, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2000.

Duğlat, Mirza Haydar, *Tarih-i Reşidî*, Tür. çev. Osman Karatay, Selenge Yay. İstanbul 2006.

Ebu Râyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *Tahkîku MâLi'l-Hind Bîrûnî'nin Gözüyle Hindistan*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yay. 2. Baskı Ankara 2018.

Emir Timur, *Melfuzat-ı Timurî*, İng. trc., John Dowson, *The History of India, As Told By Its Own Historians*, London 1871.

Emîr Timur, *Timur'un Günlüğü*, (not.) Kutlukhan Şakirov-Adnan Arslan, İnsan Yay., İstanbul 2010.

Firişte, Muhammed Kâsım Hinduşah, *Tarih-i Firişte*, İng. trc. John Briggs, *History of the Rise of the Muhammadan Powar of India*, London 1829.

Firuz Şah Tuğluk, “Futuhât-ı Firoz Shahî”, *The History of India As Told by Its Own Historians*, ed. Sir H. M. Elliot, vol 3, London 1871,s. 374-388.

İbn Arabşah, *Acâibu'l Makdûr (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yay. İstanbul 2012.

Marco Polo and Pisa of Rustichello, *The Travels of Marco Polo Volume 1*, (çev. Henry Yule), Scodland 1903.

Marco Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, (çev. Işık Ergüden –Z. Zühre İlkelen) Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

Minhâc-ı Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî: Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Harezmsâhlar*, trc. ve not. Erkan Göksü, TTK. Yay., Ankara 2015

Minhâc-ı Sirâc Cüzcânî, “Tâbâkât-ı Nâsirî”, *The History of India As Told By Its Own Historians*, Edited H.M. Elliot, vol. 2, London 1869.

Nizâmeddin Ahmed, *The Tabaqât-ı-Akbarî*, (İng. çev. B. DE, M.A), The Asiatic Society of Bengal, Calcutta 1927.

Şihabeddin İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr*, çev. not. Ahsen Batur, Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım, Selenge Yay., İstanbul 2014.

Şerefüddin Ali Yezdî, *Emir Timur (Zafernâme)*, çev. not. Ahsen Batur, Selenge Yay., İstanbul 2013.

Nizamüddin Şâmî, *Zafernâme*, Farsçadan çev. Necati Lugal, TTK. Yay., Ankara 1987.

Yahya Bin Ahmed Bin Abdullah Sirhindi, *The Târîkh-ı-Mubâarakshâhi*, Trans. K.K. Basu, Oriental İnstitute, Baroda 1932.

ARAŞTIRMA ESERLER

Ahmed, Aziz, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, (çev. Latif Boyacı), İnsan Yay. İstanbul 1995.

-----, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*, Bas. Haz. Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz)

-----, *Political History & Institutions of Delhi Early Turkish Empire of Delhi*, Lâhor 1949.

- Ahmed, Manazır, *Sultan Firuz Shah (1351-2388)*, Ghugh Publication, Allahabad 1977.
- Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, TTK. Yay., 4. baskı, Ankara 2017.
- , *Mirza Şahruh ve Zamnı*, TTK. Yay., Ankara 1994.
- Athar, Ali, *Army Organisation under the Sultans of Delhi*, Aligarh 1987.
- Banerjee, Jamini Mohan, *History of Firuz Shah Tughluq*, Munshiram Manoharlal, Delhi 1967.
- Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Dîvân Kitap Yay. Ankara 2011.
- Bayur, Y. Hikmet, *Hindistan Tarihi*, c.I, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1946.
- Bıyıktaş, Halis, *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*, TTK. Yay., Ankara 1991.
- Brown, C.J., *The Coins of India*, Oxford Uni. Press, London 1922.
- Brown, Percy, *Indian Architecture (İslamic Period)*, D.B. Taraporevala Sons & Co. Pvt. Ltd., 7. Baskı Bombay 1981.
- Chandel, L.S., *Early Medieval State Study of Delhi Sultanate*, Delhi 1989.
- Cöhce, Salim, “Şemsi Melikleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü*, (Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ 1986.
- Cunningham, Alexander, *Archaeological Survey of India Report for the Year 1872-73*, vol. 5, Offic of the Superintendent of Government Printing, Calcutta 1875.
- Çelîktâş, Müslüme Melis, *Gupta Tarihi ve Kültürü*, TTK. Yay. Ankara 2019.
- Eğilmez, Savaş; Macit, Ensar, *Bozkırın Son Fatih Emir Timur Tarihi ve Avrupa Diplomasisi*, Gece Kitaplığı, Ankara 2018.
- Habib, Muhammed, “The Asiatic Environment”, *A Comprehensive History of India*, vol 5, People’s Publishing house, Delhi 1970.
- , “Successors of Firuz Shah Tughluq”, *A comprehensive History of India*, vol. 5 The Delhi Sultanat, People’s Publishing House, New Delhi 1970.
- , *Sultan Mahmud ve Ghaznin*, Delhi 1967.

- Habib, Muhammad, Khaliq Ahmad Nizami, *A Comprehensive History of India The Delhi Sultanate (A.D. 1206-1526)*, New Age Printing Press, New Delhi 1970.
- Haig, W., *Historical Landmarks of the Deccan*, ThePioner Press, Allahabat 1907.
- , *The Cambridge History of India*, Cambridge At The Uni. Press, c. II, İngiltere 1928.
- , *The Cambridge history of India :Turks and Afghans*, vol. 3, Üni. Press, London 1928.
- Haqqi, S.A.H., *The Turkish Impact on India the First Phase 1206-1414*, (çev. Yuluğ Tekin Kurat) Orta Doğu Teknik Üni. Ankara 1984.
- Harrison, J.B., "The Muslim Power of Northern India", *The Oxford History of India*, part II, Oxford Uni. Pres, Delhi 1981.
- Hasan, K. Nurul, "Bengal", *A Comprehensive History of India*, vol, V, People's publishing Hous, India 1970.
- Hearn, Gordon Risley, *The Seven Cities of Delhi*, London 1906.
- Hodivala, Shahpurshah Hormasji, *Studies in Indo-Muslim History*, vol. 2, Bombay 1939.
- Digby, Simon, *War-Horse and Elephant in the Delhi Sultanate A study of Military Supplies*, Oxford 1971.
- Hüseyin, Mahmud, *A Sort History of Hind-Pakistan*, Pakistan Historical Society, Karachi 1955.
- Hüseyin, Agha Mahdi, *TughluqDynasty*, ThackerSpink&Co.,Calcutta 1933.
- , *Rise and Fall of Muhammedb. Tughluq*, London 1938;
- Durak, Neslihan, *Hindistan'a KuzeydenYapılan Seferler*, Asam, Ankara 2000.
- Fanshawe, H.C., *Delhi Past and Present with Maps and Illustrations*, London 1902.
- Galip, Mubarek, *Hindistan'da Türk Hükümdarları*, (Haz.Saadettin Gömeç) Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1990.
- Genç, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK. Yay., Ankara 2002.

- Günay, Umay Türkeş, *Türklerin Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- Jackson, Peter, *The Delhi Sultanate A Politicaland Mitary History*, Cambridge Uni. Press, United Kingdom 1999.
- Jauhari, R.C., *Firoz Tughluq (1351-1388 A.D.)* Agra 1968
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- Kansoy, Umut, “Delhi Türk Sultanlığı’nda Ordu”, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul 2018.
- Kamalov, İlyas, *Altın Orda ve Rusya*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009
- Karakuş, Yasin, “XIII. ve XIV. Yüzyılda Hindistan’da Türk Hâkimiyeti”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne 2015.
- Kavakçı, Yusuf Ziya, *Hisbe Teşkilâtı*, Ankara 1975.
- Keightley, Thomas, *A History of India From the Earliest time to the Present Day*, Whittaker and co, London 1847.
- Khan, Seema, “Mosque Architecture under FiruzshahTughlaq”, *Centre of Advanced Study Departmant of history*, (Yayımlanmamış Master Çalışması), Aligarh University, Aligarh 2011.
- Kulke, Hermann, Rothermund, Deitmar, *Hindistan Tarihi*, (Çev. Müfit Günay), İmge Kitapevi, Ankara 2001.
- Kuraishi, Muhammed Hamid, “A Memoir on Kotla Firuz Shah Delhi”, *Memoirs of the Archaeological Survey of India*, Manager of Publications, Delhi 1937.
- Konukçu, Enver, “Kalaç Sultanlığı (1290-1320) Delhi’de Türklerin İkinci Hâkimiyet Devresi”, *Erzurum Edebiyat Fakultesi*, Yayımlanmamış Doçentlik çalışması, Erzurum 1977.
- Kortel, S. Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilât (1206-1414)*, TTK. Yay., Ankara 2006.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçukluİ mparatorluğu Tarihi*, cilt 1, TTK Yay., Ankara 2011.

-----, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, cilt 3, TTK Yay., Ankara 2011.

-----, *Alparslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilatı ve Hayatı*, Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1968.

-----, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, cilt 1, TTK. Yay., Dördüncü Baskı, Ankara 2011

Lal, K.S., *History of the Khaljis*, Indian Press, Allahabad 1950

Majumdar, R.C., “Muhammad Bin Tughluq”, *The Delhi Sultanate*, Baharativa Vidya Bhavan, Bombay 1960.

-----, “Fîrûz Shâh”, *The Delhi Sultanate*, Baharativa Vidya Bhavan, Bombay 1960.

-----, “The Successor of Fîrûz Shâh”, *The Delhi Sultanate*, Baharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1960.

-----, “The Invasion of Timur and the end of the Tughluq dynasty”, *The Delhi Sultanate*, Baharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1960.

Mckibben, William Jeffrây, “The Architecture of Firuz Shah Tughluq”, Yayımlanmış Doktora Tezi, The Ohio State University, 1988.

Merçil, Erdoğan, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Yay., Ankara 2006.

-----, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK. Yay. Ankara 1989

-----, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2011

Moreland, W.H. *The Agrarian System of Moslem India*, Central Book Depot, Allahabad 1929.

Munshi, K.K., *The Delhi Sultanate*, Baharativa Vidya Bhavan, Bombay 1960.

Nath, R., *History of Sultanate Architecture*, Abhinav Publication Press, New Delhi 1978.

-----, *Monuments of Delhi Historical Study*, New Delhi 1979.

Nijjar, Bakhshish Singh, *Pancâb under the Sultâns (1000-1526)*, Sterling Pubeshers, Delhi 1968.

- Nizami, Khaliq Ahmed "Muhammad bin Tughluq", *A Comprehensive History of India*, vol, V, New Age Printing Press, Delhi 1970.
- , *The Life and Tombs of Shaikh Nizam-u'd-din Auliya*, Oxford Ün. Press, New Delhi 2007.
- Nuhoğlu, Güler, "Beyhakî Tarihi'ne göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültürü", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1987.
- Öntürk, Vural, *Gurlular (1157-1216)*, Selenge Yay. İstanbul 2020.
- Öztuna, Yılmaz, *İslâm Devletleri Devletler ve Hanedanlar*, cilt 1, TTK. Yay., ikinci baskı, Ankara 1996.
- Page, J. A., *A Memoir on Kotla Firoz Shah Delhi*, Maneger of Publication, Delhi 1937.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, MEB., İstanbul, 1983.
- Panikkar, K.M., *A Survey of Indian History*, Asia Publishing House, India 1954.
- Piggott, Stuart, *Some Ancient Cities of India*, Oxford Üni. Press, London 1945.
- Poole, Stanley Lane, *The Coins of the Sultans of Delhi in the British Museum*, Order of the Trustees, London 1884.
- Prasad, İshwari, *History of the Mediaeval India*, The Indian Press, Allahabad 1925.
- , *A Sort History of Muslim Rule in India*, The Indian Press, Allahabad 1930.
- , *History of the Qaraunah Turks India*, Central Book Depot, Allahabad 1974.
- Prawdin, Micheal, *The Mongol İmpire Its Rise and Legacy*, Trans. Eden and Cedar Paul, George Allen and Unvin, London 1940.
- Qanungo, K.R., "Bengal under the Memluks", *The History of Bengal*, vol 2, The Uni. Dacca, Dacca 1948.
- Qureshi, İshiaq Hüseyin, *The Administration of the Sultanate of Delhi*, The Ripon Printing Press, Lâhore 1944.

- Ranjan, Kalika, "Muslim Conquest of Bengal", *The History of Bengal*, vol 2, The Uni. Dacca, Dacca 1948.
- Ray, B., "Bengal", *The Delhi Sultanate*, Baharatiya Vidya Bhavan, Bombay 1960.
- Rani, Abha, *Tughluq Architecture of Delhi*, Bharati Prakashan, India 1991.
- Rohatgi, S.P., *Glimpses of Delhi*, Naresh Prakashan Press, Delhi 1979.
- Roy, S., "The Khalji Dynasty", *Delhi Sultanate*, (Ed. R.C. Majumdar), Bombay 1960.
- Sahai, Surendra, *Indian Architecture Islamic Period*, Prakash boks India, New Delhi 2004.
- Saksana, Banarsi Prasad, "Ghiyasuddin Tughluq", *A Comprehensive History of India*, vol, V, New Age Printing Press, Delhi 1970.
- , "Firuz Shah Tughluq", *A Comprehensive History of India Volume Five The Delhi Sultanate (A.D: 1206-1526)*, People's Publishing House, New Delhi 1970.
- Sharma, Y.D., *Delhi and its Neighbourhood*, The Director General Archaeological Survey of India, New Delhi 1974.
- Sharp, H., *Delhi its Story and Buildings*, Oxford Uni. Press, London, Bombay, Calcutta 1921.
- Stanley, Lane Poole, *The Muhammadan Dynasties Chronological and Genealogical Tables With Historical Introductions*, Archibald Constable and Company, Hindistan 1893.
- , *Mediaeval India Under Mohammedan Rule 712-1764*, London 1903.
- Srivastava, A.L., *The Sultanate of Delhi*, Agra 1950.
- Stein, Aurel, *Ruin of desert Cathay*, Macmillan and Co, London 1912.
- Stein, Burton, *Hindistan Tarihi*, (İng. çev. Müfit Günay), İnkılâp Yay. İstanbul 2015.
- Stephen, Carr, *Archaeology and Monumental Remains of Delhi*, Delhi 1876.
- .Taneri, Aydın, *Türk Devlet Geleneği Dün-Bugün*, MEB. Yay., İstanbul 1993.

- Thomas, Edward, *On the Coin of the Patan Sultans of Hindustan*, Printed by J. Wertheimer and Co., Finsbury Circus, London 1947.
- Timur, Majiburahman, “Gazneli Devletinden Babürlüler Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Konya 2102.
- Toy, sidney, *The Strongholds of India*, William Heinemann Ltd., London 1957.
- Turan, Osman, *Türk Cihân Hâkimeti Meşkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005.
- Türkmen, Erkan, *Emir Hüsrev Dihlevî'nin Hayatı, Eserleri ve Edebi Şahsiyeti*, AKM. Yay. Ankara 1988.
- Üçok, Bahriye, *İslâm Devletlerinde Türk Naibeler ve Kadın Hükümdarlar*, Kültür Bak. Yay., Ankara 1993.
- Venkata Ramanyya, N. *The Early Muslim Expansion in South India*, University of Madras, Delhi 1942.
- Wright, H. Nelson, *The Coinage and Metrology of the Sultans of Delhi*, Oxford University Press, Delhi 1936.
- Zail, Delhi, *List of Monuments (Muhammadans and Hindus)*, vol. 2, Superintendent Government Printing, India 1919.

MAKALELER

- Aksoy, Hasan, “Fetihnâme”, *DİA*, cilt 12, İstanbul 1995, s. 470-472.
- Ansari, A. S. Bazmee, “Hisbe”, *DİA*, cilt 18, İstanbul 1998, s. 143.
- , “Fevcdâr”, *DİA*, cilt 12, İstanbul 1995, s. 504.
- , “İltutmış”, *El²*, vol. 3, Leiden 1991, s. 1155-1156.
- , “Hisar Fırûza”, *El²*, vol.2, Leiden 1991, s. 484-485.
- Apaydın, H. Yunus, “Humus”, *DİA*, cilt 18, İstanbul 1998, s. 365-369
- Ayalon, D., “Dawâdâr”, *El²*, vol.2, Edited B. Lewis, CH. Pellat and J. Schacht, Leiden 1991, s. 172.
- , “Amir Madjlis”, *El²*, vol 1, Leiden 1986, s. 445.

- Ayhan, Ergin, “Gurluların Menşei Meselesi”, *Uluslar arası Sosyal Araştırma Dergisi*, cilt 4, s.16, Kış 2011,s.38-45
- Avcı, Casim, “Nâib”, *DİA*,cilt 32, İstanbul 2006, s. 311-312.
- Ayaz, FatihYahya, “Vezir”, *DİA*,cilt 43, İstanbul 2013, s. 79-82.
- Azamat,Nihat, “Kalenderiyye”, *DİA*,cilt 24, İstanbul 2001, 253-256.
- Babinger,Franz, “Kalenderiye”, *MEB. İA*,cilt 6, İstanbul 1967.
- Baktir, Mustafa, “Hutbe”, *DİA*, cilt 18, Ankara 1998, s. 425-428.
- Baloch, N.A., “An Account of Sindh by İbn Battûtah”, *Quarterly Journal of the Pakistan Historical Society*, vol. 54/4, (Ekim- Aralık), Pakistan 2006, s.3-20.
- Banerji, S.K., “The Qûwat-ul-Islâm or the oldest Mosque in Delhi”, *Journal Royal Asiatic Society of Bengal*, Vol. 4, Calcutta 1938, s.293-307.
- Bardakoğlu, Ali, “Hediye”, *DİA*,cilt 17, İstanbul 1998, s. 151-155.
- Barthold, W., “Alp Tegin”, *MEB. İA*, cilt 1, İstanbul 1950
- Baysun, M.Cavid, “Musâdere”,*MEB. İA*, cilt 8, İstanbul 1979.
- Berthelsi, E.,“Nizâmeddin Ahmed”, *MEB. İA*, cilt 9,İstanbul 1964,s. 308
- Bezer, Gülay Ögün, “Nizamuddin Şâmî”, *DİA*, cilt 28, İstanbul 2010, s. 330.
- Birişik, Abdulhamit, “Hint Alt Kıtasında Medrese”, *DİA*,cilt 28, İstanbul 2003, s. 333-338
- Bosworth, C.E., “Kötvâl”, *El²*, vol. 5/1, Leiden 1986, s.279-280.
- ,“Ghürids”, *El²*, vol. 2, Leiden 1991, s. 1099-1104.
- Bozkurt, Nebi, “Lâkap”, *DİA*, Cilt 27, Ankara 2003, s. 65-67.
- ,“Tirâz”, *DİA*,cilt 41, İstanbul 2012, s. 112-114.
- ,“Nedim”, *DİA*,cilt 32, İstanbul 2006, s. 509-510.
- ,“Müstevfi”, *DİA*,cilt 32, İstanbul 2006, s. 147-148.
- ,“Medrese”, *DİA*,cilt 28, İstanbul 2003, s. 323-327.
- ,“Namazgâh”, *DİA*, cilt 32, İstanbul 2006,s.357-358.

- Bozkurt, Gülnihal, “Eski Hukuk Siteminde Kölelik” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı 1, cilt 38, Ankara 1981, s.
- Cöhce, Salim, “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri” *Türkler Ansiklopedisi*, c. 7, 2002, s. 689-742.
- , “İlkçağda Hindistan’da Türk Varlığı”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, s. I, Ocak-Haziran, Kubbealtı Yayıncılık, Malatya 2001, s. 9-22.
- , “Gazneli Mahmud Dönemine Kadar Hindistan’da Türk Varlığı” *Erdem*, Aydın Sayılı Özel Sayısı 3, cilt 9, s.27, TTK. Basımevi, Ankara 1997, s. 981-987.
- , “Delhi Türk Sultanlığı’nın Kurucusu Kutbed-din Aybeg’in (1206-1210) Hayatı ve Şahsiyeti” *Fırat Üni. İlahiyat Fak. DerProf. Dr.Şaban Kuzgun Armağanı*, s. 5, Elazığ 2000, s. 13-24.
- , “Kalaç Sultanlığı”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, 25-28 Haziran 2007, TTK. Yay., Ankara 2008, s. 77-89.
- , “Delhi Türk İmparatorluğunda Sultan Şemseddin İltutmuş’un Kırk Kölesi Çihilganilerin Kimlikleri ve Oynadıkları Roller” *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi (23-28 Eylül 1985)*, İstanbul 1985.
- Çelik, Şenol, “Beldar”, *DİA*, c. ek-1, Ankara 2016, s. 181-183.
- Çubukçu, Asri, “Devâtdâr”, *DİA*, cilt 9, İstanbul 1994, s. 221-222.
- , “Emîr-i Meclis”, *DİA*, cilt 11, İstanbul 1995, s.141-142.
- Dames, M.L., “Gazneliler”, *MEB. İA.*, cilt 4 İstanbul 1964, s. 742-748.
- , “Gûrîler”, *MEB. İA.*, cilt 4, İstanbul 1964, s. 826-830
- Daies, Collin, “Raziye”, *MEB. İA.*, cilt 9, İstanbul 1964, s. 647-648.
- Davies, C. C., “Pargana”, *El²*, vol 8, Leiden 1995, s. 270-271.
- Delmerick, J. G., “Note on a New Gold Coin of Mahmud Shah bin Muhammad Shah bin Tughluq Shah of Dilhi”, *JASB*, vol. XLIII, part I, Calcutta 1874, s.97-98
- Demirci, Mustafa, “İktâ”, *DİA*, cilt 22, İstanbul 2000, s. 43-47.
- Deny, J., “Tuğra”, *MEB. İA.*, cilt 12/2, İstanbul 1985, s. 5-12.

- Desai, Z.A., "Some Tughluq Inscriptions From Bihar", *EIAPS*, 1961, The Director General Archaeological survey of India, New Delhi 1987, s.25-35.
- , "Kalji and Tughluq Inscriptions From Gujarat", *EIAPS*, 1962, The Director General Archaeological survey of India, New Delhi 1987, s.1-41.
- Donuk, Abdülkadir, "Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı 10-11, İstanbul 1981.
- Erkal, Mehmet, "Cizye", *DİA*, cilt 8, İstanbul 1993, s. 42-45.
- , "Zekât", *DİA*, cilt 44, İstanbul 2013, s. 197-207.
- Erinç, Sırrı, "Hindistan", *DİA*, cilt 18, İstanbul 1998, s. 69.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, "Saray", *DİA*, cilt 36, İstanbul 2009, s. 117-121.
- Fayda, Mustafa, "Emîrû'l-Mü'minîn", *DİA*, Cilt:11, İstanbul 1985, s. 156-157.
- Farmer, H.G., "Tabl-Hâne", *MEB. İA*, cilt 11, İstanbul 1966, s. 604-610.
- , "Dehli", *MEB. İA*, İstanbul 1977, s. 509-511.
- Friedmann, Y., "Muhammad B. Al-Kâsım", *El²*, vol 7, Leiden 1993, s. 405-406.
- Garg, Sanjay, "Tughluq Sultans and Caliphs", *Journal of Indian Institute of Research in Numismatic Studies*, vol., 32-33, Delhi 2008-2009, s. 109-135.
- Genç, Mehmet, "İltizam", *DİA*, cilt 22, İstanbul 2000, s. 154-158.
- Göksu, Erkan, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s, 10, İstanbul 2011, s. 97-116.
- Gömeç, Saadettin Yağmur, "Giyaseddin Balaban ve Hüküdarın Görevleri", *DTCF. Tarih Araştırmaları Der.*, s, 35/59, Ankara 2016, s. 239-254.
- Habib, Muhammed, "Life and Thought of Ziyauddin Barani", *Politics and Society During the Early Medieval Period*, (ed. K. A. Nizami), New Delhi 1960, s. 20-40.
- Haiğ, T. W., "Fevcdâr", cilt 4, İstanbul 1964, s. 584.
- , "Tuğluk", *MEB İA*, cilt 12/1, İstanbul 1979, s. 482-483.
- , "Gıyâsüddîn Tuğluk", *MEB. İA*, cilt 4, İstanbul 1964, s. 781-782.

- ,“Gıyâsüddîn Tuğluk II”, *MEB. İA.*, cilt 4, İstanbul 1964, s. 782.
- ,“Muhammad II.”, *MEB. İA.*, cilt 8 İstanbul 1979, s.470-472.
- ,“Five Questions İn The History Of The TughluqDynasyt of Delhi”, *J.A.R.A.S*, 1922, s. 319-372.
- ,“Halacî”, *MEB. İA.*, cilt 5, İstanbul 1987, s.108-109.
- ,“Devletâbâd”, *MEB. İA.*, cilt 3, İstanbul 1964,s.559.
- Harekât, İbrahim, “Berîd”, *DİA.*,cilt 5, İstanbul 1992, s. 498-501.
- İpşirli, Mehmet, “Elçi”, *DİA.*,cilt 11, İstanbul 1995, s. 3-15.
- İslam, Raizul, “Fîrûz Shâh Tughluk”, *El²*, c. II, E. J. Brill, Leiden 1991, s.
- ,“Some Aspects of the Economy of Northern South AsiaDuring the Fourteenth Century”, *Journal of Central Asia*,vol. XI .No II, December İslamabad 1988, s. 5-39
- İzgi, Cevat, “Kûtuvâl”, *DİA.*, cilt 26, İstanbul 2002, s. 503-504.
- Kafalı, Mustafa, “Timur’un Şahsiyeti”, *Ölümünün 600. Yılında Emir Timur ve Mirası Uluslararası Sempozyumu*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul 2007, s. 7-12.
- ,“Özbek Han”, *DİA.*,cilt 34, İstanbul 207, s. 107-109.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Mahmud Gaznevî”, *MEB. İA.*, cilt 7, İstanbul 1967,s.173-183.
- ,“Delhi Türk Sultanlığı (1206-1413)”,*Türk Dünyası El Kitabı*, seri 1 s. 45, Ankara 1976, s. 323.
- Kallek, Cengiz, “Hisbe”, *DİA.*,cilt 18, İstanbul 1998, s. 133-143.
- ,“Mil”, *DİA.*,cilt 30, İstanbul 2005, s. 53-54.
- Kılıç, Ünal, “Vali”, *DİA.*,cilt 42, İstanbul 2012, s. 492-494.
- Konukçu, Enver, “Gıyâseddin Tugluk”, *DİA.*, c. 14, 1996, s. 60-61.
- ,“Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, *Tarihte Türk Devletleri I*, Ankara Üni. Basımevi, Ankara 1987, s. 347-358.
- ,“Hâce-i Cihân”, *DİA.*, cilt 14, İstanbul 1996, s. 429-430.

- ,“Hân-ı Cihân Makbûl”, *DİA.*,cilt 15, İstanbul 1997, s. 520.
- ,“Aybeg Kutbüddin”, *DİA.*, cilt 4, İstanbul 1991, s. 231-232.
- ,“Hindistan’daki Türkler”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, s, 1 Ocak-Haziran, Malatya 2001, s. 23-31.
- ,“Kalaç Sultanı Alâeddin Muhammed Şah ve Onun Hind Siyâseti”, 8. *Türk Tarih Kongresi*, cilt 2, 11-15 Ekim, Ankara 1976, s.793-798.
- ,“Hindsitan’da Kalaç-Moğol Mücadelesi”, *X. Türk Tarih Kongresi*, cilt 3, 22-26 Eylül, Ankara 1986, s. 835-838.
- ,“Delhi Kalaç Sultanlığının Kuruluşu (1290)”, *IX Türk Tarihi Kongresi*, II. Cilt, TTK Ankara 1988, s. 587-592.
- ,“Abdülkâdir Bedâûnî”, *DİA.*, cilt 5, İstanbul 1992,s.295-296.
- Kortel, S.Haluk, “Tuğluklular”, *DİA*, cilt 41, Ankara 2012, s. 333-336.
- ,“Tuğlukâbâd”, *DİA.*,cilt 41, İstanbul 2012, s. 332-333.
- ,“Tâceddin Yıldız”, *DİA.*, cilt 39, İstanbul 2010, s. 341-342.
- ,“Delhi-Türk Sultanı Alâeddin Halacî’nin Moğol Siyaseti”, *İstanbul Üni. Ed. Fak. Der.*, İstanbul 2000, s. 261-282.
- ,“Delhi Türk Sultanı Alâeddin Muhammed Sâh Halacî’nin Hindistan’daki Seferleri”, *Belleten*, cilt 62, S. 235 Aralık, Ankara 1998, s. 747-778.
- ,“Ortaçağ Hindistanı Türk Tarihinin Kaynakları”, *Ortaçağ Türk Tarihi Ana kaynakları*, Paradigma Akademi yay. İstanbul 2014, s. 195-205
- ,“Muizzi Meliklerinden Bahaeddin Tuğrul” *Berna Türk Doğan Uysal Armağan Kitabı*, (ed. Ş. Kantarcı, F. Şimşek) Sonçağ yay. Ankara 2015
- ,“Muizzi Meliklerinden NâsireddinKubaca”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, (ed. E. Uyumaz, M. Kesik, A. Usta, C. Piyadeoğlu), Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 167-182.
- ,“Delhi Türk sultanı Alâeddin Halaci Döneminde İsyanlar ve Bunlara Karşı yapılan Yeni Düzenlemeler”, *Prof. Dr. Yavuz Ercan’a Armağan*, (ed. S. Sertçelik, H. Eroğlu, M. Sarıgüven), Turhan Kitabevi, Ankara 2008, s. 685-703.

- ,“Delhi Sultanlarının Telingana Seferleri”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)*, IV/1 ,2015, s. 1-26.
- ,“Gur Devletinde Bir Türk Kumandan: Taceedin Yıldız”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2004, s. 37-54.
- ,“Delhi Türk Sultanlığı’nda Saray Hayatından Bazı Kesitler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, İstanbul 2003, s.27-35.
- ,“Delhi Türk Sultanlığında Hâkimiyet Anlayışı”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, Kubbealtı Yay. Malatya 2001,s. 73-86.
- ,“Hindistan’da Bir Halife-Sultan: Kutbeddin Mübârekşah Halacî (1316-1320”, Asead.20-21 Mayıs, Saraybosna 2017, s. 58-72.
- Köprülü, OrhanFuat “Fîrûz Şah Tuğluk”,*DiA.*, c. 13, İstanbul 1996, s. 141-142.
- ,“Balaban Han”, *DiA.*, cilt 5, İstanbul 1992, s. 3.
- ,“Fîrûz Şah Halacî”,*DiA.*, cilt 13, İstanbul 1996, s. 140-141.
- Köprülü, M. Fuad,”Fîrûz Şah Tuğluk”,*MEB. İA.*, c. 4, İstanbul 1977, s. 666-670.
- ,“Bayrak”, *MEB.İA.*, cilt 2, İstanbul 1961, s. 401-420.
- ,“Hil’at”, *MEB.İA.*, cilt 5, İstanbul 1950, s. 483-486.
- ,“Hâcib”, *MEB.İA.*,cilt 5, İstanbul 1950, s. 30-36.
- ,“Berîd”, *MEB. İA.*, cilt 2, İstanbul 1961, s. 541-549.
- ,“Aybeg Kutb al-Din”, *MEB. İA.*, cilt 2, İstanbul 1970, s. 58-60.
- ,“Balaban”, *MEB. İA.*, cilt 2, İstanbul 1964, s.263-268.
- ,“Alâeddin Halacî”, *MEB. İA.*, cilt 1, İstanbul 1978, s. 279-282.
- Kucur, Sadi S., “Debîr”, cilt 9, İstanbul 1994, s. 63-64.
- Kurtuluş, Riza, “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, *DiA.*, cilt 11, İstanbul 1995, s. 135-137.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, “Müşrif”, *DiA.*,cilt 32, İstanbul 2006, s. 167-169.
- Labh, Vijay Lekshmi, “The economics of Muhammad bin Tughluq’s (1325-1351 A.D.) Costom of Presents”, *Quarterly Journal of the Pakistan Historical Society*, vol. 54, No.1, Ocak-Mart, Pakistan 2006, s. 85-97.

Levy, R., “Musâdere”, *MEB.İA.*, cilt 8, İstanbul 1979, s. 669.

Madde, “Hân-ı Cihân Makbûl Hân”, *MEB. İA*, maddesi, cilt V/1, s. 215.

Mantran, R., “Câ’ush”, *El²*, vol.2, Leiden 1991, s. 16.

Macun, İnci, “Hindistan’da Türk-Müslüman Mimari”, *Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, cilt 33, s. 1-2, Ankara 1990, s. 347-359.

Merçil, Erdoğan, “Selçuklular’da Emîr-i Dâd Müessesesi”, *Belleten*, cilt 59, sayı 225 Ağustos, Ankara 1995, s. 327-340.

-----, “Gâşiye”, *DİA.*, cilt 13, İstanbul 199, s. 398-399.

-----, “Gulâm”, *DİA.*, cilt 14, İstanbul 1996, s. 180-184.

-----, “Hazinedar”, *DİA.*, cilt 17, İstanbul 1998, s. 141-143.

-----, “Resuldar”, *DİA.*, cilt 34, İstanbul 2007, s. 588.

-----, “Şahne”, *DİA.*, cilt 38, İstanbul 2010, s. 292-293.

-----, “Taşdâr”, *DİA.*, cilt 40, İstanbul 2011, s. 161-162.

-----, “Gazneliler ve Hindistan”, *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, s.2, 31 Ekim-1 Kasım 2002, Ankara 2006, s. 57-62.

-----, “Gazneliler”, *DİA.*, cilt 13, İstanbul 1996, s. 480-484.

-----, “Sebük Tegin”, *DİA.*, cilt 36, İstanbul 2009, s. 261-263.

Muhammad, Haneef. C., “Hindistan Müslümanlarının Din Değiştirme Sorunu ve Âlimlerin Tepkileri: Diyoband Örneği”, *6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı III*, 10-13 Mayıs, Muş 2017, s. 85-97.

Nizami, Khalıq Ahmed, “Delhi”, *DİA.*, cilt 9, İstanbul 1994, s. 126-128.

-----, “Firişte”, *DİA.*, cilt 13, İstanbul 1996, s. 133-134.

-----, “Nizâm Al-Dîn Evliyâ”, *El²*, vol.8, Leiden 1995, s. 68.

-----, “Devletâbâd”, *MEB.İA.*, cilt 3, İstanbul 1964, s. 242.

Öngören, Reşat, “Sûfî”, *DİA.*, cilt 37, İstanbul 2009, s. 471-472.

Önkal, Ahmet, Bozkurt, Nebi, “Cami”, *DİA.*, cilt 7, İstanbul 1993, s. 46-56.

- Özcan, Azmi, “Hindistan Tarihi”, *DİA.*, cilt 18, İstanbul 1998, s. 101-108.
- , “Berenî”, *DİA.*, V cilt, İstanbul 1992, s. 491.
- , “Nizâmeddin Evliyâ”, *DİA.*, cilt 33, İstanbul 2007, s. 179-180.
- Öz, Mustafa, “Râfizîler”, *DİA.*, cilt 34, İstanbul 2007, s. 396-397.
- Özaydın, Abdülkerim, “Av”, *DİA.*, cilt 4, İstanbul 1991, 101-104.
- , “Unvan”, *DİA.*, cilt 42, Ankara 2012, s. 163-166.
- , “Vezir”, *DİA.*, cilt 43, İstanbul 2013, s. 82-87.
- Özcan, Abdülkadir, “Cülûs”, *DİA.*, cilt 8, İstanbul 1993, s. 108-114.
- , “Rikâbdâr”, *DİA.*, cilt 35, İstanbul 2008, s. 111-112.
- Page, J. Burton “Dihli”, *EI²*, vol. 2, Leiden 1991, s. 255-266.
- , “Nâkib”, *EI²*, vol. 7, Leiden 1993, s. 926.
- , “Dâr al Darb”, *EI²*, vol. 2, Leiden 1991, s. 119-121.
- , “Dawlatâbâd”, *EI²*, vol. 2, Leiden 1991, s.179-180.
- Palabıyık, M.Hanefî, “Hindistan Tarihinde Gazneli Türk Hâkimiyeti” *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, 25-28 Haziran 2007, TTK. Yay., Ankara 2008, s. 91-127.
- , “Gaznelilerin Hindistan Seferleri” *Ekev Akademisi Dergisi*, yıl 11, s. 32, Erzurum 2007, s. 139-152.
- Qadir, Khurram, “Firoz Shah (Tughlaq) A Personality Study”, *Journal of Central Asia*, vol,IX, sayı 2, December, İslamabad 1986, s. 17-39.
- , “Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna Bin Tughluq: The Genesis of a Zalim SultanI”, *J.P.H.S.*, vol. 59 Ocak-Mart, Pakistan 2011, s. 7-62.
- , “Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna Bin Tughluq: The Genesis of a Zalim SultanII”, *J.P.H.S.*, vol. 60 Ocak-Mart, Pakistan 2012, s. 13-33.

-----,“Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna Bin Tughluq:The Genesis of a Zalim Sultan III, *J.P.H.S.*, vol. 60 Temmuz-Eylül, Pakistan 2012, s. 33-57.

-----,“Public Opinion in Pre-Modern Times Muhammad Jauna Bin Tughluq:The Genesis of a Zalim Sultan IV, *J.P.H.S.*, vol. 60 Ekim-Aralık, Pakistan 2012, s. 35-67.

Rıvzı, Saıyıld Athar Abbas, “Hâlısa”, *DİA.*, cilt 15, İstanbul 1997, 344-345.

Ray, N.B., “Câcnegar Expedition of Sultan Fîrûz Shâh- English Translation and Text of an Extract FromSîrat-i-FîrûzShâhi”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal*, vol. VIII, Calcutta 1942, 57-77.

Sanatani, Rohit Priyadarshi, “The Tomb of Khan-ı Jahan Tilangani:A Forgotten gem”, *The Speaking Art*,30/12/2013(http://www.thespeakingarch.com/tomb_of_tilangani).

Sherwani, H.K., “Dawlatâbâd”, *El²*, cilt 2, Leiden 1991, s. 179-180.

Shokoohy,Mehرداد and Shokoohy , Natalie H., “Tughluqâbâd, The Earliest Surviving Town of the Delhi Sultanate”, *Bulleten of the School of Oriental and African Studies*, vol 57/3,Cambridge Uni. Press, London 1994, s. 516-550.

Sıddıqı, İqtidar Hüseyn, “Position of Shıqqdar under the Sultans of Delhi”, *Proceedings of the Indian History Congress*, vol 28, Aligarh 1966, s. 202-208.

-----,“Gurlular”, *DİA.*, cilt 14, İstanbul 1996, s. 207-210.

-----,“Khân-ı Djahân Makbûl”,*El²*, cilt IV, Leiden 1978, s.1019.

Sıddıqı, W.H., “A Study of Asokan Pillars: Re-Erected by Firuz Shah Tughluq”, *Proceedings of the Indian History Congress*, vol. 36, İndia 1975, s. 338-344.

Solmaz, Sefer, “Çavuş Unvanının Kökeni, Anlamları ve Türkiye Selçukluları Döneminde Kullanımları”, *Selçuk Üni. Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, 43. sayı, Bahar, Konya 2018, s. 423-436.

Şakiroğlu, Mahmut H., “Marco Polo”, *DİA.*, cilt 28, İstanbul 2003, s.41-43.

Şeker, Mehmet, “Hil‘at”, *DİA*, Cilt 18, İstanbul 1998, s. 22-25.

- Taneri, Aydın, “Çetr”, *DİA.*, cilt 8, İstanbul 1993, s. 293-294.
- , “Candar”, *DİA.*, cilt 7, İstanbul 1993, s. 145-146.
- , “Câmedâr”, *DİA.*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 45.
- , “Çaşnigîr”, *DİA.*, cilt 8, İstanbul 1993, s. 232.
- , “Emîr-i Dâd”, *DİA.*, cilt 11, İstanbul 1995, s. 130.
- , “Hâcib”, *DİA.*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 508-511.
- Terzi, Mustafa Zeki, “Gulâm”, *DİA.*, cilt 14, İstanbul 1996, s. 178-180.
- Togan, Zeki Velidi, “Emir Timur’un Soyuna Dâir Bir Araştırma” çev. İsmal Aka, *İstanbul Üni. Ebediyat Fakültesi Tarih dergisi*, sayı 26, İstanbul 1972, s. 75-84.
- Tomar, Cengiz, “Müsâdere”, *DİA.*, cilt 32, İstanbul 2006, s. 65-67.
- Turan, Şerafettin, “Silâhdar”, *DİA.*, cilt 37, İstanbul 2009, s. 191-193.
- Üçok, Bahriye, “Delhi Müslüman-Türk Sultanlığının Kuruluşu ve Sultan Raziye’nin Saltanatı”, *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Der. VIII*, Ankara 1960, s. 125-134.
- Yazıcı, Tahsin, İpşirli, Mehmet, “Ferrâş”, *DİA.*, cilt 12, İstanbul 1995, s. 408-409.
- Tahsin Yazıcı, “Fergana”, *DİA.*, cilt 12, İstanbul 1995, s. 375-377.
- , “Haydariyye”, *DİA.*, cilt 17, İstanbul 1998, s. 35-36.
- Yuvalı, Abdülkadir, “İbn Arabşah, Şehabeddin”, *DİA.*, cilt 19, İstanbul 1999, s. 314-315.
- Wensinck, A.J., “Hutbe”, *MEB. İA.*, cilt V, İstanbul 1964, s.
- Welch, Anthony and Crane, Howard, “The Tughluqs: Builders of the Delhi Sultanate”, *Muqarnas: An Annual on İslamic Art and Architecture*, vol.1, Leiden 1983, s. 123-166.
- Welch, Anthony, “A Medieval center of learning in India: the Hauz Has Madrasa in India”, *Muqarnas: An Annual on İslamic Art and Architecture*, vol.13, Leiden, 1996, s. 165-190.
- Yiğit, İsmail, “Memlükler”, *DİA.*, cilt 29, İstanbul 2004, s. 90-97.
- , “Müstansır-Billâh”, *DİA.*, cilt 32, İstanbul 2006, s. 118.

Yilmaz, Saim, “Veliaht”, *DİA.*, cilt 43, İstanbul 2013, s. 28-30.

İNTERNET SAYFAS

https://wikivisually.com/wiki/Muhammad_bin_Tughluq

<https://www.mapsofindia.com/history/tughlaq-dynasty.html>

<https://forum.donanimhaber.com/timurun-seferleri-ve-filleri>

<http://museumsofindia.gov.in>

http://www.wikiwand.com/en/Feroz_Shah_Kotla

<https://madhulikaliddle.com/begumpuri-masjid-and-a-bit-about-the-tughlaqs>

<https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/88927>

https://en.wikipedia.org/wiki/Khirki_Mosque#/media/File:Main_south_entrance.jpg

https://digital.library.cornell.edu/firozshah&search_field=all_fields

<https://commons.wikimedia.org>

<https://lighteddream.wordpress.com>

<http://www.kamit.jp>

<http://madhukidiary.com/interesting-facts-of-history-assorted>

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lal_gumbad_1.jpg

<https://www.astrolika.com/monuments/firoz-shah-tughlaq-tomb.html>

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tomb_of_Feroz_Shah_Tughlaq#/media/File:Firoz_Shah's_tomb_\(3546784637\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tomb_of_Feroz_Shah_Tughlaq#/media/File:Firoz_Shah's_tomb_(3546784637).jpg)

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tomb_of_Feroz_Shah_Tughlaq#/media/File:Firoz_Shah's_tomb_\(3546784637\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Tomb_of_Feroz_Shah_Tughlaq#/media/File:Firoz_Shah's_tomb_(3546784637).jpg)

http://www.thespeakingarch.com/tomb_of_tilangani

<http://www.evliyalar.net/nizamuddin-evliya-k-s>

<http://www.mysticindiatour.com/chiragh-i-delhi-dargah>

<https://sarsonkekheth.in/2012/09/21/qadam-sharif-and-nearby-qutb-road-structures>

<https://sarsonkekheth.in/2012/09/21/qadam-sharif-and-nearby-qutb-road-structures>

<https://sites.unimi.it/india/gallery/delhi/tughlaqabad.html>

<https://sites.unimi.it/india/gallery/delhi/tughlaqabad.html>

<https://sites.unimi.it/india/gallery/delhi/tughlaqabad.html>

<https://rangandatta.wordpress.com/2017/09/30/feroz-shah-kotla-or-ferozabad-the-5th-city-of-delhi>

<https://www.gzt.com/mecra/islmin-zafer-aniti-kutub-minar-3378073>

<https://www.mintageworld.com/coin/list>

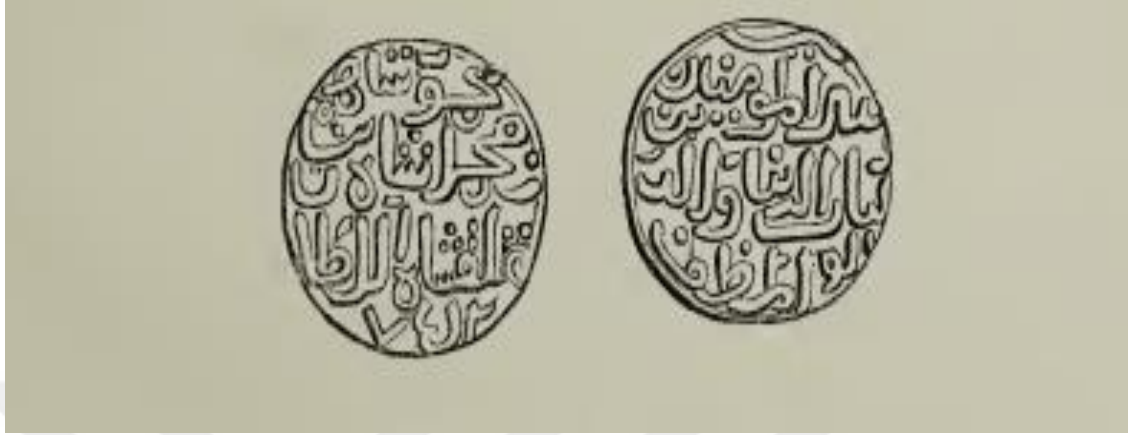
<https://www.tutorialathome>

www.notesonindianhistory.com

https://en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_bin_Tughluq

EKLER

EK 1.

GOLD COIN. Rare, A. H. 752.* Weight, 170 grains.

OBVERSE— يٰحٰیٰی بن امیر المؤمنین غیاث الدنیا و الدین

REVERSE— مُحَمَّد شاه بن مُحَمَّد شاه بن تغلقشاه السلطان

۷۵۲

Kaynak: J. G. Delmerick, "Note on a New Gold Coin of Mahmud Shah bin Muhammad Shah bin Tughluq shah of Delhi", *JASB*, vol. XLIII, part I, Calcutta 1874, s.97-98

Fotoğraf 28. Muhammed bin Tuğluk'un oğlu Mahmud Han'ın Sikkesi

KİTABELER

Sultan Muhammed bin Tuğluk Şah'a ait 11 Temmuz 1346 tarihli kitabe.

Plate VI (a)

- (۱) تمام شد این چاه از فضل الله د[ر]
 (۲) عهد مبارک شاهنشاه گیهانپناه محمد
 (۳) بن تغلقشاه لازالت ملکه نوبت
 (۴) انعام ملک الامراء عزالدولته و الدین
 (۵) قاضی مهر خاص مکنه الله بکار
 (۶) فرمائی بنده محمود یوسف الملقب بلقب...
 (۷) بیستم؟ ماه ربیع الاول سنة سبع و اربعین و سبعمائه

Kaynak: Z.A. Desai, "Some Tughluq Inscriptions From Bihar", *EIAPS*, The Director General Archaeological survey of India, New Delhi 1987, s.26.

Sultan Firuz Şah'a ait kitabe

Plate VI (b)

- (۱) .....^۲ او بر اعدا چون علم فیروز باد
 (۲) [بود] از تاریخ هجرت شست یک باهفتصد
 باد درگاهش همیشه ملجا هرخاص و عام
 کاینچنین گنبد بوقت سعد اختر شد تمام

Kaynak: Desai, Some Tughluq Inscriptions From Bihar 27.

Sultan Firuz Şah döneminde Bihar yöneticisi Esadu'l-Hak vâ'd-dîn Uluğ A'zam Dâvud Han'ın 8 Aralık 1363 tarihinde mescid inşa etmişti. Kâbe-i Muazzama'ye benzer şekilde inşa edilen mescidin kitabesi aşağıda yer almaktadır.

Plate VII (b)

- (۱) بنی کرد عمارة این مسجد مبارک بنیاد و محراب بر مثال کعبه نهاد در عهد
 خدایگان جهان و بادشاه سلیمان نشان الواثق بالتائید الرحمان (sic.)
 (۲) ابو المظفر فیروز شاه السلطان خلد الله ملکه و در ایالت خان کبیر اسدالحق و الدین
 الغ اعظم داود خان اعز الله انصاره
 (۳) بنده امیدوار حضرت ربانی خواجه بنگال خانی احسن الله اجره فی الغرة من ربیع الاول
 سنة خمس و ستین و سبعمائه

Kaynak: Desai, Some Tughluq Inscriptions From Bihar 29.

Sultan Firuz Şah döneminde Han-ı Cihân Ser Han Mahmud Beğ'in oğlu Melik-i Muâzzam Farurd-Devle veddin 24 Zilhicce 765 (22 Eylül 1364) tarihinde cami inşa ettirmişti. Mescidin kitabesi aşağıda yer almaktadır.

عمارت کرد این مسجد را در عهد خداوند عالمیناه
ابو المظفر فیروز شاه السلطان خلد الله ملكه
ملك معظم فخرالدولة و الدين بن خان اعظم شیر خان محمود بك
مرحوم طيب الله ثراه في الرابع و العشرين من ذى الحجة سنة خمس و ستين و سبعمائة

Kaynak: Desai, Kalji and Tughluq Inscriptions from Gujarat,15.

Sultan Firuz Şah'a ait 9 Nisan 1373 tarihli kitabe.

Plate VIII (a)

- (۱) ..... ان الواثق بتايد الرحمن ابوالمظفر فيروز شاه السلطان
(۲) ..... الخامس عشر من شهر شوال سنة اربع و سبعين و سبعمائة

Kaynak: Desai, Some Tughluq Inscriptions From Bihar 30.

Sultan Nâsireddin Mahmud Şah döneminde Bihar yöneticisi Ziyâ'ü'l-hak tarafından 799 (1396-97) yılında inşa edilen hângâhın kitabesi.

Plate X(a)

- (۱) کرد اندر عهد سلطان جهان محمود شاه   حاكم خطه ضياء الحق بنا این خانقاه
(۲) هفصده نه با نود از سال هجرت رفته بود   شد تمام این خانقاه بادا ضعیفانرا پناه

Kaynak: Desai, Some Tughluq Inscriptions From Bihar 32.

Sultan Nâsireddin Mahmud Han döneminde inşa edilen mescidin kitabesi.
Mescid 7 Haziran 1397 tarihinde tamamlanmıştır.

Plate X(c)

(۱) قال النبی علیہ السلام من بنی مسجدا لله بنی الله له بیئا مثله فی الجنة
(۲) عهد گردون پناه؟ ظل الله شاه محمود بن محمد شاه
وقت خان معظم اعظم خان در قبا و کله ولی الله
(۳) عزة دین؟ عمارت مسجد کرد امیدوار عفو گناه
یارب از فضل خود بیامزش بنده تو بتو گرفته پناه
(۴) قبه و گنبد و بلند درش در روده ز فرق چرخ کلاه
سال در هفصد و نود و نه بود شد مرتب بعشر شهر الله

Kaynak: Desai, Some Tughluq Inscriptions From Bihar 33.

TUĞLUKŞAHLAR DEVLETİ SULTANLARINA AİT PARALAR

Gıyâseddin Tuğluk Şah'a Ait Paralar

Altın Tenge

Altın Tenge

Gümüş Tenge

Tenge

6 Gani (Bilyon)

4 Gani (Bilyon)

2 Gani (Bilyon)

Adli (Bakır)

Adli (Bakır)

Muhammed bin Tuğluk Şah'a Ait Paralar

Altın Tenge

Altın Tenge

Altın Tenge

1/4 (Bakır)Tenge (Rab'i)

1/2 Tenge (Bakır)

1/5 Tenge (Gümüş)

2 Gani (Bilyon)

6 Gani (Bilyon)

8 Gani (Bilyon)

10 Gani (Bilyon)

Altın Dinar

Yarım Altın Dinar

Dirhem (Bakır)

Dirhem (Bakır)

Adli (Altın)

Muhammed bin Tuğluk'un Abbâsî Halifesi El-Müstekfî Adına Bastırdığı Paralar

Altın Dinar

Altın Dinar

Gümüş Tenge

Abbâsî Halifesi El-Hâkim II. Adına Basılan Paralar

Altın Tenge

Altın Tenge

Bilyon Tenge

Muhammed bin Tuğluk'un Oğlu Gıyâseddin Mahmud Şah'a Ait Paralar

Altın Tenge

Gümüş Tenge

Gümüş Tenge

Sultan Firuz Şah'a Ait Paralar

Altın Tenge

Bilyon Tenge

Gümüş Tenge

Feth Han'a Ait Paralar

Altın Tenge

Bilyon Tenge

Nâsireddin Muhammed Şah'a Ait Paralar

Altın Tenge

Bakır Filus

1/4 Bakır Filus

5/6 Bilyon Tenge

1/3 Bilyon Tenge

1/2 Bakır Filus

II. Gıyâseddin Tuğluk Şah'a Ait Paralar

Altın Tenge

Bilyon Tenge

1/2 Bilyon Tenge

5/6 Bilyon Tenge

1/3 Bilyon Tenge

Gümüş Filus

Firuz Şah'ın Oğlu Zafer Han'a Ait Paralar

Altın Tenge

5/6 Bilyon Tenge

2/3 Bilyon Tenge

Ebu Bekir Şah'a Ait Paralar

Altın Tenge

5/6 BilyonTenge

Bakır Filus

İskender Şah'a Ait Paralar

Bakır Filus

2 Bakır Filus

1/2Bakır Filus

Nâsireddin Nusret Şah'a Ait Paralar

Altın Tenge

2 Bakır Filus

Bakır Filus

Nâsıreddin Mahmud Şah’a Ait Paralar

AltınTenge

AltınTenge

2 Bakır Filus¹⁸⁹⁶

Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Muhammad_bin_Tughluq

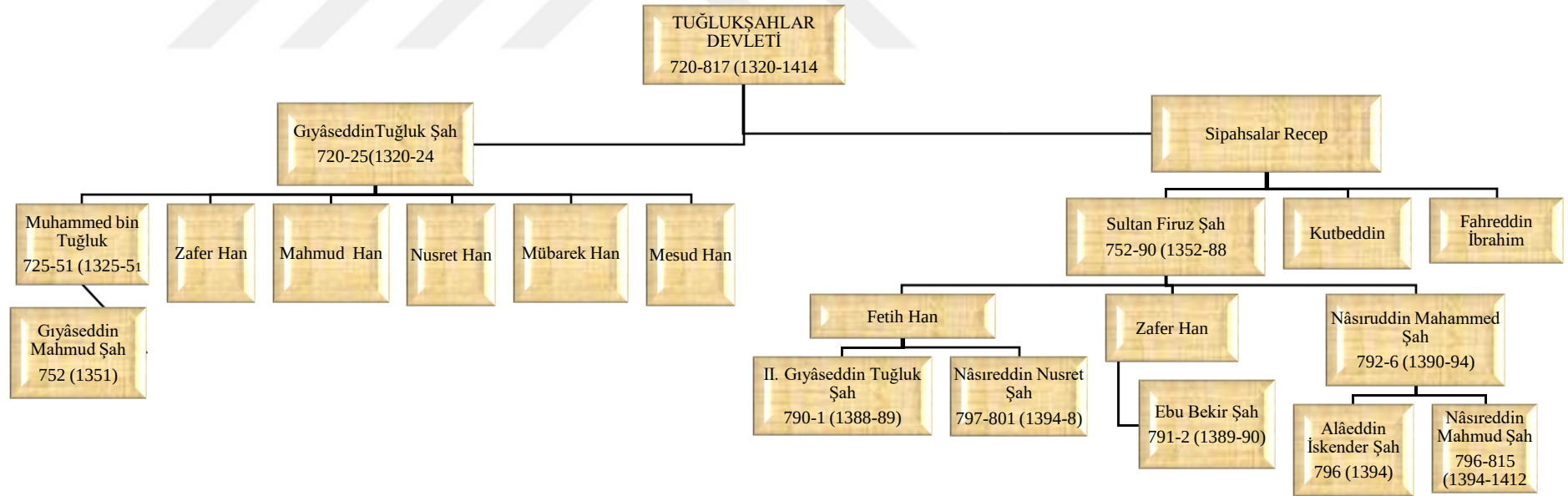
Fotoğraf 29. Muhammed bin Tuğluk’un Tuğrası

¹⁸⁹⁶ Tuğlukşahlar Devleti Sultanlarına Ait Paralar <https://www.mintageworld.com/coin/list> adresinden alınmıştır.

Kaynak: <https://www.tutorialathome,> www.notesonindianhistory.com

Resim 12. Muhammed Bin Tuğluk ve Sultan Firuz Şah

Soy Kütüğü: Tuğlukşahlar Hanedanlığı Soy Kütüğü

Alındığı Yer: Jackson, The Delhi Sultanate A Political And Military History, 335.